

MEDENİYET VE TOPLUM DERGİSİ

JOURNAL OF
CIVILIZATION AND SOCIETY

CİLT/VOLUME: 8
SAYI/ISSUE: 2

ARALIK/DECEMBER
2024

Digital Commons™

MEDENİYET VE TOPLUM DERGİSİ (METDER)
Journal of Civilization and Society (JCISO)

Cilt/Volume: 8, Sayı / Issue: 2 (Aralık / December 2024)

Uluslararası Hakemli Dergi / International Peer Reviewed Journal

Sahibi / Owner

Necmettin Erbakan Üniversitesi Rektörlüğü / Rectorate of Necmettin Erbakan University

Editör / Editor

Prof. Dr. Mehmet BİREKUL (Necmettin Erbakan University)

Editör Yardımcısı / Associate Editor

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Fatih KALECİ (Necmettin Erbakan University)
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Mehmet Emin SATIR (İzmir Katip Çelebi University)
Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Berkay ÇETİN (KTO Karatay University)
Arş. Gör. / Res. Assist. Cem UNCU (Necmettin Erbakan University)
Arş. Gör. / Res. Assist. Semih SÖĞÜT (Necmettin Erbakan University)

Yayın Türü / Publication Type

Yerel Süreli Yayın / National Periodical

Yayın Periyodu / Publication Period

Yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanır / Published bi-annual (June, December)

Baskı Tarihi / Print Date

Aralık / December 2024

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Dere Aşıklar Mahallesi, Demeç Sokak, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri
Bilimler Fakültesi Dekanlığı Köyçeğiz Yerleşkesi, No: 42, 42090,
Meram/KONYA.

Tel / Phone: 0332 325 20 14

Web: <http://dergipark.org.tr/metder>

E-posta / E-mail: medeniyetvetoplum@erbakan.edu.tr

ISSN: 2587-0092 e-ISSN: 2602-2419

Medeniyet ve Toplum Dergisi (METDER), yılda iki kez yayımlanan uluslararası
hakemli bir dergidir. / The Journal of Civilization and Society (JCISO) an
international peer reviewed bi-annual journal.

Digital Commons™

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abderrahim ALAMI (University of Abdelmalik Es saadi)

Prof. Dr. Abdurrahman ÖZKAN (Necmettin Erbakan University)

Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI (Necmettin Erbakan University)

Prof. Dr. Ahmet Nuri YURDUSEV (Middle East Technical University)

Prof. Dr. Alan WILLIAMS (University of Manchester)

Prof. Dr. Armando SALVATORE (University of Mc Gill)

Prof. Dr. Bilal KUŐPINAR (Necmettin Erbakan University)

Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs University)

Prof. Dr. Han-Durdy GURBANOW (Academy of Sciences of Turkmenistan)

Prof. Dr. Hasan Hüseyin BİRCAN (Necmettin Erbakan University)

Prof. Dr. Lynda CLARKE (Concordia University)

Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN (Necmettin Erbakan University)

Prof. Dr. Munir DRKIC' (University of Sarajevo)

Prof. Dr. Mustafa Abu SWAY (Al-Quds University)

Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK (Social Sciences University of Ankara)

Prof. Dr. Osman BAKAR (International Islamic University Malaysia)

Prof. Dr. Recep ŞENTÜRK (İbn Haldun University)

Prof. Dr. Yasushi TONAGA (University of Kyoto)

Prof. Dr. Yusuf WAGHID (Stellenbosh University)

Assoc. Prof. Dr. Elnure AZIZOVA (Baku Khazar University)

İçindekiler / Contents

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

- Affetmeyi Geliştirme Psiko eğitim Programının Ergenlerin Affetme, Umutsuzluk Düzeyi, Bilinçli Farkındalık ve Manevi İyi Oluşuna Etkisi***
The Impact of a Forgiveness Enhancement Psychoeducation Program on Adolescents' Levels of Forgiveness, Hopelessness, Mindfulness, and Spiritual Well-Being.....187-205
 Emine Aybala ÖZAN
 Orhan GÜRSU
- Selçuklu'da Halk-İktidar İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme***
An Evaluation on the Relationship Between People and Ruling Power in Seljuk.....206-218
 Züriye ORUÇ
- Siyasi Kimliği ile Necdet Calp ve Halkçı Parti (1983-1985)***
Necdet Calp and the Populist Party with His Political Identity (1983-1985).....219-229
 Rezzan YÜCER
- Klasik Metinlerde Bir Kadın Kahraman: Belkis***
A Female Heroine in Classical Texts: Belkis.....230-247
 İncinur ATİK GÜRBÜZ
- İngiltere Mandası Yönetiminde Kudüs ve Türkiye'nin Kudüs Politikası (1917-1948)***
Jerusalem under the British Mandate and Türkiye's Jerusalem Policy (1917-1948).....248-269
 Halil İbrahim ÇELİK
- Türkiye's Foreign Policy Relations During the National Security Council Period: The Example of the USA, EEC and Greece***
Türkiye'nin Milli Güvenlik Konseyi Döneminde Dış Politik İlişkileri: ABD, AET ve Yunanistan Örneği.....270-287
 Yakup KAYA
- Osmanlı Devleti'nde Beşinci Kolera Pandemisi ve Sosyal Belediyeciliğin Salgının Önlenmesine Etkileri***
The Fifth Cholera Pandemic in the Ottoman Empire and the Effects of Social Municipality on the Prevention of the Epidemic.....288-304
 Abdolvahap ALICI
 Öner ATAY
- Modern Zamanlarda Mitik Bir Kurgu Alanı Olarak Sinema: Sineklerin Tanrısı Filmi Örneği***
Cinema as a Mythic Fiction Field in Modern Times: The case of the film Lord of the Flies305-322
 Ayşe ŞAHİN
- Evini Arayan Yönetmen: Semih Kaplanoğlu Filmlerine Auteurist Bir Bakış***
The Director Searching for His Home: An Auteurist Perspective to The Films of Semih Kaplanoğlu.....323-339
 Hasan Hüseyin TOYDEMİR
 Enderhan KARAKOÇ
- Burial Crypt Identification Beneath the Trabzon St. Anna Church Using Ground Penetrating Radar (GPR) Survey***
Yer Radarı (GPR) Kullanılarak Trabzon St. Anna Kilisesi'ndeki Kriptanın Belirlenmesi.....340-351
 İlker Mete MİMİROĞLU
 Cahit KARAKÖK
 Fırat YİĞİT
- Çağatayca Kâbüsnâme Tercümesinde İkilemeler***
Reduplications In the Chagatai Kâbüsnâme Translation.....352-365
 Muhsin UYGUN
- Feminist Dil Felsefesi***
Feminist Philosophy of Language.....366-385
 Mehmet Akif DUMAN
 Ayşe Eda GÜNDOĞDU
- Korku Benim Sahibim Romanında Korku Duygusunun İzdüşümleri***
The Projections of the Emotion of Fear in the Novel "Korku Benim Sahibim".....386-399
 Ahmet EVİS
- Magazin Programlarının Kadın Ünlüleri Sunuş Biçimlerinin Karşılaştırılmalı Analizi***
Comparison of the Ways of Magazine Programs Presenting Famous Women.....400-424
 Hilal TAŞKIN
- Halkla İlişkilerde Farkındalık Aracı Olarak Sosyal Medya: Kadın Sivil Toplum Derneği Üzerine Bir Araştırma***
Social Media as Awareness Tool in Public Relations: A Research on Women's Civil Society Association.....425-446
 Büşra KÜÇÜKCİVİL

II. Gıyâseddin Keyhusrev ve Türkiye Selçuklu Devlet Nizamının Bozulması
Kaykhusraw II and the Deterioration of the Seljuk State Order.....447-468
Mustafa AKKUŞ
Sefer SOLMAZ

Geç Dönem Osmanlı Kamu Yapılarının İnşasına Yönelik Ek Gelir Kaynağı: Piyango Tertipleri
Lottery Promotions: Additional Source of Revenue for The Construction of Late Ottoman Public Buildings.....469-479
Emre KOLAY
Müge ÇİFTYÜREK

Affetmeyi Geliştirme Psikoeğitim Programının Ergenlerin Affetme, Umutsuzluk Düzeyi, Bilinçli Farkındalık ve Manevi İyi Oluşuna Etkisi

Emine Aybala ÖZAN^{1*} Orhan GÜRSU²

¹ Bilim Uzmanı, Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi ABD, Antalya, Türkiye, aybaladnmez@gmail.com

² Prof. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi ABD, Burdur, Türkiye, orhangursul@gmail.com

Makale Bilgisi

ÖZET

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 25.03.2024

Kabul Tarihi: 02.07.2024

Yayın Tarihi: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Din Psikolojisi,

Affetme,

Umutsuzluk,

Bilinçli Farkındalık,

Manevi İyi Oluş.

Bu çalışmada, din ve değerler temelli Affetmeyi Geliştirme Psikoeğitim Programının (AGPEP) ergenlerin affetme kararı, affetme, umutsuzluk, bilinçli farkındalık ve manevi iyi oluş düzeylerine etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda 2022-2023 Eğitim-Öğretim Yılında Özel Antalya OSB Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nde öğrenim gören 20 (9 kız ve 11 erkek) öğrenciyi araştırmacı tarafından geliştirilmiş AGPEP uygulanmıştır. AGPEP, toplam dokuz haftaya yayılmış, haftada bir gün 50-60 dakikalık olmak üzere toplam dokuz oturum yürütülmüştür. AGPEP'in ilk oturumu öncesinde çalışma grubuna ilişkin affetme kararı, affetme, umutsuzluk, bilinçli farkındalık ve manevi iyi oluş ölçümleri yapılmış ve bu ölçümler son oturumun tamamlanmasının ardından tekrarlanmıştır. Katılımcıların AGPEP öncesindeki ön-test skorları ile AGPEP sonrası son-test skorları SPSS 26.00'da bağımlı örneklem t-testi kullanılarak karşılaştırılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre 9 haftalık AGPEP sonrasında katılımcıların affetme kararı, kendini affetme, başkalarını affetme ve toplam affetme puanları anlamlı şekilde yükselmiştir. Ayrıca katılımcıların eğitim sonrası umutsuzluk düzeylerinde anlamlı bir düşüş ortaya çıkmış, katılımcıların bilinçli farkındalık ve manevi iyi oluşlarında ise anlamlı artışlar gözlemlenmiştir.

The Impact of a Forgiveness Enhancement Psychoeducation Program on Adolescents' Levels of Forgiveness, Hopelessness, Mindfulness, and Spiritual Well-Being

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 25.03.2024

Accepted: 02.07.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

Forgiveness,

Hopelessness, Mindfulness,

Spiritual Well-Being,

Psychology of Religion.

In the study, it was aimed to determine the effect of religion and values-based Forgiveness Enhancement Psychoeducation Program (FEPEP) on adolescents' decision to forgive, forgiveness, hopelessness, mindfulness and spiritual well-being levels. In line with the aim of the study, the FEPEP developed by the researcher was applied to 20 (9 girls and 11 boys) students studying at Private Antalya OSB Vocational and Technical Anatolian High School in the 2022-2023 academic year. The FEPEP was spread over a total of nine weeks and nine sessions of 50-60 minutes were conducted one day a week. Forgiveness decision, forgiveness, hopelessness, mindfulness and spiritual well-being measurements were made before the first session of the FEPEP and these measurements were repeated after the completion of the last session. The pre-test scores of the participants before the FEPEP and post-test scores after the FEPEP were compared using dependent sample t-test in SPSS 26.00. According to the findings of the study, the participants' decision to forgive, self-forgiveness, forgiveness of others and total forgiveness scores increased significantly after the 9-week FEPEP. In addition, there was a significant decrease in the participants' hopelessness levels after the training, significant increases were observed in participants' mindfulness and spiritual well-being.

To cite this article:

Özan, E. A., & Gürsu, O. (2024). Affetmeyi Geliştirme Psikoeğitim Programının Ergenlerin Affetme, Umutsuzluk Düzeyi, Bilinçli Farkındalık ve Manevi İyi Oluşuna Etkisi. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(2), 187-205. <http://dx.doi.org/10.51117/metder.2024.57>

*Corresponding Author: Emine Aybala Özan aybaladnmez@gmail.com

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

1. Giriş

Ergenlik, insan gelişiminde çocukluktan yetişkinliğe geçiş aşaması olarak nitelendirilen çok önemli bir dönemdir (Gürsu ve Özçelik, 2022). Ayrıca ergenlik, bireylerin hayatlarına anlam katacak rol modeller aradıkları ve temel inançlar, değerler ve bağlılıklar geliştirdikleri kritik bir dönemi de temsil etmektedir (Gürsu ve Musara, 2021). Bu döneme yoğun duygusal geçişler damgasını vurmaktadır (Türkel ve Dilmaç, 2019; Ateş ve Batmaz, 2023; Çalışkan ve Dilmaç, 2021). Bu duyguları tanıma ve yönetme becerisi, bu dönemi sağlıklı bir şekilde geçirebilmek için hayati önem taşımaktadır (Duran ve Eldeleklioğlu, 2005, 268).

Çok yönlü bir kavram olan affetme, ister kişiler arası olaylara bir tepki olarak ortaya çıksın, ister içsel bir kişilik özelliği olarak kabul edilsin hem fiziksel hem de psikolojik sağlık üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır. Benzer şekilde affetme, anksiyete ve depresyon gibi hastalıklara karşı hafifletici bir faktör olarak kendisini göstermektedir (McCullough ve Witvliet, 2002, 446-455).

Ergenler, bilişsel olgunluk göstererek kişiler arası ilişkilerde affetmenin ne zaman ve hangi koşullar altında uygun olduğuna dair bilinçli kararlar alabilirler. Deneysel çalışmaların affetme ile ilişkili olumsuz duygu ve davranışları azaltmadaki etkinliği göz önünde bulundurulduğunda (Enright vd., 2007; Gambaro vd., 2008; Hui ve Sing-Chau, 2009), grup rehberliği etkinliklerinin ergenlere affetme hakkında doğru bilgiler verebileceği söylenebilir. Bu tür etkinlikler, ergenleri olayları çok boyutlu bir şekilde değerlendirmeye teşvik ederek uygun koşullar altında affetme davranışının öğrenilmesini kolaylaştırmaktadır (Rapp vd., 2022, 1249-1269; Ghobari Bonab vd., 2021; Freedman ve Chen, 2023).

Affetmenin dini ve teolojik perspektiflerden incelenmesi yeni bir çaba değildir. Farklı alanlardan araştırmacılar çeşitli büyük inanç sistemlerindeki affetme mekanizmasını aydınlatmaya çalışmışlardır (Exline vd., 2000, 133-155). Zaman içinde pek çok dünya dini affetme kavramına önemli bir vurgu yapmıştır. Özellikle, üç büyük tek tanrılı dinler, ilahi bir varlık tarafından affedilen bireylerin, kendilerine karşı suç işleyenleri affederek karşılık vermeleri gerektiğini öne süren ortak bir ilkeyi paylaşmaktadır (McCullough ve Witvliet, 2002, 446-455).

Affetme kavramı, din ve değerlerin sunduğu etik öğretilerle derinlemesine bir bağ içindedir (Göregen, 2022, 10-40). Din, genellikle affetme, merhamet ve hoşgörü gibi değerleri vurgular; bu da bireylerin birbirleriyle daha anlayışlı, bağışlayıcı ve sağlıklı ilişkiler kurmalarını teşvik eder (Gürsu, 2022). Affetme, dinî öğretilerin bireylere sunduğu bir araçtır; çünkü affetme, toplum içindeki çatışmaların çözümünde ve kişisel gelişimde kilit bir rol oynamaktadır (Sarıçam ve Biçer, 2015, 109-122; Göregen, 2022, 10-40). Literatürdeki araştırmalar ergenlere uygulanan affetme müdahale programlarının affetmeyi geliştirdiğini (Rapp vd., 2022, 1249-1269; Ghobari Bonab vd., 2021; Freedman ve Chen, 2023), umutsuzluğu azalttığını (Worthington ve Scherer, 2004; Hirsch vd., 2006; Chalfant vd., 2006; Davis vd., 2008; Kim vd., 2022); bilinçli farkındalık¹ (Karremans vd., 2020; Yang vd., 2022), iyi oluş (Tura, 2019; Gismero-González vd., 2020) ve manevi iyi oluşu artırdığını (Davis vd., 2013; Nashriyati ve Arjanggi, 2016) ortaya koymaktadır.

Yurtdışında din, maneviyat ya da inanç ile affetme ilişkisini inceleyen birçok çalışma mevcuttur. Ülkemizdeki literatürde ise din ve değerler temelli affetme müdahalelerinin affetme, umut ya da umutsuzluk üzerindeki etkisini inceleyen herhangi bir psikoeğitim çalışması bulunmamaktadır. İslam öğretisi ve değerleri temelli müdahale programlarının çıktılarına ilişkin araştırmalar ise oldukça sınırlıdır. Ulaşabildiğimiz kadarıyla Tura (2019) ve Göregen'in (2022) bu konuda çalışma yaptıkları tespit edilmiştir. Din ve değerler merkezli affetme psikoeğitim programının uygulandığı ilk çalışma olması ve ülkemiz alan yazınına bu yönüyle katkı sağlaması çalışmanın önemini göstermektedir. Araştırmada din

¹ Bilinçli Farkındalık: Şimdiye an be an önyargılardan arınmış bir şekilde dikkat etmek, yaşanan anın getirilerine dikkatin yoğunlaşması (Detaylı bilgi için bkz. Aktepe, İ., & Tolan, Ö. (2020).

ve değerler temelli AGPEP'in ergenlerin affetme kararı, affetme, umutsuzluk, bilinçli farkındalık ve manevi iyi oluş düzeylerine etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda aşağıdaki dört soruya cevap aranmıştır?

1. Ergenlerde AGPEP'in affetme üzerinde etkisi var mıdır?
2. Ergenlerde AGPEP'in umutsuzluk üzerinde etkisi var mıdır?
3. Ergenlerde AGPEP'nin bilinçli farkındalık üzerinde etkisi var mıdır?
4. Ergenlerde AGPEP'in manevi iyi oluş üzerinde etkisi var mıdır?

2. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, katılımcılara ilişkin özellikler, veri toplama araçları ve verilerin analizinde kullanılan istatistiksel yöntem ve teknikler hakkında bilgi verilmiştir.

2.1. Araştırma Modeli

Araştırma kapsamında ön-test ve son-test ölçümüne dayanan tek gruplu deneysel desen kullanılmıştır. Deneysel araştırma, belirli koşulların davranışlar, düşünceler veya duygular üzerinde nedensel bir etkisi olup olmadığını araştırma amacına hizmet etmektedir (Leary, 2001).

Bu araştırma yaklaşımında, deneysel uygulama başlamadan önce başlama düzeyi verilerini toplamak için bir ön test uygulanmaktadır. Daha sonra, katılımcıların müdahaleden sonraki tepkilerini ölçmek için bir son test yapılmakta ve meydana gelen değişikliklerin analiz edilmesine olanak tanımaktadır. Amaç, gözlemlenen değişikliklerin uygulanan müdahaleye atfedilip atfedilemeyeceğini tespit etmektir. Belirli eğitim bağlamlarında katılımcıların rastgele atanmasındaki doğal zorluklar nedeniyle, ön test-son test tek grup tasarımı pragmatik bir seçimdir. Bu tasarım, ortamın kısıtlamalarını kabul eder ve mevcut grup içinde bir müdahalenin etkinliğini değerlendirmeye odaklanır (Gay vd., 2005). Tablo 2.1, ön test-son test tek gruplu tasarımın uygulanmasına yönelik sistematik deseni özetlemektedir.

Tablo 2. 1 Deneysel İşlemin Uygulanış Düzeni

Ön-test	İşlem	Son-test
MÖ		MÖ
AKÖ	AGPEP	AKÖ
EİKBFDE	(9 Hafta)	EİKBFDE
BUÖ		BUÖ
AÖ		AÖ

MÖ: Maneviyat Ölçeği, AKÖ: Affetme Kararı Ölçeği, EİKBFDE: Ergenler İçin Kapsamlı Bilinçli Farkındalık Deneyimleri Ölçeği, BUÖ: Beck Umutsuzluk Ölçeği, AÖ: Affetme Ölçeği

Tablo 2.1'de görüldüğü üzere, araştırma kapsamında öğrencilere, araştırmacı tarafından geliştirilen dokuz oturumlu (p hafta/9 saat) AGPEP uygulanmıştır. Araştırmanın bağımsız değişkeni uygulanan AGPEP'dir. Bununla birlikte araştırmanın bağımlı değişkenleri ise manevi iyi oluş, affetme kararı, bilinçli farkındalık, umutsuzluk ve affetme düzeyleridir.

2.2. Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubu 2022-2023 Eğitim-Öğretim Yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Özel Antalya OSB Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nde öğrenim gören 9. ve 10. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Çalışma grubunun belirlenmesi için öncelikle okuldaki tüm 9. ve 10. sınıf öğrencilerine Ersanlı ve Vural Batık (2015) tarafından geliştirilen Affetme Ölçeği ile Davis vd. (2015) tarafından geliştirilip Ekşi vd. (2018) tarafından Türkçeye uyarlanan Affetme Kararı Ölçeği uygulanmıştır. Yapılan

uygulamada her iki ölçekten de okul genel ortalamasından düşük puan alan 34 öğrenci tespit edilmiştir. Tespit edilen 34 öğrenci ile ön görüşme yapılarak araştırmaya gönüllü ve sürekli olarak katılacağını belirten 20 öğrenci (9 Kız ve 11 Erkek) seçilerek çalışma grubu oluşturulmuştur.

Tablo 2. 2 Çalışma Grubuna İlişkin Özellikler

		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kız	9	45,0
	Erkek	11	55,0
Sınıf	9. sınıf	9	45,0
	10. sınıf	11	55,0

Tablo 2.2'ye göre çalışma grubunun %55'i erkek, %55'i onuncu sınıf ve %45'i dokuzuncu sınıf öğrencisidir.

2.3. Veri Toplama Aracı / Araçları

Araştırma verilerinin toplanmasında kullanılan anket formu altı bölümden oluşmaktadır. Bölümlere ilişkin bilgiler alt başlıklar halinde verilmiştir.

Demografik Bilgi Formu: Araştırmacı tarafından hazırlanan formda 11 madde yer almaktadır. Bu maddeler ile katılımcılara ilişkin cinsiyet, sınıf, ekonomik durum, anne-baba birliktelik durumu, anne ve baba eğitim düzeyi, anne ve baba tutumları, kardeş sayısı, kaçınıcı çocuk olduğu ve önceki dönem not ortalaması bilgilerine ulaşılmıştır.

Affetme Ölçeği: Ölçek Ersanlı ve Vural Batık (2015) tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte 13 madde yer almaktadır ve maddeler 1-kesinlikle katılmıyorum ile 5-kesinlikle katılıyorum aralığında puanlanmaktadır. Ölçekte 1, 2, 3, 6, 7 ve 8 numaralı maddeler ters kodlanmaktadır. Ölçekte kendini affetme (1-3 arası maddeler) ve başkasını affetme (4-13 arası maddeler) olmak üzere iki faktör bulunmaktadır. Ersanlı ve Vural Batık (2015) yapılan çalışmada Cronbach Alfa katsayıları kendini affetme için 0,82, başkalarını affetme için 0,76 ve ölçek geneli için 0,74 olarak hesaplanmıştır.

Affetme Kararı Ölçeği: Ölçek, Davis vd. (2015) tarafından geliştirilip Ekşi vd. (2018) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçekte 6 madde yer almaktadır ve maddeler 1-kesinlikle katılmıyorum ile 5-kesinlikle katılıyorum aralığında puanlanmaktadır. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Ölçekten alınan toplam puanın artması affetme kararının arttığını göstermektedir. Ekşi vd. (2018) yapılan uyarlama çalışmasında ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı 0,91 olarak hesaplanmıştır.

Ergenler İçin Kapsamlı Bilinçli Farkındalık Deneyimleri Ölçeği: Ölçek Johnson vd. (2017) tarafından geliştirilip, Kırcı ve Ekşi (2018) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçekte 8 madde yer almaktadır ve maddeler 1-hiçbir zaman ile 5-her zaman aralığında puanlanmaktadır. Ölçekte 18-25 arası maddeler ters kodlanmaktadır. Ölçekte içsel deneyimin farkındalığı (1, 7 ve 13 numaralı maddeler), dışsal deneyimin farkındalığı (2, 8 ve 14 numaralı maddeler), farkındalıkla davranma (18, 20 ve 22 numaralı maddeler), kabul ve yargılamaksızın yönelim (3, 9 ve 24 numaralı maddeler), merkezlesizleşmek ve tepkisizlik (4, 10 ve 15 numaralı maddeler), deneyime açık olma (19, 21, 23 ve 25 numaralı maddeler), düşüncelerin göreceliliği (5, 11 ve 16 numaralı maddeler) ve içgörülü kavrayış (6, 12 ve 17 numaralı maddeler) olmak üzere 8 faktör bulunmaktadır.

Beck Umutsuzluk Ölçeği: Ölçek Beck vd. (1974) tarafından geliştirilip, Durak ve Palabıyıköğlü (1994) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçekte 20 madde yer almakta olup maddeler evet ve hayır olarak puanlanmaktadır. Ölçeğin 1, 3, 5, 6, 8, 10, 13, 15 ve 19 numaralı maddelerinde her "hayır" yanıtı için birer puan verilirken diğer sorularda ise her "evet" yanıtı için birer puan verilmektedir. Ölçekten alınan toplam puanın artması umutsuzluğun arttığını göstermektedir. Durak ve Palabıyıköğlü (1994) tarafından yapılan uyarlama çalışmasında ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı 0,86 olarak hesaplanmıştır.

Maneviyat Ölçeği: Ölçek, Şirin (2018) tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte 27 madde yer almaktadır ve maddeler 1-Bana hiç uygun değil ile 5-Bana tamamen uygun aralığında puanlanmaktadır. Ölçekte 8, 13 ve 26 numaralı maddeler ters kodlanmaktadır. Ölçekte manevi başa çıkma (9, 12, 20, 21 ve 23 numaralı maddeler), aşkınlık (19 ve 22 numaralı maddeler), manevi yaşantı (3, 11, 24, 25 ve 27 numaralı maddeler), anlam arayışı (7, 14, 15 ve 17 numaralı maddeler), manevi hoşnutluk (6, 8, 13 ve 26 numaralı maddeler) ve tabiatla uyum (5, 10 ve 16 numaralı maddeler) olmak üzere 7 faktör bulunmaktadır. Şirin (2018) tarafından yapılan çalışmada Cronbach Alfa katsayıları manevi başa çıkma için 0,87, aşkınlık için 0,50, manevi yaşantı için 0,81, anlam arayışı için 0,71, manevi hoşnutluk için 0,69, bağlantı için 0,80, tabiatla uyum için 0,55 ve ölçek geneli için 0,90 olarak hesaplanmıştır. Ölçek toplam puan ile de kullanılabilir ve bu durumda ölçekten alınan toplam puanın artması manevi iyi oluşun arttığını göstermektedir.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri, ölçme araçlarıyla 2022-2023 Eğitim-Öğretim Yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Özel Antalya OSB Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nde araştırmacının kendisi tarafından uygulanmış ve toplanmıştır. Uygulamadan önce öğrenci velilerinden bilgilendirilmiş onam formu ile izin alınmıştır.

2.4. Uygulanan AGPEP Genel Kapsamı ve Özellikleri

Psikoeğitim programı hazırlanırken Batık ve Talay (2020)'ın "*Affetmeyi Geliştirme Psikoeğitim Programı- Ruh Sağlığı Profesyonelleri İçin El Kitabı*"nın psikoeğitim aşamaları temel alınmıştır. Affetmeyi Geliştirme Psikoeğitim Programının amacı bireylerin affediciliklerini arttırmaktır. Bu modelde de Enright'ın Affetme süreç modelinde olduğu gibi affetme süreci 4 aşamada gerçekleşmektedir. Bunlar öfkeyle yüzleşme, affetmeye karar verme, affetme üzerine çalışma, farkındalık ve duygusal özgürlüktür. Psikolojik danışma yaklaşımları temel alınarak oluşturulan bu program 18 yaş üstü bireyler için uygulanabilir. On oturumdan oluşmakta ve hafta da bir yürütülmesi önerilmektedir. Oturumlar başlangıçta ödevlerin ve haftanın paylaşımı olan özetleme ve ısınma oyunu ile başlayarak yine özetleme, ödevlendirme ve sonlandırma oyunu ile bitirilmektedir (Batık ve Talay, 2020, 15).

Psikoeğitim programı hazırlanırken uzman görüş ve ile oturumlar revize edilerek, 18 yaş altındaki bireylere de uygulanabilir şekilde hazırlanmış ve oturum süresi ders saatlerine göre kısaltılmıştır. Oturumlar 9 hafta ve haftada bir gün olmak üzere organize edilmiştir. Her bir oturum 50-60 dakika aralığında sürmüştür. Oturumların ana başlıkları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 2.3 Oturumlara Göre AGPEP Konuları

Oturum	Konu
1. Oturum	Affetmeye Hazırlanırken
2. Oturum	Öfkeyle Yüzleşme
3. Oturum	Olumsuz İç Konuşma
4. Oturum	Affetmeye Karar Verme
5. Oturum	Anlamaya Çalışma
6. Oturum	Merhamet
7. Oturum	Acıların Anlamını Keşfetme
8. Oturum	"Seni affediyorum." Demek
9. Oturum	Affetmenin Özgürlüğünü Keşfetme

Hazırlanan oturumlara ilişkin amaç ve uygulama süreçleri alt başlıklar halinde ele alınmıştır.

Oturumlarda ele alınan konu ve uygulamalar kısaca şu şekildedir:

1. Oturum: Tanışma, kurallar, affetme ve empati, affetmenin ne olduğu ve affetme süreci hakkında bilgilendirme.
2. Oturum: Acı tecrübeler ve öfkenin etkileri. Din ve değerlerin bu tecrübelerle başa çıkmada etkisi.
3. Oturum: Bilişsel tekrarlar ve İç konuşmaların fark edilmesi, gevşeme egzersizlerinin yapılması.
4. Oturum: Affetme sürecine hazırlık. Affetmenin din ve değerlerdeki yerinin bilinmesi.
5. Oturum: Hata yapan kişiyi anlamaya çalışma, dinin affetmeyi desteklemesi, hata yapan kişiyi yargılamamaya yönelik hadisler.
6. Oturum: Merhamet ve empati geliştirme, olumsuzlukları kalbine almama egzersizi, dinin merhamet etmeyi desteklemesi.
7. Oturum: Hatayı ve acıyı kabul etmede din ve değerlerin önemi, haksızlık karşısında din, inanç sisteminin devreye girmesi, bakış açısını değiştirme çalışmaları.
8. Oturum: Uzlaşma ve affetme becerisinin geliştirilmesi, hata yapan kişiye ahlaki bir hediye vermek.
9. Oturum: Affetmenin kazanımları, özgürlük, vicdani rahatlama, manevi huzurun deneyimlenmesi.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde SPSS 26.00 kullanılmıştır. Verilerin analizinde öncelikle araştırma değişkenlerine ilişkin betimleyici istatistikleri sunmak amacıyla ortalama, standart sapma, basıklık, çarpıklık ve Cronbach Alfa değerleri ön-test ve son-test için ayrı ayrı Ön-hesaplanmıştır. Ön-test ve son-test skorlarının karşılaştırılması için Bağımlı Örneklem t-Testi yapılmıştır. AGPEP Çıktılarının Demografik Özelliklere Göre Karşılaştırılması için araştırma değişkenlerinin AGPEP kapsamındaki yüzde değişimleri kullanılmış olup, Bağımsız Örneklem t-Testi ve ANOVA ile birlikte Post Hoc testlerinden Tukey Test ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar %95 güven aralığında ve %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

3. Bulgular

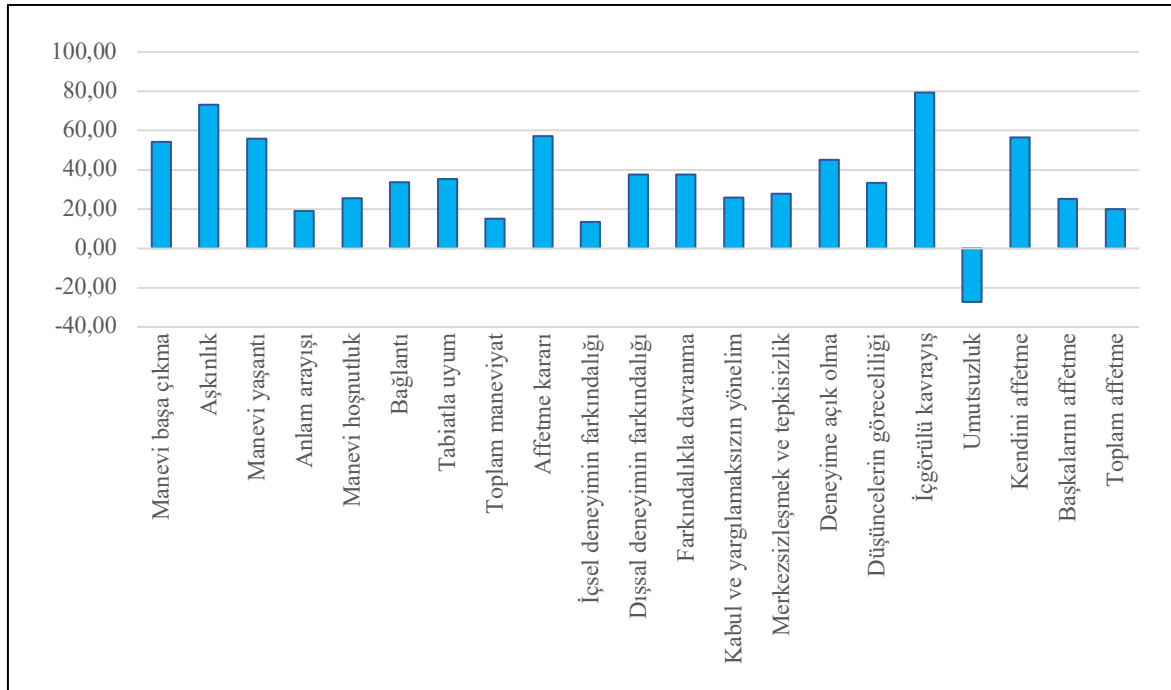
Bulguların sunumunda öncelikle araştırma değişkenleri olan affetme, affetme kararı, bilinçli farkındalık, umutsuzluk ve manevi iyi oluş ve faktörlerine ilişkin ortalama, standart sapma, basıklık, çarpıklık ve güvenilirlik değerleri sunulmuştur. Bulgu sunumunun ikinci basamağında ise AGPEP'in araştırma değişkenlerine etkisini tespit etmek için yapılan ön-test son-test karşılaştırma sonuçları aktarılmıştır. Bulguların son bölümünde ise AGPEP çıktılarının demografik özelliklere göre karşılaştırılmasına yönelik bulgulara ver verilmiştir.

Tablo 3. Değişkenlere İlişkin Yüzde Değişimler

Değişken	Minimum	Maksimum	\bar{X}	ss
Manevi başa çıkma	0,00	320,00	54,30	93,32
Aşkınlık	0,00	350,00	73,10	85,86
Manevi yaşantı	-21,05	360,00	55,75	106,03
Anlam arayışı	-27,27	112,50	19,10	38,41
Manevi hoşnutluk	-27,27	185,71	25,60	51,96
Bağlantı	-37,50	216,67	33,75	60,06

Tabiatla uyum	-22,22	266,67	35,39	62,28
Toplam maneviyat	-23,46	98,25	15,16	27,62
Affetme kararı	-21,05	233,33	57,13	62,01
İçsel deneyimin farkındalığı	-15,38	87,27	13,40	29,49
Dışsal deneyimin farkındalığı	-11,11	267,00	37,79	59,07
Farkındalıkla davranma	-18,18	100,00	37,70	40,67
Kabul ve yargılamaksızın yönelim	-50,13	150,00	25,86	57,53
Merkezsizleşmek ve tepkisizlik	-33,33	150,00	27,77	48,16
Deneyime açık olma	-22,22	150,00	45,24	44,69
Düşüncelerin göreceliliği	-25,00	166,67	33,48	49,96
İçgörülü kavrayış	-28,57	400,00	79,23	116,93
Umutsuzluk	-87,50	0,00	-27,23	22,47
Kendini affetme	-8,33	200,00	56,41	59,26
Başkalarını affetme	-6,06	136,36	25,34	32,86
Toplam affetme	-4,76	45,00	20,15	15,35

Tablo 3’de yer alan sonuçlara göre AGPEP’e bağlı olarak umutsuzluk haricindeki tüm değişkenlerde artış görülmüştür. Buna göre en büyük değişim %79,23 ile bilinçli farkındalık faktörlerinden içgörülü kavrayışta gerçekleşmiş ve bu oranı %73,10 ile maneviyat faktörlerinden aşkınlık izlemiştir. En küçük değişim ise %13,40 ile bilinçli farkındalık faktörlerinden içsel deneyimin farkındalığında görülmüştür. Elde edilen sonuçlar Şekil 1’de grafik olarak sunulmuştur.

Şekil 1. Değişkenlere İlişkin Yüzde Değişim Grafiği

Tablo 3 ve Şekil 1’de yer alan sonuçlar AGPEP’e bağlı olarak değişkenlerde meydana gelen değişimleri göstermekle birlikte, bu değişimlerin anlamlılığına ilişkin bilgi vermemektedir. Bu bağlamda ön test ve son test sonuçlarının karşılaştırılması için bağımlı örneklem için t-testi yapılmıştır.

3.1. Ön Test ve Son Test Sonuçlarının Karşılaştırılması

AGPEP öncesindeki sonuçlar ile program sonrasındaki sonuçların karşılaştırılması için, araştırma verilerinin normal dağılımı göz önünde bulundurularak bağımlı örneklem için t-testi yapılmıştır. Tablo 3’de maneviyata ilişkin sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 3.1 Maneviyata İlişkin Ön Test ve Son Test Sonuçlarının Karşılaştırılması

Değişken	Min.	Maks.	\bar{X}	ss	t	p	Cohen d
Manevi başa çıkma	0,00	3,20	0,92	0,96	4,27	0,000	0,96
Aşkınlık	0,00	3,50	1,45	1,07	6,03	0,000	1,73
Manevi yaşantı	- 0,80	3,60	0,65	1,21	2,39	0,027	0,86
Anlam arayışı	- 0,75	2,25	0,48	0,92	2,32	0,032	0,64
Manevi hoşnutluk	- 0,75	3,25	0,48	1,00	2,12	0,048	0,46
Bağlantı	- 0,75	3,25	0,61	1,08	2,53	0,020	0,63
Tabiatla uyum	- 0,67	2,67	0,53	0,84	2,84	0,011	0,58
Toplam maneviyat	- 0,70	2,07	0,36	0,65	2,50	0,022	0,64

Tablo 3.1’de yer alan bulgulara göre maneviyata ilişkin tüm faktörlerde (manevi başa çıkma, aşkınlık, manevi yaşantı, anlam arayışı, manevi hoşnutluk, bağlantı ve tabiatla uyum) AGPEP sonucunda anlamlı artışlar gerçekleşmiştir ($p<0,05$). Bununla birlikte katılımcıların toplam maneviyat puanları da AGPEP sonrasında anlamlı şekilde yükselmiştir ($p<0,05$). Hesaplanan Cohen d istatistiklerine göre maneviyata ilişkin faktörlerden aşkınlıkta 1,73 etki büyüklüğü ile en yüksek artış ve manevi hoşnutlukta ise 0,46 etki büyüklüğü ile en düşük artış gerçekleşmiştir.

Tablo 4. Affetmeye İlişkin Ön Test ve Son Test Sonuçlarının Karşılaştırılması

Değişken	Min.	Maks.	\bar{X}	ss	t	p	Cohen d
Affetme kararı	- 0,67	2,33	0,90	0,90	4,45	0,000	1,25
Kendini affetme	- 1,00	8,00	3,35	2,56	5,85	0,000	0,76
Başkalarını affetme	- 2,00	45,00	7,50	10,19	4,94	0,000	0,85
Toplam affetme	- 2,00	18,00	7,90	6,14	5,96	0,000	1,00

Tablo 4’e göre AGPEP sonrasında katılımcıların affetme kararlarında anlamlı artış olduğu belirlenmiştir ($p<0,05$). Buna göre affetme kararındaki artışa ilişkin hesaplanan Cohen d istatistiği 1,25 olup, bu değer yüksek bir etki büyüklüğüne işaret etmektedir.

Affetme açısından yapılan değerlendirme sonuçlarına göre katılımcıların kendini affetme, başkalarını affetme ve toplam affetme puanları AGPEP sonrasında anlamlı bir şekilde artmıştır ($p<0,05$). Katılımcıların Cohen d istatistiklerine bağlı olarak kendini affetme, başkalarını affetme ve toplam affetme düzeylerine ilişkin artışlardaki etki büyüklükleri belirlenmiştir. Buna göre kendini affetme

düzeyindeki artışın etki büyüklüğü 0,76, başkalarını affetme düzeyindeki artışın etki büyüklüğü 0,85 ve toplam affetme düzeyindeki artışın etki büyüklüğü 1,00'dır.

Tablo 5. Bilinçli Farkındalığa İlişkin Ön Test ve Son Test Sonuçlarının Karşılaştırılması

Değişken	Min.	Maks.	\bar{X}	ss	t	p	Cohen d
İçsel deneyimin farkındalığı	- 0,67	2,33	0,33	0,82	1,81	0,086	0,39
Dışsal deneyimin farkındalığı	- 0,33	2,67	0,75	0,79	4,22	0,000	0,84
Farkındalıkla davranma	- 0,67	2,00	0,75	0,78	4,31	0,000	0,99
Kabul ve yargılamaksızın yönelim	- 0,67	2,33	0,40	0,86	2,53	0,021	0,48
Merkezsizleşmek ve tepkisizlik	- 0,67	2,00	0,47	0,83	2,50	0,022	0,64
Deneyime açık olma	- 0,50	2,00	0,90	0,75	5,34	0,000	1,08
Düşüncelerin göreceliliği	- 0,67	2,33	0,62	0,80	3,43	0,003	0,83
İçgörülü kavrayış	- 0,67	4,00	1,07	1,38	3,45	0,003	0,95

Tablo 5'e göre, içsel deneyimin farkındalığı hariç diğer tüm bilinçli farkındalık faktörlerinde (dışsal deneyimin farkındalığı, farkındalıkla davranma, kabul ve yargılamaksızın yönelim, merkezsizleşmek ve tepkisizlik, deneyime açık olma ve içgörülü kavrayış) AGPEP sonucunda anlamlı artışlar gerçekleşmiştir ($p < 0,05$). Hesaplanan Cohen d istatistiklerine göre bilinçli farkındalığa ilişkin faktörlerden deneyime açık olmada 1,08 etki büyüklüğü ile en yüksek artış ve kabul ve yargılamaksızın yönelimde ise 0,48 etki büyüklüğü ile en düşük artış gerçekleşmiştir.

Tablo 6. Umutsuzluğa İlişkin Ön Test ve Son Test Sonuçlarının Karşılaştırılması

Değişken	Min.	Maks.	\bar{X}	ss	t	p	Cohen d
Umutsuzluk	- 11,00	0,00	- 3,50	3,15	- 4,96	0,000	0,66

Tablo 6'da yer alan sonuçlara göre katılımcıların umutsuzluk düzeyleri AGPEP sonucunda anlamlı bir şekilde azalmıştır ($p < 0,05$). Buna göre umutsuzluk düzeyindeki azalmaya ilişkin hesaplanan Cohen d istatistiği 0,66 olup, bu değer orta düzeyde bir etki büyüklüğüne işaret etmektedir.

4. Tartışma

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre ergenlerin AGPEP sonrasındaki affetme kararları, AGPEP öncesi affetme kararlarından anlamlı şekilde yüksektir. AGPEP'e bağlı olarak çalışma grubunun affetme kararında 1,25'lik etki büyüklüğü ile açıklanan yüksek düzeyde bir artış ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte AGPEP'e bağlı olarak katılımcıların kendini affetme düzeyindeki artışın etki büyüklüğü 0,76, başkalarını affetme düzeyindeki artışın etki büyüklüğü 0,85 ve toplam affetme düzeyindeki artışın etki büyüklüğü 1,00'dır. Çalışma grubunun affetme kararında gözlemlenen istatistiksel olarak anlamlı artış, AGPEP'in ergenlerin affetme ile ilişkili bilişsel süreçleri üzerindeki derin etkisini yansıtmaktadır. Literatürdeki affetmenin bilişsel yönünü bilinçli bir karar verme süreci olarak vurgulayan teorik çerçeveye dayanarak (McCullough vd., 2013; Enright ve Fitzgibbons, 2015;

Jia-Mei, 2018), AGPEP'in katılımcıların bilişsel mekanizmalarını etkili bir şekilde etkilediği ve affetme eğiliminin artmasını sağladığı sonucuna varılabilir. Diğer taraftan, katılımcıların kendini affetme, başkalarını affetme ve toplam affetme düzeylerindeki önemli artışlar, programın etkinliğine ilişkin daha kapsamlı bir anlayış sunmaktadır. Kendini affetmedeki artış, Affetme Süreç Modeli (Freedman ve Enright, 1996; Baskin ve Enright, 2004) ile uyumludur ve psikoeğitim müdahaleleriyle yönlendirilen bireylerin iç diyaloglarında olumlu bir değişim yaşayabileceğini ve kendini affetmeyi kolaylaştırabileceğini düşündürmektedir. Başkalarını affetmedeki artış ve toplam affetme Worthington'un Affetme Piramit Modeli'ndeki sürecinde bilişsel, duygusal ve kişilerarası faktörlerin birbirine bağlı olduğunu vurgulayan perspektifiyle (Worthington ve Sandage, 2016, 319) de örtüşmektedir. Din ve değerler psikolojisinde, affetme kavramı, din ve değerlerin sunduğu etik öğretilerle derinlemesine bir bağ içindedir (Göregen, 2022). Özellikle Kur'an-ı Kerim'deki birçok ayetin (Şura Suresi, 25/Al-i İmran Suresi, 89/Nisa Suresi, 96/Maide Suresi, 9/Bakara Suresi, 52/En'am Suresi, 54/Hicr Suresi, 49/Sad Suresi, 66/Buruc Suresi, 14-16/Zümer Suresi, 53/Furkan Suresi, 70) Allah'ı çok bağışlayan olarak tanımlaması ve affetmeyi ilahi bir erdem olarak göstermesine (Yazır, 2009) bağlı olarak İslam din ve değerlerinin ergenlere öğretilmesi yolu ile affetmenin geliştiği düşünülmektedir.

Literatürdeki araştırmalardan Fox ve Thomas (2008) tarafından yürütülen bir çalışmada, dindarlığın affedicilikle olumlu yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Diğer bir çalışmada Mullet vd. (2003), özellikle dini cemaatlere aktif olarak katılan bireylerin yaşlandıkça artan düzeyde affedicilik sergilediklerini keşfetmiştir. Brose vd. (2005) ise dini törenlere katılım ve içsel dindarlık ile sürekli affetme düzeyleri arasında pozitif bir korelasyon gözlemlemiştir. Hernandez vd. (2012) tarafından yapılan araştırmada Hristiyanlarda inanç temelli affetme psikoeğitimlerin bireylerde affetmeyi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer araştırmalarda da inanç temelli affetme müdahalelerinin affetmeyi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Stratton vd., 2008; Webb vd., 2012; Göregen, 2022). Literatürdeki ergenlere uygulanan affetme müdahale programına ilişkin araştırma sonuçları da affetme programlarının affetmeyi geliştirdiğini ortaya koymaktadır (Rapp vd., 2022; Ghobari Bonab vd., 2021; Freedman ve Chen, 2023). Bu sonuçlar araştırma bulgularının literatür ile örtüşüğünü göstermektedir.

Araştırmanın bir diğer bulgusuna göre ergenlerin AGPEP sonrasındaki umutsuzluk düzeyleri, AGPEP öncesi umutsuzluk düzeylerinden anlamlı şekilde düşüktür. AGPEP'e bağlı olarak çalışma grubunun umutsuzluk düzeylerinde 0,66 etki büyüklüğü ile gözlemlenen orta düzeyde bir azalma ortaya çıkmıştır. AGPEP'e bağlı olarak katılımcıların umutsuz düzeylerinde gözlemlenen düşüş, müdahalelerin olumsuz duygularla ilişkili uyumsuz düşünce kalıplarını değiştirmeyi amaçladığı bilişsel yeniden yapılandırma çerçeveleriyle (Freedman ve Enright, 1996, Baskin-Enright, 2004) uyumludur. AGPEP, affediciliği teşvik ederek ve değerlere dayalı ilkeleri bir araya getirerek ergenler arasında bilişsel bir yeniden çerçevelemeyi kolaylaştırmış olabilir. Özellikle, programın affetme, din ve değerlere yaptığı vurgu, katılımcıların olumsuz durumları algılama ve yorumlama biçimlerini etkileyerek daha yapıcı bir bilişsel değerlendirmeye katkıda bulunmuş ve bu da umutsuzluk duygularını azaltmış olabilir. Literatürde din ve maneviyatın umutsuzluğu azalttığını ortaya koyan birçok çalışma mevcuttur (Worthington ve Scherer, 2004; Hirsch vd., 2006; Chalfant vd., 2006; Davis vd., 2008; Kim vd., 2022) bu bağlamda elde ettiğimiz veriler literatürle uyumludur. Diğer taraftan programın din ve değerlere dayalı unsurlarla iç içe geçmiş affetmeye odaklanması, umutsuzluğa katkıda bulunan altta yatan duygusal yükleri ortadan kaldırarak umutsuzlukla ilişkili duygusal sıkıntıyı hafifletmiş olabilir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Zümer Suresi 53. Ayet "De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir." (Yazır, 2009) ifadesi ile yaratıcının çok bağışlayan olduğunu ve ondan ümit kesilmemesi-umutsuzluğa düşülmemesi-gerektiğini belirtmektedir. Bu ayete dayanarak AGPEP'in kapsamında yer alan din ve değerler temelli affetme müdahalesinin doğrudan Allah'ın affetme sıfatı ile

birlikte umutsuzluğa kapılmama uyarısı ilişkisini teyit ettiği söylenebilir.

Literatürde din ve değerler temelli affetme müdahalelerinin umut ya da umutsuzluk üzerindeki etkisini inceleyen herhangi bir çalışma bulunmamakla birlikte, affetme eğitim programlarının umut ve umutsuzluk üzerindeki etkisini inceleyen sonuçlara ulaşılmıştır. Bu çalışmalardan Taysi ve Vural (2016) yoksul aile çocuklarında affetmeyi geliştirme eğitim programının etkinliğini değerlendirdikleri 10 haftalık uygulamanın sonunda öğrencilerinin umut düzeylerinin arttığı belirlenmiştir. Eker (2017) ise, hazırladığı bilişsel davranışçı yönelimli grupla psikolojik danışma uygulamasının ergenlerdeki umutsuzluk üzerindeki etkisini incelediği deneysel çalışmasında, affetme esnekliği kazandırma amaçlı bilişsel davranışçı yönelimli grupla psikolojik danışma uygulamasının umutsuzluğu azaltmada etkili olduğu ve bu etkinin 60 günlük izleme süreci sonunda da kalıcılığını koruduğunu tespit etmiştir. Tae ve Youn (2006) tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise kanser tanılı 30 hastaya 3 aylık affetmeyi geliştirme eğitim programı uygulanmış ve grubunun umut düzeylerinin yüksek çıktığı belirlenmiştir. Ayrıca literatürde yer alan birçok çalışma sonucu affetmenin umutsuzluk üzerindeki negatif etkisini ortaya koymuştur (Worthington ve Scherer, 2004; Hirsch vd., 2006; Davis vd., 2008; Kim vd., 2022). Bu bilgiler ışığında mevcut araştırma bulgusunun literatür ile paralel olduğu söylenebilir.

Araştırmanın bir diğer bulgusuna göre ergenlerin AGPEP sonrası içsel deneyimin farkındalığı hariç diğer tüm bilinçli farkındalık faktörlerinde (dışsal deneyimin farkındalığı, farkındalıkla davranma, kabul ve yargılamaksızın yönelim, merkezsizleşmek ve tepkisizlik, deneyime açık olma ve içgörülü kavrayış) anlamlı yükseliş ortaya çıkmıştır. AGPEP'e bağlı olarak bilinçli farkındalığa ilişkin faktörlerden deneyime açık olmada 1,08 etki büyüklüğü ile en yüksek artış, kabul ve yargılamaksızın yönelimde ise 0,48 etki büyüklüğü ile en düşük artış gerçekleşmiştir. Bu bulgunun önemli bir yönü, Baer vd. (2006), her biri bireyin genel farkındalık eğilimine katkıda bulunan farklı farkındalık yönlerini tanımlayan kapsamlı farkındalık çerçevesi ile yorumlanabilir. Literatürde affetmeyi geliştirme eğitim programlarının bilinçli farkındalık üzerindeki etkisini inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Ancak farklı yaş grupları ile yapılan araştırma sonuçları affetme ile bilinçli farkındalık arasında pozitif ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Webb vd., 2013; Karremans vd., 2020; Yang vd., 2022). Bu sonuçlara dayanarak mevcut araştırma bulgusunun literatür ile uyumlu olduğu söylenebilir.

Araştırmanın bir diğer bulgusuna göre AGPEP sonrası maneviyata ilişkin tüm faktörlerde (manevi başa çıkma, aşkınlık, manevi yaşantı, anlam arayışı, manevi hoşnutluk, bağlantı ve tabiatla uyum) anlamlı artışlar gerçekleşmiştir. Bununla birlikte katılımcıların toplam maneviyat puanları da AGPEP sonrasında anlamlı şekilde yükselmiştir. Affetme ve manevi iyi oluş arasındaki ilişki, affetmenin manevi gelişime giden bir yol haline gelmesiyle ortaya çıkmakta, bireylerin kişisel şikayetlerini aşmalarını ve daha yüksek bir amaç duygusuyla bağlantı kurmalarını sağlamaktadır. Affetme ve manevi iyi oluş arasındaki bağlantı, affetmenin kin beslemeyle ilişkili psikolojik sıkıntıyı hafifletme becerisinde özellikle belirgin hale gelmektedir (Nashriyati ve Arjanggi, 2016). Affetmemeye tutunmak stres, kaygı ve hatta fiziksel sağlık sorunlarına yol açabilir (Akhtar ve Barlow, 2018). Affeden bir kişi olumlu duygularda artış ve daha fazla fiziksel esenlik yaşayacaktır (Eid ve Larsen, 2008). AGPEP, affetme ve değerlere dayalı ilkeleri vurgulayarak, muhtemelen katılımcılar arasında uyarlanabilir manevi başa çıkma mekanizmalarının geliştirilmesini kolaylaştırmıştır. Bu durum, Pargament vd.'nin (1998) dini başa çıkmanın iyi oluşu olumlu yönde etkileyebileceği iddiasıyla da örtüşmektedir. Manevi iyi oluşta gözlemlenen artış, programın katılımcıların stres faktörleriyle karşılaştıklarında manevi kaynaklardan yararlanma becerilerini geliştirme kapasitesinin altını çizmektedir. Literatürde affetme eğitim ya da müdahale programlarının manevi iyi oluşa etkisini değerlendiren tek çalışmaya rastlanmıştır. Nashriyati ve Arjanggi (2016) İslami eğitimler alanında yatılı eğitim gören gençlerde affetme eğitiminin manevi iyi oluş üzerinde pozitif etki yarattığı sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte literatürdeki diğer çalışmalarda affetme ile manevi iyi oluş arasında pozitif ilişki bulunduğu ortaya koyulmuştur (Davis vd., 2013; Nashriyati ve Arjanggi, 2016). Bu sonuçlar mevcut araştırma bulgusunun literatür ile uyumlu

olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak elde ettiğimiz tüm bulguların araştırmamızın konusuyla bağlantılı literatür bulguları ile desteklendiği görülmektedir. Bu çalışma ergenlerde din ve değerler temelli affetme psikoeğitim programı geliştirilerek hazırlanmıştır. Çalışma 20 ergenle ve 9 oturumda, affetme, bilinçli farkındalık, umutsuzluk ve manevi iyi oluş değişkenleri temel alınarak yürütülmüştür. Çalışmamızın bu sınırlılıkları nedeniyle ülkemiz alan yazınında doğrudan karşılaştırma yapabileceğimiz bir araştırmaya ulaşamamıştır. Bu nedenle karşılaştırmalar daha çok Batılı alan yazın örneğinde gerçekleştirilmiştir.

5. Sonuç

Araştırmanın bulguları, AGPEP uygulanan ergenler arasında çeşitli psikolojik boyutlarda önemli olumlu değişiklikler olduğunu ortaya koymaktadır. En dikkat çekici sonuçlardan biri, AGPEP sonrasında ergenlerin affetme kararlarındaki önemli artıştır. Bu gelişme, programın affetme kapasitesinin geliştirilmesine etkili bir şekilde katkıda bulunduğunu ve ergenlerin kendilerini ve başkalarını affetmeye yönelik tutumlarında olumlu bir değişimi teşvik ettiğini göstermektedir. Din ve değerler temelli ilkelere dayanan AGPEP, ergen popülasyonunda affediciliği geliştirmek için umut verici bir müdahale olarak görünmektedir.

Öte yandan AGPEP'i takip eden katılımcılar arasında umutsuzluk seviyelerinde gözlenen azalma, programın ergenler arasında umutsuzluk ve karamsarlık duygularını hafifletme üzerindeki olumlu etkisinin altını çizen önemli bir diğer sonuçtur. Umutsuzluktaki bu azalma, AGPEP'in temel değerler ve maneviyat üzerindeki kapsayıcı vurgusuyla sorunsuz bir şekilde uyumludur. Program, değerler ve maneviyat unsurlarını affetme potasında eriterek, ergenlerin hayatlarına derin bir amaç ve anlam duygusunu etkili bir şekilde aşılamaktadır.

Bilinçli farkındalık faktörlerinden dış deneyimin farkındalığı, farkındalıkla hareket etme, merkezden uzaklaşma ve tepkisizlik, deneyime açıklık ve içgörülü kavrayışta da AGPEP sonrasında önemli artışlar gözlemlenmiştir. İçsel deneyim farkındalığında önemli bir değişiklik olmamasına rağmen, farkındalıktaki genel artış, AGPEP'in kişinin çevresi, eylemleri ve deneyimlerin daha anlayışlı bir şekilde anlaşılması konusunda daha yüksek bir farkındalık sağladığını göstermektedir.

AGPEP bağlamında maneviyatın incelenmesi, ergenler üzerinde dönüştürücü bir etki gösteren çeşitli boyutlarda önemli ilerlemeler ortaya koymuştur. Özellikle, katılımcılar manevi iyi oluş konusunda önemli bir ilerleme göstererek, programın din ve değerlere dayalı affetme temeli tarafından aşılman manevi kaynaklar aracılığıyla hayatın zorluklarının üstesinden gelme becerilerinin arttığını göstermiştir. Aşkınlık konusundaki kayda değer gelişme, bireysel varoluşun ötesinde bir şeyle daha derin bir bağlantıya işaret ederek, programın ergenlerin anlık deneyimlerin ötesinde maneviyatın boyutlarını keşfetmeleri ve benimsemeleri için bir katalizör rolünü düşündürmektedir. Gelişmiş manevi deneyimler, anlam arayışının artması ve artan manevi memnuniyet, AGPEP'in katılımcıları hayatın amacına dair daha derin bir anlayışa yönlendirme kapasitesinin altını çizmiş, manevi değerlerle uyum içinde tatmin ve memnuniyeti teşvik etmiştir.

Sonuç olarak, AGPEP ergenler arasında affetme, umutsuzluk, bilinçli farkındalık ve manevi iyi oluşu geliştirmek için etkin bir müdahale olarak ortaya çıkmaktadır. Programın din ve değerlere dayalı temelini dokuzuncu ve onuncu sınıf öğrencilerinin gelişimsel ihtiyaçlarıyla etkili bir şekilde örtüştüğü görülmektedir. Affetme kararları, umutsuzluk seviyeleri, bilinçli farkındalık ve maneviyatta gözlemlenen olumlu değişiklikler, AGPEP'in ergenlerin duygusal ve psikolojik refahına olumlu katkıda bulunma potansiyeline işaret etmektedir. Ayrıca literatür incelendiğinde yurtdışında inanç, maneviyat, din ve affetme ilişkisini ele alan çok sayıda çalışmanın yapıldığını ancak ülkemizde görebildiğimiz kadarıyla konuyla doğrudan bağlantılı olan iki çalışmanın yapıldığını belirtmek gerekiyor. Din ve değerler merkezli affetme psikoeğitim programının uygulandığı ilk çalışma olması araştırmamızın

önemine işaret etmektedir. Bu anlamda bu çalışma Türkiye’deki yapılacak olan benzer çalışmalara örnek teşkil etme, fikir verme umudunu da taşımaktadır.

6. Öneriler

Araştırma bulgularının kişisel gelişimin en önemli basamağı olan ergenlik döneminde AGPEP’in affetme, bilinçli farkındalık, umutsuzluk ve maneviyat üzerindeki yapıcı etkisinden yola çıkarak, ergenlerin benzer eğitim programlarına aktif olarak katılmaları teşvik edilmelidir. Ergenler affetmeyi benimseyerek kendileriyle ve başkalarıyla daha sağlıklı ilişkiler geliştirebilir, bu da hayatlarının ilerleyen dönemlerinde daha yüksek psikolojik sağlığa ulaşmalarını sağlayabilir. AGPEP’in olumlu etkisi, ailelerin affetme, din ve değerlere dayalı ilkeleri günlük hayata dahil ederek çocuklarının refahını aktif olarak destekleyebileceğini göstermektedir. Aileler, açık ve dürüst iletişim kurmaya teşvik edilerek affetmenin hem modellendiği hem de teşvik edildiği bir ortam yaratılmalıdır. Evde affetme, farkındalık, umut ve maneviyat üzerine kurulu bir temel oluşturmak, bu çalışmada gözlemlenen olumlu sonuçları tamamlayan ve ergenlerin genel psikolojik dayanıklılığını artıran destekleyici bir ortama katkıda bulunabilir. Öte yandan Eğitimciler ergenlerin yaşamlarında hayati öneme sahip etkileyicilerdir ve bu çalışma affetme gelişimi, umut, bilinçli farkındalık ve maneviyatın eğitim programlarına dahil edilmesinin potansiyel faydalarını vurgulamaktadır. Öğretmenlere, benzer psikoeğitim programlarını keşfedip müfredatlarına entegre etmeleri ve öğrenci gelişimine bütüncül bir yaklaşımı teşvik etmeleri önerilmektedir. Ayrıca, eğitim uygulamalarında değerlerin ve maneviyatın vurgulanması, öğrencilerin genel refahına katkıda bulunabilir, zorlukların üstesinden gelme ve duygusal olarak zeki bireyler haline gelme becerilerini artırabilir. Milli Eğitim Bakanlığı ve diğer ilgili kurumlara, eğitim politikalarını ve çerçevelerini şekillendirirken araştırmanın çıktılarını göz önünde bulundurarak din ve değerler temelli affetme programlarının daha geniş eğitim girişimlerine entegre etmesi önerilmektedir. Son olarak mevcut araştırmanın örnekliminin 20 katılımcı ile sınırlı olması dikkate alındığında, sonraki araştırmalarda daha büyük ve farklı örneklemeler ile AGPEP’in etkinliğinin değerlendirilmesi önerilmektedir. Araştırmanın sadece çalışma grubu ile yapılması ve herhangi bir kontrol grubunun kullanılmaması bir diğer sınırlılığıdır. Bu sınırlılığı göz önünde bulundurarak sonraki araştırmalarda kontrol grupları ve alternatif müdahale programları ile karşılaştırmalar yapılması önerilmektedir.

Etik Beyan

Bu çalışma 1. yazarın Din ve Değerler Psikolojisi Bağlamında Affetmeyi Geliştirme Psikoeğitim Programının Ergenlerin Umutsuzluk Düzeyi ve Manevi İyi Oluşuna Etkisinin İncelenmesi adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: Desteklemiyor.

Kaynakça

- Akhtar, S., ve Barlow, J. (2018). Forgiveness Therapy for the Promotion of Mental Well-Being: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Trauma, Violence, & Abuse, 19*(1), 107-122.
- Aktepe, İ., & Tolan, Ö. (2020). Bilinçli farkındalık: güncel bir gözden geçirme. *Psikiyatride güncel yaklaşımlar, 12*(4), 534-561.
- Ateş B. K.; Batmaz S. (2023). Üniversite Öğrencilerinin Riskli Davranışlarının Duygu Düzenleme Güçlüğü ve Olumsuz Çekirdek İnanışlarla İlişkisi. *Medeniyet ve Toplum Dergisi, 7* (1), 43-60.
- Baer, R. A., Smith, G. T., Hopkins, J., Krietemeyer, J. ve Toney, L. (2006). Using Self-Report Assessment Methods to Explore Facets of Mindfulness. *Assessment, 13*(1), 27-45.
- Baskin, T. W. ve Enright, R. D. (2004). Intervention Studies on Forgiveness: A Meta-Analysis. *Journal of Counseling & Development, 82*, 79-90.
- Batık, M. V. ve Talay, N. A. (2020). *Affetmeyi Geliştirme Psiko-Eğitim Programı: Ruh Sağlığı Profosyonelleri İçin El Kitabı*. Ankara: Nobel Yayın Grubu.
- Beck, A. T., Weissman, A., Lester, D. ve Trexler, L. (1974). The Measurement of Pessimism: The Hopelessness Scale. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 42*(6), 861.
- Brose, L. A., Rye, M. S., Lutz-Zois, C. ve Ross, S. R. (2005). Forgiveness and Personality Traits. *Personality and Individual Differences, 39*(1), 35-46.
- Chalfant, D. R., Heller, P. L., Roberts, A., Briones, D. ve Aguirre-Forest, J. (2006). The Relationship of Forgiveness to Health: Are There age Differences?. *Journal of Gerontology, 61*(5), P312-P315.
- Çalışkan, S., & Dilmaç, B. (2021). Ergenlerin Sahip Olduğu Gelecek Beklentisi, Umut ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki Yordayıcı İlişkiler. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi, 3*(2), 131-143.
- Davis, D. E., Hook, J. N., Van Tongeren, D. R., DeBlaere, C., Rice, K. G. ve Worthington, E. L., Jr. (2015). Making a Decision to Forgive. *Journal of Counseling Psychology, 62*(2), 280-288.
- Davis, D. E., Hook, J. N., Worthington Jr, E. L., Van Tongeren, D. R., Gartner, A. L., Jennings, D. J., ... ve Emmons, R. A. (2008). Relational Spirituality and Forgiveness: The Roles of Attachment and Commitment. *Psychology of Religion and Spirituality, 1*(4), 207-219.
- Davis, D. E., Worthington Jr, E. L., Hook, J. N. ve Hill, P. C. (2013). Research on Religion/Spirituality and Forgiveness: A Meta-Analytic Review. *Psychology of Religion and Spirituality, 5*(4), 233.
- Durak, A. ve Palabıyıkoglu, R. (1994). Beck Umutsuzluk Ölçeği Geçerlilik Çalışması. *Kriz Dergisi, 2*(2), 311-319.
- Duran, Ö. ve Eldeleklioglu, J. (2005). Öfke Kontrol Programının 15 ve 18 Yaş Arası Ergenler Üzerindeki Etkililiğinin Araştırılması. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25*(3), 267-280.
- Eid, M. ve Larsen, R. J. (2008). *The Science of Subjective Well-Being*. The Guilford Press.
- Eker, H., (2017). *Affetme Esnekliği Kazandırma Amaçlı Bilişsel Davranışçı Yönelimli Grupla Psikolojik Danışma Uygulamasının Ergenlerdeki Umutsuzluk Üzerindeki Etkisi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Ekşi, H., Parlak, S. ve Demir-Celayir, G. (2018). *Affetme Kararı Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması*. 1. Uluslararası Eğitimde Yeni Arayışlar Kongresi'nde sunulan bildiri, İstanbul.

- Enright, R. D. ve Fitzgibbons, R. P. (2015). *Forgiveness Therapy: An Empirical Guide for Resolving Anger and Restoring Hope*. American Psychological Association.
- Enright, R. D., Knutson, J. A., Holter, A. C., Baskin, T. ve Knutson, C. (2007). Waging Peace Through Forgiveness in Belfast, Northern Ireland II: Educational Programs for Mental Health Improvement of Children. *Journal of Research in Education*, 17(1), 63-78.
- Ersanlı, K., ve Vural Batık, M. (2015). Development of the Forgiveness Scale: A Study of Reliability and Validity. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(7), 19-32.
- Exline, J. J. ve Baumeister, R. F. (2000). Expressing Forgiveness and Repentance: Benefits and Barriers. In M. E. McCullough, K. I. Pargament, & C. E. Thoresen (Eds.), *Forgiveness: Theory, Research, and Practice* (pp. 133-155). New York: Guilford Press.
- Fox, A. ve Thomas, T. (2008). Impact of Religious Affiliation and Religiosity on Forgiveness. *Australian Psychologist*, 43(3), 175-185.
- Freedman, S. R. ve Enright, R. D. (1996). Forgiveness as an Intervention Goal with Incest Survivors. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64(5), 983-996.
- Freedman, S. ve Chen, E. Y.-J. (2023). Forgiveness Education as a Form of Peace Education with Fifth-Grade Students: A Pilot Study with Implications for Educators. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 29(3), 235-246.
- Gambaro, M. E., Enright, R. D., Baskin, T. A. ve Klatt, J. (2008). Can School-Based Forgiveness Counseling Improve Conduct and Academic Achievement in Academically at-risk Adolescents. *Journal of Research in Education*, 18(16-27), 1-29.
- Gay, L. R., Mills, G. E. ve Airasian, P. (2005). *Educational Research: Competencies for Analysis and Application*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.
- Ghobari Bonab, B., Khodayarifard, M., Geshnigani, R. H., Khoei, B., Nosrati, F., Song, M. J. ve Enright, R. D. (2021). Effectiveness of Forgiveness Education with Adolescents in Reducing Anger and Ethnic Prejudice in Iran. *Journal of Educational Psychology*, 113(4), 846.
- Gismero-González, E., Jódar, R., Martínez, M. P., Carrasco, M. J., Cagigal, V. ve Prieto-Ursúa, M. (2020). Interpersonal Offenses and Psychological Well-Being: The Mediating Role of Forgiveness. *Journal of Happiness Studies*, 21, 75-94.
- Göregen, F. (2022). *Değer Odaklı Manevi Güçlenme ve Bakım Programının (DOMAB) Din Eğitimi Alan Ergen Bireylerin Öfke ve Affetme Eğilimleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güneş, A., & Altın, M. (2016). Kur'ân'da "Gafûr" ismi ve geçtiği âyetlerle ilgisi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41(41), 39-72.
- Gürsu, O. (2022). *Manevi Danışmanlar İçin Kılavuz Danışma İlke Beceri Ve Teknikleri*. İstanbul: Çamlıca Yay.
- Gürsu, O., & Musara, A. T. (2021). Ergenlerde Sosyal Medya Bağımlılığı ile Dindarlık İlişkisi. *Turkish Academic Research Review*, 6(2), 418-438.
- Gürsu, O., & Özçelik, M. F. (2022). Ergenlik Döneminde Dijital Oyun Bağımlılığı ve Dindarlık İlişkisi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 22(1), 199-216.
- Hernandez, B. C., Vonderfecht, H., Smith, S. B., Cress, P. K., Davis, R. ve Bigger, D. (2012).

- Development and Evaluation of a Faith-Based Psychoeducational Approach to Forgiveness for Christians. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 31(3), 263-284.
- Hirsch, J. K., Webb, J. R. ve Jeglic, E. L. (2006). Forgiveness, Suicidal Ideation, and Self-Harm: A Stress and Coping Model. *Journal of Counseling Psychology*, 53(1), 71-82.
- Hui, E. K. ve Chau, T. S. (2009). The Impact of a Forgiveness Intervention with Hong Kong Chinese Children Hurt in Interpersonal Relationships. *British Journal of Guidance & Counselling*, 37(2), 141-156.
- Jia-Mei, L. U. (2018). A Review of the Behavioral Measures of Forgiveness and Its Cognitive Neural Mechanism. *Journal of Psychological Science*, (3), 700.
- Johnson, C., Burke, C., Brinkman, S. ve Wade, T. (2017). Development and Validation of a Multifactor Mindfulness Scale in Youth: The Comprehensive Inventory of Mindfulness Experiences–Adolescents (CHIME-A). *Psychological Assessment*, 29(3), 264.
- Karremans, J. C., van Schie, H. T., van Dongen, I., Kappen, G., Mori, G., van As, S., ... & van der Wal, R. C. (2020). Is Mindfulness Associated with Interpersonal Forgiveness?. *Emotion*, 20(2), 296.
- Kırca, B. ve Ekşi, H. (2018). Turkish Adaptation of the Comprehensive Inventory of Mindfulness Experiences-Adolescents: A Reliability and Validity Study. *SHS Web of Conferences* 48, 01038.
- Kim, J. J., Payne, E. S. ve Tracy, E. L. (2022). Indirect Effects of Forgiveness on Psychological Health Through Anger and Hope: A Parallel Mediation Analysis. *Journal of Religion and Health*, 61(5), 3729-3746.
- Leary, M. R. (2001). *Introduction to Behavioral Research Methods*. Needham Heights: Allyn and Bacon.
- McCullough, M. E. ve Witvliet, C. V. (2002). The Psychology of Forgiveness. *Handbook of Positive Psychology*, 2, 446-455.
- McCullough, M. E., Kurzban, R. ve Tabak, B. A. (2013). Cognitive Systems for Revenge and Forgiveness. *Behavioral and Brain Sciences*, 36(1), 1-15.
- Mullet, E., Barros, J., Veronica Usai, L. F., Neto, F., & Rivière Shafighi, S. (2003). Religious Involvement and the Forgiving Personality. *Journal of Personality*, 71(1), 1-19.
- Nashriyati, R. N. ve Arjanggi, R. (2016). Peran Pemaafan Dan Rasa Syukur Terhadap Kesejahteraan Spiritual Pada Santri Remaja Pondok Pesantren. *Proyeksi: Jurnal Psikologi*, 11(1), 77-92.
- Pargament, K.I. ve Rye, M.S. (1998). Forgiveness as a Method of Religious Coping. In E. L. Worthington, Jr. (Ed.), *Dimensions of Forgiveness* (pp. 59-78). Radnor, PA: John Templeton.
- Rapp, H., Wang Xu, J. ve Enright, R. D. (2022). A Meta-Analysis of Forgiveness Education Interventions' Effects on Forgiveness and Anger in Children and Adolescents. *Child Development*, 93(5), 1249-1269.
- Sarıçam, H. ve Biçer, B. (2015). Affedicilik Üzerinde Ahlaki Değer ve Öz-Anlayışın Açıklayıcı Rolü. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(1), 109-122.
- Stratton, S. P., Dean, J. B., Nonneman, A. J., Bode, R. A. ve Worthington Jr, E. L. (2008). Forgiveness Interventions as Spiritual Development Strategies: Comparing Forgiveness Workshop Training, Expressive Writing about Forgiveness, and Retested Controls. *Journal of Psychology & Christianity*, 27(4).
- Şirin, T. (2018). Maneviyat Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. *Electronic*

Turkish Studies, 13(18), 1283-1309.

- Tae, Y. S., & Youn, S. J. (2006). Effects of a Forgiveness Nursing İntervention Program on Hope and Quality of Life in Woman Cancer Patients. *Asian Oncology Nursing*, 6(2), 111-120.
- Taysi, E. ve Vural, D. (2016). Forgiveness Education for Fourth Grade Students in Turkey. *Child Indicators Research*, 9, 1095-1115.
- Tura, H. (2019). *Dindarlık, Affetme ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Türkel, Z., & Dilmaç, B. (2019). Ergenlerde Sosyal Medya Kullanımı, Yalnızlık ve Yaşam Doyumu Arasındaki Yordayıcı İlişkiler. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 57-70.
- Webb, J. R., Toussaint, L. ve Conway-Williams, E. (2012). Forgiveness and Health: Psycho-Spiritual Integration and the Promotion of Better Healthcare. *Journal of Health Care Chaplaincy*, 18(1-2), 57-73.
- Worthington Jr, E. L. ve Sandage, S. J. (2016). *Forgiveness in Brief Psychotherapy*. American Psychological Association.
- Worthington, E. L. Jr. ve Scherer, M. (2004). Forgiveness is an Emotion-Focused Coping Strategy That Can Reduce Health Risks and Promote Health Resilience. Theory, Review, and Hypotheses. *Psychology and Health*, 19(3), 385-405.
- Yang, T., Chen, G. ve Bi, C. (2022). Interpersonal Mindfulness and Forgiveness: Examining the Mediating Roles of Anger Rumination and State Anger. *Aggressive Behavior*, 48(5), 466-474.
- Yazır, E. H. (2009). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Hisar Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: Forgiveness is a complex concept that can be either a reaction to interpersonal events or an intrinsic personality trait. It has been shown to have a positive effect on both physical and psychological health, and can act as a mitigating factor against harmful reactions such as anxiety and depression (McCullough & Witvliet, 2002, 446-455). The study of forgiveness from religious and theological perspectives is a well-established field. Researchers from various disciplines have attempted to elucidate the mechanisms of forgiveness in major belief systems (Exline et al., 2000, 133-155). Many world religions have placed significant emphasis on the concept of forgiveness. The three major monotheistic religions share the principle that individuals who have been forgiven by a divine being should respond by forgiving those who have offended against them (McCullough & Witvliet, 2002, 446-455). Forgiveness is a concept deeply connected to the ethical teachings and values of religion (Göregen, 2022, 10-40). Religion emphasizes values such as forgiveness, compassion, and tolerance. These values encourage individuals to build more understanding, forgiving, and healthy relationships with each other (Gürsu, 2022). Forgiveness is a tool offered by religious teachings to individuals, as it plays a crucial role in resolving conflicts within society and promoting personal development (Sarıçam & Biçer, 2015, pp. 109-122; Göregen, 2022, pp. 10-40). In the study, it was aimed to determine the effect of religion and values-based *Forgiveness Enhancement Psychoeducation Program (FEPEP)* on adolescents' decision to forgive, forgiveness, hopelessness, mindfulness and spiritual well-being levels.

Method: In line with the aim of the study, the FEPEP developed by the researcher was applied to 20 (9 girls and 11 boys) students studying at Private Antalya OSB Vocational and Technical Anatolian High School in the 2022-2023 academic year. The FEPEP was spread over a total of nine weeks and nine sessions of 50-60 minutes were conducted one day a week. Forgiveness decision, forgiveness, hopelessness, mindfulness and spiritual well-being measurements were made before the first session of the FEPEP and these measurements were repeated after the completion of the last session. The pre-test scores of the participants before the FEPEP and post-test scores after the FEPEP were compared using dependent sample t-test in SPSS 26.00.

Results: The FEPEP resulted in an increase in all variables except for hopelessness. The most significant change was observed in insightful comprehension, one of the mindfulness factors, with a 79.23% increase, followed by transcendence, one of the spirituality factors, with a 73.10% increase. The smallest change was observed in awareness of inner experience, one of the mindfulness factors, with only a 13.40% increase. The study's findings indicate significant increases in all factors related to spirituality, including spiritual coping, transcendence, spiritual experience, search for meaning, spiritual contentment, and connection and harmony with nature, as a result of the FEPEP ($p < 0.05$). Furthermore, the participants' total spirituality scores also increased significantly after the FEPEP ($p < 0.05$). Based on the calculated Cohen's d statistics, the greatest increase was observed in transcendence with an effect size of 1.73, while the smallest increase was observed in spiritual contentment with an effect size of 0.46. The FEPEP resulted in a significant increase in participants' self-forgiveness, forgiveness of others, and total forgiveness scores ($p < 0.05$). All mindfulness factors, except awareness of internal experience, showed significant increases as a result of FEPEP ($p < 0.05$).

Discussion and Conclusion: The study found that adolescents were significantly more likely to forgive after the FEPEP than before. The effect size of 1.25 explains the high increase in forgiveness decisions among the study group due to the FEPEP. Additionally, the study found that the FEPEP had a significant impact on the participants' level of self-forgiveness (effect size = 0.76), forgiveness of others (effect size = 0.85), and total level of forgiveness (effect size = 1.00). These results demonstrate the profound effect of the FEPEP on adolescents' cognitive processes related to forgiveness. According to another finding of the study, the hopelessness levels of adolescents after the FEPEP were significantly

lower than their levels before the program. The study group experienced a moderate decrease in hopelessness levels due to the FEPEP, which was observed with an effect size of 0.66. The study found that adolescents' mindfulness factors, including awareness of external experience, acting with awareness, acceptance and non-judgmental orientation, decentering and non-reactivity, openness to experience, and insightful comprehension, significantly increased in all factors except awareness of internal experience. According to the study, there were significant increases in all factors related to spirituality, including spiritual coping, transcendence, spiritual experience, search for meaning, spiritual contentment, connection, and harmony with nature, after the FEPEP. Additionally, the participants' total spirituality scores also increased significantly after the FEPEP. The study's findings revealed significant positive changes in various psychological dimensions among the adolescents who underwent the FEPEP. One of the most striking results was the significant increase in the adolescents' decision to forgive after the FEPEP. The reduction in hopelessness levels observed among participants who followed the FEPEP is a significant result that highlights the program's positive impact on alleviating feelings of hopelessness and pessimism among adolescents. In conclusion, the FEPEP appears to be an effective intervention for promoting forgiveness, hopelessness, mindfulness, and spiritual well-being among adolescents. The program's religious and values-based foundation seems to align effectively with the developmental needs of ninth and tenth-grade students. The positive changes observed in decisions to forgive, levels of hopelessness, mindfulness, and spirituality suggest that FEPEP has the potential to positively contribute to the emotional and psychological well-being of adolescents.

Selçuklu'da Halk-İktidar İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme

Züriye ORUÇ

Dr., Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Konya, Türkiye.

Makale Bilgisi

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 04.05.2024

Kabul Tarihi: 06.08.2024

Yayın Tarihi: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Selçuklu,
Halk,
İktidar.

Selçuklu'da halk-iktidar ilişkisi, bağlı bulunduğu dini ve sosyo-kültürel yapının bir sonucu olarak şekillenmiştir. İktidarın sınırlarını ve halkın iktidar nazarındaki kıymetini bu yapı belirlemiştir. Türk devletlerine bakıldığında hâkimiyetin temel dayanağının ilahî olduğu görülür. Bununla birlikte hâkimiyetin meşruiyetinde ve sürdürülmesinde; ayrıca güçlü bir halk-iktidar bağının oluşmasında; inanç ve töreye riâyet edilmesi, güç ve iradenin ortaya konulması ve toplumsal rızanın sağlanması gibi birden fazla etkenin rolü vardır. Araştırmanın amacı halkın Selçuklu hükümdarları ile olan ilişkisine dönem kaynakları ve siyasetnâmeler yoluyla ışık tutmaktır. Çalışma sonucunda, Selçuklu hükümdarlarının halka yaklaşımında ve adalet dağıtımında ayırım yapmadıkları; halkı doyurmak, korumak ve sıkıntılarını gidermek konusunda hassas ve aceleci davrandıkları görülmüştür. Hükümdarlar kendilerini Allah'ın taht ve taç sahibi yaptığına ve bazı sorumluluklar yüklediğine tam olarak inandıklarından halkın rızasını önemsemişlerdir. Dolayısıyla halkın rızasının kendilerini Allah'ın rızasına kavuşturacağı düşüncesi ile hareket etmişler; zâlim ve baskıcı olmamışlardır. Aksine adalet ve halkın memnuniyeti Selçuklu hükümdarlarının en önem verdikleri meseleler olmuştur. Halk ise hükümdarları ile herhangi bir engelle karşılaşmadan görüşebilmiş ve sıkıntılarını rahatça anlatabilmiştir. Taht mücadelelerinde zaman zaman taraflardan birini desteklemiş, tahta çıkan hükümdarlara biat ettikleri zaman ise yeminlerine sadık kalmaya gayret göstermiştir.

An Evaluation on the Relationship Between People and Ruling Power in Seljuk

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 04.05.2024

Accepted: 06.08.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

Seljuk,
People,
Ruling Power.

The religious and socio-cultural structure shaped the relationship between the people and the ruling power in the Seljuk Empire. This structure established the limits of power and the value of the people for the government. In Turkish states, the main basis of sovereignty was divine. However, various factors contributed to the legitimacy and maintenance of sovereignty, as well as the formation of a strong people-ruling power relationship, including the adherence to beliefs and customs, the assertion of power and will, and the provision of social consent. The present study aims to investigate the relationship between the people and the Seljuk rulers through period sources and political treatises. The study revealed that the Seljuk rulers did not discriminate in their approach to the people and in the distribution of justice and were sensitive and prompt in meeting the needs of the people, feeding them, protecting them, and relieving their distress. Since the rulers fully believed that Allah granted them the throne and the crown and entrusted them with certain responsibilities, they prioritized the consent of the people. Therefore, they followed the idea that the consent of the people would lead them to the consent of Allah, therefore they were not tyrannical and oppressive. On the contrary, justice and the satisfaction of the people were the most emphasized concerns of the Seljuk rulers. Meanwhile, the people were able to meet with their rulers unhindered and express their grievances freely. In the disputes for the throne, they sometimes supported one side or the other, but they strived to be faithful to their oaths when they pledged allegiance to their sovereigns.

To cite this article:

Oruç, Z. (2024). Selçuklu'da Halk-İktidar İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(2), 206-218. <http://dx.doi.org/10.51117/metder.2024.70>

*Corresponding Author: Züriye Oruç, zuriyeoruc@gmail.com

Giriş

Türk devletlerinde hakanlar, halka hizmet etmek üzere tahta çıkarlardı ve onları tahta çıkarmanın Tanrı olduğu bilinciyle hareket ederlerdi. Ayrıca Tanrının, kendilerine bazı görev ve sorumluluklar yüklediğini düşünürlerdi. Başka bir ifade ile Türk devletlerinde iktidarın ve hâkimiyetin ilahî bir dayanağı vardı. Hâkimiyetin asıl sahibi olan Tanrı, yönetme yetkisini, seçtiği aileye belirli bir süre için başışlamakta idi. Bu aileden yine Tanrı tarafından seçilen ve desteklenen kişi ise tahta oturmakta idi. Bu ilahî seçim bir *Tanrı bağışı* idi ve *kut* ile ifade edilmekteydi. Dolayısıyla, yönetme yetkisi verilmiş hanedan ailesinin erkek üyeleri ülke yönetiminde pay sahibi olurlarken, aynı aileden *kut* başışlanan kişi tahta oturmaktaydı. Bu düşünce hakanların kullandıkları unvanlara da yansımıştır. Nitekim Mete Han'ın (MÖ 209-174) Çin imparatoruna gönderdiği mektubunda unvanını “Gök tarafından tahta çıkarılan Hsiung-nuların büyük Ch'an-yü'sü” olarak görüyoruz (*Monografi*^{2004, 13}; Donuk, 1988, 77-78; Koçak, 2019, 55). Aynı şekilde Mete Han'ın oğlundan imparatora gönderilen mektup “Gök ve yer tarafından yaratılmış, güneş ve ay tarafından hâkim kılınmış Hsiung-nu'ların büyük Ch'an-yü'sü” diye başışlamaktaydı (*Monografi*, 2004, 17). *Orhun Âbidelerinde* de aynı düşünce sebebiyle Bilge Kağan, “Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için, kağan oturdum” demiştir (*Orhun Âbideleri*, 2000, 7). İktidar, ilahî bir seçim olduğundan ve yine onun tarafından desteklendiğinden, meşru kabul edilmekteydi. Bu ilahî destek sebebiyle “Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş” denilmiştir (*Orhun Âbideleri*, 2000, 13). İlahî seçim ve destekle iktidarı ve hâkimiyeti meşruiyet kazanan aile Türklerde devlet kuran ve yöneten ailedir. Öyle ki Türk devletlerinde istisnalar var olmakla birlikte *il* kuran aile, devlet teşkilatı ortadan kalkmadan değişmemiştir. Hükümdarlar daima aynı ailenin üyeleri olmuşlardır.

Bununla birlikte hakanlar mutlak ve değişmez değillerdi. Görev ve sorumluluklarını yerine getirmediklerinde ve töreye uymadıklarında tahtlarını kaybedebiliyorlardı. Bu durumda esasen Tanrı başışını kaybediyor ve bu başış tahta çıkacak yeni hakana verilmiş oluyordu. Ayrıca hakanların güçleri de sınırsız değildi. Tahta çıktığında töreyi düzenleyen hakanın, bunu tek başına yapmadığını ve töreye ilk uyması gerekenin kendisi olduğunu görüyoruz. Yusuf Has Hacib “Beğlik çok iyi bir şeydir, fakat daha iyi olan yasadır [töre]” diyerek törenin ne kadar önemli olduğuna işaret etmiştir (Yusuf Has Hacib²⁰⁰⁶, b.454). Devlet idaresinde en üst makam hakana ait ve onun uhdesinde olsa da töre, kurultay, hatun ve halk onu mutlak monarşik yapının sunduğu tek güç olmaktan uzak tutmaktaydı. Tahta çıkış törenlerinde hakanın siyah keçe üzerine oturtulması ve beylerin başlıklarını sunarken “Yukarıda güneşe bak, bâki olan tanrıyı itiraf eyle. Sen onun gölgesisin. Kendi tedbirini onun muradına uydur. Aksi halde sana sadece bu siyah keçe kalır” demesi, izlemesi gereken yolu ve ayrıca görev ve sorumluluklarını hatırlatması bakımından dikkate şayandır (Ahmetbeyoğlu^{2020, 38}; Koçak, 2011, 103-106; Kaşıkçı, 2002, 890).

Eski Türklerde devlet, *il* kelimesi ile karşılanmıştır (Donuk, 1988, 73-74; Terkan, 1999, 85). *İli* oluşturan temel unsurlar bağımsızlık (*oksızlık*), kânun (*töre*), halk (*kün/budun*) ve ülke (*ulus*) idi (Ahmetbeyoğlu, 2020, 30; Kaşıkçı, 2002, 888). Halk, devleti oluşturan temel unsurlardan biri idi. Ülke toprakları ise devlet başkanının idare ve sorumluluğu altında idi. Ancak toprak hakana ya da hanedana ait değildi. Nitekim Mete Han'dan babasının değerli bir atını ve eşini isteyen doğu komşuları Tunguzlar, bu isteklerinin karşılanmasını, Mete Han'ın güçsüz oluşuna atfederek cesaret bulmuş ve iki tarafın da kullanmadığı boş, çorak bir araziye gözlerine kestirmişler; ancak Mete Han “*Toprak devletin temelidir, nasıl olur da verilebilir?*” diyerek bu son isteği kesin bir dille reddetmiştir (*Monografi*, 2004, 7). Mete Han toprağı kendi malı olarak görmüyordu. Dolayısıyla bu yönde bir tasarruf hakkına sahip olamazdı (Atalay, 2014, 108).

Halk, iktidara son derece sadakatle bağlanırdı. Öte yandan halka angarya yüklenmez ve halk ağır yükler altında ezilmezdi. Halkın uyduğu töreye hakanlar da uymak zorunda idi. Hakanın halkı

üzerinde ve halkın hakanı üzerinde bazı hakları vardı. Bu haklara karşılıklı olarak riâyet edilmesi beklenirdi. *Kutadgu Bilig*'e göre halkın hakan üzerinde üç hakkı vardı. Bunlar: Hakanın ülkedeki gümüşün kıymetini/ayarını koruması, âdil davranması ve yol güvenliğini sağlaması idi (*Bilig*, b.5575-5577). Hakanın da halkı üzerinde üç hakkı vardı. Bunlar ise: Emre riâyet, ödemelerin tam ve zamanında yapılması; dostuna dost olmak, düşmanına düşman kesilmek idi (*Bilig*, b.5580-5582).

Türk devletlerinde beyler devlet büyükleri ile uyum içinde olurlar ve anlaşma gösterirlerdi. MÖ. 174'te Hunlara sığınarak devlet hizmetine alınmış, aslen Çinli olan Hun vezir (*Chung-hang Yüeh*) Çinli elçiye Hunlardan bahsederken Hakan ile halk arasındaki ilişkiyi “basit ve uzun sürebilen” şeklinde nitelendirmiş; ülke yönetiminin “tek bir vücut gibi” olduğunu söylemiştir (*Monografi*, 2004, 18; Ögel, 2001, 241-242). Hunlarda erkek evladın baba ölünce dul kalan üvey annesi ile, erkek kardeşi ölünce de onun dul eşi ile evlendiğini [*levirat*], başlık ve kuşak kullanmadıklarını ve saray âdetlerini bilmediklerini söyleyerek küçümseyen elçiye vezir, Hunların savaş dışındaki zamanlarda mutlu olup keyfine baktığını; Çin halkının ise angaryalarla tüketildiğini, normal zamanlarda yorgun düştüklerini anlatmıştır (*Monografi*, 2004, 18).

İktidar ve Meşrûiyet

Eski Türklerde var olan, hâkimiyetin ilahî bir bağış ve seçim olduğu düşüncesi, İslâm'ın kabul edilmesinden sonra da devam etmiştir. Birçok kaynakta Selçuk ailesi tarafından kurulan devletin ve Gaznelilere karşı gösterilen başarının ardında Allah'ın takdiri ve ihsan ettiği gücün olduğu; yönetme yetkisinin Gaznelilerden Selçuklulara geçtiği vurgulanmıştır (Cûzcânî, 2015, 63, 67). *Hüccetü'lislâm* lakâplı İslâm âlimi Gazzâlî (ö.505/1111), Selçuklu hükümdarına atfen yazdığı *Nasihatü'l-Mülûk* adlı eserinde Allah'ın, peygamberleri ve hükümdarları diğerlerinden üstün kıldığını; *gölgenin insanı yakıcı güneşten koruması gibi hükümdarların da halkını tehlikelerden koruduğunu*, bu sebeple onların *Allah'ın yeryüzündeki gölgesi* olarak adlandırıldığını yazmıştır (Gazzâlî, 1969, 52). *Tabakât-ı Nâsırî*'de, Merv'in ele geçirildiği sırada Sultan Mesud'dan gelen elçiye Çağrı Bey'in (ö.451/1059) emri ile, üzerinde *Âl-i İmrân Süresinin* 26. âyet-i kerîmesinin yazılı olduğu bir kâğıt verildiği kaydedilmiştir. Buna göre; Sultan Mesud'a cevap mahiyetindeki kâğıtta yazan: “De ki: ‘Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin” şeklindeki âyet-i kerîmeyi gören Sultan Mesud, Horasan topraklarında Gazne devrinin bittiğini anlamıştı (Cûzcânî, 2016, 71-72). Nîşâbü'rî, Sultan Melikşah'tan bahsederken onun “Yaradan tarafından onaylanmış ve ilahî tevfiik ile mükafatlandırılmış” olduğunu söylemiştir (Nîşâbü'rî, 2018, 91). Bağdad'dan Alâeddîn Keykubad'ın (1220-1237) huzuruna gelen Abdurrahman b. el-Cevzî de aynı düşünce ile hükümdara ithafen onun “Halkın sükûneti ve ülkenin selâmeti için yaratılmış” olduğunu dile getirmiştir (İbn Bibî, 1, 1996, 142, 276).

İktidar sahibi kişi, meşruiyetini temel bazı dayanaklar üzerine inşa etmek ve sürdürmek durumundadır. Türk devletlerinde, meşruiyetin dayanaklarına ve sürdürülmesini sağlayan kaynaklarına bakıldığında, yönetme yetkisinin ilahî kaynağı, inanç ve töreye riâyet, güç ve iradenin ortaya konulması, toplumsal rıza ve memnuniyetin sağlanması gibi meşruiyeti oluşturan ve besleyen hukukî, dinî ve içtimaî dayanaklar olduğu görülür. Nizâmülmülk, Siyasetnâme'sinde bu dayanakların ne kadar önemli olduğuna işaret etmiştir. Eserinde Allah'ın halk içinden lâyıık gördüğü kimseleri diğerlerinden üstün bir mevkiye getirdiğinden bahsederek; Allah'ın, kullarının âdil şekilde ve huzur içinde yaşaması için, her çağda halk arasından çeşitli meziyetlerle donattığı birini hükümdar olarak tâyin ettiğini; bu hükümdarın *heybet ve haşmetini* halkın gözüne ve kalbine yerleştirdiğini ve böylece halkın *devletin bekasını* isteyeceğini söylemiştir (Nizâmülmülk, 1999, 6).

Bununla birlikte mensubu olunan aile ve soyun, hâkim olanın meşruiyetinde ve güçlü bir bağlılık görmesinde aktif ve besleyici bir rolü bulunmaktadır. Nitekim aile ve soy, asil ve şerefli

oluşun göstergelerinden idi. Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Tuğrul Bey, Abbasi Halifesi Kâim Biemrillâh'a (ö.467/1075) gönderdiği mektubunda, soyunun Hun hanedanına dayandığını söylerken asil bir soya mensubiyetinden dolayı iftihar etmekteydi¹. Bu soyun asil ve şerefli oluşu, ilahî bir seçimle seçilmiş olmalarından ve devletler kurmalarından dolayı idi. Selçuklu hizmetine girmiş bir tarihçi ve devlet adamı olan İbn Hassûl (ö. 450/1058) aynı düşünce ile *Tafdîl el-Etrâk alâ sâir el-ecnâd ve menâkıb el-hazrat el-âliyyet el-sultâniyye* (Türklerin diğer askerlere üstünlüğü ve Sultan Tuğrul Bey'in menâkıbı) adındaki Arapça risâlesinde, bağlı bulunduğu soyun şeref olarak Tuğrul Bey'e yeteceğinden bahsetmekteydi (İbn Hassûl, 2003, 140). Nizâmülmülk de Melikşah'ın soyunun, *babadan babaya* Alp Er Tunga'ya kadar uzandığından bahsetmiştir (Nizâmülmülk, 1999, 6-7).

Selçuklu hükümdarları, övünç duydukları soylarının Allah tarafından yüceltilmesi, devlet ve hâkimiyet ile nasiplendirilmiş olması ile meşruiyetin ilk adımını sağlamış oluyordular. Bununla birlikte Bağdat'ta hutbede Selçuklu hükümdarlarının adlarının okunması, devletin ilk kurulduğu andan itibaren bir İslâm hükümdarı olarak Sünnî İslâm coğrafyasındaki meşruiyetlerini tasdik etmekte idi. Tuğrul Bey'den itibaren, Müslüman dünyasının Sünnî liderleri olan Abbasi halifeleri, tahta çıkan Selçuklu hükümdarlarını onaylamış ve adlarını hutbede okutmuştur. Selçuklu hükümdarları da hilâfet kurumunun bu onayına çok önem vermiştir. Özellikle Sultan Melikşah'ın ölümünden (485/1092) sonra oğulları arasında meydana gelen taht mücadelelerinde tarafların sık sık Bağdat'a giderek adlarını hutbede okutmalarının ardında, bu onaya verdikleri önem yatar.

Türk devletlerinde yukarıda ifade edildiği üzere, -istisnalar hariç- yöneten aile, devlet teşkilatı ortadan kalkmadan değişmemiştir. Halkın, başka aileden birisinin tahta çıkmasına rıza göstermesi mümkün değildi. Bu duruma en güzel örnek, II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde (1237-1246) devlet adamlarından Saadeddîn Köpek'in tahtı ele geçirebilmek için anlattığı hikâyedir. Saadeddîn Köpek, Selçuklu tahtını ele geçirmek istemiştir. Ancak hanedan kanı taşımadığından ve bu şekilde halkın ve devlet adamlarının kendisine tâbi olmayacağını iyi bildiğinden hedefine farklı bir şekilde ulaşmaya çalışmıştır. Öncelikle hükümdarı etkisi altına alarak kendisine engel olabilecek devlet adamlarını birer birer ortadan kaldırmıştır. Ardından güç ve itibarını artırmak istemiş; Sumeysât seferine çıkmıştır. Bütün bunların yanı sıra bir yandan hükümdarı hilâfetin gözünden düşürmeye çabalamış, bir yandan da taht mücadelesine başladığı zaman halkın tepkisini çekmemek için *aslında kimse bilmesede hanedan kanı taşıdığına* dair bir hikâye anlatmaya başlamıştır. Buna göre Konya'nın saygın bir ailesinin kızı olan annesi Şehnaz Hâtun'a, Alâeddîn Keykubad'ın babası I. Gıyâseddîn Keyhüsrev (1192-1196/1205-1211) meftun olmuş ve onunla sarayda gizlice görüşmüştür. Annesi hükümdardan hamile kalınca derhal başka biri ile evlendirmişler ve bu görüşmelerin üzeri kapatılmıştır. Evlendiğinde iki aylık hamile olan annesi, kendisini yedi aylık iken dünyaya getirmiştir. Anlattığı bu hikâye onun bir hanedan üyesi olduğunu göstermeye yönelik bir kurguydu. Nitekim başka bir yol ile iktidar bulması mümkün değildi. Ne varki hikâyesi yayılmaya başlayınca hükümdar tarafından ortadan kaldırılmıştır (İbn Bîbî, 2, 1996, 29-30).

İktidar ve Halk

Orhun Âbidelerinde milletini topladığını ve onu doyurduğunu söyleyen Bilge Kağan'ın halka bakışı ile Selçuklu hükümdarlarının halka bakışı arasında bir fark göremeyiz (*Orhun Âbideleri*, 2000, 7). Türk devletlerinde hakanlar halk için ve halka hizmet etmek üzere tahtta bulunurlardı. Selçuklu hükümdarları da Allah'ın seçimi ve desteği ile tahta çıktıklarına ve halktan sorumlu olduklarına inanmakta idiler. Bu düşüncelerini zaman zaman dile getirmekle birlikte yazıya da dökmüşlerdir. Sikkelerinde kullandıkları lakâplardan birinin *Zillü Allah fi'l-Âlem* (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi)

¹ Tuğrul Bey mektubunda şöyle demektedir: "Ben ise hür insanların evladıyım ve Hünlerin kral hanedanına mensubum. Bundan başka seleflerim derecesinde saygı görmekle beraber, bana yapılacak hizmetlerin ve beni ayırt eden meşruiyetlerin onlardan üstün olacağını sanıyorum" (Abû'l-Farac, 1, 1999, 299).

olması bunu gösterir (Altıntaş, 2002, 390; Yıldırım, Tekin, 2018, 51). Yine I. İzzeddîn Keykâvus'un (1211-1220) 615'te (1218-19) Sivas'ta bastırması olduğu dinârının arka yüzünde *es-Sultân bi-rizâlillâh el-gâlib biemrillâh* (Allah'ın rızası ile Sultan, Allah'ın emri ile galib gelen) ibaresi yer almaktadır (*Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri*, 2, 1994, 30). Öte yandan, bir hakanın tahtından indirilebilmesi için iç huzuru ve düzeni sağlayamamış, halkına kötü davranmış veya adaletle hükmetmemiş olması gibi sebepler gerekmiştir. Dolayısıyla Türk hükümdarlarının iktidarları zorba ve baskıcı değildir. Onlar devleti bir aile, halkı da aile fertleri olarak görmüş; bir babanın aile fertlerine şefkat gösterdiği ve onları koruduğu gibi bir devletin de halkını koruması ve ona şefkatle yaklaşması gerektiği düşüncesinde olmuşlar ve bu düşünceye uygun şekilde hükümdarlık yapmışlardır. Bu feraset, devletin kurulduğu ilk zamanlardan itibaren Selçuklu hükümdarlarının halkını idare ve ona karşı yaklaşımındaki en önemli unsurlardan biridir. Tuğrul Bey 1038'de Nişabur'a girerek Sultan Mesud'un tahtına oturduğunda şehir halkı endişeye kapılmış, bunun üzerine "Şehir sâkinleri ve re'âyâdan hiçbiriyle işimiz yoktur ve hiçbir mahlûk incitilmeyecektir" diye halka duyurulmuştur (Reşîdüddîn Fazlullâh, 2010, 64-65; Akkuş, Zeki, 2020, 31). Hatta "Bayram günüdür; ahâliyi incitmemek gerekir" diyerek Nişabur'un yağmalanmasına karşı çıkan Tuğrul Bey'in, kardeşi Çağrı Bey'e 40 bin dinâr verdiği ve onu yağmadan vazgeçirdiği bilinmektedir (Reşîdüddîn Fazlullâh, 2010, 70). 13. yüzyıl İlhanlı devlet adamlarından, aynı zamanda bir âlim, hekim ve tarihçi olan Reşîdüddîn Fazlullâh (ö.718/1318) meşhur eserinin Selçuklular bahsinde şöyle demiştir: "Bu sultanlar topluluğunun arasında Âl-i Selçûk'tan daha büyük, reâyaya daha müşfik ve halkın hakkına daha çok riâyet eden kimse olmamıştır. [...] Onların saltanat günlerinde nice hayrât ve iyilikler ortaya çıktı. Dîn ilimlerinin ihyâsı, İslâmî kaidelerin güçlenmesi için, mescidler, medreseler, ribâtlar, köprüler, yollar ve vakıflar binâ ve inşâ ettirmişlerdir. Âlimleri, salihleri, kadıları, seyyidleri, zâhidleri ve âbidleri korumuş, onlara gelir bağlayıp iyilik etmişlerdir ki önceki zamanların hiçbirinde bu olmamıştı" (Reşîdüddîn Fazlullâh, 2010, 52; Özgüdenli, 2008, 19).

Sultan Alp Arslan (1063-1072) Diyarbakır Mervânî Emîri Nizâmeddîn'in yerine kardeşini getirmek üzere bölgeye gitmiş; ancak emîri affederek yerinde bırakmış; ordu masrafları için 100 bin dinâr ödenmesine karar vermişti. Emîr ise bu meblağı halkından toplayarak göndermiştir. Alp Arslan bunu öğrendiğinde derhal geri göndermiş; "Bizim çiftçilerin malına ihtiyacımız ve halkın malını almaya iznimiz yoktur" demiştir. Toplandığı gibi halka tek tek dağıtılmasını emretmiştir. Öyle ki *Selçuk-Nâme*'ye göre kendisinden sadece bir yumurta alınmış olan bir çiftçi, yumurtası geri verildiğinde verdiği az görüp almaktan çekinmiş; o zaman Alp Arslan'ın kesin emri sebebiyle yumurtayı çiftçinin eline verebilmek için biraz çaba sarfedilmesi gerekmiştir (1070) (İbnü'l-Esir, 10, 70; Turan, 1969, 126; Ahmed b. Mahmûd, 1, 1977, 81-82). Ahmed b. Mahmud, Alp Arslan'ı *âdil, merhametli ve çok cömert* olarak vasıflandırmış ve onun halktan *harac ve öşür dışında* vergi almadığını, her gün 50 koyun kestirip yemek yaptırıldığını ve fakirlere dağıttığını söylemiştir (1, 51, 115). Melikşah da (1072-1092) babası gibi fakirleri gözetmiştir. Avlanmayı çok seven ve sık sık ava çıkan hükümdar rivayete göre avladığı her hayvan için fakirlere bir Mağrib dinârı vermeyi âdet edinmişti (Reşîdüddîn Fazlullâh, 2010, 92; Merçil, 2018, 139). Melikşah, gümrük harcını kaldırmasından dolayı "işler görülmez oldu" diye mektuplar gönderen nâiblerine cevap olarak "Bilin ki mal Allah'ın malı, kullar Allah'ın kulları ve ülkeler Allah'ın ülkesi, ben ise arada vâsita ve ancak bir bağım" demiş; onları, ısrar ederlerse boyunlarını vurmakla tehdit etmiştir (Ahmed b. Mahmûd, 2, 1977, 27).

Devrin kaynakları Selçuklu hükümdarları hakkında benzer pek çok hikâye ve övgülerle doludur. Bu hikâye ve övgüler Selçuklu hükümdarlarının adalet ve halkının kendilerinden memnun oluşlarına ne kadar önem verdiklerine güzel örneklerdir. Öyle ki Melikşah ile ilgili nakledilen bir başka hâdise, Selçuklu hükümdarlarının halka olan yaklaşımlarının ardındaki sağlam karakteri ve inancı sergiler niteliktedir. Aktarılanlara göre Irak'taki *el-Haddadiyye* köyünden gelen ve *Gazzal'in oğulları* diye

tanınan iki adam Sultan Melikşah ile karşılaşmış ve ona “Mukta'ımız Emîr Humartegin 1.600 bin dinârımızı müsadere etti, birimizin iki ön dişini de kırdı” dedikten sonra kırılan dişleri göstererek kısas yoluyla haklarını almak için geldiklerini, bu görevin ona Allah tarafından farz kılındığını söylemiştir. Melikşah adamların sözleri üzerine atından inmiş ve her birinin bir kolundan tutarak kendisini Nizâmülmülk'ün olduğu tarafa doğru götürmesini istemiştir. Adamlar özür dileyerek bu emri yerine getirmek istemeyince Melikşah onları rahatlatmış ve zarar görmeyeceklerine dair yemin etmiştir. Bunun üzerine her biri Melikşah'ın bir kolundan tutup onu Nizâmülmülk'ün bulunduğu yöne çekmiştir. Nizâmülmülk'e Melikşah'ın vaziyeti ve gelişi haber edildiğinde telaşla yalın ayak dışarı çıkmış ve yer öpmüştür. Onu böyle davranmaya neyin sebep olduğunu soran Nizâmülmülk'e Melikşah, *Yarın Yüce Allah'ın huzurunda sorguya çekildikleri vakit durumlarının ne olacağını sormuş; beni de kendini de düşün* demiştir. Melikşah'ın sözleri üzerine Nizâmülmülk derhal haksızlığın giderilmesi için harekete geçmiştir. Emîr Humartegin iktalarından azledilmiş, müsadere edilen malların iadesi emredilmiştir. Hatta Melikşah, yanındaki 100 dinârı bu adamlara vermiş ve kısas olsun diye Emîr Humartegin'in dişlerinin de sökülebilmesi için bunu delille ispat etmelerini emretmiştir (İbnü'l-Esîr, 10, 1987, 182-183; Ahmed b. Mahmûd, 2, 1977, 27-29; Sevim, 2005, 535).

Halkın hükümdarına olan sadakatinde ve sevgisinde hükümdarın karakteri ve davranış biçimi etkili olmuştur. Halka âdil ve iyi davranan hükümdarlar çok sevilmiş ve halktan büyük bağlılık görmüştür (İbn Bîbî, 1, 1996, 248). Bu minvalde, Selçuklu hükümdarları halkın şikâyet ve sıkıntılarının giderilmesine önem göstermiş, her fırsatta halka açık eğlence meclisi (*bezm-i âm*) tertip etmiş, sofrta takımlarını yağmalatarak (*han-ı yağma*) cömertliklerini ve fedakarlıklarını sergilemişlerdir. Bu köklü uygulamaya ilişkin çok sayıda örnek vardır. Bunlardan birine göre Muhammed Tapar 1118 yılının Kurban Bayramı'nda büyük bir ziyafet (toy) vermiş; bu toyda sofrasını ve sarayını halka yağma ettirmiştir (511/1118) (Özaydın, 2020, 578; Kaçın, 2017, 106).

Halk, bir sıkıntısı olduğunda veya haksızlığa uğradığında Selçuklu hükümdarlarının huzuruna çıkabilir ve rahatça konuşabilirdi. Örneğin Melikşah, kendisine bir sıkıntısını anlatmak üzere gelenleri yüzyüze dinler, gerekeni derhal yerine getirirdi (Reşîdüddîn Fazlullâh, 2010, 91). Muhammed Tapar da halk ile yakından ilgilenir, kendisine sunulan dilekçeleri tek tek okurdu (Özaydın, 2020, 578). Türkiye Selçuklularında, ülke içinde ticaret yapan tâcirlerin malları zorla ellerinden alındığında, gasp edilen malların hazineye karşılanmasına dair bir nevî devlet güvencesi ve sigortasının var olması, güvenli ticarete verdikleri önemin yanında, hükümdarların halkını koruma ve gözetme sorumluluklarının bilincinde olduklarına bir delildir (İbn Bîbî, 1, 1996, 318).

Selçuklu hükümdarları, uygun olmayan kanunları lağvederek halkın yaşamını kolaylaştırma yoluna gitmişler, halkı ağır vergiler altında bırakmamışlar, hatta çoğu zaman sonradan konulan vergileri ve halka zor gelen ödemeleri kaldırmışlardır (Reşîdüddîn Fazlullâh, 2010, 91, 106; Özaydın, 2020, 578). Gayr-i müslim halkın da Selçuklu idaresinden memnun olduğu görülmektedir. Urfalı Mateos; Melikşah ve I. Kılıç Arslan'ı (1092-1107) Hıristiyanlara iyi davrandıkları için övmüş, hatta Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Hıristiyanların büyük bir mâteme girdiğinden bahsetmiştir (Urfalı Mateos, 2000, 146, 231).

Selçuklu hükümdarları iskân politikasının bir gereği olarak, halkı az olan yerleşimlerin nüfuslarını artırma yoluna gitmişler; buralara yerleştirdikleri halkı belirli bir süre vergiden muaf tutarak tohumluk, ziraat âletleri gibi ihtiyaçlarını temin etmişler; şehirlerin demografik, ziraî ve iktisadî canlılıklarını artırmışlardır. I. Gıyâseddin Keyhüsrev; III. Aleksios Angelos'un (1195-1203) tüccarları hapsedmesi üzerine yaptığı seferden dönüşte beraberinde getirdiği beş bin esiri, halkı az olan Akşehir'e yerleştirmiş, onları beş yıl vergiden muaf tutarak tohumluk ve ziraat âletleri dağıtmıştır. Buraya yerleşen gayr-ı Müslim halk Selçuklu idaresi altında âdil ve rahat yaşamaya başladığından, III. Alexios ile yapılan barıştan sonra, yurtlarına geri dönmelerine müsaade verildiği halde geri

dönmemiştir. Hatta bu insanlardan başka çok sayıda Hıristiyan da kendi istekleri ile Selçuklu topraklarına göçmüştür. Geri dönüş müsaadesi olduğu halde geri dönmeyen halk için Niketas, *hiçbirinin kendi vatanını özlemediğini ve sevinçle anavatanlarını terk ettiklerini* söylemiştir (Niketas, 2013, 56; Turan, 1971, 240).

Selçuklu ülkesinde meskûn Müslim ya da gayr-ı Müslim halkın, yönetimden duyduğu memnuniyet, hükümdarların toplumsal rızaya verdikleri önemi ve bu konuda oldukça başarılı olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Moğol Hanı Ögedey (1229-1241) hazinesine kumaş sunan Emîr Şemseddîn'e, Alâeddîn Keykubad'ın yönetimini ve hükümdarlığını sorduğunda Şemseddîn'in verdiği cevap, halkın hükümdardan beklentisini ve ona olan bakışını gösterdiği gibi Selçuklu hükümdarlarının halkı üzerinde adaleti nasıl işlettiklerini de gözler önüne sermektedir. Emîr Şemseddîn Ögedey Han'a, İslâm dünyasının Alâeddîn Keykubad gibi bir hükümdarı daha önce görmediğini, onun son derece dindâr ve aklı kâmil bir insan olduğunu söylemiş; Selçuklu ülkesini mâmur ve halkını mutlu olarak nitelendirmiş, Keykubad'ın hükümdarlığı ve siyaseti altında ülkede yol güvenliğinin olduğunu, fitne ve zâlimliğin önünün kesildiğini anlatmıştır. Adalet dağıtmada ise âdil olduğunu; tıpkı güneş, yağmur ve rüzgâr gibi kişi ayrımı yapılmadan adaletin tecelli ettiğini söylemiştir (İbn Bîbî, 1, 1996, 449).

Hanedan kanı, Türk devletlerinde tahta çıkmak için ilk ve en önemli koşul idi. Ancak hükümdarın, taşıdığı kanın kendisine verdiği hak ile, gerek istişare (devlet adamları tarafından) gerekse bileğinin gücü ile tahta çıkarsa çıksın, tahtta oturmaya devam edebilmesi, halkından saygı ve bağlılık görebilmesi için halkına karşı sorumluluklarını yerine getirmesi gerekirdi. Yönetenin yönetilen üzerinde hakları ve hukuku olduğu gibi yönetilenin de yöneten tarafından korunması, iaşenin temini için asayişin sağlanması, ülkedeki huzur ve adaletin tesisi gibi sorumluluklarını yerine getirmesi beklenirdi. 13. yüzyıl müelliflerinden Zencânî, *el-Letâifü'l-'Alâiyye fi'l-Fedâili's-Seniyye* adlı siyasetnâmesinde Allah'ın hükümdara “eksiklikleri ve bozuklukları giderme gücü, hem halk hem de yakınındakiler hakkında karar verme yetkisi” verdiğini, buna karşın onun da halka iyi davranması, onu koruması ve sıkıntılarını gidermesi gerektiğini anlatmış; “Halkına adalet ve iyilikle davranarak Allah'a itaat etmiş olacağından, halkı da kendisine itaat eder” demiştir (Zencânî, 2005, 101). Zencânî'ye göre halk Allah'ın hükümdarlara bir emanetidir. Hükümdarlar halkı korumaktan ve menfaatlerini gözetmekten sorumludur. Bu sebeple halkın sıkıntılarının bilinmesi için *gizli ve açık ajanlar* vasıtasıyla istihbarat toplamak gerekmektedir (Zencânî, 2005, 223).

Selçuklu hükümdarları halkın asayiş içinde ve kendisinden memnun şekilde yaşamalarını önemsemiştir. Nitekim Zencânî'nin 1228 yılında tamamladığı kitabını sunduğu I. Alâeddîn Keykubad, Celâleddîn Harezşâh'ın (1220-1231) elçilerine “Halkın menfaatini korumaktan ve onların başına gelecek felaketi savuşturmaktan başka bir şey düşünmeyiz” demektedir (İbn Bîbî, 1, 1996, 384; Zencânî, 2005, 52)². Keykubad, halkını mutlu olarak tanımlıyor ve bundan övünç duyuyordu (İbn Bîbî, 1, 1996, 383).

İç huzuru sağlayamayan ya da halkına karşı sorumluluklarını yerine getiremeyen, hatta halkına kötü davranan bir hükümdar çeşitli yollar ile tahtından indirilebiliyordu. Dolayısıyla Türklerde iktidar halka rağmen bir yönetim sergilememiştir. Halkın uyduğu kânunlara hakanlar da uymakla mükellef idiler. Güç ve iktidarlara mutlak değildi ve sınırlı idi. Örneğin Kirmân Selçuklularında İrânşâh (1097-1101), bâtinî inanca meyledince ve halkına kötü davranmaya başlayınca Şeyhülislâmın fetvâsı ile halkın ayaklandırılması neticesinde tahtından indirilmiş ve öldürülmüştür (494/1101) (Ahmed b. Mahmud, 2, 1977, 144; Merçil, 1989, 54-55).

² Nişâbüri şöyle demektedir: “İslam milletinde sahabeden, Hulefa-i Raşidin'den ve Mustafa'nın amcasının oğlundan [Hz. Ali] sonra Selçukoğullarından daha yüksek makamlı ve halkın haklarını gözetken bir hanedanın ortaya çıkmadığı muhakkaktır” (Nişâbüri, 2018, 74).

Adalet, bir iktidardan ilk beklenen değer olmuştur. Halkın huzur içinde yaşamını sürdürmesi ve hükümdarından memnun olmasının en önemli şartı olan adaletin tesisine Selçuklu hükümdarları çok önem vermiştir. Öyle ki devletin kurulduğu ilk zamanlardan itibaren haftada iki gün *divân-ı mezâlim* adı verilen yüksek mahkeme, hükümdarın başkanlığında toplanmış, halkın şikâyetleri dinlenerek kararlar alınmıştır. Bu icraat, halkın hükümdarından memnun olmasını sağlarken; hükümdarın da halkına doğrudan hizmetinin önemli göstergelerinden biri olmuştur (Nizâmülmülk, 1999, 10)³. Türkiye Selçuklu hükümdarları da mezâlim divânına çıkardı. İbn Bîbî I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in pazartesi ve perşembe günleri oruçlu şekilde mezâlim divânına çıktığını ve şikâyette bulunanları dinlediğini, şer'i konuları kadıya bırakarak örfî konularda gerekenin yapılması için divân üyelerini görevlendirdiğini söylemektedir. Hükümdar yılda bir defa şer'i mahkemede kadının huzurunda ayakta durur, kendisinden şikâyette bulunan varsa, karara hiçbir şekilde müdahale etmeden kadının vereceği hükmü beklerdi. Bu âdet İbn Bîbî'ye göre I. Alâeddîn Keykubad'ın saltanatının ortalarına kadar bu şekilde devam ettirilmişdir (İbn Bîbî, 1, 1996, 114; Taneri, 1981, 221; Merçil, 1995, 330-331; Akman, 2023, 52).

Selçuklu hükümdarlarının halkı üzerinde oldukça merhametli olduğu görülmektedir. Nitekim onlar özellikle cülûsları münasebetiyle ayrıca önemli zafer ve fetihlerden sonra genel ve toplu aflar çıkarmışlardır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı olan Süleymanşah Antakya'yı aldığı anda şehirde af ilan ederek esir ve tutukluları serbest bırakmıştır. Aynı şekilde I. Alâeddîn Keykubad da Suğdak seferinden sonra genel af ilanında bulunmuştur. I. İzzeddîn Keykavus ve II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ise tahta çıktıklarında genel af ilan etmiştir (Arık, 1988, 19-30).

Taht Mücadeleleri ve Halk

Selçuklu'da belirli bir tahta çıkma usulü yoktu. En büyük ya da yetkin olduğu düşünülen oğula veya ailenin yaşça büyük üyesine temâyül gösterilmekle birlikte hanedanın bütün erkek üyelerinin tahta çıkma hakkına sahip olması, belirli bir tahta çıkış yönteminin ortaya konulmasına engel teşkil etmiştir. Esasen hükümdarlar veliaht ilan ederek kendilerinden sonra tahta çıkacak kişiyi belirleme yoluna gitmişlerdir. Ancak hükümdarın ölümünden sonra bir veliaht olsun ya da olmasın, devlet adamları toplanarak tahta çıkacak kişiyi belirleyebilmiş, hanedan üyeleri kendi mücadelesini vermek üzere harekete geçebilmiştir. Tuğrul Bey'in veliaht ilân ettiği ve ölümünden sonra tahta çıkartılan Süleyman b. Çağrı'ya karşı kendi mücadelesini veren Alp Arslan, başarılı olarak tahtı ele geçirmiştir. Bilek gücü ile tahtı ele geçirmek üzere harekete geçenler kendilerine devlet adamlarından ve halktan destek aramıştır. Alp Arslan'ın ölümünden sonra Melik Kavurd'un Melikşah'a karşı mücadelesinde, Melikşah'ın Kavurd'a üstün gelmesinde Hemedân ile Rey arasında meskûn Türkmenlerin büyük etkisi olmuştur. Rey Kalesi'nden alınan altın, ipek elbise, silah ve binek hayvanlar ile Melik Kavurd'dan iki gün önce bölgeye gelmiş ve bu mallar Türkmenlere verilmiş; böylece Türkmenler kendilerine ilk ulaşan Melikşah'ın safında yer almış, Melik Kavurd bu bölgedeki Türkmenlerden istifade edememiştir. Gücünü artıramayan ve Melikşah ile yaptığı savaşı da kazanamayarak kaçmak zorunda kalan Kavurd sonrasında esir edilmiş ve öldürülmüştür (1073) (Ahmed b. Mahmud, 1, 1977, 116-120; Merçil, 1989, 29-36)⁴.

Hükümdar öldüğünde ve yeni bir hanedan üyesi tahta çıktığında, halk hükümdarına biat ederdi. Halktan ileri gelenler tahta çıkan hükümdarlara yeminlerle bağlılıklarını sunarlardı. Tahta küçük yaşta biri çıkartılmış bile olsa, ona veya vaktiyle babasına verdikleri sözün arkasında dururlardı. Dolayısıyla

³ Selçuklu hükümdarları daha sonraları bu divânın başkanlığına merkezde vezir ve kadıyı, eyâletlerde ise emîr ve melikleri vekil tâyin etmiştir (Sevim ve Merçil, 1995, 510).

⁴ Rey ve Hemedan arasındaki Türkmenlerden destek alamayan Melik Kavurd *Selçuk-Nâme*'ye göre, Melikşah'a bir mektup göndererek "Ben pâdişâhın büyük kardeşi ve arkadaşıyım, sen küçük oğlusun. Benim şâh, senin de vezir olman gerektir. Hükümdarlığa senden daha lâayık ve daha selâhiyetliyim" demiş; Melikşâh da cevâp olarak "Oğul var iken kardeş mirâs yemez" demiştir (Ahmed b. Mahmud, 1, 1977, 117).

taht için harekete geçen ve kendi mücadelesini başlatan herhangi bir hanedan üyesine karşı ahde vefa göstermişlerdir. Şehir kuşatmalarında biat ettikleri hükümdarlarını korumaya çabalamışlardır. Örneğin I. Gıyâseddîn Keyhüsrev ikinci defa tahta çıkmak üzere davet edildiğinde Konya önlere gelmiş, ancak şehir direnmiştir. II. Rükneddîn Süleymanşah (1196-1204) öldükten sonra tahta çıkarılan veliaht Kılıç Arslan'a şehir halkı biat etmiş ve sözlerine sadık kalmaya karar vermiştir. İlave etmek gerekir ki henüz çocuk yaşta olan bir hükümdarın halk nazarında itibarı çok olmuyordu. Buna rağmen şehir halkı vaktiyle ettikleri ağır yeminleri bozmak istememiştir. Keyhüsrev'e, kardeşi Rükneddîn Süleymanşah'a *oğlunun veliahtlığını tanıyacıkları konusunda söz verdiklerini ve bu konuda ağır yeminler ettiklerini* söyleyerek kendilerini anlayışla karşılamasını istemişlerdir (İbn Bîbî, 1, 1996, 104-105). Aynı zamanda bu dönemde Konya ile Aksaray arasında bir rekabet yaşandığı anlaşılmaktadır. Öyle ki I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Konya'ya giremediğini gören Aksaray halkı, valilerini kovarak onu şehirlerine davet etmişti. Hatta bu sebeple Aksaray'ın yeni merkez ve başkent olma yolu açılmıştı ki bu tehlikeyi sezen Konya halkı direnişinden vazgeçmek durumunda kalmıştır. İbnü'l-Esîr'e göre Konya halkı "biz bu işi yapmağa onlardan daha fazla lââyız" diyerek şehir kapılarını açma kararı almıştır (İbnü'l-Esîr, 12, 1987, 170; Çelik, 2013, 233-244).

Şehir halklarının, biat ettikleri hanedan üyesine karşı gösterdikleri bağlılığın yanında iktidar mücadelesi yürüten taraflar arasında kaldığı veya taraflar arasında birine destek verdikleri de görülmüştür. Örneğin II. İzzeddîn Keykavus ile kardeşi IV. Rükneddîn Kılıç Arslan arasındaki mücadelede Niğde halkı Kılıç Arslan'ın yanında yer almış ve onu desteklediklerini duyurmuştu. II. İzzeddîn Keykavus tekrar tahta çıktığında Niğde halkının bu desteği sebebiyle onları cezalandırmış, ileri gelenlerini ve şehre kardeşi tarafından atanmış olan Sübaşı Selçukşahoğlu'nu öldürmüştür (İbn Bîbî, 2, 1996, 152). Hatta Münecimbaşı bunun sadece Niğde ileri gelenleri ile sınırlı kalmadığından bahsetmiştir (Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2, 2001, 101).

Sonuç

Türk hâkimiyet ve devlet başkanlığı anlayışı, inanç ve kültür zemininde şekillenmiştir. İnanç ve kültür aynı zamanda iktidarın halk ile ya da halkın iktidar ile ilişkisini ve iletişimini belirleyen temel unsurlardır.

Selçuklu hükümdarları kendilerinin Allah tarafından seçilmiş ve desteklenmiş olduklarını düşünmekte idiler. Dolayısıyla meşruiyetlerinin kaynağı ilahî idi. Bu sebeple hanedandan olmayan birinin tahta çıkması ve halk tarafından kabul görmesi mümkün değildi. Hükümdarların Abbasi halifeleri tarafından onaylanması ve Bağdat'ta adlarına hutbe okutulması ise Sünnî İslâm dünyasında bir İslâm hükümdarı olarak meşruiyetleri tasdik etmekteydi.

Selçuklu hükümdarları kendilerine verilen ilahî ihsanın bazı yükümlülükler ile birlikte geldiğinin bilincinde olmuşlardır. Dolayısıyla halkın memnuniyeti önemsenmiştir. Bu ise hâkimiyetlerinin sürdürülmesinde ve güçlü bir bağlılık görmelerinde önemli bir etken olmuştur.

Saltanat süreleri boyunca Selçuklu hükümdarları sorunları geciktirmeden çözüme ve adaleti sağlama konusunda titizlik göstermişlerdir. Sonradan konulan vergileri kaldırarak halkın yükünü hafifletmişler; tahta çıktıklarında veya büyük bir zafer ya da fetih dolayısıyla genel ve toplu af ilan ederek halka merhamet duygularıyla yaklaşmışlardır.

Taht mücadelelerinde halkın destekleyici ve hatta kimi zaman belirleyici bir rolü olmuştur. Küçük yaşta tahta çıkan hükümdarların halk nazarında itibarlarının az olduğu görülmekle birlikte şehir halkları hükümdarına ettiği yeminin arkasında durmuş, ahde vefa göstermiştir. Öte yandan halktan ileri gelenler, taht mücadelesinde üstünlük sağlayan taraf ile kuşatma altında kalan ve zor duruma düşen taraf arasında anlaşma ve sözleşmenin yapılmasında rol üstlenmişlerdir.

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerini desteklememektedir.

Kaynaklar

- Abû'l-Farac (1999). *Abû'l-Farac tarihi* (Cilt: 1), (Ö. R. Doğrul, Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ahmed B. Mahmûd (1977). *Selçuk-nâme* (Cilt: 1-2), (E. Merçil, Haz.), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2020). Eski Türklerde kut ve töre bağlamında hükümlerliliğin hududları, *Tarih Dergisi*. (Sayı: 71/1), 29-50.
- Akkuş, M.-Zeki İ. (2020). Tuğrul Bey'in mutasavvıflarla ilişkileri, *Medeniyet ve Toplum Dergisi (Metder)*. (Sayı: 1, Cilt: 4), 29-42.
- Akman, A. (2023). Selçuklularda adli yapı ve emir-i dad'ın konumu, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)*. (Sayı: 8, Yıl: 8), 40-57.
- Altıntaş, A. (2002). Selçuklu Türkiyesi'nde para, *Türkler* (Cilt: 7), Ankara: Yeni Türkiye, 386-392.
- Arık, F. Ş. (1988, Haziran). Selçuklular zamanında Türkiye'de çıkartılan kollektif af'lar (1075-1243), *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi (USAD)*. (I. Alâeddin Keykubat özel sayısı), (Sayı: 3), 19- 30.
- Atalay, C. (2014). Asya Hun Devletinde Mao-Tun (Mete Han) dönemi, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. (Sayı: 16), 107-109.
- Cûzcânî (2015). *Tabakât-ı Nâsirî. Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, (tercüme ve notlar: Erkan Göksu), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çelik, Z. (2013, Şubat). Türkiye Selçuklu hanedan üyelerinin iktidar mücadelelerinde şehir halklarının rolü, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*. (Yıl: 8, Sayı: 16), 233-244.
- Donuk, A. (1988). *Eski Türk devletlerinde idarî-askerî ünvan ve terimler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Gazzâlî (1969). *Devlet başkanlarına Nasihat-ül-Mülûk*. (O. Şekerci, tercüme ve notlar), İstanbul: Sinan Yayınevi.
- Han hanedanlığı tarihi. hsiung-nu (hun) monografisi* (2004). (A. Onat, S. Ersoy, K. Ercilasun, Haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İbn Bîbî (1996). *El evamirü'l-ala'ie fi'l-umuri'l-ala'ie (Selçuk Name)* (Cilt: 1), (M. Öztürk, Çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı.
- İbn Hassûl (2003). İbn Hassûl'ün Tafdîl el-Etrak Ala Sair el-Ecnad adlı risalesinin tercümesi, (çev. Ramazan Şeşen), *Tarih Dergisi*. (Sayı: 38), 119-142.
- İbnü'l-Esîr (1987). *İslâm Tarihi. El-Kâmil Fi't-Târih tercümesi* (Cilt: 10), (A. Özaydın, Çev.), İstanbul: Bahar Yayınları.
- _____ (1987). *İslâm Tarihi. El-Kâmil Fi't-Tarih* (Cilt: 12), (A. Ağırakça-A. K. Özaydın, Çev.), İstanbul: Bahar.
- Kaçın, B. (2017). Büyük Selçuklular'da evlilik merasimleri, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. (Sayı: 2), 97-119.
- Kaşıkcı, O. (2002). Eski Türklerde devlet başkanlığı-hakanlık, *Türkler* (Cilt: 2), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 888-893.
- Koçak, K. (2011). İslamiyet'ten önceki Türk devlet geleneklerine göre tahta çıkma töreni ve yöntemleri, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (Sayı: 4, Haziran), 101-117.

- _____, K. (2019). *Eski Türklerde devlet gelenekleri ve törenleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Merçil, E. (1989). *Kirmân Selçukluları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- _____, (1995). Selçuklular'da emîr-i dâd müessesesi, *Belleten*. (Cilt: 59, Sayı: 225), Ağustos, 327-340.
- _____, E. (2018). Selçuklularda av, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi (USAD)*. (Sayı: 8, Bahar), 136-146.
- Müneccimbaşı Ahmed B. Lütfullah (2001). *Câmiu'd-Düvel. Selçuklular tarihi. II. Anadolu Selçukluları ve beylikler*. (Ali Öngül, Yay.), İzmir: Akademi Kitabevi.
- Niketas (2013). *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206). İstanbul'un haçlılar tarafından yağmalanması*. (I. Demirkent, Çev.), İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Nîşâbûrî (2018). *Selçuknâme*. (A. G. Fidan, Haz.), İstanbul: Kopernik.
- Nizâmülmülk (1999). *Siyâset-nâme*. (M. A. Köymen, Haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Orhun âbideleri* (2000). (M. Ergin, Haz.), İstanbul: Boğaziçi.
- Ögel, B. (2001). *Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Özaydın, A. (2020). Muhammed Tapar, *DİA*. (Cilt: 30), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 576-578.
- Özgüdenli, O. G. (2008). Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *DİA*. (Cilt: 35), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 19-21.
- Reşîdüddîn Fazlullâh (2010). *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*. (E. Göksu-H. H. Güneş, Tercüme ve notlar), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Sevim, A. (2005). İlginç yönleriyle Sultan Melikşah, *Belleten*. (Cilt: 69, Sayı: 255), 517-538.
- Sevim, A. ve Merçil, E. (1995). *Selçuklu devletleri tarihi. Siyaset, teşkilât ve kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Taneri, A. (1981). *Türk devlet geleneği dün-bugün*. Ankara: Töre Devlet.
- Terkan, N. (1999). Türk devlet geleneğinde halkla ilişkiler, *Selçuk İletişim Dergisi*. (Cilt: 1, Sayı: 1), 84-90.
- Turan, O. (1969). *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*. İstanbul: Turan Neşriyat.
- _____, O. (1971). Osman, *Selçuklular zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat.
- Urfalı Mateos (2000). *Urfalı Mateos vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. (H. D. Andreyan, Çev.; E. Dulaurer-M. H. Yınanç (Çev.), Notlar), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yapı kredi sikke koleksiyonu sergileri. Doğu-batı arasında bir gökkuşağı*. (1994). (Cilt: 2), İstanbul: Yapı Kredi Kültür Merkezi.
- Yıldırım, M.- Tekin, A. (2018), Side Müzesi'ndeki Anadolu Selçuklu dönemi sikkeleri: II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıçarslan, II. Alaeddin Keykubad, *İstem*. (Yıl: 16, Sayı: 31), 47-67.
- Yusuf Has Hacib (2006). *Kutadgu Bilig*. (çev. Reşid Rahmeti Arat), İstanbul: Kabcacı.
- Zencânî (2005). *Sultana öğütler Alâeddin Keykûbat'a sunulan siyasetnâme*. (H. H. Adalıoğlu, Haz.), İstanbul: Yeditepe.

EXTENDED ABSTRACT

In the Turkic tradition, the family that established and ruled the state was empowered to do so by divine choice and support. Similarly, the ruling member of this family was also enthroned by divine choice and support. The power's legitimacy for the public was based on the belief that it was divinely elected. This belief shaped both the public's view of the power and the power's view of the public. Additionally, legitimacy was also derived from other sources such as adherence to beliefs and customs, assertion of power and will, and ensuring social consent and satisfaction. Essentially, the ruler understood that their role was to serve the people and had specific responsibilities. Failure to fulfill these duties could result in losing the throne. Consequently, the power was expected to serve the people rather than act as a tyrant. In return, the public demonstrated strong loyalty to the power. The relationship between the power and the public was characterized by mutual rights and responsibilities. Kutadgu Bilig discusses the rights of the ruler (hakan) over his people and the rights of the people against the ruler.

In the Seljuk states, sovereignty was considered a divine gift and choice. Numerous sources emphasize that the Seljuks succeeded with the power and support bestowed by Allah, and that the authority to rule transitioned from the Ghaznavids to the Seljuks. Tugrul Beg's declaration in his letter to the caliph, asserting his lineage from the Hun dynasty, and Nizam al-Mulmuluk's attribution of the ruler's lineage to Alp Er Tunga aimed to establish the legitimacy of sovereignty. Indeed, their lineage, being a state-founding one, further indicated this divine support. Consequently, with few exceptions, the family that established and governed the state among the Turks remained unchanged until the dissolution of the state organization.

The divine root of sovereignty is the fundamental basis that determines the relationship between the people and the power. The Seljuk rulers believed they had ascended the throne with the choice and support of Allah, entrusted with serving the people. Consequently, they did not become tyrants but showed fatherly compassion. In the Seljuks, the state was seen as a family, with the people as family members. The rulers refrained from oppressing the people with heavy taxes, respected their rights, and provided fatherly protection and compassion in problem-solving, administration, and approach. People could directly meet their rulers to address issues, and the rulers could promptly resolve them. Rulers prioritized fair and generous treatment of the people. They abolished burdensome payments, implemented successful resettlement policies, distributed seeds and agricultural tools to settlers in underpopulated areas with tax exemptions, safeguarded merchants' rights, held courts of justice twice a week, and emphasized domestic peace and justice. Historical sources from the period are replete with stories of both Muslim and non-Muslim people expressing satisfaction with the rule and administration of the Seljuk rulers.

Siyasi Kimliği ile Necdet Calp ve Halkçı Parti (1983-1985)

Rezzan YÜCER

Dr., Araştırmacı, Konya/Türkiye.

Makale Bilgisi

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 18.05.2024

Kabul Tarihi: 07.07.2024

Yayın Tarihi: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Halkçı Parti,
SODEP, SHP,
Necdet Calp,
Turgut Özal, ANAP,
12 Eylül Askeri Darbesi.

12 Eylül askeri yönetimi, Türkiye'nin siyasal yaşamını şekillendirirken siyaset dünyasını da yeniden yapılandırmıştır. 1983 yılının Mart ayında çıkarılan Siyasal Partiler Yasası ile 12 Eylül 1980 askeri darbesinden önce kurulmuş olan bütün partiler darbe gerçekleştikten sonra kapatılmışlardır. Kapatılan partilerin yerine sağ ve sol kanatta birçok parti kurulmuştur. Sol kanatta kurulan partilerden birisi de Halkçı Parti'dir (20 Mayıs 1983). Halkçı Parti, 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile kapatılan Cumhuriyet Halk Partisi'nin oylarını kendi bünyesinde toplamak ve böylece bir nevi sol kanadın temsilcisi olmak amacı ile kurulmuştur. Necdet Calp özellikle Halkçı Parti'nin kurucusu olarak tanınmış önemli bir devlet ve siyaset adamıdır. Siyasi hayatı boyunca devletin çeşitli kademelerinde çalışmış, Halkçı Parti'yi kurmadan önce de Başbakanlık Müsteşarlığı görevinde bulunmuştur. Necdet Calp, 1983 yılında Genel Seçimler öncesi ANAP lideri Turgut Özal ile birlikte katıldığı bir televizyon programında söz konusu Boğaziçi Köprüsü'nün satılması konusu ile ilgili "Sattırمام efendim, sattırمام!" sözleri ile Türk halkının hafızasında yer almıştır. Halkçı Parti, 6 Kasım 1983 tarihinde yapılmış olan Genel Seçimlerde gösterdiği başarıyı 25 Mart 1984 tarihli Yerel Seçimlerde gösterememiştir ve bunun üzerine sol kanatta yer alan, kuruculuğunu Erdal İnönü'nün yaptığı Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ile 3 Kasım 1985 tarihinde birleşme kararı almıştır. Birleşme sonrası partinin ismi Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) olmuştur.

Necdet Calp and the Populist Party with His Political Identity (1983-1985)

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 18.05.2024

Accepted: 07.07.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

The Populist Party,
SODEP, SHP,
Necdet Calp,
Turgut Özal, ANAP,
September 12 Military Coup.

While the September 12 military rule shaped Turkey's political life, it also restructured the political world. With the Political Parties Law enacted in March 1983, all parties established before the military coup of September 12, 1980 were closed after the coup. Many parties on the right and left wings were established in place of the closed parties. One of the parties established on the left wing is the Populist Party (May 20, 1983). The Populist Party was founded with the aim of collecting the votes of the Republican People's Party, which was closed down by the military coup of September 12, 1980, and thus becoming a representative of the left wing. Necdet Calp is an important statesman and politician, especially known as the founder of the Populist Party. He worked at various levels of the state throughout his political life, and served as Undersecretary of the Prime Ministry before founding the Populist Party. In a television program he attended with ANAP leader Turgut Özal before the General Elections in 1983, Necdet Calp said, regarding the sale of the Bosphorus Bridge, "I won't let it be sold, sir, I won't let it be sold!" He remained in the memory of the Turkish people with his words. The Populist Party could not show the same success in the Local Elections of 25 March 1984 as it did in the General Elections held on 6 November 1983, and thereupon it decided to merge with the left-wing Social Democracy Party (SODEP) founded by Erdal İnönü on 3 November 1985. After the merger, the name of the party became the Social Democratic Populist Party (SHP).

To cite this article:

Yücer, R. (2024). Siyasi Kimliği ile Necdet Calp ve Halkçı Parti (1983-1985). *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(2), 219-229. <http://dx.doi.org/10.51117/metder.2024.71>

*Corresponding Author: Rezzan Yücer, rezzanyucer@hotmail.com

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

GİRİŞ

Necdet Calp, 7 Eylül 1922 tarihinde Karamürsel’de dünyaya gelmiştir. 1944 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nden mezun olmuştur. Çeşitli illerde Maiyet Memurluğu, Kaymakamlık ve Mülkiye Müfettişliği görevlerinde bulunmuştur (BCA, 28 Haziran 1954). 1965 yılında Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü’ne, 1978 yılında İzmir Valiliği’ne, 1979 yılında ise Merkez Valiliği’ne atanan Calp, 23 Ekim 1980-11 Nisan 1983 tarihleri arasında Başbakanlık Müsteşarlığı (BCA, 17 Ekim 1980) görevinde bulunmuştur. Necdet Calp, 20 Mayıs 1983 tarihinde Halkçı Parti’yi kurmuş ve genel başkanı olmuştur (Karaer ve Erişti vd., 2014: 115). Bu çalışmada, 1983-1985 yılları arasında Necdet Calp öncülüğünde Halkçı Parti’nin kuruluşu ve partinin faaliyetleri hakkında bilgi verilecektir.

1. 12 Eylül 1980 Askeri Darbe Sonrasında Siyasi Ortam

Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980 tarihinde ülkenin yönetimine el koymuş, başkanlığını Genelkurmay Başkanı Kenan Evren’in yaptığı Milli Güvenlik Konseyi Süleyman Demirel Hükümeti’ni feshederek ülke genelinde siyasi faaliyetleri yasaklamıştır. Bu süreçte Milli Güvenlik Konseyi geçici olarak yasama ve yürütme görevlerini üstlenmiştir. 12 Eylül harekâtından sonra Genelkurmay Başkanı Kenan Evren bu hareketin sebebini ülke genelinde; *“milli birliği koruyarak anarşi ve terörü engellemek, devlet otoritesini, sosyal barışı, milli birlik ve beraberliği sağlamak, sosyal adaleti yeniden işler hale getirerek sivil idareyi yeniden oluşturmak”* olarak ifade etmiştir (Milliyet, 13 Eylül 1980: 1-7; Cumhuriyet, 13 Eylül 1980: 9; Dursun, 2008: 423-424). 12 Eylül askeri darbesinden sonra bazı milletvekillerinin de içinde bulunduğu tutuklamalar başlamış ve kırk üç bin kişi gözaltına alınmıştır (Özçelik, 2011: 169).

29 Haziran 1981 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi olarak kurulması planlanan Kurucu Meclis ile ilgili kanun Milli Güvenlik Konseyi’nde kabul edilmiştir. Anayasayı hazırlayacak olan Danışma Meclisi’nin üye seçiminde dikkat edilen husus özellikle siyasetle uğraşmayan kişilerin meclise seçilmesi olmuştur. 23 Ekim 1981 tarihinden itibaren faaliyetlerini sürdüren Danışma Meclisi, Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı başkanlığında Anayasa Komisyonu’nu kurmuştur (Keskin ve Akın, 2020: 711-712). Hazırlanan anayasa, 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan referandum sonucunda kabul edilmiştir. Yeni anayasanın kabulüyle Kenan Evren Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 9 Kasım 1982 tarihinde de anayasa yürürlüğe girmiştir. Kenan Evren 12 Kasım 1982 tarihinde göreve başlamıştır (Toprak, 2020: 180). Önceden Deniz Kuvvetleri Komutanlığı görevini üstlenmiş olan Bülent Ulusu hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Turgut Özal ise Başbakan Yardımcısı olarak göreve başlamıştır (Özçelik, 2011: 169).

1982 Anayasası Türk anayasa tarihinde yazılmış olan en uzun metinli anayasadır. Anayasa, yedi kısımdan, yüz yetmiş yedi esas ve on altı geçici maddeden oluşmuştur (T.C. Anayasası Mevzuatı, 18 Ekim 1982: 3). 1982 Anayasası ile birlikte Cumhuriyet Senatosu’nun faaliyetleri sona ermiştir. 1982 Anayasası 1961 Anayasası gibi kuvvetler ayrılığı ilkesini benimsemiştir (Toprak, 2020: 182-183).

1982 Anayasası’nın kabulünden ve Kenan Evren’in Cumhurbaşkanlığı görevine getirilmesinden sonra generaller siyaseti yeniden yapılandırmak için hazırlıklara başlamışlardır. 1983 yılının Mart ayında *“Siyasal Partiler Yasası”* kabul edilmiştir. Yasaya göre 12 Eylül 1980 tarihinden önce siyasette aktif olan kişiler on yıl süreyle siyasetten menedilmişlerdir. Bu nedenle Adalet Partisi’nin, Cumhuriyet Halk Partisi’nin, Milliyetçi Hareket Partisi’nin ve Milli Selamet Partisi’nin genel başkanları ve yönetim kurulu üyeleri yeni kurulacak olan partilerin içinde yer alamamışlardır (Çavdar, 2004: 271). Öğrencilerin, öğretmenlerin ve devlet memurlarının 1982 Anayasası’na göre parti üyesi olmaları yasaklanmıştır. Yine aynı anayasaya göre yeni kurulacak olan partilerin, kadın kolları ya da gençlik kolları kurmalarına ve sendikalar ile ilişkilerini geliştirmelerine müsaade edilmemiştir (Zürcher, 1995: 410).

Siyasal Partiler Yasası'nın kabul edilmesinden sonra kurulan ilk parti Milliyetçi Demokrasi Partisi'dir. Kurucusu Orgeneral Turgut Sunalp'dır. Partinin üyeleri emekli askerler ve sağ görüşlü partilerin yasaklı olmayan politikacılarıdır (Çavdar, 2004: 271-272). Devlet Planlama Teşkilatı kökeninden gelen Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi ise dönemin öne çıkan partileri arasında yer almıştır. Partinin kurucu listesinde genç isimlere öncelik verilmiştir. Ayrıca devlet makamlarında tecrübesi ve siyasi geçmişi olan bürokratlar da parti içinde almıştır (Çavuşoğlu, 2022: 79-80). Adalet Partisi'nin misyonunu sürdürmek amacıyla Yıldırım Avcı başkanlığında Doğru Yol Partisi kurulmuştur. Bu parti kamuoyunda Süleyman Demirel'in partisi olarak da anılmıştır. Sosyal Demokrasi Partisi ise Cumhuriyet Halk Partisi'nin çizgisinden devam etmek amacıyla Erdal İnönü liderliğinde kurulmuştur (Çavdar, 2004: 274; Yücel, 2006: 70). Sosyal Demokrasi Partisi, Türkiye merkez solu için önemli bir yere sahiptir. Parti, ideolojik olarak sosyal demokrasiyi benimser. Erdal İnönü, yaptığı basın açıklamalarında her defasında; adil ve özgür bir ülke yaratmak için mücadele edeceğini belirtmiştir (Karakoç, 2022: 49-51).

2. Halkçı Parti'nin Kuruluşu ve 1983 Genel Seçimleri

1960'lı yılların başından itibaren Türkiye'de, sağ-sol temelli ayrışmalar belirgin hale gelmiştir. 1965 yılından itibaren ise partilerin kendi üyeleri arasında da bazı ayrışmalar kendini göstermeye başlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin kendisini "*ortanın solunda*" olarak tanımlayışı ve bu tanımdan rahatsız olan Cumhuriyet Halk Partisi içinde bir grup tarafından kurulan ve görüşlerini "*Kemalizm-Atatürkçülük*" gibi söylemler üzerinde oluşturan siyasi partiler arasında siyasal ve toplumsal meseleleri değerlendirmek bakımından bazı farklılıklar oluşmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi'nin siyaset yasağının kalkması ile sol kesimin oyları iki parti arasında dağılmıştır. Bu partiler Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ve Halkçı Parti (HP) dir. Bu partiler programları ve kuruluş söylemleri bakımından birbirlerinden farklıdır. Ancak daha sonraki süreçte Cumhuriyet Halk Partisi'nin bıraktığı siyasi boşluğu Halkçı Parti'nin dolduracağı düşünülmüş ve görev eski Başbakan Müsteşarı olan Necdet Calp'a verilmiştir. Necdet Calp bu durumu şu sözleriyle özetlemiştir: "*Bizden daha solda bir parti kurulacağını sanmıyorum.*" (Düzenli, 2021: 65; Cumhuriyet, 13 Mayıs 1983: 1-11; Polat, 2009: 27-30). Necdet Calp, sol kanadın başında yer alan Bülent Ecevit faktörünü her zaman önemsemiş ve Ecevit'e sol kanadı kendisinin en iyi şekilde temsil edebileceğini söylemiştir (Ergül, 1995: 157).

20 Mayıs 1983 tarihinde kurulan Halkçı Parti, programında şu şekilde tanımlanmıştır: "*Sosyal adaletçi, sosyal güvenlikçi, devletçi, özgürlükçü parlamenter demokrasiye bağlı sosyal demokrat bir parti*" (Biçici ve Doğru, 2024: 17; Cumhuriyet, 20 Mayıs 1983: 1-11). Halkçı Parti'nin kuruluş amacı Atatürk devrimleri ve ilkeleri doğrultusunda Türk ulusunun bağımsızlığını ve bütünlüğünü; cumhuriyetçi ve sosyal adalete dayalı bir devlet anlayışı ile korumaktır... (Halkçı Parti TBMM Grubu İç Yönetmeliği (Tüzük), 1986: 2). Halkçı Parti'nin otuz iki kurucu üyesinden yedisi veto edilmiştir. Abdullah Küçük, Mehmet Şahin, Engin Aydın ve Naci Cidal veto edilen üyeler arasında yer alırlar. Partinin kurucu üyelerinden veto edilmeyen kişilerin isimleri ise şu şekildedir: Bilal Şişman, Besim Göçer, Kamer Genç, Turhan Temuçin, Ümit Gürtuna... Halkçı Parti'nin amblemi çevresinde altı ışın hüzmesi bulunan güneşi ifade eder (Çavdar, 2004: 272; Seçkin, 2019: 58; Ergül, 1995: 157; Cumhuriyet, 21 Mayıs 1983: 7).

Halkçı Parti kurulduktan sonra Sosyal Demokrat kanadında muvazaa parti olarak değerlendirilmiştir. Necdet Calp bu konuyla ilgili Cumhuriyet gazetesine verdiği demeçte şu şekilde değerlendirmede bulunmuştur: "*Muvazaa partisi tabiriyle neyi kastetmek istediklerini bilmiyorum. Bununla partimizin belirli bir maksat için kurucular dışından gelen telkinlerle kurulduğu kastediliyorsa doğru olmadığını söylemek isterim...*" (Cumhuriyet, 4 Haziran 1983: 7).

1983 yılı Genel Seçimlerinden önce Cumhurbaşkanı Kenan Evren partilerin kuruluşları ile ilgili olarak Kırşehir'de yaptığı bir konuşmada; on dört parti kurulacağını tahmin etmediklerini, bazı kişilerin

seçimlere katılmak için değil, geçmişte siyasette yer alan partilerden destek alarak listenin başında yer almak için parti kurduklarını söylemiştir. Siyasi partilerin seçimlere katılabilmesi için her bir partinin otuz kurucu üyesinin Milli Güvenlik Konseyi'nden onay alması gereklidir. Fazilet Partisi'nin on sekiz kurucu üyesi veto edilirken, on üç kurucu üye belirtmesi gerekmiştir. Bizim Parti'nin yirmi altı kurucu üyesi veto edilmiş, altı kurucu üyesi kalmıştır. Muhafazakar Parti'nin Genel Başkanı Mehmet Pamak başta olmak üzere yirmi beş kurucu üyesi veto edilmiştir. Refah Partisi'nin ve Doğru Yol Partisi'nin kurucu üyelerinden de bir kısmı veto edildiği için seçimlere katılmamışlardır. Toplam olarak Bağımsız adaylar da dahil olmak üzere çeşitli partilerden yedi yüz on dokuz milletvekili adayını veto edilmiştir (Soysal, 2023: 4008; Cumhuriyet, 26 Temmuz 1983: 1; Özçelik, 2011: 171). MGK Sekreterliği tarafından Anavatan Partisi'nin kurucusu ve aynı zamanda Genel Başkanı olan Turgut Özal, veto edilmiştir. Ancak Başbakan Yardımcısı olması ve bu durumdan dolayı yanlış anlaşılmaya sebebiyet verecek herhangi bir durumunun olmamasından dolayı Cumhurbaşkanı Kenan Evren Turgut Özal'ın siyasi yasağının kaldırılmasını istemiştir (Soysal, 2023: 4009). Partiler ile ilgili bilgilerde herhangi bir bilgi yanlışlığı yoktur hatanın nerede olduğunu anlayamadım.

6 Kasım 1983 tarihinde yapılacak olan Genel Seçimlere Halkçı Parti, Anavatan Partisi ve Milliyetçi Demokrasi Partisi katılacaktır. Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne baktığımızda, kurucuları arasında Süleyman Demirel'e muhalif olan Adalet Partililer, hukukçular ve akademisyenler ağırlıktadır. Parti ilk mitingini İzmir'de yapmış ancak halktan gerekli ilgiyi görememiştir. Partinin kurucusu Turgut Sunalp; Kütahya, Afyon, Eskişehir, Trabzon, Adana ve birçok ilde mitingler yapmıştır. Mitinglerde ağırlıklı olarak Halkçı Parti'yi ve Anavatan Partisi'ni eleştirmiş, komünizm, ekonomi ve terör konuları üzerinde söylemlerde bulunmuştur. Halkçı Parti'nin seçimlerde ilk durağı Malatya olmuştur. Şanlıurfa, Kars, Ağrı, Hakkari, Gaziantep gibi birçok ilde mitingler yapmıştır. Necdet Calp mitinglerde ağırlıklı olarak ekonomi üzerine konuşmalar yapmıştır. Anavatan Partisi seçim mitinglerini oldukça iyi değerlendirmiş ve Turgut Özal, Erzurum başta olmak üzere kırk dört ilde seçim mitingi düzenlemiştir (Çavuşoğlu, 2022: 80). Sunalp, mitinglerde yaptığı konuşmalarda genellikle Turgut Özal'ı inkarcılık, Necdet Calp'ı ise komünistlerden oy istemekle suçlamıştır (Uncular, 3 Kasım 1983: 7). Necdet Calp ise mitinglerde özellikle holding sahibi olan adaylara oy verilmemesi gerekliliği üzerinde durmuş ve sözlerine şöyle devam etmiştir: "*Orta sınıfı ve dar gelirliileri düşünmeyenler şimdi bunlara orta diyerek sahip çıkmaya çalışıyorlar.*" (Çetinkaya, 2 Kasım 1983: 6; Solak, 19 Ekim 1983: 13).

1983 Genel Seçimlerinden önce Turgut Sunalp, Necdet Calp ve Turgut Özal televizyonda açık oturuma katılmışlardır. Sunalp; anarşi, terör, dış düşman konularına değinmiştir. Calp; ekonomik muhalefeti ile sol tabana ve küçük işletmelere seslenmiştir. Özal ise partisinin diğer iki partiden farklı olduğunu vurgulamış ve özellikle kendisine destek veren kitleye seslenmiştir. Üç lider ekonomi ile ilgili görüşlerini de açıkoturumda dile getirmişlerdir. Turgut Sunalp, özel sektöre ağırlık vererek karma ekonomiyi, Necdet Calp, Devletçilik ilkesine ağırlık veren karma ekonomiyi, Özal ise devletin sanayi ve ticaret ile faaliyet göstermesine ilke olarak karşı çıkan piyasa ekonomisini savunmuştur. Programda Boğaziçi Köprüsü'nün satılması konusu da gündeme gelmiştir. Necdet Calp, "*Boğaziçi Köprüsü'nü sattırmam!*" çıkışında bulunmuştur. Calp sözlerine şöyle devam etmiştir: "*Köprüyü satacaklar, kime satacaklar? İşçi mi alacak, memur mu alacak bunu? Emekli, dul, yetim mi alacak? Hayır, Türkiye'deki üst düzeydeki geliri olan insanlar alacak... Satamazsınız efendim...*" (Doğan, 23 Ekim 1983: 1-11; Milliyet, 23 Ekim 1983: 1).

Necdet Calp, bir yandan 6 Kasım 1983 tarihinde gerçekleşecek olan Genel Seçimler için hazırlıklar ile uğraşırken diğer yandan da Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni ve Anavatan Partisi'ni seçim hazırlık parasını nasıl temin ettikleri konusunda mitinglerde devamlı eleştirmiştir. Calp, kendilerini başarısız olarak gören Anavatan Partisi'ne mitinglerde, seçim için kullanacakları yüzlerce milyon lirayı nereden bulduklarını sorarak Halkçı Parti'nin dar gelirli halkın partisi olduğunu ve bu durumla gurur duyduğunu söylemiştir (Solak, 17 Ekim 1983: 13).

Halkçı Parti Seçim Beyannamesi'nde ve Programı'nda; çağdaş ve adil bir vergi sistemiyle vergi adaletsizliğinin ve yolsuzluğunun giderileceği, küçük esnaf ve sanatkarların destekleneceği, iş kazalarının önlenmesi için çalışmaların hızlandırılacağı, eşit şekilde eğitim ve öğretim fırsatının sağlanması yönünde çalışmalar yapılacağı, yurtiçi petrol aramalarına ağırlık verilerek üretimin artırılması yönünde çalışmalar yapılacağı, madenlerin işlenerek yurtdışına satılması yönünde çalışmaları destekleyeceği, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na girmenin gündemde tutulması, dış ticaret açığının kapatılması, dış satımın artırılıp dış alımın tasarruf ilkelerine ve ekonomik ihtiyaçlara göre düzenlenmesi, işsizliğin ve açlığın önlenmesi ile ilgili çalışmaların yapılması gerekliliği, genel sağlık sigortasının yapılması zorunluluğu, KİT'lerin geliştirilmesi ve verimlerinin artırılması, Devletçiliğe ağırlık veren karma ekonominin savunulması gerekliliği, cezaevindeki mahkumlar için Af Kanunu'nun kapsamının genişletilmesi konuları belirtilmiştir (Cumhuriyet, 20 Mayıs 1983: 7; Cumhuriyet, 20 Temmuz 1983: 7; Cumhuriyet, 30 Ekim 1983: 7; TBMM Halkçı Parti Seçim Beyannamesi ve Programı, 1983: 3-18; Hürriyet, 28 Ekim 1983: 1).

6 Kasım 1983 tarihinde gerçekleşmiş olan Genel Seçimlerde Anavatan Partisi %45.14 oyla birinci parti olarak dört yüz milletvekilliğinden iki yüz on birini kazanarak tek başına iktidara gelmiştir. Halkçı Parti %30.46 oyla ikinci parti olarak yüz on yedi milletvekili çıkarmıştır. Milliyetçi Demokrasi Partisi ise %23.27 oyla üçüncü parti olarak ve yetmiş bir milletvekili çıkararak seçimi tamamlamıştır. Kenan Evren Anavatan Partisi aleyhinde sözler sarf ederek kamuoyunda Anavatan Partisi'nin seçimleri kazanmaması yönünde bazı faaliyetlerde bulunmuş, ancak başarılı olamamıştır (Cumhuriyet, 7 Kasım 1983: 1; Özçelik, 2011: 171; Cumhuriyet, 8 Kasım 1983: 1). Cumhuriyet gazetesi yazarı Uğur Mumcu, seçim sonuçlarını; siyaset sahnesinden Turgut Sunalp'ın silinerek, Necdet Calp'ın Türkiye'deki güçlü bir sol kesimi temsil ettiği şeklinde değerlendirmiştir (Mumcu, 8 Kasım 1983: 1).

Tablo 1. 6 Kasım 1983 Genel Seçimleri Sonuçları

Partiler	Oy Sayısı
ANAP	7.823.827
HP	5.277.698
MDP	4.032.046
BAĞIMSIZLAR	195.164

(Tanör ve Boratav ve Akşin, 2000: 57)

Genel Seçimlerle birlikte meclisin oluşmasının ardından sıra Yerel Seçimlere gelmiştir. Ancak Yerel Seçimlere hangi partilerin katılacağı netlik kazanmamıştır. Partiler Seçmen Kütükleri Kanunu'nun on dördüncü maddesinin Seçim Kanunu'nun kırk beşinci maddesi ile değiştirilen on birinci fıkrasına göre; siyasi partilerin milletvekili genel ve ara seçimlerine, belediye ve il genel seçimlerine katılabilmeleri için illerin en az yarısında oy verme gününden en az altı ay önce teşkilatlarını kurmuş, büyük kongrelerini yapmış olmaları ya da TBMM'de gruplarının bulunması şart koşulmuştur. Bu yüzden kanunda Yerel Seçimlere katılma şartları kafaları biraz karıştırmıştır (Seçkin, 2019: 134-135).

3. 1984 Yerel Seçimleri ve Halkçı Parti'nin Sosyal Demokrasi Partisi ile Birleşmesi

1983 Genel Seçimleri ile birlikte Anavatan Partisi'nin tek başına hükümeti kurması siyasal ve toplumsal hayatta gücünü daha da artırmıştır. Uzun yıllar boyunca Türkiye'de halk, hükümet içinde çekişmelerin olmadığı tek partili yönetime hasret kaldığı ve Anavatan Partisi de bu durumun bilincinde olduğu için devlet yönetiminde gücünü daha da artırmıştır. Anavatan Partisi günün koşullarının kendisine kazandırdığı avantajlara güvenerek ve karşısında güçlü bir muhalefetin olmadığını düşünerek sonraki yıllarda yapılacak olan seçimlerde kazanacağını düşünmüştür (Altan, 2005: 177-178).

Yerel Seçimlerden önce Halkçı Parti ile ilgili Sosyal Demokrasi Partisi ile birleşecekleri yönünde bazı söylemler olmuştur. Ancak Necdet Calp, birleşmenin kesinlikle söz konusu olmadığını ve böyle bir durumun demokrasiyi kesinlikle tehlikeye sokacağını söylemiştir. Sosyal Demokrasi Partisi lideri Erdal İnönü ise birleşme yönündeki söylemlerle ilgili, Halkçı Parti ile aralarında herhangi bir sorunun olmadığını ve Yerel Seçimlerden önce birleşmelerinde bir sakınca görmediğini söylemiştir (Çetinkaya ve Köse, 5 Şubat 1984: 7; Cumhuriyet, 3 Mart 1984: 7).

25 Mart 1984 tarihinde gerçekleşen Yerel Seçimlere altı parti katılmıştır. Seçim sonuçları şöyledir:

Tablo 2. 25 Mart 1984 Yerel Seçimleri Sonuçları

Partiler	Oy Sayısı	Oyların Oranları	Yüzdelik
ANAP	7.263.493	%41,3	
SODEP	4.119.365	%23,4	
HP	1.545.593	%8,3	
DYP	2.349.068	%13,3	
MDP	1.252.459	%7,1	
RP	837.043	%4,8	

(Bila, 1999: 372)

Milli Güvenlik Konseyi tarafından veto edilen ve Genel Seçimlere katılmayan partiler Yerel Seçimlere katıldığı için oyların partiler arasındaki dağılımı önemli ölçüde değişiklik göstermiştir. Seçimi Genel Seçimlerde olduğu gibi Anavatan Partisi kazanmıştır. Seçimlere katılan Sosyal Demokrasi Partisi ikinci parti olurken, Halkçı Parti ve Milliyetçi Demokrasi Partisi hezimete uğramıştır (Bila, 1999: 372). Yerel Seçimler sonrası Anavatan Partisi; Ankara, İstanbul ve İzmir başta olmak üzere elli dört ilde ve üç yüz on altı ilçede, Sosyal Demokrasi Partisi; Kars, Tunceli, Bitlis, Ordu ile birlikte sekiz ilde ve yüz bir ilçede, Milliyetçi Demokrasi Partisi iki ilde ve otuz yedi ilçede, Refah Partisi iki ilde ve beş ilçede, Halkçı Parti yirmi altı ilçede belediye başkanlıklarını kazanmışlardır (Cumhuriyet, 26 Mart 1984: 1; İnönü, 1999: 442; Polat, 2009: 50-52).

1984 Yerel Seçimlerinden sonra Meclisteki muhalefet partileri siyasi varlıklarını yitirmeye başlamışlardır. Arkalarında desteği olan bazı partiler, ülke genelinde neredeyse temsil edilememişlerdir (Zürcher, 1995: 413). Necdet Calp, Milli Güvenlik Konseyi tarafından ülkenin sol kesiminin oylarını kendisine çekmesi beklenen bir parti lideri olarak kabul edilmiştir. Ancak beklentilerin aksine Necdet Calp'ın partinin oylarını büyütemeyeceği anlaşılmıştır (Gürbüz, 2013: 148). Calp, seçimlerde uğradığı hezimetten sonra Halkçı Parti'den istifa etmek istemiş, ancak parti üyeleri tarafından bu isteği reddedilmiştir (Cumhuriyet, 27 Mart 1984: 6). 1985 yılına gelindiğinde ise Halkçı Parti içinde ayrılıkçı hareketler baş göstermeye başlamıştır. Halkçı Parti zorlu bir sürece girmiştir. Parti bir değişime ihtiyaç duymuştur. Parti içinde muhalefet gücünü artırmaya başlamış, yönetimin tabanla ve örgütle bağları kopma noktasına gelmiştir (Cumhuriyet, 2 Ocak 1985: 7).

Halkçı Parti'nin ve Sosyal Demokrasi Partisi'nin Yerel Seçimlerdeki oy oranlarının %32'ye yakın olması ve belediyeler nezdinde başkanlıkların çoğunun sağ partilere verilmesi sebebiyle seçimlerin ardından solda birlik tartışmaları gündeme gelmiştir. 6 Temmuz 1984 tarihinde yapılan Sosyal Demokrasi Partisi Kongresi ve 29-30 Haziran 1985 tarihlerinde yapılan Halkçı Parti Kongresi sonrasında Erdal İnönü, Halkçı Parti'yi partilerin birleşmesi konusunda ikna etmek için ziyaret etmiştir

(Gürbüz, 2013: 153). 29 Haziran 1985 tarihinde Ankara’da gerçekleşen Halkçı Parti Kongresi aynı zamanda parti başkanlığının değişimine de ev sahipliği yapmıştır. Kongre üyeleri Aydın Güven Gürkan’ı Halkçı Parti’nin yeni başkanı olarak seçmişlerdir. Yeni yönetimin üyelerinin isimleri şöyledir: Vecihi Ataklı, Barış Can, Turan Beyazıt (Bila, 1999: 373). Aydın Güven Gürkan’a göre Sosyal Demokrasi Partisi siyasetin üst kademeleri tarafından oluşturulan bir partidir. Sosyal demokrat olan Bülent Ecevit de Aydın Güven Gürkan ile aynı fikirdedir. Bu yüzden Aydın Güven Gürkan önce Bülent Ecevit ile birlikte bir oluşumdan yana olmuştur. Kurulacak olan Demokratik Sol Parti hareketinin öncüsü Rahşan Ecevit ile Gürkan 22 Temmuz 1985 tarihinde bir araya gelmişlerdir. Ancak yapılan görüşme sonrasında herkesin kendi yoluna gideceği ve herhangi bir birleşmenin olmayacağı söylenmiştir (Seçkin, 2019: 235). Tekrardan araştırdım herhangi bir bilgi yanlışı yoktur. Nerede hata olduğunu anlayamadım.

Eylül ayına gelindiğinde Halkçı Parti, Sosyal Demokrasi Partisi’nin birleşme teklifine olumlu bakmaya başlamış ve Erdal İnönü ile partilerin birleşimi konusunda görüşmeler yapmıştır. Erdal İnönü ve Aydın Güven Gürkan’ın görüşmeleri olumlu sonuç vermiş, 21 Eylül 1985 tarihinde İnönü ve Gürkan birleşme protokolünü imzalamışlardır. Protokol gereği Halkçı Parti, 2 Kasım 1985 tarihinde Birinci Olağanüstü Büyük Kongresi’ni toplamıştır. Partinin adı Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) olarak değiştirilmiştir. 3 Kasım günü de Sosyal Demokrasi Partisi’nin Birinci Olağanüstü Büyük Kongresi toplanmış ve parti kendini feshederek Sosyal Demokrat Halkçı Parti’ye katılma kararı almıştır. Böylece birleşme sonucunda 1986 yılının Mayıs ayına kadar partinin başkanlığını Aydın Güven Gürkan yapmıştır. Erdal İnönü ise Başkanlar Kurulu üyesi sıfatını almıştır (Bila, 1999: 373).

SONUÇ

Necdet Calp, devletin çeşitli kurumlarında görev almış, önemli bir devlet ve siyaset adamıdır. 1980 askeri darbesinden sonra siyaset yasağından dolayı kapanan partilerden biri de Cumhuriyet Halk Partisi’dir. Partinin kapanması ile oluşan siyasi boşlukta Cumhuriyet Halk Partisi’nin yerini Sosyal Demokrasi Partisi ve Halkçı Parti doldurmak istemiş ve sonraki süreçte Cumhuriyet Halk Partisi’nin bıraktığı siyasi boşluğu Halkçı Parti’nin dolduracağı anlaşılmıştır. Halkçı Parti kurulduktan sonra Sosyal Demokratlar tarafından muvazaa parti olmakla suçlanmıştır. Milli Güvenlik Konseyi Halkçı Parti’nin bazı kurucularını veto ettiği için parti yeniden bir oluşum içine girmeye çalışmış ve gerekli üye sayısını tamamlayarak 6 Kasım 1983 tarihli Genel Seçimlere katılma hakkını elde etmiştir. Bu seçimler Halkçı Parti’nin siyasetteki mücadelesini kanıtlamasına vesile olmuştur. Yeni kurulan bir parti olmasına rağmen seçimlerden 5.277.698 oy alarak başarısını ortaya koymuştur. Ancak Halkçı Parti her ne kadar Genel Seçimlerde başarı gösterse de Anavatan Partisi Genel Seçimlerde Halkçı Parti’den daha yüksek oy alarak iktidara tek başına geldiği için toplum içerisinde sosyal ve siyasi gücünü daha da artırmıştır. Bu güç ilerleyen günlerde Halkçı Parti’nin siyasetteki yerini zayıflatmaya başlamıştır.

Sosyal Demokrasi Partisi’ne göre Anavatan Partisi’nin karşısına güçlü bir muhalefet olarak çıkmanın tek yolu birleşmekten geçiyordu ama Necdet Calp birleşme isteğini kesin bir dille reddetmiştir. 25 Mart 1984 tarihinde gerçekleşen Yerel Seçimlerde Halkçı Parti oldukça düşük bir oy alarak hezimete uğramıştır. Yerel seçimlerde yaşanan hezimetten dolayı Necdet Calp partiden istifa etmek istediye de parti üyeleri tarafından istifası reddedilmiştir. Ancak 1985 yılına gelindiğinde, Halkçı Parti içindeki muhalefet kendini daha güçlü bir şekilde göstermeye başlamış ve parti yönetimi ile üyeleri arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Halkçı Parti kongresinde yapılan seçimler sonucunda Necdet Calp’ın yerine Aydın Güven Gürkan seçilmiştir. Sosyal Demokrasi Partisi başkanı Erdal İnönü’nün birleşme çağrısına Aydın Güven Gürkan olumlu yanıt vermiş ve 3 Kasım 1985 tarihinden itibaren Halkçı Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi Sosyal Demokrat Halkçı Parti ismini alarak siyasi hayattaki varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Halkçı Parti yeni bir oluşum olmasına rağmen 1983 Genel Seçimlerinde büyük bir başarı göstermiştir. Ancak hem Anavatan Partisi'nin toplum nezdindeki başarısı hem de Halkçı Parti'nin Genel Seçimlerdeki başarısına güvenip Sosyal Demokrasi Partisi'nin birleşme önerisini reddederek Yerel Seçimlere tek başına katılması Halkçı Parti'yi hezimete uğratmıştır. Halkçı Parti, Yerel Seçimlerden önce Sosyal Demokrasi Partisi'nin birleşme teklifini kabul etseydi siyasi hayatını daha güçlü bir şekilde sürdürebilirdi.

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: Desteklemiyor

Kaynaklar

- Altan, C. (2005). Genel Seçimler- Yerel Seçimler İlişkisi (1983-2004). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(12), 174-190.
- BCA, Yer Bilgisi: 246-23-4, Belge Tarihi: 28.06.1954.
- BCA, Yer Bilgisi: 536-94-5, Belge Tarihi: 17.10.1980.
- Biçici, M. & Doğru, D. (2024). 1980 Sonrasında Türkiye’de Sol Hareketler ve Sol Partiler. *Asia Minor Studies*, 12(1), 11-34.
- Bilâ, H. (1999). *CHP 1919-1999*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Cumhuriyet, (13 Eylül 1980). s.9.
- Cumhuriyet, (13 Mayıs 1983). s.1-11.
- Cumhuriyet, (20 Mayıs 1983). s.7.
- Cumhuriyet, (20 Mayıs 1983). s.1-11.
- Cumhuriyet, (21 Mayıs 1983). s.7.
- Cumhuriyet, (4 Haziran 1983). s.7.
- Cumhuriyet, (20 Temmuz 1983). s.7.
- Cumhuriyet, (26 Temmuz 1983). s.1.
- Cumhuriyet, (30 Ekim 1983). s.7.
- Cumhuriyet, (7 Kasım 1983). s.1.
- Cumhuriyet, (8 Kasım 1983). s.1.
- Cumhuriyet, (3 Mart 1984). s.7.
- Cumhuriyet, (26 Mart 1984). s.1.
- Cumhuriyet, (27 Mart 1984). s.6.
- Cumhuriyet, (2 Ocak 1985). s.7.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950’den Günümüze)*, (3. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Çavuşoğlu, H. (2022). 1983 Genel Seçimleri ve Anavatan Partisi. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(1), 77-86.
- Çetinkaya H. (2 Kasım 1983). Calp: Holdinglerin Adaylarına Oy Vermeyin Dedi. *Cumhuriyet*, s.6.
- Çetinkaya H. & Köse T. (5 Şubat 1984). SODEP Lideri Erdal İnönü. *Cumhuriyet*, s.7.
- Doğan, Y. (23 Ekim 1983). Üç Lider Üç Yaklaşım. *Cumhuriyet*, s.1-11.
- Dursun, S. (2008). Türkiye’nin Güvenlik Algılamasındaki Değişim: 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Dönem. *ÇTTAD*, 7(16-17), 421-433.
- Düzenli, K. (2021). Halkçı Parti’nin Politik Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 59-74.
- Ergül, T. (1995). *Sosyaldemokraside Ayrışma Yılları*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

- Gürbüz, A. V. (2013). HP-SODEP-SHP. Kabasakal, M. (Ed.). *Türkiye 'de Siyasal Partiler*, (ss.146-162). İstanbul: Es Yayınları.
- Halkçı Parti TBMM Grubu İç Yönetmeliği (Tüzük), (1986). Ankara: TBMM Basımevi.
- Hürriyet, (28 Ekim 1983). s.1.
- İnönü, E. (1999). *Anılar ve Düşünceler*, 3. Cilt (9. Baskı). İstanbul: İDEA İletişim Hizmetleri.
- Karaer, İ. & Erişti, R. vd. (2014). *Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)*, (2. Baskı). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Karakoç, S. (2022). Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP). *Akademik Açık Dergisi*, 2(1), 38-64.
- Keskin, Y. Z. & Akın, G. (2020). 12 Eylül Ara Rejimi Döneminde Türkiye 'de Siyasi Gelişmeler (1980-1983). *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 703-724.
- Milliyet, (13 Eylül 1980). s.1-7.
- Milliyet, (23 Ekim 1983). s.1.
- Milliyet, (7 Kasım 1983). s.1.
- Mumcu, U. (8 Kasım 1983). Güven Bunalımı. *Cumhuriyet*, s.1.
- Özçelik, A. (2011). 1960'dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı. İnan, S. ve Haytoğlu, E. (Ed.). *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, (3. Baskı). Ankara: Anı Yayınları, 147-184.
- Polat, A. (2009). *1980 Sonrası Türkiye Solu: SHP Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Seçkin, A. (2019). *Türk Siyasal Yaşamında Halkçı Parti*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Solak, İ. (17 Ekim 1983). Calp: İki Parti, Yüzlerce Milyonu Nereden Buluyor?. *Hürriyet*, s.13.
- Solak, İ. (19 Ekim 1983). HP'nin Güneşi Güneydoğu'da Parladı. *Hürriyet*, s.13.
- Soysal, M. (2023). Türkiye'de Veto Siyaseti Gölgesinde Demokrasiye Geçiş Süreci: 1983 Genel Seçimleri. *Academic Social Resources*, 8(54), 4006-4012.
- Tanör, B. & Boratav, K. ve Akşin, S. (2000). *Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye (1980-1995)*, 5. Cilt (3. Baskı). Akşin, S. (Ed.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- TBMM Halkçı Parti Seçim Beyannamesi ve Programı, (1983). <https://acikerisim.tbmm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 15 Şubat 2024.
- T.C. Anayasası Mevzuatı, (18 Ekim 1982). Tertip 5, 22, <https://www.mevzuat.gov.tr>, Erişim Tarihi: 15 Şubat 2024.
- Toprak, E. (2020). 1982 Anayasası'nın Hazırlanma Süreci. *Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 177-185.
- Uncular, B. (3 Kasım 1983). Sunalp, Özal'ı İnkarcılık, Calp'ı Komünistlerden Oy İstemekle Suçladı. *Cumhuriyet*, s.7.
- Yücel, M. S. (2006). *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Zürcher, E. J. (1995). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (1. Baskı). Göner, Y. S. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

In this study; The political activities of the Populist Party (1983-1985), which had an important political career and tried to replace the Republican People's Party in accordance with the political conditions of the day after the military coup of September 12, 1980, and the founder of the party, Necdet Calp, were examined. In the study, did the Populist Party bring a new breath to the post-September 12 period? Is the Populist Party, which entered political life as a kind of representative of the Republican People's Party, fully supported and accepted on the left wing? Has the Populist Party been successful in the elections? How was the merger process with the Social Democracy Party? The answers to these questions were sought in the study.

Academic studies on Necdet Calp have focused on his political activities rather than his private life. The universe of the study consists of the distribution of the right and left wings in Turkey after the military coup of September 12, 1980, and the political activities of the new parties that emerged after the dissolution. These political activities are explained through the activities of the Populist Party. Within the framework of the study, T.R. The Presidency State Archives Directorate, the sources of the Grand National Assembly of Turkey, books, articles and theses written about the Populist Party and Necdet Calp, the news of Cumhuriyet newspaper, Milliyet and Hürriyet newspapers in particular, and the articles of newspaper commentators were used.

Necdet Calp is an important statesman and politician who served in various institutions of the state. One of the parties that was closed down due to the ban on politics after the military coup of September 12, 1980 was the Republican People's Party. In the political vacuum created by the closure of the party, the Social Democracy Party and the Populist Party wanted to fill the place of the Republican People's Party, and it was understood that the Populist Party would fill the political void left by the Republican People's Party in the following period.

The 1983 General Elections helped the Populist Party prove its struggle in politics. It emerged from the elections as the second and strongest opposition party. However, it could not show the same success in the 1984 Local Elections. Although Necdet Calp wanted to resign from the party due to the defeat in the local elections, his resignation was rejected by the party members. However, by 1985, the opposition within the Populist Party began to show itself more strongly and disagreements arose between the party management and its members. As a result of the elections held at the Populist Party congress, Aydın Güven Gürkan was elected instead of Necdet Calp. Aydın Güven Gürkan responded positively to the unification call of Erdal İnönü, the head of the Social Democracy Party, and as of November 3, 1985, the Populist Party and the Social Democracy Party continued their existence in political life as the Social Democratic Populist Party.

In a television program he attended with ANAP leader Turgut Özal before the General Elections in 1983, Necdet Calp said, regarding the sale of the Bosphorus Bridge, "I won't let it be sold, sir, I won't let it be sold!" He remained in the memory of the Turkish people with his words.

Klasik Metinlerde Bir Kadın Kahraman: Belkıs

İncinur ATİK GÜRBÜZ

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Konya,
Türkiye, iagurbuz@erbakan.edu.tr

Makale Bilgisi

ÖZET

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 14.06.2024

Kabul Tarihi: 18.10.2024

Yayın Tarihi: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Klasik Türk Edebiyatı,
Peygamber Kıssaları,
Hz. Süleyman,
Sebe Melikesi,
Belkıs.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan peygamber kıssaları insanlar için ibretlik anlatılardır. Bu anlatılar, herkes tarafından duyulabilmesi, okunabilmesi ve anlaşılabilmesi amacıyla yazılı ve sözlü edebî ürünlere konu olmuşlardır. Kimi zaman kıssanın tamamı bir edebî ürüne konu olurken kimi zaman da çeşitli edebî metinlerde kıssanın bir bölümüne veya karakter(ler)e doğrudan ya da dolaylı olarak gönderme yapılmaktadır. Söz konusu kıssalar/şahsiyetler zamanla klasik şiirin mecazlar dünyasının bir parçası hâline gelerek somut düzlemdeki çeşitli unsurların benzetileni olarak kullanılmışlardır. Bu anlatılara örnek olabilecek en zengin kıssalar, Hz. Süleyman ile ilgili olanlardır. Hz. Süleyman'ın hayatına ve peygamberliğine ait pek çok ayrıntı edebî eserlerde yer almıştır. Bunlar içerisinde "Belkıs" ile ilgili olanlar oldukça dikkat çekicidir. *Kur'an-ı Kerim*'de ismi verilmemekle birlikte ondan Sebe melikesi olarak bahsedilmektedir. Kaynaklarda Belkıs'ın ismi, kimliği, nesebi ve hayatı hakkında da fazla bir bilgi yer almamaktadır. Belkıs ile ilgili bilinenler, Hz. Süleyman ile anlatılarda yer alanlardan ibarettir. Mevcut bilgilere göre Belkıs, Arap yarımadasının güneyinde, günümüzdeki Yemen topraklarında uzun müddet hüküm sürmüş olan Sebe Krallığı'nda Hz. Süleyman ile aynı dönemde yaşamış ve devleti yönetmiş bir şahsiyettir. Batı dünyasında resimlere, filmlere, romanlara konu olan Hz. Süleyman ile Belkıs'ın ilişkisi, Doğu dünyasında da çeşitli edebî eserlerde farklı şekillerde işlenmiştir. Belkıs'ın nesebi, hükümdarlığı, akıllı ve ileri görüşlü olması, güzelliği, zenginliği, görkemli sarayı, muhteşem tahtı, hüdhüdün haber getirmesi, Hz. Süleyman'ın kendisine mektup yazması, onun Hz. Süleyman'a elçi göndermesi, Hz. Süleyman'ın huzuruna çıkması, tahtının Hz. Süleyman'ın huzuruna getirilmesi, Hz. Süleyman'ın sarayına girerken sudan geçtiğini zannederek eteklerini toplaması, Hz. Süleyman'ın peygamberliğini kabul ederek iman etmesi ve onunla evlenmesi edebî eserlere yansıyan konular arasında yer almaktadır.

A Female Heroine in Classical Texts: Belkıs

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 14.06.2024

Accepted: 18.10.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

Classical Turkish Literature,
Prophet Stories,
Prophet Solomon,
Queen of Sheba,
Belkıs.

The stories of prophets found in the Holy Qur'an serve as instructive narratives for people. These stories have been featured in both written and oral literary works to be heard, read, and understood by a broad audience. Sometimes the entire story becomes the subject of a literary work, and sometimes a part of the story or character(s) are referred to directly or indirectly in various literary texts. Over time, these stories and characters have become part of the metaphorical world of classical poetry, used as analogies for various concrete elements. The richest examples of these narratives is the story related to Prophet Solomon (Hz. Süleyman). Many details about Solomon's life and prophethood are found in literary works, with those involving the Queen of Sheba (Belkıs) being particularly noteworthy. Although her name is not mentioned in the Holy Qur'an, she is referred to as the Queen of Sheba. There is limited information about Belkıs' name, identity, lineage, and life in the sources; what is known about her is primarily from the narratives involving Solomon. According to existing information, Belkıs was a ruler in the Kingdom of Sheba, which existed in the southern Arabian Peninsula, present-day Yemen, and she lived during the same period as Solomon. The relationship between Solomon and Belkıs has been depicted in various ways in different literary works in both the Western and Eastern worlds, featured in paintings, films, and novels in the West, and in a range of literary genres in the East. Topics related to Belkıs that have been reflected in literary works include her lineage, reign, intelligence, foresight, beauty, wealth, magnificent palace, splendid throne, the hoopoe bringing news, Solomon writing her a letter, her sending an envoy to Solomon, her visit to Solomon's court, her throne being brought to Solomon, her lifting her skirts thinking she was crossing water when entering Solomon's palace, her acceptance of Solomon's prophethood, her conversion to faith, and her marriage to Solomon.

To cite this article: Atik Gürbüz, İ. (2024). Klasik Metinlerde Bir Kadın Kahraman: Belkıs. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(2), 230-247. <http://dx.doi.org/10.51117/metder.2024.72>

*Corresponding Author: İncinur Atik Gürbüz, iagurbuz@erbakan.edu.tr

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Edebî eserler konularını, içinde meydana geldikleri toplumun ortak malzemesi olan kültür, inanış, âdet, gelenek, göreneklerden ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkmış olan üretimler içinden seçerler¹. Dilin, bir kültürün dünya görüşünü ifade eden araç olması (Güven, 2019, s. 18) gerçeğinin yansıması olarak malzemesi dil olan edebî eserler; toplumu oluşturan bireylerin yaşantılarını, inançlarını, beğenilerini, sevinçlerini, üzüntülerini, toplumun muhayyilesinde yer etmiş kişileri ve olayları konu alır. Bu çerçevede kutsal metinlerde yer alan anlatılar, bu anlatıların merkezinde yer alan peygamberler ve bunlarla ilişkili kişiler de edebî eserlere konu olabilmektedir. Edebî eserlerde en çok işlenen *Kur'ân-ı Kerîm* kaynaklı peygamber kıssalarından biri de Hz. Süleyman'a ait anlatılardır. Söz konusu anlatılarda Hz. Süleyman'ın peygamberliği ve hükümdarlığı ile ilgili pek çok ayrıntı ile birlikte onun Belkıs ile olan ilişkisine de değinilmiştir.

Tarihî bir kişilik olan Belkıs'ın varlığı, kutsal metinlerde yer alan Hz. Süleyman'a ilişkin anlatılar sayesinde günümüze kadar gelebilmiştir. Hz. Süleyman ile Belkıs'ın kıssası bazı eserlerde baştan sona bir bütün olarak anlatılırken bazı eserlerde ise bir kahramana ya da anlatının sadece bir kısmına atf yapılmıştır. Kutsal metinlerde ismi anılmaksızın Sebe melikesi olarak geçen Belkıs'ın Hz. Süleyman ile ilişkisi hüdhüd aracılığıyla başlamıştır. Edebî eserlerde hüdhüdün anlatımı üzerinden Belkıs'ın gücüne ve güzelliğine, ülkesinin ve sarayının ihtişamına ilişkin ayrıntılı tasvirler yapılmıştır. Anlatıya ilişkin çeşitli hususlar edebî eserlerin anlam ve hayal dünyası içerisinde kendine yer bulmuştur. Bu çerçevede söz konusu unsurlar; aşk, sevgili, âşık, tasavvuf, şairlik kudretine övgü, sosyal ve siyasal ilişkilerin anlatımı gibi geniş bir yelpazede kullanım alanı bulmuştur². Bu çalışmada Belkıs ve onunla ilişkili hususların edebî metinlerdeki kullanımına odaklanılarak, bunların klasik şiirin teşbihler dünyası içerisinde yer alış biçimi araştırılacaktır.

Tarihî Bir Şahsiyet Olarak Belkıs: Sebe Krallığı ve Kraliçesi

Belkıs, kutsal kitaplarda Hz. Süleyman [MÖ 965-931 (Mark, 2018, Mart 26); MÖ 972-932 (Yiğit, 2009, s. 242)] ile olan münasebeti dolayısıyla ismi verilmeksizin “Sebe melikesi” olarak zikredilmiştir. Kraliçeden Hz. Süleyman'ı ziyaret etmesi sebebiyle ilk olarak *Ahd-i Atik*'te (I Krallar 10/1-13 ve II Tarihler 9/1-12), daha sonra *Ester (Tanah)* kitabının Arami dilinde çevirisi olan *Targum Şeni*'de, ardından *Kur'ân-ı Kerîm*'de (Neml, 27/20-44) ve son olarak da *Kebrâ Negast*³ (*Kralların Görkemi*) olarak bilinen Etiyopya dinî metninin yer aldığı kitapta bahsedilir. Bu dinî metinler dışında Kraliçe Belkıs'ın varlığını destekleyen herhangi bir arkeolojik veri, bir heykel ya da kitabe bulunmamaktadır (Mark, 2018, Mart 26; Yüçetürk, 1992, s. 420). Mevcut durumda tarihî kaynaklara girmemiş olan bu kraliçe ve onunla ilgili anlatılar, Hz. Süleyman ile olan ilişkisi dolayısıyla günümüze kadar gelmiştir. Bu sebeple de hakkında bilinenler, kutsal metinlerdeki Hz. Süleyman anlatılarında yer alan sınırlı bilgilerden ibarettir.

Kutsal metinlerde Belkıs'tan Sebe melikesi olarak bahsedilmektedir. Ancak kraliçenin hükümdarı olduğu devletin adı, hüküm sürdüğü coğrafya, hükümdarlık süresi ve tarihleri gibi hususlarda belirsizlikler mevcuttur. *Kur'ân-ı Kerîm*'de ve Sebe kitabelerinde bir toplumun adı olarak

¹ Edebî eserlere yansıyan bu durumu Kahraman (2017, s. 140), dil açısından şu şekilde izah etmektedir: “Milletlerin hayatında siyasi, sosyal, dinî ve toplumsal yaşamdaki değişimlerin tamamının izlerini dilde bulmak mümkündür.”

² Bu kullanımların tam olarak anlaşılabilmesi için edebiyatı besleyen çeşitli verimleri bilmek gerekir. Nitekim edebiyat başka bilimlere beslediği gibi kendisi de başka bilimlerle beslenir. Teoloji, siyaset bilimi, iktisat, sosyoloji, tarih, antropoloji, etnoloji gibi disiplinler edebiyat çalışmalarına yardımcı olur. Yine felsefe, göstergebilim, psikoloji gibi disiplinler ona doğrudan boyut katarak edebiyat araştırmalarına ivme kazandırır. İstatistiği, arkeolojiyi, sanat tarihini kısaca pek çok bilgi alanını buna eklemek mümkündür (Turna, 2020, s. 3).

³ Kebrâ Nagast'taki Saba Krallığı hikâyesi, kutsal metinlerden farklı olarak Arabistan'da değil de Etiyopya'da geçmektedir (Mark, 2018, Mart 26).

geçen Sebe (Seba, Saba) (Yiğit, 2009, s. 242), başka kaynaklarda bir devletin adı olarak kullanılmaktadır. Adını, devletin kurucusu olarak bilinen Sebe b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân'dan aldığı rivayet edilmektedir (Yiğit, 2009, s. 241-242). Yaygın kabule göre Sebe Krallığı, MÖ 8. yüzyıl ile komşu Himyar Krallığı tarafından fethedildiği MS 275 yılları arası dönemde Güney Arabistan'da (günümüzde Yemen) hüküm süren gelişmiş bir krallık idi (Farklı rivayetler için bk. Mark, 2018, Mart 26). *İslâm Ansiklopedisi*'nde -kesin olarak bilinmediği ve konuyla ilgili farklı iddialar bulunduğu kaydı düşülerek- kuruluş tarihi MÖ X. yüzyıldan önceye dayandırılabilir olan devletin 115 yılına kadar varlığını sürdürdüğü kaydedilmiştir. Sebe Devleti'nden ilk olarak VIII. yüzyıl ortalarına tarihlenen Asur kitabelerinde vergi ödemelerine ilişkin kayıtlarda bahsedilmiştir. Daha sonra Yunanlı Theophrastos'un (ö. MÖ 288), Eratosthenes'in (ö. MÖ 196) ve Antik Çağ coğrafyacısı Strabon'un eserlerinde Sebe ülkesi ve Sebeliler hakkında bilgiler verilmiştir. Ülkenin başkenti başlangıçta Sirvâh iken daha sonra Maryaba (Me'rib, Mağrib) olmuştur (Yiğit, 2009, s. 241). Arap yarımadasının güneyinde, günümüzdeki Yemen topraklarında hüküm sürdüğü kabul edilen ve dünyadaki ilk barajı inşa etmiş olan Sebe Krallığı, tarımın geliştiği ve ticaret yolları üzerinde bulunan zengin bir ülkedir. *Tevrat*'ta (Ahd-i Atik, Eski Ahit) Sebe, Suriye ve Mısır'a güzel kokulu bitkiler satan, bilhassa günlük temin eden ve buralara altın ve kıymetli taşlar ihraç eden bir toplum olarak gösterilmektedir (Mezmurlar, 72/15; Hezekiel, 27/22-23, 38/13; Eremya, 6/20; Eyub, 6/19). *Kur'ân-ı Kerîm*'de de detay verilmeksizin Sebe halkının zenginliğine vurgu yapılarak (Sebe 34/15-21) Sebelilerin Allah'ın verdiği nimetlere rağmen ona kulluktan yüz çevirdiği ve bu sebeple büyük bir sel felaketiyle (barajın yıkılması sonucu gerçekleşen Arim seli) cezalandırıldığı bildirilmektedir (Yiğit, 2009. Farklı rivayetler için bk. Mark, 2018, Mart 26).

Sebe Krallığı, güney Arabistan ile Akdeniz, Gazze Limanı arasında işleyen Tütsü/Baharat Yolları üzerinde yapılan ticari faaliyetlerle zenginleşen varlıklı bir krallık olarak biliniyordu. Sebe Kraliçesi Belkıs hikâyesi de dâhil olmak üzere kutsal kitaplar *Tevrat* (Eyüp 1:13-15; İsaiah 45:14 ve Joel/Yoel 3:4-8), *İncil* ve *Kur'ân-ı Kerîm*'de yer alan referansların çoğunda, Krallığın zenginliğine ve ticari faaliyetlerde elde etmiş olduğu başarısına gönderme yapılır (Mark, 2018, Mart 26).

Eski coğrafyacılar Sebeliler'in kalabalık bir toplum olduklarını, verimli topraklara sahip olduklarını, güzel kokulu bitkiler yetiştirdiklerini, ticarete ve ziraatta ilerlediklerini zikrederler. Mevsimlik rüzgârları iyi bilen Sebe ticaret filosu Hindistan'la ticareti tekeline almıştı. Hindistan, Çin, Somali ve Sumatra'dan getirilen mallar Uman sahilinde boşaltılıp Sebe kervanları tarafından Kızıldeniz'e, oradan Mısır, Suriye ve Filistin'e taşınırdı. Mısır piramitlerinin buhur ihtiyacı buradan karşılanırdı. *Kur'ân-ı Kerîm*'de işaret edildiği gibi Sebe toplumu son derece gelişmişti (Yiğit, 2009, s. 243).

Şemseddin Sivasî, *Süleymâniyye*'de Belkıs'la ve onun etrafında cereyan eden olaylarla ilgili ayrıntılı anlatımlara yer verir⁴. Metne göre hüdhüd, gittiği şehrin adının Sebe (metinde Sebâ) olduğu bilgisini verir ve bu şehrin büyük bir şehir olduğunu, içinde sıra dışı, şaşırtıcı (acîb) binalar bulunduğunu söyler. Havası her mevsimde ılıman (mutedil) olan şehirde bit, pire, sivrisinek bulunmadığını, dışarıdan gelenlerinse tamamının şehre girince öldüklerini haber verir. Şehirdeki bütün bahçelerde takların ve kemerlerin bulunduğunu, meyve ağaçlarının Cennet'teki Tûbâ ağacı gibi yüce

⁴ Şemseddin Sivasî *Süleymâniyye*'nin bazı beyitlerinde kıssada geçen şahısları, varlıkları, yerleri, nesnelere ve mefhumları temsili olarak tasavvufî açıdan yorumlamıştır. Bu yorumlara göre Allah'tan gelen insan ruhu Hz. Süleyman'ı, beden onun tahtını, nefes ise o tahti havada taşıyan yeli sembolize eder. Ebedî olmayan vücut binası yel üzerine kurulmuş bir ev gibidir. Bir gün Süleyman, hükümdarlığın sembolü olan tahttan indiği gibi beden tahtından da inecektir. Hz. Süleyman'ın her şeye hükmetmesini sağlayan yüzüğü müellife göre imandır. Şeytan her an o iman yüzüğünü çalmaya çalışmaktadır. İnsan onu çaldırmamak için uyanık olmalı, daima tetikte durmalıdır. Bu temsiller dünyasında hüdhüd aklı, Yemen cisim ülkesini, Belkıs da nefsi remzeder. Akıl (hüdhüd) en önemli vazifelerinden birisi de nefsin (Belkıs) ahlaka ve insan tabiatına aykırı kötü niyetlerini ve işlerini ruha (Süleyman) haber vermektir (Akkaya, 2015, s. 29).

olduğunu aktarır. Şehrin güzelliğini dünyanın en iyi vasfedici sanatçısının (V/vassâf) bile hakkıyla vasfedemeyeceğini belirtir (Akkaya, 2015, s. 130).

Nazîm de aşağıdaki beytinde Sebe/Sebâ ülkesinin bahçelerinin güzelliğine gönderme yapmıştır. Sözünü bir bağa teşbih eden şair, Sebe şehrinin yeşil alanları ile söz bağının güzelliği arasında ilgi kurmuş, konuşmasını da hüdhüde benzetmiştir. Belkıs'ın, şairin hüdhüde benzeyen şairlik kudretini söz bağında görse Sebe şehrinin benzersiz bahçelerinin ona zindan olacağı söylemektedir:

Hüdhüd-i nutkumu bâğ-ı sühânımda görse

Ola zindan dil-i Belkıs'a çemenzâr-ı Sebâ

[Nazîm (Pala, 2002, s. 426)]

Sebe Melikesi Belkıs

Sebe ülkesi ile ilgili belirsizlikler, kaynaklarda kraliçesi olarak zikredilen Belkıs için de geçerlidir. Öyle ki varlığının kesin kanıtı durumundaki kutsal metinlerde adı dahi kayıtlı değildir. Kraliçenin kutsal metinlerde adı geçmezken Arap kaynaklarında ismi Yelkame bint el-Yeşrah b. Hâris veya Belkıs bint el-Hedahid b. Şurahbil olarak zikredilir (Yüçetürk, 1992, s. 420). *Taberî Tarihi*'ne göre Belkıs'ın adı Belmeke'dir ve şeceresi hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlere göre Belmeke'nin babası İli Yaşrah, İl/İli Şereh ya da Zi Şereh'tir. Zi Şereh ise Zi Ceden bin İli Şereh bin Haris bin Kays bin Sayfî bin Seba bin Yecub bin Ya'rub bin Kahtân'ın oğludur (Taberî, 1991, C. 2, s. 704-705). *Kebrâ Negast*'ta ise Etiyopya hükümdarı Mâkedâ olarak geçer. Mevcut bilgilere göre Belkıs, Arap yarımadasının güneyinde, günümüzdeki Yemen topraklarında uzun müddet hüküm sürmüş olan Sebe Krallığında, Hz. Süleyman ile aynı dönemde yaşamış ve devleti yönetmiş bir şahsiyettir. Varlığı, kutsal metinler olan *Tevrat*, *İncil* ve *Kur'ân-ı Kerîm*'de yer alan Hz. Süleyman anlatıları sayesinde günümüze kadar gelebilmiştir. Edebî eserlere de güzelliği, zerâfeti ve akıllı olması ile yansımıştır:

Nâmı Belkıs sûreti gâyet latîf

Aklı kâmil cümle evzâ'ı zarîf

[*Süleymâniyye* (Akkaya, 2015, s. 131)]

Kaynaklarda Belkıs'ın ailesi hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte bazı efsanevi anlatılar mevcuttur. *Ahd-i Atîk*'in *Ester (Tanah)* kitabının Arami dilinde çevirisi olan *Targum Şeni*'de⁵ ise Belkıs'ın annesinin peri, babasının cin olduğu ve kendisinin de bacaklarının kıllı olduğu kayıtlıdır (Yüçetürk, 1992, s. 421). 14. yüzyıla ait *Kısas-ı Enbiyâ*'da Allah'ın ateşten yarattığı Mârice ve Marice'nin birleşmesinden cânın, cânandan da cânın doğduğu ve Belkıs'ın da cân kızlarından olan Ruhâ b. Selâ'il'in kızıyla İblis'in birleşmesinden dünyaya geldiği kayıtlıdır (Cemiloğlu, 1994, s. 124-125). *Süleymâniyye*'de Şemseddin Sivasî'nin tefsirlere dayandırarak verdiği bilgiye göre Belkıs'ın annesi cin, babası ise insandır. Fil kadar güçlü ve büyük bir hükümdar olan Şerhîl evlenmek ister fakat insanlar arasında beğendiği bir kız bulamaz. Kendisine dünya üzerindeki bütün şahların kızlarını gösterirlerse de o hiçbirini beğenmez. O zamanlarda insanlar ve cinler birbirleriyle görüşüp konuşabildikleri için cinler arasından Reyhâna isimli güzel bir kız bulurlar. Şerhîl ile Reyhâna evlenirler ve Belkıs bu evlilikten doğar:

Hem dahı aslın sorarsan ey Nebî

Mâderi cinnî imiş insî ebi

⁵ İslamiyet'in çıkışından sonra yazıldığı kabul edilen bu kitaptaki hikâyenin İslami rivayetlerle benzerlik göstermesi onlardan etkilenmiş olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Yüçetürk, 1992, s. 421).

Hem atasının adı Şerhîl idi
Kuvvet-i cismîde sanki fil idi
...
Nâmı Reyhâna velî ra'nâ idi
Diyessin kim cin değildi cân idi
...
Bir gece dokundu tîri bâ-hedef
Katre-i nîsâna câ oldu sadef

[*Süleymâniyye* (Akkaya 2015, s. 131-132)]

Rabgûzî de *Kıyasü'l-Enbiyâ*'sında (y. 710/1310) ismini vermediği bir hikâyeye dayandırarak Belkıs'ın babasının Eçmer isimli bir hükümdar, annesinin ise bir peri kızı olduğunu kaydetmiştir. Eçmer ava çıktığı bir gün, siyah ve beyaz renkli iki yılanın kavga ettiğini görür. Tam siyah yılanın beyaz yılanı öldüreceği sırada Eçmer'in emriyle askerler siyah yılanı öldürüp beyaz yılanı kurtarırlar. Ertesi gün Eçmer'in yanına bir genç gelerek kendisinin dün kurtardığı beyaz yılan olduğunu, siyah yılanınsa bir dev olduğunu anlatır. Kendisini devin elinden kurtaran hükümdara yaptığı iyiliğin karşılığı vermek istediğini söyleyerek üç seçenek sunar. Eçmer bunlardan gencin kız kardeşiyle evlenme seçeneğini tercih eder ve yapacağı hiçbir şeye karışmayıp sebebini sormaması şartıyla peri kızıyla evlenir. Bu evlilikten bir oğlan ve bir kız çocuğu dünyaya gelir. Annesi on gün beslediği oğlunu ateşte yakar, kızını ise çağırdığı bir köpeğe verir. Eçmer yıllar sonra artık dayanamayıp aklının almadığı bu hâllerin sebeplerini sorunca peri kızı, perilerin oğullarını ateşin, kızlarını ise köpeklerin terbiye edip yetiştirdiğini söyler. Sonrasında çağırdığı köpek, yıllar önce dişleri arasına alıp götürdüğü kızı ailesine geri getirir, fakat oğlanın kaybolduğu bilgisini verir. Peri kızı kaybolan oğlunu aramak üzere gözden kaybolur. Karısının kaybına üzülen Eçmer, gönlünü Belkıs adını koyduğu güzel yüzlü kızıyla teskin eder (Çelebi Çam, 2018, s. 152-153).

Belkıs doğunca sanki uğurlu Zühre (Venüs) doğmuş gibi olur. Güzelliği günden güne artar, on dört yaşına geldiğinde güzelliği zevk ehline ayna olur. Nice şahlar, elçiler gönderip kendisine talip olurlar fakat hepsi reddedilirler:

Çün vücûda geldi Belkîs ba'd-ez-ân
Sanki Zühre tâli' oldu ol zamân

Bu idi çünkü o meh buldu kemâl
Gün-be-gün efzûn idi hüsn-i cemâl

Sâl çâr-deh erdi hüsnî ayına
Oldu zevk ehline hüsnü âyîne

Nice şehirler ana gönderdi resûl
Dilediler olmadı biri kabûl

Kimseye vermez rızâ açmaz dehân
Açmadı ol kuflu miftâh-ı şehân

Umarım ki ol ola mısbâh-ı şâh
Aça anın kuflını miftâh-ı şâh

[*Süleymâniyye* (Akkaya 2015, s. 133)]

Ömrünün sonuna kadar kızına çok iyi bakan Eçmer ya da Şerhîl/Şerâhîl, tahtını Belkıs'a

birakarak bu hayattan göçüp gider. Ancak oldukça büyük bir memleket olan ülkenin güneşe tapan halkının bir kısmı şehzadedir diyerek onun hükümlerini kabul ederken, bir kısmı ise kadın olduğu için reddederler. Rabgûzî'nin *Kıyasu'l-Enbiyâ*'sına göre anası babası olmayan bir kızı padişah yapmayı diyenler birleşerek Belkıs'ın hükümdarlığını tanımazlar ve başka birini tahta geçirirler. Belkıs ise durumu kabul eder gibi görünür ve yeni hükümdara bir adam yollayarak "Anasız, babasız, kardeşsiz kaldım, hâlimden haberiniz yok mu? Gönlüm sizi arzular." şeklinde bir mesaj iletir. *Süleymâniyye*'ye göre ise ülke ikiye bölünür ve bir kısmını Belkıs, diğer kısmını ise başka bir hükümdar yönetir. Bu iki ülke arasında başlangıçta bazı anlaşmazlıklar çıksa da ileri gelenlerin gayretleriyle barış sağlanır. Ancak bir süre sonra kötü asıllı olup yöneticilik hasletlerine sahip olmayan diğer hükümdar halkına zulmetmeye başlar. Zulüm altındaki halk gelip Belkıs'tan yardım ister. Belkıs zora başvurmanın fitneye sebep olacağını düşünüp hileye başvurur ve bir mektup göndererek onunla evlenmeye razı olduğunu, tez zamanda gelip kendisini halkın ileri gelenlerinden istemesini söyler. Bu noktada kaynaklardaki rivayetler aynileşerek padişahın bu sözleri duyunca sevincinden deliye döndüğünü bildirir. Akli başına gelince Belkıs'a bir mektup yazarak sevincini beyan eder. Toy kurulum, ziyafetler verilir, eğlenceler düzenlenir, altın gümüş saçılır, iki gün düğün edilir. Belkıs düğün gecesi sarhoş ettiği padişahı başını keserek öldürür. Ertesi gün durumu öğrenen halk, Belkıs'ı tahta geçirir ve yeni hükümdara tebriklerini sunar. Belkıs'ın yönetiminde bütün Yemen toprakları emniyete kavuşur ve huzurla dolar. (Çelebi Çam, 2018, s. 152-154; Akkaya, 2015, s. 133-141).

Belkıs'ın Hz. Süleyman'la Tanışması

Kutsal kitaplarda Belkıs ile Hz. Süleyman'ın tanışması bazı bakımlardan farklı anlatılmıştır. Şöyle ki *Ahd-i Atik*'e göre (Krallar I, 10/1, 10, 13) Sebe kraliçesi olan Belkıs, Kral Süleyman'ın bilgeliğini ve krallığının görkemini duyar ve durumu bizzat görüp gerçek peygamber olup olmadığını anlamak amacıyla onu test etmek ister. Bu amaçla büyük bir kabileyle birlikte Kudüs'e gider, Hz. Süleyman'ın huzuruna çıkar ve ona 120 talent altın (yaklaşık 3.600.000 \$ değerinde) ile değerli taşlar verir, daha önce hiç görülmemiş miktarda baharat hediye eder. Bilgeliği sayesinde ağaçların, hayvanların ve kuşların dilini anlayan Kral Süleyman (Krallar I, 4:33), krallık topraklarındaki bütün hayvanları bir ziyafete davet eder. Süleyman'ın Saba kraliçesi kadar büyük bir hükümdar olmadığını düşünen hüdhüd kuşu (ibibik, çulluk) davete icabet etmez. Kral Süleyman daha sonra Saba kraliçesi Belkıs'ı kendisine saygı göstermek ve çulluk kuşunun yanıldığını kanıtlamak üzere sarayına davet eder. Kraliçeyi etkilemek için emrindeki ruhlardan birinden kraliçenin tahtını getirmesini ister. Belkıs saraya girdiğinde su gibi berrak olan bir cam zemin üzerinde yürürken Süleyman'ın zenginliğinden ve gücünden etkilenir. Sonrasında zor bilmeceler sorarak Süleyman'ın bilgeliğini test eder. Belkıs, sorduğu her soruya isabetli cevaplar veren Hz. Süleyman'ın peygamberliğini kabul ederek tevhit dinine girer ve ülkesine geri döner (Yücetürk, 1992, s. 420; Mark, 2018, Mart 26).

Etiyopya *Kebra Negast* (Kralların Zaferi) dinî metinlerinde yer alan bir efsanede ise Belkıs'ın Kral Süleyman'la evlendiği ve bu evlilikten Ahit Sandığı'nı Kudüs'ten Etiyopya'ya nakledecek ve Etiyopya kralları hanedanının kurucusu olacak bir oğlan çocuğu (I. Menelik) dünyaya geldiği belirtilmektedir (Yücetürk, 1992, s. 421; Mark, 2018, Mart 26).

Kur'ân-ı Kerîm'de ise *Tevrat*'taki anlatıdan farklı olarak Belkıs kendi isteğiyle gitmemiş, hüdhüdün tesadüfen görüp haber vermesiyle Hz. Süleyman tarafından hak dine davet edilmesi üzerine huzuruna varmıştır. Bir diğer farklılık ise Belkıs'ın huzura çıkma amacıdır. *Tevrat*'ta Belkıs'ın amacı Kral Süleyman'ın büyüklüğünü kendi gözleriyle görüp bilgeliğini test etmekken *Kur'ân-ı Kerîm*'de Hz. Süleyman'ın ordusuyla gelip ülkesini harap etmesini engellemeyi amaçlar.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu konuda verilen bilgileri şöyle özetlemek mümkündür: Bir sefer esnasında ordularıyla birlikte karınca vadisine gelen Hz. Süleyman, kuşları gözden geçirir ve hüdhüdün orada olmadığını fark eder. Sebebini sorarak eğer mazereti varsa bunu ispat etmesini, yoksa canını

yakacağını veya kafasını koparacağını belirtir. Çok geçmeden hüdhüd gelip Hz. Süleyman'a onun bilmediği Sebe ülkesinden haber getirdiğini, bu ülkeyi bir kadının yönettiğini söyler ve onların dinî inançları hakkında bilgi verir. Bunun üzerine Hz. Süleyman hüdhüde bir mektup vererek Sebe'ye götürmesini ve oradaki yöneticilerin nasıl bir karar alacaklarını öğrenmesini ister. Mektubu okuyan Sebe melikesi, ileri gelen adamlarıyla istişare ettikten sonra Hz. Süleyman'a bazı hediyeler göndermeye karar verir (Neml 27/16-35).

Belkıs'ın kıssası hüdhüdün ortadan kaybolup Yemen topraklarına gitmesiyle başlar. Şemseddin Sivasî'nin *Süleymâniyye* (y. 1556) adlı mesnevisinde ve *İslâm Ansiklopedisi*'nde (Harman& Kurnaz, 1998, s. 461) Hz. Süleyman'ın hüdhüdünün adı Ya'fûr olarak kaydedilmiştir [*Bu varan hüdhüd adı Ya'fûr idi* (Akkaya, 2015, s. 116)]. *Kur'ân-ı Kerîm*'de detay verilmeksizin Hz. Süleyman'ın hüdhüdü yerinde göremeyince öfkelenildiği bilgisi verilmektedir⁶. Başka İslami kaynaklarda olaya ilişkin çeşitli detaylar ve Süleyman Peygamber'in hüdhüdün yokluğunu fark etmesine ilişkin üç farklı gerekçe yer alır. Rivayete göre Hz. Süleyman Beytülmakdis'in yapımını tamamladıktan sonra insan, cin, şeytan, kuş ve vahşi hayvanlardan bir ordu toplayarak önce Mescid-i Haram'a, oradan da Yemen'e gitmek üzere yola çıkar. Karınca Vadisi'nden ayrıldıktan sonra tahtını taşıyan rüzgâr sayesinde San'a'ya ulaşır. Burada abdest almak ister. Ancak toprağın altındaki suyu görebilme yeteneği (Harman & Kurnaz, 1998, s. 461) sebebiyle su bulmakla görevli olan hüdhüd ortalıkta yoktur (Akkaya, 2015, s. 113-114).

Başka bir rivayete göreyse Hz. Süleyman'ın hüdhüdü aramasının nedeni suya ihtiyaç duyması değil, kuşlardan oluşan gölgelikteki boşluktur. Zira kuşlar Hz. Süleyman'ın tahtı veya ordusunun tamamı üzerinde bir gölgelik oluşturmaktadır. San'a'daki mola sırasında üzerine güneş ışığı düşünce kuşları kontrol eden Hz. Süleyman, yerinde bulunmadığını fark ettiği hüdhüdün nerede olduğunu sorar. Geçerli bir mazereti bulunmaması hâlinde hüdhüdü cezalandıracağını hatta onun kafasını koparacağını söyler (Akkaya, 2015, s. 114-115).

Bu sırada hüdhüd Sebe ülkesindedir. Şemseddin Sivasî'nin *Süleymâniyye*'sinde hüdhüdün Sebe ülkesini bulması süreci detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Aynı detaylara yer veren Taberî bu rivayetlerin kaynağı olarak İbn Abbas'ı gösterir (Taberî, 1991, C. 2, s. 706). Buna göre hüdhüd, Süleyman Peygamber'in dinlendiğini görünce gökyüzünde biraz dolaşmak ister. Bir süre havaya yükselip yeryüzüne bakınca güller ve reyhanlarla dolu, içinde akarsuların aktığı yemyeşil, geniş bir bahçe görür. Hüdhüd ezkaza bu bahçeye meyl ederek kanatlarını yumup aşağıya süzülür ve yere iner (Akkaya, 2015, s. 115-116).

Hüdhüd (Ya'fûr) yere indiğinde başka bir hüdhüd ile karşılaşır. Belkıs'ın şehrinde yaşayan bu hüdhüdün adı *Sülemâniyye*'de Anfîr, *İslâm Ansiklopedisi*'nde ise Ufayr olarak kaydedilmiştir (Harman& Kurnaz, 1998, s. 461). Her iki hüdhüd birbirlerine kendi şahırlarından bahsederek. Ya'fûr, Hz. Süleyman'dan bahsettikten sonra Anfîr'e şahının kim olduğunu sorar. Anfîr, kendisinin bu şehrin bir kuşu olduğunu ve Belkıs'ın gölgesinde/yönetiminde yaşadığı için mutlu olduğunu söyler ve Belkıs hakkında bilgi verir. Buna göre Belkıs yetenekli bir hükümdardır; öyle ki dünyada onun gibi bir hükümdar yoktur. O bütün hükümdarlardan daha üstündür, denizlerde ve karalarda ondan daha adaletli kimse yoktur, bütün Yemen onun kontrolü altındadır, her biri yüz bin askere komuta eden on iki bin beyi vardır. *Süleymâniyye*'deki askerlerin ve komutanların çokluğuna ilişkin bu bilgi Rabguzî'nin aktardıklarıyla uyumludur. Rabguzî'nin *Kıyasu'l-Enbiyâ*'sında (Çelebi Çam 2018, s. 155) Hüdhüd'ün verdiği bilgiye göre Belkıs'ın hükümdarlığı öylesine büyüktür ki kendisine dört yüz padişah tabidir ve ordusunda da her biri on iki bin askere komuta eden on bin başkomutan bulunmaktadır (Akkaya, 2015,

⁶ “(Süleyman) kuşları gözden geçirdi ve şöyle dedi: Hüdhüd'ü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplara mı karıştı? Ya bana (mazeretini gösteren) apaçık bir delil getirecek ya da onun canını iyice yakacağım yahut onu boğazlayacağım!”, *Kur'ân-ı Kerîm*, Neml 27/20-21.

s. 116-117).

Daha sonra Anfır, Belkıs'ın sarayını göstermek ister ama Ya'fûr izinsiz geldiğini söyleyerek gitmesi gerektiğini belirtir. Ancak Anfır, gördüklerini anlatınca Hz. Süleyman'ın hoşuna gidebileceğini, böylece izinsiz ayrıldığı için kendisine kızmayacağını söyler. Ya'fûr, Anfır'in bu sözlerini beğenir ve birlikte Belkıs'ın sarayını görmeye giderler (Akkaya, 2015, s. 118-119).

Belkıs'ın sarayını da gördükten sora Ya'fûr, kendisiyle birlikte Hz. Süleyman'ın yanına gelmesi için Anfır'i davet eder. İki hüdhüd birlikte yola çıkarlar. Yolda Hz. Süleyman'ın kuşlara kumandan olarak tayin ettiği kartalın hışımla geldiğini görürler. Kartal, Hz. Süleyman'ın kendisini arayıp bulamadığını ve hiddetlendiğini haber verir. Hüdhüd yeminler edip yalvararak kartaldan kendisini affetmesini ister. Hep birlikte endişeyle San'a'ya doğru yola çıkarlar. İkinci vakti ordugâha gelirler. Kendilerini karşılayan kuşların kimisi Hz. Süleyman'ın hüdhüdün başını keseceğini, kimisi tüylerini yolup onu güneşte bekleteceğini, kimisi de “nâ-cinslerle” hapsedeceğini söyleyerek hüdhüdün korkusuna korku katar. Hüdhüd üzüntüyle kaderini kabullenmiş hâlde cezalar hakkında düşüncelere dalar. Bir süre sonra çağrılınca kanadını sürüyerek Hz. Süleyman'ın huzuruna çıkar ve kendisini affetmesi için Hz. Süleyman'a dil döker, yalvarır (Akkaya, 2015, s. 120-121, 123, 126-129). Hz. Süleyman yokluğunun sebebini sorunca da *Kur'ân-ı Kerîm*'de haber verildiği üzere⁷ hüdhüd, bilmediği bir diyardan ona haber getirdiğini, bu sebeple hizmetinde kusur işlediğini söyler. Sonrasında da bu diyar ve hükümdarı hakkında bilgiler verir.

Hüdhüd, klasik şiirin anlam dünyası içerisinde de âşık ile sevgili arasında haber getirip götüren bir haberci olarak tasavvur edilmiştir. Bu çerçevede Hayretî aşağıdaki beytinde âşığın canını, sevgilinin peşinde koşturmaktan gönlü hasta olan bir hüdhüde benzetmiştir. Ancak can hüdhüdünün bütün çabaları boşa gitmiş, sevgilinin vuslat Belkıs'ı âşığa bir bakışlık yüz göstermemiştir:

Hüdhüd-i cân yelmeden yolunda oldu haste-bâl

Bir nazar göstermedi yüz bana Belkıs-ı visâl

[Hayretî, *Dîvân*, Msm.28/II-ab (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1981, s. 116)]

Osman Nevres'in aşağıdaki beytinde de hüdhüd güzel haberler getiren ayağı uğurlu bir mustucuya teşbih edilmiştir. Hüdhüd, Sebe şehrindeki Belkıs'tan Hz. Süleyman'a güzel haberler getirmişken uzun süreden beri sevgilinin şehrinden âşığa güzel bir haber gelmemiştir. Âşık, hüdhüdün sevgiliden kendisini mutlu edecek bir haber getirmemesinin, ancak Sebe şehrinin yanmış olmasıyla izah edilebileceği görüşündedir:

Yandı mı yohsa Sabâ şehri ki hayli demdir

Bizi şâd eylemedi hüdhüd-i ferhunde-kadem

[Nevres, *Dîvân*, K14/46(Kaya, 2020, s.114)]

Saray hakkında bilgi veren Rabgûzî'nin bir hikâyeden aktardığına göre Belkıs bir gün önde gelen devlet adamlarını toplar ve onlardan kendisi için daha önce hiçbir padişahın görmediği kadar görkemli bir taht yapmalarını ister. Sonra bütün beylerini toplayıp kendisine hiçbir yerde bulunmayan bir imaret inşa etmelerini emreder. Bunun üzerine memleketin âlimleri ve fazılları bir araya gelerek büyük taşlardan köşkler ve saraylar yaparlar. Taşları sanki tek bir taşmış gibi ustaca birleştirilerek inşa edilen bu binalara her birinin aralığı beş yüz gez⁸ olan beş yüz kubbe yaparlar, taşlarını oyarak süslerler; altın, gümüş, la'l, yakut, zebrecet, mercan ve incilerle bezerler, etrafına yüz basamaklı

⁷ “Çok geçmeden (Hüdhüd) gelip dedi ki ‘Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe'den sana çok doğru (ve önemli) bir haber getirdim.’”, *Kur'ân-ı Kerîm*, Neml 27/22.

⁸ Arşın; mimarideki karşılığı 75,8 santimetre olan eski bir ölçü birimi.

merdivenle çıkılan taştan kurganlar inşa edip tepelerine kümbetler yaparlar, her merdiven konulan yere bir hazine yerleştirirler. Sebe şehri bu imaretin etrafında kurulmuştur (Çelebi Çam, 2018, s. 155).

Süleymâniyye'de Belkıs'ın sarayının kısa bir tasviri yer almaktadır. Buna göre yeryüzünde bir benzeri görülmemiş olan ve son derece büyük olan saray, biri kırmızı yakuttan, biri yeşil yakuttan, biri zümrütten ve biri de inciden yapılmış dört direk üzerine inşa edilmiştir. Saray o kadar güzeldir ki diller onun güzelliğini tavsif etmede yetersiz kalır (Akkaya, 2015, s. 119-120).

Sarayında iç içe geçmiş yedi kasrı bulunmaktadır. Etrafı yüksek surlarla çevrilidir. Kubbesi, yetmiş arşın yüksekliğiyle yedi kat arşın sekizincisi olabilecek kadar yücedir. Bütün taşları ve tuğlaları la'ile yakuttan, döşemeleri ise altın ve gümüştedir. Sarayı gören herkes onu yedi cennet bahçesi sanacaktır. Anlattıkları onun güzelliğinin binde biri bile değildir; zira diller o sarayın vasfında acizdir (Akkaya 2015, s. 130-131).

Hz. Süleyman'ın huzurunda Sebe'de gördüklerini anlatan hüdhüd, vilayetin hükümdarının nice merdi bir bakışıyla satın alabilecek *-Kur'ân-ı Kerîm*'de de bildirildiği üzere⁹- bir kadın¹⁰ olduğunu belirtir. Adı Belkıs, yüzü güzel olan bu hükümdarın akli kâmil ve her hâli zariftir. O, bir hükümdarda bulunması gereken bütün özelliklere sahiptir. İsbetli karar almada ve idarecilikte onun eşi benzeri yoktur (Akkaya, 2015, s. 131).

Klasik şiirin dünyasında Belkıs, güzelliği dolayısıyla sevgilinin benzetileni olmuştur. Aynı aşağıdaki beytinde sevgilinin güzelliğini Belkıs'tan üstün tutmuş, Belkıs'ın güzelliğinin sevgilinin yüzünden esinlendiğini belirtmiştir:

Cemâlünden musavver hüsn-i Belkîs

Cebînünden münevver rûy-ı Bercîs

[Aynî, *Dîvân*, G214/1 (Mermer, 2020, s. 402)]

Sevgilinin Belkıs'a benzetildiği klasik şiir geleneğinde âşık, Hz. Süleyman'a; rakip ise Hz. Süleyman'ın yüzüğünü çalarak onun suretine bürünüp yerine geçen deve benzetilmiştir:

Süleymânem sözüm Hüdhüd olupdur

Benüm akdümde ma'kûd oldı Belkîs

[Aynî, *Dîvân*, G215/6 (Mermer, 2020, s. 403)]

Rakîb ol yâri teshîr itdi Aynî

Müsahhar oldı dîve sanki Belkîs

[Aynî, *Dîvân*, G216/7 (Mermer, 2020, s. 403)]

Belkıs bazı şiirlerde güzelliğinin dışında farklı özellikleriyle de yer almaktadır. Bu bağlamda Sabrî'nin aşağıdaki beytinde Belkıs'ın aşırı iffetli oluşuna vurgu yapılmaktadır. Şair, Nuri Beyzade Mehmed Bey'in kızı Müzeyyen Hanım'a iffetli olmayı öğretecek dadının Belkıs olmasının yakışacağını söylemektedir:

Hudâ virdi ana duhter-i pâkîze-gevher kim

Sezâdur dâdısı Belkıs olursa fart-ı ismetde

⁹ “Onları bir kadın hükümdarın yönettiğini gördüm; kendisine her imkân verilmiş; bir de muhteşem tahtı var.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Neml 27/23.

¹⁰ Bu vurgunun babasının ölümünden sonra, kadın olduğu için Belkıs'ın tahta geçmesini kabul etmeyip başka birini tahta geçiren Sebe halkının kadın yöneticilere karşı olumsuz bakışına bir karşı duruş olarak yapıldığı düşünülebilir.

[Sabrî, *Dîvân*, Tar.6/4 (Belli, 2020, s. 107)]

Hüdhüd, Hz. Süleyman'a Belkıs'ın ve Sebe halkının güneşe taptıklarını haber verir. *Süleymâniyye*'de aktarıldığına göre Belkıs hükümdarlığının ilk zamanlarında halkının önde gelenlerini çağırıp atalarının ilahının kim olduğunu sorar. Atalarının güneşe taptığını öğrenince kendisi de güneşe tapmaya başlar. Şeytan da bu hâli onlara güzel gösterir¹¹. Kimse onları hak yola, tevhit dinine davet etmediği için onlar güneşe tapmaya devam etmektedirler:

Zîra kim şemse tapardı ol sanem
Bilmemişti dîn ü îmân u şiyem
...
Lîk şemstir âlem içre pür-ziyâ
Cümleye andan erer neşv ü nemâ

Pes bana lââyık ki bu ma'bûd ola
Ben ne dînseysem size maksûd ola

İşbununla cümle şemse taptılar
Âşkâre râh-ı Hak'tan saptılar

Yok durur bir kimse kim telkîn ede
Dîn-i İslâm n'eydüğün tebyîn ede

[*Süleymâniyye* (Akkaya, 2015, s. 142-144)]

Hüdhüd'ün anlattıklarını dinleyen Hz. Süleyman ona “Doğru mu söylüyorsun, yoksa yalancılardan mısın, göreceğiz.” der (*Kur'ân-ı Kerîm*, Neml 27/27) ve Belkıs'a besmeleyle başlayan bir mektup yazar ve onu tevhit dinine davet eder. Daha sonra mektubu hüdhüde verip “Şu mektubumu götür, önlerine bırak, sonra onların yanından çekil de ne sonuca varacaklarına bak.” (*Kur'ân-ı Kerîm*, Neml 27/28) diye emreder (Akkaya 2015, s. 145-146).

Hüdhüd elbisesini giyer, tacını takar, gagasına mektubu alıp yola çıkar. Sebe'ye vardığında hemen Belkıs'ın sarayına gitmek ister ama ancak hükümdar uyuduğu için âdeti gereği bütün kapılar kapalıdır. Açık bir pencere bulup oradan girer ve mektubu sırt üstü yatmakta olan Belkıs'ın göğsünün üzerine bırakır, sonrasında da pencereden çıkar. Belkıs uyanıp da göğsündeki mektubu görünce korkusundan elbisesini bile giyemez. Biraz oturup düşündükten sonra mektubu eline alıp okur. Mektupta yazanlar nefesine ağır gelir; ancak dönüp mührünü okuyunca mektubu yazanın kitap sahibi yüce bir kişi olduğunu anlar ve devletin ileri gelenleriyle bir toplantı yapmaya karar verir (Akkaya, 2015, s. 146-147).

Belkıs, devlet işlerine ilişkin kararların alındığı divanını toplar. Bu divanda her biri isabetli kararlar almada oldukça mahir olan üç yüz on üç tane beyi vardır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de de belirtildiği üzere¹² Belkıs, kitap sahibi olan Süleyman'dan “bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm” ibaresiyle başlayan

¹¹ “Ancak onun ve halkının Allah'ı bırakıp güneşe taptıklarını da gördüm. Şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş, böylece onları yoldan alıkoymuş; bu yüzden doğru yolu bulamıyorlar. (Şeytan bunu) göklerde ve yerde gizli olanı açığa çıkaran, gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilen Allah'a secde etmesinler, diye yapmış.”, *Kur'ân-ı Kerîm*, Neml 27/24-25.

¹² “(Süleyman'ın mektubunu alan Sebe melikesi,) ‘Ey ileri gelenler! Bana çok önemli bir mektup bırakıldı. Mektup Süleyman'dan gelmekte, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla başlamaktadır; ‘Bana üstünlük taslamayın, gelip bana teslim olun!’ denilmektedir. Ey ileri gelenler! İçinde bulunduğum durum hakkında bana görüşünüzü açıklayın. Sizin görüşünüzü almadan asla bir işe kesin karar vermem.’ dedi.” *Kur'ân-ı Kerîm*, Neml 27/29-32.

ve kendilerini tevhit dinine davet eden; eğer kabul etmeyip güneşe tapmaya devam ederlerse taarruza hazır olmalarını söyleyen bir mektup geldiğini haber verir. Kendilerine sormadan karar vermediğini belirtip ileri görüşlülüklerine güvendiği beylerine vaziyetle ilgili görüşlerini sorar. Beyler, *-Kur'ân-ı Kerîm*'de de belirtildiği üzere¹³- önce ordularının gücünden, askerlerinin korkusuzluğundan ve savaşıncılığından dem vurarak savaşı işaret ederlerse de daha sonra kararı Belkıs'a bırakırlar; o ne karar verirse yerine getireceklerini söylerler. Bunun üzerine Belkıs *-Kur'ân-ı Kerîm*'de de belirtildiği üzere¹⁴- eğer bir ülkeye yabancı bir hükümdar girecek olursa fesat çıkacağını, insanların ırzlarının ayaklar altına alınacağını, kemal ve şeref sahibi insanların zillete düşeceğini, zengin olanın fakirleşeceğini, köle sahibinin köle hâline geleceğini, kadri yüce olanın değersizleşeceğini, rahatın sıkıntıya dönüşeceğini, başların ayak ayaklarınsa baş olacağını söyleyerek olası bir savaşın sonuçlarını ortaya koyar. Belkıs'ın bu söylemi, daha meşveret aşamasında bile kendi ordusunun Hz. Süleyman'ın ordusu karşısında bir şansının olmadığını düşündüğünü göstermektedir. Belkıs savaşmak yerine hediyelerle birlikte bir elçi gönderip Hz. Süleyman'ı imtihana tabi tutarak onun bir kral mı yahut bir peygamber mi olduğunu anlamayı teklif eder. Eğer hediyeleri kabul ederse kral olduğuna, hediyelere rağbet etmezse peygamber olduğuna hükmedip ona göre son kararlarını vereceklerdir. İleri gelenler, Belkıs'ın bu kararını isabetli bulup kabul ederler (Akkaya, 2015, s. 148-152).

Hazinenin kapıları açılır. Eski hükümdarlardan kalan eşsiz hediyeler, miskler, amberler, altın külçeler (tuğla), Yemenli usta sanatkârların abkarî (çok ince, ustalıklı işlenmiş kumaş ya da halı) işleri, hulleler giydirilip mücevherden yapılmış takılarla süslenmiş yüzlerce cariye, başlarında tülbent, bellerinde kemer, ellerinde kılıç ve sırtlarında yayla donatılmış yüzlerce köle (gulam), değerli taşlarla bezenmiş koşum takımları üzerinde olan çok sayıda at, eşsiz bir murassa tac, altın bir kutu, benzersiz büyüklükte bir inci, eğri delikli bir boncuk... Hâsılı günlerce süren bir çalışmayla her şeyin en seçkininden küçüklü büyüklü hediyeler hazırlarlar. Belkıs altın kutunun içine inci ile boncuğu koyup kilitler (Akkaya, 2015, s. 153-156).

Şemseddin Sivasî'nin muteber olduğunu söylediği bir rivayete göre Belkıs kafiiledeki cariye ve gulamları değiştirerek oğlanları kız, kızlarıysa oğlan gibi görünecek şekilde giydirip hazırlar. Hz. Süleyman'ın huzuruna vardıklarında eğer kendilerine bir şey sorulursa değişikliğin anlaşılmasında için yeni hâllerine uygun davranıp konuşmalarını ister (Akkaya, 2015, s. 156-157).

Belkıs, âdet olduğu üzere hediyelerle birlikte takdim edilmek üzere bir mektup kaleme alır. Mektupta Hz. Süleyman'a övgülerde bulunduktan sonra gönderdiği hediyeleri kabul etmesini ister. İddia ettiği gibi peygamberse gönderdiği kutunun kilidini açmadan içinde ne olduğunu bilmesini ister. Yazdıklarının altına mührünü basarak mektubunu tamamlar (Akkaya, 2015, s. 157-158).

Belkıs'ın söz söylemede son derece mahir olan Münzir adında Fikir Hokkası (Hokka-i Fikr) lakaplı bir beyi vardır. Çağırıp sırtına hilat giydirdiği Münzir'i baş elçi olarak tayin eder ve ondan hediyeleri Süleyman'a takdim etmesini ister. Huzuruna vardığında Süleyman'ın yüzüne bakıp sözlerini dikkatli bir şekilde dinlemesini tembihler. "Eğer yüzü haşin, sözü kaba ve kırıncı ise Süleyman bir kraldır; sakın ondan korkma, ben ondan üstünüm. Yok eğer sözü yumuşak, yüzü mütebessim ise, insanlar ve cinler emrine boyun eğmişlerse o gerçekten peygamberdir. Sakin ve yumuşak konuş, ne sorarsa doğru cevap ver." der. Belkıs, Münzir'e bu gibi türlü nasihatler ederek kafileyi yolcu eder (Akkaya, 2015, s. 158-161).

Hüdhüd mektubu Belkıs'ın göğsüne bıraktıktan sonra Hz. Süleyman'ın emrine uygun olarak bir

¹³ "(İleri gelenler) 'Biz güçlü kimseleriz ve çetin savaşıncıyız. Emir senin. Ne emredebileceğini düşün.' dediler." *Kur'ân-ı Kerîm*, Neml 27/33.

¹⁴ "(Kraliçe Belkıs) 'Kralar bir memlekete girdi mi, orayı harap ederler ve halkın ileri gelenlerini zelil hâle getirirler. İşte onlar böyle yaparlar. Ben onlara bir hediye gönderip, elçilerin ne haber ile döneceklerine bakacağım.' dedi." *Kur'ân-ı Kerîm*, Neml 27/34-35.

yere saklanmış ve olan bitenleri gözlemiştir. Kafilenin yola çıkmasıyla birlikte hüdhüd de San'a'ya dönüp Hz. Süleyman'ın huzuruna çıkar ve gördüklerini anlatır. Hz. Süleyman, hüdhüdün bu hizmetinden memnun olur. Hizmetinin karşılığı olarak hüdhüdün başına taç takıp sırtına hilat giydirir ve onu kuşlara rehber yapar. Kuşlar da hüdhüdü önder bilirler. Rivayete göre hüdhüd kuşunun başındaki tüyler, Hz. Süleyman'ın taktığı taç, sırtındaki güzel tüylerse onun giydirdiği hilattır (Akkaya, 2015, s. 161-162).

Elçinin gelişini haber alan Hz. Süleyman, cinlere altın ve gümüşten sayısız külçe (kerpiç) yapmalarını ve dokuz fersahlık alana, altı meydan üstü arş olan bir hisar inşa etmelerini ister. Cinler hemen işe koyulurlar. Dokuz fersahlık yeri altın ve gümüş külçelerle donatırlar, etrafına yine altın ve gümüş külçelerden yüksek duvarlar inşa ederler, kıymetli mücevherlerle süslerler. Meydanın inşası tamamlanınca Hz. Süleyman devlere karalarda ve denizlerdeki en şaşırtıcı ve büyük/korkutucu hayvanı bulup getirmelerini emreder. Devler, denizde rengârenk, kaplan gibi benekli, çok büyük bir hayvan gördüklerini söylerler. Hem su içinde yüzen, hem karada yürüyüp koşan, hem de sahip olduğu kanatlarla havada uçan bu hayvandan daha şaşırtıcı bir canavar görmediklerini belirtirler. Hz. Süleyman'ın emriyle denize dalıp pek çoğunu yakalayıp huzura getirirler. Bir süre şaşkınlıkla bu hayvanları seyreden Hz. Süleyman'ın emriyle devler hayvanları meydana bağlayıp onlara yiyecek verirler. Sonrasında yine Hz. Süleyman'ın emriyle elçiye heybet gösterisinde bulunmak amacıyla bütün cinler, devler, kuşlar, hayvanlar meydana toplanıp her biri kendi cinsiyle saf saf dizilirler. Meydan, her biri kendi dilince Allah'ı zikreden mahlûkatın sesleriyle dolar. Meydanın etrafına dört bin iskemle (kürsî) koyarlar, ortaya da Hz. Süleyman'ın tahtını (kürsî) yerleştirirler. Hz. Süleyman tahtına yerleşir, sağına ve soluna da âlimler oturur. Hz. Süleyman'ın emriyle yollara yer yer mücevherler serpiştirirler, Hoten'den yele yele gelen sabah yeli havayı misk ve amber kokularıyla doldurur, kuşlar meydanın üzerine rengârenk bulutlar gibi bir gölgelik oluştururlar (Akkaya, 2015, s. 162-167).

Meydanın hazırlanması tamamlanınca Belkıs'ın elçilerini karşılamak üzere ayağı çevik bir adam gönderirler. Kafile meydana yaklaşınca yolda mücevherler görürler. Benzerleri kendi hediyeleri içerisinde bulunmayan bu eşsiz mücevherlere ne insanlar ne de cinler rağbet etmemektedir. Yolun mücevherlerle dolu olduğunu gören Münzir, yoldaşlarına yanlarındaki mücevherleri sunarlarsa hükümdarın onları yoldan aldıklarını zannedip hem hediyelerini reddeceğini hem de adlarının hırsıza çıkacağını söyler. Korkularından yanlarındaki hediyelik mücevherleri dökerler. “Neyse ki yanımızda hediye edebileceğimiz misk ve amber var.” diyerek rahatlarlar. Fakat meydana biraz daha yaklaşınca Hoten yelinin taşıdığı misk ve amber kokularıyla kendilerinden geçerler. Kendi hediyelik misk ile amberlerini kontrol edince havadaki kokunun yanında onların bir güzelliğinin kalmadığını görürler. Yine Münzir, rüzgârı misk esen bir hükümdara bu kokuları veremeyeceklerini düşünüp yanlarındaki misk ve amberleri atarlar. Kafile bu hâlde meydana ulaşır. İçeride büyük bir kalabalıktan, bir tarafta bağlı olan canavardan, meydanın zemininin ve kemerlerinin taş yerine altın ve gümüş külçelerden yapılmış, mücevherlerle süslenmiş olmasından çok etkilenirler. Münzir, arkadaşlarına “Bizim ipeklere sarıp sakladığımız dört tane külçemiz varken bunların yanında altının taştan bir farkı yok, inci ve mücevher kum yerine dökülür.” deyip mahcup olmamak için hediyelik altın külçeleri atmayı teklif eder ve öyle de yaparlar (Akkaya, 2015, s. 167-170).

Başka bir rivayete göre elçiler meydana geldiklerinde kendilerine verilen talimata uygun olarak altın külçelerini koyacak boş bir yer ararlar. Meydanın bir tarafında boşluklar görürler. Yanlarındaki altınları görmeleri durumunda insanların buradaki eksik olan altınları kendilerinin çaldığını zannetmelerinden korkarak yanlarındaki altın külçeleri boşluklara yerleştirirler. Böylelikle yanlarında getirdikleri altınlar, mücevherler ile misk ve amber gitmiş olur (Akkaya, 2015, s. 170-174).

Meydanda yürümeye devam eden elçiler birçok acayip hayvan görürler, kendilerini

öldüreceklerini zannettikleri bu hayvanlardan korkarlar. Onlara eşlik eden görevli korkacak bir durum olmadığı söyleyip onları sakinleştirir. Sonra cinleri görüp yine korkarlar. Mihmandar bunları yine sakinleştirip acele etmelerini söyler. Yolda devleri, vahşi hayvanları, görkemli meydanı şaşkınlık içerisinde seyrederler. Hz. Süleyman'ın huzuruna vardıklarında etrafında da sağlıklı sollu âlimler bulunduğu hâlde onu tahtında otururken görürler. Elçiler Hz. Süleyman'ın heybeti karşısında kendilerini kaybederler. Bir süre sonra akılları başlarına gelir. Hz. Süleyman bunlara dostça bakıp bu kişilerle hoşça konuşur. Onun güzel muamelesinden mutlu olan elçiler tevhit dinine meylederler. Münzir, Belkıs'ın mektubunu Hz. Süleyman'a verir. Hz. Süleyman mektubu okuyunca imtihan konusu olan kutuyu getirmelerini ister. Bu sırada Cebrail gelerek kutunun içindekileri haber verir. Hz. Süleyman kutuyu salladıktan sonra içinde delinmemiş bir inci ile eğri delikli bir boncuk olduğunu söyler. Münzir, Hz. Süleyman'ın imtihanı başarıyla geçtiği söyler ve inciyi delip ona bir ip takmasını, böylece Belkıs'ın şüphesini gidermesini ister. Hz. Süleyman halkı içerisinde inciyi delebilecek birisini arar ama kimse çıkmaz. Bunun üzerine bir yer kurdu, ağzına aldığı bir kıl ile kısa zamanda inciyi deler. Hz. Süleyman hizmeti karşılığında kurda ne istediğini sorar; o da Allah'ın rızkını ağaçtan vermesini ister. Duası kabul olur ve o kurt ağaçlardan beslenen ağaç kurduna dönüşür. Bir ak kurt da ağzına aldığı ipi eğri delikli boncuğa takar. O da hizmeti karşılığında güzel yemişlerden beslenmeyi ister ve meyve kurduna dönüşür (Akkaya, 2015, s. 174-177).

Elçi, ikinci imtihan olarak da Hz. Süleyman'dan kılık değiştirmiş cariye ve gulamlar içerisindeki kızları ve erkekleri tespit etmesini ister. Bu sırada Hz. Süleyman'ın yardımına yine Cebrail gelir. Hz. Süleyman'ın tedbiri gereği bunlara altın leğenler dağıtılır ve yüzlerini yıkamaları istenir. Kızlar leğenden bir elleriyle aldıkları suyu diğer ellerine aktararak yüzlerini yıkarken erkekler leğenden su aldıkları elleriyle yıkarlar. Hz. Süleyman da böylelikle kızlarla erkekleri ayırır.

İmtihanlardan sonra Münzir, yanlarında getirdikleri -kalan- hediyeleri sunmak ister fakat Hz. Süleyman, *Kur'an-ı Kerim*'de de bildirildiği üzere¹⁵ Allah'ın kendisine verdiklerinin daha üstün olduğunu söyleyerek kabul etmez. Yine *Kur'an-ı Kerim*'de de bildirildiği üzere¹⁶ elçiye de ülkesine geri dönüp Belkıs'a güneşe tapmaktan vazgeçmesini gerektiğini, aksi hâlde Sebe'yi viran, halkını esir, önde gelenlerini köle edip Belkıs'ı da oradan çıkaracağını aktarmasını söyler. Bunun üzerine Münzir, Sebe'ye geri dönüp Belkıs'a bütün olup bitenleri anlatır ve onun bir peygamber olduğuna kani olduğunu söyler. Bunun üzerine Belkıs, askeriyle birlikte gelip eşliğine yüz sürüp kendisine tabi olacaklarını bildiren bir mektup yazarak Hz. Süleyman'a gönderir. Sonrasında halkını toplar. Rivayetlere göre Yemen ordusunda her biri yüz bin kişiyi yöneten on iki bin komutan (mir) vardır. Bunlara kararını açıklar ve yol hazırlıklarına başlarlar (Akkaya, 2015, s. 177-181).

Belkıs'ın Hz. Süleyman'a Gidişi ve Tahtının Getirilmesi

Bir gün Hz. Süleyman tahtında otururken uzakta bir toz bulutu görür ve onun ne olduğunu sorar. Etrafındakiler, Belkıs ile halkının geldiklerini, kendisine teslim olup hak dine girmek istediklerini haber verirler. Kafilenin gelişine bir fersahlık mesafe kalmışken *Kur'an-ı Kerim*'de de bildirildiği üzere¹⁷, Hz. Süleyman oradakilere Belkıs'ın tahtını o gelmeden getirebilecek birisinin olup olmadığını

¹⁵ “(Elçilerin sözcüsü) Süleyman'ın huzuruna gelince, Süleyman ona şöyle dedi: ‘Siz beni mal ile desteklemek (ve böylece etkilemek) mi istiyorsunuz? Oysa Allah'ın bana verdiği, size verdiğiinden daha hayırlıdır. Fakat hediyenizle ancak siz sevinirsiniz.’ dedi.”, *Kur'an-ı Kerim*, Neml 27/36.

¹⁶ “Sen onlara dön. Andolsun, biz onlara, karşı koyamayacakları ordularla gelir ve onları oradan aşağılanmış ve küçük düşürülmüş olarak çıkarırız.”, *Kur'an-ı Kerim*, Neml 27/36.

¹⁷ “Süleyman, ‘Ey ileri gelenler! Onlar bana teslim olmadan önce hanginiz bana onun (kraliçenin) tahtını getirebilir?’ diye sordu. Cinlerden bir ifrit, ‘Sen yerinden kalkmadan ben onu sana getiririm ve şüphesiz ben, buna güç yetirecek güvenilir biriyim.’ dedi. Kitaptan bilgisi olan biri, ‘Ben onu, gözünü kapayıp açmadan önce sana getiririm’ dedi. Süleyman, tahtı yanında yerleşmiş hâlde görünce ‘Bu, şükür mü, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni denemek için, Rabbimin bana bir lütfudur. Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur.

sorar. Hz. Süleyman'ın amacının ne olduğuna dair iki rivayet vardır: İlki kendisini imtihan eden Belkıs'a bir mucize göstermek istemesi, ikincisi ise Belkıs hak dine girmeden önce ondan gaziler için bir ganimet almak istemesidir. Hz. Süleyman'ın talebini gücü ve hızı ile bilinen İfrît (veya Kevzâ ya da Zekvân) adlı bir cin gerçekleştirmek ister. Âdeti üzere her gün seherden kuşluk vaktine kadar tahtında oturup devlet işleriyle ilgilenen Hz. Süleyman meclisten kalkıp saraya varmadan Belkıs'ın tahtını getirebileceğini söyler. Hz. Süleyman işin bundan daha hızlı yapılması gerektiğini belirtir. Tarih kitaplarında tahtı kimin getirdiğiyle ilgili çok fazla rivayet bulunmaktadır; kimisi tahtı bir meleğin, kimisi Cebrail'in, kimisi bir insanın, kimisi Hızır'ın, kimisi ise Hz. Süleyman'ın getirdiğini kaydetmiştir. Zemahşeri'nin *el-Keşşâf* isimli tefsirinde ise tahtı Hz. Süleyman'ın veziri olan akıllı, bilgili, dindar, yiğit, cömert, himmetli, hünerli, kalbi temiz ve fırsat sahibi olan Âsaf bin Berhiyâ'nın İsm-i Azam duası okuyarak getirdiği kayıtlıdır. İnanişâ göre bir kişi kalpten inanarak İsm-i Azam okuyup dua etse duası kabul olur, istediği gerçekleşir. Âsaf, Hz. Süleyman'a gözünü yum deyip İsm-i Azam duasını okur, o gözünü açana kadar Allah'ın gönderdiği melekler Belkıs'ın tahtını huzura getirirler (Akkaya, 2015, s. 181-188).

Menkabet-i Penc Keştî'de de tahtın kim tarafından getirildiği konusundaki ihtilaflara da işaret edilerek “şüphe etme ki Âsaf getürdi” denilmektedir:

Buna şekk itme kim Âsaf getürdi çünkü Belkıs'i

Mutî' itdi Süleymân'a ser-â-ser kavm-i İblîs'i¹⁸

[*Menkabet-i Penc Keştî*, 83 (Kutlar Oğuz, 2011, s. 42)]

Belkıs, Hz. Süleyman'ın meclisine yaklaşınca devler bu ikisinin evlenmesinden endişe ederler. Zira Belkıs'ın -annesinin peri kızı olduğuna atıfla- aslının cin olması hasebiyle sırlarını ifşa etmesinden ve onun Hz. Süleyman ile evlenmesi durumunda bu evlilikten bir oğlan dünyaya gelirse devlerin sonsuza kadar onların neslinin hizmetinde kalacağından korkmaktadırlar. Bu sebeple hileye başvurarak Hz. Süleyman'a Belkıs'ın aklının kıt olduğunu, ayaklarının eşek ayağına benzediğini, bacaklarının da kıllı olduğunu söylerler. Böylece Hz. Süleyman'ı Belkıs'tan soğutmayı hedeflerler. Hz. Süleyman bunun gerçek olup olmadığını anlamak için saf sırçadan, altından ırmaklar akan bir köşk yaptırır. Sırça o kadar berraktır ki insanlar orada bir zemin döşemesi bulunduğu anlamayıp su olduğunu zannederler ve karşıya geçmek için paçalarını sıvarlar (Akkaya, 2015, s. 188-189).

Hz. Süleyman, devlerin söylediklerinden dolayı şüpheyeye düşerek Belkıs'ın aklını imtihan etmek ister ve *-Kur'ân-ı Kerîm*'de de bildirildiği üzere¹⁹ tahtın görünüşünün değiştirilmesini emreder. Bunun üzerine tahtın görünüşünü değiştirip onu tanınmaz hâle getirirler. Kendisi için yapılan sırça köşkün tamamlandığı sırada Belkıs huzura gelir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de de bildirildiği üzere²⁰ Hz. Süleyman, Belkıs'a “Tahtın böyle midir? Döşegin buna benzer mi?” diye sorar. Belkıs hemen “Budur.” diye cevap verir. Bunun bir mucize olduğunu anlayan Belkıs, Hz. Süleyman'a “Bu işler daha evvel açıklanmıştı ve ben de bu açıklama üzerine Allah'ın kudretini anladım, senin gerçek peygamber olduğunu tasdik ettim. Kalbimde kuşku, şüphe kalmadı ve ben Allah'a iman ettim.” der. Belkıs tahtın

Kim de nankörlük ederse (bilsin ki) Rabbim her bakımdan sınırsız zengindir, cömerttir.’ dedi.”, *Kur'ân-ı Kerîm*, Neml 27/38-40.

¹⁸ *Menkabet-i Penc Keştî*'nin yeniden yazımı olan *Menâkıb-ı Şâh Habib*'de de beyit benzer şekilde yer almaktadır:

Sakin şekk itme kim Âsaf getürdi kasr-ı Belkısı / Mutî' itdi Süleymân'a afârît ü abâlisi [Şeyhoğlu, *Menâkıb-ı Şâh Habib*, 546. beyit (Kutlar Oğuz ve Gürbüz, 2023, s. 1064)]

Beyitte iblis (şeytan) kavmiyle birlikte ifrit (cin) kavminden de bahsedilmektedir.

¹⁹ “Süleyman, ‘Tahtını tanınmaz hâle getirin. Bakalım tanıyacak mı, yoksa tanımayacak mı?’ dedi.”, *Kur'ân-ı Kerîm*, Neml 27/41.

²⁰ “Belkıs gelince, ‘Senin tahtın böyle mi?’ denildi. O da, ‘Sanki o! Fakat zaten daha önce bize bilgi verilmişti ve biz teslimiyet göstermiştik.’ dedi.”, *Kur'ân-ı Kerîm*, Neml 27/42.

kendisine ait olduğunu bilince Hz. Süleyman'ın onun akıllı olduğundan şüphesi kalmaz (Akkaya, 2015, s. 189-191).

Hz. Süleyman, devlerin diğer söylediklerinin doğru olup olmadığını görmek ister. Belkıs'a kendisi için bir köşk yaptırdığını, sefer yorgunluğunu atmak için orada dinlenebileceğini söyler. Belkıs, köşkün avlusuna girmek isteyince zemininden su aktığını zannedip eteğini kaldırır. Bu anı bekleyen Hz. Süleyman, Belkıs'ın ayağının devlerin dediği şekilde eşek ayağı gibi olmayıp son derece güzel olduğunu; ancak bacaklarının kılılı olduğunu görür. Hz. Süleyman bakışlarını çevirip Belkıs'a zeminin sırça olduğunu, su zannetmemesi gerektiğini söyler²¹.

Belkıs, zeminin su olmadığını öğrenince geçip oturur ve Hz. Süleyman'a birkaç soru sorar. İlk olarak su hakkında bilgi vermesini ister. Hz. Süleyman o suyun yerden çıkmadığını ya da gökten inmediğini, onun ter (arak) olduğunu söyler. İkinci olarak da “Rabb'inin rengi neden?” sorusuyla Hz. Süleyman'ın peygamberliğini kabul edip Allah'a iman ettiği hâlde neden tahtını getirdiğini sorgular. Bu soruyu duyan Hz. Süleyman kendini tahttan atıp secdeye kapanıp Allah'ı takdis eder. O kadar uzun süre secdede kalır ki bütün askerler dağılır. Başını secdeden kaldırıncı Cebrail gelip Allah'ın ondan herkesi toplayıp Belkıs'ın soracağı sorulara cevap vermesini istediğini haber verir. Hz. Süleyman, emredildiği üzere herkesi toplar ve Belkıs'ın sualini ne olduğunu sorar. Ancak Belkıs'ın başka soru sormadığını; Belkıs ile Hz. Süleyman'ın askerleri de başka soru duymadıklarını söylerler. Zira Belkıs'ın sorduğu soruyu Allah onlara unutturmuştur. Sonrasında Belkıs, *Kur'ân-ı Kerîm*'de de bildirildiği üzere²², “Ey her şeye gücü yeten Allah'ım! Bilmediğimden güneşe tapıp ruhumun güneşini karartmışım, kalbim günah pasıyla kaplandığı için nefsim zulmedip isyana batmışım. Şimdi senin eşinin ya da ortağının olmadığını anladım, seni tasdik edip sana iman ettim. Anlayışı kıt olanlar Süleyman'ı sadece bir kral zannederler ama ben sınavı araştırırdım ve onun senin peygamberin olduğuna inandım.” diyerek tevhit dinine girer (Akkaya, 2015, s. 191-194).

Belkıs, “nûre/nûra” ya da “hamam otu” denilen ve kireç ile zırnıhtan yapılmış bir karışımla bacaklarındaki kıllardan kurtulur. Daha önce bulunmayan bu kişisel bakım yöntemi ile süpürgecinin kullanımı Belkıs ile başlamıştır (Akkaya, 2015, s. 195).

Bazı rivayetlere göre Allah'ın emri üzerine Hz. Süleyman, hak dine girip kalbini iman nuruyla süsleyen Belkıs ile evlenir²³. Hz. Süleyman, Belkıs'ı büyük bir aşkla sever. Belkıs uzun yıllar onunla yanında kalır, daha sonra kendi ülkesine döner. Hz. Süleyman'ın gönderdiği mühendisler ile devler Yemen'e çok sayıda kale inşa eder. Hz. Süleyman ayda bir kez seher vakti rüzgârın götürdüğü tahtına çıkıp Şam'dan yola çıkar ve gün içinde Sebe'ye, Belkıs'ın yanına varır, üç gün onun yanında kalır. Belkıs ile Hz. Süleyman'ın bu evliliğinden bir erkek çocuk dünyaya gelmiştir (Akkaya, 2015, s. 195-196).

Başka bir rivayete göreysen Belkıs, Hz. Süleyman ile değil, onun aracılığıyla Hemedan hükümdarı ile evlenmiştir. Onun da desteğiyle Yemen'in birliğini (kavm-i zi-tubba) sağlayarak “tübba” (bk. Harman 2012) ünvanı kazanmıştır (Akkaya, 2015, s. 196).

²¹ *Kur'ân-ı Kerîm*'de kıssa bu kısmı şu şekildedir: “Ona ‘Köşke gir.’ denildi. Köşkü görünce onu (zeminini) derin bir su sandı ve eteklerini topladı. Süleyman, ona ‘Bu, (zemini) billurdan döşenmiş bir köşktür.’ dedi.”, *Kur'ân-ı Kerîm*, Neml 27/44.

²² “Daha önce Allah'tan başka taptığı şeyler ona (Belkıs'a) engel olmuştu. Çünkü o inkâr eden bir kavimden idi. Belkıs, ‘Ey Rabbim! Şüphesiz ben nefsim zulmetmişim. Şimdi ise Süleyman ile birlikte âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum.’ dedi.”, *Kur'ân-ı Kerîm*, Neml 27/43-44.

²³ Ayrıca *Süleymâniyye*'de iki yerde Belkıs'ın Hz. Süleyman'a uygun bir eş olacağı da hühdüdün ağzından ima edilir:

Bir güherdir sâfi vü nâ-süftedir / Rişte-i şâha yaraşır öyle dür
Umarım ki ol ola mısâh-ı şâh / Aça anın kufını miftâh-ı şâh

[*Süleymâniyye* (Akkaya, 2015, s. 131)]

[*Süleymâniyye* (Akkaya, 2015, s. 133)]

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ve insanlığın ibret alması yönelik anlatılar olan peygamber kıssalarının insanlar tarafından duyulabilmesi, okunabilmesi, anlaşılabilmesi ve ibret alınabilmesi amacıyla yazılı ve sözlü edebî ürünlere konu edilmeleri söz konusudur. Bazen kıssanın tamamı bir edebî ürüne konu olur. Bazen de kıssanın bir bölümü ya da karakter(ler)i doğrudan ya da dolaylı olarak edebî eserin içinde kullanılır. Bu durum, bahse konu olan anlatıların ve bu anlatılarda geçen şahsiyetlerin zaman içinde klasik şiirin mecazlar dünyasının bir parçası olmalarına ve somut düzlemdeki çeşitli unsurların benzetileni olarak kullanılmalarına yol açmıştır. Bahsedilen duruma örnek verilebilecek en önemli ve zengin kıssalardan birisi de Hz. Süleyman ile ilgili olanıdır. Hz. Süleyman'ın hayatı ve peygamberliği hakkında pek çok ayrıntı edebî eserlere yansımıştır. Bunlar içerisinde "Belkıs" ile ilgili olanlar oldukça ayrıntılı ve dikkat çekicidir. Belkıs ile ilgili eserlerde geçenleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Belkıs'ın ismi *Kur'ân-ı Kerîm*'de geçmez ancak ondan Sebe melikesi olarak bahsedilmektedir.
- Kutsal kitaplarda ve kaynaklarda Belkıs'ın ismi, kimliği, nesebi ve hayatı hakkında da fazla bir bilgi yer almamaktadır.
- Belkıs ile ilgili bilinenler, anlatılarda Hz. Süleyman'dan bahsedilirken verilen bilgilerden ibarettir.
- Bugün için bilinenlere göre Belkıs, Arap yarımadasının güneyinde, günümüzdeki Yemen topraklarında uzun müddet hüküm sürmüş olan zengin Sebe Krallığı'nda Hz. Süleyman ile aynı dönemde yaşamış ve devleti yönetmiş bir şahsiyettir.
- Batı dünyasında resimlere, filmlere, romanlara konu olmuş Hz. Süleyman ile Belkıs'ın ilişkisi, Doğu dünyasında çeşitli edebî eserlerde Batıdakinden farklı şekillerde işlenmiştir.
- Doğu dünyasına ait edebî eserlerde Belkıs'ın nesebi, hükümdarlığı, akıllı ve ileri görüşlü olması, güzelliği, zenginliği, görkemli sarayı, muhteşem tahtı, hüdhüdün haber getirmesi, Hz. Süleyman'ın kendisine mektup yazması, onun Hz. Süleyman'a elçi göndermesi, Hz. Süleyman'ın huzuruna çıkması, tahtının Hz. Süleyman'ın huzuruna getirilmesi, Hz. Süleyman'ın sarayına girerken sudan geçtiğini zannederek eteklerini toplaması, Hz. Süleyman'ın peygamberliğini kabul ederek iman etmesi ve onunla evlenmesi gibi ayrıntılara yer verilmiştir.
- Ayrıca Hz. Süleyman ile Belkıs'ın ilişkisi etrafında gelişen anlatılar şiirin mecazlar dünyasına dâhil edilerek aşk, tasavvuf, sosyal/siyasal ilişkiler vb. bağlamında çeşitli unsurların/durumların benzetileni olarak kullanılmıştır.

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 4. Nitelikli Eğitim

Kaynaklar

- Akkaya, H. (2015). *Süleymâniyye*. Sivas Belediyesi.
- Belli, H. (2022). *Sabrî (Seyyid Mehmed Emîn) Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-350636/sabri-seyyid-mehmet-emin-divani.html>
- Cemiloğlu, İ. (1994). *14. yüzyıla ait bir Kısas-ı Enbiyâ nüshası üzerinde sentaks incelemesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. & Tanyeri, M. A. (1981). *Hayretî, Divân (Tenkidli Basım)*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çelebi Çam, S. (2018). *Rabgûzî'nin Kısasu'l-Enbiyâ'sı (Leningrad nüshası/279-398) inceleme-metninin* (Tez no. 509720) [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Güven, Z. Z. (2019). Yükseköğretim Kurumlarında Kültürel İletişim Aracı Olarak Ortak Dil Öğrenme Modeli. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 3(1), 15-32.
- Harman, Ö. F. (2012). Tübbâ'. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 41). Türkiye Diyanet Vakfı. 455-456. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tubba>
- Harman, Ö. F., & Kurnaz, C. (1998). Hüdhüd. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 18). Türkiye Diyanet Vakfı. 461-462. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hudhud>
- Kahraman, M. (2017). Türk Dilinin Terimsel Gelişim Sürecine Tarihî Bakış. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 1(1), 137-160.
- Kaya, B. A. (2020). *Osman Nevres Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-273352/osman-nevres-divani.html>
- Kutlar, F. S. (2011). Menkabet-i Penc Keşfi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (58), 21-48. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2580830>
- Kutlar Oğuz, F. S., & Gürbüz, M. (2022). Şeyhoğlu'nun Menkabet-i Penc Keşfi'sinin yeniden yazımı: Bursalı Hasib'in Menâkıb-ı Şâh Habîb'i. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 29(29), 997-1069. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2620912>
- Mark, J. J. (2018, Mart 26). Saba kraliçesi Belkıs [Queen of Sheba] (N. Karaben, Çev.). *World History Encyclopedia*. <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-16875/saba-kralicesi-belkis/>
- Mermer, A. (2020). *Karamanlı Aynî, Dîvân*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-275960/karamanli-ayni-divani.html>
- Pala, İ. (2002). *Ansiklopedik Divan Şiri Sözlüğü*. L&M Yayınları.
- Taberî (1991). *Milletler ve hükümdarlar tarihi* (C. 1-5). (Z. K. Ugan, & A. Temir, Çev.). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Turna, M. (2020). Edebiyat ve Psikanaliz Üzerine. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 4(1), 1-17.
- Yüçetürk, O. S. (1992). Belkıs. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 5). Türkiye Diyanet Vakfı. 421-422. <https://islamansiklopedisi.org.tr/belkis>
- Yiğit, İ. (2009). Sebe. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 36). Türkiye Diyanet Vakfı. 241-243. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sebe>

EXTENDED ABSTRACT

The stories of the prophets in the *Holy Quran*, which are narratives intended to be taken as a lesson for humanity, are subjected to written and oral literary products in order to be heard, read, understood and taken as a lesson by people. Sometimes the entire story becomes the subject of a literary work. Sometimes, a part of the story or the character(s) is used directly or indirectly in the literary work. This situation has led to the narratives in question and the characters mentioned in these narratives becoming a part of the world of metaphors of classical poetry over time and being used as analogies of various elements on the concrete plane. One of the most important and rich stories that can be given as an example of the mentioned situation is the story of it is about Prophet Solomon. Many details about Solomon's life and prophethood are found in literary works. With those involving the Queen of Sheba (Belkis) being particularly noteworthy. The existence of Belkis is related to the Prophet Solomon in the sacred texts. It has survived to this day in its form in the narratives about Prophet Solomon. Belkis is mentioned as the "Queen of Sheba" in the holy books without giving her name. Due to the queen's visit to Prophet Solomon, it was first published in the *Old Testament*, then in the *Targum Sheni.*, which is the Aramaic translation of the book of *Esther (Tanakh)*, then in the Holy Quran, and finally in the Ethiopian religious texts known as *Kebra Negast (The Glory of Kings)*. Apart from these religious texts, there is no information supporting the existence of Queen Belkis. In addition, there are uncertainties regarding issues such as the name of the state over which the queen reigns, the geography over which she reigns, the duration and dates of her reign. Sebe (Seba, Saba), which is mentioned as the name of a society in the *Holy Quran* and in the Saba inscriptions, is used as the name of a state in other sources. It is rumored that it took its name from the founder of the state. The State of Sheba was first mentioned in Assyrian inscriptions dated to the mid-8th century, in records regarding tax payments. It is accepted that the Kingdom of Sheba ruled in the south of the Arabian Peninsula, in the lands of present-day Yemen. The Kingdom of Sebe, which built the first dam in the world, is a rich country where agriculture is developed and located on trade routes. In the *Torah (Old Testament)*, they are shown as a society that sold fragrant plants to Syria and Egypt, provided them with frankincense, and exported gold and precious stones to these places. In the *Holy Quran*, without giving any details, it is stated that the Sabaeans turned away from worshiping God despite the blessings given to him by emphasizing the wealth of the people of Saba, and for this reason they were punished with a great flood (the flood of Arim, which occurred as a result of the collapse of the dam). It is seen that most of the references in the *Torah*, the *Bible* and the *Holy Quran* refer to the wealth of the Kingdom and its success in commercial activities. Ancient geographers also mention that the Sabaeans were a crowded society, had fertile lands, grew fragrant plants, and advanced in trade and agriculture. Knowing the seasonal winds well, the Sebe trade fleet monopolized trade with India. The goods brought from India, China, Somalia and Sumatra were unloaded on the coast of Uman and carried by Seba caravans to the Red Sea and from there to Egypt, Syria and Palestine. The incense needs of the Egyptian pyramids were met from here. As pointed out in the *Holy Quran*, the Sabaeans society is a highly developed society. This situation is reflected in literary works as well as in sources and holy books. The first person to see Sebe is the hoopoe, and the hoopoe says that this city is a big city and that it has extraordinary and surprising buildings. It informs us that there are no lice, fleas or mosquitoes in the city, whose weather is temperate in all seasons, and that all insects that come to the city from outside die when they enter the city. Hoopoe states that there are arches in all the gardens in the city and that the fruit trees are as high as the Tuba tree in Heaven. Again, Belkis's Hz. Her relationship with Süleyman begins through the hoopoe. Especially in the literary works of the Eastern world, the ancestry of Belkis, her reign, her smartness and foresight, her beauty, her wealth, her magnificent palace, her magnificent throne, the hoopoe's bringing of news, the news of Propet Solomon writing a letter to her, her sending an ambassador to Propet Solomon, her appearance in the presence of Propet Solomon and the transfer of her throne to being brought to the presence of Propet Solomon, when Propet Solomon entered his palace, she thought she was passing through water and gathered her skirts. Details such as accepting Solomon's prophethood, believing in him and marrying him are included. The relationship between Propet Solomon and Belkis has been the subject of paintings, films and novels in the Western world, unlike literary works from the Eastern world. In addition, the narratives that develop around the relationship between Propet Solomon and Belkis are included in the world of metaphors of the poem. This relationship includes love, mysticism, social, political relations, etc. It has been used as a analogies of various elements and situations in context.

İngiltere Mandası Yönetiminde Kudüs ve Türkiye'nin Kudüs Politikası (1917-1948)

Halil İbrahim ÇELİK

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye,
hicelik@erbakan.edu.tr

Makale Bilgisi

ÖZET

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 17.10.2024

Kabul Tarihi: 27.11.2024

Yayın Tarihi: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Kudüs,
Filistin,
Siyonizm,
Balfour Deklarasyonu,
Yahudi Göçü.

Siyasi, dinî ve ekonomik nitelikleriyle dünyanın önemli şehirleri arasında yer alan Kudüs'ün siyasi tarihinde ve geleceğinde 1917 yılı yeni bir dönemin başlangıcıdır. Tarih boyunca farklı devletlerin hakimiyetinde kalan Kudüs, 1516 yılında Osmanlı Devleti yönetimine girdi. I. Dünya Savaşı sonunda ise İngiltere tarafından işgal edildi. İngiltere, Balfour Deklarasyonunu ilan ederek Filistin'de Yahudilerin siyasi varlık oluşturmalarını desteklemişti. İngiltere 1917-1920 yılları arasında Filistin'de askeri yönetim, 1920 yılında San Remo Konferansından sonra ise manda yönetimi kurdu. İngiltere bu dönemde Dünya'nın her yerinden Yahudilerin Filistin'e göç etmesine ve yerleşmesine izin verdi ya da göz yumdu. İngiltere yönetiminde Kudüs demografi, kültür ve ekonomik bakımdan köklü bir değişikliğe uğradı. Kudüs'te Yahudi nüfusu Arap nüfusunu geçti. Türkiye İngiliz manda yönetimi döneminde Filistin'de yaşanan gelişmelere ve Kudüs'ün statüsü konusuna tarihi misyonu, kültür ve din bağları nedeniyle kayıtsız kalmadı. Türkiye Arap ve Yahudi taraflar arasında dengeyi gözeten, bölgedeki insani dramın ve insan hakları ihlallerinin engellenmesini önceleyen bir duruş sergilemiştir. Çalışma 1917-1948 yılları arasında İngiltere askeri ve manda yönetimi sırasında Kudüs'te yaşanan gelişmelere odaklanmaktadır. Kudüs'e Yahudilerin yerleştirilmesi süreci uluslararası gelişmeler, Siyonistlerin çalışmaları, Yahudi göçleri, Arap ayaklanmaları, Yahudi çetelerinin Arap köylerine karşı terör eylemleri arşiv kaynakları ve telif eserler incelenerek değerlendirilmiştir. Kudüs'ün demografik, siyasi değişimini ve güncel sorunlarını 1917-1948 İngiliz yönetimi dönemindeki gelişmeleri değerlendirmeden anlamak mümkün olmayacaktır.

Jerusalem under the British Mandate and Türkiye's Jerusalem Policy (1917-1948)

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 17.10.2024

Accepted: 27.11.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

Jerusalem,
Palestine,
Zionism,
Balfour Declaration,
Aliyah.

The year 1917 marked the beginning of a new era in the political history and future of Jerusalem, which is among the important cities of the world with its political, religious and economic characteristics. Jerusalem, which has been under the rule of different states throughout history, came under the rule of the Ottoman Empire in 1516. At the end of World War I, it was occupied by Britain. Britain declared the Balfour Declaration and supported the establishment of a political presence of Jews in Palestine. Britain established military rule in Palestine between 1917 and 1920. In 1920, after the San Remo Conference, British mandate rule was established in Palestine. During this period, Britain allowed or condoned the immigration and settlement of Jews from all over the world in Palestine. Under British rule, Jerusalem underwent a radical change in demography, culture and economy. The Jewish population in Jerusalem exceed the Arab population. Türkiye did not remain indifferent to the developments in Palestine and the status of Jerusalem during the British mandate due to its historical mission, cultural and religious ties. Türkiye adopts a stance that observes a balance between the Arab and Jewish sides and prioritizes the humanitarian drama in the region and the prevention of human rights violations. The study focuses on the developments in Jerusalem during the British military rule and mandate administration between 1917 and 1948. The process of Jewish settlement in Jerusalem, international developments, Zionist activities, Jewish immigration, Arab riots, and terrorist acts of Jewish gangs against Arab villages are evaluated by examining archival sources and works of literature. Throughout the twentieth century, the humanitarian drama in Jerusalem, which has still not been resolved and for which no solution is in sight in the short term, has continued. It will not be possible to understand the demographic and political changes and current problems of Jerusalem without evaluating the practices during the British mandate period of 1917-1948.

To cite this article: Çelik, H. İ. (2024). İngiltere Mandası Yönetiminde Kudüs ve Türkiye'nin Kudüs Politikası (1917-1948). *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(2), 248-269. <http://dx.doi.org/10.51117/metder.2024.73>

*Corresponding Author: Halil İbrahim Çelik, hicelik@erbakan.edu.tr

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

Giriş

İnsanlık tarihinin en önemli şehirlerinden birisi olarak nitelendirilen Kudüs, jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle insanlığın en eski yerleşim birimlerinden birisi olmuştur. İslam, Hristiyanlık ve Yahudiliğin kutsal mekanlarının ve ibadethanelerin bulunması Kudüs'ü önemli hale getiren bir diğer husustur. Siyasi, ekonomik ve dinî nedenlerle Kudüs Ön Asya coğrafyasının kalbidir. Hz. Ömer döneminde Müslümanların yönetimine geçen Kudüs, Haçlı Seferleri sırasında el değiştirerek Hristiyan Krallığına ev sahipliği yapmıştır. Eyyübî Sultanı Selahattin Eyyübî tarafından yeniden fethedilen Kudüs Memluk Devleti yönetiminde iken Yavuz Sultan Selim döneminde (1516) Osmanlı Devleti yönetimine geçmiştir. 1517-1917 yılları arasında 401 yıl Osmanlı Devleti yönetiminde kalan Kudüs 1917 yılında İngiltere tarafından işgal edilmiştir. İngiliz işgali ve İngiliz manda yönetimi süreci Kudüs ve çevresinde günümüze kadar devam eden gelişmelerin ve sorunların temeli oluşturmuştur. Manda kavramı I. Dünya Savaşı'ndan sonra işgal edilen ve az gelişmiş olarak kabul edilen ülkeleri, kendi kendilerini yönetecek bir düzeye erdirtip, bağımsızlığa kavuşturuncaya kadar Milletler Cemiyeti adına yönetmek üzere büyük devletlere verilen yetkiyi ifade etmektedir (Kasalak, Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi, 1993, s. 20). Kudüs, bölgenin en eski yerleşimcileri olan Sami ırkından Filistinlilerle tarih sürecinde zaman zaman bölgeye yerleşen Yahudiler arasında mücadelenin merkezi durumundadır. Yahudilerin Kudüs'e yerleşmesi hedefini amaçlayan Siyonizm I. Dünya Savaşı sonrası uluslararası gelişmeleri Yahudi amaçları lehine kullanmıştır (Ediz, 2015, s. 143). Siyonizm terimi Filistin dışındaki tüm Yahudileri Arz-ı Mev'ud'da (vaat edilmiş topraklar) toplamayı ve Süleyman Mabedini Siyon Dağı üzerinde yeniden inşa ederek Yahudi devletini kurmayı hedefleyen siyasi düşünce olarak tanımlanmaktadır (Mezkit, 2014, s. 70). Kavram ilk kez 1885 yılında Viyanalı Yahudi yazar Nathan Birnbaum tarafından Kudüs'ün Eski ahitteki isimlerinden birisi olan Siyon kelimesinden üretilmiştir (Shlaim, 2015, s. 43). Hz. İsa'nın hükümraniği ve Yahudilerin Filistin'e dönüşünü bekleyen düşüncelerin eş güdümlü gelişmesine karşın Siyonizm politik bir hareket olarak XIX. yüzyılda ortaya çıkmıştır (Taylor, 2000, s. 6). Politik Siyonizm başlangıçta diasporadaki Yahudilerin durumlarının iyileştirilmesine, daha sonra ise Yahudilerin Filistin'e dönüşüne odaklanmıştır.

Kudüs İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik dinleri arasında hakimiyet mücadelesine sahne olduğu gibi Hristiyan mezhepleri arasında da çatışma konusu olmuştur. Bu çatışmalarda dini inanç ve aidiyetlerin rolü kadar Kudüs'ün jeostratejik önemi de etkili olmuştur. Özellikle Süveyş Kanalı'nın açılması ve Doğu Akdeniz'in dünya ticaretinde yeniden önem kazanması sonrasında İngiltere'nin Uzak Doğu ticaretinde Kudüs önemli bir coğrafi noktadadır. Kudüs'ün bu konumu İngiltere-Rusya, İngiltere-Fransa, Osmanlı Devleti-İngiltere çatışmalarının sebeplerinden birisi olmuştur. Batılı devletler ve Rusya Kudüs'te siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumak için konsolosluklar açmışlardır (Özkaplan, 2020, s. 1067).

Kudüs'te bir Yahudi devleti kurma fikri Yahudi karşıtı Karl Lueger'in Viyana Belediye Başkanı seçilmesi sonrasında Viyana'da yaşayan hukuk eğitimi almış edebiyat eleştirmeni seküler bir Yahudi olan Theodor Herzl (1860-1904) tarafından gündeme getirilmiştir (Montefiore, 2016, s. 377). Theodor Herzl Yahudi devleti kurma fikrini savunanlarının en ünlüsü ve netice alan ismi olarak bilinmektedir. Bu duruma karşın Filistin'e Yahudi göçünü (Aliyah) sadece Herzl'in görüş ve çalışmalarına bağlamak doğru değildir. Siyonist hareketin Filistin'e Yahudi göçüne İbranicede yükselme anlamında *Aliyah* adı verilmiştir. Aliyah önce Osmanlı Devleti tarafından sınırlandırılmış, daha sonra İngiliz manda yönetimi döneminde az da olsa engellerle karşılaşmıştır. Ancak Filistin'e Yahudi göçü yasa dışı yollar da kullanılarak planlı ve aralıksız olarak devam etmiştir. Aliyah 1919-1929 tarihleri arasında özellikle Rusya ve Doğu Avrupa'dan Yahudilerin Filistin topraklarına yerleşmesini tanımlamaktadır (Shlaim, 2015, s. 45).

1883 yılında yani Herzl'in 1896 yılında kaleme aldığı *Yahudi Devleti* (Der Judenstaat) kitabından

önce Yahudiler Filistin'e göç etmeye başlamıştı (Montefiore, 2016, s. 379; Kızıloğlu, 2012, s. 46). Yahudilerin bu yıllarda Filistin'e göçü ve toprak satın almasına karşı Osmanlı Devleti 1892 yılında Kudüs'te Yahudilerin arazi satın almalarını önlemek için düzenleme yapmış ve tapu devirleri durdurulmuştur (BOA, DH.MKT, 2043/94; BOA (DH.MKT), 2025/36). Osmanlı Arşivi belgelerinde Musevîlerin Filistin'e yerleşmesi ve Yahudilere toprak satışının engellenmesi konularında çok sayıda belge bulunmaktadır. Belgelerde Yahudilere ait ibadet yeri sayısının artışı, Yahudilerin toprak satın almasının yasaklanması, toprak satışının memurların ihmal ve tamahkarlıkları nedeniyle engellenememesi, Rusya'dan Kudüs'e Yahudi göçünün engellenmesi, Kudüs'te yeni Yahudi yerleşimine izin verilmemesi, Filistin halkından kanunsuz ve rehin yoluyla mülk alınmasının engellenmesi konularında emirler gönderildiği anlaşılmaktadır (BOA, DH. MKT, 1908/19; BOA, A. DVNS. MHM. d. 55/85 ; BOA, İ. MVL, 219/7348; BOA, İ. MVL, 219/7348; BOA, ŞD. TNZ, 2272/86; BOA, Y. PRK. EŞA, 13/67; BOA, DH. MKT, 2025/36; BOA, İ. MVL, 219/7348; BOA, A. MKT. MVL, 93/38). Osmanlı Devleti Kudüs'teki gelişmeleri doğru değerlendirerek tedbirler almaya çalışmıştır. Ancak bu tedbirlerinin başarılı olmadığı anlaşılmaktadır. Belgelerden Filistin'e Yahudi göçü ve burada İsrail Devleti kurulması fikrinin Yahudilerin siyasi hedefi olduğu anlaşılmaktadır. Basel Kongresi (28 Ağustos 1897- I. Siyonist Kongre) politik Siyonizm fikrinin sonucu olarak Dünya Siyonist Örgütü'nün kurulmasına öncülük etmiştir. Örgüt Filistin'e Yahudi göçü ve yerleşiminin gerçekleşmesinde önemli bir idari yapı oluşturmuştur (Taylor, 2000, s. 9). Viyana'da toplanan İkinci Siyonist Kongresinde Theodor Herzl "*kadim memleketleri olan Filistin topraklarına dönmeye çalıştıklarını*" söylemişti (BOA, Y. PRK. TKM, 41/5). Yahudiler için Kudüs Tevrat'taki "*Seni unutursam, ey Kudüs, sağ elim hünerini unutsun!.. Eğer seni anmazsam, eğer Kudüs'ü baş sevincimden üstün tutmazsam, dilim damağıma yapışsın*" ifadesiyle ve Siyonizm'in "*gelecek sene Kudüs'te (BaŞana Habaa BeYeruŞalayim)*" duasıyla ekonomik ve politik taleplerin ötesinde bir inanç meselesidir (Ulutaş ve diğerleri, 2012, s. 15; Garaudy, 2005, s. 168). İsrail Zangwill'in, "*Halkı olmayan bir ülkeyi, ülkesi olmayan bir halka devredin*" sözüyle bir milletin kendisi hariç tüm milletleri yok sayarak kendi milletini üstün görmesi, kendisine ait olmayan her şeyi kendinden bir şeymiş gibi göstermesini anlatmaktadır (Örücü, 2018, s. 217).

İngiltere'nin bölgeye ilgisi ve politikalarıyla Yahudilerin belleğindeki hedefler XX. yüzyılın ilk yarısında örtüşmüş gözükmektedir. I. Dünya Savaşı'nın önemli cephelerinden Çanakkale Muharebelerinde Yahudiler, Sion Katır Birliği (Zion Mule Corps) adını verdikleri askeri birliklerle İngiltere'nin yanında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa katılmışlardı. Sion Katır Birliğinin Filistin topraklarında İsrail devletinin kurulmasına sembolik katkısı olmuştur (Petterson, 2011). I. Dünya Savaşı sırasında Kanal ve Suriye Cephelerinde Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan İngiliz birliklerine Filistin'de yaşayan Yahudilerden gönüllü katılımlarda olmuştur (Yiğit, 2019, s. 397).

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Siyonist Örgüt amaçlarını gerçekleştirmek için Alman İmparatoru Wilhelm'den de yardım istemiş ancak bekledikleri desteği alamamışlardı. Theodor Herzl taleplerini II. Abdülhamid döneminde doğrudan Osmanlı hükümetine iletmiş ancak Filistin'e toplu bir Yahudi göçü için izin verilmemiştir. Bu gelişmeler üzerine Herzl amaçlarını gerçekleştirmek üzere İngiltere'ye yakınlaşmıştır. İngiltere Filistin topraklarında bir Yahudi kolonisini Arap muhalefeti ve ekonomik endişelerle uygun görmeyerek Uganda'da ya da başka bir yerde Yahudi kolonisi kurulmasını geçici bir çözüm olarak desteklemiştir. Ancak Yahudilerinde itibar etmediği bu çözüm önerisiyle ilgili somut bir adım atılmamıştır. Bu gelişmelere karşın, Herzl'in 1904 yılındaki ölümünden 1914 yılına kadar I. Dünya Savaşı öncesinde Filistin'de 12.000 Yahudi yerleşimci 59 koloni kurmuştur (Tokgöz, 2017, s. 186; Taylor, 2000, s. 10; Yazıcı, 2009, s. 2023). I. Dünya Savaşı süreci Yahudilerin Filistin'e kitlesel göçü için büyük imkanlar ortaya çıkararak İngiltere'nin desteğini kazanmalarına katkı sağlayacaktır. Bu gelişmeler Filistin'de önce İngiliz manda yönetimi kurulmasına daha sonra İsrail devletinin kurulmasına zemin hazırlayacaktır.

Kudüs'te İngiliz manda yönetimi Türkiye Cumhuriyeti'nin erken cumhuriyet dönemini

kapsamaktadır. I. Dünya Savaşı ve İstiklâl Harbi sonrasında Türkiye'nin pasif dış siyaset izlediği yargılarının aksine Türkiye bu dönemde siyasi, dinî ve kültürel bağları olan Kudüs'teki gelişmeler ile doğrudan ilgilenmiştir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı belgelerinde Kudüs'teki gelişmelerin takip edildiğine ilişkin çok sayıda belge yer almaktadır.

Çalışmanın konusu olan Kudüs Müslümanlar için üç kutsal şehirden birisi, Yahudi ve Hıristiyanlar için ise kutsal şehir olarak kabul edilmesi nedeniyle sadece bu bölgede yaşayan toplumlara değil tüm dünya siyasetini etkileyen bir konudur. Kudüs sadece Filistinlileri ve Yahudileri ilgilendiren bir şehir olmadığı gibi İsrail'in kuruluşu ve işgal sorunu da küresel ölçekte bir problemdir. Siyonizm/anti-Siyonizm, Semitizm/anti-Semitizm, küresel rekabet ve güç dengeleri, enerji rekabeti vb. uluslararası sorunların Kudüs meselesi ve Kudüs'ün geleceğiyle doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Kudüs'ün işgali ve Filistinlilere uygulanan abluka ve ambargo dünya siyasetinde çok taraflı ve girift bir sorun olarak XXI. yüzyılda da sürmektedir.

İngiltere Mandası Yönetiminde Kudüs

Modern dönemde İngiltere'nin Kudüs'e ilgisi şehirde konsolosluk açmaya karar verdiği 1838 yılına dayanmaktadır. İngiltere'nin Kudüs Konsolosluğu İsrail devletinin kuruluşuna giden yolda İngiltere etkisinin başlangıcı olarak görülebilir (Özkaplan, 2020, s. 153). İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'un (1830-1865) Konsolosluk açma kararı ve İngiltere'nin bölgedeki siyasi, ekonomik çıkarları Yahudilerin Filistin'e dönme kararının uygulanmasına imkân sağlayan yolun açılmasına katkı sağlamıştır (Taşkın, 2020, s. 74).

Yahudilerin Filistin'de yurt kurmaya yönelik İngiltere'deki ilk çalışmaları 1861 yılında Londra'da arâzî-i mukaddeseyi vatan yapmak için kurulan Londra İbranî Kuruluşu ile başlamıştır. Aynı yıl Fransa'da International İsrail Taahhüd Cemiyeti benzer amaçları gerçekleştirmek için kurulmuştur (Karaköse, 2018, s. 152). 1882 yılında ise Filistin'e göç eden ilk Yahudi göçmenleri yerleştirdikleri görülmektedir. 1917 yılına kadar bu çabalar aralıklarla devam etmiştir. 2 Kasım 1917'de İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour (1848-1930) Britanya'daki Yahudi topluluğunun lideri ve Britanya Siyonist Federasyonu başkanı banker Lord Lionel Rothschild'e (1868-1937) kısa bir mektup göndermişti. İngiltere Dışişleri Bakanının mektubuna muhatap olan Lord Lionel Rothschild 22 Aralık 1894 tarihli bir Osmanlı Arşivi belgesine göre Osmanlı Devleti'nin yasaklamasına ve tedbir almasına rağmen Rusya ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinden Musevilerin Filistin'e yerleşmesi için destek veriyordu (BOA, Y. PRK. AZJ, 30/37). Bu mektup daha sonra siyasi literatüre Balfour Deklarasyon olarak geçmiştir. Deklarasyon metni şöyledir;

“Saygıdeğer Lord Rothschild,

Yahudilerin Siyonist özlemlerine sempatisini dile getiren aşağıdaki deklarasyonun Kabineye sunulmuş ve onun tarafından onanmış olduğunu Majestelerinin Hükümeti adına size bildirmekten mutluluk duyuyorum: Majestelerinin Hükümeti, Filistin'de Yahudi halkı için bir ulusal yurt kurulmasına olumlu bakmaktadır ve Filistin'de bulunan Yahudi olmayan toplulukların yurttaş ve dinsel haklarına ya da herhangi bir başka ülkedeki Yahudilerin sahip oldukları haklara ve siyasal statüye zarar verebilecek herhangi bir şeyin yapılmaması kaydıyla bu hedefe erişilmesi için elinden gelen tüm çabaları harcayacaktır. Bu deklarasyonu Siyonist Federasyonun bilgisine sunarsanız, size minnettar olacağım. Saygılarımla,” (Altınöğlü, 2005, s. 211).

Bu mektupta İngiltere, Yahudilere bölgede siyasi bir varlık oluşturmalarına destek vereceğini ve Filistin'de yaşayan ve Yahudi olmayan toplumların sivil ve dini haklarına zarar verilmeyeceği ilan etmiştir. Deklarasyonun Rothschild ailesine hitaben tüm dünyanın dikkatine sunulduğu anlaşılmaktadır (Papuçular, 2020, s. 22). Theodor Herzl'in hayalini kurduğu Rothschild'in himayesinde, kendisinin

şansölye olduğu bir Yahudi şehir devleti hayalinin gerçekleşmesine yönelik adım atılmış oluyordu (Örücü, 2018, s. 222; Montefiore, 2016, s. 377). Yahudi yurdunun fikir babası Herzl'in adı İsrail devleti kurulduktan sonra Tel Aviv-Hayfa yolundaki bir kasabaya verilmiş ve yol kavşağına heykeli dikilmiştir. Bu heykel Siyonist bilincin korunmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu proje aynı zamanda Theodor Herzl'in Siyonist program açısından önemini de göstermektedir (Segev, 2004, s. 15).

İngiltere I. Dünya Savaşının bu evresinde Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğini almak istiyordu. Bu desteği almanın ABD'deki Yahudilerin siyasi ve ekonomik gücünden yararlanarak mümkün olacağını değerlendirmişti (Garaudy, 2005, s. 194). Diğer yandan İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nı koruması için bölgedeki Yahudilerin desteği gerekiyordu. Bu süreç İngiltere'nin siyasi hedeflerinin Yahudilerin çıkarlarıyla örtüşmesi anlamına geliyordu. Diğer yandan Yahudi bilim adamlarından Kimyager Dr. Chaim Weizmann'ın (1874-1952) patlayıcı astiyon maddesini icat etmesi İngiltere kamuoyunda Yahudilere yönelik bir sempati oluşturmuştu. Balfour, Weizmann'ı "*beni Siyonist yapan adam*" olarak tanımlamıştır (Taylor, 2000, s. 12). İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'yle birlikte Fransa ve İtalya'da Siyonist projeyi destekliyordu (Ediz, 2015, s. 144). ABD Kongresi 21 Eylül 1922 tarihinde aldığı bir kararla Filistin'de Yahudi yurdu kurulmasını kabul etmiştir (Kızıloğlu, 2012, s. 53). Böylece Chaim Weizmann İngiltere ile Siyonist hareketin ittifakın mimarı olmuştur (Shlaim, 2015, s. 49).

İngiltere Filistin'de kurulacak bir Yahudi devletinin "*Asya'nın Belçika'sı*" olacağını, Süveyş Kanalı'nın hakimiyetin İngiltere'nin ekonomik çıkarları için hayati derecede önemli olduğunu değerlendiriyordu (Papuçular, 2020, s. 23). İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale ve Küt'ül-Amâre yenilgileri Orta Doğu politikalarının uygulanması konusunda endişelerini artırmıştı. Süveyş Kanalı'nı kaybetme korkusu Yahudilere destek konusunda İngilizleri teşvik etmiştir (Montefiore, 2016, s. 403). İngiltere, Almanya'nın Yahudilere destek veren bir deklarasyon yayınlacağına ilişkin bir istihbarat almıştı. İngilizler ABD desteğini güçlendireceğini düşündüğü Yahudi kartını Almanya'ya kaptırmak istemiyordu (Montefiore, 2016, s. 415; Kasalak, İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası, 2016, s. 68). İngiliz politikacılar arasında politik Siyonizm ve Yahudilik dışı Siyonizm İngiltere'nin çıkarlarına hizmet eden bir araç olarak gelişmeye başlamıştı. Weizmann bu süreçten Yahudiler lehine güçlü bir şekilde yararlanmıştı (Taylor, 2000, s. 13). Weizmann İngiltere hükümetine yazdığı bir mektupta

"... Biz makul bir şekilde diyebiliriz ki, Filistin İngilizlerin nüfuz alanına girmelidir ve bir İngiliz sömürgesi olarak orada İngiltere, Yahudi yerleşimini teşvik etmelidir; ta ki, yirmi ya da otuz yıl içinde bu bölgede bir milyon, belki daha da fazla bir Yahudi nüfusuna sahip olalım. Bu Yahudiler orayı kalkındırarak, medeniyeti geri getirecek ve Süveyş Kanalı için etkili bir koruma sağlayacaklardır" ifadesiyle Filistin'de İtilaf Devletlerinin zaferi sonrasında İngiliz manda yönetimi kurulması ve ardından İsrail Devleti'nin yolunun açılması düşüncesini ifade etmiştir. Balfour Deklarasyonu bu koşullar altında yayınlanmıştır (Basit ve diğerleri, 2018, s. 150). Deklarasyon İngiltere Dışişleri Bakanı İskoç asıllı Lord Arthur James Balfour'un Siyonizm'i desteklemek, Filistin'i Yahudilerin ulusal vatanı olarak tanımak amaçlarıyla hazırladığı ve İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasına desteğinin önemli bir basamağını oluşturan siyasi belgedir (Taylor, 2000, s. 19). Balfour, Weizmann'a "*savaşın sonra Kudüs'ü alabileceksin*" ifadesiyle henüz 1917 yılında nihai hedefi açıklamıştır (Taylor, 2000, s. 16). İngiltere'nin Balfour Deklarasyonuyla Yahudilere sağladığı desteğe dönemin uluslararası siyasi koşullarının etkisi olmuştur. Deklarasyon Yahudilerin beklediği genişlikte olmasa da amaçları için bir yol haritasına imkân hazırlamıştır.

Diğer yandan 1915-1916 yıllarında Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile İngiltere Yüksek Komiseri Mc Mahon arasındaki yazışmalarda, İngiltere'nin Arapların Osmanlı Devleti'ne karşı İtilaf Devletleriyle birlikte savaşması karşılığında Arap devleti kurulmasına izin verileceğine ilişkin ifadeler bulunduğu

ilişkin iddialar kaynaklarda yer almaktadır. Kaynaklara göre İngiltere, Arap devletinin sınırları hakkında bir taahhütte bulunmamıştı. Buna karşın İngiltere ile Fransa arasında Osmanlı Devleti'nin güney topraklarının paylaşılması esaslarının belirlendiği Sykes-Picot Anlaşmasında Filistin toprakları hakkında bir karar verilmemiştir. Bu kararsızlık Balfour Deklarasyonu ile birlikte değerlendirildiğinde İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasına ilişkin politikasını çok önceden oluşturduğu iddia edilmektedir (Papuçular, 2020, s. 24; Önal, 2020, s. 248-253). İtilaf Devletleri I. Dünya Savaşı öncesinde paylaşım planlarında hakkında kesin bir anlaşmaya varamadıkları Filistin'i *kahverengi bölge* olarak isimlendirmişlerdi (Kasalak, 2016, s. 266). Bazı araştırmacılar ise İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi devleti kurulma düşüncesinin olmadığını amacın Yahudilere bir yurt sağlamak olduğunu değerlendirmektedirler (Özkaplan, 2020, s. 182). Ancak İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sürecinde Yahudi lobisinin desteğini Almanya'ya kaptırmak istememesi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerini desteklemesi Siyonist politikaların desteklenmesi sonucunu doğurmuştur (Eryaman, 2016, s. 12).

Kudüs henüz İngiliz ordusu tarafından işgal edilmeden 14 Eylül 1917 tarihinde Papa bir İspanyol gazetesinde Filistin'i tekrar Müslümanların yönetime bırakılmasına müsaade etmeyeceğini duyurmuştu. Haberin gerçekliği Osmanlı Devleti Başkumandanı Vekili Enver Paşa tarafından araştırılmıştır (BAO, HR. SYS, 2333/1). Papa'nın beyanatının gerçekliği olup olmamasının ötesinde söylem Avrupa kamuoyundaki Kudüs hassasiyetini göstermektedir.

18 Kasım 1917-8 Aralık 1917 tarihleri arasında devam eden Kudüs muharebelerinde 7. Ordu Komutanı Fevzi (Çakmak) Paşa ve 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Bey İngiliz kuvvetleri karşısında mücadeleyi kaybedince Kutsal şehir ve sivil halk zarar görmesin düşüncesiyle şehir savaşına girmeden Kudüs'ü tahliye ettiler. Osmanlı Devleti'nin Kudüs'ü korumakla görevli 20. Kolordusu 8-9 Aralık gecesi direniş göstermeden Kudüs'ü boşaltmıştı (Uyar, 2020, s. 91; Ünalp, 2021, s. 54). 11 Aralık 1917'de General Edmund Allenby (1861-1936) komutasındaki İngiliz askerleri Kudüs'ü işgal ettiler (Armaoğlu, 2001, s. 91). I. Dünya Savaşı sırasında Filistin'de yaşayan Yahudilerin İngiliz ordusuna gönüllü katılımları ve bölgedeki Arap isyanlarının İngiliz ordusunun başarısında önemli katkısı olmuştur. Cemal Paşa'nın henüz Arap isyanlarının ve İngiltere ile isyancıların iş birliği süreçlerinin başında isyancıları bir mektupla uyardığı ve "*bu mektubu yazmakla, dinî bir vazifeyi ifa ettiğime inanıyorum. Sorumluluk bunu takdir edemeyenlere ait olacaktır*" ifadesiyle gelecekteki yaşanacak olumsuzluklara dikkat çektiği görülmekteydi (Yiğit, 2019, s. 397). Cemal Paşa'nın öngörüsü doğru çıkmıştı. Bu işgalle Kudüs'te Haçlı Seferleri sırasındaki kısa kesintiler dışında 1200 yıl devam eden Müslüman yönetimi sona erdi.

General Allenby, Yafa Kapısı'ndan Kudüs'e girerken çantasında Lloyd George tarafından kendisine hediye edilen George Adam Smith'in (1856-1942) *Kutsal Toprakların Tarihi Coğrafyası* isimli kitabı taşıyordu. Kudüs'e İngiliz ordusunun girişi medeni dünya tarafından memnuniyetle karşılanmıştı (Montefiore, 2016, s. 420). General Edmund Allenby Filistin'de 20 Aralık 1917'de Sir Ronald Storrs başkanlığında askeri yönetimi oluşturduktan hemen sonra Londra hükümetinin izniyle Rus Çarlığına dünyaya gelmiş, Balfour Deklarasyonunun hazırlanması ve ilan edilmesinde etkili olmuş ve Dünya Siyonist örgütünün başkanlığını yapmış Chaim Weizman başkanlığındaki Siyonist komisyon Kudüs'e gönderildi. Dr. Chaim Weizmann daha sonra İsrail'in ilk cumhurbaşkanı seçilmişti (Garaudy, 2005, s. 193; Taylor, 2000, s. 12).

Bu komisyon Yahudilerin Filistin'deki yasal temsilcisi gibi bir tutum takınacaktır. Filistin'deki yerleşik Yahudilerin itirazlarına karşın Siyonist komisyon bölge siyasetinde etkili olmuştur (Montefiore, 2016, s. 424). Kudüs İngiliz işgali sırasında nüfus bakımından önemli değişime uğradı. Filistin bölgesinde nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslüman ve Hristiyan Arap nüfusun yaşadığı topraklara dünyanın farklı bölgelerinden getirilen Yahudiler yerleştirilmeye başlandı. Kudüs 1917-1920 yılları

arasında İngiliz askeri yönetimi tarafından idare edildi. İngilizler Kudüs'ü "İşgal Edilmiş Ülkeler Güney İdaresi" adını verdikleri General Claiton başkanlığında kurulan bir teşkilatla yönettiler (Basit ve diğerleri, 2018, s. 153). İngiltere'nin Filistin'de uyguladığı Yahudilere ayrımcılık ihtiva eden politikalar Müslümanlar kadar Hıristiyan Arapları da rahatsız ediyordu. Zaman zaman Hıristiyan ve Müslüman Araplar birlikte İngiliz politikalarını protesto eden eylemler düzenlediler. Bu eylemler Filistin'de Arap milliyetçiliğinin gelişmesine de zemin hazırladı (Papuçular, 2020, s. 26). İngiliz işgal ve manda yönetiminin Filistin'de Yahudi nüfusun devlet kurmaya yetecek seviyeye gelene kadar devam etmesi öngörülüyordu.

1918 yılında I. Dünya Savaşının sonuçlarının galip devletler tarafından değerlendirildiği Paris Barış Konferansında (18 Ocak 1919) Weizmann gibi siyonistlerinde delege olduğu görüşmelerde Balfour Deklarasyonunun uygulamaya konulmasına yönelik adımlar atıldı. İngiltere'nin Kudüs merkezde olmak üzere Filistin'de bir manda yönetimi oluşturulması kararlaştırıldı. Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Doğu politikasını belirlemek üzere inceleme yapan King-Crane Komisyonu da Filistin halkının Yahudi devletine karşı olduğunu ve bölgenin Suriye ile birleşmek istediğini raporuna yansıtmişti. Raporda bölgenin Amerikan mandasına verilmesinin en uygun seçenek olduğu ifade edilmiştir. Filistinli Arapların Suriye ile birleşme düşüncesine karşın Kral Faysal bağımsız Arap devleti karşılığında Filistin'e Yahudi göçünü desteklemeyi Weizmann'a taahhüt etmişti (Papuçular, 2020, s. 28). Arap-Yahudi iş birliği Faysal ile Weizmann arasında 3 Ocak 1919'da imzalanan bir anlaşma ile yürürlüğe konuldu (Kasalak, 2016, s. 69). Faysal, Filistin'de Arap köylülerini rahatsız etmeden 4,5 milyon Yahudi iskanının mümkün olacağını düşünüyordu. Ya da kendisine vaat edilen krallığa ulaşabilmek için öyle olmasını umuyordu (Montefiore, 2016, s. 427). Ancak anlaşma kısa süre sonra geçersiz kalacaktır.

25 Nisan 1920'de San Remo'da toplanan Yüksek Konsey, Siyonist önerilere ikna olmuş ve Filistin İngiliz manda yönetimine bırakılmıştır (Taylor, 2000, s. 23). 1920 yılında San Remo Konferansında Filistin'in İngiltere manda yönetimine verilmesiyle Filistin'de İngiliz askeri yönetimine son verildi. 1920-1948 arasında Filistin İngiltere sivil görevlileri tarafından yönetildi. 24 Temmuz 1922'de Londra'da imzalanan Manda Şartnamesi Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasının alt yapısını hazırlıyordu.

"Mandater devlet, başlangıçta tasrih edildiği üzere, Yahudi milli yurdunun kurulmasını temin edecek şekilde memleketi siyasi, idari ve iktisadi şartlarla teçhiz etmekten, kendi kendini idare kurumlarının inkişafından ve ırk ve din farkı gözetilmeksizin Filistin'in bütün sekenesinin medeni ve dini haklarını korumaktan mesul olacaktır"

ifadesiyle Yahudi milli yurdunun kurulmasının alt yapısı hazırlanırken, onlara iktisadi, siyasi ve sosyal alanda ayrıcalık tanınmasını sağlıyordu. Manda Şartnamesinin 6. Maddesi Yahudilerin Filistin'e yerleşmeleri ve Yahudi göçünü kolaylaştırıcı bir içerik ihtiva ediyordu. 7. Madde ise Filistin'e yerleşen Yahudilerin vatandaşlık kazanmalarını kolaylaştırıyordu (Umar, 2011, s. 125).

Sivil yönetimin ilk Yüksek Komiseri Siyonist Sir Herbert Samuel Kudüs'ü kültürel bir merkezi olarak belirlemiştir. Samuel, 1915 yılında İngiliz hükümetine "*Filistin'in Geleceği*" başlıklı, Filistin'in İngiltere yönetiminde olmasının imparatorluğun ekonomik çıkarları için zorunlu olduğunu iddia eden bir rapor hazırlayan İngiliz Yahudi'siydi (Deveci, 2022, s. 237-238). Samuel Yahudilerin Kudüs'e yerleşmelerini destekleyen politikalar izledi. Sonuçta kısa sürede 50.000 Yahudi bölgeye yerleşti (Köse, 2019, s. 426; Basit ve diğerleri, 2018, s. 154). Bu dönemde İngiltere Balfour Deklarasyonuna uygun olarak Yahudilerin Filistin'e göç etmesine izin verdi. İzin sonrasında Filistin'e Yahudi göçü hızlanmıştır (Örücü, 2018, s. 223). Weizmann, Herbert Samuel'in atanmasını kendisinin istediğini ifade ederek "*O, bizim Samuel'imizdir*" demişti (Umar, 2011, s. 123). İngiltere Filistin topraklarında bir manda yönetimi oluşturacak, Filistin'de bir Ulusal Yahudi Vatanının kurulma süreci hazırlandıktan sonra bölgeye önce

özerklik verilecekti. Bu tasarıda İbranicenin Filistin'de resmi dil olarak kabul edilmesi de planlanmıştı (Taylor, 2000, s. 22).

Filistin'e İngiltere desteğiyle Yahudi göçünün hızlandığı ve Yahudi yerleşimcilerin sayısının arttığı bu dönemde Müslüman Araplar arasında fikir birliği olmadığı da görülmektedir. Kudüs kırsalında aşiret aidiyetleri, şehir merkezinde eşraf politikaları çatışıyordu. Şehir merkezindeki iki büyük aile (Hüseyniler ve Neşaşibiler) siyasi rekabet halindeydi. Kudüs'te yerleşik olan Arap eşrafı bir yandan Siyonist politikalara karşı dururken diğer yandan İngiltere ile doğrudan bir çatışmaya girmemeye özen gösteriyordu (Papuçular, 2020, s. 27). 1920 yılında Lord Curzon'un İngiltere Dışişleri Bakanı olarak görevlendirilmesi Siyonist politikaları yavaşlattı. Curzon bölgedeki Arap muhalefetine önemli gördüğü için denge siyaseti uygulamak istiyordu (Taylor, 2000, s. 23). İngiliz manda yönetimi Filistin'de yüksek memurluklara İngiliz kökenli subayları, alt kademe yöneticiliklere ise Araplar ve Yahudileri atayarak görünürde denge siyasetini sürdürmüştür (Umar, 2011, s. 124). 31 Aralık 1922'de Filistin'de İngilizler tarafından yapılan nüfus sayımında göçebeler dışında 590.890 Müslüman, 83.794 Yahudi, 73.024 Hıristiyan ve 9.474 diğer dinlerden kişi yaşıyordu. Yahudi nüfus çoğunlukla Yafa ve Kudüs te yoğunlaşmış durumdaydı (Umar, 2011, s. 127). Filistin nüfusunun %78'i Müslümanlardan, %11'i Yahudilerden, %10'u Hristiyanlardan, %1'i ise Dürzilerden oluşuyordu (Köse, 2019, s. 427).

Filistin Arapları arasında iki siyasi yapı dikkat çekiyordu. Hüseynilerin kontrolündeki Arap Kulübü (El Nadi el Arabi) ve Neşaşibilerin kontrolündeki Edebi Kulüp (El Muntada el Adabi') Siyonist yayımlarıya karşı ve Pan-Arap Milliyetçisi olarak Suriye ile birleşik bir Filistin devleti düşüncesini savunuyorlardı. İki kulüp arasında siyasi görüş ayrılıkları ve iktidar mücadelesi yaşıyordu. Filistin'de bu iki yapıdan başka dernekler de bulunuyordu. Ancak etki ve kapsam bakımından iki kulüp en güçlü olanlardı (Papuçular, 2020, s. 27). Buna karşın her iki kulüpte Balfour Deklarasyonuna karşıydı (Montefiore, 2016, s. 424). Manda yönetimi kararının onaylanması sürecinde Filistin'de yaşayan Arapların endişelerini Londra'da dile getiren Musa Kazım Paşa bakanlığındaki Arap delegasyonu manda tasarısında küçük değişikliklerle ikna edilmişti. Ancak bu gelişme Arapların potansiyel tehlikelere karşı endişelerini ortaya koyuyordu (Taylor, 2000, s. 28). Arap kamuoyunda Yahudilerin Filistin'e göç etmesinin kutsal mekanlarının Yahudilerin eline geçeceği, ekonomik özgürlüklerini kaybedeceklerine ilişkin endişeler vardı (Ediz, 2015, s. 149). Filistin'de manda yönetimi döneminde İngilizce, Arapça ve İbrance olmak üzere üç dil kabul edilmiştir (Umar, 2011, s. 123).

İngiltere'nin manda yönetimi döneminde Filistin'de görev yapan ilk yüksek komiserinin Siyonist olması bölgede bir Yahudi devleti kurulmasının nihai hedef olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim İngiltere'nin sömürgelerden sorumlu bakanı Churchill, Yüksek Komiser, Balfour Deklarasyonundan ödün verilmeyeceğini ifade etmiştir (Gürkan, 2020, s. 147). Presbiteryen bir rahibin oğlu olan ABD Başkanı Wilson, Balfour Deklarasyonunu benimsemişti. *"Benim gibi bir rahibin oğlunun kutsal toprakları halkına iade etmesinin nasıl bir şey olduğunu düşünün"* ifadesiyle desteğini ifade ediyordu (Montefiore, 2016, s. 430). Yahudi düşüncesinde Kudüs Babil sürgününden Balfour Deklarasyonuna kutsiyetini koruyan bir şehirdi (Mert, 2019, s. 57). Bu kutsiyet düşüncesi farklı ülkelerde yaşayan Siyonist liderler ya da Siyonist düşüncüyü destekleyen Hıristiyan liderler tarafından benimsenmişti. ABD başkanı Wilson İsviçre gazetelerinde yayınlanan habere göre Filistin'de bir Yahudi hükümeti kurulması için Rusya'dan yardım istemişti (BAO, HR. SYS, 2333/3).

İngiliz yönetimi Kudüs'ün demografisini, ekonomik yapısını ve kültürünü önemli ölçüde değiştirdi. Kudüs'te Yahudi nüfusu Arap nüfusunu geçti. Dış yardımlarla güç kazanan Yahudilerin ekonomik durumu Araplara oranla daha iyi duruma gelmiştir. Filistin'de 1920-1936 yılları arasındaki İngiliz mandası yönetiminde Kudüs müftüsü Emin el-Hüseynî ile Belediye Başkanı Ragıp Naşaşibi arasındaki siyasi rekabet Kudüs'e Yahudi yerleşimine ve Arapların vatanlarını kaybetmelerinde etkili olmuştur. Bu rekabetten İngiltere Filistin'i kontrol etmek, Yahudiler ise yerleşimci göçünü hızlandırmak

için yararlanmışlardır (BCA, 522.2776.23506/1, 22.11.1938; Montefiore, 2016, s. 438).

Filistinliler manda yönetiminin daha ilk yıllarında Osmanlı Devleti dönemindeki durumlarını arar hale gelmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk Millî Mücadele hareketinin başarılı olmasını Filistin'in tekrar Türk idaresine girmesini istiyorlardı. Türkiye ise bu dönemde Filistin'in İngiltere manda yönetimine verilmesini kınamış ve Filistinlilere kendi kendilerini yönetme hakkı verilmesini istemiştir (Budak, 2019, s. 221). Filistin gazetelerinde ise Osmanlı Meclis-i Mebusanının ilan ettiği ve Türk İstiklâl Harbinin ana programı olan Misak-ı Millîye göre Filistin'in kendi geleceğini belirleme hakkı olduğuna yönelik haberler ve yorumlar yer almaktaydı (Budak, 2019, s. 223). Filistin Arapları I. Dünya Savaşı sırasından İngiltere'nin verdiği sözleri tutmasının yeni şartlarda Kudüs özelinde mümkün olmadığını görmüşlerdi. Bu nedenle de Araplara göre Türkiye yönetimi Kudüs'ün geleceği için en doğru seçenektir. Millî Mücadele döneminde Filistinlilerin Türk zaferi beklentisi aynı zamanda Balfour Deklarasyonunun uygulanmasını engelleyecek bir gelişmeydi (Tür, 2007, s. 234).

Türk ordusunun 9 Eylül 1922'de İzmir'e girişi Filistin'de sevinç gösterileriyle karşılanmış, Kudüs Mustafa Kemal Paşa'nın resimleri ile süslenmişti. Nablus'ta ise binalara Türk bayrakları asılarak dualar okunmuştu. Kudüs ileri gelenleri İstanbul'da Türk hükümeti temsilcilerinden Refet Paşa (Bele) ve Lozan'da Ahmet Ferid Bey ile görüşerek Filistin'de Türkiye'nin etkin olmasını ve Türk yönetimi fikrini dile getirmişlerdir. 10 Kasım 1922 tarihli olarak TBMM gönderilen ve Darülfünun müderrisi Mişon Ventura Efendi ve bir gurup Musevi'nin imzasını taşıyan mektupta Filistin'de tekrar ahengin sağlanması için Filistin manda yönetiminin Türk devletine verilmesini istemişlerdir. Bu gelişmelere karşın 21 Eylül 1922'de ABD Kongresi Filistin'de Yahudi yurdu kurulmasını kabul etmiştir. Cemiyet-i Akvam (Kavimler Cemiyeti) ise 29 Eylül 1922'de Filistin'de İngiliz manda yönetimini onaylamıştır (Köse, 2019, s. 428; Budak, 2019, s. 226; Umar, 2011, s. 126). Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin son yüz yılından arta kalan sorunlarını çözme mücadelesi verdiği bu süreçte Filistin konusunda kendisinden beklenen rolleri oynamasının mümkün olmadığı açıktı.

14 Kasım 1922 tarihinde bir Filistin heyeti İstanbul üzerinden Ankara'ya gelerek görüşmelerde bulundu. Bu görüşmelerde Filistin heyeti Türkiye'den Lozan görüşmelerinde Osmanlı Devleti egemenliğinden çıkan ve halkı Müslüman olan topraklarda Misâk-ı Millînin uygulanmasını ve Türkiye'nin Arap dünyası ile ilişkisini kesmediğini ilan etmesini istemişlerdir. Bu taleplere karşın Türk Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak) Refet Paşa'yı (Bele) ve TBMM Hükümeti Başkanı Rauf Bey'i Filistinlilere tutulamayacak sözler verilmemesi konusunda uyarıyordu (Budak, 2019, s. 224). Türkiye'nin İngiltere'nin Filistin politikasını yakından takip ettiği Filistin'de İngilizlerin Lozan Anlaşması hükümleri hilafına hukuksuz uygulamalarını konu eden Kudüs Şehbenderliği tarafından Ankara'ya gönderilen rapordan anlaşılmaktadır (BCA, 534.36978.148172/16).

Türkiye'nin incelenen dönem boyunca Kudüs'e ilgisinin sürdüğü anlaşılmaktadır. Türkiye, Kudüs'te başkonsolosluk açmış ve buradaki görevliler Kudüs'teki gelişmeler hakkındaki raporlarını Ankara'ya iletmişlerdir. Türkiye'nin Kudüs, Kudüs'te bulunan Harem-i Şerif ve Mescid-i Aksa ile yakından ilgilendiği, buraların tamir ve bakımı için malzeme tayini ve usta bulunması hususlarına bile yardımcı olmak için düzenleme yaptığı belgelere yansımıştır (BCA, 30.10.213.445/1). 22 Kasım 1932 tarihli raporda Kudüs Konsolosu Ruşenî Bey Kudüs nüfusu, toprakların mülkiyet durumu ve ekonomik gelişmeler hakkında rapor hazırlamıştır. Rapora göre Filistin'de 800 bin Arap, 180 bin Yahudi, 200 bin Hıristiyan ve diğer dinlerden insan yaşamaktadır. Her yıl Filistin'e 15 ila 20 bin arasında muhacir iskân edilmektedir. Filistin'de 2 milyon dönüm arazinin 600 bini Yahudilere aittir. Ruşenî Bey iktisadi bakımdan ise Yahudilerin daha iyi durumda olduklarının, bütçenin büyük bir kısmının Yahudiler tarafından kontrol edildiğini, İngilizlerin Hayfa merkez olmak üzere Filistin'i petrol merkezi yapmak istediklerini tespit etmektedir (BCA, 522.2685.21609/1). Türkiye Cumhuriyeti Filistin'de İngiltere mandası yönetiminde Arapların uğradıkları haksızlıklara yönelik açıklamalar yapmıştır. II. Dünya

Savaşı sırasında Almanya'dan kaçan Musevileri koruyan Türkiye, Almanya'dan kaçan ve Filistin'e göç eden Yahudilerin transit geçişlerine imkân tanımıştır. Türk konsoloslukları geçmişte Türk tebaasından olan Yahudilere Türk pasaportu da vermiştir (BCA, 30.10.10.736.16; Umar, 2011, s. 136). Türkiye Yahudilerin Avrupa'dan Filistin'e transit geçişlerinde bir yandan İngilizleri zor durumda bırakmamak diğer yandan ise Almanya'nın tepkisini çekmemek gibi zorlu bir denge politikası uygulamıştır. Diğer yandan Türk dış politikasının geleneksel ilkesi olan mazlumlara yardım etme ve insani yaklaşımının bu süreçte de sürdürüldüğü anlaşılmaktadır (Kodal, 2010).

Türkiye'nin bu siyasetine karşın Mekke şerifi Hüseyin'in oğlu olan ve Ürdün'ün başına geçirilen Kral Abdullah 1920-1930 döneminde Filistin meselesinden uzak durmuştu. 1930 sonrasında Filistin ile Ürdün'ü birleştiren bir devletin kralı olmak için Siyonistlerle müzakerelere girişti. Bu görüşmelerin tepki çekmesi üzerine politikasını değiştirmek zorunda kaldı (Papuçular, 2020, s. 41). Kral Abdullah'ın Yahudi Ajansının lider kadrosuyla yaptığı gizli görüşmeler ve pazarlıklar Avi Shlaim tarafından *Filistin'i Bölüşmek* isimli kitabında incelenmiştir. Ürdün Kralı Abdullah'ın Siyonistlerle olan ilişkileri Arapların bir bütün olarak Yahudileri yok etmek istediği iddiasını geçersiz kılmaktadır. İngiliz manda yönetimi döneminde Kudüs, Araplar tarafından hep birlikte savunulmamış, Arap ülkeleri Yahudiler ile birbirlerinden farklı, gizli ilişkiler geliştirmek istemişlerdir. Bu durum Arap devletlerinin Filistin politikasının bir bütün halinde olmadığını da göstermektedir (Shlaim, 2021).

7 Şubat 1939'da Londra'da toplanan Arap-Yahudi konferansında İngiltere taraflar arasında bir uzlaşmaya varmaya çalışılmıştı. Uzlaşma olmayınca İngiltere'nin tek taraflı açıkladığı *Beyaz Dosyada* (White Paper) "*Majestelerinin hükümeti Filistin'in bir Yahudi devleti haline getirilmesinin bundan böyle politikalarının bir parçasını teşkil etmediğini tek taraflı olarak beyan eder*" ifadesiyle politika değişikliğini işaret etmişti. Yahudilerin Filistin'e göçü ve toprak alımlarına da sınırlama getirmişti. İngiltere'nin kısa süren politika değişiminde II. Dünya Savaşı sırasında Arap dünyasıyla ilişkilerini bozmamak ve petrol havzalarından sorunlarla boğuşmama hedeflerinin etkisi olduğu değerlendirilmektedir (Tekdal Fildiş, 2012, s. 339). Yahudiler Beyaz Dosyaya rağmen II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'ya karşı İngiltere'ye destek vermeye devam etmişlerdir (BCA, 522.2776.23514/1; BCA, 522.2776.23514/4).

İkinci Dünya Savaşı sırasında hafifleyen Araplar ile Yahudi göçmenler arasındaki çatışmalar 1946 yılından itibaren artmıştı. İngiltere, Herbert Morrison, Amerika Birleşik Devletleri ise Henry F. Grady başkanlığında Filistin'deki sorunlara çözüm bulmak için bir komisyon oluşturdu. Bu komisyonun amacı ABD ile İngiltere arasındaki görüş ayrılıklarını ortak bir rapor ile sonlandırmaktı. 1946 yılı temmuz ayında Grady-Morrison Planı raporu açıklandı. Rapora göre Filistin, Arap eyaleti, Yahudi eyaleti ve İngiliz merkezi yönetim bölgesi olarak üç parçaya ayrılacaktı. Plan tüm taraflarca kabul edilmedi ve uygulanamadı. İngiltere 6 Şubat 1947'de Bevin Planını ilan etti. Bu plana göre Filistin nüfus yapısına göre kantonlara ayrılacaktı. Kantonlar özerk yönetim biçimine sahip olacaklar ve kendi aralarında iş birliği yapabileceklerdi. İki yılda Filistin'e 96.000 Yahudi'nin göçüne izin verilmesi planlanmıştı. Taraflar bu planı da kabul etmediler. Araplar bağımsız Filistin devleti talebiyle sorunun Birleşmiş Milletlere götürmek istediler (Umar, 2011, s. 142). İngiltere 2 Nisan 1947'de sorunu Birleşmiş Milletlere havale etti (İlbaş, 2023, s. 204).

1946 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde kongre seçimlerini kazanmak için New York'ta Yahudilerin oylarına ihtiyaç duyan Harry S. Truman (1884-1972) Yom Kippur Günü mesajında Filistin'de Yahudi Devleti kurulmasını desteklediğini açıkladı. Truman, İngiltere'nin *Beyaz Kitabı* uygulamaya koymasına için baskı yaptı. Böylece Yahudi Devleti ve Filistin'in taksimi Birleşmiş Milletler Teşkilatının gündemine yerleşmiş oldu. Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komisyonu (UNSCOP) 29 Teşrin-i Evvel 1947'de Filistin topraklarının Arap ve Yahudi devleti olarak ikiye bölünmesine ve Filistin topraklarının %62'sinde Yahudi Devleti kurulmasına ilişkin 181 sayılı kararı kabul etmiştir. Yahudiler

bu tasarımı kabul ederken, Araplar tasarımı reddettiler. İngiliz ordusu II. Dünya Savaşı sonrasında Kudüs'ü boşalttı. İngiliz ordusunun ayrılmasından sonra Araplar ile Yahudiler arasında Kudüs merkezli çatışmalar ateşkesle durdurulduğunda Kudüs fiilen iki parçaya bölünmüştü. Ürdün Arap ordusu Doğu Kudüs'e (eski şehir) hâkim oldu. Batı Kudüs ise İsrail işgaline girdi (Petras, 2007, s. 10; Basit ve diğerleri, 2018, s. 157). 1948 savaşları sırasında Batı Kudüs çevresindeki Arap köylerinde yaşayan Müslümanlar Siyonist çeteler tarafından ya katledildi ya da vatanlardan sürgün edildiler. İngiltere 1838 yılında konsolosluk açtığı, 1917 yılında işgal ederek manda yönetimi kurduğu Kudüs'ten Mart 1948'de Yahudi çetelerinin terörü ve Amerika Birleşik Devletleri'nin baskısıyla ayrılmak zorunda kaldı (Özkaplan, 2020, s. 185). Filistin'de İngiliz manda yönetiminin süreç ve sonuçları bakımından başarısız olduğu hatta "İngiliz sömürge tarihinin en pespaye yönetimi" olduğuna ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. 14 Mayıs 1948'de İngiltere'nin Kudüs'teki Müsteşarı Henry Gurney boşaltılan İngiliz binalarının anahtarını Birleşmiş Milletler Komisyonuna bırakmıştır. Bu davranış İngiltere'nin Filistin manda yönetimindeki başarısızlığının sembolü olmuştur (Tekdal Fildiş, 2012, s. 338). 1948 yılı Kudüs'te postane ve diğer kurumların kapandığı, asayiş nedeniyle diplomatların bile can güvenliğinin kalmadığı, İngiltere'nin Türk diplomatların can güvenliğini sağlamanın mümkün olmadığını ikrar ettiği bir kaos dönemidir (BCA, 522.2774.23429/8). Manda yönetiminin resmi amaçları bağlamında başarısızlık olarak değerlendirilen bu süreç Balfour Deklarasyonu ile hedefleri çizilen Filistin'de Yahudi yurdu kurma ve kutsal toprakları (Kudüs) asıl sahiplerine teslim etme hedefleri açısından hedefine ulaşmıştır.

İngiltere 18 Şubat 1947 günü Filistin topraklarında 30 yıldır sürdürdüğü Manda yönetimini ve taraflı tutumu nedeniyle sebep olduğu sorunu ve sorumluluklarını bir tarafa bırakıp Filistin manda yönetimi sorumluluğunu bir komiteye devretti. Filistin'de yaşayan 1.200.000 Arap ve 600.000 Yahudi'nin ortak bir çözümde anlaşamayacaklarını değerlendiren İngiltere, Filistin'i Birleşmiş Milletler yönetimine devrederken esasen Yahudi devletinin kuruluşunu hazırladığını da izhar etmişti (Aras, 1997, s. 15).

Türkiye II. Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu politikalarında İngiltere ile 1939 yılında yaptığı anlaşmanın da bir yansıması olarak aktif tarafsızlık politikası izlemeye başlamıştır (Aras, 1997, s. 13). Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında uyguladığı ve savaş sonrası süreçte de sürdürdüğü barış ve insan hakları ilkeleri eksenindeki politikasını "hayırhah tarafsızlık" yaklaşımıyla Kudüs'teki gelişmelerde de uygulamıştır (Gök, 2021, s. 598).

İşgale Karşı Direnişler ve İngiltere'nin Çözüm Çabaları

Kudüs'ün İngiltere tarafından işgalinden itibaren işgale ve Yahudi yerleşimine karşı Filistin halkında direniş çabaları görülmüştür. 1919 yılında Dimaşk'ta Ulusal Filistin Hareketi Şam beldelerinin bağımsızlığı ve Yahudi devletinin engellenmesi için örgütlenerek ilk konferansı düzenledi. Yahudi göçü sırasında Filistin'de 1920, 1928, 1933 ve 1936 yıllarında protestolar, silahlı mücadeleler, grev ve boykotlar ortaya çıkmıştır. Yahudi İş Federasyonu'nun Arap işçilerin Yahudi işverenler tarafından çalışması engellemesi fakir Arapları daha zor duruma düşürmeye başlamıştı. 1920 yılı Nisan ayında Filistinliler Kudüs'te İngiliz askerleriyle çatıştılar iki taraftan da insan kayıplarının yaşandığı olaylar İngiliz askerleri tarafından güç kullanılarak bastırıldı. Araplar bağımsızlık taleplerini ve Yahudi göçüne karşı tutumlarını ilan etmiş oldular. Filistin'in İngiltere manda yönetimine verildiği San Remo Konferansından sonra da Filistinlilerin direnişleri devam etti (Kemiksiz, 2016, s. 122). Kudüs'te toplanan Arap Konferansı Kudüs Elektrik Şirketinde Yahudilere ayrıcalık vermeyi hedefleyen Rutenberg Projesini reddetmişti. 1920 yılında Yahudi yerleşimine ve İngiliz politikalarına karşı Nebi Musa törenleri sırasında protesto gösterileri düzenlendi. Kudüs'te Scopus Dağında İbrani Üniversitesi kurulmasına yönelik tepki gösterildi (Basit ve diğerleri, 2018, s. 155; Uyar, 2020, s. 119). Esasen Yahudiler Scopus Dağı eteklerinde İbrani Üniversite'si kurmak için I. Dünya Savaşı yıllarında arazi

satın almışlardı. Arap elitleri bir yandan Yahudilere arazi satışlarına karşı açıklamalar yaparken diğer yandan gizlice arazi satışı yapmaya da devam ettiler (Montefiore, 2016, s. 397). Müslümanların her yıl Hz. Musa'nın doğum yeri olan Eriha'dan Kudüs'e yürüdükleri bu törenler sırasında Yafa Kapısında taraflar arasında başlayan ve iki gün süren çatışmalarda iki taraftan da ölen ve yaralananlar olmuştu. İngilizlerin din eksenli ayrıştırma politikalarının etkili olduğu da değerlendirilen bu çalışmalar Filistin'de giderek tırmanacağı görülen çatışmaların ilk örneği olmuştur. Olayları araştırmakla görevlendirilen Palin Komisyonu İngiltere'nin Araplara yönelik politikalarının değiştirilmesi, taraflar arasında eşitlik ve adalet temelli bir politika geliştirilmesini öneren raporu bölge hakkındaki diğer raporlar gibi uygulamaya konulmadı (Papuçular, 2020, s. 30). Yahudi liderlerden liberal görüşlere sahip Weizmann da sosyalist Ben-Gurion da zaman zaman "*Arap ve Yahudi işçilerin uyum ve dostluk içerisinde yaşamak istediklerini*" ifade etseler de süreç içerisinde "*çözüm yok, biz kendimize ait bir ülke istiyoruz, Araplar da kendilerine ait bir ülke istiyor*" cümleleriyle Filistin'deki çıkmazı ve nihai hedeflerini dile getiriyorlardı. Paramiliter Terör Örgütü Haganah'ı kurmaları bu fikirlerinin uygulamaya konulduğunu gösteriyordu (Montefiore, 2016, s. 432).

1928'de Yahudilerin Yom Kippur etkinliğinde Ağlama Duvarı'na teamüller dışında gelmesi ve geleneklerin dışındaki davranışları Müslümanların tepkisini çekti. İngilizler Kudüs'teki kutsal mekanların kullanımı ve mülkiyet hakları konusunda inceleme yaptı. Bu inceleme Kudüs'teki statükonun devam etmesini öngören bir referans kitap olan Beyaz Kitabı'nın hazırlanmasıyla sonuçlandı. Kudüs'teki statüko Müslümanlar lehineydi ancak Yahudiler ve İngiliz manda yönetimi statükonun devamından yana değildi (Papuçular, 2020, s. 37).

1929 yılında Yahudilerin Mescid-i Aksâ'nın Burak duvarına yönelik mülkiyet iddialarına karşı düzenlenen protesto gösterileri Araplar ve Yahudiler arasında çatışmaya dönüşmüştür. Çatışmaların tüm Filistin'e yayılması üzerine İngiltere bir komisyon oluşturarak Burak Duvarı meselesini inceledi. Komisyon Filistin'e Yahudi göçünün sınırlandırılmasını, Arapların mal varlıklarının korunmasını tavsiye ederek Burak Duvarının Müslümanlara ait olduğunu kabul etti. Ancak bu kararlar İngiltere tarafından uygulamaya konulmadı (Basit ve diğerleri, 2018, s. 156). Filistin'de Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki çatışma ve anlaşmazlıklarda Kudüs'teki manda yönetimi Arapların taleplerine daha olumlu yaklaşırken Londra bu taleplere karşı kesin ret yaklaşımına sahipti. Bu genel politikaya karşın Burak Duvarı ayaklanması sırasında İngiliz yüksek komiseri Viscount Plumer (1857-1932) Kudüs'te sükûneti muhafaza etmek ve taraflara eşit davranmak için çaba harcamıştır (Montefiore, 2016, s. 439).

1930 yılından itibaren Filistin'de İngiliz işgali ve Yahudi yerleşimcilere karşı İstiklâl Partisi, Millî Mücadele Partisi, Arap Filistin Partisi, Islah Partisi, Millî Kütle Partisi isimli siyasi teşekküller kuruldu (Basit ve diğerleri, 2018, s. 153). 1933 yılında Almanya ve İtalya'dan da destek alan Arapların ayaklanması manda yönetimini zor durumda bırakmıştı. 1936 yılındaki ayaklanma 20.000 askerle güçlkle bastırıldı. 3 yıllık süreçte 5 bin Arap, 2 bin Yahudi ve 600 İngiliz'in ölümü ile neticelenen olaylar Arap liderlerin sürgüne gönderilmesi ya da öldürülmesiyle sonuçlanmıştı. Bu gelişmeler Arapları hem lidersiz bırakmış hem de ekonomik açıdan zor duruma sokmuştu (Kemiksiz, 2016, s. 139).

Arap direnişlerinin başlamasında Filistin'deki toprakların Yahudilerin mülkiyetine geçmesi önemli oranda etkili oluyordu. Yahudi Ulusal Fonu manda yönetimi döneminde Filistin'de toprak alımlarını hızlandırmıştı. Fon 1920 yılında 22.363 dönüm toprağa sahipti. Bu arazi 1930 yılında 278.627 dönümü, 1940 yılında 515.950 dönüme ve 1948 yılında 936.000 dönüme ulaşmıştır (Umar, 2011, s. 123). Esasen 1928 yılından sonra Kudüs'te Osmanlı Devleti'nin kurduğu statüko tamamen yıkılmıştı. Bu süre içinde 90.000'den fazla Yahudi Filistin'e yerleştirilmiş ve Yahudiler Kudüs'te 44.000 dönüm toprak satın almışlardı. Anlaşmazlıkların ve siyasetin merkezi olan Kudüs'te huzursuzluk sürekli yükseliyordu. Macar Siyonist Arthur Koestler Kudüs'ün kasvetli havası ve trajik güzelliğinin

rahatsızlığından yakınlıkla Tel-Aviv'e kaçmak istiyordu (Montefiore, 2016, s. 439). Kudüs'te Arapların ve Yahudilerin taraf olduğu küçük olaylar hatta çocukların kavgaları bile büyük gerginlik ya da çatışmaların başlangıcı olabiliyordu. Diğer yandan Yahudilere toprak satışının engellenmesine yönelik çabalara karşın Arap toprak ağaları 1920-1928 yılları arasında Yahudilere toprak satışı konusunda hevesli hale gelmişlerdi. Çünkü Yahudi alıcılar ya da Yahudiler adına toprak satın alanlar toprakların gerçek değerinin 40 ila 80 katı fiyatlara alım talebinde bulunabiliyorlardı (Kasalak, 2016, s. 72).

Kudüs'te Müslüman Arapların direniş hareketleri yaygınlaştıkça İngiltere soruna çözüm bulmak ya da sükûneti sağlamak için çalışmalar yaptı. İngiliz Manda yönetimi Filistin'e Yahudi göçü ve terör eylemlerini çözmek için raporlar hazırlatmışlardır. Bu raporlardan Walter Shaw ve Sir John Hope Simpson başkanlıklarında heyetlere hazırlatılan ve İngiltere Sömürgeler Bakanı Lord Passfield'in (1856-1947) Ekim 1930'da yayınladığı *Passfield Beyaz Kitabı (Passfield White Paper)* isimli rapor önemlidir. Raporda Yahudi göçüne izin verilmesi durumunda Arapların açlığa mahkûm olacağı ifade edilmiştir. Bölgedeki çatışmaların sona ermesi için Yahudi göçünün ve Yahudilerin toprak satın almasının engellenmesinin gerekliliği savunmuştur. Bu rapor İngiltere'nin Filistin raporları içerisinde Arapları destekleyen tek rapordur. Dünya Siyonist Teşkilatının rapora tepki göstermesi ve Siyonist Teşkilatın Başkanı Chaim Weizmann'ın görevden istifa etmesi üzerine İngiltere geri adım atarak Balfour Deklarasyonuna bağlı oldukları ilan etmek zorunda kalmıştır (Yiğit, 2019, s. 402; Umar, 2011, s. 129).

20 Kasım 1931 tarihinde Filistin'de yeni İngiliz Yüksek Komiser Sir Arthur Grenfell Wauchope (1874-1947) Kudüs'te Hıristiyan geleneklerine uygun olarak İncili üç defa öperek göreve başlamıştı (BCA, 522.2685.21612/1). Aynı yıl 7 Aralık 1931 günü toplanan Kudüs İslam Şûrası (Kongresi) 20 ülkeden gelen 55 delegeyle Kudüs'ü İslam dünyasının merkezi yapmak üzere uluslararası nitelikte bir Arap üniversitesinin Kudüs'te açılmasına karar vermiş, kongrede Kudüs meselesini İslam dünyasının ortak meselesi haline getirmek istemişti. Ancak bu oluşum kongreyi ikinci kez toplamayı başaramadı ve açılması düşünülen üniversite için ihtiyaç duyulan finansmanı da sağlayamadı (Papuççular, 2020, s. 40; Yiğit, 2019, s. 403). Kongreye Türkiye'nin de davet edildiği, ancak Türk hükümetinin hukuki statüsü olmayan davet heyeti nedeniyle kongreye katılmaya soğuk baktığı, diğer yandan kongrede hilafet konusunun gündeme taşınması endişesi bulunduğu anlaşılmaktadır. Mısır hükümeti ise Ezher Üniversitesi'ne alternatif olabilecek Kudüs üniversitesi kurulmasına sıcak bakmıyordu. Türk hükümeti kongrenin sonuçsuz olacağını öngörmüştü (BCA, 30.10.229.544/7). Buna karşın Yahudiler Kudüs İbrani Üniversitesi'ni bu tarihten çok önce 1 Nisan 1925'te Lord Balfour'un da katıldığı bir törenle açmayı başarmışlardı (Umar, 2011, s. 127). Türkiye Kudüs meselesinde halkların siyasi ve dini özgürlüklerine saygı gibi soyut bir politik yaklaşım gösteriyordu. Türkiye Şerif Hüseyin ve Kral Fuad'ın halife olmak amacıyla düzenledikleri toplantılara, Kudüs'te yaşanan sorunların bu hedeflere alet edilmesine ve Panislamist düşüncelere mesafeli yaklaşıyordu (Yiğit, 2019, s. 403). Türkiye Filistin'de etkili olan Hüseyini ve Neşşabi ailelerini İngiltere'nin müttefikleri ve adamları olarak değerlendiriyordu (BCA, 030.10.259.745.3/9).

Doğu Avrupa'da 1933-1936 döneminde Almanya'da Nasyonal Sosyalist Parti'nin iktidarı ve politikaları Doğu Avrupa'dan 175.000 Yahudi'nin Filistin'e göç etmesine neden oldu. Bu miktar daha önceki göçlerin çok üzerindeydi. Göçler Yahudi Ajansı tarafından da desteklendi (Papuççular, 2020, s. 41). Birleşmiş Milletler kayıtlarına göre 1919 yılında Filistin nüfusunun %90'ı Araplar %10'u Yahudilerden oluşurken bu oranlar 1929 yılında %83'e %17, 1939 yılında ise %70'e %30 şeklinde olmuştur. 20 yıl devam eden İngiltere Mandası yönetimi ve uluslararası finans desteğine karşın Filistinliler nüfusun büyük kısmını oluşturuyordu (Doğrul & Ünlü, 2023, s. 4). Filistin'e Yahudi göçlerinin artması Araplarının direniş ve mücadelesini, Arap-Yahudi çatışmalarını da şiddetlendirmiştir. İngiltere manda yönetimi boyunca uyguladığı politikaların sonucu olarak ortaya çıkan bölgedeki sosyal krizleri çözemeyince Birleşmiş Milletlere başvurdu. Avrupa'dan görevlendirilen uzman heyetler ve

komisyonlar Filistin'deki Arap direnişini ve çatışmaları sonuçlandırmak için çözüm önerileri sundukları raporlar hazırladılar. Bu raporların bazıları bölge gerçeklerine dikkat çeken ve sorunun çözümü için Müslümanların temel haklarının ihlal edilmemesini öneren muhtevaya sahipti. 1933 yılında Lord William Robert Peel başkanlığında kurulan heyet Filistin topraklarının üç bölgeye taksim edilmesini önermiştir. Filistin'in İsviçre tipi kantonlara ayrılması üzerinde çalışmalar yapılmış, bu planın Filistin için uygun olmadığı düşünülerek Filistin'in ikiye bölünmesi kararlaştırılmıştır. Lord Peel tarafından hazırlanan taksim planına göre Filistin toprakları Yahudi yerleşimcilerin yaşadığı Hayfa, Tel Aviv, Akka topraklarının tamamıyla Nasıra ve Taberiye'nin bir kısmının Yahudi devletine, Nablus, el-Halil, Birüssebi, Gazze ve Yafa'nın Arap devletine verilecekti. Kudüs ise kalıcı olarak İngiliz mandasında olacaktı. İki devletli bu çözüm önerisinde karşı tarafın topraklarında kalanlar nüfus mübadelesine tabi olacaklardı (Umar, 2011, s. 130; Papuççular, 2020, s. 46). Peel planı tarafların karşı çıkması nedeniyle uygulanamamış, daha sonra toprak taksimi Yahudilerin lehine değiştirilmiştir. Filistinli Araplar Yahudi devletine şiddetle karşı çıkarken, Yahudiler kendilerine verilen toprakların az olduğunu ileri sürüyorlardı. Ürdün Kralı Abdullah taksim planına Filistin Arap devletiyle Ürdün'ün birleşeceği düşüncesiyle olumlu yaklaşıyordu. Plan eleştiriler sonrasında Sir Woodhead tarafından yenilendi. Taksime ilişkin toprak düzenlemeleri yapıldı. Ancak tarafların itirazları ve II. Dünya Savaşı süreci nedeniyle uygulama imkânı bulunamadı. 20 Kasım 1935 tarihinde İngiliz güvenlik güçleri Filistin bağımsızlık mücadelesinin önemli liderlerinden Şeyh İzzeddin el-Kassâm'ı öldürdü. Bu gelişme Araplar arasında İngiltere'ye karşı tepkiyi artırmış ve 19 Nisan 1936 tarihinden itibaren intifâda adı verilen eylemler başlamıştır (Yiğit, 2019, s. 404). Filistin'de Manda yönetimine ve Yahudi yerleşimcilere karşı fiili tepkilerin ortaya çıktığı bu dönemde Filistinliler arasında Kudüs Müftüsü Emin el-Hüseyni ulusal davanın lideri olarak ortaya çıktı. Kâmil el-Hüseyni'nin ölümü ile Büyük Müftülük (Kudüs Müftüsü) görevine seçilen Emin el-Hüseyni 1936'da yaşanan sorunlar ve ayaklanmaya kadar İngilizlerle iş birliği yapabilen pragmatik ve geleneksel bir Arap lideri görüntüsü çizmiştir. II. Dünya Savaşı öncesi kutuplaşma sürecinde ise Almanya ile yakınlaşmış hatta bir süre Almanya'da ikamet etmiştir (Papuççular, 2020, s. 36). Filistinli Arapların II. Dünya Savaşı sırasında vatanlarına Yahudi yerleşimcilerin gelmesini izin veren ve özellikle 1936 olayları sırasında askeri ve siyasi bakımdan Yahudileri destekleyen İngiltere yerine Almanya'ya yakınlık duyması anlaşılabilir bir politikadır. II. Dünya Savaşı sırasındaki Almanya-Filistin Arapları yakınlaşması ve Arapların İngiltere nefret ve husumetleri Türkiye'nin Kudüs konsolosluğu raporlarına da yansımıştır (BCA, 522.2703.22414/2).

1936 yılı İngiliz yönetimine karşı Kudüs başta olmak üzere bütün Filistin şehirlerinde genel bir grev ve ayaklanmaya sahne oldu. Bu direniş daha öncekilerden daha geniş kapsamlı ve daha şiddetliydi. 6 ay süren, Filistin'e Yahudi yerleşimini, Yahudilerin silahlanmasına İngilizlerin göz yummasını, Yahudilerin toprak sahibi olmasının kolaylaştırılmasını, İngiliz idaresi tarafından Yahudilerin kollanmasını protesto eden gösteriler İngiltere'nin sorunlara çözüm bulmak için Krallık Komisyonu kurarak Filistin'e gönderdi. Bu komisyon Filistin'in üçe bölünmesini önermiştir. Komisyon kararı Araplar tarafından Kudüs'ün üzerinde kendilerinden başkasının hakkı olmadığı ifadesiyle reddedilmiştir (BCA, 522.2776.23510/12).

İngiltere'nin Peel Komisyonu raporunu esas alan çalışmalara devam ettiği ve görünürde Yahudi çetelerinin terör eylemlerini durdurmayı amaçlayan stratejik olarak ise Yahudi göçmenlerin Filistin'e yerleşmeleri kolaylaştıran çalışmalara destek verdikleri görülmektedir. İngiltere 1939 yılında Araplarla Yahudileri uzlaştırmak ve isyanları yatıştırmak için Mc Donald Beyaz Belgesini (McDonald White Paper) yayınlamıştır. Bildiriye göre İngiltere 10 yıl içinde Filistin'e bağımsızlık verecekti. Filistin'e yasadışı Yahudi göçü engellenecek, 5 yıl içinde 75.000 Yahudi'nin Filistin'e göç etmesine izin verilecekti. Belge Siyonistler tarafından şiddetle reddedilmişti. Yahudiler bu belgeye *Kara Belge* adını vermişlerdi. II. Dünya Savaşının sonuna kadar Filistin'de gerginlik ve çatışma savaş koşullarının etkisiyle biraz hafiflemiş ancak devam etmiştir (BCA, 522.2776.23510/5; Kızıloğlu, 2012, s. 56; Örucü,

2018, s. 225). 1940 yılında Kudüs'ün toplam nüfusu 137.000 civarındadır. Bu nüfusun 28.000'i Müslüman, 84.000'i Yahudi, 25.000'i Hristiyan'dır. Kudüs'ün nüfus yapısındaki büyük değişim Balfour Deklarasyonundaki hedeflere büyük oranda ulaşıldığını ve nüfus yapısının değiştirildiğini göstermektedir (Umar, 2011, s. 133).

9-11 Mayıs 1942 tarihlerinde New York Biltmore Otel'de toplanan Dünya Siyonist Kongresinde Balfour Deklarasyonunun uygulanması, Mac Donald Beyaz Kitabının reddedilmesi, Filistin'in Yahudi göçlerine açılması ve Yahudi bürosunun (Jewish Agency) Filistin'in gelişmesi konusunda yetkilendirilmesine karar verildi (Önal, 2020, s. 258; Umar, 2011, s. 139).

1947 yılında Filistin topraklarını paylaşırma ve Kudüs'e milletlerarası statü verilmesine ilişkin yeni bir plan önerildi. Bu plan İsrail devletinin kurulmasına zemin hazırladı. Birleşmiş Milletlerde iki plan tartışıldı. 1. Plan Filistin'in ikiye bölünmesi, iki ayrı devlet kurulması ve Kudüs'ün milletlerarası statüye sahip olmasıydı. 2. Plan ise Filistin'in Yahudi ve Arap devletlerinden oluşan bir federal devlet olmasıydı. Araplar federal devlet planını, Yahudiler ayrı devlet planlarını desteklediler. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Kasım 1947'de Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında taksim edilmesini, Kudüs'e milletlerarası statü verilmesini kabul etti. Taksim planı 33 lehte, 13 aleyhte ve 10 çekimser oyla kabul edilmiştir. Türkiye Arap ülkeleriyle beraber taksim aleyhine oy kullanmıştır (Armaoğlu, 2001, s. 297). 1947 yılında Filistin'de İngiliz manda yönetimi sona erdiğinde Filistin nüfusunun 1/3'nü Yahudiler, 1/2'sini Araplar oluşturuyordu. Filistin'de toprakların önemli bir çoğunluğu Arapların mülkiyetindeydi. Kudüs sorunu ekseninde sürekli tartışılan Yahudilere toprak satışının zor kullanılarak gerçekleştirildiğine ilişkin tartışmalar da bulunmaktadır. Buna karşın Filistin'deki şehirli eşrafın toprak satışında rolü olduğu da iddia edilmektedir (Papuççular, 2020, s. 136).

İngilizlerin Müslümanların direnişini sona erdirmek için hazırladığı raporların Yahudiler aleyhine olanların uygulanmaması ve direnişin askeri yöntemlerle bastırılması Siyonizm'in hedeflerinin gerçekleşmesine hizmet etmiştir. Manda yönetiminin hazırladığı raporlar durum tespiti yapmaktan öte bir katkı sağlamamıştır.

Yahudi ve Siyonist Çeteler

İngiliz idaresi genel olarak Filistin'de Araplarla Yahudiler arasındaki meselelerde Yahudi tarafını tutan bir tutum sergiledi. Özellikle silah sahibi olma ve silah taşıma konusunda Araplara izin verilmezken Yahudilere izin verilmesi, Yahudilerin sahada elinin güçlenmesine neden olmuştur. Kısa sürede Siyonist çeteler ve silahlı terör gurupları ortaya çıktı. Bu çeteler daha önce Filistin dışında silahlı eğitim almış Yahudi gençlerinden oluşuyordu. Silah eğitimi almalarına İngiliz idaresi tarafından izin verilen bu çeteler daha sonra İsrail Devleti'nin kurulmasında önemli rol oynayacaklardır (Basit ve diğerleri, 2018, s. 152).

Yahudi yerleşimciler tarafından kurulan paramiliter Siyonist örgütlerin en önemlisi *Haganah*'dir. 1920'deki çatışmalardan sonra Yahudi yerleşimcileri korumak amacıyla kurulduğu iddia edilen ve İngiliz manda yönetimi tarafından yasal kabul edilmeyen bu silahlı gurup *Irgun* ve *Lehi* (Stern Çetesi) gibi alt örgütlerle eylemler yapmıştır. 1936 Arap ayaklanmasına kadar İngiltere'nin görmezden geldiği bu guruplar 1936 olaylarında İngilizler tarafından ayaklanmayı bastırmak üzere kullanıldılar. 1939 sonrası *Haganah* İngilizlere de karşı eylemlerde bulunarak bölgede bir terör dalgası yaratmıştır (BCA, 522.2776.2351/4; Papuççular, 2020, s. 45). Bu terör dalgası Araplar için Kudüs'te hayatın korku egemenliğine girmesi demektir. Silah üstünlüğüne dayanan şiddet sarmalı ve siyasi baskı Müslümanların yaşam hakkını kısıtlamıştır (Okumuş, 2020, s. 226).

Haganah 1936 yılındaki Arap ayaklanması sırasında meşru müdafaa (self-defence) gerekçesiyle yasallaştırıldı. Nazizm etkisiyle Filistin'e artan Yahudi göçü, Amerika Birleşik Devletleri'nin Yahudilere sağladığı ekonomik imkanlar Filistin'deki Yahudi nüfusun bölge nüfusunun %30'una

ulaşmasını sağladı. İngilizler için Süveyş Kanalının ve Hint ticaret yolunun güvenliği temelinde XIX. yüzyılın ilk yarısında gündeme gelen Kudüs ve Filistin meselesi İngiltere'nin kontrolünden çıktı (Özkaplan, 2020, s. 182). Filistin'deki Yahudi paramiliter gücü Haganah'ın yeraltı örgütü Irgun Zvai Leumi (Irgun) 1938 yılından itibaren sadece Araplara değil İngilizlere karşı da sert saldırılar başlattı. Sonunda İngiltere örgüt liderlerinden Abraham Stern'i tutukladı. Yahudi çeteleri Yahudi devletinin kurulmasına engel olduğunu düşündükleri İngiliz diplomatlara yönelik suikastlar düzenlediler. Başbakan Churchill'in yakın arkadaşı ve Orta Doğu'daki bakanı Lord Moyne 1944 yılında Lehi çetesi tarafından suikast sonucu öldürüldü. İngiltere başbakanı bu saldırıyla Siyonistlere verdiği desteğin karşılığını ihanetle almış oldu (Özkaplan, 2020, s. 183).

Haganah bu süreçte Siyonist politikaların ve şiddetin merkezi haline geldi. İngiliz hedeflerine yönelik terör eylemlerinde bulunan Yahudi guruplar yasadışı silah edinerek güç kazandılar. 1946 yılında King David Oteli'ne Menahem Begin'in *Irgun örgütü* tarafından düzenlenen bombalı saldırı ve terör süreci Filistin'deki statükonun sürdürülemez hale getirildiğini gösteriyordu (Papuççular, 2020, s. 51). Saldırıda İngiliz subay ve memurlarla Yahudi ve Araplarında içinde olduğu 92 kişi ölmüştü (Umar, 2011, s. 142). Bu otel Sir Arthur Wauchope'nin Kudüs'te yönetimi devraldığı dönemde İngiliz kültürüne uyum sağlamaya çalışan Yahudi ve Arapların oluşturmaya çalıştığı Kudüs sosyetesinin merkezi haline gelmişti. Kırsalda ve tarafların liderleri arasında hakimiyet mücadelesi devam ederek Wauchope'nin Konağı'nda ve King David Oteli çevresinde kurulan yaşam İngiliz Manda yönetimi döneminin altın çağını yaşatmıştır. Bu dönem Kudüs'ü Londra ve New York'un liberal modern yaşamıyla tanıştırmıştı. Zengin Araplar ve Yahudiler çatışmaların ortasında Wauchope'nin oluşturduğu yeni iklimde birlikte eğlenme imkanına kavuşmuşlardı (Montefiore, 2016, s. 442). Ancak bu iklim Yahudi terör örgütü *Irgun* tarafından gerçekleştirilen eylemleri engellememiş, Weizmann'ın hayalindeki ayrı yurt idealine hizmet etmekten başka bir işe de yaramamıştır.

Sonuç

İngiltere'nin Balfour Deklarasyonu ile Filistin politikasına aktif katılımı Yahudilerin Filistin'e göç talebini lokal bir sorun olmaktan çıkartarak uluslararası bir sorun haline getirmiştir. Siyonizm bu dönemde sadece Yahudilerin meselesi olmaktan çıkmış, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik ve siyasi çıkarları ile de ilgili hale gelmiştir. Bu gelişmenin sonucu olarak da İngiliz işgali ve manda yönetimi Kudüs'e Yahudi göçlerinin artmasına neden olmuştur. Elbette bu artışta 1933 yılından itibaren İngilizlerin politikası kadar Alman lider Hitlerin anti-semitizm politikaları da etkili olmuştur.

Filistin'de 30 yıl süren İngiliz manda yönetimi bölgenin siyasi yapısını ve tarihini Yahudiler lehine değiştirmiştir. Filistin'de iki ulusun bir arada yaşayabileceği düşüncesi İngiliz manda yönetiminin ilk dönemde ana hedefi olarak gösterilmişti ancak gelişen süreçte bunun mümkün olmayacağı düşüncesiyle taksim planı devreye sokulmuştur. Taksim planı da tarafların karşı çıkmasıyla başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Müslüman Arapların Filistin dışında kendilerini destekleyecek güçlü yapıları bulunmuyordu. Yahudiler uluslarının nüfus ve ekonomik gücünün üzerinde uluslararası desteğe sahip iken Filistinli Araplar siyasi ve sosyal bakımdan bölünmüş durumdaydı. İngiltere Kudüs'te bir Yahudi yurdu kurma fikrini bölgede nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan Araplara rağmen desteklemiştir. Yahudilerin XX. yüzyılın ilk yarısında nüfus yetersizliği ve anti-semitizm gibi engellere karşın Filistin'de devlet kurmayı başarabilmesinde Siyonist basının Yahudilerin dünyadaki ekonomik ve siyasi gücü hakkında oluşturduğu olağanüstü algı etkili olmuştur. Araplar arasında siyasi birliğin olmaması, Arap politikacıların kısa vadeli politik çıkarları tercih ederek uzun dönem stratejileri geliştirememeleri Yahudilerin devlet kurmada başarılı olmalarının bir diğer nedenidir. Filistin'de İngiliz manda yönetimi dönemi İngilizlerin Filistin'de Yahudi yurdu kurma ve devletleşmeye gidiş sürecini kolaylaştırarak Siyonizm'in hedeflerini gerçekleştirmeye yardım ettikleri dönem olmuştur. Bu dönemde Arapların bir kısmı Siyonist politikalara

engel olmak için çalışmışlardır. Arapların kısa vadeli ve birlikten yoksun politikaları Yahudi devletinin kuruluşunu kolaylaştırmıştır. 1948 yılında İngiliz manda yönetimi ve işgalinin sona ermesinden sonra kurulan İsrail Devleti ile süreç Filistinli Müslüman Arapların kendi vatanlarında mülteci durumuna düşmeleriyle sonuçlanmıştır.

Filistin’de İngiliz işgal dönemi ve manda yönetiminin ilk yılları Türkiye Millî Mücadele dönemindedir. Bu dönemde Türkiye İstiklâl Harbi koşullarında Kudüs’teki gelişmeler ile doğrudan ilgilenememiştir. Cumhuriyetin ilanından 1947 yılına kadar geçen sürede ise Türkiye’nin Kudüs’teki gelişmeleri şehirdeki başkonsolosluğu vasıtasıyla takip ettiği görülmektedir. Türkiye Kudüs’teki gelişmeleri insan hakları ve barışın sürdürülmesi çerçevesinde değerlendirmiştir. Aktif tarafsızlık politikası izlemiş ve Filistinlilerin siyasi, kültürel ve dini haklarının korunmasına ilişkin açıklamalar yapmış ve Birleşmiş Milletlerde görüşlerini dile getirmiştir. Diğer yandan Avrupa’daki siyasi gelişmeler nedeniyle Türkiye üzerinden Filistin’e göç eden Yahudilerin seyahat süreçlerinde de yardımcı olmuştur. Türk hükümetinin Filistinli Araplara İngiltere ile ilişkileri nedeniyle güven duymadığı anlaşılmaktadır. Mısır ve Ürdün’ün Filistin politikalarındaki güvensizliği ve istikrarsızlığı da Türkiye’yi Kudüs meselesinde aktif tavır almaktan uzak tutmuştur.

1917’de İngiliz işgaliyle başlayan süreç 1948 yılında İsrail Devleti’nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. İngiltere ve Fransa manda yönetimleri döneminde Ön Asya coğrafyasının siyasi sınırları I. ve II. Dünya Savaşının galip devletleri tarafından yeniden çizilmiş, bölgede kurulan yeni devletler Birleşmiş Milletlerin manda yönetimi kararlarıyla Batılı devletlerin himayesine girmişlerdi. Bu devletler bölgedeki siyasi varlıklarını kültür emperyalizmi yoluyla kalıcı hale getirmişlerdir. Siyonizm bu siyasi konjonktürde hedefine ulaşarak İsrail Devleti kurulmuştur.

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: **16 Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar**

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *DH.MKT*, 2043/94; BOA (*DH.MKT*), 2025/36; BOA, A. DVNS. MHM. d. 55/85; BOA, İ. MVL, 219/7348; BOA, A. MKT. MVL, 93/38; BOA, ŞD. TNZ, 2272/86; BOA, Y. PRK. EŞA, 13/67; BOA, DH. MKT, 1908/19; BOA, DH. MKT, 2025/36; BOA, Y. PRK. AZJ, 30/37; BOA, Y. PRK. TKM, 41/5; BAO, HR. SYS, 2333/1; BAO, HR. SYS, 2333/3.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.213.445/1, 21.09.1923; BCA, 534.36978.148172/16, 31.05.1927; BCA, 30.10.229.544/7, 02.12.1931. *BCA*, 030.10.259.745.3/9. 18 Eylül 1936; BCA, 30.10.10.736.16; BCA, 522.2685.21609/1. 22.11.1932; BCA, 522.2685.21612/1, 28.11.1931; BCA, 522.2703.22414/2, 27.08.1942; BCA, 522.2774.23429/8, 08.01.1948; BCA, 522.2776.23506/1, 22.11.1938; BCA, 522.2776.2351/4, 16 Aralık 1938; BCA, 522.2776.23510/5, 30.11.1938; BCA, 522.2776.23510/12, 7.10.1938; BCA, 522.2776.23514/1, 23.03.1939; BCA, 522.2776.23514/4, 23.02.1939.

Telif Eserler ve Makaleler

Altınoğlu, G. (2005). *Filistin-İsrail Dosyası*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

Aras, B. (1997). *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Armaoğlu, F. (2001). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995* (11 b.). İstanbul: Alkım Yayınevi.

Basit, M., Mustafa, H., Muhibişi, M., & Kık, S. (2018). *Kudüs Tarihi* (3 b.). İstanbul: Nida Yayınları.

Budak, M. (2019). I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Filistin Meselesi ve Türkiye'nin Tavrı (1920-1923). *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 8(2), s. 217-230.

Deveci, C. (2022). Filistin'de Churchill Beyaz Belgesinin Yayınlanma Süreci (1921-1922). *XVIII. Türk Tarih Kongresi. III*, s. 235-259. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Doğrul, M., & Ünlü, H. (2023). *TÜBA Filistin-İsrail Savaşı Raporu*. Türkiye Bilimler Akademisi.

Ediz, İ. (2015). Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Filistin'de Toplum ve Siyaset 1919-1922. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(2), s. 141-176.

Eryaman, A. (2016). 20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Filistin Politikası. *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), s. 10-22.

Garaudy, R. (2005). *İsrail Mitler ve Terör* (7 b.). (C. Aydın, Çev.) İstanbul: Pınar Yayınları.

Gök, H. V. (2021). TBMM Zabıt Ceridelerine Göre II. Dünya Savaşı Sürecinde Türk Dış Politikası. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(2), s. 588-626.

Gürkan, S. L. (2020). Yahudiliğin Kudüs'e Bakışı. M. Akgün içinde, *Tarih ile Mitler Arasında Kudüs* (s. 138-155). İstanbul: Kopernik Yayınları.

İlbaş, S. (2023). Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Yaklaşımının Çöküşü. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 4(2), s. 197-2013.

Karaköse, H. (2018). Filistin ve Kudüs Meselesine Genel Bir Bakış (XIX. Yüzyılın Ortasından XX. Yüzyılın Ortalarına Kadar). *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), s. 160-165.

- Kasalak, K. (1993). *Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Kasalak, K. (2016). İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), s. 65-78.
- Kemiksiz, N. (2016). Filistin Sorunu. *Akademik Ortadoğu*, 11(1), s. 133-179.
- Kızıloğlu, S. (2012). İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudi ve Siyonizm'in Gelişimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), s. 35-65.
- Kodal, T. (2010). Türk Arşiv Belgelerine Göre II. Dünya Savaşı (1939-1945) Yıllarında Türkiye Üzerinden Filistin'e Yahudi Göçleri. *Atatürk Dergisi*, 20(2), s. 133-163.
- Köse, İ. (2019). İngiliz Yüksek Komiseri Herbert Samuel Raporu'na Göre Filistin'de Manda İdaresi (1920-1925). H. A. Aynur Yavuz Akegin (Dü.), *Mondros Mütârekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütârekeler ve Barış Anlaşmaları Uluslararası Sempozyumu*. içinde I, s. 423-450. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Mert, R. (2019). Geçmişten Günümüze Yahudi Düşüncesinde Kudüs. *Milel ve Nihal*, 16(1), s. 53-70.
- Mezkit, M. (2014). Siyonizmin Siyon Protokolleri ile 'Dünya Hakimiyeti' Düşüncesi. *Yeni Fikir Dergisi*, 6(13), s. 69-92.
- Montefiore, S. S. (2016). *Kudüs*. (C. Demirkan, Çev.) İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Okumuş, E. (2020). Kudüs, Korku ve Fobi. *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 20(2), s. 221-230.
- Önal, T. (2020). Sykes-Picot Antlaşması'ndan İsrail'in Kuruluşuna Kadar Filistin Meselesi. *Journal of History School*, 44(1), s. 246-265.
- Örücü, S. (2018). Yahudi Diasporası'nın Filistin'e Göçü ve İsrail Devleti'nin Kuruluşu. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3(2), s. 202-233.
- Özkaplan, Y. N. (2020). Kudüs'te İngiliz Konsolosluğundan İsrail Devletine. M. Akgün (Dü.) içinde, *Tarih ile Mitler Arasında Kudüs*. İstanbul: Kopernik Yayınları.
- Papuççular, H. (2020). Londra'dan Kudüs'e: Filistin'de İngiliz İdaresinin Ulusal ve Uluslararası Dinamikleri. M. Akgün (Dü.) içinde, *Tarih ile Mitler Arasında Kudüs* (2 b.). İstanbul: Kopernik Yayınları.
- Petras, J. R. (2007). *İsrail, Siyonizm ve Ortadoğu*. (E. Korkmaz, Çev.) Kalkedon Yayıncılık.
- Petterson, J. H. (2011). *Çanakkale Savaşı'nda Siyonistler*. (O. K. Sarlıoğlu, Çev.) İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Segev, T. (2004). *Elvis Kudüs'te*. (Ö. F. Birpınar, Çev.) İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Shlaim, A. (2015). *Demir Duvar -İsrail ve Arap Dünyası*, (T. Demirci, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Shlaim, A. (2021). Filistin'i Bölüşmek -Kral Abdullah, Siyonistler ve Filistin'i Taksim Siyaseti (1921-1951). (M. Tütüncü, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Taşkın, F. (2020). Filistin'deki Britanya Gölgesi (1838-1918): Yahudi Devletine Giden Süreçte İngiliz Politikası. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*(11), s. 74-88.
- Taylor, A. R. (2000). *İsrail'in Doğuşu*. (D. Akari, Çev.) İstanbul: Pınar Yayınları.

- Tekdal Fildiş, A. (2012). Birleşmiş Milletler'in Taksim Kararı ve İsrail Devleti'nin Yaratılışı. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), s. 337-348.
- Tokgöz, H. (2017). İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Theodor Herzl ve Siyonizm. *Anasay*, 1(1), s. 183-195.
- Tür, Ö. (2007). Türkiye ve Filistin – 1908-1948: Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma. *nkara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(1), s. 223-251.
- Ulutaş, U., Bölme, S., Demir, G., Torlak, F., & Zeki, S. (2012). Erken Dönem İsrail'de Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Yapı. U. Ulutaş içinde, *İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu*. Ankara: SETA.
- Umar, Ö. O. (2011). İngiliz Mandası Döneminde Filistin'e Yahudi Göçleri. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*(190), s. 107-148.
- Uyar, M. (2020). Birinci Dünya Savaşında Kudüs. M. Akgün (Dü.) içinde, *Tarih ile Mitler Arasında Kudüs*. İstanbul: Kopernik Yayınları.
- Ünalp, F. R. (2021). Birinci Dünya Savaşı'nda Sina/Filistin-Suriye Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi ve Sonuçları. *Journal of Anglo-Turkish Relations*, 2(1), s. 47-69.
- Yazıcı, S. (2009). Osmanlı Devleti (1699-1923). M. B. Çelik içinde, *Türk Tarihi ve Kültürü* (s. 117-209). Nobel Yayınları.
- Yiğit, A. A. (2019). Filistin Meselesinin Kronikleşmesi (1918-1948). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123(243), s. 391-414.

EXTENDED ABSTRACT

The year 1917 marked the beginning of a new era in the political history and future of Jerusalem, which is one of the most important cities of the world with its political, religious and economic characteristics. Jerusalem, which has been under the rule of different states throughout history, came under the rule of the Ottoman Empire in 1516. At the end of World War I, it was occupied by Britain. Britain declared the Balfour Declaration and supported the establishment of a political presence of Jews in Palestine.

At the end of the First World War, the Muslim domination of Jerusalem, which had lasted since the time of Hazrat Omer and was interrupted only during the Crusades, came to an end. The new process was also the cause of the population change and conflict that has been going on in Jerusalem for a hundred years. Jerusalem is a geography of high religious and symbolic value, containing holy sites for Islam, Christianity and Judaism. Britain had promised Palestine to the Arabs who rebelled against the Ottoman Empire in the Mc Mahon-Sharif Hussein negotiations, to the French in the Sykes-Picot Agreement and to the Zionists in the Balfour Declaration. As a result of Britain's need for the support of the United States of America during World War I, the security of the Indian trade route, and the relations of American administrators with Zionist leaders, the environment was prepared for Jerusalem to become a Jewish homeland. It is evaluated that the support of Jews to Britain during World War I also played a role in Britain's policy of supporting the Jews. The Zion Mule Corps, which was composed of Jews and provided logistical support to the British army during the Gallipoli Battles, can be counted among the examples of this support. The Zionist Herbert Samuel, whom Britain appointed as the high commissioner to Palestine, was significantly effective in the realization of these goals.

Britain's rulers of Jewish origin and British rulers who supported Zionism supported the establishment of a Jewish homeland in Palestine. Britain attached importance to changing the demographic structure of Jerusalem in order to legitimize the establishment of a Jewish state in Palestine. It succeeded in this goal with its immigration policies. Adolf Hitler's coming to power in Germany and anti-Semitism policies were also effective in legitimizing the immigration of Jews to Jerusalem and Britain's policies to establish a Jewish homeland in Jerusalem. Although there were periods during the process when British civilian administrators practiced balancing policies, the whole process served to establish first a Jewish homeland and then the state of Israel in Palestine.

Britain established military rule in Palestine between 1917 and 1920. In 1920, after the San Remo Conference, British mandate rule was established in Palestine. During this period, Britain allowed or condoned the immigration and settlement of Jews from all over the world in Palestine. Under British rule, Jerusalem underwent a radical change in demography, culture and economy. The Jewish population in Jerusalem overtook the Arab population.

During the British mandate period, while the Jews received intense political and economic support from outside, the Palestinian Arabs' inability to receive support even from the Arab world outside themselves and their inability to achieve unity within Palestine changed the balance in favor of the Jews. In 1920, 1928, 1929, 1933 and 1936, Palestinians took actions against the British administration, including strikes, boycotts, protests and armed struggle, in order not to give up their homeland to the Jews under British protection. Not only were these actions thwarted by the superior British occupation administration, but they also led to an increase in support for the Jews in Western public opinion.

During the British mandate, Jewish gangs, led by Jewish immigrants from Russia in particular, engaged in acts of terror and massacres to force the Palestinians to emigrate from their land and to cleanse the area around Jerusalem of Muslims. Paramilitary Zionist organizations were established in 1920 to protect Jewish settlers. The Haganah emerged as the most effective of these Zionist organizations. These armed forces, which were not recognized as legal by Britain and divided into sub-action groups such as Irgun Zvai Leumi (Irgun) and Lehi (Stern), carried out terrorist acts. Britain turned a blind eye to the actions of the Jewish Paramilitary forces until 1936 and utilized the armed power of the gangs to suppress the Arab uprising in 1936. After this period, the Jewish paramilitary gangs were given legal status on the grounds of self-defense. After 1939, the Haganah gang also engaged in acts of terror against the British. During the establishment of the State of Israel, these paramilitary forces also carried out attacks against Jews who did not serve Zionist goals.

By 1947, Britain had lost control over Palestine in general and Jerusalem in particular and appealed to the

United Nations for a solution to the problem. Britain proposed that Palestine be divided into three parts, Jerusalem be given international status, and Arab and Jewish states be established in the other Palestinian territories. The proposal was not accepted by the parties. After Britain withdrew under political pressure from the United States, Israel occupied West Jerusalem in the Arab Israeli War in 1948. Jordan, on the other hand, took control of the historic city of East Jerusalem. Thus, Jerusalem was de facto divided into two. Israel's declaration of West Jerusalem as its capital in 1950 in violation of the United Nations resolutions, moving its administrative units to West Jerusalem and settling illegal settlers in Jerusalem make it difficult to solve the problem. Jewish property and population in Jerusalem has increased as a result of policies that began during the British occupation and served to force Arabs to leave the city by confiscating their real estate. Jerusalem, home to the holy sites of Muslims, Christians and Jews, is being Judaized through the propaganda, economic and political power of Zionist strategies.

Türkiye did not remain indifferent to the developments in Palestine and the status of Jerusalem during the British mandate due to its historical mission, cultural and religious ties. It is seen that Türkiye approached the Jewish migration to Palestine and the developments in Jerusalem during the British mandate from a human rights perspective. Türkiye adopts a stance that observes a balance between the Arab and Jewish sides and prioritizes the humanitarian drama in the region and the prevention of human rights violations.

The study focuses on the developments in Jerusalem during the British military rule and mandate administration between 1917 and 1948. The process of Jewish settlement in Jerusalem, international developments, Zionist activities, Jewish immigration, Arab riots, and terrorist acts of Jewish gangs against Arab villages are evaluated by examining archival sources and works of literature. Throughout the twentieth century, the humanitarian drama in Jerusalem, which has still not been resolved and for which no solution is in sight in the short term, has continued. Palestinian Muslims seem to have been chosen as the victims of the internal political calculations of the great powers and the general world policy. It will not be possible to understand the demographic and political changes and current problems of Jerusalem without evaluating the practices during the British mandate period of 1917-1948.

Türkiye's Foreign Policy Relations During the National Security Council Period: The Example of the USA, EEC and Greece

Yakup KAYA

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye,
ykaya@erbakan.edu.tr

Article Info

ABSTRACT

Makale Geçmişi

Received: 14.08.2024

Accepted: 18.10.2024

Published 31.12.2024

Keywords:

12 September 1980 Military Coup, National Security Council, Interim Regime, Turkish Foreign Policy, Bülent Ulusu Government

After the military coups and memorandums that interrupted democratic life in Türkiye in 1960, 1971, and 1980, interim governments ruled the country during the transition back to democratic governance. One such interim government was the 44th Government, established according to the decision of the National Security Council following the September 12, 1980, military coup. The 44th Government of the Republic of Türkiye was led by former Navy Commander Bülent Ulusu, appointed by the National Security Council, and İlker Türkmen was appointed as the Minister of Foreign Affairs. During the tenure of the 44th Government, a priority of Turkish foreign policy was the development of relations with Western entities such as the United States, NATO, and the European Economic Community. Additionally, the Cyprus issue was among the primary matters where the government took initiative and showed determination. Relations with Greece were shaped by many political and diplomatic issues, especially the Cyprus problem. In this article, the foreign policy pursuits and practices of the 44th Government during the interim regime from 1980 to 1983, particularly concerning the USA, EEC, and Greece, are identified and analysed using primary sources such as the minutes of the National Security Council, newspaper collections of the period, and memoirs, as well as various authored research works.

Türkiye'nin Milli Güvenlik Konseyi Döneminde Dış Politik İlişkileri:

ABD, AET ve Yunanistan Örneği

Makale Bilgisi

ÖZET

Article History

Geliş Tarihi: 14.08.2024

Kabul Tarihi: 18.10.2024

Yayın Tarihi: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, Milli Güvenlik Konseyi, Geçici Rejim, Türk Dış Politikası, Bülent Ulusu Hükümeti

Türkiye'de demokratik hayatı kesintiye uğratan 1960, 1971 ve 1980 yıllarındaki askeri darbeler ve muhtıraların ardından, ülkenin yeniden demokratik yönetime geçiş sürecinde geçici hükümetler görev yapmıştır. Bu geçici hükümetlerden biri, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında Milli Güvenlik Konseyi kararıyla kurulan 44. Hükümet'tir. 44. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Milli Güvenlik Konseyi tarafından atanan eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülent Ulusu tarafından yönetilmiştir ve Dışişleri Bakanlığı görevine İlker Türkmen atanmıştır. 44. Hükümet'in görev süresi boyunca, Türk dış politikasının önceliklerinden biri, Amerika Birleşik Devletleri, NATO ve Avrupa Ekonomik Topluluğu gibi Batı dünyasıyla ilişkilerin geliştirilmesi olmuştur. Ayrıca, Kıbrıs meselesi, hükümetin girişimde bulunarak kararlılık gösterdiği başlıca konular arasında yer almıştır. Yunanistan ile ilişkiler, özellikle Kıbrıs sorunu başta olmak üzere birçok siyasi ve diplomatik mesele tarafından şekillenmiştir. Bu makalede, 1980-1983 yılları arasında geçici rejim döneminde görev yapan 44. Hükümet'in ABD, AET ve Yunanistan'a yönelik dış politika arayışları ve uygulamaları, Milli Güvenlik Konseyi tutanakları, dönemin gazete koleksiyonları, anılar ve çeşitli araştırma eserleri gibi birincil kaynaklar kullanılarak tespit edilip analiz edilmektedir.

To cite this article: Kaya, Y. (2024). Türkiye's Foreign Policy Relations During the National Security Council Period: The Example of the USA, EEC and Greece. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(2), 270-287. <http://dx.doi.org/10.51117/metder.2024.74>

*Corresponding Author: Yakup Kaya, ykaya@erbakan.edu.tr

Introduction

The first military coup that interrupted the Multi-Party Democratic period in the Republic of Türkiye took place on 27 May 1960. After the 1960-1961 Interim Regime period, Türkiye met with Coalition Governments; in an environment of political, social, and economic instability, the military issued a military memorandum to the AP Government on 12 March 1971, and the Demirel Government resigned. After the Interim Regime rule between 1971 and 1973, free elections opened the way for democratic life in Türkiye once again, but in the 1970s, Türkiye became acquainted with the harshest and coldest face of confrontation and cliquism. In the second half of the 1970s, the Nationalist Front Governments, consisting of center-right parties that came together under the leadership of Demirel against the CHP led by Ecevit, undertook the task of preventing the rise and spread of the left in Türkiye rather than finding solutions to fundamental problems such as inflation and anarchy. Prior to the 12 September Military Coup, Türkiye faced many problems that can be summarised as high inflation and cost of living, economic crisis, anarchy and terrorism, right-left conflict, ideological polarisation, and cliquism in the social and public sphere, escalation of the political crisis and social incidents as a result of the sharp discourses of political party leaders, the inability to elect a president, and the tension during the Jerusalem rally in Konya. As a result, the ongoing terrorist atmosphere was considered a harbinger of a coup d'état, and the military seized power on 12 September 1980 and carried out its third coup against the governments in the last twenty years. When the military intervened in the government in 1980, the AP government, which had been established upon the resignation of the CHP-dominated coalition government as a result of the by-elections held in 1979, was in power. Although the new government called for early elections to find a way out of the unstable environment, it could not find the necessary support from the opposition parties.

Laurence, the British Ambassador of the period, who was in Ankara during the coup, wrote that the army was considering a more limited intervention before seizing power, and in such a case, a supra-partisan government would be established. However, he stated that the fact that the supra-partisan government established after the 12 March Memorandum could not bring definite and solid solutions to the problems caused the military to directly take over the government in this process (Coşkun, 2016, p. 533).

The question of whether the leaders of the junta that carried out the military intervention on 12 September or the political leaders of the period were responsible for the formation of the coup can be considered. Even though the political leaders of the period exhibited some attitudes that justified Kenan Evren, the Chief of General Staff, who was the pioneer of the coup, this does not justify questioning what the perpetrators of the coup did during that period or ignoring the fact that they did not do what was necessary. Considering that the seizure of power after the coup was in line with US interests, the role of the US in the process prior to 12 September and its influence on the events become evident automatically (Arcayürek, 2014, p. 337).

In the words of US Secretary of State Alexander Haing, the Turkish military wanted pressure to restore political order. Haing emphasised to US President Carter that if the embargo on Türkiye was not lifted, martial law would be imposed in Türkiye, followed by a military coup. President Carter ignored Haing's suggestion, and indeed martial law was imposed in Türkiye, followed by a military coup. The manner in which Paul Henze, the US National Security Council Officer and CIA chief, informed US President Jimmy Carter that the generals in Türkiye had carried out the coup d'état is quite meaningful: "Our boys did it" (Aslan, 2018, p. 168). Such an expression can be considered important evidence showing the effectiveness of the US in realising the coup.

It has almost become a tradition for the Commander of the Turkish Air Force to visit the USA before the coups, and Tahsin Şahinkaya, the then Commander of the Turkish Air Force, traveled to the

USA just before the coup (Yetkin, 2011, pp. 173-174). Immediately after the 12 September coup d'état, five generals headed by the Chief of the General Staff Kenan Evren called the National Security Council, suspended democratic functioning, shut down the Turkish Grand National Assembly, and detained political party leaders, MPs, and trade union representatives. After these first actions, Bülent Ulusu, former Commander of the Naval Forces, was appointed as the head of the Interim Regime Government and as the Prime Minister. Turgut Özal, the pioneer of the 24 January 1980 Decisions, was appointed as the State Minister and Deputy Prime Minister. Özal's appointment to the cabinet was also perceived as a message to the USA that relations with the IMF and the World Bank and the economic status quo would be preserved. İlder Türkmen was appointed as the Minister of Foreign Affairs (Çavdar, 2013, pp. 263-264).

Bülent Ulusu read the 44th Government Programme at the Grand National Assembly of Türkiye on 27 September 1980. In the Programme, Ulusu stated the following about the main objectives and priorities of Turkish Foreign Policy: "In foreign policy, our Government will maintain the traditional peaceful attitude of our Republic, the foundations of which were laid by the Great Atatürk... - Our Government wishes to develop friendly relations and close cooperation with all our neighbours. In this framework, special attention will be paid to the development of friendly relations with the Soviet Union. - Our Government hopes that fair solutions to the bilateral problems between Greece and us, which respect the rights and interests of the parties, will be reached through negotiations. In this framework, the negotiation methods previously agreed with Greece will be continued. Our rights and interests in the Aegean are of vital importance for Türkiye. We demand that the status of the Aegean islands determined by the treaties be respected and that the treaties concerning the rights of our compatriots in Western Thrace be respected. - We want a bi-zonal, bi-communal federal solution to the inter-communal conflict in Cyprus to be found through negotiations within the framework of the previously reached agreement. Our government will support the solutions to be reached between the parties in the ongoing inter-communal talks..." (National Security Council Journal of Minutes [MGKTD], 1980, pp. 88-93).

Furthermore, Bülent Ulusu stated that "all bilateral and multilateral treaties to which Türkiye was a party were valid and that the government would fulfil its obligations arising from all treaties within the framework of the 'principle of reciprocity.' According to him, relations with the NATO alliance and all its members, particularly the USA, were to be maintained and improved. Relations and cooperation with the Council of Europe and other organisations of which democratic countries are members would be inspired by the determination to return to a parliamentary system. In relations with Islamic countries with which Türkiye has deep-rooted historical and traditional ties, efforts will be made to strengthen close friendship and brotherhood in all areas. In addition to these strong ties, relations with the Arab countries, Iran, and Pakistan will be conducted in an understanding that is required by neighbourliness and geographical proximity. Türkiye's approach to the conflicts in the region will be based on principles such as justice and equity, self-determination of each nation, and rejection of territorial annexation by force. Within the framework of these principles, the attitude towards the Middle East problem and the support for the just cause of the Palestinian people will be pursued with determination. The Government of Türkiye wishes to develop friendly relations and close cooperation with all its neighbours. In this framework, special attention will be paid to the development of friendly relations with the Soviet Union. The Government hopes that fair solutions to the bilateral problems with Greece, which respect the rights and interests of the parties, will be reached through negotiations. Rights and interests in the Aegean are of vital importance for Türkiye. It is expected that the status of the Aegean islands determined by the treaties will be respected and that the treaties concerning the rights of the cognates in Western Thrace will be respected. A bi-zonal, bi-communal federal solution to the inter-communal conflict in Cyprus is desired through negotiations within the framework of the previous agreement. The Government will support the solutions to be reached between the parties in the ongoing inter-communal talks" (National

Security Council Journal of Minutes [MGKTD], 1980, pp. 88-93).

The NSC was composed of the President and Chief of General Staff General Kenan Evren, Commander of the Land Forces Nurettin Ersin, Commander of the Air Force Tahsin Şahinkaya, Commander of the Naval Forces Nejat Tümer, and Commander of the Gendarmerie General Sedat Celasun (Aydın & Taşkın, 2015, p. 326).

1. Relations with the USA

In the 1970s, Türkiye had to face various foreign policy problems with the United States on major issues such as the poppy cultivation crisis, the acceleration of left-wing social events, and the Cyprus Peace Operation. However, in the context of security priorities, it preferred to get closer to the US from the very beginning of the 1980s. In this framework, although Turkish-American relations generally followed a positive course during the Interim Regime Period (1980-1983), some issues of disagreement remained. In the US Congress, some criticisms were made against the change of administration in Türkiye after 12 September, and this approach, which affected the US position on military aid, caused some reactions in Türkiye (Bostanoğlu, 2008, p. 383). The US lifted the embargo against Türkiye in September 1978 after the 'poppy cultivation crisis and the Cyprus Peace Operation,' and in 1980, the US carefully monitored the anarchy, terrorism, turmoil, and political instability in Türkiye. The United States expressed its understanding of the intervention on 12 September 1980 and stated that aid to Türkiye would continue. On 13 September, US Ambassador Robert Strausz-Hupe arrived in Ankara as the President's special envoy and spent ten days in Ankara (Çakmak, 2010, p. 116).

Before the coup, the US administration had made requests from Türkiye between 1979 and 1980, such as the use of bases for U-2 flights over the USSR and the deployment of the Agile Force in Türkiye. On the other hand, Greece's endeavour to return to the military wing of NATO was another issue that was on the agenda. Although Türkiye rejected these proposals at the first stage, after 12 September, these proposals were accepted by the Turkish Government except for the 'Placement of the Agile Force in Türkiye' (Gönlübol et al., 1987, p. 605).

At the time of the 12 September coup d'état, the international conjuncture once again revealed the importance of Türkiye in the eyes of the West. Western allies, especially the USA, were more careful and understanding in order not to push the 12 September military regime out of the system. The 12 September regime, which interrupted relations with Europe, gave all the weight to the USA in foreign policy. In this period, security was again prioritised in relations with the USA. Economic relations with the US, which had previously been characterised by a unilateral flow of aid, began to gain momentum in a bilateral manner only after the 1980s. As Türkiye's economy and trade entered the globalisation process in the 1980s, Türkiye expressed its desire to take its classical relationship with the US to a new dimension with the slogan 'trade, not aid.' The main issues that the US focused on during this period were the ratification of the Defence and Economic Cooperation Treaty (DECT) agreed on 29 March 1980 and the Agile Force Project (Oran, 2006, pp. 37-39; Beriş & Gürkan, 2002, p. 7).

After coming to power, the Government of Bülent Ulusu tried to resolve the disagreements with both the USA and NATO.¹ The first step was the appointment of Haydar Saltık as the Secretary General

¹ There were great tensions with the United States of America between 1970-1980. One of the most prominent of these problems was the poppy (opium poppy) cultivation and the other was the Cyprus issue. On 28 March 1970, a major earthquake occurred in the Gediz region of Kütahya in the Aegean Region. Thousands of people lost their lives in the region, which can be considered as the centre of Western Anatolia, where poppy cultivation was also intensively cultivated. The US provided economic aid to Türkiye after the disaster. On 1 April 1970, US Secretary of State William Rogers began his meeting with Turkish Ambassador to Washington Melih Esenbel by expressing his regrets about the earthquake in Türkiye, but the main issue was the ban on poppy cultivation. Poppy cultivation in Türkiye had already been reduced from forty-two provinces to nine and would soon be further restricted. Türkiye

of the National Security Council. Another development was that the Defence and Economic Cooperation Treaty (SEIA) signed with the USA on 29 March 1980 was ratified and put into effect by the Bülent Ulusu Government. In this treaty: “The Parties, recognising the close relationship between economic and defence matters and the fact that a sound defence is based on a sound economy, and in order to assist each other in fulfilling their mutual responsibilities as members of the North Atlantic Treaty Organisation, shall endeavour to the maximum extent possible to develop economic cooperation between them, including commercial, economic, industrial, scientific and technological relations, as provided for in Article 2 of the North Atlantic Treaty” (Official Gazette, 1981, pp. 1-3). Thus, during the period of Bülent Ulusu’s government, a compromise was reached with the USA on issues related to bases, defence, and economy by approving the SEIA. Thus, the interim regime administration found the opportunity to pay the debts by finding foreign resources, the problem of lack of consumer goods was overcome, raw materials and intermediate goods were supplied to the country, and industrial production started to increase. This situation was effective in increasing the support of the people, who were tired of economic problems, to the interim regime administration (Gözen, 2009, pp. 188-189).

According to the pioneers of 12 September, the military coup was carried out to stop the anarchy in the country and to end the political, social, and economic instability. The 12 September administration tried to take important steps to ensure stability in the Middle East region and to preserve the status quo. The administration opened up to the Middle East due to its close relations with the USA and the export-oriented economic growth model. It was thought that the interests of both countries were in the same direction and Türkiye and the USA should cooperate. In addition to being a Muslim country, Türkiye’s position within the Western system and its direct land and sea borders with the Soviet Union have led Western states, particularly the United States, to prioritise Türkiye in geopolitical terms (Uzgel, 2002, p. 46). On 1 March 1980, the US established a military structure called the Agile Force consisting of two hundred thousand people in Florida to be used against a possible Soviet expansionism and for regional crises. The US tried to make a co-operation agreement with Türkiye on the positioning of this military force in the Middle East and the provision of infrastructure and logistic support (Oran, 2006, p. 46).

Another development that marked this period in Turkish-American relations was the Brzezinski Doctrine and the creation of the Rapid Deployment Joint Task Force. When Reagan assumed the

was eager to resolve the problem, but this desire did not satisfy the United States. Rogers emphasised in the meeting that the US administration could provide whatever Türkiye needed to stop poppy cultivation. Demirel said that such a ban could not be imposed for 1970 and that the Turkish government could not destroy the crop. Demirel stated that such a thing would not be possible, noting that the vote rate had fallen in the regions where poppy cultivation was restricted. This request of the USA was realised during the Nihat Erim Government, which became Prime Minister after the 12 March 1971 Memorandum. The Nihat Erim Government took the decision to ban poppy cultivation in Türkiye on 29 June 1971 and this decision was published in the Official Gazette on 30 June 1971 and entered into force. Following a gradual transition period, cultivation was definitively ended in the autumn of 1972. *1 -The provinces in which poppy cultivation and opium production were notified to be banned as of the autumn of 1972 were determined as the provinces registered in the lists numbered (I) attached, 2 -The provinces in which poppy cultivation and opium production were banned as of the autumn of 1971 were determined as the provinces registered in the lists numbered (II) attached, and the cultivation and production of poppy within the borders of Türkiye were definitively banned as of the autumn of 1972, upon the letter of the Ministry of Agriculture dated 26/6/1971 and numbered 02-16/1-01342, in accordance with Article 18 of the Law No. 3491 amended by the Law No. 7368 and Article 18 of the Law No. 3491 dated 27/12/1966. Article 18 of Law No. 3491 amended by Law No. 7368 and Article 22 of the Convention supplementary to Law No. 812 dated 27/12/1966, was decided by the Council of Ministers on 29/6/1971.* For detailed information, see. **Official Gazette**, 30.06.1971, p. 5. This ban, which started during the Nihat Erim period, was lifted by the Ecevit Government on 1 July 1974 due to increasing public pressure. For detailed information, see. Macide Başlamışlı, According to American Documents, the Poppy Issue on the Road to the 12 March Memorandum, *Journal of Academic History and Thought*. (2018). *Ilkbahar*, 2018, 5(14), 362-363; Dokuyan, S., & Narbahçe, R. (2018). *Bülent Ulusu Government Period in Turkish Foreign Policy (1980-1983)*. *Journal of Human and Social Sciences Research*, 7(4), 2906.

presidency in January 1981, the Islamic regime had taken over in Iran, CENTO had disintegrated, the USSR had invaded Afghanistan, and Papandreou's PASOK had won the elections in Greece with an anti-American election campaign. At the same time, Türkiye, under military rule, appeared to be a stable ally for America. In these circumstances, Brzezinski argued that a new strategy was necessary 'in the face of the growing influence of the USSR in the crisis belt stretching from the Balkans to Pakistan'. This strategy was aimed at consolidating US control in the oil region where the US feared growing Soviet influence. The Agile Force was created to protect the Middle East, particularly the Persian Gulf, in the event of an East-West conflict (Beriş & Gürkan, 2002, p. 8). After Iran, the Eastern Anatolia region of Türkiye, which is the buffer zone between East and West in the Middle East, gained special importance in the Agile Force project. Prof. Albert Wohlstetter, an American military strategist, argued that an attack by the USSR on Eastern Anatolia would be much more grave than an attack on Europe due to the West's dependence on Gulf oil. The task of defending the Middle East and Gulf oil was entrusted to NATO and the geostrategic position of Türkiye, as a NATO member, became even more valuable in comparison with Egypt and Israel (Armaoğlu, 1991, pp. 300-301).

Firstly, there were discussions that this force could also be used in the event of internal instability, which disturbed the countries in the region. Secondly, the command of the Agile Force, which had been excluded from NATO defence plans when it was first established, was transferred from Florida to NATO's Allied Command Europe in January 1981 by the Reagan administration. Thus, the US had taken an important step in including possible out-of-area interventions within the NATO framework, even though it was not accepted by its other allies (Kayar, 2003, p. 144). The USA, which attached great importance to the project, started to make intensive efforts to convince Türkiye with its official and unofficial officials. Many famous US experts came to Türkiye and gave conferences, emphasising Türkiye's role in the region and the importance of the threats arising from the USSR for Türkiye. They even argued that the Armenian terrorism, which increased during this period, was a part of the USSR's efforts to detach Eastern Anatolia from Türkiye. Before 12 September, the Ecevit and Demirel governments did not look favourably upon the US demands regarding the facilities to be provided to the Agile Force and the permissions to use them. After 12 September, the US increased its pressure, but this time the military government refused to allow the direct use of bases in Türkiye by the Agile Force. Kenan Evren stated that if NATO member states took a joint decision to intervene in the Middle East, Türkiye would abide by it, but would not take such a role on its own (Özcan, 1999, p. 23).

Despite these statements, the military administration accepted the acquisition of storage and facilities by the Agile Force under certain conditions, and the matter was settled in the Memorandum of Understanding of 1982. According to the agreement, in addition to the 10 airports to be modernised in Türkiye, two more were to be built in Muş and Batman. With regard to the airports, it was agreed that they would be limited to the obligations arising from the NATO Treaty, that they would not be used for intervention in a Middle Eastern country outside the NATO area of responsibility, and that they would be prohibited from being used outside their obligations and areas. It was also stipulated that the shipment or storage of supplies, weapons, ammunition, and fuel could only be carried out with the approval of Türkiye, and that air operations from these bases had to be approved by both Türkiye and NATO (and therefore by all NATO member states). These facilities were to play an important role in the US First Gulf Operation in 1991 (Bostanoğlu, 2008, p. 383; Uslu, 2000, p. 379). During the period of the Bülent Ulusu Government, the biggest problem between the USA and Türkiye was the Agile Force issue. The Rapid Deployment Force Project was a strategy designed to stop the USSR's advance in the Middle East. The US made great efforts to convince Türkiye of the project and in this context, a CIA director (William J. Casey) visited Türkiye for the first time in October 1982. In addition, Paul Henze, a member of the National Security Council, gave various conferences in Türkiye and talked about Türkiye's importance in the region. Henze also claimed that the reason for the increasing Armenian terrorism

during this period was the USSR's efforts to separate Eastern Anatolia from Türkiye. The US wanted to implement the Agile Force Project in Türkiye, which put Türkiye in a very difficult situation. Since Türkiye did not want to spoil its economic agreements and good relations with Middle Eastern countries, it did not support the US Agile Force project (Gönlübol et al., 1987, p. 589).

The Wohlstetter Doctrine, which was presented to the US Department of Defence in the form of a report at this time, proposed the creation of an Islamic belt from Türkiye to Pakistan in order to prevent the USSR from taking advantage of the crisis in the Gulf, and stated that this belt should be encouraged to develop relations with each other and with China. The US encouraged this initiative and thus Turkish-American relations entered a process of rapprochement and improvement (Beriş & Gürkan, 2002, p. 8). The events during the Cuban Crisis, the fact that the US missiles stationed in Türkiye were the subject of negotiations between the USSR and the USA, and the fact that Türkiye was not informed about this situation, pushed Türkiye to rethink its foreign policy alternatives. Shortly after this development, the Johnson Letter crisis caused Türkiye to resort to the discourse that Türkiye could be part of a new world (Çakmak, 2010, p. 116). After 1973, the main problem of Turkish foreign policy was the Cyprus issue and the main consequence of this issue was the US response with an arms embargo. Imposed from 5 February 1975, the arms embargo was lifted on 26 September 1978. The overthrow of the Shah by Ayatollah Khomeini in Iran at the beginning of 1979 and the opposition movements that started with the occupation of the American Embassy in Tehran, the USSR's entry into Afghanistan on 27 December 1979, and the outbreak of the Iran-Iraq War in September 1980, which would last for 8 years, pushed the US to give more importance to Türkiye due to its position and to soften its attitude. In the assessments made after these developments, Türkiye was defined as a reliable ally for the US in a region in crisis. After losing Iran, a very important ally in the Middle East, the US was in a difficult situation against the USSR and lifted the embargo on Türkiye in September 1978. Moreover, the worrying developments in Afghanistan were also effective in lifting the embargo (Gözen, 2009, pp. 188-189).

2. Relations with Greece

On 14 August 1974, Greece decided to withdraw from the military wing of NATO on the grounds that NATO did not prevent Türkiye during the Second Cyprus Operation. After Greece's withdrawal, the authority of supervision and control over the Aegean passed to Türkiye. In addition, in July 1974, Türkiye became authorised to authorise flights within a 50-mile radius over the Aegean. Greece, on the other hand, started to make various attempts in 1976 to regain the control system it had lost in the Aegean and wanted to return to the military wing of NATO. Türkiye stated that the areas of control in the Aegean should be redefined before Greece came to NATO. On 6 October 1980, the US Ambassador met with Kenan Evren and stated that it would be extremely dangerous for NATO's South-Eastern wing to become divided. On 17 October 1980, General Rogers came to Ankara and stated that elections would be held in six months and that if the socialist party came to power in Greece, this country would be completely lost. General Rogers managed to convince Evren by giving him "the promise of soldiers" (Gönlübol et al., 1987, p. 603). On 20 October 1980, the NATO Defence and Planning Council approved the return of Greece to the military wing with a decision issued rapidly. This decision, which was taken without consulting the Ministry of Foreign Affairs, caused Türkiye to lose its most important trump card against Greece. The agreement made with the Rogers Plan was a "provisional" agreement, made in a "secret" manner and was not binding in terms of international law. The document, which was referred to as the Rogers Plan in the international relations literature and symbolised Greece's return to the military wing of NATO, was first published in Türkiye in the 11 October 1985 issue of Milliyet newspaper (Milliyet, 1985). The document was subsequently accepted by the Turkish and Greek Governments and approved by the NATO Defence Planning Committee, thus marking Greece's return to the military wing of NATO. According to the four-point provisional arrangement and plan, Greece's return to the military wing of NATO was not intended to affect bilateral problems between Türkiye and

Greece. It was emphasised that this plan, which was intended to strengthen the military and defense capability of the Alliance, was only related to NATO's military activities and would not set an example for future bilateral military agreements. It was also stated in the document that Greece accepted NATO's military committee documents and all documents to which it was a party. It was also stated that Greece would decide whether or not to participate in the matters approved by NATO during the period when Greece was not in the alliance, according to its own will. In the document, it was decided that the air defense system and radar data should be provided to the members of the alliance fully and unrestrictedly and that the members should fulfill their responsibilities. It was also decided that in the command arrangement of NATO operations in the Mediterranean and Black Sea, the Commander-in-Chief of the Allied Forces of Southern Europe and the Commander of the Allied Naval Forces of Southern Europe should meet with their NATO commanders and clarify whether the relevant supervision should be transferred to NATO Subordinate Naval Commander (Oran, 2006, p. 106).

With Greece's return to NATO, it was expected that the problem of airspace control in the Aegean would be solved with the Rogers Plan and a period of détente would begin in Turkish-Greek relations. The control of the airspace in the Aegean passed back to Greece. With the Pan-Hellenic Socialist Party (PASOK) coming to power in Greece, a tense period was entered in Turkish-Greek relations. The 12 September Administration's decision to accept Greece's return to NATO with the Rogers Plan can be considered as a move that weakened Türkiye's hand in its foreign policy. Following the Rogers Plan, negotiations on the Aegean command area started on 3 December 1980 in Athens. On 16 March 1981, the Secretaries General of the Turkish and Greek Foreign Ministries met in Ankara. Russos, the head of the Greek delegation, stated: "We have come here not only to talk but also to achieve something," while Kamuran Gürün, the head of the Turkish delegation, said: "I am happy to express our hope for a solution to all the problems between our countries and our conviction that positive steps towards a solution will be taken under your general secretariat" (Çağiran, 2008, pp. 740-741).

After PASOK came to power in Greece, relations between the two countries came to a standstill. Although there was a positive atmosphere with Greece on NATO, the improvement of relations was not as easy as it was thought. The Cyprus problem, the territorial waters in the Aegean, the FIR Line (Flight Information Region), and the demilitarisation of the islands have been difficult issues for the two countries to overcome. Türkiye and Greece came face to face with the Cyprus problem for the first time in the mid-1950s, along with the solution of the problems left over from the Lausanne Peace Treaty. The Cyprus problem has been one of the most important problems between Greece and Türkiye for many years. On 16 August 1960, the establishment of the Republic of Cyprus was accepted with the Treaties of Guarantee and Alliance signed between the parties (Milliyet, 1960, p. 1). Considering the events that took place until 1974, it was observed that the Constitution of the Republic of Cyprus gradually deviated from its main purpose. The Enosis efforts of the Greeks continued unabated and for this reason, the activities of EOKA intensified between 1960-1974 in order to realise Enosis (Oran, 2006., p. 107).

According to the London and Zurich Treaties, the states guaranteeing the independence, territorial integrity, and constitutional order of the Republic of Cyprus were responsible for acting against any attempt to change the status quo and for restoring order. According to the relevant treaties, the guarantor states were Türkiye, Greece, and the United Kingdom. Leaving aside the international law dimension of the issue, the Enosis supporters, who actually acted on the island, started to take actions in line with their ideals of intimidating the Turks and annexing Cyprus to Greece. In the face of increasing pressure and violence against the Turks, the Turkish Government of the period, unable to find the support of the UK for the solution it expected, decided to make two separate landings in 1974 in order to establish peace on the island, and after the operations, the Enosis plan in Cyprus was collapsed and the freedom and right to life of the Turks was ensured (Denктаş, 2000, pp. 387-388). On 13 February 1975, the Turkish Cypriot Federated State of Cyprus (TFFC) was declared and the declaration of the TFFC was

condemned by the UN Security Council resolution and it was foreseen that the two communities would continue negotiations on the basis of equality. In mid-1980, the Cyprus problem was tried to be solved through negotiations by the rulers of the two countries. Türkiye accepted bi-communal and bi-zonal administration in Cyprus. Although Greece accepted bi-communal Cyprus, it did not accept the issue of bi-zonal Cyprus. The Papandreou government claimed that this was an international issue and should be resolved by the UN and not by NATO. 1981 was an election year for the Turkish community living in Cyprus. In the Turkish Federated State of Northern Cyprus (TCFN), the presidency of Rauf Denktaş since 1976 was subjected to many criticisms by his own people. These criticisms are mainly related to the economic dependence of the TCFD on Türkiye and the failure of the Turks sent to Cyprus from Türkiye to adapt to the region. In the June 1981 general elections, no single party in Cyprus was able to win a majority of votes and the opposition parties resorted to a coalition. However, the Turkish Foreign Minister of the period, İlder Türkmen, prevented the formation of the government by stating that Türkiye was against this coalition. On the Greek Cypriot side, Spiros Kyprianus was elected as President in the elections held on 13 February 1983. The Turkish Cypriot community, exercising its right to self-determination, declared the establishment of the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) on 15 November 1983 as a result of the unanimous vote of the KTFD Assembly. Türkiye was the first country to recognise the TRNC; it emphasised that the Turkish Cypriot people had the right to self-determination and that this right could not be abolished in any way (Soysal, 2000, pp. 467-468; Aramoğlu, 2007, p. 843; Sönmezoğlu, 2000, p. 81).

Upon the declaration of the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC), President Kenan Evren stated in his speech at the Turkish Grand National Assembly that, “The negative attitude of the Greek Government was effective in the establishment of the TRNC. Although we were unaware of the establishment of the TRNC, Türkiye will not withhold its support to its cognates. Türkiye supports the unification of both sides under the roof of a federation on equal terms. Türkiye appealed to the world to gain the support of the world public opinion and to ensure the legitimacy of the baby homeland. However, the establishment of the TRNC was met with reaction by Greece and the UN. Greek Prime Minister Papandreou stated that this decision was unacceptable and that the Greek Government would not remain unresponsive, while the US wanted this decision to be reversed. In Türkiye, the Council of Ministers decided to recognise the TRNC by the Republic of Türkiye and Foreign Minister İlder Türkmen stated: ‘From now on, we should turn our attention to efforts for a peaceful settlement. We hope that all relevant governments will assist in this endeavour. As always, Türkiye will continue to support the UN Secretary General’s good offices mission. The economic aid we have provided to the CTFD before will continue this time to the TRNC. TRNC is not the only country receiving aid from foreign countries. We wish a happy future to our Cypriot compatriots’” (Cumhuriyet, 1983, p. 1; Son Havadis, 1983, pp. 1-7). The world greeted the independence of Cyprus with great surprise. The USA stated, “We do not recognise it. No one should recognise this administration,” while the UK condemned the decision and stated, “The only legitimate power is the Greek Cypriot administration” (Tayyar Arı, 1995, p. 53).

The issue of territorial waters, which was another problem with Greece, came to the agenda again during the period of the Bülent Ulusu Government. Territorial waters are defined as the sea area surrounding the land territory of the coastal state and over which they exercise sovereign rights. In 1936, Greece increased the width of its territorial waters to 6 miles, without prejudice to the provisions in force which, in some special cases, determine the width of the territorial waters more or less than 6 miles, while Türkiye did not raise a voice (Çoban, 2008, p. 14). This was one reason for the friendly relations between the two countries in the 1930s. On 15 May 1964, when there was a tense atmosphere due to Cyprus, Türkiye increased its territorial waters to 6 miles with the Law No. 476 on Territorial Waters based on the principle of reciprocity. This was also confirmed by the Decree Law No. 187 of 29

September 1973, which recognised that this width could be increased by a Presidential Decree upon the proposal of the Council of Ministers (Ertürk, 2007, p. 107).

Türkiye started to apply 6 miles in the Aegean Sea only after 1964, and Turkish territorial waters had only reached 7.1 percent of the Aegean Sea. Andreas Papandreou, who came to power in 1981, began discussing increasing Greece's territorial waters to 12 miles. Although Greece enjoyed sovereign rights on a 6-mile wide maritime boundary, it started to express its intention to increase its territorial waters to 12 miles as official policy. If Greece increased its territorial waters to 12 miles, it would turn the Aegean, which includes nearly three thousand islands, large and small, extending to the Turkish coast, into a Greek lake. This would increase the area over which Greece could exercise its sovereign rights in the Aegean from 35 percent to 63.9 percent. Consequently, Türkiye's maritime access to the Mediterranean via the Aegean would have to be provided through Greek territorial waters. Türkiye notified Athens that it would not accept this and declared that if Greece increased its territorial waters to 12 miles, Türkiye would consider it an act of war, i.e., "casus belli" (Yücel, 2010, p. 93). Following the signing of the United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS) in 1982, Türkiye, although not a party to UNCLOS, determined its territorial waters as 6 miles with the new Law No. 2674 on Territorial Waters enacted on 20 May 1982. While Turkish territorial waters increased to 12 miles in the Black Sea and the Mediterranean, a width of 6 miles was maintained in the Aegean (Gönlübol, 1987, p. 604).

In September 1983, Greece proposed the establishment of a NATO base on Limni Island. Turkish Foreign Ministry Spokesperson Akıman stated, "The issue of the inclusion of Limni Island in this NATO exercise is currently being examined by the NATO Council. It has not yet been clarified. However, I would like to state that it is unthinkable for us to accept the inclusion of Limni Island in the said exercise due to its non-weaponised status regulated by international agreements (Treaty of Lausanne)" (Çağiran, 2008, pp. 698-700). The issue of demilitarisation of the Aegean islands was another issue during the Uluşu Government. The Treaty of Lausanne stipulated that some islands ceded to Greece should not be armed by this state. Greece did not comply with this rule and sought to arm the islands from the beginning of the 1980s. After the 1974 Cyprus crisis and in the 1980s, Greece started to openly declare and defend the re-armament of Limni and other islands. Papandreou's statements on this matter were supported by the UN Conference on the Law of the Sea in 1982. According to international law, the height of the national airspace over the islands could only be the width of the territorial waters. Therefore, the height of the Greek national airspace over the Aegean Islands could not exceed 6 miles (Son Havadis, 1983, p. 1).

As a result, "the current practice of determining the territorial waters of Türkiye and Greece in the Aegean as 6 nautical miles still continues and Türkiye continues to defend its arguments against the Greek theses on the international platform, but Greece's full membership to the EU indicates that it is unlikely that the problem will remain only between the two countries in the near future" (Sönmezoğlu, 2000, p. 81). Another important problem between Türkiye and Greece was the FIR Line. According to the 1944 Chicago Convention, the boundary of a country's territorial waters and the width of its national airspace must be the same. However, Greece began using the airspace boundary as 10 miles, exceeding the 6-mile limit before the UN Convention on the Law of the Sea. The issue of the FIR Line continued to be an unresolved problem between the two countries. FIR (Flight Information Region) responsibility over the Aegean was agreed upon at an ICAO meeting in 1952, with air traffic west of the Turkish-Greek territorial waters line falling under the jurisdiction of the Athens FIR, and east of this line under the Istanbul FIR. This decision was taken to prevent Greek aircraft flying to the Greek Islands from passing through the Turkish control zone every time. This line continued to be applied until 1974 without causing problems. During the 1974 Cyprus Peace Operation, Türkiye established a new FIR Line for security reasons and announced it to the world with NATOM No. 714 issued on 6 August 1974,

requesting information about aircraft heading towards Türkiye within 50 miles of its shores. Greece responded with NATOM Nos. 1066 and 1252, declaring the Aegean Sea as a dangerous zone and closing the region to flights, declaring the air routes to Türkiye unsafe due to conflicting control and stating it could no longer be responsible for security measures. While negotiations on the issue failed to reach a solution until 1980, Türkiye announced in 1980 that it was terminating NATOM No. 714, Greece withdrew its NATOMs, and the area was reopened to traffic. However, the dispute continues. In particular, the disagreement on whether military aircraft should provide flight information to the centre when travelling to FIR zones led to the decision that all military aircraft within the Athens FIR area of responsibility must submit their flight plans. Türkiye does not provide flight information for military aircraft, arguing it is contrary to international agreements, but reports the flight information of civilian aircraft to Athens. Due to the FIR line arrangement in the Aegean, Greece intercepts flights for which flight information is not given before the exercises. Türkiye maintains that it has as much right as Greece to carry out such procedures (Erdoğan, 1995, p. 32).

Another problem with Greece during this period was the issue of Western Thrace Turks. Türkiye guaranteed the rights of Western Thrace Turks with the Treaty of Lausanne. In the post-1980 period, especially after Papandreou came to power, Greece's pressure on Greek citizens of Turkish origin in Western Thrace increased. With the policies it pursued, Greece committed injustices to the Turks living in the region and forced them to migrate. While Greece's sanctions on this issue continued, in March 1982, about a hundred Muslim-Turks in Western Thrace started a demonstration in Xanthi. The dispute arose from the confiscation of the lands of the Western Thrace Turks by the state following a land issue. As a reaction, Türkiye decided that Greek nationals could not transfer their property in Türkiye, which had been frozen by the 1964 Decree, but this decision was cancelled before it became law (Gönlübol, 1987, p. 604; Toprak, 2013, p. 47; Oran, 2006, p. 106).

3. Relations with the EEC

On 12 September 1980, with the military takeover of the government, Türkiye entered a problematic period in its relations with Europe. In 1980, one of the two important developments that led to radical changes in Türkiye-European Economic Community (EEC) relations was the military coup of 12 September 1980 and the other was the Greek factor. Türkiye-EEC relations were interrupted for a long period with the military coup of 12 September 1980 (Bilici, 2004, pp. 80-81).

Before the 12 September intervention, the minority government of the EP had the intention to revive Türkiye's relations with the EEC and even to apply for early full membership. However, after 12 September, the deterioration of Türkiye's relations with Europe, as seen in the Council of Europe, had an impact on the EEC as well. The EEC countries, which were already worried about being in a difficult situation in case of Türkiye's early application for full membership, were relieved by the stagnation in relations after 12 September. Being aware of the atmosphere in Europe, Türkiye did not take any new initiative on the EEC issue. The imposition of visa requirements for Turkish citizens by some European countries had a negative impact on relations with the EEC. The issue of free movement, which was of great importance for Türkiye and of equal concern for the EEC, became a more difficult problem to solve. On the other hand, the early accession of Greece to the EEC on 1 January 1981 could be considered as a new negative development for Türkiye. Because Greece had gained an advantageous position in terms of the export of agricultural products compared to Türkiye and a strong position in the EEC against Ankara (Toprak, 2013, p. 47).

In countries such as the Netherlands, Belgium, France, Luxembourg, and the Federal Republic of Germany, visas were introduced for Turkish citizens who wanted to go abroad for political asylum, fleeing the practices of the 12 September Administration. On 1 January 1981, when Greece was accepted as a full member of the Community, Türkiye psychologically lagged behind Greece and was left in a

difficult economic and political situation. Türkiye announced at the Association Council meeting held in Brussels on 5 June 1981 that it would apply for full membership after the return to democracy in the country, and the EEC responded positively to this development. However, the EEC's approach towards Türkiye started to harden due to the repression targeting trade unions, political parties, and civil society organisations, which started to intensify in Türkiye as of the second half of 1981. In addition, the hardening of Athens' attitude towards Ankara after PASOK came to power in Greece, the lobbying activities of refugees seeking political asylum from Türkiye to Europe, the 12 September Administration's efforts to have good relations with Arab countries, and the fact that Israel and the Jewish lobby in Europe, which had started to distance themselves from Türkiye due to this effort, did not support Türkiye in different actions of the EEC, further negatively affected the relations between the EEC and Türkiye. The unfavorable atmosphere in the political sphere was also reflected on the economy, and the EEC started to impose restrictions on cotton yarn imports starting from the end of 1981, accusing Türkiye of dumping. In 1982, restrictions on all textile export products of Türkiye were added to these restrictions and new quotas were introduced (Demiriz, 2011, p. 83; Oran, 2021, pp. 83-88).

Generally speaking, after the 12 September intervention, the EEC preferred to follow the developments in Türkiye. Due to the reluctant and slow transition to democracy by the military administration, the repressive atmosphere in the country, the closure of all political parties and the confiscation of their assets, and the rejection of new political parties on the grounds that they were deemed unsuitable by the 12 September Administration, the EEC decided to freeze its relations with Türkiye on 22 January 1982 (Bilici, 2004, pp. 80-81).

Although Sweden, Norway, Denmark, the Netherlands, and France complained to the European Council of Human Rights against Türkiye in July 1982, relations with the EEC continued at a certain level. In fact, the EEC granted various loans to Türkiye during this period and did not cause any difficulties in the postponement of unpaid loans. The Financing Agreement and the Implementation Protocol of the Financing Agreement signed between Türkiye, the EEC, and the European Investment Bank were ratified (Gönlübol, 1987, p. 605; Oran, 2006, p. 195).

On 10 April, the European Parliament adopted a resolution condemning the developments in Türkiye in very strong language. Prime Minister Bülent Ulusu said the following on this issue: "The wings to which the parliamentarians who voted against Türkiye belong are actually representatives of a small group who wish the atmosphere in Türkiye before 12 September to continue and who desire the tensions that will arise from this atmosphere. This intention is clearly evident in the preamble of the resolution, where it is claimed that the regime-sponsored policy of intimidation is continuing in Türkiye, and in the conclusion, where it is stated that the Turkish people's struggle for the restoration of democratic institutions such as parliament, political parties, and trade unions is supported" (Cumhuriyet, 1981, p. 1; Milliyet, 1981, p. 6; Oran, 2006, p. 106).

Starting from 10 April until the end of May, Türkiye remained on the European agenda for a month. The views of the European political and economic institutions towards Türkiye and the expectations of the Turkish administration from Europe were observed during this period. Hans De Koster, President of the Council Assembly, prepared a report on his impressions in Ankara. In the report, De Koster put forward the following views: "It would be wrong to suspend Türkiye's membership of the Council of Europe. This membership should continue. The membership of Turkish parliamentarians in the Council should also continue and a formula for this should be found" (De Koster Report, 1982).

De Koster's 24-page report began with the President of the Assembly describing his contacts in Türkiye. He stated that "a large part of the population is satisfied with the intervention of 12 September. Not because they are in favor of a military dictatorship, but because they see that this intervention was

the only way. The army saved the country from chaos and, above all, built internal security. Kenan Evren, a man of great authority and humility, is extremely popular. Diplomatic observers in Ankara have no doubt that if a presidential election were held, Evren would win a large majority. The Turks are aware of their geopolitical situation and the dangers inherent in the common borders with the Soviet Union and Iran. In fact, the only democratic country with which Türkiye shares a common border is Greece. I must point out that the negotiations between Türkiye and Greece on the Aegean and Cyprus issues since the beginning of 1981 have been characterised by a hopeful situation on both sides. Naturally, the Turks are aware of the importance of their geographical importance for the West. I would not go so far as to say that Europeanisation is fully entrenched in all the territories of the Turks. There is an impression that Kemalism is no more than entrenched among the army and the intelligentsia. European public opinion has always been an important factor in Türkiye. Although democracy is not as it has always been in Türkiye, the Turkish people are used to and committed to democratic methods. If the crisis in the Turkish economy continues, this will not help the return to democracy. If economic aid to Türkiye were to be cut because of the current political situation, this would bring renewed turmoil to the country and lead to a permanent dictatorship and Türkiye's disengagement from Europe. Political parties will not be allowed to engage in political activity until a 'New Law on Parties' is drafted. Whilst this is a matter of concern for the Council of Europe, it is expected that current party leaders will not be excluded from the debate, provided that they speak in private" (De Koster Report, 1982). The report is the most favorable so far for Türkiye. It is particularly significant that De Koster, who is against the expulsion of Türkiye from the Council and in favor of the continuation of Turkish members in the Council, has expressed these views in the form of clear recommendations.

At its meeting on 29 April, the Presidium of the Council of Europe reached a consensus on Türkiye's continued membership and the extension of the mandate of its members (Milliyet, 30 April 1981, p. 6). In his speech to the members of the Council, De Koster stated that he believed that the TAF was not permanent. The Bureau agreed on the continuation of Türkiye's membership of the Council and the extension of the mandate of Turkish parliamentarians and decided to include this view in De Koster's "Annual Report" to the Assembly on 11 May (Milliyet, 16 May 1981, p. 1). According to the resolution adopted by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe in Strasbourg, Türkiye's membership will continue at least until September. During this period, delegations would again visit Türkiye and reports would be prepared. If the Council of Europe did not find Türkiye's steps towards a return to democracy credible, the issue would be discussed again in September and the question of Türkiye's membership would be raised again (Milliyet, 4 October 1981, p. 9).

At its meeting on 3 October, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe discussed the postponement of the final decision on Türkiye's membership of the Council until January. Steiner presented his report and draft resolution at the meeting. Steiner said that Türkiye's continued membership of the Council of Europe depended on its return to a pluralist democracy. He stated that they would analyse the situation in detail during their visit to Türkiye in December and that a conclusion would be reached in January (Milliyet, 8 December 1981, p. 1).

Responding to a journalist's question "Can you give a date for the transition from the Transition Period to democracy?", Prime Minister Uluşu said, "Before coming to the date of the Transition Period, it is necessary to dwell on the reasons for the current situation. In Türkiye, enough weapons were seized to equip two armies, and these weapons were smuggled into the country from neighboring countries. Today Türkiye is facing an undeclared war in terms of disintegration. This situation is not understood by the Europeans. Because they themselves do not have such a situation, but it may happen to them. Türkiye is explaining these to its European friends. Those who understand will understand, those who do not will not understand. I ask, where did these weapons come from? Which centers managed the operation? After 6 months, let's transition to democracy and let them devour Türkiye? There will be a

transition to a parliamentary system, and this will be because the Turkish people want it. But it will be reinforced in such a way that it will not return to the day of 12 September” (Milliyet, 16 May 1981, p. 1).

The EEC Council had asked Türkiye for a timetable for the transition to democracy. In response to this, Türkiye submitted a plan for return to democracy to the European Parliament in December 1981, which was deemed inadequate. The European Parliament, with the resolution adopted on 22 January 1982, requested the Commission and the Council to suspend relations until the restoration of fundamental freedoms and democracy (Milliyet, 26 January 1982, p. 9). Steiner, who traveled to Türkiye with a 22-member European delegation, said in his report: “Our visit to Türkiye on 8-14 January 1982 was extremely useful and important in every respect. In Türkiye we had contact with government officials, leaders of defunct political parties, trade unionists, lawyers and scientists. The present situation in Türkiye is incompatible with the status of the Council of Europe. The Council of Europe has to take a decision of a political nature. The situation in Türkiye raises concerns on two counts. These are the question of Human Rights and the timetable for the return to democracy. For these reasons, the decision of the Consultative Assembly of the Council of Europe should on the one hand encourage a return to democracy and on the other hand remind Türkiye of its Human Rights. In the return to democracy calendar, the referendum should be held in autumn 1982 and the general elections in autumn 1983 and spring 1984 at the latest. will be done. However, we need to be sure of this. There will be another delegation visit to Türkiye in the autumn” (Ahmet Gökdere, 1989, p. 185).

Türkiye considered the accusatory and condemnatory articles in the Steiner Report as interference in Türkiye's internal affairs. Evren, who had seen the report of the delegation, said: “An adverse decision would lead Türkiye to shift to other blocs or groups.” Evren stated that “Türkiye would return to democracy not because foreign countries wanted it to, but because the Turkish people wanted it to.” Against all objections, the Council of Europe decided not to expel Türkiye from the Council. The motions for Türkiye's expulsion from the Council were rejected, and Karasek, Secretary General of the Council of Europe, said: “If Türkiye tries to withdraw with a sudden nervousness, it would be harmful both for us and for itself” (Milliyet, 26 January 1982, p. 9). The 6 November general elections and the inclusion in the programmes of the participating and non-participating political parties of the principle that “Türkiye should become a full member of the EEC, or at least that relations should be revived and restored to a balanced and normal level” had led to different interpretations among the representatives of the Community members in Ankara. Some of them argued that “it could be realised next year if the new elected government takes the initiative to revitalise relations quickly and well” (Ahmet Gökdere, 1989, p. 185). According to circles and experts close to the Turkish government, “The initiative to give a new impetus to the partnership practices, which have been gradually deteriorating and paralysed since the last 3 years, is mostly in Türkiye's hands. The post-election government should start high-level visits without wasting time” (Milliyet, 26 January 1982, p. 9).

Türkiye applied for membership on 14 April 1987, without waiting for the completion of the periods stipulated in the Ankara Agreement. The Commission issued its opinion on this application on 18 December 1989 and stated that the Community could not accept a new member until it had completed its internal integration. Furthermore, it stated that Türkiye, while being eligible to join the Community, needed to develop in the economic, social, and political fields. Therefore, it was suggested that no date should be set for the opening of membership negotiations and that relations should be developed within the framework of the Association Agreement (Ahmet Gökdere, 1989, p. 185).

Conclusion

Between 1970 and 1980, twelve governments were formed in Türkiye, which did not last long. During this period, Türkiye was in a deadlock on many issues such as political instability, social and

economic crisis, labour strikes, student incidents and terrorism. While Türkiye was dealing with chaos at home, it also had to follow the agenda on issues concerning foreign policy. On 12 September 1980, following the military coup d'état, the 44th government of Türkiye was formed under the prime ministership of Bülent Ulusu. Relations between the US and Türkiye were strained in the 1970s due to the poppy cultivation, the Cyprus issue and the spread of leftist movements in Türkiye. After the 1980 Military Coup, relations normalised under the Ulusu Government. Firstly, a Defence and Cooperation Agreement was signed with the USA in early 1980. Afterwards, it was agreed that the US would use the NATO bases in Türkiye under certain conditions. The US considered Türkiye, one of its most important allies on the south-eastern flank of NATO, as a counterweight to the expansionist tendencies of the USSR. Türkiye was defined as a reliable ally for the US in a crisis region.

The USA demanded the rights to use the bases in Türkiye to carry out U2 flights against the USSR and an agreement was reached to a great extent. Although the USA, which wanted to ensure security against the USSR and from its own perspective in the Middle East, tried to deploy the 'Agile Force' consisting of approximately two hundred thousand people to Türkiye, the 12 September Regime led by the National Security Council in Türkiye did not approve this request. When Türkiye's relations with the EEC were interrupted, Türkiye shifted its foreign policy axis of gravity to the development of relations with the USA and prioritised security in its relations.

The previous unilateral aid policy has been replaced by a bilateral policy and Türkiye has evolved into a trading state rather than a mere recipient of aid from the US. The relations between Türkiye and Greece were among the issues that occupied the agenda the most during this period. The problems between Türkiye and Greece have been continuing since the early years of the Republic. The Cyprus issue, which has been going on for many years, gained a different dimension with the establishment of the Turkish Republic of Northern Cyprus in this period and strained the relations between the two countries. Problems were experienced with Greece in this period not only on the Cyprus issue, but also on many other issues such as the demilitarisation of the Aegean islands, the FIR Line and the inability to determine the length of territorial waters. Greece was able to become a member of NATO's military wing again when the plan determined by the US General Rogers was accepted by the National Security Council (MGK) led by Kenan Evren without the knowledge of the Turkish Ministry of Foreign Affairs in order for Greece, which had left the military wing of the alliance on the grounds that NATO had not prevented the Cyprus Peace Operation, to regain its former status. This development not only enabled Greece to regain the air surveillance authority in the Aegean, which had been given to Türkiye, but also weakened the Turkish government's hand against Greece.

The coup d'état government that ruled the country between 1980-1983 interrupted Türkiye's improving relations with European states. At a time when Türkiye was striving for full membership to the EEC, the military coup of 12 September and the subsequent military regime led by the National Security Council interrupted Türkiye-EEC relations. The restriction of democracy and demilitarisation in Türkiye and the spread of repression in the country hampered the EEC's political and economic support for Türkiye. On the other hand, Greece's accession to the EEC in 1981 paved the way for Greece to gain a political and economic advantage over Türkiye.

During the period of the Ulusu Government, it is observed that in foreign policy, in general, efforts were made to maintain the status quo and to maintain good relations with Western states and organisations. The economic bottleneck in the country was tried to be overcome with the assistance of the USA and European states. On the other hand, Ulusu, who was a statesman with a military background, tried to take an initiative in harmony with the National Security Council while serving as prime minister.

Finance

No financial support was received.

Conflict of Interest

There is no conflict of interest.

Sustainable Development Goals (SDG)

Sustainable Development Goals: Does not support

References

- Arcayürek, C. (2014). 11 Presidents, 11 Stories Çankaya (1923-1980) (Vol. 1) (2nd ed.). Cumhuriyet Publications.
- Arı, T. (1995). The Aegean problem and Turkish-Greek relations: Territorial waters and airspace problems in the light of recent developments. Ankara University SBF Journal, 50(1), 53.
- Aslan, Ö. (2018). The United States and Military Coups in Turkey and Pakistan. Palgrave Macmillan.
- Aydın, S., & Taşkın, Y. (2015). 1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi (3rd ed.). İletişim Yayınları.
- Balcı, A. (2017). Türkiye Dış Politikası: Principles, Actors and Practices (2nd ed.). Alfa Publications.
- Balcı, A. (2017). Türkiye Dış Politikası: Principles, Actors and Practices (2nd ed.). Alfa Publications.
- Beriş, Y., & Gürkan, A. (2002). Overview of Turkish-American Relations: Main Themes and Current Developments. TUSIAD.
- Bilici, N. (2004). Turkey European Union Relations. Seçkin Publishing.
- Bostanoğlu, B. (2008). The Quest for Multilateralism in Turkish Foreign Policy and the Politics of Turkey-US Relations. İmge Kitapevi.
- Çağırın, M. E. (2008). 12 September coup and foreign policy understanding. In H. Çakmak & B. Plantin (Eds.), 1918-2008 Turkish Foreign Policy (pp. 740-741). Kitapevi.
- Çağırın, M. E. (2008). Problems in the Near Environment and Turkey from Past to Present. Harp Akademileri Basım Evi.
- Çakmak, H. (2010). 12 September 1980 military coup and foreign policy. Türk Yurdu Dergisi, 277, 116.
- Çakmak, H. (2010). 12 September 1980 Military Coup and Foreign Policy. Türk Yurdu Dergisi, 277, 116.
- Çavdar, T. (2013). Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (5th ed.). İmge Kitabevi.
- Çoban, B. (2008). Karasuları sorunu. In İ. K. Ülger (Ed.), Aegean Problems in Turkish-Greek Relations (pp. 14). Derin Yayınları.
- Coşkun, Y. (2016). 12 September process in British documents. International Journal of Social Research, 9(42), 533.
- Cumhuriyet. (1981, March 16). [Newspaper].
- Cumhuriyet. (1983, November 16). [Newspaper].
- Demiriz, M. (2011). Askeri Darbeler ve Türk Dış Politikası (Master's thesis, Atılım University Institute of Social Sciences Department of International Relations).
- Demiriz, M. (2011). Askeri Darbeler ve Türk Dış Politikası (Master's thesis, Atılım University Institute of Social Sciences Department of International Relations).
- Ertürk, Y. (2007). Adalar (Aegean) Denizinde Türk-Yunan Mücadelesi. IQ Sanat Yayıncılık.
- Ertürk, Y. (2007). Adalar (Aegean) Denizinde Türk-Yunan Mücadelesi. IQ Sanat Yayıncılık.
- Gökdere, A. (1989). Gümrük Birliği Açısından Avrupa Topluluğu ve Türkiye İle İlişkileri. AÜ European Community Research and Application Centre Publication.
- Gökdere, A. (1989). Gümrük Birliği Açısından Avrupa Topluluğu ve Türkiye İle İlişkileri. AÜ

European Community Research and Application Centre Publication.

- Gönlübol, M., Aydın, S., & Taşkın, Y. (1987). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973) (Vol. 1)*. AÜSBF Yayınları.
- Gün. (n.d.). 12 September Belgeseli. (Video). YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=arGodO-alsE>. Accessed 2023, February 5.
- İnce, F. (2013). Lausanne Peace Treaty and the Aegean Islands. *Ankara University Turkish Revolution History Institute Atatürk Yolu Journal*, 26(53), 123-124.
- Kayar, M. (2003). *Iraq Problem in Turkish American Relations (1st ed.)*. IQ Culture and Arts Publishing.
- Milliyet. (1981, April 30). [Newspaper].
- Milliyet. (1981, May 16). [Newspaper].
- Milliyet. (1983, November 16). [Newspaper].
- National Security Council Journal of Minutes (MGKTD). (1980, September 27). *Birleşim* 4, C. 1, pp. 88-93.
- Oran, B. (2002). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorum (Vol. II)*. İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2006). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorum (Vol. II. 1980-2001)*. İletişim Yayınları.
- Özcan, M. (1999). Eksen tartışmaları. *Mostar Magazine*, 58, 23.
- Pazarıcı, H. (1986). *The Demilitarised Status of the Eastern Aegean Islands*. Ankara University Siyasal Faculty of Sciences Publications.
- Pazarıcı, H. (1986). *The Demilitarised Status of the Eastern Aegean Islands*. Ankara University Siyasal Faculty of Sciences Publications.
- Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives (BCA). (n.d.). 030.018.01.02/379.229.8.
- Sönmezoğlu, F. (2000). *Türkiye-Yunanistan İlişkileri & Büyük Güçler, Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar*. Der Yayınları.
- Toprak, S. (2013). The Western Thrace problem in the framework of Turkish-Greek political relations. *Bitlis Eren University Journal of Institute of Social Sciences*, 3(1), 47.
- Uğur, M. (1997). Customs union instead of Turkey's membership? Another commentary on EU-Turkey relations. In S. Paydak (Trans.), *Where is Turkey in Europe? Customs Union Agreement'nin Düşündürdükleri* (pp. 31). Ayraç Publishing House.
- Uslu, N. (2000). *Türk-Amerikan İlişkileri*. Yüzyıl Yayınları.
- Yetkin, Ç. (2011). *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika (27 May 1960, 12 March 1971, 12 September 1980) (5th ed.)*. Kilit Yayınları.
- Yücel, S. (2010). Turkish and Greek territorial waters and national airspaces as an element of the unending problem in the Aegean. *Journal of Security Strategies*, 6(12), 93.

Osmanlı Devleti'nde Beşinci Kolera Pandemisi ve Sosyal Belediyeciliğin Salgının Önlenmesine Etkileri

Abdulahap ALICI^{1*} Öner ATAY²

¹Doktor, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih, Konya, Türkiye

avalici@erbakan.edu.tr

²Doktor, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji, Konya, Türkiye

oneratay@erbakan.edu.tr

Makale Bilgisi

ÖZET

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 01.11.2024

Kabul Tarihi: 19.12.2024

Yayın Tarihi: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Kolera, Beşinci Pandemi, Osmanlı Devleti, Tahaffuzhaneler, Sosyal Belediyecilik.

Salgın hastalıklar tarih boyunca aralıklarla meydana gelmiş ve yaşadıkları dönemde siyasi, iktisadi, idari ve toplumsal değişikliklere neden olmuştur. Bu değişiklikler mevcut kurumların sorgulanmasına ya da yok olmasına yol açtı. Demografik ve sosyal ihtiyaçlar alanında meydana gelen bu tür ani değişimler aynı zamanda farklı kurumların doğmasına ve müesseseseleşmesine öncülük etmiştir. On dokuzuncu yüzyılda sanayileşmenin artması ve ulaşımın buharlı gemiler ile hızlanması endemik hastalıkların epidemi ve pandemi olarak yayılmasına neden oldu. Bu hastalıklardan olan kolera, Hindistan'dan dünyaya yayılarak nüfus artışı ve kentleşmenin hızına ulaştığı bu dönemde insanların kitlesel olarak ölümüne neden olmuştur. Özellikle temizlik ve hijyen açısından sorunlu alt gelir grubu arasında etkili olan bu hastalığa devletler müdahale etmiş ve çeşitli önlemler almıştır. Bu süreçte belediyeler devreye girerek hem hastalığın önlenmesine hem de yayılmasını durdurmaya çalışmıştır. Belediyeler su şebekesini kapalı hâle getirmek, ürünlerin hijyeninin kontrol edilmesi, hastalığın takibinin yapılması ve karantina önlemlerinin alınmasında merkez kurum haline gelmiştir. Bu bağlamda mevcut çalışma beşinci kolera pandemi dalgasını temel alarak belediyelerin aldığı önlemleri ve sosyal belediyeciliğe dönük faaliyetleri inceleyecektir. Çalışmanın kaynağını arşiv vesikaları, gazeteler ve telif eserler oluşturmaktadır.

The Fifth Cholera Pandemic in the Ottoman Empire and the Effects of Social Municipality on the Prevention of the Epidemic

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 01.11.2024

Accepted: 19.12.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

Cholera, Fifth Pandemic, Ottoman Empire, Tahaffuzhanes (Quarantine Centers), Social Municipality.

Epidemic diseases have occurred intermittently throughout history and have caused political, economic, administrative and social changes during the period they occurred. These changes have led to the questioning or eradication of existing institutions. Such sudden changes in demographic and social needs also led to the emergence and institutionalization of different institutions. The increase in industrialization and the acceleration of transportation with steamships in the nineteenth century caused endemic diseases to spread as epidemics and pandemics. Cholera, one of these diseases, spread from India to the world and caused mass deaths of people in this period when population growth and urbanization reached their peak. States intervened and took various measures for this disease, which was especially effective among the low-income group with problems in terms of cleanliness and hygiene. During this process, municipalities stepped in and tried to both prevent the disease and stop its spread. Municipalities became the central institution in closing the water network, controlling the hygiene of products, monitoring the disease and taking quarantine measures. In this context, the current study will examine the measures taken by municipalities and activities aimed at social municipalism, based on the fifth cholera pandemic wave. The sources of the study consist of archive documents, newspapers and copyrighted works.

To cite this article:

Alıcı, A. ve Atay, Ö. (2024). Osmanlı Devleti'nde Beşinci Kolera Pandemisi ve Sosyal Belediyeciliğin Salgının Önlenmesine Etkileri. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(2), 288-304.

<http://dx.doi.org/10.51117/metder.2024.75>

*Corresponding Author: Abdulahap Alıcı, avalici@erbakan.edu.tr

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Salgın hastalıklar yerleşik hayatın başlangıcından bu yana görülmüş ve insan nüfusunu sosyal, siyasal ve iktisadi olarak ciddi bir biçimde etkilemiştir. Milattan önce 429-426 yılları arasında meydana gelen Atina Vebası kitlesel ölümlere neden olmuş, bunun neticesinde büyük çaplı siyasi ve idari dönüşümler yaşanmıştır. Her ne kadar kolera, Atina şehir devletlerinin idari yapılarını değiştiren veba salgını kadar etkili olmasa da yerel düzeyde yeni yapıların ortaya çıkmasına ve yerel idarelerin güçlenmesine neden olmuştur. Zira hastalık su kaynaklı olduğu için yerel idarecilerin su kaynakları üzerinde sürekli ve düzenli kontrolünü gerektirmiştir (Frieden, 1977).

Kolera on dokuzuncu yüzyılda etkili olan bir salgın hastalıktır, ancak daha önce de endemik olarak görülmüştür. İbni Sina'nın belirtilerini tanımladığı, Londra'da 1667'de belirti ve sonuçları modern kolera ile uyuşan ve iki bin kişinin ölümüne neden olan bir salgın tespit edilmiştir. Yine Van Swieten benzer bir hastalık tespit etmiş ve belirtisinin şiddetli ishal olduğunu belirtmiştir. Bu tespitler koleranın pandemik olarak görüldüğü 1817 yılından önce Hindistan'ın dışında da mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Bu döneme kadar etkili bir bilimsel mücadele yöntemi geliştirilmemişti, ancak Latta tarafından ilk kez 1832'de kolera tedavisinde kullanılan *intravenous fluid replacement* (damardan serum tedavisi) yöntemi başarılı sonuçlar verdi. Tepkiler neticesinde göz ardı edilen bu yöntem beşinci pandemi döneminde tekrar kullanılmaya başlanmıştır. (Lacey, 1995, s. 1490-1411).

Osmanlı İmparatorluğu on dokuzuncu yüzyılda sanayi devrimi ve küresel ticaretin etkisiyle hızla artan salgın hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Salgınlarla mücadele için II. Mahmut döneminden itibaren temelleri atılan karantina uygulamasına Sultan Abdülmecid döneminde bütçe ayrılmış ve 1835 yılında Çanakkale tahaffuzhanesinde gemilere yönelik karantina uygulanmıştır (Arslan-Polat, 2017, s. 14-15). Kolera pandemisi, bu dönemin en yıkıcı sağlık krizlerinden biri olarak, toplumun farklı kesimlerini derinden etkilemiştir. Beşinci kolera pandemisi, Osmanlı topraklarında hızla yayılarak büyük can kayıplarına neden olmuş, toplumsal yapı üzerindeki sarsıcı etkilerine rağmen devletin halk sağlığı politikaları geliştirmesi, kurumsallaşma ve sosyal belediyecilik gibi olumlu gelişmeleri de hızlandırmıştır. Bu çalışma 1881 ve 1896 yılları arasında görülen beşinci pandemi dalgasının Osmanlı Devleti topraklarındaki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Beşinci Kolera salgınının küresel olarak ve Osmanlı topraklarında yayılma dinamikleri, devlet müdahaleleri ve dönemin sağlık politikaları, toplumsal algılar tarihsel ve sosyolojik bir bakış açısıyla ele alınacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nda sağlık hizmetlerinin devlet tarafından düzenlenmesinin, kurumsallaşmanın, sosyal belediyeciliğin ve halk sağlığına yönelik önlemlerin, toplum üzerindeki etkileri analiz edilecektir.

Beşinci Kolera Pandemisinin Yayılımı ve Alınan Önlemler

Kolera 1890 yılının Nisan ayında ilk kez Musul'da görülmüştür. Hastalık daha sonra Şam, Halep, Mardin ve Bağdat gibi merkezlere yayıldı. Cizre'de Temmuz ve Ağustos aylarında etkili olmuş ve aralıklarla tekrar etmiş ve Ağustos ayının ortalarında bölgeden kaybolmuştur. Bu dönemde bölgede gerçekleşen salgında 65 vakadan 25 tanesi salgın nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Cizre bölgesinde toplamda 180 vakadan 130'u ölümle sonuçlanmıştır. Nüfusun tamamına göre %5'lik bir ölüm oranı görülmektedir (Altan, 2019, s. 42-46). Hastalık ve sıcaklık arasındaki korelasyonu göstermesi bakımından 1890 yılında Adana'da görülen kolera salgınının Kasım ayından Aralık ayı sonlarına kadar etkili olması önemli bir örnektir (Demirkol, 2018, s. 145). İlk kez 1888'te görülse de salgının Antep'te 1890 yılının Ekim ayından itibaren etkili olduğu görülmektedir. Neticede 1891 yılının Eylül ayına kadar 196 kişi ölmüştür (Çalışkan, 2019, s. 1565-1567). Salgınlardan en fazla ölümün Müslümanlar arasında gerçekleşmesi tek başına Müslümanların karantina önlemlerinden kaçındığının bir göstergesi değildir. Zira en kalabalık millet Müslümanlardı. Halep'te 1890 yılının Ekim ayında başlayan kolera salgını sıcak geçen mevsimler nedeniyle bir yıl boyunca etkili olmuştur (Çalışkan-

Eyicil, 2019, s. 1308-1310). Salgın 1894 yılında Anadolu'nun içlerine ulaşmıştır. Koleranın Konya'da görülmesi üzerine bir komisyon kurulmuş ve böylece salgınla sistematik mücadele edilmesi hedeflenmiştir (BOA., A.}MKT.MHM., 552 – 15, H-22-12-1311).

İstanbul'da 1890 Ağustos ve 1894 Nisan aylarında etkili olan kolera salgınında ölüm oranı %57 seviyesindedir. Benzer bir biçimde Eskişehir'de Ekim ve Kasım 1893 tarihlerinde etkili olan kolera salgınında Batı'da görülen salgınla benzer bir biçimde ölüm oranı %50 seviyesinde seyretmiştir (Lacey, 1995, s. 1412). Salgının zirve döneminde ölüm oranı %70'e kadar çıkmıştır (Menekşe, 2020, s. 60-68). İlk olarak Kilis sancağında görülen Halep'te kolera aralıklarla tekrar etmiş ve etkili olmuştur ("The Cholera", Morning Post, 17 Eylül 1890, s. 5; "News in Brief", Times, 20 Ekim 1891, s. 3; "News in Brief", Times, 30 Haziran 1891, s. 5; "Cholera in Turkey", Liverpool Mercury, 30 Haziran 1891, s. 5; "The Spread of Cholera", Pall Mall Gazette, 18 Eylül 1890, s. 5). Hastalığın endemik olduğu Madras'ta hastalığın zirve döneminde ölüm oranı %10-11 seviyesindedir. Madras'ta koleranın yanı sıra açlık baş göstermesi salgının etkisini artırmış ve iki milyon kişi ölmüştür (Arnold, 1986, s. 121-125).

Oldukça etkili olan salgın 1892 yılında Kapadokya'ya ulaşmıştır ("Quarantine in Cappadocia", Aberdeen Journal, 22 Eylül 1892, s. 5). Bu karantina süresince bölge kordona alınmış ve on günlük karantina uygulanmıştır ("From our Occasional Correspondent", "Quarantine In Cappadocia", Times, 20 Eylül 1892, s. 4). Belediye doktorları kordonlarda görevlendirilmiştir (BOA., DH.MKT., 1674 – 62, H-22-03-1307). Halep ticaret rotası üzerinde bir şehir olduğu için sıklıkla salgın yaşanmıştır ("The Cholera", Evening Telegraph, 11 Ağustos 1891, s. 3). Salgınla etkin mücadele için yeterli teknik ve idari yetkinliğin mevcut olduğu görülmektedir. Ancak maddi imkânsızlıklar mevcuttur. Örneğin bu salgında Eskişehir'de pülverizatör, su filtresi ve etüv makinesi temininde sıkıntılar yaşanmıştır. Benzer şekilde yeterli kireç bulunmadığından salgınla mücadele yeterince sürdürülememiştir (Menekşe, 2020, s. 65-67). Harcamalar idari bütçeden yapılmış, ihtiyaca binaen yeni harcama talebi oluşturulmuştur (BOA., DH.MKT., 254 – 63, H-29-12-1311).

Beşinci kolera salgınının başlangıç noktası ve en etkili olduğu yer Osmanlı Devleti değildir. Bu dönemde politik bir araç olarak kullanılan ve Rusya'da ortaya çıkan 1893 kolerasının yayılma merkezlerinden birisi olarak Mekke gösterilmiştir. Bunun amacı Müslüman dünyanın "öteki" olarak tanımlanmasıdır. Bu sayede belirgin sınırlar içinde gelişen hukuki yapı ötekini dışlayacak ve kimin merkez kimin çevre olduğunu belirleyecektir. Nitekim "doğu sorunu"nun hedefi olan Osmanlı Devleti hep öteki olan "Orient"ın bir simgesi olmuştur. Rusya'ya 1891 yılında İran üzerinden ulaşan hastalık Bakü'de etkili olduktan sonra Moskova ve St. Petersburg gibi merkezlere ulaşmıştır (BOA., A.}MKT.MHM., 552-25, H-08-01-1312). Bu dönemde Rusya'da etkili olan kıtlık, salgının ciddi boyutlara ulaşmasına neden olmuştur. Rusya'da kolera nedenli ölümden sonra gerçekleşen kas spazmları halk arasında insanların canlı olarak gömüldüklerine yönelik söylemlere neden olmuştur. Rahiplerin hastalığı Tanrı'dan gelen bir ceza olarak görmeleri ve büyük ayinler düzenlemeleri koleranın daha fazla yayılmasına neden olmuştur (Frieden, 1977, s. 545-546; McGrew, 1960, s. 63). Rusya'da salgın nedeniyle 1892 yılında 216 bin ve 1893 yılında 39 bin insan ölmüştür (Frieden, 1977, s. 551).

Rusya'dan Avrupa'ya yayılan beşinci kolera pandemisi 1881-1896 yılları arasında meydana geldi. Mekke'de kolera görülmesi üzerine Rusya, Rusya'ya dönecek Müslüman hacıların Kafkas bölgesinde on gün süreyle karantinaya alınmasına karar verdi (BOA., MB.İ..., 82 – 51, H-04-11-1298; "The Cholera", Times, 18 Eylül 1890, s. 3). Kolera Mısır'dan gelen yolcular ve hacılar vasıtasıyla Marsilya'ya ulaşmış ve burada sıkı karantina önlemleri alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin büyük şehirlerinde kolera etkisini yitirirken Halep'te görülen 31 vakadan 20 tanesi hayatını kaybetmiştir ("The Cholera", Times, 24 Eylül 1890, s. 3.). Bu salgınla mücadelede merkez olarak belirlenen

Pozantı'da tahaffuzhane kurulamamıştır. Bunun nedeni yeterli doktor ve tıbbi personel olmamasıdır. Diğer yandan ödenek yetersizlikleri mücadelede zaman kaybedilmesine neden olmuş ve mevsimlik işçiler karantinaya alınmadan Adana'dan etraftaki diğer vilayetlere dağılmıştır. Bölgede görülen kolera vakalarının diğer bölgelere göre daha ölümcül olduğu ifade edilmiştir. Sağlık müfettişi Şerafeddin Mağmumi Tarsus'ta koleradan ölüm oranının %83'e ulaştığını belirtmiştir. Müfettiş, kolera hastaları için yapılacak hastanenin yüksek bir yerde olması gerekirken nehir kenarına yapılmasının hastalığı körüklediğini belirtmiştir. Şehirdeki insan sirkülasyonu ve sınırlı sağlık imkânları salgının etkisini oldukça artırmıştır (Demirkol, 2018, s. 149-151). Kolera hastaları dışında hastaneye gelenlerin etkilenmemesi ve kolera hastalarının tedavisinde zaman kaybedilmemesi için kalıcı bir kolera hastanesi yapılması planlanmıştır. Bu amaçla mevcut hastanelerin kapasitelerinin ve masraflarının tespit edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA., MV., 79 – 105, H-13-10-1311). Daha sonra bu hastanelerin daimi olması kesinleştirilmiştir (BOA., A.}MKT.MHM., 594-24, H-19-10-1311).

Karantina Önlemleri

Kolera etkili olduğu on dokuzuncu yüzyılda sosyal ve siyasi olayların önemli faktörlerinden bir olmuştur. Bu nedenle hastalığın etkili olduğu dönemlerde mevcut kurumlara güven sarsılmış ve yeni siyasi ve idari kurumlar ortaya çıkmıştır (McGrew, 1960, s. 63). Bununla birlikte bir doğal afet olarak değerlendirilen salgınlar olağan işleyişi bozarak kurumların işlevsiz hâle gelmesine neden olmuştur (Alkın, 2021, s. 20). Bu amaçla yeni önlemler alınmış ve yeni kurumlar ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde beşinci pandemi döneminde hacılar için inşa edilmiş önemli tahaffuzhaneler(karantina merkezleri) mevcuttur. Bunlardan ilki koleralı hacıların doğrudan karantinaya alındığı Kızıldeniz'de bulunan El Tor'du. Süveyş Kanalı'nın çıkış noktalarından İskenderiye'de bir tane vardı ve diğer ikisi Beyrut ve Tripoli'de bulunuyordu. İzmir'de bulunan Klamezon tahaffuzhanesi Anadolu ve Yunanistan'a gidecek yolcular için inşa edilmişti. (Promitzer, 2019, s. 153). Daha önce yaşanan pandemi dalgalarının aksine Osmanlı Devleti teknik olarak beşinci kolera pandemisine daha hazır ve salgın önlemleri daha etkili takip ediliyordu.

Özellikle artan ticaret yeni tedbirlerin alınması ve devletlerin birbiri ile sürekli iletişim halinde olmasını zorunlu hale getirmiştir, çünkü uluslararası ticaret gemileri o dönemde hastalığın en önemli taşıyıcısı olmuştur. Bu amaçla bulaş olan alanlar kontrol altında tutulmuştur. Örneğin İskenderiye'den gelip Karataş burnu ve Suveydiye arasında bulunan limanlardan birine gidecek gemilerin Beyrut ya da İzmir tahaffuzhanelerine gitmeleri için *pratika* denilen temiz belgeleri zorunlu tutulmuştur ("Cholera in Aleppo", Standard, 30 Haziran 1891, s. 5; "Foreign news", Birmingham Daily Post, 18 Eylül 1890, s. 8; "The Cholera", Morning Post, 18 Eylül 1890, s. 5; "The Cholera", Standard, 16 Ekim 1890, s. 3; "The Cholera", Standard, 17 Eylül 1890, s. 5). Ayrıca ihtiyaç halinde yeni tahaffuzhaneler inşa edilmiştir (BOA., A.}MKT.MHM., 552 – 31, H-14-01-1312). Bu tür önleyici tedbirlerin yanı sıra bilinçlendirme ve tedavi etme çabaları da yürütülmüştür. Bu bağlamda Bonkowski Paşa, Hıfzısıhha Umum Başmüfettişi olarak 1892 yılı Ağustos ayında tüm ülkede yetkili olarak koleraya karşı mücadelede görevlendirilmiştir. Paşa ve ekibi tarafından salgının yayılması muhtemel olan güzergâhlar belirlenerek buralarda bulunan lağım ve dere yatakları denetlenmiş ve yerel idareciler uyarılarak önlem almaları sağlanmıştır (Çil, 2023, s. 109-110).

Sosyal Belediyecilik Örnekleri

Belediyeler salgının önlenmesi ve tedavi süreçlerinde etkili rol oynamıştır. Hastalık kontrollerini yapan ve gerekli önlemleri alanlar belediye hıfzısıhha komisyonları ve doktorları idi. Bu konuda daha kapsamlı ve bilimsel bir mücadele için II. Abdülhamid döneminde Bakteriyolojihane-i Şahane kurulmuştur (Etker, 2006, s. 19). Batı Avrupa ülkeleri de Koch'un bulgularından ilham alarak bu iyileştirilmiş halk sağlığı önlemlerini benimseyen ilk ülkeler arasındaydı. Örneğin İngiltere'de, 1875 Halk Sağlığı Yasası, beşinci pandemi sırasında koleranın etkisini azaltmaya yardımcı olarak su

ve kanalizasyon yönetimi için hijyen standartlarını çoktan belirlemişti. Benzer şekilde, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki büyük şehirler (New York ve Chicago gibi) temiz içme suyu sağlamak ve su kaynaklarının kirlenmesini önleyecek kanalizasyon sistemleri kurmak için adımlar attı (Stratton, 1894, s. 22). Beşinci pandemi sırasında sorumlu belediye çeşitli konutları alarak hastane olarak kullanmış ve salgınla topyekûn mücadele politikası izlemiştir. Tebhirhane, pülverizatör ve etüv belediyelerin salgınla mücadelede kullandığı başlıca cihazlar arasında yer almış ve bu cihazlar için yapılan giderler belediye bütçesinde önemli bir yer tutmuştur. Hastanelerin idaresi, giderleri ve yine hastaların ihtiyaçlarının temini belediyenin görevleri arasında yer almıştır (Başaran, 2023, s. 462, 471-479). Bununla beraber II. Abdülhamid hastalığın kökten yok edilmesine yönelik ilaç geliştirme çabalarına destek vermiştir. Yusuf Zeki Bey'in geliştirdiği ilacın kullanılıp kullanılmamasına yine Şehremaneti Hıfzısıhha Komisyonu karar vermiş ve uygulanmasını desteklemiştir (Gültekin, 2020, s. 125). Salgın hastalık durumunda okulların tatil edilmesine yine belediye hekimlerinin raporları neticesinde karar verilmiştir (Bingül, 2020, s. 87).

Tekrar eden salgına karşı her vilayet farklı zamanlarda tedbirler almıştır. Zira salgın asimetrik bir karakterdedir ve bir yerde kaybolurken başka bir yerde zirve yapmaktadır. Belediyeler kendi imkânları çerçevesinde doktor temin etmiş ve dezenfeksiyon yapmış ancak bunlar çoğu zaman yeterli olmamıştır. Diyarbakır Vilayetinde kolera Ekim ayı ortasına kadar etkisini sürdürmüştür. Hastalığın tekrar ortaya çıkmasına karşı önlem olarak bölgeye doktor görevlendirilmiştir (Altan, 2019, s. 49). 1893 yılının Ekim ve Kasım aylarında Sinop'ta kolera etkili olmuştur. Burada bir askerin koleradan vefat etmesi üzerine hastane dezenfekte edilmiş ve kordon uygulaması yapılarak yerel idareciler dikkatli olmaları konusunda uyarılmıştır (Maral, 2021, s. 34-35). Sinop'a 1892 yılında yapılan Kavak tahaffuzhanesi hizmete girmiştir. Romanya'dan gelen gemiler on gün süre müddetle burada bulunan tahaffuzhanede tutulmuştur (Maral, 2021, s. 37). Bahsi geçen önlemlerin alınması ve takibinde belediyeler sorumludur. Kolera İstanbul'da ilk görüldüğünde şüpheli hastalık tabiri kullanılarak hayatın bir anda durmasının önüne geçilmiş, hastalığın niteliği tespit edildikten sonra gerekli önlemler alınmıştır (Bulmuş, 2005, s. 117). İnsan sirkülasyonu fazla olan yerlerde iktisadi ve sosyal hayat salgından oldukça etkilenmiştir. Galata'da 1893 yılında rıhtım bölgesinin kolera salgınının ilk patlak verdiği yer olması kaçınılmaz etkileşimin salgını da beraberinde getirdiğini göstermektedir (Yıldırım-Ertin, 2020, s. 88). Belediyeler salgın sürecinde gerekli önlemleri almaya çalışmış ancak bütçe yetersizliği ve eleman eksikliği gibi nedenlerle sıkıntılar yaşanmıştır (BOA., DH.MKT., 1969 – 6, H-08-12-1309).

a- Pandemi Önlemlerinde Kurumsallaşma ve Belediyelerin Temizlik Hizmetleri

Kolera gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadelede sadece tıbbi tedavi değil, aynı zamanda su kalitesi, temizlik ve izolasyon gibi kurumsal ve sistematik yaklaşımlar kritik rol oynamaktadır. Beşinci kolera pandemisine, diğer salgınlara oranla daha düzenli ve organize bir yanıt verilmiştir. Kolera ile mücadele kapsamında, karantina merkezleri, tahaffuzhaneler ve enfeksiyon makineleri önemli noktalara ve ana güzergâhlara yerleştirilmiştir. Ayrıca, Kahire'de su örnekleri alınarak suyun kalitesi laboratuvar ortamında incelenmiştir (Mackie, 1893, s. 222-223). Bu tür çalışmalardan biri 1894 yılında Bursa kolera salgınında yapılmıştır. Bursa'da Şerafettin Mağmumi'nin yaptığı tespit, dönemin sağlık müdahale stratejilerinin bir örneğidir. Kolera salgınına müdahale etmek için İstanbul'dan gönderilen Mağmumi, şehre gönderilen suyun lağım suları ile kirlenmiş olduğunu saptamıştır (Kumaş, 2011, s. 222). Bu tür tespitler, halk sağlığı açısından hayati önem taşımaktadır, çünkü salgınlara önlenmesinde, hastalığın yayılma yollarını tespit etmek, öncelikli bir adım olmuştur. Belediye kurumu özellikle Kanun-ı Esasi ile tüzel kişilik kazanmış ve şehirlerin yönetiminde yetkili hale gelmiştir. Böylece temizlik ve düzeninin sürekli hale gelmesi amaçlanmıştır. Nitekim bu tür çalışmaların eksikliği ve kurumsal sürekliliğin gelişmemesi salgının tekrarlamasına neden olmuştur. Yüzyılın sonlarında ölüm oranı oldukça yükselmiş, Bursa salgınında ölüm oranı hastaların yarısını geçmiştir

(Kumaş, 2011, s. 225).

İdari sorunlarla ilgili dile getirilen hususlardan biri salgın hastalıkla mücadele için belediyelerden farklı birimler olmasıydı. İstanbul'da kolera görülmesi üzerine 1893 yılında görevli olarak gelen Doktor Chantemesse idarede çok başlılığın önüne geçmek için sıhhi mücadelenin tek bir birim tarafından yapılmasını ve ilk önce hastalığın yok edilmesinin hedeflenmesi gerektiğine karar vermiştir (BOA., İ.HUS., 16-118, H-18-03-1311). Dr. Chantemesse belediyelerde bir sağlık komisyonu ve salgın anında görevlendirilmek üzere sağlık müfettişliği sisteminin kurulmasını önermiştir. Ayrıca diğer bir tavsiyesi tıbbi donanım ve personelin artırılması olmuşken, yoğun nüfusa sahip ve plansız bir şehir olan İstanbul için kanalizasyon ve içme suyuna yönelik tavsiyelerde bulunmamıştır (Yıldırım-Ertin, 2020, s. 89). Koleradan ölen kişilerin cenazelerinin bir an evvel defnedilmemesinden dolayı ilgili belediye görevlileri hakkında soruşturma açılmıştır (BOA., Y.PRK.BŞK., 33-97, H-06-05-1311). Belediyeler önleyici olarak hastalık görülen yerlerin temizlenmesi, halkın ortak kullandığı okul, cami ya da hastane gibi kurumlara ait tuvaletlerin kireçlenmesinden sorumlu tutulmuştur (Bingül, 2020, s. 88). Aynı tarihlerde Diyarbakır Vilayeti'nde görülen salgının temel sebebi de lağım sularının içme suyuna karışmasıdır (Bozan, 2015, s. 222). Bu durum, önleyici tedbirlerin yetersiz ve kalıcı olmadığını ortaya koymaktadır. Hijyen ve temizlik konusunda düzenli bir altyapı kurulmaması, hastalığın belirli aralıklarla yeniden baş göstermesine yol açmıştır. Salgın döneminde temizliğin sağlanması için olağanüstü düzenlemeler yapılmış ve vergiler konmuştur. Örneğin Halep'te temizliğin sağlanması için belediye zebhiye vergilerine zam yapılmasına karar verilmiştir (BOA., DH.MKT., 1804 – 43, H-20-06-1308). Benzer şekilde Sivas'ta köylülerin kağnıları hariç diğer iki hayvan koşulan tüm arabalarından belediyeye vergi alınması önerilmiştir (BOA., DH.MKT., 1854 – 79, H-24-12-1308).

Toplumsal eşitsizlikler hastalıktan etkilenme konusunda en etkili unsurlardan biridir. Temizlik ve beslenme koşulları hastalıkla mücadele sırasında belirleyici olduğu için toplumun ekonomik olarak alt tabakaları koleradan en fazla etkilenen kesim olmuştur. Bu koşullar altında yaşayan alt tabakalar hastalığın bir icat olduğunu düşünmüş ve karantina önlemlerine karşı çıkmıştır (McGrew, 1960, s. 65; Huber, 20006, s. 454-456). Fransa salgınlarla ilgili konferanslar düzenlemiş ve bunlara ülkelerin katılımı zamanla artmıştır. Bu zaman diliminde Rusya diğer Avrupa merkezlerine kolera yayılmasının merkezi konumunda iken bu ülkeye karşı suçlayıcı bir dil benimsenmemiştir. Ancak artan hacı sayısı neticesinde Hicaz bölgesi kaynaklı kolera vakalarının çoğalması bu devletleri Osmanlı Devleti'ne karşı suçlayıcı bir dil kullanmaya yöneltmiştir. Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülen sıhhi oryantlizmin etkileri Batı-tipi sağlık yönetiminin beşinci salgın sırasında benimsenmesiyle azalmıştı. Zira 1892 yılına gelindiğinde sterilizör kullanılması, Mekke'de karantina sürelerinin azalmasına neden olmuştur. Ancak 1894'te düzenlenen konferansta daha sıkı önlemler alınması ve hacıların Kamaran adasında tutulması önerildi. Hatta kadınların tamamen soyunarak dezenfekte edilmeleri planlar arasına alınmıştır (Huber, 2006, s. 467-468). Osmanlı Devleti'nde 1855 yılında Kırım Savaşı sonrasında kolera salgını nedeniyle öne çıkan temizlik fikri belediyelerin doğmasına yol açmıştır (Robins, 1997, s. 240). Sonuç olarak da belediyeler salgının önlenmesi ve kontrol edilmesinde sosyal alanda öncü rol oynamıştır.

b- Belediyelerin Hijyen ve Dezenfeksiyon Hizmetleri

Belediye hizmetlerine hijyenin dâhil olması 1858 yılında İstanbul'da Beyoğlu belediyesinin kurulması ve daha sonra 1859 yılında yürürlüğe konan "Sokaklara Dair Nizamname" ile başlamıştır. Bu düzenleme sokakların süpürülmesini ve insanların yoğun yaşadığı yerlerde hijyene dikkat edilmesini öngörüyordu. Daha sonra 1868 yılında yapılan bir düzenleme ile belediye sayısı on dörde çıkarılmıştır. Belediye hekimliği 1871'de kurulmuş, 1888 yılında gerçekleşen çiçek salgını üzerine belediye hekimlerinin belirli günlerde hastaları ücretsiz tedavi etmeleri kararlaştırılmıştır (Yıldırım,

2015, s. 99-100).

İstanbul'da 1865 yılında başlayan Büyük Kolera Salgını, yaklaşık 30 bin kişinin hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Ancak, buna rağmen salgınlar devam etmiş ve önlemler sınırlı kalmıştır. Kolera ile mücadeleye yönelik daha kapsamlı önlemler, 1893 ve 1894 yıllarında yaşanan salgınlardan sonra alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde bakteriyoloji çalışmalarına dayalı araştırmalar artmış, su analizleri yapılmaya başlanmış, dezenfeksiyon yöntemleri sistematik hale getirilmiş ve düzenli istatistiksel veri toplama uygulamaları düzenlenmiştir. Böylece, hijyenin sağlanması ve bakteriyel etmenlerin yok edilmesi, hastalıkla mücadelenin temel unsurlarından biri haline gelmiştir.

Bu dönemde, Avrupa'da da hijyen koşullarının yetersiz olduğu ve altyapı sorunlarının bulunduğu bazı bölgelerde salgınlar büyük etkilere yol açmıştır. Özellikle büyük şehirlerdeki hijyen eksiklikleri, yüksek ölüm oranlarına neden olmuştur. Örneğin, 1892 yılında Hamburg'da gerçekleşen kolera salgını, %45 gibi yüksek bir ölüm oranına yol açmıştır. Bu bağlamda, Alman mikrobiologu Robert Koch, hijyen standartlarının sıkı bir şekilde uygulanması, dezenfeksiyon yöntemlerinin yaygınlaştırılması ve hastalığın etkenlerinin bilimsel olarak belirlenmesi gerektiğini önermiştir (Yıldırım, 2020, s. 87). Tüm bu önlemlere rağmen, kolera salgınları aralıklı olarak devam etmiştir. 1893 yılında Rusya'da meydana gelen beşinci büyük kolera salgını, kıtlık nedeniyle daha da şiddetlenmiş ve salgından kaynaklanan ölümler artmıştır. Yetersiz beslenme, bağışıklık sistemlerini zayıflatarak halkın hastalığa karşı daha savunmasız hale gelmesine yol açmıştır (Frieden, 1977: 543).

Hijyen çoğu zaman karantinanın bir parçası olmuş ve bu sayede bir araç olarak kullanılmıştır. Karantina ile hastalar dolaylı olarak hijyen konusunda eğitilmiştir. Bulmuş, karantina uygulamasının İngiltere'nin ticari etkisi altında geliştiğini iddia etse de Osmanlı Devleti'nin sınır komşuları olan Rusya ve Avusturya diplomatik olarak bu konuda daha etkilidir (Chahrour, 2007, s. 688; Bulmuş, 2005, s. 40). Hac ya da siyasi kargaşa nedeniyle gerçekleşen bölgesel göçler salgın hastalıkların yayılmasına neden olmuştur. Bu nedenle 1893 yılında Rusya'dan Osmanlı ülkesine gerçekleşen Çerkez ve Yahudi göçleri karantina önlemleri ile kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. (Bozkurt, 2020, s. 112). Koleranın yok edilmesi ve tedavi edilmesi için kullanılmak üzere Şehremaneti'ne bütçeden finansman aktarılmıştır (BOA., Y..PRK.ŞH., 4-2, H-08-01-1310; BOA., DH.MKT., 2028 – 118, H-17-05-1310).

Beşinci kolera döneminde bilimsel ve teknik anlamda hastaları takip ve tetkik kesintisiz yapılmıştır. Bonkowski Paşa, Sivaslı Agop isimli kişi hastalıktan öldüğünde süreci başından sonuna kadar takip etmiştir. Bu bağlamda hastanın nereden geldiği, nasıl geldiği, nerede kaldığı, nerede tedavi gördüğü, kimlerle görüştüğü ve hastanede uygulanan tedavi süreci ve ölüm detaylıca kaydedilmiştir. Kolera şehirde 1894 yılının Eylül ayında görülmemiştir. Buna rağmen mütemadi bir dezenfeksiyon yapılarak hastalığın belirmesinin önüne geçilmiştir. Edirne'de salgın 1894 yaz mevsiminde etkili olmuş ve şehirlerarasında gidip gelen Yahudiler hastalığı taşımıştır (BOA., BEO, 528 – 39595, H-06-06-1312). Edirne'ye giden Bonkowski Paşa doktor yetersizliğinin salgının derecesini artırdığını bildirmiştir (Çil, 2023, s. 113-115).

Kolera etkeni temas yoluyla bulaşmaktadır. Bu nedenle etkenin pülverizatör ile püskürtülen buharla temizlenmesi (etüv ya da buhar makinesi) ya da suyla yıkanması gerekmektedir. Hastalık etkenlerinin yok edilmesi için kanalizasyon ve derelerde ilaçlama yapılmıştır. Hastalık Trabzon'da Temmuz 1892'de görüldü. Hastalığın tespit edilmesi durumunda karantina uygulaması çerçevesinde hastalar on gün tahaffuzhaneye kapatılırdı. Eğer bir gemide son yedi gün içerisinde kolera görülümüşse karantina uygulaması yapılır, bu süreyi doldurduktan sonra gemiler pratika belgesi alabilirdi. Ayrıca, gemiler hastalık içerdiği sürece sarı bayrak asar, temizlenince sarı bayrağın indirilmesine izin verilir (Ayar, 2005, s. 294). Bazı durumlarda belediyeler yetkilerini aşarak müdahalede bulunmuştur. Kolera vakası tespit edilen Olga isimli gemiye yapılan teftişin yetki aşımı olduğu ifade edilmiştir (BOA.,

A.}MKT.MHM., 595 – 12, H-07-06-1312).

c- İdari Önlemler ve Doktor Temini

Osmanlı Devleti'nde yerel yönetim mekanizması Batılı örnekleri gibi yukarıdan aşağıya gerçekleşmiştir (Güler, 1993, s. 94). Tanzimat öncesinde her mahallede imam ve eşraf temizlik, su temini, afetler ve sosyal konularda müstakil olarak yetkilidir. Yeniçeriliğin ilgası ile beledi işler ihtisaba verilmiş ancak istenilen sonuçlar alınamamıştır. Kırım Savaşı'nın etkisiyle İstanbul'da etkili olan kolera, şehirde temizlik ve sokakların genişletilmesine olan ihtiyacı artırmış ve 16 Ağustos 1855'te Şehremaneti kurulmuştur (Argunhan, 2022, s. 154, 164). İstanbul Şehremaneti 93 Harbi sonrasında İstanbul'a göç edenlere yardımcı olmuş, kalacak yer temin etmiş günlük ihtiyaçlarını karşılamıştır. Herhangi bir geliri olmayanlara maaş bağlanmıştır. Böylece insanların kendini idame ettirmesi hedeflenmiş ve yaşam koşulları iyileştirilerek salgınların önlenmesi planlanmıştır (Çaparlar-Kalaycı, 2022, s. 192). Koleranın sıcaklık ve temizlikle ilişkisi kurulsa da ne zaman ve ne derecede ortaya çıkacağı bilinmemiştir. Bu nedenle hastaneler ve salgın tedbirleri geçici olmuş ve personel sıkıntısı yaşanmıştır (BOA., A.}MKT.MHM., 552 – 18, H-26-12-1311). Örneğin, her mevsimde sıcaklıkların nisbeten yüksek olduğu Urfa'da, 15 Eylül 1890 tarihinden itibaren etkili olan kolera salgınında, en yüksek ölüm oranının Aralık ayında görülmesi, hastalığın sıcak iklimle ilişkisinin doğruluğunu ortaya koymaktadır. Zira bölgede Aralık ayı ortalama sıcaklıkları Anadolu'nun diğer yerlerine oranla daha yüksektir (Subaşı, 2021, s. 257-258).

Ticari hayat ve idari mekanizma, salgının etkilerini doğrudan kabul etmekten kaçınmış ve bu durumu açıklamaktan uzak durmuştur. Bu yaklaşım, hem dünya genelinde hem de Osmanlı Devleti'nde benzer şekilde uygulanmıştır. Örneğin, İzmir'de 1893 yılında başlayan kolera salgını öncesinde, hastalığın varlığı resmen kabul edilmemiştir. Salgın öncesindeki iki yılın ölüm oranları referans gösterilerek, durumun normal olduğu iddia edilmiştir (Menekşe, 2020, s. 394). Bu çaba, ani bir korkunun önlenmesine yönelik bir strateji olarak görülebilir. Ancak, korkunun ardından gelen panik, halkın karantinaya ve doktorların uyarılarına karşı direnmesine neden olmuştur (Frieden, 1977, s. 544-545). Ölümün alın yazısı olduğu ve hastalıktan kaçmanın anlamsız olduğu inancına hastalığın bulaşıcı olmadığı anlayışı eşlik etmiştir (Bulmuş, 2005, s. 57, 118).

Salgınlara etkisi, savaşlar, kıtlıklar ve doğal afetler nedeniyle daha da artmıştır. Örneğin, 1872 yılında Halep'te meydana gelen büyük bir deprem, birçok binanın yıkılmasına ve önemli sayıda can kaybına yol açmıştır. Depremde, kentteki evler, camiler ve kiliselerin çoğu tahrip olmuş, yaklaşık 2.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Ancak, bölgelere ulaşılmasının güçlüğü ve yıkıntıların henüz kaldırılmaması nedeniyle, bu sayının daha yüksek olabileceği, Fransız Konsolosluğu raporlarında belirtilmiştir. Deprem sırasında insanların çoğunun iş başında olması, potansiyel büyük çaplı can kayıplarını engellemiş gibi görünmektedir (AD, MAEAD, Consulat de France à Alep, Bertrand, N. 101-102, 11 Nisan 1872). Depremin ardından, Hristiyan ve Yahudi nüfusunun tamamı Halep'i terk ederken, Müslümanların ise yarısı kenti terk ederek barakalar veya çadırlar içinde yaşamaya başlamıştır. Pazarlar kapanmış ve vilayette benzeri görülmemiş bir panik havası oluşmuştur. Resmi işlemler, şehirdeki binaların bahçelerinde yapılmak zorunda kalınmıştır. Ancak en büyük hasar, Antakya'da görülmüştür. Antakya'daki 4.500 binadan yalnızca çok azı ayakta kalabilmiş, yaklaşık 800 cenaze ve 654 yaralı çıkartılmıştır. Depremin maddi etkisi ise oldukça büyük olmuş; ticari zarar 1,5 milyon frank, toplam maddi zarar ise 3 milyon frank olarak hesaplanmıştır (AD, MAEAD, Consulat de France à Alep, Bertrand, N. 103-104, 9 Mayıs 1872). Bu depremin etkileri Halep vilayetinin diğer kentlerinde de hissedilmiş ve salgın hastalığın etkileri daha da artmıştır. Depremin gerçekleştiği dönemde belediye teşkilatı olmaması nedeniyle merkezi idareden yardım gelmesi beklenmiştir. Bu durum kayıpların daha da artmasına neden olmuştur. Nitekim 1868 yılında Nafia Nezareti'nden alınarak Şehremaneti'ne devredilen yol, su ve imar işlerine yönelik düzenlemeler ancak İstanbul'da

tatbik edilmiştir. Diğer bölgelerde yapılanma oluşturulması Kanun-ı Esasi ile belediyelerin tüzel kişilik kazanması neticesinde gerçekleşmiştir (Çadırcı, 2013, s. 274).

Pandeminin Osmanlı ülkesindeki etkilerini engellemek için 1892 yılında Sinop'ta bir tahaffuzhane inşa edilmiştir. Burada Karadeniz'den gelen kolera taşıyıcılarının on gün karantinada tutulması temin edilmiştir. Karantina sürecinde görevlendirilen doktorlar belediye tarafından tayin edilmiş ve maaşları buradan tahsis edilmiştir (BOA., DH.MKT., 1741 – 111, H-25-11-1307). Ayrıca salgın sırasında yararlıkları görülen doktorlar bir derece terfi edilerek taltif edilmiştir (BOA., DH.MKT., 1895 – 36, H-27-04-1309; BOA., DH.MKT., 370-74, H-09-11-1312). Ayrıca salgın sırasında ihtiyaca binaen doktorlar farklı yerlere gönderilmiştir (BOA., DH.MKT., 327-33, H-05-07-1312).

Salgının önlenmesi ve sağlık personeli temini siyasi itibar açısından önem arz etmiştir. Osmanlı Devleti'nde sivil istihdamın yanı sıra askerlere de koleraya karşı mücadelede yer verilmiştir. Askeriyeden gönderilen askeri doktorlar belediye tarafından istihdam edilmiş ve salgınla mücadele yürütülmüştür. Kolera ortaya çıktığı zaman askeri hareket sınırlandırılmış ve askerler kışlaya çekilmiştir (BOA., DH.MKT., 2014 – 53, H-03-04-1310). Hac güvenliğinin sağlanması II. Abdülhamid'in Müslüman ülkeler arasındaki prestijinin devamının sağlanması konusunda önem taşımaktadır. Bu nedenle doktor ihtiyacını karşılamak için askeri doktorlar görevlendirilmiş ve harcırah temin edilmiştir (BOA., A.}MKT.MHM., 553 – 2, H-16-01-1312; BOA., A.}MKT.MHM., 553 – 10, H-25-01-1312).

Bazı durumlarda doktorların hastaların ölüm nedenini bildirmediği görülmüştü (BOA., Y..MTV., 87-190, H-26-05-1311). Bu gibi durumlarda sorumlular şikâyet edilmiş ve gerekli cezai müeyyideler uygulanmıştır. Tedavi amaçlı mücadelenin yanı sıra salgının yayılmasının engellenmesi en önemli hedefler arasında görülmüştür. Salgının bölge illere yayılmasını engellemek için kordon uygulaması yapılmıştır (Çil, 2023, s. 119; BMT, European Quarantines, The British Medical Journal, Vol. 2, No. 1699 (Jul. 22, 1893), s. 192). Bu doğrultuda asker sevki yapılarak kordonların etkili ve sürekli olması hedeflendi (BOA., DH.MKT., 1762 – 84, H-04-02-1308.; BOA., DH.MKT., 1884 – 9, H-27-03-1309). Rusya'da 1893 yılının Ağustos ayına gelindiğinde salgın kaynaklı 3 bin vakadan 1200 tanesi ölümle sonuçlanmıştır. Bu salgında Mekke'de 6 bin 600 Cidde'de ise 2 bin 300 ölüm vardır (BMJ, The Colera, The British Medical Journal, Vol. 2, No. 1702 (Aug. 12, 1893), s. 395-396). İzmir'de kolera Ağustos ayının başında etkili olmuş ayın sonlarına doğru etkisi yitirmiştir (BMJ, The Colera, The British Medical Journal, Vol. 2, No. 1701 (Aug. 5, 1893), s. 342-343). Yine İzmir'de görülen salgın sırasında yeterli doktor ve personel bulunamamıştır. Bölgede hastalığın yayılmasının nedeni Klazomen tahaffuzhanesinde yeterli önlem alınmaması ve vakaların görmezden gelinmesidir. Özellikle Yahudi mahallesinde hijyen ve temizliğe dikkat edilmesi yönünde uyarı yapılmıştır (Çil, 2023, s. 125-126). Diğer yandan mücadelede yararlılık gösteren memurlar ve doktorlar hizmetlerine göre Osmani ya da Mecidi nişanı ile ödüllendirilmiştir (BOA., DH.MKT., 324 – 77, H-29-06-1312; BOA., DH.MKT., 336-25, H-26-07-1312). Hastalığa karşı gerekli tedbirleri almayan idareciler tahkik edilmiş ve haklarından soruşturma açılmıştır (BOA., DH.MKT., 336 – 9, H-26-07-1312). Diğer yandan hastanelerde kolera tedavisi görüp iyileşenlerden beş kişi Padişaha teşekkür mektubu yazmıştır (BOA., Y..A...HUS., 286-7, H-01-06-1311). Aynı zamanda belediye hastanelerinde tedavi görenlere elbise verilmiş ve bakımları titizlikle yapılmıştır (BOA., Y..A...HUS., 286-78, H-11-06-1311).

Koleranın pandemi olarak görülmeye başladığı ve salgının engellenmesi ve kontrolüne yönelik düzenlenen sağlık konferansları bu dönemde de devam etmiştir. Bu amaçla 1897'de Viyana'da bir konferans düzenlendi (Cumming, 1926, s. 976). Ancak büyük devletler bu konferansları tanımamış ve çevre ülkelere karşı siyasi araç olarak kullanmış ve kendi politikalarını merkeze koymuştur (Uluer, 2024, s. 132). Koleranın tedavisi için etken olan bakteri bulunmadan önce çeşitli bileşikler

denenmiştir. Bunlardan Pêche ve Hamlin tarafından hazırlanan bileşiklerin etkili olduğu ve doktorlar tarafından talep gördüğü ifade edilmiştir (Bozkurt-Yıldırım, 2012, s. 65). Kolera su kaynaklı olarak tanımlanan ilk bulaşıcı hastalıktır. Hastalığın kolera basili kaynaklı olması su sağlama hizmetinin kontrol altına alınmasını ve sürekli hijyen altında tutulmasını zorunlu kıldı (Curtin, 1989, s. 146). Kolera, kapsamlı sosyal belediyeciliğin ortaya çıkmasını sağlamış ve kamu sağlığı hizmetlerinin dönüşümünü hızlandırmıştır (Arnold, 1986, s. 118).

Altıncı kolera pandemi dalgası Avrupa'da etkili olmamış Amerika kıtasına salgın ulaşmamıştır (Evans, 1988, s. 125). Bu durum salgının etkisini azaltmış olsa da ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan yoksul kesimler her daim mevcut olmuştur (Çekici-Bayrakçı, 2024, s. 88). Toplumun alt tabakalarında temizlik ve hijyen sınırlı olduğu için koleradan daha fazla ölümler meydana gelmiştir (Evans, 1988, s. 130). Hamburg'da kanalizasyon sistemi ve su arıtma tesisinin kurulması 1892 salgınından sonra gerçekleşmiştir (Evans, 1988, s. 144). Fransa, Avusturya ve Almanya'da yaşanan hızlı şehirleşme ve salgın hastalıklar geleneksel devlet yapılarının değişmesini zorunlu kılmıştır (McMeill, 1976, s. 57). İngiltere'de on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sağlık Kurulu'nun yönlendirmeleri ile su ve kanalizasyon boruları düzenlenerek yer altına alınmıştır (McMeill, 1976, s. 240). Bütün bu tür temizlik ve hijyen hizmetlerinin sağlanması ve sürekliliğinde belediyeler yetkili kılınmış ve böylece belediye hizmetlerinin kapsamı genişlemiştir.

Sonuç

Yaklaşık olarak 1881'den 1896'ya kadar süren beşinci kolera pandemisi, vibrio cholerae'nin neden olduğu ölümcül bir bulaşıcı hastalık olan kolera salgınının son büyük ölçekli salgınlarından biriydi. Bu pandemi, on dokuzuncu yüzyılın başlarından bu yana Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika'nın bazı bölgelerini etkileyen önceki dört pandemiyi takip etti. Yıkıcı olmasına rağmen beşinci kolera pandemisi, gelişmiş ülkelerde halk sağlığı ve temizlikteki ilerlemelerin etkisini artırmaya başlamasıyla bir dönüm noktası oldu. Hızlı yayılmasına rağmen, beşinci kolera pandemisinin Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki etkisi önceki salgınlara kıyasla hafifti. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, Batılı uluslar daha etkili temizlik ve halk sağlığı politikaları uygulamaya başlamıştı. Bu tür uygulamalar bu hizmetlere ulaşamayanlara belediyelerin destek sağlamasına ve belediyecilik kurumunun güçlenmesine neden olmuştur.

Yine de kolera yıkıma yol açmaya devam etti. Hem siyasi istikrarsızlık hem de temizlik kaynaklarına sınırlı erişimle karşı karşıya kalan Rusya, kolera topraklarına yayıldıkça önemli ölüm oranları yaşadı. Osmanlı İmparatorluğu da yaygın ölümlerle karşı karşıya kaldı, sağlık altyapısının eksikliği ve imparatorluğun büyük, hareketli nüfusu nedeniyle daha da kötüleşti. Beşinci kolera pandemisi 1890'ların ortalarında, kısmen hastalığın doğal dinamikleri, kısmen de etkilenen ülkelerdeki gelişmiş temizlik uygulamaları nedeniyle azalmaya başladı. Modern su arıtma sistemlerinin gelişi, karantina önlemleri ve hastaların izolasyonu, daha fazla salgını sınırlamada etkili oldu. Dahası, sağlık standartlarına yönelik artan uluslararası odaklanma, küresel ölçekte bulaşıcı hastalıklarla mücadeleyi amaçlayan kurumların ve düzenlemelerin kurulmasına yol açtı. Bu bağlamda beşinci kolera pandemisi Osmanlı Devleti için bulaşıcı hastalık yönetiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Özellikle yetersiz temizlik ve sağlık hizmetinin olduğu bölgelerde yeni uygulamalara gidilmiş, aynı zamanda bilimsel araştırmanın ve halk sağlığı reformunun değerini de ortaya koymuştur. Belediyelere aktarılan finansman ve verilen yetkiler belediye kurumunun güçlenmesini ve sosyal belediyeciliğin kalıcı hale gelmesini sağlamıştır.

Yazar Katkıları

Araştırma Tasarımı (CRediT 1) Yazar 1 (%60) - Yazar 2 (%40)

Veri Toplama (CRediT 2) Yazar 1 (%60) - Yazar 2 (%40)

Araştırma - Veri analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11) Yazar 1 (%60) - Yazar 2 (%40)

Makale Yazımı (CRediT 12-13) Yazar 1 (%60) - Yazar 2 (%30)

Metnin Gözden Geçirilmesi ve İyileştirilmesi (CRediT 14) Yazar 1 (%60) - Yazar 2 (%40)

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 3 Sağlık ve Kaliteli Yaşam;16 Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Fransa Diplomatik Arşivleri (Archives Diplomatiques (AD)-Ministère des Affaires Étrangères. Archives diplomatiques/Paris- MAEAD):

AD, MAEAD, Consulat de France à Alep, Bertrand, N. 103-104, 9 Mayıs 1872.

AD, MAEAD, Consulat de France à Alep, Bertrand, N. 101-102, 11 Nisan 1872.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

BOA., A.}MKT.MHM., 552-25, H-08-01-1312, BOA., A.}MKT.MHM., 552 – 31, H-14-01-1312, BOA., A.}MKT.MHM., 552 – 15, H-22-12-1311, BOA., DH.MKT., 1674 – 62, H-22-03-1307, BOA., DH.MKT., 254 – 63, H-29-12-1311, BOA., MB.İ..., 82 – 51, H-04-11-1298, BOA., A.}MKT.MHM., 552 – 31, H-14-01-1312, BOA., MV., 79 – 105, H-13-10-1311, BOA., A.}MKT.MHM., 594-24, H-19-10-1311, BOA., DH.MKT., 1969 – 6, H-08-12-1309, BOA., İ.HUS., 16-118, H-18-03-1311, BOA., Y..PRK.BŞK., 33-97, H-06-05-1311, BOA., DH.MKT., 1804 – 43, H-20-06-1308, BOA., DH.MKT., 1854 – 79, H-24-12-1308, BOA., Y..PRK.ŞH., 4-2, H-08-01-1310; BOA., DH.MKT., 2028 – 118, H-17-05-1310, BOA., BEO, 528 – 39595, H-06-06-1312, BOA., A.}MKT.MHM., 595 – 12, H-07-06-1312, BOA., A.}MKT.MHM., 552 – 18, H-26-12-1311, BOA., DH.MKT., 2014 – 53, H-03-04-1310, BOA., A.}MKT.MHM., 553 – 2, H-16-01-1312; BOA., A.}MKT.MHM., 553 – 10, H-25-01-1312, BOA., DH.MKT., 1741 – 111, H-25-11-1307, BOA., DH.MKT., 1895 – 36, H-27-04-1309; BOA., DH.MKT., 370-74, H-09-11-1312, BOA., DH.MKT., 327-33, H-05-07-1312, BOA., Y..MTV., 87-190, H-26-05-1311, BOA., DH.MKT., 1762 – 84, H-04-02-1308.; BOA., DH.MKT., 1884 – 9, H-27-03-1309, BOA., DH.MKT., 324 – 77, H-29-06-1312; BOA., DH.MKT., 336-25, H-26-07-1312, BOA., DH.MKT., 336 – 9, H-26-07-1312, BOA., Y..A...HUS., 286-7, H-01-06-1311, BOA., Y..A...HUS., 286-78, H-11-06-1311.

Sürelî Yayınlar:

“Cholera in Aleppo”, Standard, 30 Haziran 1891, s. 5; “Foreign news”, Birmingham Daily Post, 18 Eylül 1890. s. 8; “The Cholera”, Morning Post, 18 Eylül 1890, s. 5; “The Cholera”, Standard, 16 Ekim 1890, s. 3; “The Cholera”, Standard, 17 Eylül 1890, s. 5; “The Cholera”, Morning Post, 17 Eylül 1890, s. 5; “News in Brief”, Times, 20 Ekim 1891, s. 3; “News in Brief”, Times, 30 Haziran 1891, s. 5; “Cholera in Turkey”, Liverpool Mercury, 30 Haziran 1891, s. 5; “The Spread of Cholera”, Pall Mall Gazette, 18 Eylül 1890, s. 5; “Quarantine in Cappadocia”, Aberdeen Journal, 22 Eylül 1892, s. 5; “From our Occasional Correspondent”, “Quarantine In Cappadocia”, Times, 20 Eylül 1892, s. 4; “The Cholera”, Evening Telegraph, 11 Ağustos 1891, s. 3; “The Cholera”, Times, 18 Eylül 1890, s. 3; “The Cholera”, Times, 24 Eylül 1890, s. 3.

BMT, European Quarantines, The British Medical Journal, Vol. 2, No. 1699 (Jul. 22, 1893), s. 192.

BMJ, The Colera, The British Medical Journal, Vol. 2, No. 1702 (Aug. 12, 1893), s. 395-396.

BMJ, The Colera, The British Medical Journal, Vol. 2, No. 1701 (Aug. 5, 1893), pp. 342-343.

Telif Eserler

Altan, B. (2019). XIX. yüzyıl sonlarında Cizre’de kolera salgını ve yol açtığı tahribat. Mukaddime, 10(1), 37-52.

Alkın, R. C. (2021). Bütünleşik Afet Yönetimine Sosyolojik Bakış: Toplumsal Yapı, İşlev ve Temel Kavramlar Işığında Bir Okuma Denemesi. Medeniyet Ve Toplum Dergisi, 5(1), 18-34.

- Arnold, D. (1986). Cholera and colonialism in British India. *Past & Present*, (113), 118-151.
- Arslan, A., ve Polat, H. A. (2017). Travel from Europe to Istanbul in the 19th century and the Quarantine of Çanakkale. *Journal of Transport & Health*, 4, 10-17.
- Ayar, M. (2005). Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği:(1892-1895), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Başaran, C. H. (2023). Tanıdık bir hikâye: Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti/Direction Générale de l'Assistance Publique de Constantinople (1909-1912). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 24(2), 429-568.
- Bingül, Ş. (2020). II. Abdülhamid Döneminde İstanbul'da Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Tedbirler: Mektep Tatilleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(Salgın Hastalıklar Özel Sayısı)*, 77-104.
- Bozan, O. (2015). Diyarbakır Vilayeti'nde 1894-1895 kolera salgını ve etkileri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 111(218), 219-240.
- Bozkurt, S. Yıldırım, N., Ülman, Y., ve Özaltay, B. (2002). 1865 Kolera Salfınında Maybeyn-i Hümayun Eczacısı Vincent Peche ile Robert Kolej'inden Cyrus Hamlin'in Kullandıkları Anrikolerik Terkipler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 3(2), 55-78.
- Bozkurt, U. (2020). XIX. Yüzyılda Rusya'dan Osmanlı topraklarına göç edenlerde görülen salgın hastalıklar (kolera) ve alınan önlemler. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı*, 105-124.
- Bulmuş, B. (2005). *Plague, quarantines and geopolitics in the Ottoman Empire*. Edinburgh University Press.
- Chahrour, M. (2007). 'A civilizing mission'? Austrian medicine and the reform of medical structures in the Ottoman Empire, 1838–1850. *Studies in History and Philosophy of Science Part C: Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 38(4), 687-705.
- Curtin, P. D. (1989). *Death by migration: Europe's encounter with the tropical world in the nineteenth century*. Cambridge University Press.
- Cumming, H. S. (1926). The international sanitary conference. *American Journal of Public Health*, 16(10), 975-980.
- Çadırcı, M. (2013). Tanzimat döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapısı. *Türk Tarih Kurumu*, Ankara.
- Çaparlar, A., ve Kalaycı, İ. (2022). İstanbul Şehremaneti'nin 93 Harbi'nde muhâcirine yönelik faaliyetleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 10(33), 183-197.
- Çalışkan, A. (2019). XVIII. ve XIX. yüzyılda Antep ve civarında bazı salgın hastalıklara dair bulgular. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(4), 1556-1573.
- Çalışkan, A., ve Eyicil, A. (2019). XVIII. VE XIX. yüzyılda Halep ve civarında salgın hastalıklar. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 1289-1320. <https://doi.org/10.29029/busbed.559807>
- Çekici, O., ve Bayrakçı, E. (2024). Yoksullukla baş etmede sürdürülebilir tarım politikaları. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 87-100.
- Çil, H. (2023). Hıfzıssıhha Umum Başmüfettişi Charles Bonkowski Paşa'nın Osmanlı Türkiye'sinde Başgösteren 1893-1895 Kolera Salgını Sırasında Aldığı Sağlık Önlemleri. *Osmanlı Bilimi*

- Araştırmaları, 24(1), 105-137.
- Demirkol, K. (2018). Adana ve kolera (1890-1895). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (56), 141-156.
- Etker, Ş. (2009). Paul-Louis Simond ve Bakteriyolojihane-i Osmani'nin Çemberlitaş'ta açılışı (21 Eylül 1911). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10(2), 13-33.
- Evans, R. J. (1988). Epidemics and revolutions: cholera in nineteenth-century Europe. *Past & Present*, (120), 123-146.
- Frieden, N. M. (1977). The Russian cholera epidemic, 1892-93, and medical professionalization. *Journal of Social History*, 10(4), 538-559.
- Güler, B. (1993). Yerel yönetim tarihine yaklaşım sorunu. *Amme İdaresi Dergisi*, 26(1), 87-96.
- Gültekin, E. (2020). Sultan II. Abdülhamid Döneminde Koleraya Karşı İlaç Geliştirme Çalışmaları. *Bilig*(92), 115-134.
- Huber, V. (2006). The unification of the globe by disease? The international sanitary conferences on cholera, 1851–1894. *The Historical Journal*, 49(2), 453-476.
- Kumaş, N. (2011). Bursa'da kolera salgını ve alınan karantina önlemleri (1890-1895). *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(21), 213-241.
- Lacey, S. W. (1995). Cholera: calamitous past, ominous future. *Clinical infectious diseases*, 20(5), 1409-1419.
- Mackie, J. (1893). Cholera at Mecca and quarantine in Egypt. *British Medical Journal*, 2(1700), 222.
- Maral, E. (2021). 1893-1894 yılları arasında Sinop'ta kolera salgını ve Osmanlı Devleti'nde koleraya karşı alınan tedbirler. *Near East Historical Review*, (11/1), 27-42
- McGrew, R. E. (1960). The first cholera epidemic and social history. *Bulletin of the History of Medicine*, 34(1), 61-73.
- McNeill, W. (1976). *Plagues and peoples*. Anchor, New York.
- Menekşe, M. (2020). Eskişehir'de kolera salgını: Etkileri ve alınan önlemler (1893). *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(1), 52-87.
- Menekşe, M. (2020). İzmir'de Kolera Salgını ve Etkileri (1893). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39(67), 385-433.
- Promitzer, C. (2018). Prevention and stigma: the sanitary control of Muslim pilgrims from the Balkans, 1830–1914. In *Mediterranean quarantines, 1750–1914: Space, identity and power*. Manchester University Press.
- Robins, C. (1997). Cholera and dysentery in the crimean war: A layman's view. *Journal of the Society for Army Historical Research*, 75(304), 240–245.
- Stratton, F. (1894). *The Public Health Act, 1875, and Other Statutes and Parts of Statutes Relating to the Public Health: Preceded by a Complete Index to the Same*.
- Subaşı, T. (2021). Urfa Sancağı'nda 1890 kolera salgını. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(Spec. Iss.), 246-269.
- Uluer, A. G. (2024). Çevresel (Periferik) Realizm Yaklaşımı: “Diğer Devletler”in Dış Politika Davranışına Dair. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 128-140.

- Yıldırım, N. (2015). Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi "İstanbul'da Sağlık Hayatı". C. 4, İSAM, 92-137.
- Yıldırım, N. (2020). Kolera salgınlarında şehir hijyeni: İstanbul'da kanalizasyonlar, su şebekesi ve tebhirhaneler. *Arredamento Mimarlık*, 342, 87-95.
- Yıldırım, N., & Ertin, H. (2020). 1893-1895 İstanbul Kolera Salgınında Avrupalı Uzmanlar ve Osmanlı Devleti'nde Sağlık Modernizasyonuna Katkıları. *Anatolian Clinic the Journal of Medical Sciences*, 25(Special Issue on COVID 19), 85-101.

EXTENDED ABSTRACT

Cholera pandemics were a significant phenomenon of the 19th century, beginning with the first outbreak in 1817. In line with the sporadic nature of the disease, asymmetrical outbreaks wreaked havoc in the Ottoman Empire. In particular, the fourth pandemic marked a turning point due to its exponential effects. The cholera outbreaks significantly influenced Ottoman urban governance, leading to the establishment of municipalities. For example, Istanbul's Büyük Kolera Salgını (Great Cholera Epidemic) of 1865, which claimed 30,000 lives, prompted hygiene reforms, the establishment of municipal medical services, and systematic disinfection measures. Similarly, the 1892–1894 epidemics led to advancements in bacteriological studies, water quality analysis, and data collection. In Konya, a commission systematically tackled the disease. Efforts to control cholera included quarantine centers such as those at El Tor on the Red Sea and in Alexandria. Despite these efforts, logistical and financial constraints hampered prompt responses. In Eskişehir, for instance, the lack of equipment like water filters delayed interventions. Furthermore, the classification of cholera as a foreign threat politicized outbreaks, with Russia attributing the origin of the disease to Mecca.

Quarantine measures evolved during the fifth pandemic, including mandatory health certificates for ships. Municipalities played a pivotal role in disease management, establishing hygiene standards and utilizing fumigators, sterilization devices, and specialized hospitals. Under Sultan Abdulhamid II, institutions like the Bakteriyolojihane-i Şahane advanced scientific precautions. However, inadequate resources led to regional disparities. Cities like Diyarbakır and Sinop adapted measures based on localized outbreaks. For example, Sinop introduced quarantine facilities for incoming ships, while Istanbul delayed labeling cholera cases to prevent public panic until the disease's nature was confirmed.

Cholera outbreaks emphasized the necessity of institutional public health systems. Ottoman initiatives ushered in the concept of modern public health, while European and U.S. policies, inspired by Koch's research, emphasized sanitation. This pandemic era catalyzed reforms, enhancing urban management and healthcare infrastructure. Societal inequalities played a crucial role in the impact of diseases, with economically disadvantaged populations being the most affected due to poor sanitation and nutrition. During cholera outbreaks, such populations often resisted quarantine measures, perceiving them as conspiracies. International responses to cholera included conferences organized by France, which saw increasing participation from other nations over time. Initially, Russia, a central source of cholera spread, avoided blame. However, as cases linked to the Hejaz region rose due to the influx of pilgrims, criticism shifted toward the Ottoman Empire. This led to the adoption of Western-style health measures during the fifth cholera pandemic, including sterilization technologies that reduced quarantine durations in Mecca.

Municipal hygiene and disinfection services were institutionalized, beginning with the establishment of Beyoğlu Municipality in 1858 and the subsequent expansion of municipal governance. Regulations emphasized street cleaning and sanitation in crowded areas. By 1871, municipal doctors provided free medical services, particularly during epidemics like the smallpox outbreak of 1888. Measures against cholera included systematic waterway disinfection, quarantine facilities, and inspections of ships arriving at Ottoman ports. Cholera's spread was linked to poor infrastructure, high population density, and cross-border migration. The Ottoman Empire implemented quarantine facilities, such as the one established in Sinop in 1892, to isolate carriers entering via the Black Sea. Quarantine practices included the use of disinfectant sprays and steam sterilizers. For instance, ships displaying a yellow flag signified active infections and underwent extensive decontamination before resuming operations.

Administrative measures and the availability of medical professionals were critical in disease

management. The Ottoman state recruited both civilian and military doctors to cope with cholera outbreaks, often promoting and rewarding those who excelled. However, inadequate healthcare infrastructure in regions like Izmir led to unchecked disease spread. Municipalities occasionally exceeded their authority in enforcing quarantine protocols, reflecting the challenges of centralized health governance. Social and political dynamics shaped public health responses. Beliefs in predestined death and the non-contagious nature of cholera often fueled resistance to quarantines and medical interventions. Moreover, pandemics exacerbated the impact of concurrent crises like wars, famines, and natural disasters. For example, the 1872 Aleppo earthquake disrupted local governance, leaving communities vulnerable to subsequent cholera outbreaks. International health conferences, such as the 1897 Vienna meeting, sought coordinated responses to cholera but often served the geopolitical interests of major powers. Despite progress in understanding the disease, such as identifying the cholera bacterium, earlier treatments relied on experimental compounds. The Ottoman government also faced internal challenges, including insufficient healthcare personnel and resistance from local administrations.

In summary, the Ottoman Empire's experience with cholera pandemics emphasized the interplay between public health, governance, and societal factors. Efforts to control cholera catalyzed urban reforms, advanced medical practices, and highlighted the necessity of international collaboration. Despite these advancements, persistent inequalities and infrastructural gaps of the era continued to challenge effective epidemic control.

Modern Zamanlarda Mitik Bir Kurgu Alanı Olarak Sinema: Sineklerin Tanrısı Filmi Örneği

Ayşe ŞAHİN

Doktorant, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Konya/Türkiye, sahinaise94@gmail.

Makale Bilgisi

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 20.11.2024

Kabul Tarihi: 23.12.2024

Yayın Tarihi: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Mit,
Ritüel,
Kötülük,
Sineklerin Tanrısı,
Sinema.

Toplumların doğaya, insana, dine dair düşünce ve inanışlarını içeren mit, anlam dünyasının inşasının kritik bileşeni olarak kabul edilir. Mitler, toplumların en genel doğrularını, dünya görüşlerini şekillendirmektedir. Bu haliyle farklı görünümlemlerle toplumsal hayatta varlık bulurlar. Sanat bu görünümlemlerin başlıca aktarım yollarından birisidir. Bu sanat formlarından biri olan sinema, hem mitolojik öyküden ilham alarak uyarlamalar yapmakta hem de yeni kurgularla ve yorumlamalarla modern bir mit üretmektedir. Her ne şekilde miti ele alırsa alsın mitin temel kavramları sabit kalmaktadır. Böylece sinema, geçmişin mirasını sürdürmekte geleceğin mitolojik imgelerini inşa etmektedir. Sineklerin Tanrısı filminde “insan doğasının kötülüğü” ile kurulan mit, sembolik unsurlarla gösterilmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, filmdeki diyaloglar ve sahneler özelinde insan doğasının kötülüğü mitini göstergebilimsel yöntem kullanarak analiz etmektir. Film, uçak kazası sonucu bir adada mahsur kalan bir grup çocuğun hayatta kalma ve iktidar mücadelesini anlatan distopik bir romandan uyarlanmıştır. Filmdeki mitik karakterler, miti görünür kılan ritüeller ve soyut olan anlam dünyasını somutlaştırmak için kullanılan sembolik unsurların neler olduğu kötülük miti üzerinden analiz edilecektir. Filmdeki ada, ateş, canavar, sineklerin tanrısı (domuz başı), av ritüelleri gibi mitik ve sembolik unsurlar detaylandırılmıştır. Sonuç olarak filmdeki antropolojik unsurların, kötülük/kaos mitinin yeni bir kurgusunu inşa etmede kullanıldığı iddia edilecektir.

Cinema as a Mythic Fiction Field in Modern Times: The case of the film Lord of the Flies

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 20.11.2024

Accepted: 23.12.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

Myth,
Ritual,
Evil,
Lord of the Flies,
Cinema.

Myth, encompassing societies' thoughts and beliefs about nature, humanity, and religion, is considered a critical component in constructing a world of meaning. Myths shape the most general truths and worldviews of societies. As such, they exist in social life with different appearances. Art is one of the main means of transmitting these forms. Cinema, one of these art forms, both makes adaptations inspired by the mythological story and produces a modern myth with new fictions and interpretations. Regardless of the way it deals with myth, the basic concepts of myth remain constant. Thus, cinema continues to preserve the legacy of the past and constructs the mythological images of the future. In the film Lord of the Flies, the myth established with the 'evil of human nature' is depicted through symbolic elements. In this context, the aim of the study is to analyse the myth of the evil of human nature by using semiotic method in the dialogues and scenes in the film. The film is adapted from a dystopian novel about the struggle for survival and power among a group of children stranded on an island after a plane crash. The mythic characters in the film, the rituals that make the myth visible and the symbolic elements used to concretise the abstract world of meaning will be analysed through the myth of evil. The mythical and symbolic elements in the film such as the island, fire, monster, god of flies (pig's head), hunting rituals are detailed. As a result, it will be claimed that the anthropological elements in the film are used to construct a new fiction of the myth of evil/kaos.

To cite this article:

Şahin, A. (2024). Modern Zamanlarda Mitik Bir Kurgu Alanı Olarak Sinema: Sineklerin Tanrısı Filmi Örneği. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(2), 305-322. <http://dx.doi.org/10.51117/metder.2024.76>

*Corresponding Author: Ayşe Şahin, sahinaise94@gmail

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

GİRİŞ

Mit, antropolojik açıdan insanın dünyayı anlamlandırma çabasının merkezinde yer alır. Bir şeyin nasıl var olduğunun bilgisini verir. Bireylerin kültürel ve toplumsal eylemlerine yön veren, onları şekillendiren temel yapı taşlarıdır. Mitolojik anlatılar, gündelik yaşamdaki davranış ve pratiklerinin arka planında işleyen bir mekanizma olarak varlığını sürdürmektedir. Mitolojik hikâyeler, her toplumda davranış şekli olarak ortaya çıkmaktadır. Mitin toplumsal yaşam ve kültürün temelini oluşturduğu insan topluluklarında kutsal tarih anlatıldığı için mitin mutlak hakikati anlattığı düşünülmektedir. Mit, geleneksel toplumlarda gerçekliğin yegâne açıklayıcısı zamanın başlangıcında vuku bulan şeyin doğru bir tarihidir. Ve insan davranışı için model oluşturur (Eliade, 2020, s.20). Bu topluluklarda inançlar, varlığın kökeni ve hayatta kalmak için gerekli olan bilgiler mitlerden karşılanmıştır. İnsan topluluklarının varoluşunu, kökenlerini ve değerlerini anlatan mitler, tarih boyunca kulaktan kulağa dilden dile aktarılarak kültürel hafızanın en önemli unsurlarından biri olmuştur. Günümüzde bu anlatılar edebiyat, resim, tiyatro, sinema gibi pek çok sanatsal ifade biçiminde yeniden yorumlanmıştır (Çöm, 2023, s.585). Sinema da mitler gibi simgesel ve alegorik bir anlatıma sahiptir. Görsel ve işitsel efektler yardımıyla anlatılarını aktaran belli kurgusal ve sembolik unsurları içeren sinema mit ve efsaneleri konu edinmektedir. Mevcut mitleri kullanıp, bir anlatı oluştururken aynı zamanda modern mitleri de oluşturabilmektedir (Tecimer, 2006, s.11). Sinemada mitolojiye dair hangi yaklaşım benimsenirse benimsensin mitolojik metinlerin iyi-kötü, doğru-yanlış, adalet ve ahlak gibi temel kavramlar hakkındaki ideolojik alt-metinleri çoğunlukla sabit kalmaktadır (Tüysüz, 2019, s.323). Her ne kadar mitolojik hikâyeler yeniden üretilmiş olsa da aynı ahlaki ve ideolojik alt yapıyı muhafaza ederek sunmaktadır. Bu anlamda modern dünya mitsel davranışın yalnız eylem alanını değiştirerek tamamen yok edemez (Eliade, 2020, s.39).

Dolayısıyla bu çalışmada distopik bir romandan uyarlanan Sineklerin Tanrısı (1990) filmi, kötülük/kaos mitinin modern kurgusu olarak göstergebilimsel yöntemle analiz edilmiştir. Bu film simgesel unsurlar barındırdığı ve alegorik bir kurgu olduğu için çalışmaya konu edilmiştir. Filmin uyarlandığı roman ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında; *Sineklerin Tanrısı: İnsan Özünün ve Diktatörlük Çağının Anlatısı* adlı çalışmada, ahlaki normlardan, sosyal kurumlardan uzak bir mekânda, insan doğasının ilkel bir biçimde ortaya çıkabileceğine dair tespitler yapılmıştır. *William Golding'in 'Sineklerin Tanrısı' İsimli Romanında Liderlik ve Güç Savaşımı* adlı çalışmada liderlik ve güç mücadelesinin romanda nasıl ele alındığı ortaya konulmuştur. *Distopik Romanlarda Yiyeyeğin Kullanımı: Açlık Oyunları Serisi, Maddaddam Üçlemesi ve Sineklerin Tanrısı* adlı çalışmada yemek ve beslenme öğelerinin nasıl kullanıldığı incelenmiştir. *'I lost the faith in humanity.'* Using William Golding's *Lord of the Flies* to explore ethical and moral issues through transnational, online literary exchange adlı çalışma ise Norveç, Pakistan ve Birleşik Krallıktan öğrencilerin romana verdikleri ahlaki ve etik tepkilerin raporlaştırılmasından oluşmaktadır. Diğer bir çalışma olan *"Symbol Hunting Golding's 'Lord of the Flies'"* romanın sembolik anlamı üzerinde durmaktadır. Her bir karakterin aslında insan kişiliğindeki yerini göstermiştir. Bunun yanında sinema ve mit ilişkisini ele alan çalışmalarda bulunmaktadır. Satır'ın (2020) yaptığı çalışmada Ethan Coen ve Joel Coen (Coen Kardeşler)'in 2013 yılında yapmış oldukları *Inside Llewyn Davis* filmi, Antik Yunan dünyasına ait bir mit olan Sisifos ile kurmuş olduğu etkileşim ekseninde metinlerarasılık bağlamında incelenmiştir. Tüysüz (2019), mitolojinin modern yorumları ve mitolojik metin arasındaki ilişkiyi inceleyerek yeniden yorumlamanın ideolojik ve kültürel göndermelerini ortaya koymuştur. Bu çalışma, liderlik ve güç mücadelesinin gösterimi ile diğer çalışmalarla benzerlik gösterirken sosyal normlardan arındırılmış bir alanda "insan doğasının kötü olduğu" mitinin antropolojik unsurlarla göstermesi açısından farklılık göstermektedir.

Sineklerin Tanrısı filminde insan doğasının kötülüğü mitini göstergebilimsel yöntem kullanarak analiz etmeyi hedefleyen bu çalışmada ilk olarak antropoloji ve sosyolojide mitin kullanımı üzerinde

durulmuştur. Modern zamanlarda mitin dönüşü ve mitin aktarıcısı olarak sinemanın rolüne değinilmiştir. Ardından mitik bir kurgu örneği olarak film analiz edilmiştir.

1. Yöntem

Gösterge, biçimsel varlığı temsil eden “gösteren” ve zihinsel varlığı temsil eden “gösterilen” arasındaki ilişkiden ortaya çıkmaktadır (Barthes, 1979, s.26). Göstergebilim ise kendi dışında bir şeyi temsil eden, temsil ettiği şeyin yerini alabilecek nitelikte olan her çeşit biçim, nesne, olgu vb. olarak duyularla kavranabilecek fiziksel bir şeydir ve varlığı kullanıcıların onu bir gösterge olarak kabul etmelerine bağlıdır (Fiske, 2003, s.63). Bu anlamda gösterge kavramı somut ve soyut düzlemde anlam oluşturma süreçlerinin temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bir görüntü içerisinde anlamı olan ve insanlar tarafından tanımlanan her şey göstergedir. Dilleri, simge ve sembolleri inceleyen bir bilim dalı olan göstergebilim, bir metnin ya da görüntünün yüzeydeki açık anlamından ziyade arka plandaki derin anlamı keşfetmeye odaklanmaktadır (Demir, 2009, s.16). Göstergeler, bu derin anlamı iletme yetisine sahip oldukları ölçüde bir nesne ya da olguyu temsil etmekte ve böylelikle belirli bir anlam taşımaktadırlar.

Üretilen simgelerin yanı sıra çevrede görülen resimler, kıyafetler, yiyecekler birer ileti özelliğine sahiptir. Bu göstergeler aracılığıyla insanlar düşüncelerini dışa vurmaktadır (Bulduklu ve Karaçor, 2019, s.205). Simge, sembol, işaret, ses, yazı, görüntü, hareket gibi araçlarla ifade edilen anlamlı bütün (gösterge) aracılığıyla insanlar hem kendi düşüncelerini dile getirmekte hem de toplumsal bir anlayış ve ortak bir yaşam alanı oluşturmaktadır. Dolayısıyla göstergeler, kültürel kodlardan bağımsız değildir. Toplumsal ve kültürel olarak üretilen kodlar aracılığıyla göstergeler anlam bulmakta bu kodlar sayesinde birey yaşam dünyasını anlamlandırabilmekte ve onu yeniden şekillendirmektedir (Özer ve Yazar 2019, s. 111). Sembol ve göstergeler bulunduğu toplum ve kültürel bağlamlar çerçevesinde üretilmekte; maddi, manevi ve etkileşimsel unsurlar, göstergelerin içeriğini belirlemektedir. Aynı cümlenin, göstergenin insanlara farklı anlamlar taşıyabileceği üzerine odaklanan Roland Barthes anlamlandırmanın iki düzeyi olduğu düşüncesine yer vermiştir (Fiske, 2003, s.115). Barthes’a (2014) göre, düz anlam, göstergenin neyi temsil ettiğini ifade ederken, yan anlam ise göstergenin nasıl temsil edildiğini ifade etmektedir. Düz anlam göstergenin ortak, aşikâr anlamına dışsal gerçekliğe gönderme yapmaktadır. Yan anlam ise, göstergenin kullanıcıların kültürel değerleriyle buluştuğunda meydana gelen etkileşimi betimlemektedir.

Sinema, kendine özgü anlatım yöntemleri ve kitleleri ikna etme, yönlendirme gücüyle diğer anlatı türlerine kıyasla daha güçlü bir etkileme kapasitesine sahiptir. Bu güç, sinemanın görsel efektler kullanımı, yalın anlatım dili ve imgelerin izleyiciye doğrudan sunulmasıyla pekişmektedir (Çiçek, 2016, s.33-35). Göstergebilim perspektifinden bakıldığında, sinemada perdeye yansıyan nesne ve ışık gibi unsurlar "gösteren" olarak tanımlanmakta, bu unsurlara yüklenen düşünce ve anlam ise "gösterilen" olarak ele alınmaktadır (Aydın, 2016, s.1). *Sineklerin Tanrısı* filminde düz anlam düzeyinde görünen görüntülerin arkasında gizlenen yan anlamlar bulunur. Bu bağlamda, mitik unsurlar içeren filmdeki semboller ve göstergeler, göstergebilimsel yöntem kullanılarak, örtük anlamların ve çok katmanlı anlam düzeylerinin açığa çıkarılmasında kullanılacaktır. Filmde çeşitli olaylar, karakterler, semboller düz anlamın ötesinde yan anlamlar taşımaktadır. Örneğin sembolik aktarım olarak domuz başı sadece bir hayvanın kafasını değil aynı zamanda yan anlamda kötülüğü ve armağanı da simgelemektedir. Karakterlere bakıldığında Ralph ve Jack’ın düzen ve kaos temsil etmektedirler. Ada, coğrafi bir mekân olmanın ötesinde güç ve iktidar mücadelesinin zemin bulduğu düzen ve kaos mitinin belirginleştiği bir alanı göstermektedir. İletişim aracı olarak deniz kabuğu; grubu bir arada tutan kuralları ve bu kuralların kırılmasını temsil etmektedir. Ritüel olarak av şölenleri şiddetin meşrulaştırılmasını simgelemektedir. Dolayısıyla mekan, iletişim, sembol ve ritüel üzerinden düz ve yan anlamlar detaylandırılmış ve her biri kötülük miti bağlamında açıklanmıştır. Bu

anlamda göstergebilimsel yöntem ile filmin yüzeysel anlamından daha katmanlı anlamlara gidilebilir.

2. Antropoloji ve Sosyolojide Mitin Kullanımı

Mit kavramı, belirli bir sözlü anlatım şekli olarak ele alınmış ve her şeyin başlangıcını konu edinen uzun bir hikâyenin bir çeşit anlatımı olarak görülmüştür. İnsanlığa ve farklı kökenlerden ortaya çıkan doğaüstü öğelere ilişkin fikirleri içeren ve genellikle dışarıdan bir gözlemci tarafından derlenen bir mitoloji olarak değerlendirilmesinin yanında belirli bir hikâyenin çeşitlenmelerinden birine ya da tümüne verilen ad olarak da açıklanmıştır (Goody, 2017, s.11-15). Mit, geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren alegorik bir anlatımı olan; gerçeğe uymayan, düzensiz, asılsız ve uydurma hikâye olarak da tanımlanır (TDK, 2024; Gölcük, 1995, s.359). Mitler, varlıkların nasıl ortaya çıktığı bir şeyin nasıl hayat bulduğu bir davranışın, uygulama biçiminin nasıl oluştuğu ile ilgili bilgi vermektedir. İnsanın kendini, doğayı, doğal olayları, dünyayı ve kozmogonik unsurları anlamlandırmak ve yorumlamak amacıyla oluşturduğu anlatılardır. Genellikle kutsal bir öyküyü belirttiği için değerli görülmektedir.

Mit bir anlamda insan davranışı için model olması ve bu yolla yaşama değer katan olgu anlamındadır. Toplumsal düzeni doğrular, destekler ve sürekliliğini sağlar; ait olduğu topluluğun üyelerinde, onları topluluğun amaçlarına bağlayan bir duygular dizesi yaratır (Tecimer 2006, s.18). Mitler, toplumsal yaşamın şekillenmesinde oldukça önemli anlamsal yapılardır. Mitlerin başlıca işlevleri bütün anlamlı insan etkinliklerinin (çalışma, eğitim, sanat, bilgelik) örnek oluşturacak modellerini ortaya koymaktır. Başka bir deyişle, mit, doğaüstü varlıkların müdahaleleri sonucunda, ister tüm gerçeklik yani kozmos, ister yalnızca bir parçası (örneğin bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı ya da bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl varlık kazandığını ifade etmektedir (Eliade, 2001, s.16). Mitler, bireylerin kültürel ve yerel eylemlerinde derinlemesine gömülü olan, arka planda sürekli işleyen bir anlam dünyası oluşturmaktadır. Bu anlamda toplumsal hafızanın yerel ve kültürel eylemlerle iç içe geçtiği, sosyal ve kurumsal boyutta toplumun dinamiklerini etkileyen anlatılar olarak bir meşruiyet zemini oluşturur. Mitler için toplumsalın ortak bilgisi, kolektif düşüncenin önemli biçimi (Eliade, 2020: 27; Strauss, 2018, s.131) denilebilir. Mit üretildiği kültürün dışındakiler için anlaşılması zordur. En yerel ve kültürel eylemler içine gömülü ve bazen ritüel etkinliklerine sıkı bir şekilde bağlıdır. Kapalı bir grup etkinliğinin mitinden söz edilebildiği gibi nispeten nadir bulunan ve bir dünya görüşü kuran yaratılış mitinden de söz edilebilmektedir (Goody, 2017, s.66). Mitler, bireylerin dünya görüşlerini, toplumsal ilişkilerini ve dini pratiklerini anlamlandıran, onlara yön veren bir yapı sunar. Bu açıdan, mitlerden kaçınmak ya da onlardan bağımsız bir düşünce sistemi geliştirmek neredeyse imkânsızdır; çünkü mitler, insanın anlam dünyasını kuran ve şekillendiren en temel unsurlardır. Mitolojiyle ilgilenen antropologlar, mitolojinin öneminin spesifik detaylarda değil, öykünün bütününde yattığını vurgulamışlardır. Mitolojide asıl önemli olan, öykünün genel yapısı ve bu yapının taşıdığı anlamdır. Bu bağlamda, mitolojideki bireysel unsurların değişken olabileceğini, ancak öykünün ana fikrinin ve vurgusunun sabit kaldığını öne sürerler. Örneğin Jack Goody, "Söz ve Ritüel" adlı eserinde, mitolojiyle ilgili çalışmalarında ses kayıt cihazı kullanmanın önemini vurgulamaktadır. Goody, bu cihazı kullanarak farklı zamanlarda ve farklı şekillerde aynı mitolojik öyküleri kaydettiğini ve bu süreçte kelimelerin ve anlatıların değişebileceğini, ancak öykünün temel vurgusunun değişmediğini gözlemlemiştir. Bu durum, mitolojinin temel işlevinin, spesifik detaylar yerine, öykünün ana fikrini ve bu fikrin taşıdığı anlamı aktarmak olduğunu ortaya koymaktadır. Mitin taşıdığı anlam ve vurgu zaman ve mekân içerisinde yeniden biçimlendirilir ve şekillendirilir; ancak mitin özü, yani muhtevası, kendini korumaktadır. Örneğin Frazer, aktarılan servetin mirasçısı olduğu dolayısıyla yapılan davranış ve eylemlerin önceki atalardan izler taşıdığını ifade etmiştir. Yüreği ağzına gelmek deyiminin ilk ataların ruhun ağızdan çıkıp gideceği korkusundan izler taşımaktadır (2004, s.122). Bu anlamda her mit, ortaya çıktığı toplumun gerçekliğinin, umutlarının veya korkularının bir yansımasıdır. Mit toplumsal yaşamı biçimlendirmesinin yanında bireylerin yaşamını

zihin ve benliklerini de şekillendirmektedir (Satır, 2020, s.2). Geleneksel toplumlarda mitoloji, dini inançların ve toplumsal yapıların temelini oluşturan ana unsurlardan biridir. Bir anlamda inançsal bağlantılar içeren, olağanüstü olaylara karışan tanrılara dair öyküler olan (Tecimer, 2006, s.13) mit, birçok toplumda dini yapının yerini tutmuştur.

Modern toplumlara kıyasla, bu toplumlarda mitoloji sadece büyük dinler üzerinden değil, totem inancı gibi ilkel inanç sistemlerinde de merkezi bir rol oynamaktadır. Totemci toplumlarda, tanrılaştırılan ya da kutsallaştırılan totemler, belirli mitolojik hikâyelere dayandırılarak toplumun anlam dünyasının temelini oluşturmaktadır. Bu tür toplumlarda mitolojinin işlevi, toplulukların kimliklerini ve ritüellerini şekillendirir. Örneğin bazı ilkel topluluklar kendilerinin uzaydan geldiğine inanır ve bu mitolojik anlatıya dayanarak yaşamlarını düzenlerler. Bu bağlamda mitler ile toplumsal yaşam arasında bir ilişki olduğu ve mitlerin toplumsal yaşam süren bireylere anlam haritası sunduğu (Satır, 2019, s.6) söylenebilir. Dolayısıyla mitler toplumlara ve kültüre göre farklılıklar göstermektedir. Bu inanç doğrultusunda ritüeller, ayinler ve semboller, örneğin maskeler, toplumsal statüyü ve inanç sistemini pekiştiren araçlar olarak kullanılmaktadır. Maske gibi semboller mitolojik anlatının ve toplumsal yapının bir parçası olarak görülür. Bu bağlamda, ontolojik bir dünya görüşü, mitolojik öyküler üzerinden kurulmakta ve topluma doğru inen bir anlam zinciri meydana getirilmektedir.

3. Modern Zamanlarda Mitin Dönüşümü

Geleneksel toplumlarda mitolojik anlatılar genellikle yazılı değil, sözlü kültüre dayalıdır. Mitler, toplumlar tarafından sözlü olarak aktarılır ve bu şekilde toplumsal hafızada yer alır. Modern toplumlara geçişle birlikte, sözlü kültürden yazılı kültüre doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşüm, mitlerin sözlü anlatılardaki geniş anlam dünyasını sınırlandırmış, onları daha belirli ve sınırlı anlatılar haline getirmiştir. Yazıya geçiş, mitlerin sözlü aktarımındaki esneklik ve anlam genişliğini daraltarak, daha katı ve sabit bir anlam dünyası oluşturmuştur. Goody, mitlerin yazıya döküldüğünde, bu esnekliğin sınırlanarak mitin doğal yapısının zedelendiğini savunmuştur. Hâlbuki mitler tekrar dinlense ya da farklı bir zamanda karşılaşılsa, bu mitlerin farklılaşabileceğini; mitlerin daha canlı ve esnek bir yapıya sahip olduğunu söyler. Bu bağlamda, sözlü kültürün, mitin doğal yaşam alanı olduğuna inanır ve yazılı kültüre geçişin, mitolojik alanı kısıtladığını ifade eder (2017, s.55) Goody'nin bu eleştirisi, modern toplumların mitolojiyle olan ilişkisini de yeniden düşünmemize olanak sağlamaktadır.

17. yüzyıldan sonra ortaya çıkan bir tür olan roman, modern dünyanın yeni mitolojik alanını kurgulayan en önemli unsurlardan biri olarak öne çıkmıştır. Roman, modern toplumun ontolojik varlığına dair yeni bir kurgu oluşturmakta ve bunu okuyucuya sunmaktadır. Roman, geleneksel mitlerin aksine, bir inanç olarak değil, bir kurgu olarak kabul edilir. Zaman, uzak bir geçmiş değil, herhangi bir zaman dilimi olarak varsayılır; mekân ise kutsal değil, seküler bir alanda yer alır. Romandaki kahramanlar da olağanüstü varlıklar değil, sıradan insanlardır. Modern toplumda roman, bir anlamda geleneksel mitolojinin yerini alarak yeni bir kurgu dünyası oluşturur. Örneğin Batılı anlamda ilk roman olarak kabul edilen Daniel Defoe'nun Robinson Crusoe adlı eseri, yeniden yaratılmış bir insan tipolojisi sunar. Bu roman, tarihe ihtiyaç duymayan, kendi başına hayatta kalabilen bir insanı anlatır ve bu insanı yeni bir mitos olarak sunar. Modern insanın bireyselliğini, doğaya hükmetme arzusunu sembolize etmektedir.

Romanda olduğu gibi sinemada mitolojik öyküyü uyarlayarak modern bir yorum getirmektedir. Örneğin Cesur Yeni Dünya (*Brave New World*), eserinde dinin yerini alan yeni sistemler, hazza dayalı yaşam, teknolojiye bağımlılık, aile ve insani bağların silindiği bir dünya tasavvur edilmiştir (Çiftçi, 2023: 1). Yüzüklerin Efendisi (*The Lord Of The Rings*), Titanlar Savaşı (*Clash of the Titans (2010)*) gibi mitolojiden ilham alan toplumların korkularını, ahlaki çatışmalarını, kaygılarını, umutlarını

sembolize eden eserler de bulunmaktadır. Bu bağlamda, roman, sinema gibi sanat formları modern dünyada mitolojik bir işlev üstlenmekte ve modern mit yaratmaktadır. Bu bakış açısıyla, modern toplumda roman, sinema gibi sanat formlarının mitlerden faydalanarak yeni bir mit, anlam dünyası ve kurgu oluşturduğu söylenebilir. Sinema da mitolojiden yararlanarak modern insanın ontolojik sorgulamalarını ve toplumsal varoluşunu yeni bir mitos olarak sunar ve bu süreçte yazılı kültürün sınırlamalarını da beraberinde getirmektedir. Modern toplum, mitlerin kutsallığını ortadan kaldırma çabası içinde olsa da aslında insanın varoluşsal ihtiyaçları doğrultusunda yeni mitoslar yaratır ve bu mitoslar aracılığıyla kendi hakikatini inşa eder. Çünkü insan, doğru olup olmadığından bağımsız olarak varoluşsal arayışının temel parçası olarak bir cevaba ihtiyaç duymaktadır.

4. Modern Zamanın Mit Aktarıcısı Olarak Sinema

Görsel kültür çerçevesi bağlamında ele alınabilecek bir sanat formu olan sinema, tüm sanat formları ve farklı anlatı türlerinden beslenmektedir. Mitler, efsaneler, masallar ve diğer edebi metinler, sinema anlatılarının oluşumunda önemli bir rol oynar (Satır, 2020: 8). Mitolojik hikâyeler müzik, tiyatro, edebiyat ve sinema gibi sanatın farklı dallarında karşılık bulmuştur. Sinema mitleri tekrardan yaratmakla birlikte yeni mitler oluşturarak da anlatılmak istenen yansıtmaktadır (Çöm, 2023: 584). Sinema, mitolojiyi görsel ve işitsel biçimde yeniden şekillendirerek ve kurgulayarak modern zamana göre sunmaktadır. Mitoslar, kurgusal olay ve doğaüstü varlıkları içeren geleneksel öykülerdir, temsili anlam çağrıştıran konularıyla alegorik ve simgesel anlatılardır.

Filmlerde tıpkı mitoslar gibi yaratıcının kişisel etkisini farklı insanların zihnine taşıyan kolektif toplumsal ürünlerdir. Kültürel mirası mitoslar biçiminde aktarmak artık kabile ihtiyarlarının görevi değildir. Film yönetmenleri yeni mitos yaratıcıları ve öykü anlatıcıları olmuştur. Mitoslar gibi sinemanın insan yaşamını değiştirici unsurları bulunmaktadır. Bu nedenle sinemayı modern mitoloji olarak değerlendirmek mümkündür (Tecimer, 2006: 11-12). Sinemanın da mitler gibi kimliği, toplumsal değerleri ve varoluşu yeniden üretmesi sinema ve mit arasında bir ilişki olduğundan söz edilebilir. Mitler ilk başta sözlü iken yazının icadıyla birlikte pek çok mitolojik hikâyeye zaman içinde çeşitli sanat formlarına aktararak kalıcı hale gelmiştir. Sinema genellikle mitolojideki hikâyeleri uyarlayarak sunma eğilimindedir. Bu anlatılar kahramanlık destanları, aşk hikâyeleri ve efsaneler aracılığıyla iyi kötü arasında bitmek bilmeyen savaşı anlatır. Mitolojik kahramanların günümüzde popüler olmasının sebebi ilkel toplumlarda olduğu gibi modern insanlara belirli davranış modelleri ve ahlaki değerler sunmaya devam etmesidir (Tüysüz, 2019, s.329). Örneğin yeni yıl kutlamaları, bir çocuğun doğumu yeni bir ev yeni başlangıca ve yeniden doğuşa duyulan muğlak ihtiyacı açığa vurur. İnsan mitsel bir kişiliğin davranışını yinelediği veya taklit ettiği sürece daima bir mitle zamandadır (Eliade, 2020: 27, 35). Bu anlamda sinema da mitle ilişkisi doğrultusunda mitolojik hikâyeyi yeniden yorumlayarak yinelediği için mitle zamandaş olduğu söylenebilir. Nitekim, Herkül: Özgürlük Savaşçısı (*Hercules: The Thracian Wars*) gibi filmler mitolojik temaların sinemaya yansımış görüntüleridir. Bunun yanında mitolojiyi modern bakışla yorumlayan sinemasal anlatılar da bulunmaktadır. Sinema filmleri, mevcut mitleri kurgusal öğelerle harmanlayarak izleyiciye yeni bir anlatı sunma potansiyeline sahiptir. Bu doğrultuda, mitler açık bir şekilde filmin konusunu oluşturabileceği gibi örtülü olarak da filmin içerisinde yer almaktadır (Satır 2020, s.9). Bu çalışmada ise Sineklerin Tanrısı (1990) filminin insan doğasının kötü olduğuna dair miti sinema aracılığıyla örtülü bir şekilde verdiği söylenebilir.

5. Sineklerin Tanrısı Filmi

Nobel edebiyat ödüllü İngiliz edebiyatçı William Golding'in (1911-1993) yazdığı Sineklerin Tanrısı (Lord of the Flies, 1954) adlı roman İkinci Dünya Savaşından hemen sonra yayınlanmıştır. Golding'in tecrübe ettiği savaş, insanlık düşüncesine zarar vermiş ve kaleme aldığı romanyla insan doğasındaki şiddet ve kötülüğü ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. İnsana dair kötümser öneriler sunan Sineklerin Tanrısı, sürekli savaşan, birbirini yok eden, şiddet uygulayan insan ırkının şiddet, savaş ve

kötülüğün ardında yatan nedene odaklanmıştır. Eserde şiddet insanın kendi içinde barınan, değiştirilemez bir özellik olarak gösterilmiştir (Aşkaroğlu, 2016, s.359). William Golding'ın bu eseri 1963 yılında İngiltere'de Lord of the Flies adıyla sinemaya aktarılmıştır. Filmin senarist ve yönetmeni Peter Brook'tur. 1990 yılında filmin yüksek bütçeli yeni bir çevrimi daha yapılmıştır. Senaryosunu Jay Presson Allen'ın yazdığı filmin yönetmeni ise Harry Hook'tur.

Sineklerin Tanrısı filmi ıssız bir tropikal adaya çıkan bir grup çocuğun gittikçe vahşileşerek kendilerine göre bir düzen kurmalarını anlatmaktadır. Zaman geçtikçe bu oyun alanı rekabet, korku, güvensizlik durumuna geçmelerini bunun sonucunda ise korkunç bir kişiliğe bürünmelerine yol açmıştır. Ralph ve Jack arasında bu noktada ciddi görüş ayrılıkları başlamıştır; Ralph adadan kurtulmayı öncelerken Jack avcılıkla ilgilenmektedir. Jack'in grubu, avladıkları bir domuzu sembolik olarak adadaki hayali canavara sunmuş ve bu ritüel av şölenine dönüşmüştür. Çocuklar avladıkları domuzu yerken, av törenleri ve eğlenceler düzenlenmiştir; bu esnada bir çember oluşturarak törensel bir dans yapmışlardır. Simon ise adadaki sözde canavarın aslında bir insan cesedi olduğunu keşfetmiş, ancak arkadaşlarına bu gerçeği anlatmaya çalıştığı anda onu canavar zannederek öldürmüşlerdir. Film boyunca liderlik mücadelesi devam etmiş ve bu çatışma, Jack'in Piggy'nin gözlüklerini çalması ve ardından Roger'ın bir kaya yuvarlayarak Piggy'yi öldürmesiyle şiddetlenmiştir. Jack, Ralph'i öldürmek amacıyla adayı ateşe vermiş ve ona sivriltilmiş mızraklarla bir grup halinde saldırmışlardır. Hikâye, Ralph'in kaçış çabaları sırasında adaya gelen askeri görmesi ile sona ermiştir.

6. Bir Mitik Kurgu Örneği Olarak Sineklerin Tanrısı Filmi

Filmin başlangıç anlatısı, savaş ortamında denize düşen bir uçağın içinden kurtulan çocukların bir adaya çıkmasıyla şekillenir. Olay örgüsünün büyük bölümünün geçtiği bu mekân, ıssız bir ada figürü olarak seçilmiştir. Ada, başlangıçta her şeyden izole olmuş, su kaynakları ve yiyeceklerle dolu, keşfedilmeyi bekleyen doğal bir cennet görünümündedir. Ada ile gösterilen yan anlam çerçevesinde yalnızca fiziksel bir mekân olmanın ötesinde, çocukların anlam dünyalarını yansıtan grubun toplumsal dinamiklerinin şekillendiği, ritüellerin icra edildiği güç ile iktidar mücadelesinin zemin bulduğu bir yer olarak da işlev görmektedir. Bunun yanında ada cennet mitini de göstermektedir. Bozulmamış, yasaların olmadığı, tanrısal bir düzeni temsil etmektedir (Eliade, 2020). Böylece filmin başında düzen ve kaos miti belirginleşmeye başlamıştır. Nitekim (resim 2)'de filmin sonunda adanın büyük çoğunluğunun yandığı gösterilmiştir. Yan anlam ile gösterilen ise kaosun tüm adaya ve bir grup çocuğun anlam dünyasına hâkim olmasıdır. Adaya ilk ayak bastıklarında, grubun adadan kurtulmak amacıyla yaktıkları ateşin çevreyi yakması sonucu verdikleri söndürme mücadelesi, zamanla Ralph'i öldürmek için tüm adanın yanmasına, bozulmasına sebebiyet veren bir araca dönüşmüştür.

Resim 1

Adanın görünümü

Her çağın kendine uygun ıssız ada hikâyesi vardır. Bazı hikâyeler gençleri eğitime amacı güderken, bazıları bilim ve teknolojiye dair hayal kırıklıklarını temsil etmektedir. İssız adalar, insanlık durumunun metaforu ve ütopyik toplumun alegorisi olarak, pek çok anlatının bu mekânda geçmesinin temel nedenini oluşturur (Hannabuss, 2009, s.1). Bu bağlamda, ıssız ada, insan doğasını ele almak için tasarlanmıştır. Özellikle filmin sonunda adanın ateşe verilmesi, bir grup çocuğun kurguladıkları kötülüğün somutlaşmasını temsil etmektedir. Ateş ve duman başlangıçta adadan kurtulmanın ve bilginin sembolü iken, zamanla vahşetin simgesi haline gelmiştir.

Resim 2

Adanın yakılması

Film anlatısı içinde gösterilen adanın içinde bir çocuğun ateşten kaçmasıdır. Yan anlam düzleminde adaya hâkim olan kötülükten kaçmayı simgelemektedir. İlk başta ihtiyaç ölçüsünde yanan ve kurtuluş amacıyla kullanılan ateş, filmin sonunda ötekileştirilen düşman için önlenemez ve umursanmayan büyük bir tehdide dönüşmüştür. Başlangıçta grubun küçük çaplı şiddet içeren oyun

alanı, zamanla genişleyerek kontrol edilemez bir hâl almıştır. Adadaki yapı, başlarda ortak kararlarla şekillenirken, nihayetinde korku ve gücün hâkim olduğu bir düzen haline gelmiştir.

Filmde bir diğer mitik unsur deniz kabuğudur. Yan anlam bağlamında Piggy ve Ralph'in bulduğu deniz kabuğu, grubun toplanmasını sağlayan ve çıkardığı sesle işlev gören bir araç niteliği taşımıştır. Aynı zamanda, elinde bulunduran kişiye konuşma hakkı vermesiyle, grup için kutsal bir nesne haline gelmiştir. Bu nesne, mitolojide kutsal nesnelerin güç ve meşruiyet sağlama işlevine benzer bir rol üstlenmiş ve grubun bir araya gelmesi, düzenin sağlanması gibi görevler icra etmiştir. Bu bağlamda deniz kabuğu, mitolojik bir unsur olarak değerlendirilebilir. Ancak, filmin ilerlemesiyle birlikte deniz kabuğunun hem pragmatik yararı hem de sembolik değeri grup nezdinde anlamını yitirmeye başlamış ve Piggy'nin kasıtlı olarak öldürülmesi sırasında deniz kabuğu da kırılmıştır. Bu olay düzenin kaosa dönüştüğünün, kötülük tarafından yenilgiye uğramasının kırılma noktalarından biridir. Yan anlam özelinde deniz kabuğunun kırılması, aynı zamanda normların ve kuralların yıkıldığını göstermekte Jack'in temsil ettiği şiddet, adada bir anomi halini ifade etmektedir. Ahlaki disiplin ve rehberliğin yerinin bireysel hırslara bırakılmasıyla (Durkheim, 2006, s. 55) toplumun ortak kuralları kaosa dönüşmektedir. Bu bağlamda, bir toplumda sembollerin yitirilmesinin, anlam dünyasının bozulmasına ve buna bağlı olarak kaosun artmasına neden olacağı söylenebilir.

Resim 3

Deniz kabuğu

Bir diğer mitolojik unsur ise canavar figürüdür. Bu figür, Ralph'ın grubundan ayrılan Jack'in grubunun maddi, manevi ve etkileşimsel alanlarının bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Bilinmeyene duyulan korku, grubun şiddet üretiminde önemli bir faktör haline gelmiştir. Canavar figürü, grubun korkularına verdikleri bir isim olmanın yanı sıra, bu korku ile başa çıkmak için gerçekleştirdikleri ritüellerin de kaynağını oluşturur. Avlanma, av dansı ve av şöleni gibi ritüellerin merkezinde, canavara sunulan bir armağan olarak domuz başı yer almaktadır. Bu bağlamda, canavar miti, grubun şiddet üretiminde sembolik bir rol oynamaktadır. Filmdeki mitolojik unsurların hem içsel hem de dışsal olarak iki yönlü bir yapı sergilediği görülmektedir. Canavar figürü yan anlam düzleminde bir yandan bireysel iç dünyayı temsil ederken, diğer yandan çevresel tehditlere karşılık gelir. Örneğin canavar, dışsal bir tehdit olarak algılanmakla birlikte, aynı zamanda insan doğasındaki kötülük ve vahşiliğe de atıfta bulunmaktadır. Canavar miti, fiziksel bir varlık olmanın ötesinde, grubun zihinlerinde bilinmeyene ve keşfedilmeyene karşı duyulan korkunun bir sembolüdür. Bu şekilde, mitik

figür hem bireysel korkuları hem de toplumsal şiddeti besleyen bir unsur haline gelmiştir.

Resim 4

Kesik domuz başı

Filmdeki en önemli kritik sembol ve mitik unsur Sineklerin Tanrısı olarak adlandırılan domuz başıdır. Domuz semavi dinlerde yasaklanmış bir hayvan olarak kabul edilirken, Eski Mısır'da yılın bir günü tanrı Osiris'e domuz kurban edilmiştir. Bununla birlikte bazı kültürlerde domuz kutsal anlamlar taşımaktadır; örneğin Kuzey Avrupa halkları arasında tahıl ruhu hayvanlarından biri olarak kabul edilmektedir (Gezgin, 2019, s.71-73). Domuz başı, düz anlam olarak canavara sunulan bir kurbandır. Yan anlam bağlamında adadaki kötü canavardan kurtulmak için ona sunulan armağan işlevini görmektedir. İlkel toplumlar için önemli bir itibar ve prestij unsuru aynı zamanda topluma ve karşısındakine gücünü gösterme aracı olan armağan (Birekul, 2014, s.107) sayesinde grup bilinmeyen canavara karşı güç gösterimini muhafaza etmiştir. Bunun yanında domuz başına bilinmeyen bir canavara boyun eğme ve öngörülen kötülüğün yeri şeklinde birden çok anlam verilmiştir (Koç ve Yaşar, 2023, s.343). Sineklerin Tanrısı ismi, Matta İncili 12: 24-30'da cinlerin önderi, Eski Ahit'teki 2. Krallar 1:2-3 ve 1:6'da ise Ekron'un tanrısı olarak geçmektedir. Şeytan ve kötü ruhları simgeleyen Beelzebub, bazı İbrahimî dinlerde büyük iblis olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla Beelzebub figürü, bir grup çocuk üzerinden insan doğasının kötülüğünün yansımaları simgelemektedir.

Kenan mitolojisi ve Ugarit metinlerinde sıkça karşılaşılan bir tanrı olan Ba'l (Baal), Sami dillerinde "efendi, üstün olan, bir şeyin sahibi, yüce Tanrı'ya yaklaştıran put" anlamına gelmektedir (Taşpınar, 1991, s.121). Hem tanrı hem de şeytan anlamlarına gelen bu isim, filmde avcı grubun içindeki kötülüğü emreden bir tanrı/şeytan figürünü simgelemektedir. Canavar miti domuz başı sembolü aracılığıyla somutlaşmış ve yapılan av ritüelleri ile grubun daima canavar mitini yinelemesini sağlamıştır. Grubun canavar korkusu, içlerindeki kötülüklerinin açığa çıkmasında etkili olurken domuz başı ise bu kötülüklerin tanrısı olarak simgelenmektedir. Fakat Simon, sineklerle çevrili olan domuz başı ile konuşmasında esas canavarın insanın doğasında olan kötülük olduğunu vurgulamıştır. Bu domuz başı toplumsal düzenin bozulmaması için canavara adanmaktadır. Fakat çocukların kendileri bu düzeni bozmuş ve hiyerarşi oluşturmuştur. Domuz başı içsel kötülüğü simgelerken aynı zamanda şiddetin kutsallaştırılmasına sebep olmuştur. Sembol alanı genellikle mitin kutsallaştırılmasında önemli olmaktadır. Durkheim'e göre (2005), bir nesneye sembolik bir değer yüklenerek o nesne kutsallaştırılmaktadır. Totemde olduğu gibi, bu kutsallık sembolize edilen şeyle birleşir ve kuşkulu bir

durumdan çıkıp varlık kazanır. Sadece bir duygu olmaktan çıkıp, reel bir alana dönüşür. Böylece, semboller hem bir nesneyi gündelik hayattan çıkararak mitik alana bağlamış hem de mitik alanı gündelik hayata entegre etmiştir.

Simge bir anlamda temsil ettiği varlık ya da nesne gibi hissedildiğinden burada temsil etme sözcüğü birebir olarak o an için orada olmasını sağlamak anlamına gelmektedir. Aralarında oluşan bütünleşme duygusu nedeniyle bir varlık ya da nesnenin simgesiyle oynanmaya kalkışıldığında kendisiyle oynanmış olunmaktadır (Buruhl, 2016, s.196-198). Semboller, toplumun kutsal saydığı ve anlam yükledikleri nesne ve varlıkları temsil etmektedir. Semboller, mitik alanı kuşku olmaktan çıkarır. Dünyevi bir alan üzerinden kutsallık atfederek, mitolojiyi somutlaştırır. Bu kutsallık, sembol aracılığıyla mitik alana bağlanır. Böylece mitoloji, sadece soyut bir duygu olmaktan çıkar ve somut bir varlık haline gelir. Bu semboller ve ritüeller, toplumun inanç sistemini görünür kılar ve toplumsal hayatta somut bir karşılık bulur. Örneğin bir hayvanın sembolik anlamı, o hayvanın topluluk için manevi bir değer taşıdığını ve toplumun kolektif bilincinde derin bir yer edindiğini gösterir. Bu bağlamda semboller, soyut olan kutsallığı somutlaştırır ve bireylerin bu kutsallığı günlük yaşamlarında deneyimlemelerini sağlar. Aslan ya da kartal gibi güçlü hayvanların sembolleştirilmesi, toplumun bu hayvanlarla özdeşleşmesine ve güç arzusunu yansıtmaya olanak tanır.

Filmde diğer bir mitik unsur Piggy'in gözlüğüdür. Gözlük ve Piggy'nin karakteri yan anlam düzleminde kötülüğün, ahlaksızlığın karşısında bilgi ve mantığın sembolü olarak öne çıkmaktadır. Ancak, Piggy'nin astım hastası olması nedeniyle iş bölümlerinde aktif olarak görünmemesi, kavramsal bilginin deneyimsel bilgi olmadan yetersiz kalacağını göstermektedir (Martin, 1969, s.409). Piggy (Domuzcuk), diğer grubun kıyafetlerini çıkararak bedenlerine maske yapmasına karşılık, adaya geldikleri kıyafet düzenini sürdürmeye çalışmaktadır. Piggy, grup için her zaman gerçekliği savunmaktadır ve bu oyun alanının bir gün sonlanacağı gerçeğini ısrarla aktarır. Adada kurulan oyun alanının farkında ve bir gün sonlanacağını bilmektedir. Fakat av ritüellerine, eğlenceye ve oyun alanına kendini kaptıran Jack önderliğindeki grup bu gerçekliği ve Piggy'nin temsil ettiklerini kabul etmemektedirler. Kurdukları düzeni devam ettirmek isteyen grup, gözlüğü çalarak adadan kurtulmak için ateş yakmak yerine kendi av şenlikleri için gözlüğü araçsallaştırır. Bu durumda temsil edilen bilgi ve mantık da kötülüğün kurbanı olmuştur.

Semboller, yalnızca anlam dünyasının unsurları olmakla kalmaz, aynı zamanda törensellik barındırır. Her sembol, bir törensel işlemleri de içerir. Semboller, yalnızca görsel ve işitsel boyutlarla sınırlı kalmaz, aynı zamanda zaman ve mekânı da kuşatır ve düzenler. Bir mekânın kurgusu, kendine has bir sembolizm taşır ve bu mekânla ilişkili zaman dilimleri de sembolik bir anlam kazanır. Sembollerle yapılan ritüeller, bu sembollerin anlamını çözmeyi ve ritüel deneyimini daha derin bir şekilde anlamayı sağlar. Sembol, sadece bir temsili değil, aynı zamanda bu temsille bir bütünleşme ve ruhsal bir bağlantı oluşturmayı ifade etmektedir. Sonuç olarak, mitsel semboller, kültürel ve ritüel bağlamda derin anlamlar taşıyan ve toplumsal hafızayı, kutsallığı ve kültürel değerleri temsil eden nesnelere veya işaretlerdir. Bu bağlamda filmde en sık görülen ritüeller avlanma etrafında şekillenmektedir. Avlanma ritüelleri özelinde kötülük ve şiddet meşrulaştırılmaktadır. Törenlerin yinelenmesi ve tekrarı bu miti yenilemektedir. Domuz avlama, pişirme, şölen düzenleme ve dans, en önemli ritüel pratikleri arasında yer almaktadır. Bedenlerine yaptıkları farklı şekillerden ve renklerden oluşan maskeler, avladıkları hayvandan elde ettikleri takılar grubun "avcı" rolünü üstlenmelerinde ve diğerlerinden ayrılmasında etkili olmuştur. Jack ve grubu avladıkları domuzun başını çift tarafı sivriltilmiş bir ağaca geçirerek adada var olduğunu düşündükleri canavara armağan olarak sunmaktadır. Bu eylem, canavarın onları koruması amacıyla gerçekleştirilen bir tür kurban ritüeli niteliğindedir. Nitekim, kurban ritüellerinin bir parçası olarak çeşitli yiyeceklerin (koyun, keçi, un, arpa, ekmek) tanrılara sunulduğu bilinmekte ritüellerde rastlanan kutsal olan adak malzemesi toplumun kültürel ve dini ortak anlam dünyasının bir parçasını oluşturmaktadır (Metli ve Ulutürk, 2020, s.77,

96).

Av ritüelleri mitik alanın görünür hale gelmesinde, şiddetin meşrulaştırılmasında ve pekiştirilmesinde grup aidiyetinin sağlanmasında aracı rol üstlenmektedir. Özellikle Ralph'ten ayrılan grubun anlam dünyalarının inşasında tekrar edilen av ritüelleri kilit rol oynamıştır. Bu ritüeller, aynı zamanda canavar mitinin sürekli gündemde kalmasını ve hatırlanmasını sağlamıştır. Bu süreç, grup lideri Jack'in gücünü ve konumunu pekiştirmiştir. Grup üyelerinin Jack'e bağlılığı, büyük ölçüde bu av ritüelleri aracılığıyla inşa edilmiştir. Adada tüketebilecekleri et kaynağını Jack sağlamaktadır ve çocukları et dağıtarak, aynı zamanda canavar korkusunu kullanarak teker teker yanına çekmiştir.

Ritüel hem bilimsel perspektifte hem de inanç temelli zihinsel süreçlere karşılık gelen bir olgu olarak algılanan, çeşitli faaliyetler ve dini amaçlı yolculukları içeren, aksiyonel, gizemli, biçimlendirici, düzenli ve şenlikli bir karaktere sahip eylemler bütünüdür. Ezberden okuma, şarkı söyleme, grup törenleri, dans, kurban sunma ve göreve başlangıç törenleri gibi uygulamaları içerir. Bu uygulamalar, önceden belirlenebilir nitelikte olup hem anlamlı hem de anlamsız olarak değerlendirilebilecek özellikler taşımış; düzenli, model oluşturan, ardışık, sembolik ve geleneksel unsurlarla şekillenmiştir (Collins, 2012, s.122). Ritüel, dini veya seküler, olağanüstü değişik davranışları eylemleri, kutsal yolculukları, eğitim faaliyetlerini toplu ayinleri de kapsayabilmektedir. Mitlerin toplumsal alanda somutlaştığı temel yapı taşlarını ritüeller oluşturmuştur. Ritüeller, mitlerden aldıkları sembolik anlamlarla beslenmiş ve bu sembolizmi toplumsal bir pratik haline getirmiştir. Mitolojiyi görünür ve somut kılan, toplumsal boyutta işlevsel hale getiren ritüeller, mitleri eyleme dönüştürerek toplumsal yaşantının merkezine yerleştirmiş ve süreklilik kazandırmıştır.

Resim 5

Av ritüelleri

Film anlatısında Jack ve grubu bir domuzu avladıktan sonra av dansı ve şöleni düzenler. Bu dans yaktıkları ateş etrafında bir kişinin domuz rolü üstlendiği diğer kişilerin avcı olduğu bir ayin görünümündedir. Avcı olarak kendilerini nitelendiren grup domuz avı ritüellerinin en coşkulu olduğu süreçte kontrolsüz şiddette yoğunluk kazanmıştır. Kurdukları oyun alanı ile gerçeklik belirsizleşmiş ve arkadaşları Simon'u canavara benzetecek kadar şiddet artmıştır. Ve Simon av ayininde kurban edilmiştir. Bu olay yan anlam bağlamında masum birinin ve masumiyetin kurban edilmesine de işaret etmektedir. Bu linç sahnesi adaya gelen büyük çoğunluğun ne derece değişikliklerini göstermektedir. Av ritüelleri, kötülüğü ve şiddeti daha görünür kılarak bu davranışı yeni bir ahlak haline getirmiştir. Grubun adaya geldiklerinde kurdukları sosyal kuralların yerini yeni şiddet kuralları almıştır.

SONUÇ

Antropoloji, toplumların kültürel ve sosyal yapılarının tarihsel gelişimini incelerken sosyoloji ise, bu bilgileri mevcut toplumsal yapılar ve ilişkiler üzerinde uygulamayı amaçlar. Antropoloji, kültürü yeniden değerlendirerek gözlem, simge, işaretler ve dil üzerinden sosyolojik analizlerin daha derin ve geniş bağlama sahip olmasına katkı sunmaktadır. İnsanın maddi manevi ve etkileşimsel alanını oluşturan dünya görüşü hakkında bilgi veren kültür, iki disiplin için ortak alanlardan biridir. Toplumun kültürel ve yerel eylemlerini şekillendiren başlangıç hikâyesini anlatan mitler, dünyanın nasıl algılandığının temel zihinsel modelleridir. Mitler, toplumların en temel doğrularını ve dünya görüşlerini şekillendirir. Bu haliyle soyut anlatılar olan mitler, ritüeller ve semboller aracılığıyla somut bir hale getirilir. Ritüeller biçimsel ve dönüştürücü özelliğinin yanında bireysel kimlik ve statüleri aşarak daha geniş bir toplumsal ve ahlaki düzleme işaret etmekte; kolektif bir anlam kazanmaktadır. Coşku verici gücü ile gündelik yaşamdan farklılaştırarak mitin yeniden anımsanmasına doğaüstü varlıkları yeniden bulmaya, kutsal zamana ve mekâna yeniden götürmektedir. Semboller ise toplumların atalarıyla, kutsal mekânlarla veya önemli mitolojik figürlerle bağlantı kurmalarına olanak sağlamaktadır. Kutsal, doğaüstü olayları betimlemeleri nedeniyle mit her çağda ve zamanda kendine bir varlık alanı bulmuş ve toplumda etkileri devam etmiştir. Örneğin kabul törenlerinin ibretlik senaryosunun yinelenmesi ve profan zamandan (kutsal dışı) uzaklaşma mitsel davranışın temel işareti olarak kabul edilmektedir. Bu durumda mitler her çağda sürekli olarak yeniden üretilmekte ve yaşatılmaktadır.

Her toplumun mitik düşünce kalıpları bulunsa da bu kavramlar toplumdan topluma farklılık gösterir. Geleneksel toplumlarda mitler inançla yakından ilişkilidir ve hayatın her alanını düzenler. Modern zamanlarda mitin işlevi değişmiş farklı araçlarla kendine yeni ifade biçimleri bulmuştur. Günümüzde, geleneksel mitolojinin yerini büyük ölçüde modern romanlar ve sinema almış, mitolojiden ilham alarak yeni mit dünyaları oluşturulmuştur. Bu noktada sinema, farklı bir sanat formu olarak mitik unsurları ve hikâyeleri örtülü bir biçimde izleyiciye aktarmada önemli bir rol oynamaktadır. Sineklerin Tanrısı filminde insan doğasının kötülüğü mitini göstergebilimsel yöntem kullanarak antropolojik unsurlar çerçevesinde analiz edilmiştir. Film, sembolik unsurlar barındırmakta ve kötülüğün doğasına dair temalar bulundurmaktadır. Filmde yer alan kötülük miti Antik Yunan mitolojisinde “Pandoranın Kutusu” miti ile benzerlik göstermektedir. Kutunun açılmasıyla acının, ölümün ve kötülüğün insan dünyasına girmesi, adadaki düzenin çöküşü ve kötülüğün ortaya çıkmasıyla paralellik göstermektedir. Bu bağlamda filmin mitik bir çerçevede ele alındığı birçok sembolle gösterilmiştir. Film güç ve liderlik savaşını gösterimi açısından önemli olduğu kadar aynı zamanda düzen ve kaos mitini ele alması açısından önem arz etmektedir. Ada, ateş, canavar ve av ritüelleri gibi görsel göstergeler ve diyaloglar bu mitik kurgunun oluşturulmasında katkı sağlamıştır. Filmde yer alan göstergelerin yan anlamları incelendiğinde insan doğasının saf kötülüğü miti üzerinden hareket ettiği adadaki düzenin son kertede kaosa dönüştüğü net bir şekilde görülmektedir. Sonuç olarak Sineklerin Tanrısı filmi (1990), mitik bir kurguyu sinema aracılığıyla gösterir. Şiddet, insan doğasının içsel kötülüğü düzen ve kaos arasındaki çatışma ritüel ve semboller üzerinden şekillenmektedir. Bu bağlamda film, mitik kurguyu (insan doğasının kötülüğüne dair) sinema anlatısıyla oluşturduğu söylenebilir.

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: Desteklemiyor

Kaynaklar

- Aşkaroğlu, V. (2016). Sineklerin Tanrısı: İnsan özünün ve diktatörlük çağının anlatısı, *ZfWT*, 8(1), 357-371.
- Aydın, D. (2016). Göstergebilim ve sinemada propaganda kodları. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi* (43).
- Barthes, R. (1979). *Gösterge bilim ilkeleri* (B. Vardar ve M. Rifat, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Barthes, R. (2014). *Göstergebilimsel serüven* (M. Rifat ve S. Rifat, Çev.). Yapı Kredi.
- Bilginoğlu, E. (2020). William Golding'ın 'sineklerin tanrısı' isimli romanında liderlik ve güç savaşımı. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 319-337.
- Birekul, M. (2014). *Armağan kültürü*. Açılım Kitap.
- Bruhl L. L. (2016). *İlkel toplumlarda mistik deneyim ve simgeler* (O. Adanır, Çev.). Doğu Batı.
- Bulduklı, Y. ve Karaçor, S. (2019). *Kitle iletişim kuramları*. Çizgi Kitabevi.
- Collins, P. (2012). Din ve ritüel: çok yönlü bir yaklaşım (A. İ. Güngör, Çev.). İçinden P. B. Clarke (Ed.) *Din sosyolojisi çağdaş gelişmeler* (İ. Çapçioğlu, Çev.). İmge Kitabevi.
- Çiçek, M. (2016). Göstergebilim ve sinema ya da sinema göstergebilimi. *Kesit Akademi Dergisi*, (2)3, 25-41.
- Çiftçi, H. A. (2023). Distopya edebiyatında dini fenomenler ve referanslar - Aldous Huxley'nin cesur yeni dünya'sına fenomenolojik bir yaklaşım. *Rize İlahiyat Dergisi* 23, 95-108.
- Çöm, Ş. (2023). Sinema ve mitoloji ilişkisi çerçevesinde alev almış bir genç kızın portresi filminin analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(86), 584-597. <https://doi.org/10.17755/esosder.1215809>
- Demir, S. (2009). Göstergebilim, Umberto Eco ve yapıtları bağlamında göstergebilime katkıları [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durkheim E. (2005). *Dini hayatın ilkel biçimleri* (F. Aydın, Çev.). Ataç Yayınları.
- Durkheim, E. (2006). *Sosyoloji Dersleri*, (A. Berktaş, Çev.). İletişim Yayıncılık.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin özellikleri* (S. Rifat, Çev.; 2. bs). Om Yayınevi.
- Eliade, M. (2020). *Mitler, rüyalar ve gizemler* (S. Cem, Çev.; 2.bs). Doğu Batı Yayınları.
- Fiske J. (2003). *İletişim çalışmalarına giriş* (S. İrvan, Çev.; 2. bs.). Bilim ve Sanat.
- Frazer, J. G. (2004). *Altın dal dinin ve folklorun kökleri* (M.H. Doğan, Çev.). Payel Yayınevi.
- Gezgin D. (2014). *Hayvan mitosları* (4. bs.). Sel Yayıncılık.
- Goody, J. (2017). *Mit, ritüel ve söz* (D. Sezgi, Çev.). Küre Yayınları.
- Gölcük, Ş. (1995). *Esatir içinde TDV İslam Ansiklopedisi*, 11 Cilt 359-360.
- Hannabuss, S. (2000). New review of children's literature and librarianship, 6(1), 1-16
- Martin, J. (1969). Symbol hunting golding's "lord of the flies". *The English Journal* 58(3), 408-413.
- Metli, M. ve Ulutürk, M. (2020). Ekmek penceresinden mezopotamya medeniyetinin kültürel ve dini hayatına bakış, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 4(1), 76-99.
- Naylor, A., McGuinn, N., Shaikh, G., Varga, Z., ve Rimmereide, H.E. (2021). I lost the faith in

- humanity.’ using william golding’s lord of the flies to explore ethical and moral issues through transnational, online literary exchange. *Cambridge Eğitim Dergisi*, 52 (2), 137–153.
- Özer, N. P. ve Yarar, A. E. (2019). Göstergibilimsel bir reklam analizi: burger king “ateş seni çağırıyor” *Atatürk İletişim Dergisi* (18), 105-124. <https://doi.org/10.32952/atauniiletisim.641375>
- Satır, M. E. (2020). Metinlerarasılık bağlamında mitler ve sinema: Inside Llewyn Davis (2013) filmi ve Sisifos miti. *Global Media Journal*, 11 (21).
- Satır, M. ve Çetin, C. (2019). Toplumsal gerçekliğin ideolojik inşasında bir kitle iletişim aracı olarak sinemanın rolü: Potemkin Zırhlısı filmi örneği. *Kurgu*, 27(2), 129-146.
- Strauss, C. L. (2018). Mit ve anlam (Y. Gökhan, Y. Demir, Çev.). İthaki Yayınları.
- Taşpınar, İ. (1991). *Ba’l* İçinde TDV İslam Ansiklopedisi. 4. Cilt 553-554.
- TDK (2024), Mit, <https://sozluk.gov.tr/>.
- Tecimer, Ö. (2006). Sinemada modern mitoloji. Plan B Yayınları.
- Tüysüz, D. (2019). Mitolojinin sinemada modern yorumu: “ Nerdesin Be Birader?” ve “Kutsal Geyiğin Ölümü” filmlerinde çağdaş Odysseus ve Agamemnon hikâyeleri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 323-341.
- Yılmaz, M. Ve Saymalı, M. (2013). Göstergibilimsel yöntem ışığında otomotiv firmalarının amblemlerinin çözümlenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 167-180.

EXTENDED ABSTRACT

Myths shape societies' most general truths and worldviews. Therefore, they exist in social life through various representations. Art is one of the main means of transmission of these representations. Different branches of art such as painting, literature and music are effective tools in producing mythological narratives. Among these art forms, cinema, makes adaptations inspired by mythological narratives and produces a modern myth with new fictions and interpretations. But regardless of the way the myth is depicted, its fundamental concepts remain constant; themes such as heroism, tragedy, chaos and order, good and evil continue to exist as universal narratives. Thus, cinema feeds on ancient myths and constructs mythological images of the future by merging them with dynamics of the modern world. In the film *Lord of the Flies*, the theme of 'evil human nature' is depicted as a mythological narrative and portrayed with symbolic elements. In this regard, the aim of this study is to analyse the myth of the evil nature of human beings through the dialogues and scenes in the film using the semiotic method. This method has been preferred for being one of the most appropriate approaches to analyse the symbolic space and layers of meaning presented by the film. The characters, symbols and rituals in the film draw attention as the means by which the Chaos myth is embodied. This study analyses the mythic characters in the film and the bringing to life of the mythological story. It also examines the rituals, including behaviours and repetitions that make the myth of the evil of human nature visible, and the symbolic elements used to embody the abstract world of meaning. The connotations of mythic and symbolic elements in the film such as the island, fire, monster, Lord of the Flies (pig's head), hunting rituals are detailed. Consequently, anthropological elements in the film are argued to serve as a means of constructing a new fiction of the Myth of Evil/Chaos.

Semiotic method is used in the film *Lord of the Flies* to reveal the implicit meanings concealed under the images that are on the literal meaning level. Various events, characters and symbols in the film carry connotations beyond the literal meaning. For instance, while the pig's head symbolises the head of an animal in the scene, it expresses evil and a gift at the level of connotation. Through characters such as Ralph and Jack, it is observed that behind individual figures lie broad themes such as social order and chaos. The concept of myth is defined as symbolic stories that describe humanity's ideas on the supernatural and the origins of beings, as part of the collective memory of society, and that support social order.

Traditional myths may have largely lost their function, yet, modern societies have created new mythological spaces. Art forms such as novels and cinema assume the mythological function of the modern world and offer new fictions to individuals' ontological questions. While *Robinson Crusoe* glorifies individuality and the desire to dominate nature, *Brave New World* addresses technological addiction, pleasure-centred life and the destruction of human bonds. Other works such as *The Lord of the Rings* and *The Clash of the Titans* retell social fears and moral conflicts in a mythological context. Thus, modern societies construct new myths to respond to humanity's existential quest and adapt these mythological narratives to the contemporary world through mediums such as novels and cinema.

The narrative of the film *Lord of the Flies* is shaped around an island. In fact, the island is an area where the myth of order and chaos is clearly visible. The island, which initially appears as a natural paradise, is depicted at the end of the film as a world corrupted by mankind's inner evil. Besides being a tool that preserves order, the symbolic function of the seashell also reveals the fragility of social norms. Moreover, the figure of the monster and the rituals associated with it show how societies' fear of the unknown becomes functional in the production of violence.

Ultimately, hunting rituals ensured the constant remembrance of the Monster Myth, making evil and violence more visible and transforming this behaviour into a new morality. The social rules established by the group when they arrived on the island were replaced by new rules of violence.

The film deals with the themes of power, leadership and order-chaos through symbolic elements about the evil of human nature (island, fire, monster, hunting rituals). In conclusion, the film *Lord of the Flies* depicts the conflict of evil human nature in terms of order and chaos through symbols and rituals.

Evini Arayan Yönetmen: Semih Kaplanoğlu Filmlerine Auteurist Bir Bakış

Hasan Hüseyin TOYDEMİR^{1*} Enderhan KARAKOÇ²

¹Araştırma Görevlisi, Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, Konya, Türkiye

hasantoydemir@gmail.com

²Profesör Doktor, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü, Ankara, Türkiye

enderhankarakoc@aybu.edu.tr

Makale Bilgisi

ÖZET

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 24.05.2024

Kabul Tarihi: 18.10.2024

Yayın Tarihi: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Auteur Teori,
Semih Kaplanoğlu,
Yönetmen Sineması,
Türk Sineması,
Manevi Gerçekçilik.

Bir yönetmenin filmleri arasındaki bütünlüğü saptama fikri auteur teori sayesinde ortaya çıkmıştır. Yeni dalga sinemacılarının bu fikri daha da geliştirerek sinema sanatını yönetmenler üzerinden okuma girişimiyle de auteurist perspektif perçinlenmiştir. Bu çalışmada Semih Kaplanoğlu'nun filmleri arasındaki bütünlük auteur eleştiri yöntemiyle analiz edilmiştir. Yönetmenin 2018 yılına kadar çektiği altı film tematik ve biçimsel olarak incelenmiştir. Filmlerinde işlediği temaları; kader, aidiyet, ev, rüya ve doğa başlıkları altında toplamak mümkündür. Biçimsel olarak ise; özenle çekilmiş açılış sahneleri, şiirsel ve manevi sinema dili, uzun planlar, kadraj dışına bakan karakterler, simge kullanımı ve kamera açı ve yüksekliği, Kaplanoğlu sinemasının karakteristik özelliklerindedir. İnsanın kendi kararları dışında bir karar mekanizmasının varlığı her filmde hissedilmektedir. Ayrıca bütün filmlerinde alt metin olarak insanoğlunun içsel dünyasında yaşadığı yolculuğu işlemiştir. Kaplanoğlu, ilk filminden itibaren geçmişe, öze doğru yapılan bu göçe odaklanmıştır. Yüzeysel bir anlatım yerine sade ve derin bir anlatımı tercih eden yönetmenin, bütün filmlerinde bu tutumunu ve öz arayışını sürdürdüğü görülmüştür. Türk sinemasındaki dini filmlere de yeni bir boyut kazandıran yönetmen, dini motifleri kullanmak yerine insanın iç dünyasındaki huzuru odağına almıştır. Çalışmada elde edilen bu bulgular doğrultusunda Semih Kaplanoğlu'nun bir auteur olarak kabul edilebileceği ortaya konmuştur.

The Director Searching for His Home: An Auteurist Perspective to The Films of Semih Kaplanoğlu

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 24.05.2024

Accepted: 18.10.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

Auteur Theory,
Semih Kaplanoglu,
Auteur Cinema,
Turkish Cinema,
Spiritual Realism.

The idea of determining the integrity between a director's films came about thanks to the auteur theory. The auteurist perspective has also been strengthened by the new wave filmmakers' attempt to further develop this idea and read the art of cinema through directors. In this study, the integrity between Semih Kaplanoglu's films has been analyzed with the auteur criticism method. The six films made by the director until 2018 has been examined with thematic and stylistic way. The themes of the films are: fate, belonging, home, dream and nature. The stylistic characteristics are: carefully taken opening scenes, poetic and spiritual language, long takes, characters looking to out of frame, using of symbols, angle and highness of camera. It is felt that there is another decision mechanism beside people's own. And he handled the humankind's journey in their interior to the past and core in his all films. It is seen that he prefers pure and deep telling method instead of superficial. He also brings new dimension to Turkish religious movies by focusing peace in people's interior instead of using religious patterns. In line with these findings obtained in the study, it has been revealed that Semih Kaplanoglu can be considered an auteur.

To cite this article:

Toydemir, H. H. & Karakoç, E. (2024). Evini Arayan Yönetmen: Semih Kaplanoğlu Filmlerine Auteurist Bir Bakış. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(2), 323-339. <http://dx.doi.org/10.51117/metder.2024.77>

*Corresponding Author: Hasan Hüseyin Toydemir, hasantoydemir@gmail.com

Giriş

Gombrich'in "Sanatın Öyküsü" kitabı "Sanat diye bir şey yoktur aslında. Yalnızca sanatçılar vardır" (2013, p. 15) cümleleriyle başlar. Bu ifadeyle birlikte, sanatın öyküsünün ana kahramanlığı, sanatın kendisine değil eserin arkasındaki yaratıcıya verilmiştir. Sanata bu bireyci bakışın temelleri 1400 ile 1600 yılları arasında, Rönesans'ta atılmıştır. İnsanın dünyanın merkezi haline gelmesi anlamında hümanizmi doğuran Rönesans felsefesi, bir anlamda birey merkezli dünya görüşünün de oluşumunu sağlamıştır (Cevizci, 2013, p. 226-227). Resim, mimari ve heykel başta olmak üzere bütün sanat dallarına yansıyan bu bireyci bakışın sinemaya etkisi 1940'lı yılların sonunu bulmuştur. Bu yansıma, bireyciliğin gerektirdiği anlamları taşıyan bir kelimeyle tarihe geçmiştir. Alexandre Astruc'un, bir yönetmenin, kamerasını bir yazarın kalemını kullandığı gibi kullanarak filmlerine imzasını atabileceği fikrini ortaya attığı makalesiyle birlikte sinema terimleri arasına "auteur" kelimesi de girmiştir (2010, p. 22). Bu anlamda auteur kuramın ortaya çıkışıyla, yönetmenin, sektörün bir elemanı değil sanat eserinin baş sorumlusu ve yaratıcısı olduğunun da kabulü sağlanmaya çalışılmıştır.

Auteur teorisinin temel meselesi bir yönetmenin filmlerindeki bütünlüğün sorgulanması olmuştur. Bu eleştiri yöntemiyle, filmlerde işlenen konulardan, değinilen küçük büyük detaylara kadar tematik özellikler, konuların ele alınış şekli, kullanılan sesler ve kamera hareketlerine kadar biçimsel özelliklerin titizlikle incelenmesinin ardından bütünlüğün saptanmasıyla birlikte bir yönetmenin auteur olabileceği fikri ortaya konabilmektedir. Yönetmenin "yaratıcılığı" da sorgulanır ve oluşturduğu sinema dilinin ne kadar yeni/yenilikçi olduğu tartışılır. Bu noktada bir yönetmenin auteur olarak kabul edilebilmesi için birden çok değişkeni olan bu eleştirel yöntemin kullanılması gerekir.

Bu çalışmanın sorunsalı da bu noktada kendini göstermektedir. Auteur eleştiri yöntemi her ne kadar sık başvurulsa da kendi içerisinde kuralları olan bir yöntem değildir. Peter Wollen da auteur teorisini belirli bir kurallar bütünü ve kolektif açıklaması olmadığı ve düzensiz geliştiği için eleştirmiştir (2008, p. 68). Bu nedenle bir eleştiri yöntemi olarak auteurist perspektifin farklı örneklerle kullanılması alanyazına katkı sağlaması açısından oldukça önemlidir. Bu, hem yöntemi kullanacak araştırmacılar için bir örnek oluşturması hem de yönetmen odaklı sinema çalışmalarının güncelliğini koruması açısından kıymetlidir. Bu çalışmada, Zafer Özden'in (2000, p. 114) iki farklı tutum olarak tarif ettiği tematik bütünlük ve biçimsel bütünlük üzerine kurulu iki yaklaşım harmanlanmaya çalışılmıştır. Burada amaç, ele alına yönetmenin, filmleri arasında birbirinden bağımsız olarak sağladığı tematik ya da biçimsel bütünlüğün yanında tema ile biçim arasında sağlanan bütünlüğün de devamlılığını sorgulamaktır.

Auteur teorisinin ya da auteurist perspektifin temelinde de yönetmenin bir yaratıcı olarak, bilerek ya da bilmeyerek kendinden izler bıraktığı fikri yatmaktadır. Bu izler bazen çok biçimci bir şekilde filmin stiline yansırken bazen de sadece işlenen konular üzerinden bir 'takıntı' olarak kendini göstermektedir. Bu çalışmada filmleri analiz edilecek olan Semih Kaplanoğlu, 2018 yılına kadar çektiği altı filmin hem konuları hem de biçimleri itibarıyla bütünlük arz eden bir yönetmen olduğu düşünüldüğü için seçilmiştir. Semih Kaplanoğlu'nun *Yusuf Üçlemesi* üzerine Ayça Tunç Cox'un makalesi (2012) dışında yönetmenin sineması ve bütün filmleri üzerine auteurist perspektifte yaklaşan bir çalışma bulunmaması makaleyi özgün kılmaktadır. Ayrıca auteur eleştirinin muğlak bir zeminde olduğunu tekrar hatırlatmak gerekirse, çalışmada kullanılan, biçim ve temayı hem ayrı ayrı hem de bir bütün olarak kabul eden yöntemin de kendinden sonra yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bir İmzanın Peşinde: Auteur Kuram

1952 yılında Cannes Film Festivali'nde kurulan Uluslararası Auteur Yönetmenler Federasyonu'nun manifestosunda şu deklarasyon yer almıştır:

"Kendi temel haklarını savunarak auteur yönetmenler yalnızca kendi kaderlerini değil, aynı zamanda bir hizmetçi olmaya son verip bir sanat olarak ve yalnızca endüstri adını hak edecek sinemanın

kaderini de savunmayı istiyorlar. Kendi özgürlüklerini koruyarak auteur yönetmenler sinemayı, onun özgün erdemlerini, kültürel ve toplumsal işlevini koruyacaklardır... Bizim sayemizde sinema bir sanattır” (Kovacs, 2010, p. 27).

Bu aynı zamanda auteur yönetmenlerin, sadece endüstri içinde kendilerine verilen görevleri yerine getirerek insanları eğlendirmeyi değil kendilerine ait bir sinema dili kullanarak insanları sanatla buluşturmayı da istediklerinin dile getirilişi olarak kabul edilebilir.

Ortaya çıktığı 1950’lerden başlayıp 1980’lere kadar sinema araştırmalarında kapsamlı bir yere sahip olan auteur kuramın, 1948 yılında yayımlanan Alexandre Astruc’un *The Birth of a New Avant-garde: La Camera-Stylo* adlı makalesiyle temellerinin atıldığı bilinmektedir. Monaco’ya göre ise Astruc’tan önce de bu düşünceye sahip sinema kuramcıları vardır. 1920’li yılların eleştirmenleri Louis Delluc ve Ricciotto Canudo, Astruc’un manifestosundan on yıl önce benzer bir fikir sunmuşlardır. Fakat Astruc’un makalesi, bu düşüncenin tam anlamıyla dünyada yankı bulmasını sağlamış ve sinemada bir “Yeni Dalga” için bağımsızlık deklarasyonu haline gelmiştir (2006, p. 12). Bu anlamda Astruc’un yönetmen odaklı sinema anlayışının da öncüsü olduğu söylenebilir.

Astruc, dil sözcüğüne yüklediği anlamı bir sanatçının ne kadar soyut olursa olsun düşüncelerini ifade ettiği veya takıntılarını aktardığı bir biçim olarak açıklamıştır. Ve bu yeni sinema çağını kamera-kalem (camera-stylo) diye nitelendirdiğini çünkü sinemanın yavaş yavaş esnek ve incelikli bir yazı aracı haline geleceğine, hatta yaşama ilişkin çağdaş idea ve felsefelere yalnızca sinemanın tam anlamıyla hakkını verebileceğine inandığını ifade etmiştir (2010, p. 22-25). Kuramın çıkış noktası olarak kabul edilen bu yazıdan da anlaşılacağı üzere auteur fikri, sinemanın daha iyi ve etkili bir dile sahip olması isteğiyle çıkmıştır. Sinemanın gerçek gücünün ve çok katmanlı dilinin ancak bir yaratıcı/yönetmen vasıtasıyla ortaya çıkabileceği vurgulanmıştır.

Kovacs’a göre de ‘auteurün doğuşu’ yaratım sürecinde yönetmenin özerkliğinin yapımıcının ya da yazarın rolüne eşit olduğu ve dahası filmin gerçek yaratıcısının yapımcı ya da yazardan ziyade yönetmen olduğu fikrinin yaygın kabulü anlamına gelmektedir ve bu düşünce 1960’lar ve 1970’lerdeki sanat sinemasında egemen ideoloji ve uygulama haline gelmiştir (2010, p. 230). Bir film yönetmeninin auteur olabileceği fikri her ne kadar Astruc’un makalesiyle ortaya atılmış olsa da yaygınlaşması film izleme pratiğiyle olabilmıştır. Şükran Kuyucak Esen bu pratiğin oluşumunu şöyle özetler:

“İkinci Dünya Savaşı sırasında yasak olan Amerikan filmlerinin savaşın ardından Alman işgalinin sona ermesiyle Fransa’ya girebilmesi, genç Fransızların bol bol Amerikan filmi izlemelerine yol açmıştır. Paris’in her tarafında açılan sinema kulüplerinde defalarca izlenen, çok sayıda Amerikan filmi, yeni genç eleştirmenlerin filmler arasında karşılaştırma yapmalarını sağlar. Yönetmenlerin tarzlarını, bu tarzların farklılıklarını görmelerine yardımcı olur. Hollywood’un ticari stüdyo sisteminin katı kuralları içinde bile, bazı yönetmenlerin kendilerine özgü bir anlatım biçimi geliştirdiklerinin farkına varırlar” (2015, p. 12).

Bu farkına varış onları heyecanlandırmıştır ve *La Politique des auteurs* (Yaratıcı yönetmenler politikası) diye bir görüş geliştirmişlerdir. “Astruc’tan öğrendikleri gibi, bazı sanatçıların kendi öykülerini kendi dilleriyle farklı biçimde anlatmalarının sinemada mümkün olduğunu ve bunu başaran Amerikalı yönetmenler bulunduğunu ileri sürerler; Howard Hawks, Alfred Hitchcock, Orson Welles onlara incelemek için iyi birer malzeme olmuştur” (Esen, 2015, p. 13). Buradan hareketle temelleri Fransa’da atılan auteur kuramın gelişmesinde Amerikalı yönetmenlerin önemli bir payı olduğu söylenebilir. Üstelik bu, sadece yazınsal-eleştirel boyutta kalmayan bir etkileşimdir. *La Politique des auteurs* fikrini ortaya atan *Cahiers du Cinéma* eleştirmenlerinin çoğu daha sonra film çekmeye de başlamışlardır. François Truffaut, Claude Chabrol, Jean-Luc Godard, Pierre Kast ve Eric Rohmer bunlardan bazılarıdır. Bu genç eleştirmen-yönetmenler, André Bazin’in öncülüğünde yeni ve yeniden-

hayata dönmüş bir sinema arayışı içinde Yeni Dalga akımının da kurucuları olarak kabul edilmiştir (Andrew, 2010, p. 226).

Yeni Dalga'nın yükselişi ardındaki en önemli mekanizmalardan biri, özellikle sinema eleştirmeni André Bazin'in yazıları, öğretisi ve rehberliğiyle Fransa'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası genel kültürel durumu olmuştur. Bazin, sadece sinema eleştirileri yazmamış, insanların bir araya geldiği her yerde filmler üzerine tartışmalar yapılmasına öncülük etmiştir (Neupert, 2016, p. 80). *Cahiers du Cinéma*'nın başlattığı bu görüş, büyük yönetmenlerin yüceltilmesine imkân tanımış ve eski ustalarla birlikte o zamana kadar ihmal edilmiş Robert Flaherty ve Jean Vigo gibi uygulamacıların meşrulaştırılmasına da izin vermiştir (Bickerton, 2012, p. 27). Böylelikle yönetmen odaklı bu düşünce, kendi tarzları olan yönetmenlerin, auteurlerin ortaya çıkmasına, tanınmasına vesile olmuştur.

Auteur Kuram Üzerine Tartışmalar

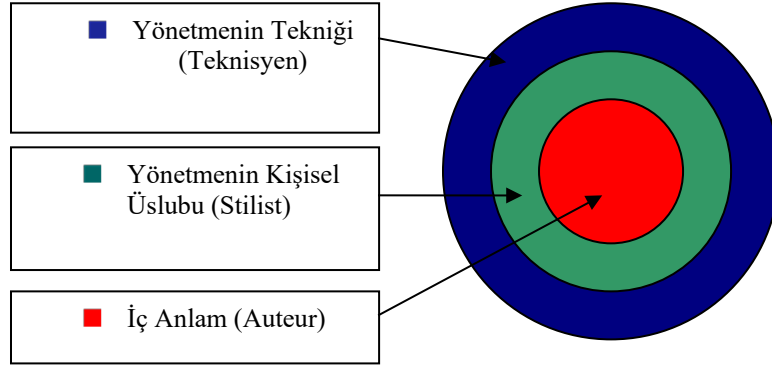
François Truffaut'nun 1954 yılında yayınlanan *A Certain Tendency in French Cinéma* (Fransız Sinemasında Belirgin Bir Eğilim) isimli makalesi auteur kuramının temel metinlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Truffaut yazısında geleneksel sinemayı seçilmiş auteur yönetmenler lehine agresif bir dille eleştirmiş ve geleneksel sinemayı, edebiyat uyarlamalarına eğilim göstermekle, kitap ile film arasında bir "eşitlik ilkesi" uygulamak suretiyle, sinemanın özelliğinin yadsınmasına sebep olduğu gerekçesiyle suçlamıştır (Bickerton, 2012, p. 29). Fransız Sineması'nın o zamanlar içinde bulunduğu uyarlama ve benzer sahneler çekme üzerine kurulu tekrara düşmüş yapısını sert bir dille eleştiren Truffaut, kalite geleneği sistemi içinde yönetmenin, sadece 'senaryoyu kadraja alan beyefendi' olarak görüldüğüne dikkat çekmiş ve eklemiştir: "...ben ancak bir sinemacı tarafından yazılmış bir uyarlamayı geçerli kabul ederim" (Truffaut, 2010, p. 33). Cox'un ifadesiyle Truffaut, sinemanın kendi özgün dilini yaratmasının ve bir sanatsal değer taşımasının ancak edebiyatla bağların kopartılması ve sektörde belirleyici konumdaki kalite geleneğinin terk edilmesiyle sağlanacağını öne sürmüştür (2012, p. 72). Bu bakış açısı; auteur bir yönetmeni daha eserin üretiminden önce her şeyden bağımsız bir konuma yerleştirmektedir.

Bazin ise "Politique des auteurs"ün (Yaratıcı Yönetmenler Politikası) kısaca; sanatsal yaratımda, (sanatçının) şahsi etkenini bir referans standardı olarak görmekten ve sonrasında bunun bir filmde diğerine sürdüğünü, hatta geliştiğini varsaymaktan ibaret olduğunu belirtmiştir (Bazin, 1985, p. 255). Kovacs'a göre de Yaratıcı Yönetmenler Politikası, 'nasıl film yapılması gerektiği'ne dair bir şey değil 'ne yaptığımız, nasıl yaptığımız önemli değil, özgün olmalısınız' anlamı taşımaktadır (2010, p. 235).

Amerikalı eleştirmen Andrew Sarris ise "Notes on Auteur Theory" (Auteur Kuram Üzerine Notlar) isimli makalesinde kuramı daha sistematik bir biçimde tarif etmiştir. Auteursist perspektif bu makaleyle "yazarlar politikasından", "yazarlar kuramına" dönüşmüştür (Birincioğlu ve Parlayandemir, 2016, p. 7). Çektiği bir grup filmde yönetmenin çeşitli üslup karakteristikleri sergilemesi gerektiğini savunan, bunların onun imzası niteliğinde olduğunu söyleyen Sarris, makalesinde bir filmin görünüşünün ve seyrinin, yönetmenin düşünceleri ve hisleri ile ilişkili olduğunu da belirtmiştir (2010, p. 43). Bunun yanında Sarris, auteur kuramı üç önerme üzerine kurmuştur ve bunların eş merkezli üç daire olarak görselleştirilebileceğini söylemiştir: dışarıdaki daire teknik, ortadaki daire kişisel üslup ve içerideki daire iç anlamdır. Yönetmenin bunlara tekabül eden rollerini ise teknisyen, stilist ve auteur olarak düşünebileceğimizi söylemiştir (Sarris, 2010, p. 44).

Şekil 1

Sarris'in Tanımıyla Auteur Kuramının Üç Önermesinin Eşmerkezli Üç Daire Olarak Görselleştirilmiş Hali

Auteur politikayı kurama dönüştürmek için yapılan bu katkılara rağmen İngiliz Peter Wollen, auteur teoriyi düzensiz bir biçimde geliştiği noktasında eleştirmiştir. Kuram hakkında yapılan çalışmaların hiçbir zaman programlı olmadığına vurgu yapan Wollen, manifesto ya da kolektif bildiri yayınlanmadığı için auteur kuramın oldukça geniş anlamlarda yorumlanabilir ve uyarlanabilir bir hale geldiğini savunmuş, bunun sonucu olarak da kuramın “gevşek” bir zemin üzerine inşa edildiğini ve farklı eleştirmenlerin farklı yöntemler geliştirerek kuramı daha da dağınık hale getirdiğini söylemiştir (2008, p. 68-69). Wollen ayrıca, auteur yaklaşıma yapıyı göz ardı ettiği için de karşı çıkmıştır. Çünkü yapıda yönetmenin amaçladığı, bilinçli olarak koymadığı anlamlar da olabilir. Wollen’a göre yazar, filmdeki yapının taşıyıcısı, yaratıcısı değildir ve bireyselliği değer biçmede bir ölçü olarak almaz (Büker, 1989, p. 43). Wollen’in analizinin, yapısalcı yaklaşım ile kurduğu ilişkinin auteur kurama daha işlevsel bir özellik kazandırdığı söyleyen Nejat Ulusay, böylece Bazin’in öngörüsü ya da dileğinin de (auteur kuramın filmin bir yapıt olarak değerini de anlayıp takdir edecek başka yaklaşımlarla tamamlanması gerektiği) gerçekleşmiş olduğunu ifade etmiştir (1991, p. 192). Bu noktada Wollen’ın auteurist perspektife katkısını konuşmak gerekmektedir. Wollen’dan sonra, auteur bakış açısıyla bir yönetmen ve sineması analiz edilirken, filmlerinin anlam bütünlüğüne de bakma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Böylece filmlerin ürettiği anlamın tesadüfi olup olmadığı da tartışılabilir hale gelmektedir.

Butler’a göre ise auteur kuramla ilgili temel sorun, çekim sürecindeki küçük-büyük her seçim hakkında yönetmenle görüşmek dışında, eleştirmenin herhangi bir başka yönetmen tarafından da rahatlıkla alınabilecek bir kararı doğrudan kişisel olarak bu yönetmen tarafından alınan kasıtlı bir karar anlamında yinelenen bir motif olarak özdeşleme riskidir (2011, p. 41). Butler’ın işaret ettiği nokta önemlidir fakat auteurist perspektifin bir yönetmenin bütün filmleri üzerinden bir sanatçı portresi çıkarmayı hedeflediği düşünülürse Butler’ın yaptığının çok da sağlıklı bir eleştiri olduğu söylenemez. Sanatçının bütün filmlerinde tekrar eden bir motifin kasıtlı olmama ihtimali oldukça düşüktür.

Görüldüğü üzere, bir yönetmenin auteur olabileceği fikrinin ilk ortaya atıldığı zamandan bu yana hakkında pek çok farklı görüşün ortaya atıldığı auteur kuram, tartışmaya açık bir yaklaşımdır. Sarris’in de belirttiği gibi: “auteur kurama geçerlilik kazandırmak çok büyük bir iştir ve tünelin sonu hiçbir zaman görünmeyecektir” (2010, p. 44-45). Fakat belki de bu kuramın en büyük başarısı, Hollywood stüdyo sisteminin, Avrupa sanat sinemasının kültürlülüğüyle başa çıkma becerisini yeniden değerlendirmeye zorlamış olmasıdır (Parkinson, 2015: 160). Buna ek olarak auteurist perspektifin, Amerikan sinemasına, stüdyo merkezli yapısının içine yönetmen odaklı bakışı entegre ettirdiği de söylenebilir. Türk sineması içinse yaratıcı yönetmenlerin daha üretken oldukları dönemin 1960’lı yıllarda başladığı söylenebilir. Bu durumun zeminini 1961 Anayasası’nın yaratmış olduğu özgürlük ortamı hazırlamıştır ve Yeşilçam

filmlerinin yanında daha eleştirel ve özgün filmlerin sayısında gözle görülür bir artış yaşanmıştır (Sevimli, 2019). Ama Türk auteur yönetmenlerin asıl çoğalacağı dönem, genç ve bağımsız sinemacıların film çekmeye başlamasıyla 1990'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başında yaşanmıştır. Reha Erdem, Derviş Zaim, Yeşim Ustaoglu, Nuri Bilge Ceylan, Zeki Demirkubuz, Ümit Ünal ve Semih Kaplanoğlu gibi isimler bu dönemde yaptıkları filmlerle Türk sinemasında auteur yönetmenliğin temsilcisi haline gelmişlerdir.

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada, bir kuram mı yoksa eleştirel bir yöntem mi olduğu hala tartışılmalı auteur teori ekseninde Semih Kaplanoğlu'nun 2018 yılına kadar çektiği altı film analiz edilmiştir. Türk sinemasında, 90'lı yıllarla birlikte film çekmeye başlayan ve bağımsız sinemacılar olarak anılan, Reha Erdem, Derviş Zaim, Nuri Bilge Ceylan, Zeki Demirkubuz, Yeşim Ustaoglu, Tayfun Pirselimoglu, Ümit Ünal ve Semih Kaplanoğlu gibi isimlerle yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin en önemli özelliği ise adı geçen yönetmenlerin ortak bir dil kaygısı içinde olmadan kendi sinema dillerini inşa etmeye çalışmasıdır. Semih Kaplanoğlu da 2001 yılında çektiği *Herkes Kendi Evinde* filmiyle biçime de en az öz kadar önem veren bir yönetmen olduğunun işaretlerini vermiştir. Daha sonra çektiği filmlerde izleyiciye daha çok misyon yükleyen bir sinema diline geçen yönetmen, filmlerinin biçimleriyle özleri arasındaki uyumu da artırarak daha güçlü bir anlatım sağlamıştır. Bu bağlamda yönetmenin ilk filminden 2018 yılına kadar çektiği filmler arasında devamlılık arz eden noktaların tespiti sineması hakkında tutarlı bir yorum getirmek için önemlidir.

Amaç

Auterist perspektifin, bir yönetmenin sinemasının genel hatlarını çizmek, sadece o yönetmene özgü olmasa bile yönetmenin bütün filmlerinde karşılaşılan tematik ve biçimsel detayları ortaya çıkarmak için hala önemli bir eleştirel yöntem olduğunun ispatlanması hem bu çalışma için hem de başka çalışmalar için oldukça önemlidir. Semih Kaplanoğlu da Türk sinemasının bağımsız sinemacılar döneminin üretken yönetmenlerinden biridir ve filmlerinin çok boyutlu yapısı ve barındırdığı alt anlamlarla sineması üzerine pek çok farklı okuma yapılabilecek bir sinemacı olduğunu düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmanın öncelikli amacı Semih Kaplanoğlu sineması hakkında kapsamlı ve tutarlı bir yorum getirebilmektir. Çalışmanın bir diğer amacı da auterist perspektifin bir yönetmenin sineması hakkında genel bir çerçeve çıkarabilmek için hala geçerli bir eleştirel yöntem olduğunu göstermektir.

Bu amaçlar doğrultusunda çalışma kapsamında şu soruların cevabı aranmıştır:

- 1- Semih Kaplanoğlu'nu auteur olarak kabul edebilmemiz için sinemasında tematik devamlılık var mıdır?
- 2- Araştırmanın konusunu oluşturan altı filmde yönetmenin sinema dili açısından biçimsel bir devamlılık var mıdır?
- 3- Semih Kaplanoğlu'nun "imzası"dır denilebilecek sinemasal özellikleri nelerdir?

Yöntem

Her ne kadar kuram olduğu noktasında tartışmalar sürse de auterist bakış açısı bir film eleştiri yöntemi olarak yıllardır kullanılmaktadır. Dudley Andrew'in şu cümlesi de bu noktada önemlidir: "Amerika'da, en iyi bilinen film kuramı auteur kuramıdır ki, aslında eğer gerçeği söylersek auteur kuramı bir kuram değildir, daha ziyade eleştirel bir yöntemdir" (2010, p. 45). Zaten bir film eleştiri dergisindeki (*Cahiers du Cinéma*) yazarlar tarafından ortaya atıldığı düşünülürse bir kuramdan öte bir eleştiri biçimi olarak bakmanın daha mantıklı ve işlevsel olduğu söylenebilir. Andrew Sarris ve *Cahiers du Cinéma* yazarlarının; Yönetmenin bakış açısı, vizyonu ve filme nasıl bir kişilik kattığı meselesini aydınlatan çok

önemli detaylara ve örneklere dikkat çekmek için bir filmi sofistike bir yolla masaya yatıran, inceleyen bir yöntem geliştirdiklerini söyleyen Andrew, auteur kuramın, yönetmenleri bir değer hiyerarşisi içinde sıralayan bir yöntem olduğuna vurgu yaparak da (2010, p. 46) auteurist perspektifin bir film/yönetmen eleştiri ya da ayıklama biçimi olduğu fikrini desteklemiştir.

Bir yönetmenin ortaya çıkardığı bütün eserlerinde tek bir esermiş hissi uyandıran, bir bütünlük arz eden tematik ve biçimsel devamlılığı ispatlamak ya da ortaya çıkarmak için kullanılan auteurist perspektif, bu çalışma kapsamındaki filmlerin analizinde eleştirel yöntembilimi oluşturmaktadır. Bu çalışmada, bahsedildiği üzere bir kuram olmaktan ziyade, film üreten sanatçının imzasını takip edebilmek için kullanılan, üzerine tartışılan, fikir yürütülen, eleştirel bir yöntembilim olarak tanımlanan auteur teoriye başvurulurken, Zafer Özden'in ayrımını yaptığı iki farklı bakış açısı harmanlanmaya çalışılacaktır:

“İlk tutum içinde, auteur bir yönetmeni ve filmlerini ele alan bir eleştirmen bu yönetmeni temasal bütünlük, kullandığı motifler ve içsel anlamlar gibi yönlerden ele alarak daha içeriğe yönelik bir eleştirel yönetime sahip olmaktadır. İkinci tutum içinde ise, auteur bir yönetmen filmlerindeki biçimsel yapı ve mise-en-scene (sahneleme) yönünden daha biçimsel ağırlıklı olarak değerlendirilmektedir” (2000, p. 114).

Bu değerlendirmeden hareketle, çalışmanın konusu olan altı filmin analizinde, bir yönetmenin yaratıcılığının derecesini yaklaşık olarak anlayabilmek için, filmlerde yapılan eğretilmelerin kapsayıcılığına, çağrışımların ustalığına, verilen anlamların derinliğine bakarak ve yönetmenin, sinema dilinin öğelerinden yararlanarak, anlatımda yeni katmanlara ulaşım ulaşamadığı görülmeye (Esen, 2015, p. 19) çalışılacaktır. Semih Kaplanoğlu'nun filmleri içerik ve biçim yönünden ortak özellikleri, tekrar eden unsurları, yönetmenin dünya görüşünün eserlerine yansması dikkate alınarak incelenecektir.

Bulgular

Bu çalışmada yöntembilim olarak auteur teorisinin seçilmesinin sebebi; Semih Kaplanoğlu'nun, filmlerinde bilinçli olarak imza izleri bıraktığına inanılmasıdır. Bu inancın şekillenmesinde Kaplanoğlu'nun, sinema eğitimi aldığı yıllarda bütün derdinin 'Yeni Dalga' gibi filmler yapmak olması da (Şirin, 2010, p. 51) önemli bir etmendir. Ama bu inancı kuvvetlendiren asıl nokta Kaplanoğlu'nun, verdiği röportajlarda sineması hakkındaki tutarlı açıklamalarıdır. Kendine has anlam arayışları ve görüntü estetiği olan Kaplanoğlu, “Doğu'yla Batı'nın ortasında yer alan bir ülkenin dini, kültürü ve estetik zenginliğinden beslenerek kendi kültürel kodları üzerinden özgün bir biçim geliştirmiştir” (Saydam, 2011, p. 59). Buradan hareketle, Semih Kaplanoğlu sinemasındaki anlam bütünlüğünü, eğretilmelerin kapsayıcılığını ve üslup arayışlarını kavramak için en uygun eleştirel yöntemin auteurist perspektif olduğuna karar verilmiştir. Bu doğrultuda yönetmenin filmleri tematik ve biçimsel olmak üzere iki başlık altında tekrar eden tercihler ve motifler üzerinden irdelenmiştir.

Semih Kaplanoğlu Filmlerinde Tematik Bütünlük

Kaplanoğlu'nun filmlerindeki tematik devamlılık arz eden konular; kader, aidiyet, yolculuk/göç, doğa ve taşra, rüya ve ev başlıkları altında toplanabilir. Bütün filmlerinde bu konuları ya filmin merkezine yerleştiren ya da karakterlerini bu konuların içine çeken yönetmen, iç anlam arayışı olarak sürekli olarak özün, benliğin peşinde olmuştur.

1- Kader

Filmlerinde “kader”in varlığını, insanın dışında ilerleyen bir müdahale düzeneğinin olduğunu hep farklı imgelerle gösterir Kaplanoğlu. Bu, *Herkes Kendi Evinde*'de bir mektup, *Meleğin Düşüşü*'nde valiz, *Yumurta*'da köpek, *Süt*'te balık, *Bal*'da gemi ve şiir, *Buğday*'da ise “M parçacığı” olarak karşımıza çıkar. Kaplanoğlu, insanın kendi kararlarının dışında, yaşamak zorunda olduğu bir yazgının varlığını

hep hissettirir. Yönetmenin, maneviyatı anlatım diline yerleştirme çabası sonradan şekillense de ilk filminden başlayan ve öykü yapılarını etkileyen bir “yaratıcının müdahalesi” durumu hep vardır. Beyazyüz ve Uçar’a göre (2023, p. 282) bu durum ‘Mutlak Varlık’ inancıyla bağlantılıdır ve bireye düşen ise varlık dairesi içerisinde yerini, konumunu tayin ederek, tüm varlığa saygı duymak, var olmasının gereği olan ünsiyet ilişkilerini herhangi bir tahakküm aracı olmadan varlığa sunmaktır.

2- Aidiyet

Kaplanoğlu’nun filmlerinde, hikâye akışının temelinde ise bir arayış, aidiyet arayışı vardır. *Herkes Kendi Evinde*’nin bütün karakterleri ait oldukları yeri aramaktadır. Nasuhi için bu ‘içinde yaşayamadığı ev’, Selim için New York, Olga için ise ‘babasının yanı’dır. *Meleğin Düşüşü*’ndeki Zeynep ise hapishaneye dönüşen evinden kaçıışı, kurtuluşu, özgür olabileceği yeri arar. *Yumurta*’nın, arada kalmışlıkta sıkışan Yusuf’u, hayatında huzur duyabileceği yeri arar. *Süt*’teki Yusuf ise anlaşılabilir bir yerin peşindedir. *Bal* ise Yusuf’un ait olmak zorunda olduğu yeri anlamlandırma çabasıdır. Üçlemenin geneline baktığımızda ise Yusuf’un aslında özüne ve şairliğinin kaynağına dönüşü aradığını görürüz. *Buğday* ise Erol karakterinin özelinde mükemmel tohumun, insanoğlu genelinde ise ‘varlık’ın sırrının arandığı bir filmidir. Altı film gözden geçirildiğinde, Kaplanoğlu’nun, karakterlerini, dünyevi olanı aramaktan ruhani olanı aramaya doğru bir yolculuğa çıkardığı da anlaşılır.

3- Yolculuk (Göç)

Bahsi geçen arayış, bir yolculuğu da beraberinde getirir. *Herkes Kendi Evinde*, *Yumurta* ve *Buğday*’da bu yolculuğu fiziki olarak da yaşatan yönetmen, diğer filmlerde ise karakterin içsel dünyasında yaptığı ruhsal yolculuğu küçük yer değiştirmelerle resmeder. *Meleğin Düşüşü*’nün Zeynep’i, babasını(geçmişini) öldürdüğü kendi evinden arkadaşı Mustafa’nın evine, *Süt*’ün Yusuf’u evini kaybedip maden ocağına, *Bal*’ın çocuk Yusuf’u ise babadan anneye doğru bir yolculuk yapar. Aslında yönetmenin bütün karakterleri kendinden kendine yolculuk yapmaktadır. Film boyunca dönüşümlerine şahit olduğumuz karakterler, filmin sonunda yeni bir benliğe kavuşurken, metafiziksel alanın da farkına varacaklardır.

4- Doğa ve Taşra

Kaplanoğlu’nun sineması, taşrayı ‘sıla-ı rahim’ olarak görece kadar gelenekçidir. Başlangıç noktasını reddetmez. Topraklarındaki insanların içsel sorunlarını dert eder. Taşra, filmin karakterlerinin ve izleyicinin, hakikati anlamak için bakmaları gereken yerdir. Taşra bir fotoğraf karesi gibi estetik güzellik üzerinden değil, karakterlerinin geçmişleri, etraflarındaki kozmik alanlarıyla derin ve ahlaki güzellikle tasvir edilir. Karakterler mükemmelleştirilmez, zaaflarıyla ‘bir’dirler.

Yönetmenin karakterlerinin bağlı oldukları, kopamadıkları başka bir olgu da doğadır. Doğa, bir mesire alanı olarak değil, dinlenilmesi, kulak verilmesi gereken bir âlem olarak tasvir edilir. Doğa her şeyin başladığı yerdir, topraktır, tohumdur, özdür, yolculuktur, gelinen ve gidilen yerdir. Amaçtır, süreçtir, sonuçtur.

Herkes Kendi Evinde’nin Nasuhi’si doğanın içinde bir başına duran evin özlemiyle, orada, doğanın kalbinde ölmek için dönmüştür. *Meleğin Düşüşü*’nün Zeynep’i filmin açılış sahnesinde bir ağaca bağladığı ipe dualar okuyarak hayata tutunmaya çalışmaktadır. *Yusuf Üçlemesi*’nde Yusuf karakteri doğanın içinde, ormanda uyurken resmedilir. *Buğday*’da ise doğanın kaynağının, tohumun peşinde olan karakterlerle, filmin merkezine doğa yerleştirilir. Semih Kaplanoğlu doğayı aynı zamanda yapay, değiştirilmiş olanın karşısına gerçek olarak da yerleştirir.

5- Rüya

Yönetmenin bütün filmlerinde rüya alemi doğadan (gerçekten) ayrı değildir hatta iç içe geçmiştir. Karakterlerin gördüğü rüyalar çoğu zaman gerçek çıkar. Bu hem Yusuf Peygamber’e bir gönderme hem

de içinde yaşadığımız hayatın da bir rüya alemi olduğu düşüncesinin tezahürüdür. Bunun, İbnü'l-Arabi'nin, uykuda görülen rüya ile hakikatin ayırımına gittiği “gerçek rüya” düşüncesinin de bir yansıması olduğu düşünülebilir (Çelebi, 2010). Kaplanoğlu bu düşünceyi temel almış ve sinemayı, rüya aleminin bir açılımı olarak görmüştür:

“*Sinema salonunda ışıkları kapattığımızda da gece olur ve bizi bir tür uykuya ve rüyaya çağırır sanki. Sinemanın rüya temsili mantığı ister istemez bizim bu coğrafyada film yapan insanları rüya ile mananın açılımlarına da bakmaya itmesi lazım. Rüya aynı zamanda eğer gelenekte bir kişinin yaşantısının temsili ise onun ruhunun, vardığı yerin karşılığı gibiyse o zaman biz film yaparken o rüyayı, geleneğin içindeki bütün manaları da ele alarak bir anlatım yoluna çevirebiliriz, hayırlı, sahil bir rüyaya dönüştürebiliriz*” (Güner, 2017).

Manevi olanla bağlantıları açısından, filmlerde kullanılan rüya sahneleri dini kaynaklar özelinde de okunmayı gerektirmektedir. Özellikle kelimeler ve tasavvuf ilimlerinin rüyalarla, bilgi kaynağı olması açısından, yakından ilgilendiğine dikkat çeken Ökten, rüyaların uyarı ve müjde niteliğinde bireysel bir bilgi kaynağı olarak kabul edilebileceğini dile getirmiştir (2015). Rüya alemiyle gerçek olan arasında ince bir çizgi olduğunu vurgulamaya çalışan, rüya sahnelerini filmlerin içine basit bir kurgu hareketiyle gerçekmiş algısı oluşturarak yerleştiren Kaplanoğlu da bütün filmlerinde bu sahneleri titizlikle çeker. Özellikle ismini aldığı Yusuf peygamberin rüyaları tabir etme özelliğine referans olarak *Yusuf Üçlemesi*'nde bu tavrını açık eden yönetmen, *Buğday*'daki sahneleri ise direkt olarak Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerden esinlenmiştir.

6- Ev

Herkes Kendi Evinde'den sonra bütün filmlerinin yapımcılığını kendisi yapan yönetmen, bir anlamda bu noktadan sonra artık kendi evindedir ve kuralları kendisi koyacaktır. Bu imkana sahip olmak, sinemasındaki değişim ve dönüşümün de miladı olur. Ev temasının kaderden bağımsız düşünülemediğini, bütün filmlerinde evin hem metaforik hem de fiziki anlamda önemli olduğunu söyleyen Kaplanoğlu (Şirin, 2010, p. 131), *Meleğin Düşüşü* ve *Süt* dışındaki bütün filmlerinde 'ev'i geriye dönülen yer olarak konumlandırır. *Meleğin Düşüşü*'ndeki Zeynep'in görünürde bir yuvası olmasına rağmen içinde olduğu ailevi ve toplumsal bunalımlar, bu mekânı bir yuva olmaktan çıkarıp bir kabusa dönüştürmüştür (Er ve Civan, 2011, p. 73). *Süt*'teki ev ise Yusuf için bir hapisane olmuştur (Şirin, 2010, p. 133). Ev, yönetmenin bütün filmlerinde karakterler için ya yolculuk yapılan ya da yolculuğa(kaçışa) sebebiyet veren yer olarak konumlandırılmıştır.

Semih Kaplanoğlu Filmlerinde Biçimsel Bütünlük

Kaplanoğlu'nun filmlerindeki biçimsel devamlılık arz eden özellikler; özenle çekilmiş açılış sahneleri, şiirsel ve manevi düşünceye sevk eden aşkın üslup, uzun planlar, boşluğa ya da kadraj dışına bakan karakterler, simge kullanımı, kamera açısı ve yüksekliği ve filmler arasında kurulan organik bağlar başlıklarında toplanabilir. Sinemasında sadeleşmeye doğru yolculuğuna devam eden yönetmen, sinemasında biçimi, iç anlama ulaşmak için bir araç olarak kullanmaya devam etmiştir.

1- Açılış Sahneleri

Filmlerinin her aşamasında aktif olarak bulunan Kaplanoğlu, açılış sahnelerini basit birer sekans olarak değil, filmin tamamına göndermeler yapan bir yapıda inşa etmiştir. İlk filmi *Herkes Kendi Evinde* üslup açısından bazı noktalarda diğer filmlerden ayrılmaktadır. Bu ayrıksılığa, -diğer filmlerinde dikkat çeken bir özellik olan- açılış sahnesi de dahildir.

Meleğin Düşüşü'nün açılış sahnesinde, bir makara ipi bir ağaca bağlayarak, koparmadan yokuşu çıkmaya çalışan bir karakter vardır. Bu sahne Zeynep'in film boyunca hatta hayatı boyunca içinde olduğu ruh halinin bir özetidir. Kaplanoğlu film içerisinde filmin başındaki bu ipe küçük göndermeler

yaparak da izleyicinin zihnini açılış sahnesine yönlendirmeye çalışmıştır.

Yumurta'nın açılış sahnesi Yusuf'un annesinin son yürüyüşüdür. Bu sahnenin tasviri Yusuf'un taşraya, evine yolculuğunu andırır. Yusuf oraya gelerek, geçmişle yüzleşecek, geçmişinde canlı bıraktığı yarım taraflarını ya öldürecek ya da canlanmasına müsaade edecektir. Aynı bu sahnede olduğu gibi görüntü pusludur, net değildir.

Süt'ün açılış sahnesinde bir kadının ağzından yılan çıkarıldığını görürüz. Filmde annesiyle kopuş yaşayacak olan Yusuf'un içindeki yılanı öldürmesi, ondan kurtulması anlatılmak istenmiştir. Yılandan kurtulmak zor ve meşakkatlidir. Yılan süte gelir ve ağzın süt kokarsa yılan sana gelecektir. Yusuf anneden ayrılarak ağzındaki süt kokusundan ve yılandan kurtulacaktır.

Bal'ın açılış sahnesi ise hem babanın ölüme yolculuğu hem de Yusuf'un rüya alemiyle gerçek alem arasındaki köprüsü olması açısından önemlidir. Yusuf babasının öldüğü bu anı rüyasında görecektir ve gerçek olduğunu anlayınca ormanda bir ağacın (aynı ağaç da olabilir) koynunda uykuya dalacaktır. Bu anlamda film boyunca yaşatılan "rüya mı gerçek mi?" hissini inşası da bu sahneyle birlikte başlamıştır.

Buğday'da ise film boyunca ayırımına dikkat çekilecek olan modern şehir ve "ölü topraklar" arasındaki fark, oldukça sert bir şekilde resmedilmiştir. Filmde Erol karakterinin yaşadığı, aslında hangi tarafa ait olduğu düşüncesinin temelleri de bu sahnenin finaliyle birlikte atılmış olur.

2- Şairane ve Manevi Gerçekçilik

Kendi şiirleri de olan Semih Kaplanoğlu, filmlerinde şiirdeki gibi öz ve derinlikli bir anlatım tercih etmiştir. Geleneksel sinemanın anlatım dilini bu şekilde kırmaya çalışan yönetmen, manevi, dingin ve sade anlatım diliyle de aşkın bir üsluba ulaşma çabasındadır. Kaplanoğlu'nun sineması, Schrader'ın aşkın üslup olarak tarif ettiği: "fazlalıklardan arınmış, konuşma yerine görüntüleri kullanan, gündelik olanı sunan, doğanın seslerini kullanan, kadraj ve mekanlarla seyirciyi düşünme alanı açan ve alelade olanı kutlayan" (2017, p. 68) bir dile oldukça yakın durmaktadır. Maneviyatı sadece bir camii görüntüsü ya da namaz kılan insan profiline sıkıştırmamaya, onun içsel bir şey olduğunu hissettirmeye çalışmıştır. Manevi olan, yüzeyde çok az gösterilir, izleyici eğer talip olursa o dünyaya girebilir. Görüntüler ve sesler göze ve kulağa değil ruha hitap etme çabasındadır.

Filmlerindeki dini referansları giderek artıran Kaplanoğlu, son filmi *Buğday*'da öykü yapısının şablonunu direkt olarak Kur'an-ı Kerim'den almıştır. Yapmaya çalıştığı sinemayı 'manevi gerçekçilik' olarak adlandıran yönetmen, bu iki kavramın birbirinden ayrı şeyler olmadığını, maneviyattaki gerçeklik ya da gerçekteki maneviyat olarak düşünülmesi gerektiğini söylemiştir (Şirin, 2010, p. 185). Bu sentezi sunmak için sinemanın teknik olanaklarını kullandığını söyleyen Kaplanoğlu, gerçekliği manipüle edecek ve filmin gerçekliği konusunda kuşkuya düşürecek müdahalelerden kaçındığına da vurgu yapmıştır. 2017 yapımı *Buğday* filmini de negatif olarak çeken yönetmen, dijitalin 'oyun'ya müsait yapısından çekinmiştir. Kullandığı kamera açılarından, kameranın yüksekliğine kadar ince hesaplar yapan Kaplanoğlu, filmin dokusunda yapay bir şey istememektedir.

3- Uzun Planlar

"Sinema planları kısaltarak, hareketi parçalayarak aslında nefsanî duyguları kışkırtıyor. Sinemayı böyle kullandığınızda nefsi gıcıklayarak bir yükselme yaratmış oluyorsunuz. Oysa ben sinemanın manevi, ilahi anlamda bir yükselme yaratabileceğini düşünüyorum. Bunun için de sakinleşmesi, yavaşlaması gerekir... Ben hareketi parçalamayarak sinemadaki zamanla gündelik hayatımızdaki zaman arasında bir koşutluk kurmaya çalışıyorum" (Şirin, 2010, p. 129).

Kaplanoğlu'nun bu sözlerinden, filmlerinde sıklıkla görülen uzun planların sadece biçimsel bir kaygıyla yapılmadığını, filmin özündeki 'ruh' ile bağlantılı olduğu da anlaşılmaktadır. Filmlerin kendi

içindeki öz-biçim bütünlüğü, Kaplanoğlu'nun en önemli sinemasal özelliklerinden bir tanesidir.

Yönetmenin sinemasındaki dinginlik üzerine şu tespit, onun yapmaya çalıştığını özetlemesi açısından önemlidir: “Kaplanoğlu'nun kamerası, şeyhinin önünde saygıyla bekleyen ve ‘dinleyen’ bir dervişin duruşu gibi sükûnet ve saygıyla bekler. Acelesi de, göstermeye, ‘şovunu yapmaya’ çalıştığı bir süslemesi de yoktur. Zamanın içinde ‘an’ın çocuğu olarak öylece duruverir” (Gülşen, 2016, p. 455). Kaplanoğlu'nun sineması, seyirciden sabır isteyen, yoğunlaşma talep eden, gösterilenin gerisindekini kavramak için hayal gücüne başvurma fırsatı sunan (Dorsay, 2017) bir sinemadır. Bunu, büyük cümleler kurmadan, incelikli sinematografi çalışması ve kendine has anlatım diliyle yapmaya çalışmaktadır. Filmlerinde, uzun planlar sadece uzun oldukları için değil, izleyiciye alan açmak için orada bulunmaktadır. Kamera, zaman ve mekânın sonsuzluğunu hissettirmek için vardır.

4- Kadraj Dışına Bakan Karakterler

Her filminde en az bir kere karakterlerini kadrajın dışındaki bir alana baktıran Kaplanoğlu, karakterlerin içinde oldukları arayışı resmederken, izleyiciye de kadrajın görünenden fazlası olduğu hissini vermeyi amaçlar. Görünenin ardındaki görünmeyene bakma işi, eylemle fiziki bir hal alır. Oyuncular sağa sola baktıklarında boşluğa değil, geçmişe, ‘öz’e ya da anlamı izleyicide saklı olan/olacak bir yere bakmaktadırlar. Bu bakışların her filmde kendi biricikliği içinde bir anlam bütünlüğü de vardır. Yönetmen, *Yusuf Üçlemesi*’nde bu bakışları geçmişe doğru bir pencere olarak kullandığını söyler. Böylece Yusuf bu anlamdaki her bakışında zihninde kısa bir yolculuğa çıkmıştır. Tamamı bir hatırlama üzerine kurulu alan üçlemedeki bu sahneler bu nedenle oldukça anlamlıdır.

Bu benzetme *Herkes Kendi Evinde*’nin Nasuhi’si için de geçerli olabilir. Memleketine, ülkesine dönüşü dahi böyle bir bakışı andıran Nasuhi’nin, feribotta doğanın kokusunu şiirin diliyle görüntüye aksettirdiği sahne, kadraj dışı bakışın oldukça derinlikli bir haline örnek olarak gösterilebilir.

Karakterlerin bakışlarından, kadraj dışı mekân kullanımına kadar her şeyi titizlikle hesaplayan Kaplanoğlu, filmlerinde sonsuz bir şimdiki zaman algısı oluşturmaya çalışır. *Yusuf Üçlemesi*’nde, filmler geçmişe doğru gitmesine rağmen, filmlerin içinde oldukları zamanı, çekildikleri tarihleri baz alarak gösteren yönetmen, bu şekilde kozmik bir zamanın varlığından da haberdar etmek ister izleyiciyi. Ve bu gizli söylem “ibadet eder gibi film yapmaya çalışıyorum” (Şirin, 2010, p. 207) cümlesiyle dile getirilmiş olur.

5- Simge Kullanımı

Kaplanoğlu'nun sinemasındaki simge kullanımı, klasik kullanımından farklıdır. Simgeleri, onlara ‘kalıp’ anlam yüklemekten kullanan yönetmen, film akarken izleyicinin zihninde kendiliğinden nesnelere anlam kazanmasını istemektedir. Çünkü “iyi anlatılan tüm hikayeler simgeselliği kendilerinde barındırırlar. Simgeler bir matematik denklemine yerleştirilir gibi serpiştirilmez iyi bir sanat yapıtında. Hikâye üzerinde derinleştikçe, şeylerin simgesel güçleri ortaya kendiliğinden çıkar” (Gülsoy, 2010). Böylece simgenin taşıdığı anlam sonsuzluğa bırakılmıştır. İzleyici kendi sonsuzluğunda o nesne hangi anlamı temsil ediyorsa onu kullanma özgürlüğüne sahip olur.

Her imge her ayrı filmde kendi anlamını oluştururken, izleyicinin de zihnen filme dahil olması sağlanmış olur. Yönetmenin sinemasının özelliklerinden açık uçlu anlatım da böylece desteklenmiş olur. *Herkes Kendi Evinde*’de Nasuhi’nin evde saklı olan küçük hazinesinin çok detaylandırılmaması, *Meleğin Düşüşü*’ndeki ip ve sefertasının taşıdığı anlamların açık edilmemesi, *Yusuf Üçlemesi*’nde filmlerin ismini aldığı öğelerin her filmde farklı temsil edilmesi, *Buğday* filminde de ‘buğday’ın temsil ettikleri bu kullanıma örnek gösterilebilir.

6- Kamera açısı ve yüksekliği

Kaplanoğlu'nun filmlerinde kamera, oyuncunun yüzüne bağlı gibidir. İzleyicinin, açıyla

yönlendirilmesi yerine karakterle bütünleşmesi kolaylaştırılır. Kamera ve lens hareketlerine çok az başvuran yönetmen böylelikle filmlerindeki gerçeklik hissini de artırmayı amaçlar. Genellikle geniş açı kullanmayı tercih eden yönetmen, bu anlamda seyirciye düşünmek için de alan açmış olur. Geniş açılı çekimlerde kadraja giren her detayı titizlikle seçen Kaplanoğlu, karakterin ruh halinden, filmdeki başka bir olaya gönderme yapan imgelere kadar hepsini bilinçli olarak yerleştirir.

7- Filmler arasında kurulan organik bağlar

Filmlerini yaparken kendi içlerinde küçük bağlar kurarak zamansal bir bütünlük sağlayan yönetmen, filmleri diğer filmleriyle bağlayarak sonsuz bir zaman ve bütünlük algısı oluşturur. *Yusuf Üçlemesi* bu bağlar üzerine kuruludur. *Yumurta*'da Ayla'nın, Yusuf'un gelmesiyle eve iki litre 'süt' alması ve Yusuf'un yayınlanan tek şiir kitabının adının *Bal* olması, özellikle 'bal'ın babayı temsil etmesi açısından oldukça önemlidir. *Süt* filminin, Yusuf'un gençlik yıllarını anlattığı için 'soğuk' bir film olduğunu söyleyen Kaplanoğlu, filmi üçlemede ayrıksı bir yere koymaktadır. Bu yüzden üçleme içerisinde organik bağ anlamında en zayıf film *Süt*'tür. Filmde *Yumurta*'da bahsi geçen eski sevgili için yazılan 'Kuyu' şiirinin yayınlandığı dergiyi görürüz ve Yusuf, *Yumurta*'da Ayla'yla birlikte gidecekleri gölün kenarında etraftaki dağların görsel yardımıyla bir kelebek gibi durur. *Bal*'da kahvaltı masasında 'yumurta' ve 'süt' varken Yusuf'un 'bal'ı getirmesi, Yusuf'un annesinin sürekli içmesini söylediği sütü(gençliğini) hiç sevmemesi, annesi çörek yapacağı zaman Yusuf'un kümeden yumurta getirmesi ve *Bal*'da Yusuf'u okula götürüp getiren atmacanın, *Yumurta*'da Ayla'nın Gölcük'e giderken gördüğü atmacaya yaptığı gönderme filmler arası organik bağın oluşması ve karakterin daha iyi anlaşılabilmesi açısından önemlidir.

Üç filmde de Yusuf sadece bir kez öznel açıyla birisini takip eder; *Yumurta*'da Ayla'nın saçlarından ensesine doğru, *Süt*'te madendeki arkadaşını baştan ayağa doğru, *Bal*'da annesi hamur yoğururken, sallanan eteklerinden başlayarak, saçlarına doğru. Bu üç bakış da Yusuf'un karar verdiği kırılma anlarıdır. *Yumurta*'da o eve geri dönüşünün, *Süt*'te ise madene gelip çalışacağı günün ilk adımı bu sahnelerde atılırken, *Bal*'daki sahne de annenin evdeki varlığının kabulü açısından önemlidir.

Yumurta'nın başında Yusuf'un sahaf dükkanına gelen kadın (Tülin Özen) hem yönetmenin bir önceki filmi *Meleğin Düşüşü*'ndeki Zeynep'tir hem de *Bal*'da Yusuf'un annesidir. Böylelikle *Yumurta*'da annesinin ölüm haberini aldığı sırada Yusuf'un dükkanına son gelen kişi de annesi olmuş olur. Bu sahne annenin oğluna vedası olarak da okunabilir.

Süt'te Yusuf'un annesini evlendirmeye çalışan kadın *Yumurta*'da Yusuf'un annesidir. Yani *Süt*'te anne, kendi kaderine kendisi karar vermiş olur. Bir anlamda gelecekte gelip geçmişe müdahale eder ve kendi kendisini ikna eder. Kaplanoğlu kader olgusuna yine vurgu yapar. Zaten değişmeyecek olanı, karakterin kendi kararıymış gibi gösterir.

Kaplanoğlu'nun sinemasına zamanın/mekânın dışına çıkıp öyle bakmak gerektiğini söyleyen Ersümer'in şu tespiti, yönetmenin filmler arası kurduğu organik bağların en uzununu göstermesi ve Kaplanoğlu'nun başladığı ve geldiği noktayı bağlaması açısından önemlidir: "*Herkes Kendi Evinde* filminde, Selim'in soyadı Akman'dır. Yolculuk, artık hayatta olmayan ailesinin taş evine doğrudur. *Buğday*'da Cemil Akman, gerçekten var mıdır bilinmez, Erol'u kutsal bir taş eve götürür. Her iki filmde de 'hazine' tahta döşemelerin altındadır. Bu, yönetmenin gözüyle gördüğümüz bir rüya değilse nedir?" (Ersümer, 2017). Bu tespite ek olarak, filmde Nasuhi'nin soyismi de Akman'dır. Kaplanoğlu bir anlamda ilk filminin sonunda bir hayalet gibi kaybolup giden Nasuhi Akman karakterini bir rüya karakteri olarak geri getirmiş gibidir. Cemil de tıpkı onun Selim ve Olga'ya yaptığı gibi Erol'a yol gösterir. Ve onu bir 'ev'e götürür.

Sonuç

Auteurist bir perspektiften Semih Kaplanoğlu filmlerinin analiz edildiği bu çalışmanın sonucunda yönetmenin, çektiği altı filmde kullandığı tematik ve biçimsel öğeler analiz edilerek sinemasındaki bütünlük ve devamlılık araştırılmış, ‘yaratıcı’ bir yönetmen olup olmadığı sorgulanmıştır. Tematik ve biçimsel analizler yapılırken filmlerde işlenen konular, konuların ele alınış biçimi, kamera hareketleri ve açıları, ışık ve ses kullanımı ve sinematografik özellikler detaylı bir şekilde çözümlenmeye çalışılmıştır. Yönetmenin sineması maneviyatla bağlantılı olduğundan filmlerinde kullandığı eğretilmeler, simge ve nesnelere bu doğrultuda okunmaya çalışılmış, ortaya çıkan sonuç da bu kapsamda sunulmuştur.

Yönetmen, ilk filminden son filmine kadar insanın içindeki ‘öz’ü anlama ve anlatma çabasıdır. Sinemasındaki minimal tavrı, maneviyatla birlikte daha da derinleşmiştir. Filmleriyle yaratıcıyı hissettirmeyi, kozmik olanın varlığını düşündürmeyi ve varlığın anlamını sorgulamayı amaçlamıştır. Bu bakış açısı, filmlerinin konusunu şekillendirdiği gibi biçimine de yansımıştır. İlk filmlerinde de benimsediği dingin anlatım tarzı, maneviyatla birleşince daha da anlam kazanmış, filmlerinde bu anlatımı; izleyiciye düşünmek için alan açmak, izleyiciyi yönlendirmek yerine sorgulamaya sevk etmek amacıyla kullanmaya başlamıştır. Dünya sinemasında aşkın bir üsluba sahip olan Tarkovski, Bresson, Ozu ve Dreyer gibi isimlerden etkilendiğini kabul eden yönetmen, sinemasını, onlardan aldıklarını kopyalayarak değil, İslam ve tasavvuf bakışıyla harmanlayarak inşa etmiştir.

Bu açıdan bakıldığında sinemasının bir değişime uğradığı, ilk filmleriyle son filmleri arasında bir kopukluk olduğu düşünülebilir. Ama çalışmada da görüldüğü üzere, doğru analiz edildiğinde yönetmenin ilk filmlerinde de daha sonradan derinleşeceği maneviyat bakışının emareleri görülür. Böyle düşünebilmemizde, Kaplanoğlu’nun, daha en başından yapmaya çalıştığı sinemanın; popüler değil ‘ağır’ bir sinema olmasının da katkısı vardır. Filmler, tematik ve içsel açıdan; doğrudan maneviyatla birbirlerine bağlanmasalar da biçimsel yönden benzerlik taşırlar. İlk filmlerinde dinginlik, ele aldığı konuları ifade etme dili olarak karşımıza çıkarken, sonradan bu dinginlik, sinemasının içkin bir özelliği haline almıştır.

Kaplanoğlu sinemasında dingin anlatım ilk başlarda amaçtır. Yönetmen, bu anlatımı, etkili bir sinema dili oluşturmak için kullanır, sineması bu dinginlikten doğar. Sonradan ise dinginlik, sinemasını doğuran bir kaynak olmaktan çıkar. Çünkü Kaplanoğlu’nun yapmaya çalıştığı maneviyat sineması, dinginliği zaten içinde barındırır. Dinginlik artık aranacak, amaçlanacak bir biçimsel özellik değil, sinemasının içinde kendiliğinden bulunan bir durumdur.

Bu doğrultuda, Kaplanoğlu sinemasındaki dinginlik üzerinden ilerleyen bu biçimsel devamlılık bir nebze de olsa tesadüfidir. Ama bu rastlantısal biçim ve öz buluşması alelade bir şekilde olmamıştır. Bunu anlamak için de yönetmenin sinemasındaki tematik arayışlara bakmak gerekir. İlk filminden itibaren mekân ve nesneyi düz anlamının ötesinde metaforik bir bakışla kullanan yönetmen, ev ve aidiyet konularını ele alışıyla dikkat çeker. Ev, sıradan bir ev değil, doğulan yer, ilk bulunulan mekandır. Karakterlerin geçmişiyle bir bütündür. Filmin karakterleri bu evi ararken hem gerçekte ait oldukları yeri hem de gerçekte oldukları ‘ben’i bulmaya çalışırlar. Bu arayış tasavvuftaki ‘varlık’ arayışına eşdeğer bir yolculuğu beraberinde getirir. Ve Kaplanoğlu’nun bütün filmlerinde bu yolculuk yaşanır. Hatta filmlerin merkezindedir. Böylece yüzeyde rastlantı gibi görünen biçim ve öz buluşmasının, derinlerde, bir ‘arayış’ ortaklığında daha önceden gerçekleştiği fark edilir.

Bunun bir başka ispatı; nesnelere yüklenen anlamlardır. Kaplanoğlu sineması ilk filminden itibaren simgesel bir anlatımla birlikte anılır. Oysa yönetmen nesnelere, genel bir anlam kalıbı içerisinde kullanmaz. Onun filmleri, “kuş şu anlama gelir”, “köpek metaforu şunu simgeler” gibi okumalara açık değildir. Kader temasına her filmde başka bir nesne ya da durumla gönderme yapması da buna en iyi

örnektir. Yönetmenin bu tutumu, manevi bir arayışa geçtiğinde daha da anlam kazanır.

Maneviyatın her insanda tezahürü başka olabileceği için manevi filmler, bu serbestliği izleyicisine vermek zorundadır. Bu filmler izleyiciye tefekkür edebilecekleri alanı açarlar ve o alan içerisinde onları serbest bırakırlar. O düşünce alanı hem zamansal hem de mekânsal olarak sonsuzdur. İzleyici o alan içerisinde, kendi anlam dünyasından filmin anlam dünyasına doğru bir yolculuk gerçekleştirir. Bu esnada filmde karşılaştığı her şey anlam kazanmaya başlar. Bu durum simgesel filmlerde yaşanmaz, onlarda her nesnenin bir anlamı, bir sayıltısı vardır. Dolayısıyla izleyicinin kendi anlam dünyasının kapıları açılmadan film biter.

Kaplanoğlu ise manevi sinema yapmadan önce bile izleyicisini kısıtlamayan bir dil benimsemiştir. *Herkes Kendi Evinde*'de Nasuhi'nin çocukluğunun geçtiği evi, sadece onun geçmişiyile sınırlandırmaz, evin içinde bulunan 'hazine' çok detaylandırılmaz. Böylece her izleyici için o hazine başka bir anlam taşır. Dolayısıyla yönetmen farkında olarak ya da olmayarak ilk filminde bile maneviyat sinemasının kodlarını kullanmıştır.

Kaplanoğlu, filmlerinde sürekli aynı 'öz'ün peşinde olmuştur. Bu öz, sonradan maneviyatla derinleşmesinin dışında değişmeyecektir. Onun aradığı ev/geçmiş yaratılışa kadar dayanan varlığın geçmişidir. Sinemasında ilk filminden son filmine kadar uzayan bu arayış ve bunun filmlerine, benzer hatta aynı şekilde yansması onu auteur yapan en önemli özelliğidir. Bu arayış onun sinemasında uzun planlar, kameranın göz hizasındaki yüksekliği, karakterlerin çerçeve dışı bakışları, sonsuzluk algısı oluşturan kadraj dışı mekân ve zaman kullanımı, müziğin yerini alan doğanın sesleri, gerçek dünyayla iç içe geçen bir rüya alemi olarak devamlılık kazanır. Bu yüzden Kaplanoğlu'nun imzası, bu arayışta saklıdır. Dolayısıyla yaptığı ve yapacağı her filmde bir buluş ve kavuşmadan öte, yolculuk vardır. İlk filmi *Herkes Kendi Evinde*'nin finalinde Nasuhi'nin eve veda sahnesi, Kaplanoğlu'nun kamerasından aynı dinginlikle defalarca dökülmüştür. Daha ilk filminde, insanın içindeki yolculuğa, maneviyata, 'öz'e odaklanacağını söylemiştir yönetmen. Ve bir anlamda hep aynı meseleleri dert edinmiştir. Farklı karakterlerde 'varlık'ın varlığına işaret etmiş, "farklı aynalardaki tek sureti" aramıştır. Kaplanoğlu aslında, 17 yıldır hep aynı filmi çekmenin derdinde olmuştur.

Etik Beyan

Bu çalışma Prof. Dr. Enderhan KARAKOÇ danışmanlığında 19.02.2018 tarihinde sunulan "Auteur Teorisi Çerçevesinde Semih Kaplanoğlu Filmlerinin Analizi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Yazar Katkıları

Araştırma Tasarımı (CRediT 1) Yazar 1 (%50) – Yazar 2 (%50)

Veri Toplama (CRediT 2) Yazar 1 (%70) – Yazar 2 (%30)

Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11) Yazar 1 (%50) – Yazar 2 (%50)

Makalenin Yazımı (CRediT 12-13) Yazar 1 (%60) – Yazar 2 (%40)

Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi (CRediT 14) Yazar 1 (%60) – Yazar 2 (%40)

Finansal Destek Beyanı

Yazarlar bu çalışma için finansal destek beyan etmemiştir.

Çıkar Çatışması

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Desteklemiyor

Kaynaklar

- Algan, N. (2005). Türkiye'nin görsel belleğinde bir öncü ve bir usta: Lütfi Akad. A. Kanbur (Ed.), *Sadeliğin derinliğinde bir usta: Lütfi Akad* (pp. 23-52). Dost Kitabevi.
- Andrew, J. D. (2010). *Büyük sinema kuramları*. (Z. Atam, Trans.) Doruk Yayıncılık.
- Astruc, A. (2010). Yeni avangardın doğuşu: kamera-kalem/la caméra-stylo. A. Karadoğan (Ed.) ve N. Özer (Trans.). *Sanat sineması üzerine*. (1st ed., 21-26). De Ki Basım Yayım.
- Bazin, A. (1985). On The politique des auteurs. J. Hillier (Ed.), *Cahiers du cinéma: The 1950s: neo-realism, hollywood, new wave* (pp. 248-259). Harvard University Press.
- Beyazyüz, S. & Uçar, Ö. (2023). Epistemolojik temelli pozitivist bilgi görüşünden ontolojik temelli varlık tasavvuruna: Kaplanoğlu sinemasında hakikate ulaşma arzusu bir ilim-kurgu film örneği: buğday. M. Ceyhan ve S. Beyazyüz (Ed.), *2000 sonrası türk sinemasında mizansen: 13 yönetmen ve 13 film* (pp. 241-284). Palet Yayınları.
- Bickerton, E. (2012). Cahiers du cinéma'nın kısa tarihi. (S. Özgül, Trans.) Agora Kitaplığı.
- Birincioğlu, Y. D. & Parlayandemir, G. (2016). Yapıtsal/bağlamsal film eleştirisi: tür ve auteur eleştirilerini birlikte düşünmek. Y. D. Birincioğlu ve G. Parlayandemir (Ed.), *Tür(k) sinemasında auteurler* (pp. 1-20). Kriter Yayınevi.
- Büker, S. (1989). *Film ve gerçek* (1st ed.). AÜ Yayınları.
- Cevizci, A. (2013). *Felsefenin kısa tarihi* (2nd ed.). Say Yayınları.
- Cox, A. T. (2012). Sinemanın ontolojisi ya da şiirsel gerçekçiliğin peşinde: auterist perspektiften Semih Kaplanoğlu ve yusuf üçlemesi. Ö. Güllüoğlu (Ed.), *Görsel metin çözümleme* (pp. 69-110). Ütopya Yayınevi.
- Çelebi, E. (2010). İbn Arabi'de Tasavvufi Tecrübenin Epistemolojik Mahiyetine Dair. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 29(29), 115-127.
- Dorsay, A. (2017, November 25). İlk ciddi bilim-kurgu denememiz ve bir sufi bakışı. <http://t24.com.tr/yazarlar/atilla-dorsay/ilk-ciddi-bilim-kurgu-denememiz-ve-bir-sufi-bakisi,18595> adresinden 26.01.2018 tarihinde alınmıştır.
- Er, F. ve Civan, C. (2011). Semih Kaplanoğlu ile taşra ve zaman ve sinema. A. Pay (Ed.), *Yönetmen sineması: Semih Kaplanoğlu* (2nd ed., 73-83). Küre Yayınları.
- Ersümer, O. (2017, November 27). Buğday: biri bu kapıyı açsın. <http://bufilmigordumben.blogspot.com.tr/2017/11/bugday-biri-bu-kapy-acsn.html> adresinden 26.01.2018 tarihinde alınmıştır.
- Esen, Ş. K. (2015). *Sinemamızda bir "auteur" Ömer Kavur* (2nd ed.). Agora Kitaplığı.
- Gombrich, E. H. (2013). *Sanatın öyküsü* (8th ed.). (E. Erduran & Ö. Erduran, Trans.) Remzi Kitabevi.
- Gülsoy, M. (2010, May 12). *Bal: sanatçının kadim dildeki tarifi*. <https://muratgulsoy.wordpress.com/2010/05/12/bal-sanatcinin-kadim-dildeki-tarifi/#more-108> adresinden 28.01.2018 tarihinde alınmıştır.
- Gülşen, E. (2016). *Sinemanın kökleri: anlam arayışında sanat ve sinema* (1st ed.). İnsan Yayınları.
- Kovacs, A. B. (2010). *Modernizmi seyretmek: avrupa sanat sineması 1950-1980* (1st ed.). (E. Yılmaz, Trans.). De Ki Basım Yayım.
- Monaco, J. (2006). *Yeni dalga* (1st ed.). (E. Yılmaz, Trans.). +1 Kitap.

- Neupert, R. (2016). Fransız yeni dalgası: yeni anlatılar, biçimler ve auteurs. L. Badley & R. B. Palmer & S. J. Schneider (ed.), S. Yılmaz (Trans.). *Dünya sinemasında akımlar* (1st ed., 79-95). Doruk Yayıncılık.
- Ökten, G. (2015). Kur'an'a Göre Bilginin Kaynakları. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 39(39), 205-228.
- Özden, Z. (2000). *Film eleştirisi* (3rd ed.). Afa Yayıncılık.
- Saraç, T. (1985). *Büyük Fransızca-Türkçe sözlük* (1st ed.). Adam Yayınları.
- Sarris, A. (2010). Auteur kuramı üzerine notlar. A. Karadoğan (ed.), B. Kılıçbay (Trans.). *Sanat sineması üzerine* (1st ed., 41-45). De Ki Basım Yayım.
- Saydam, B. (2011). Soyutlamalar aracılığıyla bir dil yaratma çabası: süt. A. Pay (ed.). *Yönetmen sineması: Semih Kaplanoğlu* (2nd ed., 49-60). Küre Yayınları.
- Schrader, P. (2017). *Sinemada aşkın üslup* (1st ed.). K. Çelik (Trans.). İnsan Yayınları.
- Sevimli, M. A. (2019). Üçüncü Sinema'ya Erden Kıral Filmleri Üzerinden Bir Bakış: Kanal Ve Bereketli Topraklar Üzerinde. Konya Sanat(2), 15-32.
- Şirin, U. (2010). *Yusuf'un rüyası: Semih Kaplanoğlu'yla nehir söyleşi* (1st. ed.). Timaş Yayınları.
- Teksoy, R. (2012). *Ansiklopedik sinema terimleri sözlüğü* (1st ed.). Oğlak Yayınları.
- Truffaut, F. (2010). Fransız sinemasında belirgin bir eğilim. A. Karadoğan (ed.), R. İ. Süzen (Trans.). *Sanat sineması üzerine* (1st ed., 27-40). De Ki Basım Yayım.
- Ulusay, N. (1991). Auteur kuram ve Jean-Jacques Beineix. *Yıllık: Nermin Abadan-Unat'a armağan 1989/1990* (1st ed., 187-205). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Wollen, P. (2008). *Sinemada göstergeler ve anlam* (3rd ed.). Z. Aracagök & B. Doğan (Trans.). Metis Yayınları.

Şekiller

Şekil 1. Sarris'in tanımıyla auteur kuramının üç önermesinin eşmerkezli üç daire olarak görselleştirilmiş hali.

EXTENDED ABSTRACT

In addition to the initial meanings such as creator, maker, presentific the equivalent of the French word *auteur*, which also has sub-meanings such as leader, writer, source and ancestor (Saraç, 1985), as a cinema term, has been explained as “creative director” (Teksoy, 2012). Along with Alexandre Astruc's article, in which he came up with the idea that a director can sign his films using his camera in the same way that a writer uses his pen, the word “auteur” has also entered the cinema terms (2010). In this sense, with the emergence of the auteur theory, it has been tried to ensure that the film director is not an element of the industry, but the main responsible and creator of the work of art.

The auteur theory, which has been applied by cinema critics to evaluate films and directors since the 1950s, has continued to be the subject of controversy to this day with both its positive aspects and its missing sides. It has also been the subject of criticism for not having a specific set of rules and a collective explanation, and for developing irregularly (Wollen, 2008). For the same reason, it has also been accepted as a critical method rather than a theory (Andrew, 2010). For these reasons, in cinema studies, instead of the auteur theory there have been uses such as the auteur perspective and auteur theory (Cox, 2012). After presenting the theoretical framework in this study, auteur film criticism and auterist perspective expressions were used as a criticism method.

The main issue of the auteur theory has been the questioning of the integrity of a director's films. With this method of criticism, the idea that a director can be an auteur can be put forward by carefully examining the formal features, from the topics covered in the films to the small and large details mentioned, the way the subjects are handled, the sounds used and the camera movements, and then determining the integrity. The director's “creativity” is also questioned and it is discussed how new/innovative the cinema language he/she has created is.

As a result of this study, in which Semih Kaplanoglu's films were analyzed within the scope of the auteur theory, the integrity and continuity of his cinema were investigated by analyzing the thematic and stylistic elements used by the director in the six films he shot, questioning whether he is a “creative” director and trying to prove that he is an “auteur”. Since the director's cinema is connected with spirituality, the constructions, symbols and objects he uses in his films have been tried to be read in this direction.

The director strives to understand and explain the “essence” inside a person from his first film to his last. The change in his private life, the transformation of his perspective on life through his readings, have caused a spiritual existentialism to deepen in his cinema rather than a religious change. His minimal attitude in cinema has deepened even more along with spirituality. With his films, he aimed to make ‘the creator’ feel, to make him think about the existence of the cosmic and to make him question the meaning of existence.

In Kaplanoglu cinema, calm expression is the goal at first. The director uses this expression to create an effective cinematic language, his cinema is born from this serenity. Later, serenity ceases to be a source that gives birth to cinema. Because the spirituality cinema that Kaplanoglu is trying to make already contains serenity. Serenity is no longer a formal feature to be sought, to be aimed at, but a state that exists spontaneously in his cinema.

Kaplanoglu has always been in pursuit of the same “essence” in his films. This essence will not change except for its deepening with spirituality later. The house/past that he is looking for is the past of the being that dates back to creation. This search, which extends from his first film to his last film in cinema, and its reflection on his films in a similar or even identical way, is the most important feature that makes him an auteur. This quest becomes continuous in his cinema as long plans, the height of the camera at eye level, out-of-frame glances of the characters, the use of out-of-frame space and time that creates a perception of infinity, the sounds of nature that replace music, a dream realm intertwined with the real world. That is why Kaplanoglu's signature is hidden in this search.

Burial Crypt Identification Beneath the Trabzon St. Anna Church Using Ground Penetrating Radar (GPR) Survey

İlker Mete MİMİROĞLU¹ Cahit KARAKÖK² Fırat YİĞİT³

¹ Assoc. Prof., Necmettin Erbakan Uni., Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of Art History, Konya, Türkiye, mimiroglu@hotmail.com

² Asst. Prof. Necmettin Erbakan Uni., Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of Art History, Konya, Türkiye, cahitkarakok@gmail.com

³ MSc., Ser Engineering Geophysical Survey Project, İstanbul, Türkiye, yigit.yirat@gmail.com

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 02.11.2024

Accepted: 26.12.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

Church,
Crypt,
GPR,
St. Anna,
Trabzon

Located in the Ortahisar district of Trabzon, Saint Anna (Küçük Ayvasıl) Church is recognized as the city's most ancient standing church. The absence of a construction inscription precludes precise dating, yet its three-aisled basilica layout has led scholars to propose an Early Byzantine period origin. The church possesses a restoration inscription on the south side of its entrance, comprising six lines detailing its renovation during the joint reign of Emperors Basil I, Leo VI, and Alexander in AD 884–885. This modestly sized structure represents a noteworthy example of basilica architecture, preserved through successive restorations. The reuse of stone artifacts on the façades and the remnants of wall paintings within the church underscore its historical significance. The possible presence of an inaccessible crypt beneath the church further enhances its uniqueness, suggesting it may have served as a special burial site for prominent figures of the Empire of Trebizond. This study focuses on the GPR application for a better understanding of the Church of Saint Anna (Trabzon). The UtilityScan system with 350HS digital shielded antenna was utilized to verify the existence of a burial chamber (crypt) situated on the lower floor of the church in 2022. Survey were carried out to scan depths of 5 m and 8 m below the church floor. Two-dimensional radar data were taken along profiles with 0.25 m intervals. Additional profiles were also made perpendicular to the previous lines. Then, three-dimensional sections for different depth slices were created. The results suggest the presence of a buried chamber below the analyzed church floor.

Yer Radarı (GPR) Kullanılarak Trabzon St. Anna Kilisesi'ndeki Kripta'nın Belirlenmesi

Makale Bilgisi

ÖZET

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 02.11.2024

Kabul Tarihi: 26.12.2024

Yayın Tarihi: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Kilise,
Kripta,
GPR,
Aziz Anna,
Trabzon

Trabzon'un Ortahisar ilçesinde bulunan Aziz Anna (Küçük Ayvasıl) Kilisesi, Trabzon'un ayakta kalan en eski kilisesidir. Bu mütevazı yapının üzerinde inşa kitabesi bulunmadığından, kesin inşa tarihini belirlemek mümkün değildir. Üç nefli bazilikal plan düzenine sahip olması, araştırmacıların yapının Erken Bizans döneminde inşa edildiğini öne sürmelerine yol açmıştır. Kilisede onarım kitabesi mevcuttur. Giriş kapısının güney tarafında, altı satırlık yazıtta İmparator I. Basil, İmparator VI. Leo ve İmparator Aleksandr'ın ortak hükümdarlık döneminde, MS 884-885 yıllarında restore edildiği yazmaktadır. Günümüze kadar çeşitli onarımlarla ayakta kalabilen bu yapı, küçük boyutuna rağmen bazilika planının önemli bir örneğini temsil etmektedir. Cepheelerde taş eserlerin yeniden kullanımı ve içerideki duvar resimlerinin kalıntıları, yapının tarihî önemini vurgulamaktadır. Kilisenin altında, doğrudan erişilemeyen bir kriptanın varlığı, Trabzon İmparatorluğu'nun önde gelen figürlerinin burada gömülmüş olabileceği olasılığıyla onu özel bir mezar yapısı haline getirmektedir. Bu çalışma, Trabzon'daki Saint Anna Kilisesi'nin apsis kısmı altında var olduğu ileri sürülen kripta bölümünün tespiti amacıyla yapılan GPR (Yer Radarı) uygulamasına odaklanmaktadır. 2022 yılında kilisenin alt katında yer alan bir mezar odasının (kript) varlığını doğrulamak amacıyla 350HS dijital korumalı antene sahip UtilityScan sistemi kullanılmıştır. Kilise zemininden 5 m ve 8 m derinliklere kadar olan alanları taramak için ölçümler yapılmıştır. 0,25 m aralıklarla profiller boyunca iki boyutlu radar verileri alınmış ve önceki hatlara dik ek profiller de oluşturulmuştur. Ardından, farklı derinlik dilimlerine ait üç boyutlu kesitler hazırlanmıştır. Sonuçlar, analiz edilen kilise zemininin altında gömülü bir odanın varlığına işaret etmektedir.

To cite this article:

Mimiroğlu, İ. M., Karakök, C. & Yiğit, F. (2024). Burial Crypt Identification Beneath the Trabzon St. Anna Church Using Ground Penetrating Radar (GPR) Survey. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(2), 340-351. <http://dx.doi.org/10.51117/metder.2024.78>

*Corresponding Author: İlker Mete Mimiroğlu, mimiroglu@hotmail.com

1. INTRODUCTION

1.1. St. Anna Church

St. Anna (Küçük Ayvasıl) Church, located in the Ortahisar district, is the oldest surviving church in Trabzon (Map 1).

Map 1.

Location map of Study Area (Google Earth)

It is not possible to determine the exact construction date since there is no construction inscription. The three-nave basilical layout of this modest building has led scholars to hypothesize that it was constructed in the Early Byzantine period.

Above the door on the south side of the church, a spolia sarcophagus features a six-line repair inscription, indicating the alterations and renovations the church underwent over time. The inscription reveals that the building was restored during the joint reign of Emperor Basil I, Emperor Leo VI, and Emperor Alexander in the years 884-885 AD (Ballance, 1960; Brayer and Winfield, 1985; Easmond, 2016).

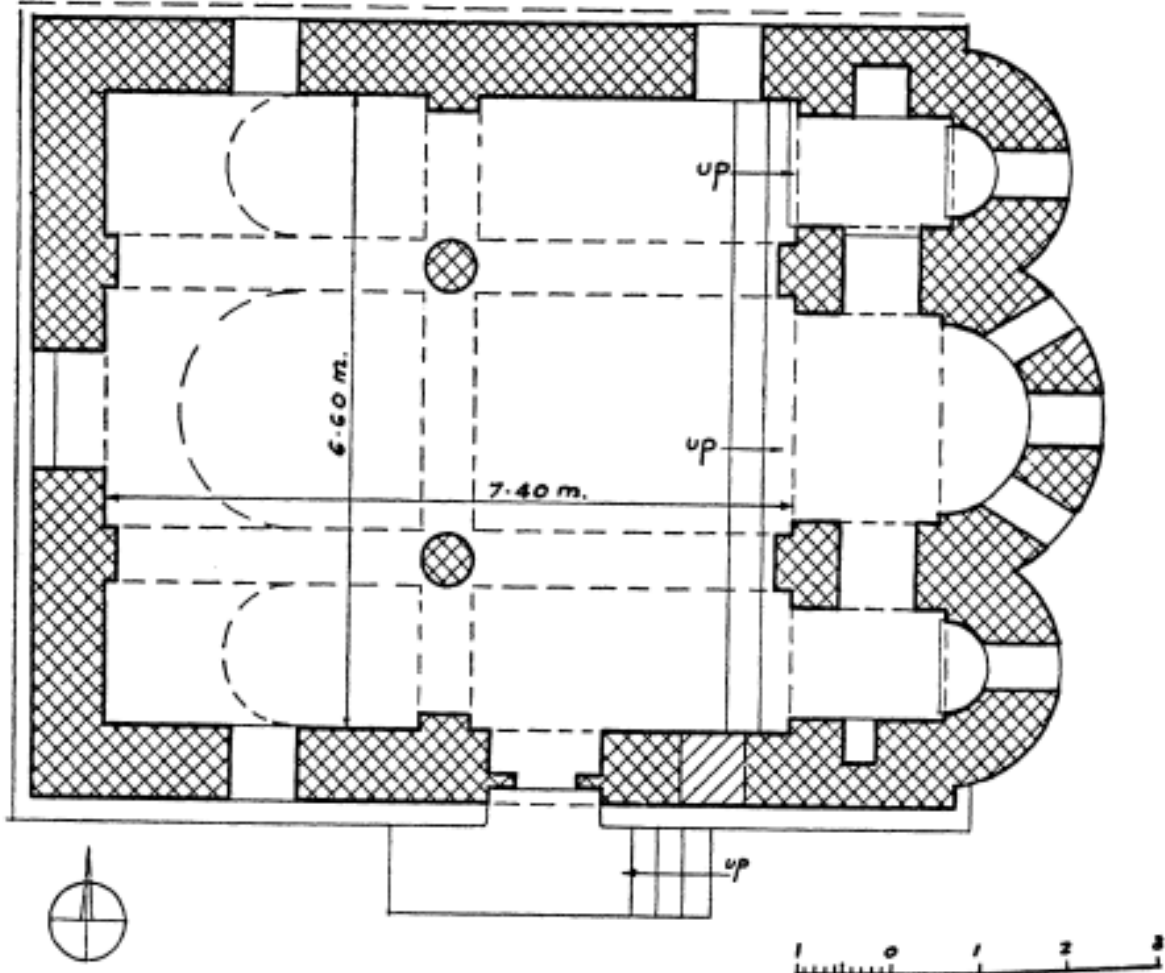
Another inscription within the structure is the inscription block, which was originally situated on the stairs in front of the entrance on the south facade until the 1950s. This block was later relocated to the apse of Trabzon Hagia Sophia. This fragment, believed to be an altarpiece, features a three-line inscription. Although it lacks a specific date, the inscription, which is possibly a votive dedication by Priest Gregorios, is thought to date from the 10th century or even earlier, based on its writing style (Brayer and Winfield, 1985).

The church is constructed in a three-aisled basilica plan with three apses, using well-cut stone, rubble stone, and brick materials, oriented in the east-west direction. The building, which lacks a

narthex, is entered through two doors: one on the west side and the other in the center of the southern facade. Two rows of columns divide the naos into three aisles (Plan 1).

Plan 1

St. Anna Church Plan (Ballance, 1985)

Each aisle features a round-sectioned column and a T-shaped pier. The upper cover of the naos is a barrel vault. The central aisle is wider and longer compared to the side aisles.

On the south and north walls of the naos, there are four semi-circular arched windows. Two of these windows are positioned at a lower level to open to the side aisles, while the other two, at an upper level, open to the central aisle. The main apse forming the eastern facade of the structure features three semi-circular arched windows, with each side apse having one such window opening. The original stone window grilles on these windows on the eastern facade are still visible, characterized by stacked circular openings.

The wall paintings, executed in the fresco technique, reveal traces of three different layers, although they have suffered considerable damage. As part of the restoration carried out between 2021 and 2022, the interior wall paintings of the structure were meticulously cleaned and preserved. Among the wall paintings identified from multiple periods, full-length portraits of two individuals who died in 1411 and 1413, as well as depictions of Saint Leontios and the Prophet Daniel, can be observed on the west wall. On the north wall, there are figures of Mary with the infant Jesus, Saint Michael, and John the Baptist. The south wall features scenes depicting the Descent from the Cross, the meeting of Anna and Elizabeth, and the Threnos scene with a sea monster are depicted (Figure 1).

Figure 1

Fragment of the wall painting in the St. Anna Church (DOKA archive, 2022)

The main apse wall features a compositional arrangement with a two-part burial scene. In the semi-dome of the apse, there is a scene of Mary seated on a throne with the infant Jesus, flanked by a male and female figure on each side. Millet says that he noticed these figures during his visit and that these people were apostles in the place where the two archangels should be (Millet, 1936). Below this scene, there is a crowded composition: Mary is seated on a throne, surrounded by twelve apostles arranged in groups of six on each side. Above Mary, Jesus is depicted seated within an aura carried by four angels. The sections between the apse wall windows portray full-length figures of Church Fathers.

Millet (1936) dates the frescoes in the church to the 12th century, while Rice (1985) places them in the 13th to 14th centuries. Researchers suggest that the church served as one of Trabzon's most significant burial structures in the late 14th century and early 15th century (Brayer and Winfield, 1985; Millet, 1936; Rice, 1985). Besides the elaborate wall paintings, the stone artifacts, repurposed and placed as decorative elements, adorn the southern entrance.

Used as a church until the population exchange in 1923, the building remained empty for a while after the population exchange and was later reused as a family residence. The state treasury originally owned the property but later relinquished and transferred it to the Trabzon Museum Directorate. The building, which underwent restoration work between 2021 and 2022, is scheduled to be completed and opened to visitors as a monument museum in 2023 (Ballance, 1960).

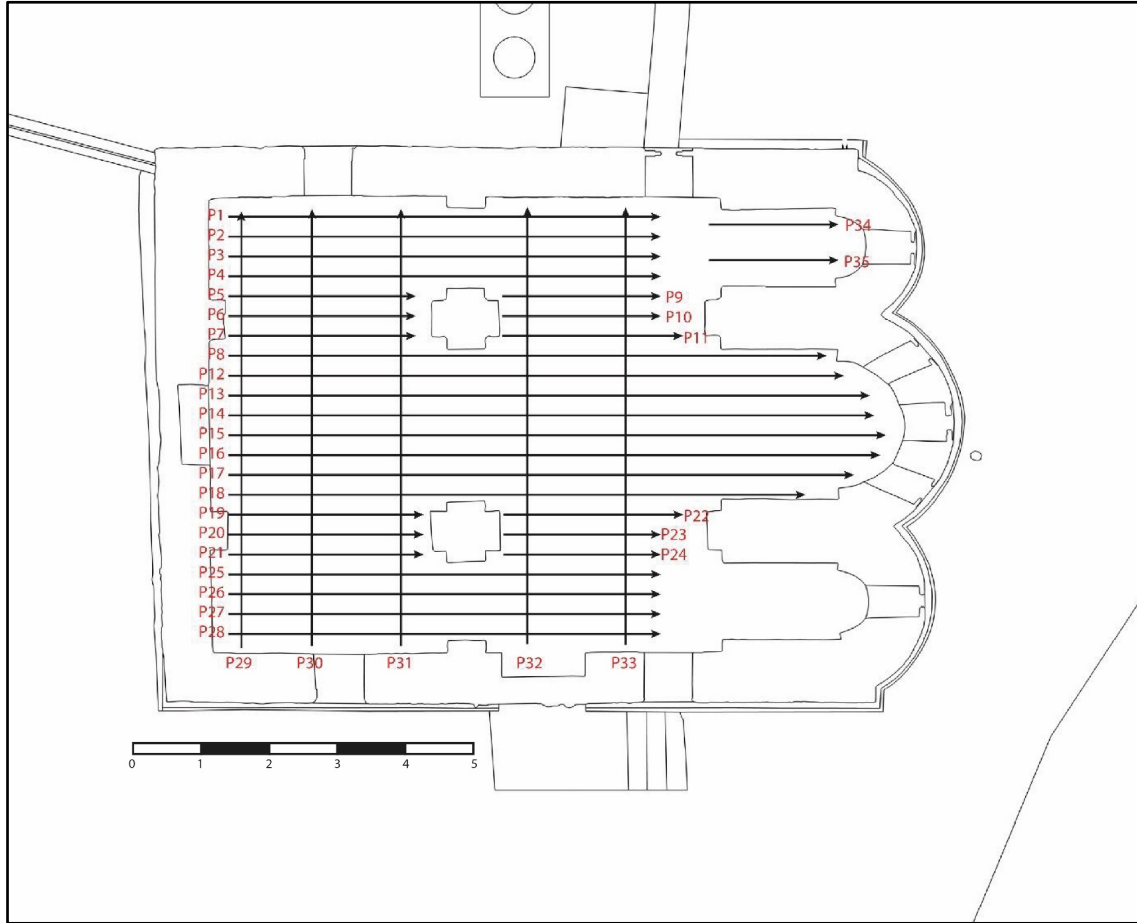
Many travelers and researchers who have visited Trabzon since the 19th century, as well as those who have examined the church with its richly frescoed interior, have noted that it is a uniquely distinct structure due to its architectural plan and decorative features. Furthermore, these sources draw attention to the existence of a burial chamber (crypt) situated on the lower floor of the church (Brayer and Winfield, 1985).

1.2. Ground penetrating radar (GPR) studies

On January 20-21, 2022, a Ground Penetrating Radar (GPR) survey was carried out to investigate the potential existence of a crypt beneath St. Anna Church. The study utilized the GSSI UtilityScan system equipped with a 350HS digital shielded antenna. Surveys were conducted at depths of 5 and 8 meters, collecting two-dimensional radar data at 0.25-meter intervals in multiple directions (Plan 2).

Plan 2

GPR profiles are overlaid on the ground floor plan. The numbers (P1 through P33) indicate the order of the data, while the arrows denote the starting and ending locations of the survey. For a more detailed explanation, please refer to Table 2.

This data was used to create three-dimensional depth slices, enabling a detailed examination of the subsurface features of the church, with the aim of identifying any hidden structures, such as a burial chamber.

2. Data and Methodology

GPR is an active geophysical technique that transmits electromagnetic pulses into the subsurface using surface antennas and measures the time delay between the transmission and reception of these pulses (Conyers, 2013; Conyers and Goodman, 1997; Yiğit et al., 2018). The method relies on the reflection of high-frequency electromagnetic (EM) waves, which are recorded based on subsurface features, such as fractures. Numerous studies in archaeogeophysics have demonstrated that GPR enables a detailed assessment of the characteristics of archaeological sites (Vaughan, 1986; Conyers and Goodman, 1997; Conyers, 2013; Goodman et al., 2006; Yiğit et al., 2018).

Taking into account the moisture content and surface conditions, researchers applied the GPR technique to generate cross-sections of the subsurface. The application of GPR in archaeological mapping and interpretation has evolved from a primarily exploratory approach, which relied on two-dimensional reflection profiles, to a method that frequently employs three-dimensional mapping and computer-generated visualization for studying larger subsurface areas (Conyers 2013; Goodman and Piro 2013; Conyers 2015). In most archaeological surveys, detection is the primary objective of GPR investigations (Jol, 2009), as it enables the identification of buried structural features (Leucci et al., 2021; Yiğit et al., 2018).

At the St. Anna (Küçük Ayvasıl) Church, located in the Çarşı neighborhood of the Ortahisar district in Trabzon, GPR was utilized during the ongoing restoration works to detect a potential space or chamber beneath the structure. For this study, the GSSI 350HS digital shielded antenna was selected, as detailed in Table 1.

Table 1

Antenna Specifications

Antenna Central Frequency (MHz)	Vertical resolution (Meter)	Penetration Depth (Meter)	Vertical Sampling	Scan Density (Scans/Meter)	Antennae Separation (Meter)
350	0,004	0.00-10.00	512	0,02	0.3

The 350HS antenna, equipped with advanced HyperStacking (HS) technology, provides superior depth penetration and resolution compared to traditional Equivalent Time Sampling (ETS) methods (Feigin and Cist, 2016), allowing data collection from depths of up to 8 meters with a central frequency of 350 MHz.

3. GPR Survey and Data Processing

The survey was conducted using a 350 HS (Hyper Stacking) antenna, collecting radar data along parallel lines at 0.25-meter intervals from P1 to P28, and exploring to a depth of 5.00 meters on the floor, as illustrated in Plan 2 and Table 2.

Table 2.

350HS digital antenna survey data

Depth	Number of Profile	Survey Data Length (meter)
0.00-5.00	28	148
0.00-8.00	35	182

Total	63	330
-------	----	-----

Additionally, we extended the lines perpendicular to the previous lines in order to reach a depth of 8 meters in the profiles from p29 to p35 (Plan 2).

Figure 2 illustrates the GPR profile survey labeled as P33, including its survey direction, marked with dashed lines, while the arrow indicates the start and end points. The data processing sequence involved static correction, energy gain, background removal, band-pass filtering, and f-k filtering (Yiğit, 2016). These steps were applied to the raw GPR data to generate two-dimensional depth sections (radargrams) and slice maps from 28 profiles.

During data processing, velocity analysis was performed using the hyperbola-fitting method. This technique is commonly used in GPR surveys to estimate the velocity of electromagnetic waves by fitting hyperbolic reflections, typically produced by point-like or small buried objects, to a mathematical model (Jol, 2009; Conyers, 2013). By adjusting the hyperbola to match the observed reflections in the radargrams, the velocity of wave propagation through the subsurface was determined to be approximately 0.089 m/ns.

Figure 2.

GPR survey on the church floor for the P33 profile.

The estimated velocity was then used to calculate the dielectric constant (or relative permittivity) of the soil, which affects how electromagnetic waves propagate through different materials. The dielectric constant in this case was determined to be approximately 11.36. Higher dielectric constants are generally associated with moisture-rich or conductive soils, as they tend to slow down the

propagation of electromagnetic waves (Daniels, 2004; Leucci, 2018). This suggests that the surveyed area contains a significant amount of moisture, which is typical for such environments.

Figure 3 presents sample 2-dimensional vertical radargrams showing high amplitudes, along with contour maps created for depths of 0.50 m, 2.70 m, 3.05 m, and 4.05 m. Dashed lines indicate high amplitudes observed on contour maps and vertical radargrams. Sample vertical radargrams were selected from the survey results obtained for the 5.00 m depth scan (P2, P12, P16, P18). Additionally, 2-dimensional depth sections obtained from profile survey (P29-P33), which were conducted perpendicular to the profile survey shown in Plan 2, are observed anomaly effects for the 8.00-meter depth scan (Fig. 4).

Figure 3.

Depth slices with 5.00-meter vertical radargrams which high amplitude anomalies are shown with black dashed lines. (a) 0.50 m depth slice with P2 radargram. (b) 2.70 m depth slice with P12 radargram. (c) 3.05 m depth slice with P16 radargram. (d) 4.05 m depth slice with P18 radargram.

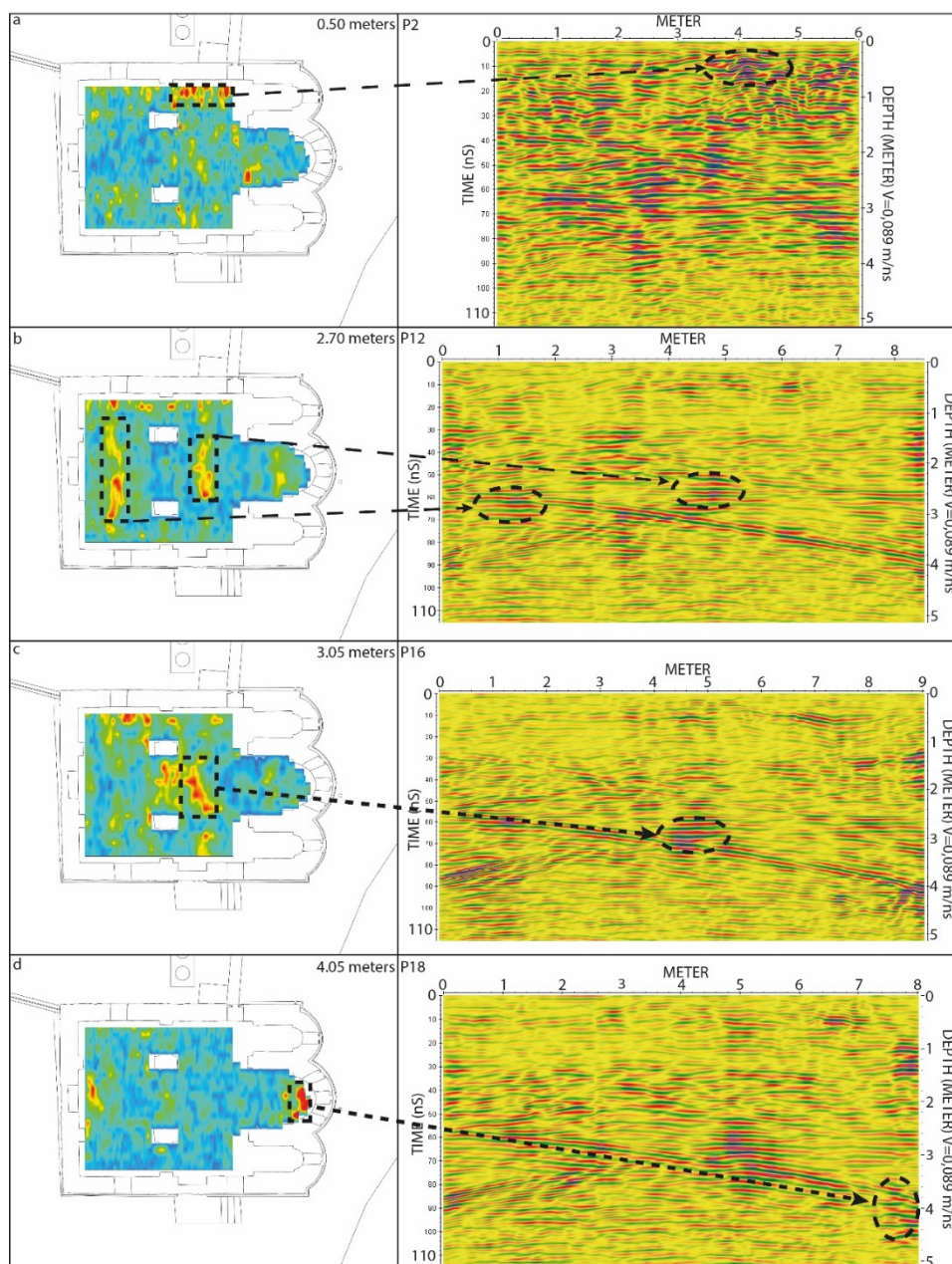
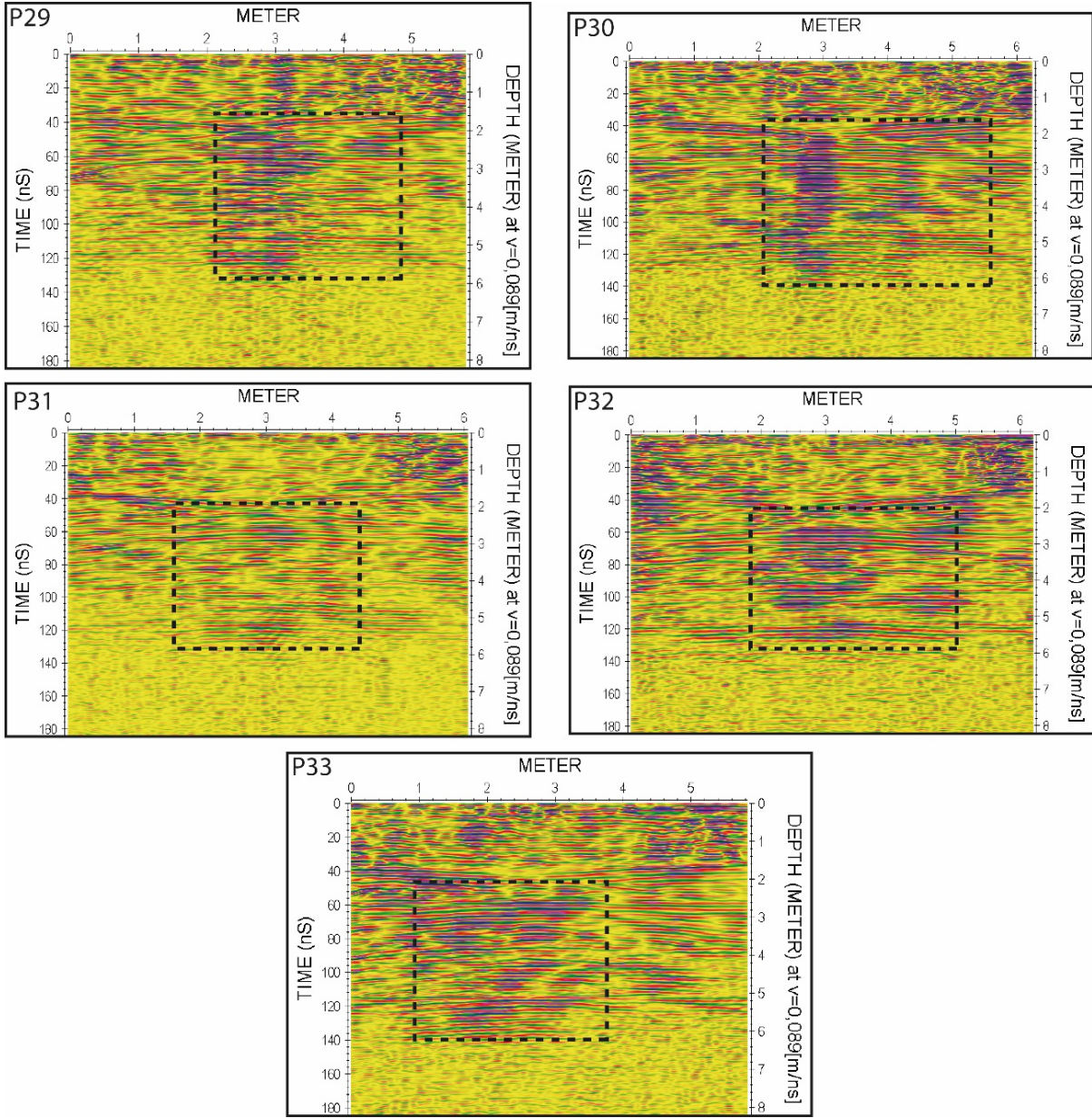

Figure 4.

8.00-meter radargrams for P29-P33 profiles. High Amplitude anomalies are shown with black dashed lines.

4. Results and Discussion

St. Anna (Küçük Ayvasıl) Church is the oldest church in Trabzon. The structure, which has survived the present day through various repairs, is a small-sized yet essential example of a basilica plan. The reuse of stone artifacts on the facades and the remnants of wall paintings inside highlight its historical significance. The existence of a crypt beneath the church, though inaccessible, makes it a unique funerary structure where prominent figures from the Trabzon Empire were likely buried.

Examples of structures with a crypt in the lower part are rare in Byzantine architecture. The Odalar Mosque (12th century) includes a crypt-tomb chamber in its lower section (whether the lower level was originally designed as a tomb chamber is a subject of debate). The Palace of Bogdan (14th century) also features a crypt. Additionally, in Halki, only depicted in illustrations, the Savior Church, and in Greece's Hasios Loukas, a beautiful crypt is located beneath the Catholicon (main church) (Ousterhout, 2016). In this context, the existence of the chamber-crypt in the lower part of St. Anne Church and whether it was

originally designed from the beginning is debated. Ballance (1985) claims that the crypt was present from the outset.

GPR results from the study at St. Anna Church identified several subsurface anomalies that suggest the presence of a chamber beneath the building. At a depth of 0.55 meters, high-amplitude reflections, indicated by dashed lines, are interpreted as potential access stairs to the underground chamber (Fig. 3a). Anomalies suggesting possible remnants of walls are anticipated at a depth of 2.70 meters below the church floor level. Anomaly effects observed at depth of 3.05 meters and in the vertical sections obtained at 8.00 meters are considered indicative of an underground chamber. At a depth of approximately 4.05 meters from the working surface, void anomalies are observed beneath the apse and aligned under the door area (Fig. 3d). Anomalies resembling an underground chamber, with a height of 4 meters and a length of 3 meters, have been detected, starting at a depth of approximately 2 meters and extending to 6 meters below the survey surface. (Fig. 4). The GPR data supports the hypothesis of a large underground chamber, possibly the crypt, under the church. The high-amplitude reflections at shallow depths suggest the presence of stairs leading to the chamber, and further excavation is recommended to confirm this feature and better understand the chronological development of the crypt.

5. CONCLUSIONS

The GPR survey at St. Anna (Küçük Ayvasıl) Church has provided critical insights into the subsurface features of this important Byzantine structure. The identification of a significant underground space, likely a crypt, suggests the church's function as a funerary site for notable figures of the period. High-amplitude reflections indicate the possible presence of stairs, supporting the hypothesis of an extensive burial chamber.

This study demonstrates the effectiveness of GPR as a non-invasive tool for archaeological exploration, particularly in heritage contexts where excavation is limited. Further excavations are recommended to verify the existence of the crypt and to clarify its historical development, contributing to broader understandings of Byzantine architectural and burial practices. The use of modern geophysical methods alongside traditional archaeology offers valuable opportunities for preserving and interpreting cultural heritage sites.

Ethical Statement

This article has not been previously published elsewhere.

Ethics Committee Approval

No need for ethics committee approval.

Author Contributions

Research Design (CRediT 1) Author 1 (%35) – Author 2 (%35) – Author 3 (%30)

Data Collection (CRediT 2) Author 1 (%35) – Author 2 (%30) – Author 3 (%35)

Research - Data analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11) Author 1 (%35) – Author 2 (%35) – Author 3 (%30)

Writing the Article (CRediT 12-13) Author 1 (%30) – Author 2 (%35) – Author 3 (%35)

Revision and Improvement of the Text (CRediT 14) Author 1 (%35) – Author 2 (%35) – Author 3 (%30)

Finance

This study did not receive any financial support.

Conflict of Interest

There is no conflict of interest.

Sustainable Development Goals (SDG)

Sustainable Development Goals: Does not support

References

- Ballance S (1960). The Byzantine Churches of Trebizond. *Anatolian Studies*, 10, 141–175. <https://doi.org/10.2307/3642433>.
- Bryer AAM, Winfield, DC (1985). *The Byzantine monuments and topography of the Pontos*. Washington: Dumbarton Oaks.
- Conyers, L.B., Goodman, D (1997). *GPR: A introduction for archeologists*: Walnut Creek, CA, Alta Mira Press.
- Conyers, L.B. (2013). *Ground-penetrating Radar for Archaeology*, 3rd Ed. Latham, Maryland: Alta Mira Press.
- Conyers LB (2015). Analysis and interpretation of GPR datasets for integrated archaeological mapping, *Near Surface Geophysics*. 13: 1-7. <https://doi:10.3997/1873-0604.2015018>.
- Daniels, D. J. (Ed.). (2004). *Ground penetrating radar (Vol. 1)*. Iet.
- Eastmond A, (2016). *Art and Identity in Thirteenth-century Byzantium: Hagia Sophia and the Empire of Trebizond*. Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs, New York: Routledge.
- Feigin, J., & Cist, D. (2016, March). Evaluating the effectiveness of hyperstacking for GPR surveys. In *Symposium on the Application of Geophysics to Engineering and Environmental Problems 2015* (pp. 265-270). Society of Exploration Geophysicists and Environment and Engineering Geophysical Society.
- Goodman D, and Piro, S (2013). *GPR Remote Sensing in Archaeology*. *Geotechnologies and the Environment*, 9. New York: Springer Science.
- Goodman D, Nishimura, Y, Hongo H, Higashi, N. (2006a). Correcting for Topography and the Tilt of Ground-Penetrating Radar Antennas, *Archaeological Prospection*, 13, pp. 157-161. <https://doi:10.3997/1873-0604.2007020>.
- Jol, H. M. (2009). *Ground Penetrating Radar: Theory and Applications*, Elsevier Science, Oxford UK.
- Leucci, G. (2018). *Nondestructive testing for archaeology and cultural heritage: A practical guide and new perspectives*. Springer.
- Leucci, G., Longhitano, L., De Giorgi, L., & Comisi, F. (2021, December). GPR survey in the Crypt of the Cathedral of Otranto. In *2021 11th International Workshop on Advanced Ground Penetrating Radar (IWAGPR)* (pp. 1-4). IEEE.
- Milet G, Talbot Rice D (1936). *Byzantine Painting at Trebizond*, London: Allen & Unwin.
- Ousterhout Robert G (2016). *Bizans'ın Yapı Ustaları*, Çev. Fügen Yavuz, İstanbul: Koç University Publications.
- Vaughan CJ (1986). Ground-Penetrating Radar Surveys Used in Archaeological Investigations. *Geophysics* 51(3):595–604. <https://doi.org/10.1190/1.1442114>.
- Yiğit, F. (2016). *Labranda Antik Kenti Yer Radarı Araştırması*. [Unpublished master's thesis], Istanbul Technical University
- Yigit F, Tucker G, Ozcelik S. (2018). GPR (Ground Penetrating Radar) Survey at Notion, 17th International Conference on Ground Penetrating Radar, Rapperswil, Switzerland <https://ieeexplore.ieee.org/document/8441675>.

Çağatayca Kâbûsnâme Tercümesinde İkilemeler

Muhsin UYGUN

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı

Eğitimi ABD, Konya, Türkiye, akademisyen66@gmail.com

Makale Bilgisi

ÖZET

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 09.05.2024

Kabul Tarihi: 22.08.2024

Yayın Tarihi: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Çağatay Türkçesi,
Çağatayca Kâbûsnâme
Tercümesi,
İkilemeler.

Çağatayca Kâbûsnâme Tercümesi 18. yüzyılda Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmış bir öğüt ve ahlak kitabıdır. Eser, İran'ın Ziyarî hanedanına mensup olan Keykâvus bin İskender bin Veşmgir tarafından oğlu Gilan Şah'a öğüt vermek amacıyla yazılmıştır. Keykâvus kendisinden sonra devletin başına oğlunun geçeceğini düşünerek oğluna -yaşadığı hayat tecrübelerinden hareketle- 44 başlıkta öğütler vermiş; yaşadığı, duyduğu, tanık olduğu olayları anlatarak oğlunun tecrübe kazanmasını amaçlamıştır. 18. yüzyılda Farsçadan Çağatay Türkçesine çevrilen eserde yer yer Yeni Uygur Türkçesine ve Özbek Türkçesine ait birtakım ses ve şekil bilgisi, söz varlığı hususiyetleri görülse de eserin genel olarak klasik Çağatay Türkçesi özelliklerini yansıttığı söylenebilir. Bu yazıda, Çağatayca Kâbûsnâme Tercümesinde yer alan eş ve yakın anlamlı ikilemeler ile zıt anlamlı ikilemeler tespit edilmiştir. İlk olarak eserde yer alan 44 başlık okunmuş, bu 44 başlıkta yer alan ikilemeler alfabetik sıraya göre listelenmiş, ikilemelerin anlamları verilmiş ve kökenleri (Ar.), (Ar.+T.), (Far.+T.), (Ar.+Far.), (Far.), (Moğ.), (T.) biçiminde gösterilmiştir. Ardından ikilemenin geçtiği örnek cümleler verilerek yazıdan faydalanacak kişilerin ikilemeyi metin üzerinde görmelerine imkân sunulmuştur. Son olarak da ikileme metinde kaç defa geçmişse "... X defa geçmiştir." biçiminde bir açıklamayla ikilemelere dair istatistikî bir veri sunulmuştur. Elde edilen veriler ışığında eseri Çağatay Türkçesine çeviren müstensihîn üslubu, ifade gücü ve nesir olarak yazılan metin hakkında bazı çıkarımlarda bulunulmuştur.

Reduplications in the Chagatai Kâbûsnâme Translation

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 09.05.2024

Accepted: 22.08.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

Chagatai Turkish,
Chagatai Kâbûsnâme
Translation,
Reduplications.

Chagatai Kâbûsnâme Translation is a book of advice and ethics written in Chagatai Turkish in the 18th century. The work was written by Keykâvus bin İskender bin Veshmgir, a member of the Ziyarid dynasty of Iran, to give advice to his son Gilan Shah. Keykâvus, thinking that his son would be the head of the state after him, gave advice to his son under 44 headings based on his life experiences; he helped his son to gain experience by telling the events he lived, heard and witnessed. In the 18th century, the work was translated from Persian into Chagatai Turkish, and although some phonology, morphology and vocabulary features belonging to New Uyghur Turkish and Uzbek Turkish are observed, it is seen that the work generally reflects the characteristics of classical Chagatai Turkish. In this article, the synonyms, near-synonyms and antonyms in the Chagatai Kâbûsnâme Translation are identified. Firstly, 44 titles in the work are read, the doublets in these 44 titles are listed in alphabetical order, the meanings of the doublets are given and their origins are shown as (Ar.), (Ar.+T.), (Far.+T.), (Ar.+Far.), (Far.), (Mong.), (T.). Then, sample sentences in which the doubling occurs are given, allowing those who will benefit from the article to see the doubling on the text. Finally, a statistical data on the dichotomy is presented with an explanation in the form of "... X times." if the dichotomy occurs in the text. In the light of the data obtained, some inferences have been made about the style, expressive power and the text written in prose.

To cite this article:

Uygun, M. (2024). Çağatayca Kâbûsnâme Tercümesinde İkilemeler. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(2), 352-365. <http://dx.doi.org/10.51117/metder.2024.79>

*Corresponding Author: Muhsin Uygun, akademisyen66@gmail.com

Giriş

Eş görevli ki sözcüğün yan yana gelmek suretiyle oluşturduğu sözcük grubuna tekrar grubu adı verilmektedir. Tekrar grubunda anlamı güçlendirmek amacıyla sözcüklerin veya seslerin tekrarlanması durumu söz konusudur (Özkan-Toker-Aşçı, 2016, s. 65). Konuşma dilinde ve edebî eserlerde anlatımı kuvvetlendirmek, zengin hâle getirmek ve pekiştirmek maksadıyla kullanılan ikilemelere eski metinlerimizden itibaren tesadüf edilmekte ve ikilemeler önemli bir söz dizimi, söz varlığı ve anlatım biçimi unsuru olarak dikkati çekmektedir (Yastı-Tursun, 2022, s. 389).

Türk kültür ve medeniyet hayatının hiç kesintisiz üç bin yıldır devam ettiği var sayılacak olursa geçmişte elde edilen bilim ve tekniğin dilsel göstergeleri olan terimlerin büyük bir yekûn teşkil ettiği düşünülebilir. Bu sözcük ve terimler, ilk olarak inanç ve ibadet eksenindeydi. Sonraları bunlara ev aletleri, araba, at ve atıcılıkla ilgili araç gereçler ile savaş araç gereçlerinin adları eklendi. Daha sonraki dönemlerde ise eğitim, sağlık, savaş ve barışla ilgili sözcükler terim olarak kabul edilmeye başlandı. (Kahraman, 2017, s. 139). Sözcük dağarcığımızın artması, edebî eserlerin vücut bulmaya başlamasıyla birlikte Türkçenin ifade tarzı da oluşmaya başladı ve ikileme olarak adlandırdığımız tür, ilk yazılı metinlerimizden bugüne kadar söz varlığımızda önemli bir yere sahip oldu. Eski Türkçeden bugüne kadar, farklı coğrafyalarında yazılmış olan Türkçe eserlerdeki -genelde- söz varlığı ve bu söz varlığının anlamsal boyutları -özelde ise- ikilemelerle ilgili birçok çalışma yapılmıştır (Ölmez, 1997; Ölmez, 1998; Şen, 2002; Toprak, 2005; Aksan, 2006; Şirin User, 2009; Taş, 2012; Ölmez, 2017; Çavdar, 2018; Özkan, 2021; Yastı-Tursun, 2022; Kocatürk, 2023 vb.).

Bu yazıda Çağatay Türkçesinin son döneminde, 18. yüzyılda yazılan Kâbüsnâme Tercümesindeki ikilemeler üzerinde durulmuştur. Çalışmamız oluşturulurken Serkan Şen tarafından hazırlanan “*Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*” ve Zuhal Kargı Ölmez tarafından hazırlanan “*Kutadgu Bilig’de İkilemeler I*” adlı çalışmalarda yer alan ikileme tasnifleri esas alınmış (K. Ölmez, 1997, s. 20; Şen, 2002, s. 1-4) ve bu doğrultuda eş ve yakın anlamlı ikilemeler ile zıt anlamlı ikilemeler tespit edilmiştir. Tespit edilen ikilemeler alfabetik olarak listeye alınmış ve ikilemeleri oluşturan sözcüklerin kökenleri gösterilmiştir. Yazımızda yer alan her ikileme için metinden 1 örnek cümle verilmiş ve metinde ikilemenin kaç defa geçtiğiyle ilgili istatistikî veriler yer almıştır.

İkilemeler, Türkçenin söz dizimi ile ilgili yapılan çalışmalarda tekrar grubu başlığında ele alınmıştır (Delice, 2012, s. 31; Özkan-Sevinçli, 2012, 44; Karahan, 2013, s. 60; Özkan-Toker-Aşçı, 2016, s. 65; Böler, 2019, s. 91 vb.). Çalışmamızda bu eserlerde tekrar gurubu ile ilgili çizilen sınırlılıklara uyulmuştur. Örneğin, yazımızda yer alan aş (T.) nân (Far.) “yemek, yiyecek, ekmek” ikilemesi metinde 1 defa aş nân, 2 defa aş ve nân biçiminde geçmiştir. Müstensihin her iki kullanımında da ikileme yapma kastının olduğu açıktır. Ancak aş ve nân yapısı tekrar grubundan ziyade bağlama grubu oluşturmaktadır ve bizim listemizde aş ve nân sözcüklerine ikileme olarak yer verilmemiştir. Çalışmamızda genel olarak Çağatayca Kâbüsnâme Tercümesinde yer alan ikilemelere yer verilmiştir, ancak metinde yer yer hoş-rüy (Far.) zîbâ (Far.) cemâl (Ar.) “güzel, süslü” gibi üçlemeler de görülmektedir. Bu üçlemeler de listemize dâhil edilmiştir. Metinde müstakil olarak (‘azâb ‘uqûbet “ceza, eziyet, azap”) kullanılan ikilemelerin birleşik fiiller içerisinde de yer aldığı (‘azâb ‘uqûbetler kıl- “eziyet etmek, işkence etmek”) örnekler bulunmaktadır. Böyle durumlarda ikileme tek madde olarak verilmiş, müstakil kullanım ile birleşik fiil içinde yer alan kullanım ayrı ayrı verilmemiştir.

İkilemelerin Listesi

aç- (T.) “göz açmak” yum- (T.) “göz kapamak”	Vaktâki keselni körgeli barsa, uyukluğ gümân kılsa, vaktâki kıçkırsa, cevâb bérse, ammâ kişini tonumasa ve közini pat açıp yumsa yaman °alâmetdür (100a/7-9).	<i>aç- yum-</i> [1]
° akl (Ar.) hüş (Far.) “akıl”	Vaktâki sên bir söz désenğ, ol cevâb ayıtsa çarh birle tınâbğa oşşar ki cümle ° akl hüş , fehm hıredinğ anğa bend bolur (44a/10-12).	° <i>akl hüş</i> [1]
al- (T.) “almak” sat- (T.) “satmak”	Sevdâ-ger aydı: Éy hı’âce, mén sevdâ-gerdür-mén. Sevdâ-gerlikniñ țarîki almaq satmaq dur (95a/3-4).	<i>al- sat- 3, sat- al-</i> [2]
alğan (T.) bérge n (T.) “alacak verecek”	Bir sevdâ-ger bir satığçığa miñg dînâr mu°amele kılıp érđi. Mu°ameleni aladurğan vaqtığa yétti. Sevdâ-ger bile satığçı alğan bérge nini hesâblaşıp üç nohûd altında hilâf kılıştılar (94b/1-3).	<i>alğan bérgen [1]</i>
° âlim (Ar.) “akıllı, âlim” zîrek (Far.) “anlayışlı, akli başında”	° Âlim zîrek , dostluk °ahdide muhkem halk birle dost bolğıl. Sên hem dostlarınğ meşhür bolğan birle meşhür bolğay-sên (78a/12-78b/1).	° <i>âlim zîrek</i> [1]
altun (T.) “altın” kümüş (T.) “gümüş”	Nân birle alğan köngülni, altun kümüş birle alğalı bolma (116b/9).	<i>altun kümüş</i> [4]
ança (T.) munça (T.) “öyle veya böyle”	Né inki sizde ança munça şükrâne haqqı şâbitdür degeli bolmas (3b/11-12).	<i>ança munça</i> [1]
andağçı (T.) mundağçı (T.) “öyle ya da böyle”	Hârûn aydı: Andağçı mundağçı , sên bu yanğlığ derdnâk sözni méniñ yüzümge aytur mu-sên? Hemme akrabâlarım kêtıp mén kim birle qaladur-mén? (20b/10-11).	<i>andağçı mundağçı</i> [1]
ârâm (Far.) “dinlenme, istirahat” âşâyış (Far.) “huzur, sükunet”	Ve peydâ kıldım kim kéçeni ârâm âşâyış için ve âferide kıldım kündüzni ma°îšet için (50b/2-3).	<i>ârâm âşâyış</i> [1]
ata (T.) ana (T.) “baba anne”	Béşinçi bâb, ata ananınğ haqqını tonumağniñ beyânıda (7a/8).	<i>ata ana</i> [21]
° ayb (Ar.) “kusur, eksiklik, noksan, ayıp” ° illet (Ar.) “hastalık”	Her ° ayb illet niñ bir °alâmeti bolur, uşol °illetdin bilgeli bolur. (70a/5-6).	° <i>ayb illet</i> [1]
° azâb (Ar.) ° ukûbet (Ar.) “ceza, eziyet, azap”	...eger münkir bolsanğ zulm sitem birle séndin alurlar ve sên hıyânet kılğuçı bolur-sên, kıyâmetniñ ° azâb ukûbet ini gerdeninğge alıp barur-sên (61b/3-4).	° <i>azâb ukûbet</i> [4]
bilgen (T.) “bilen” bilmegen (T.) “bilmeyen”	Büzürcimihür dédi: Bilgenimge bilmegenimge hem pâdşâh in°âm héç néme bérmezdür (21b/12-13).	<i>bilgen bilmegen</i> [1]
bolğan (T.) “olan” bolmağan (T.) “olmayan”	Bilgil ve ağâh bolğıl éy oğul, bu °âlemde bolğan bolmağan némerselerdin héç némerse yoğtur ki anı halâyık tonumağaylar (1b/5-6).	<i>bolğan bolmağan</i> [1]
ceng (Far.) cedel (Ar.) “kavga, münakaşa, tartışma”	Sên hıyânet kılmay hıyânet kılğuçı ve bed-diyânet birle meşhür bolur-sên ve ceng cedel huşümetge qalur-sên (61b/1-2).	<i>ceng cedel</i> [1]

cevr (Ar.) sitem (Ar.) “eziyet, cefa, zulüm”	Andın ayturlar ki: Fülân pādşāh cevr sitem tıgını bülep bu nev° leşker-i °azımğa andağ at saldı kim hemmesini bir hamlende kaçurup neht nā-būd kıldı (80b/10-12).	<i>cevr sitem</i> [1]
çonğ (T.) “büyük” kiçik (T.) “küçük”	Hudāy te°ālānıñ bendeleridin çonğ kiçik méniñ kaçımğa kélđi ve méniñ °adāletimdin behre-mend boldılar ve héç kişi méniñ hizmetimge kélmedi ki méniñ şefkat ve merhāmetimdin behre-mend bolmağay (25a/8-10).	<i>çonj kiçik</i> [1]
dānā (Far.) hired-mend (Far.) “bilgili ve akıllı”	Anıñ üçün ki tola sözlüg kişi eger çendi ki dānā hired-mend bolsa hem °avāmü'n-nās anı bī-hired katarıda sanarlar (23a/2-4).	<i>dānā hired-mend</i> [1]
derd (Far.) miñnet (Ar.) “sıkıntı, keder, dert”	Çünki °aşıq bolğan halk, yārga vişāl içre °ıyş °işret cāmını tatarlar veyā firāknıñ derd miñnet ge irzimes (43b/8-9).	<i>derd miñmet</i> [2]
derd (Far.) renc (Far.) “sıkıntı, dert”	Pes ol kişiniñ hoşnūdluğın izdegil ki her sā°atde özide derd renci köredurğan bolsa (31a/8-10).	<i>derd renc</i> [2]
derviş (Far.) “fakir” tüvān-ger (Far.) “zengin”	Yüzdin ziyādereki téve anıñ yükini tartar érđi. °Arrābe oturup hıramān yol yürür érđi. Derviş tüvān-ger anıñ birle hem-rāh érdiler (5b/7-8).	<i>derviş tüvān-ger</i> [1]
deşt (Far.) beyābān (Far.) “çöl, bozkır, sahra”	Hākim dédi: Mükāfāt künde hāsā ki Hudāy °azze ve celle, mañga séniñ dék cezā bérgey, eger bilsem érđi ki méniñ séniñ mertebemiz téñg bolur, hergiz deşt beyābānları kézip kélmes érdim (5b/12-6a/2).	<i>deşt beyābān</i> [1]
deşt (Far.) şahrā (Ar.) “çöl, bozkır, sahra”	Bāğlarda ve şahrālarda mey içmekni iptidā kılmāğıl ve eger mey içseñg mestlikge yéter vaqtığa öyünğge yangıl ve mestlikni öyünğde kılgıl ki çehār dīvārniñ sāyesi dıraht sāyesidin hūbrakdurlar ki kişi öz öyide pādşāh yangılığ öz mülkide. Deşt şahrāda kişi garıbdür (35b/12-36a/3).	<i>deşt şahrā</i> [1]
dost (Far.) “dost” düşmen (Far.) “düşman”	Dost düşmeni ñge şirin sözlüg bolğıl çe şirin sözlük cādülüknıñ ékkinçi mertebesidür (83a/4-5).	<i>dost düşmen</i> [2], <i>düşmen dost</i> [3]
égin (T.) ayağ (T.) “üst baş, kılık kıyafet”	Égin ayağ ıñgı pāk kılgıl ve na°ra tartadurğanları kolunğga kéltürgil tā inki her nükte aytur-sén, olar na°ra tartıp meclisni germ kılgaylar (89a/8-10).	<i>égin ayağ</i> [3]
ékeçi (Moğ.) siñgil (T.) “abla, kız kardeş”	Hizmet-kārları andağ tutğıl ki hizmetge çıdamay kaçmağay ve saklaydurğanı yahşı ücüre ve lāyık cezā birle saklağıl ki bir obdan kişiniñ işi, ékki yaman kişiniñ işidin hūbrakdur ve bende ve kenizeklerni öy içide andağ tutğıl ki birbirlerini ékeçi siñgil dék bilgeyler (66b/8-11).	<i>ékeçi siñgil</i> [1]
ékkilik (T.) dülik (Far.+T.) “iki	Her némerse ki ékkilik dülik sıfatıda	<i>ékkilik dülik</i> [1]

olma durumu, ikilik”	bolsa yā mürekkebi bolup ékki bolur (2b/2-3).	
emr (Ar.) fermān (Far.) “buyruk, emir, ferman”	Eger sēn méniñg <i>emr fermān</i> ımdın çıqıp Sēmerqandge qaşdı kılsañg hemme ʿālemni séniñg üzre tépretür-mén (110a/4-5).	<i>emr fermān</i> [1]
éşik (T.) kiryās (Far.) “kapı, eşik”	Anıñg ʿalāmeti oldur ki anı <i>éşik kiryās</i> ğa, pāyege tartsañg çep ayağını ilgeri koyar (70a/12-13).	<i>éşik kiryās</i> [1]
fehmi (Ar.) idrāk (Ar.) “anlama, anlayış, idrak”	Zehrni nūş-dārū gümān kılğan nā-dānlıqdur ve hūner-mendleriñg <i>fehmi idrāk</i> ığa baq... (13a/12-13).	<i>fehmi idrāk</i> [5]
fehmi (Ar.) “anlama, idrak” hired (Far.) “akıl”	Vaqtāki sēn bir söz déseñg ol cevāb ayıtsa çarh birle tınābğa oħşar ki cümle ʿaql hūş, <i>fehmi hired</i> ıñg anğa bend bolur (44a/10-12).	<i>fehmi hired</i> [1]
fikr (Ar.) endīşe (Far.) “düşünce, fikir”	Hāfıza, <i>fikr endīşe</i> öz mekānıdın taşkarı bolur, bularnı basıp ala'lmas (51a/4-5).	<i>fikr endīşe</i> [1]
gūlam (Ar.) dedek (Far.) “hizmetkar, halayık”	...sēn ʿaziz körgenni minnet-dār tutmas ve eger hʿār tutsañg kaçıp kéter ve <i>gūlam dedek</i> ni andağ yérđin alğıl ki ol öyde hʿār meşakkatlıg yürgen bolğay (66a/6-7).	<i>gūlam dedek</i> [1]
had (Ar.) endāze (Far.) “sınır, ölçü, miktar”	Meger <i>had endāze</i> side cemʿ kılssa helāk bolmaqnıñ nişānesi érmesdür (107a/5-6).	<i>had endāze</i> [1]
hʿār (Far.) haķir (Ar.) “değersiz, aşağı, küçük, hakir”	Düşmeniñg birle zāhirde muķāvemət kılğıl, velikin anı hʿār bilmeğil, eger düşmen haķir bolsa mu ķavī düşmen dék bilgil, bu <i>hʿār haķir</i> dür demegil ki... (80a/7-8).	<i>hʿār haķir</i> [1]
hāş (Ar.) “seçkin kişi” ʿām (Ar.) “sıradan halk”	Dānā bolsañg özünğni nā-dān iʿtikād kılğıl tā örğenmek yolu sañga oçuķ bolğay ve héç sözni sındurma, sitāyiş hem kılmağıl, ayıtğucınıñg ʿaybı ve hūneri sañga maʿlūm bolğay ve sözni <i>hāş ʿām</i> ğa bir tariķada sözlegil tā hikmetdin maʿlūm bolğay... (22b/7-10).	<i>hāş ʿām</i> [1]
hezl (Ar.) mutāyebe (Ar.) “latife, şaka”	Yaʿnī <i>hezl mutāyebe</i> yaman fiʿlleriñg evvelidür (41a/6-7).	<i>hezl mutāyebe</i> [12]
hoş-rüy (Far.) zibā (Far.) cemāl (Ar.) “güzel, süslü”	Buħārālīg bir sevdā-gerniñg <i>hoş-rüy zibā cemāl</i> bendesi bar (45b/1).	<i>hoş-rüy zibā cemāl</i> [1]
hūy (Far.) “huy” vazʿ (Ar.) “tavır, hāl”	Maʿşūknıñg <i>hūy vazʿ</i> ını körgende anı vişāl bilmes-sēn (43b/12-13).	<i>hūy vazʿ</i> [1]
hūner (Far.) pīşe (Far.) “sanat, meslek, iş”	Velikin mén ança ki şart kifāyetdür, dedim ve eger sañga özge sıfatlardın kılmaķ ve bolmaķ ittifaķ tüşse çün ānçi dehķānçılıķ veyā özge <i>hūner pīşe</i> anıñ şartlarını saķlağıl (120b/7-9).	<i>hūner pīşe</i> [1]
ʿişķ (Ar.) muħabbet (Ar.) “aşk, sevgi”	Pes eger vaqtāki ittifaķ bolup bir kişiniñg ʿişķ <i>muħabbeti</i> köñglünğni hoş kılssa ol vaqtda köñglünğ feyide bolğıl (43b/4-6).	<i>işķ muħabbet</i> [3]
ʿiys (Ar.) ʿişret (Ar.) “zevk sefa, eğlence”	Çünki ʿaşıķ bolğan halk, yārga vişāl içre ʿiys <i>işret</i> cāmını tatarlar (43b/8).	<i>iys işret</i> [4]
ʿilm (Ar.) dāniş (Far.) “bilme, bilim, ilim”	Né ʿilāc kılray ki henüz ʿilm <i>dāniş</i> yolıda fiyādedür-mén ve eger bilsen	<i>ilm dāniş</i> [2]

	hem ayıtğanımniñ menfa [°] ati yokdur ki mén atamdın eşitgenniñ hemmesini sañga aydım ve sañga melâmet yétmegüsüdür (86b/11-13).	
îmâ (Ar.) işâret (Ar.) “işaret”	Andın kéyin [°] Ahmed Râfi [°] kılğan îmâ işâret ni beyân kıldı (112b/7-8).	<i>îmâ işâret</i> [2]
in[°]âm (Ar.) ihsân (Ar.) “hediye, lütuf”	Ebubekr Kuhtânîğa hil [°] atler bérip in[°]âm ihsân lar kılıp [°] ulemâlar arasında yokkarı orun bérip olturguzdı (110b/12-111a/1).	<i>in[°]âm ihsân</i> [1]
qadr (Ar.) kıymet (Ar.) “kadir, kıymet”	Halk ara qadr kıymeti yok kişini tirigler qatarıda sanamağıl (26a/3-4).	<i>qadr kıymet</i> [4]
kéçe “gece” kündüz “gündüz”	Yette kéçe kündüz dür ki teşne ve gursenedür-mén (11b/12-13).	<i>kéçe kündüz</i> [5]
kelâm (Ar.) kelime (Ar.) “konuşma, söz, kelam”	Û [°] am yérde hâzır bolğay. Halk kelâm kelime kılğaylar ki şartı İslâmdu (33b/2-3).	<i>kelâm kelime</i> [1]
kéliş (T.) barışlıq (T.) “gelici ve gidici, gelişli gidişli”	Aydı éy oğul, kéçe ve kündüz kéliş barışlıq durlar (25b/2).	<i>kéliş barışlıq</i> [1]
kem (Far.) “az” ziyâde (Ar.) “çok”	Rızq, ezelde kısmet kılınğandur. Andın kem ziyâde bolmay sañga kélğüsüdür (8b/1).	<i>kem ziyâde</i> 1 defa geçmiştir.
kılğan (T.) “yapan” kılmağan (T.) “yapmayan”	Tola tefişler bardur ki kılğandın kılmağan hūbrağdur (92b/12-13).	<i>kılğan kılmağan</i> [1]
kul (T.) dedek (Far.) “hizmetkar, kul”	Yigirme üçünçü bāb; kul dedek almağniñ beyānıda (1a/4).	<i>kul dedek</i> [1]
le[°]im (Ar.) bahillik (Ar.+T.) “cimrilik”	Éy oğul, bu dégenlerim hemmesi sénde mevcūd bolmasa hem tolarakı bolğay. Çün ānki nökerlikdin nān yémek ve bi-hūde sözlemekni bilseñ ol le[°]im bahillik dur (108b/12-109a/1).	<i>le[°]im bahillik</i> [1]
luṭf (Ar.) kerem (Ar.) “iyilik, lütuf”	Velikin lafz, luṭf kerem kılmaq ve mihmān-dārlık ve Hudāni tonumağ ve éginni arığ kéymek ve şalāh birle bolmaq... (125b/13-126a/2).	<i>luṭf kerem</i> [1]
luṭf (Ar.) “iyilik, iyilik etme, lütuf” merḥamet (Ar.) “merhamet”	İskender aydı: Düşmenlerimni luṭf merḥamet birle ve dostlarımni dostluğ [°] ahdini muhkem bağlamağ birle qolğa keltürdüm... (77b/9-10).	<i>luṭf merḥamet</i> [1]
māl (Ar.) “mal” emvāl (Ar.) “mallar”	Barıp şehr çoñğlarını yığıp bu kişiniñ māl emvāl , mülk emlākını alıp barıp [°] āmilni dārğa asıp öltürgil (118a/11-13).	<i>māl emvāl</i> [1]
mekr (Ar.) hīle (Ar.) “aldatma, hile”	Ol kişi neçe maḥall zindānda yatıp bir mekr hīle birle zindāndın qaçıp Ğazniñge bardı (118a/1-3).	<i>mekr hīle</i> [2]
mekr (Ar.) firīb (Far.) “aldatıcı, hilekār”	...ve cehd kılğıl tā issiğ ve savuğ ve açlık ve teşnelikge hūy kılğay-sén ve āsāyişde israf kılmağıl tā zarūret bolsa āsānraq bolğüsüdür v özünğ kıladurğan işni kişiğe i [°] timād kılmağıl ki dünyā hem mekr firīb dür (96a/1-3).	<i>mekr firīb</i> [1]
menzil (Ar.) mekān (Ar.) “ev, yer, yurt, mekân”	Andağ eşitipdür-mén ki: İskender-i Zül-ḳarneyn eṭrafı cānibni kézip hemme [°] ālemni musaḥḥar kıldı. Menzil mekām ğa yanmağniñ h [°] āhişini kılıp Dāmğānğa yétgende ecel leşkeri [°] ömr bināsını hārab	<i>menzil mekān</i> [1]

	kılmakğa yétti (82b/3-5).	
mihr (Far.) muḥabbet (Ar.) “sevgi”	Zīnhār özünġdin uluġ ḥatun almaġıl, bolġay ki kız ḥatun alġıl ki anıġ könglide séniġ mihr muḥabbet inġdin bölék kişiniġ tama ^c ı könglide keçmes (72a/10-12).	<i>mihr muḥabbet</i> [1]
mülk (Ar.) “mülk” emlāk (Ar.) “mülkler”	Derḥāl neçe ġulāmlarını buyurđ: Barıp şeh̄r çoġġlarını yıġıp bu kişiniġ māl emvāl, mülk emlāk ını alıp barıp ^c āmilni dārġa asıp öltürġil (118a/711-13).	<i>mülk emlāk</i> [1]
nā-dān (Far.) cāhil (Ar.) “cahil”	Ammā nā-dān cāhil lerini ādem bilmegil, ^c ālim ve hüner-mendlerini dānā bilgil ve türk cāhilleri zāhid bilmegil, türk nā-dān ḥalklar birle şöḥbet tutmaġıl (15a/9-11).	<i>nā-dān cāhil</i> [1]
nān (Far.) “ekmek, yemek” nemek (Far.) “tuz”	Nān nemek yégen öy égesini ġırbet kılmaġay ve ḥalkġa dürüştluġ kılmaġay (124b/13-125a/1).	<i>nān nemek</i> [1]
neht (Ar.) nā-būd (Far.) “aġlatma, inleyme, inleme”	Fülān pādşāḥ cev̄r sitem tıġımı bülep bu nev ^c leşker-i ^c azīmġa andaġ at saldı kim hemmesini bir ḥamlede kaçurup neht nā-būd kıldı (80b/11-12).	<i>neht nā-būd</i> [1]
neng (Far.) ^c ār (Ar.) “utanma”	Zehrni nūş-dārū ġümān kıġan nā-dānlıkđur ve hüner-mendleriġ fehm idrākıġa baġ, eger sorsaġ bī-hüner ve bī-ḥiredlik birle nām āvāze çıkarıp nān kolġa keltürġeli bolsa bī-hüner, bī-ḥired bolġıl ve ger né hüner örgengil ve örgenmek ve eşitmekdin neng ^cār kılmaġıl... (13a/12-13b/2).	<i>neng ^cār</i> [2]
obdan (Far.) pāk (Far.) “iyi, temiz, güzel”	Bu üç fiyāleni selāse-i ġassāle démek, obdan pāk kıġıġı démek bolur (35b/12-13).	<i>obdan pāk</i> [1]
zāhid (Ar.) taḳvā-dār (Ar.+Far.) “takva sahibi”	...ve her-çend pāk zāhid taḳvā-dār bolsaġ hem özünġni sitāyiş kıġıġıl ki özige öziniġ lāzımlıkını héç kişi eşitmesler. (23a/5-6).	<i>zāhid taḳvā-dār</i> [1]
pend (Far.) naşīḥat (Ar.) “öġüt, nasihat”	Ḥ ^v ālamaġan kişige pend naşīḥat kılmaġıl (10a/2-3).	<i>pend naşīḥat</i> [5]
pest (Far.) kiçik (T.) “alt kademede, makam mevki olarak alt kademede olan”	Hemmedin nā-dānraġ ol kişidür ki pest kiçik kişi uluġ mertebe tapsa anġa uşol pest kiçiklik közi birle qaralaġay (26b/2-4).	<i>pest kiçik</i> [1]
pulsız (Far.+T) “parasız” nā-murād (Far.+Ar.) “yoksul”	Her ^c aşık ki pulsız nā-murād dur qarı bolsa herġiz murādıġa yétmes (43a/13).	<i>pulsız nā-murād</i> [1]
renc (Far.) elem (Ar.) “dert, keder, sıkıntı”	Şākird dédi: Ey ḥakīm, bu sözdin sizge né renc elem yétti ki yıġlar-siz? (16a/1-2).	<i>renc elem</i> [3]
renc (Far.) miḥnet (Ar.) “sıkıntı, dert, keder”	...velikin bu yanġlıġ bolmak ve kılmak, her kişiniġ kolıdın kélmes, meġer kérek kim ^c ākıl ve dānā bolġay tā ^c işġ renc miḥnet aġrıġıda andaġ ki ^c işġ aġrıġıdır ki Muhammed Zekerıyyā-yı ḥakīm Kānūn dégen kitābda bu aġrıġınıġ sebebini ve dā- (9) rūsını zıkr kılıpđur (44b/6-9).	<i>renc miḥnet</i> [1]

renc (Far.) meşakkat (Ar.) “sıkıntı, dert, keder”	Çün ānci dāyim rūze tutmaq, ağır yük kötermek ve yırağ sefer kılmak, hemişe bedenni renc meşakkatde tutmaq , tola mücāma ^{at} kılmak ve yana muᅇga oᅇsa nēmerseler birle devā aytıpdurlar (44b/9-11).	<i>renc meşakkat</i> [10]
resm (Ar.) ᅇariᅇa (Ar.) “yöntem, usul, tarz”	Ammā ‘ilmī ki hūnerge ta ^{allu} kı bardur, ᅇabīblik ve mūneccimlik ve ‘ilm-i hendeseni bilmeklik ve ᅇā ^{ir} lık ve bularᅇa oᅇsadur ve bularᅇnᅇ her biriniᅇ ᅇariᅇası bardur ve bularᅇnᅇ her biriniᅇ ᅇariᅇası bardur, eger kiᅇi bularᅇnᅇ resm ᅇariᅇası ni bilmese eᅇirge oᅇsadur... (86a/12-87b/1).	<i>resm ᅇariᅇa</i> [1]
rızık (Ar.) naᅇibe (Ar.) “rızk”	Her rızık naᅇibe ki Hūdāy te ^{alā} dın saᅇga bolupdur, elbette saᅇga yētgūsidūr (58a/10-11).	<i>rızık naᅇibe</i> [1]
ᅇābit (Ar.) ber-pā (Far.) “sabit, ayakta”	Evvelki kısım oldur ki beden ᅇābit ber-pā turmaᅇlıkını anıᅇ birledūr, ēkinᅇi kısım oldur ki beden ᅇābit ber-pā turmaᅇlıkını anıᅇ birle ümmid tuta ^{lur} ... (98a/9-11).	<i>ᅇābit ber-pā</i> [2]
sa^y (Ar.) kūᅇiᅇ (Far.) “çalıᅇıp çabalama, gayret, çaba”	Rızık, ezelde kısım kılınᅇandur. Andın kem, ziyāde bolmay saᅇga kēlgūsidūr. Sa^y kūᅇiᅇ birle ziyāde bolmas (8b/1-2).	<i>sa^y kūᅇiᅇ</i> [11]
sebze (Far.) ᅇurrem (Far.) yeᅇertme, canlandırma”	‘Amil-i bi ^{nevā} , kuruᅇ diraᅇtge oᅇsadur ki özi ᅇāᅇ, berg peydā kılmaᅇunça yana birni sebze ᅇurrem kıla ^{lmas} (115a/8-9).	<i>sebze ᅇurrem</i> [1]
sehv (Ar.) ᅇalaᅇ (Ar.) “hata, yanlış”	Almaq ve bērmekde teᅇviᅇsiz bolmaᅇıl, satᅇandın kēyin teᅇviᅇ kılmaᅇıl ve öz iᅇleriᅇniᅇnᅇ hemmesini kiᅇiniᅇ ᅇolıᅇa taᅇlamaᅇıl bolᅇan menfa ^{at} ve ziyānı ser-ᅇesāb barıp ᅇatᅇe fūtip turᅇıl tā sehv ᅇalaᅇ dın emīn bolᅇay-sēn... (96b/8-11).	<i>sehv ᅇalaᅇ</i> [1]
sevgend (Far.) yād (Far.) “yemin, ant”	Hāl uᅇbu ᅇariᅇa boldı ve sevgend yād kıldı kim mēniᅇ bu aᅇvāldin ᅇēᅇ ᅇaberim yoktur (112b/2-3).	<i>sevgend yād kıl-</i> [1]
ᅇihᅇat (Ar.) selāmet (Ar.) “saᅇlıklı, sıhhatli”	Çün ānci ᅇam ve ᅇazab ve ᅇorkunᅇ ve muᅇga oᅇsa nēmerseler ve bu her biri beden iᅇre ber-vech-i i ^{tidāl} bolsa beden ᅇihᅇat selāmet bolur (99a/3-5).	<i>ᅇihᅇat selāmet</i> [1]
ᅇād (Far.) ᅇurrem (Far.) “mutlu, sevinᅇli”	Dūᅇmenge ᅇālib kēlip helāk kılsaᅇ ᅇād ᅇurrem bolᅇıl , öz eceli bile ölse ᅇād-mān bolmaᅇıl ki sēn hem ölmey ᅇalmas-sēn (82a/10-12).	<i>ᅇād ᅇurrem</i> [1]
ᅇefkat (Ar.) “ᅇefkat” merᅇamet (Ar.) “merhamet”	Ammā tā ki kız bala öyde bolsa hemişe aᅇga ᅇefkat merᅇamet birle bolᅇıl ki kız bala ata anasınıᅇ yeᅇiridūr (75b/12-13).	<i>ᅇefkat merᅇamet</i> [1]
ᅇerm (Far.) “utanma” bi-ᅇerm (Far.) “utanmama”	Maᅇᅇad ᅇāᅇıl bolmaslıkını ᅇerm-ᅇinlikniᅇ netīncesidūr ve ᅇermniᅇ bi-ᅇermniᅇ maᅇalli ve cāyını bilmek	<i>ᅇerm bi-ᅇerm</i> [1]

	kérek... (15a/6-7).	
şerm (Far.) hayā (Ar.) “utanma, haya”	Ayıpduurlar ki: Yaşlılık ve obdanlıknıñ ibtidası şerm hayā dur (15a/8-9).	<i>şerm hayā</i> [2]
şikār kılamak (Far.+T.) av avlamak (T.) “avlamak, avlanmak”	On sékkizinçi bāb; şikār kılamak av avlamak nıñ beyānıda (1a/1).	<i>şikār kılamak av avlamak</i> [1]
téñg (T.) berāber (Far.) “denk, eşit, aynı”	Mükāfāt vaqtıda séniñg ve méniñg, her ékkimizniñ cezāsı téñg berāber bolğusıdur ki sén bu āsāyiş birle yürür-sén ve mén bu miñnet ve meşakqat birle kün köçürür-mén (5b/11-12).	<i>téñj berāber</i> [1]
tevāzu ^c (Ar.) ikrām (Ar.) “hürmet, ikram”	...likin mihmānī bolğay ki mihmānlıqğa, mihmān haqqını bercā kéltürey démekge irzige, mihmānım dép tevāzu ^c ikrām kılğalı yarağay (40a/3-5).	<i>tevāzu</i> ^c <i>ikrām</i> [2]
tinç (T.) āsāyiş (Ar.) “rahat”	Ve yana dédi: Né üçün tinç āsāyiş birle bolur, ol kişi ki pādşāhlar birle āşinālıqı bolğay (25b/6-7).	<i>tinç āsāyiş</i> [1]
tīr (Far.) nāvek (Far.) “ok”	°Adüvvdin eger yétse bülbül nevāsı Anı anğlağıl tīr nāvek şadāsı	<i>tīr nāvek</i> [1]
tola (T.) ziyāde (Ar.) “çok”	Andın kéyin germ-hānege kirip bir sā ^c at olтурğıl ve başıñnı anda yuğıl ve germ-hānede tola olтурmağıl, tola ziyāde ıssıg, ziyāde savuğ su isti ^c māl kılmağıl (49a/2-4).	<i>tola ziyāde</i> [3]
türk (T.) cāhil (Ar.) “cahil”	Ammā nā-dān cāhillerni ādem bilmegil, °ālim ve hūner-mendlerni dānā bilgil ve türk cāhillerni zāhid bilmegil, türk nā-dān haqlar birle şöbet tutmağıl (15a/9-11).	<i>türk cāhil</i> [1]
türk (T.) nā-dān (Far.) “cahil”	Ammā nā-dān cāhillerni ādem bilmegil, °ālim ve hūner-mendlerni dānā bilgil ve türk cāhillern zāhid bilmegil, türk nā-dān haqlar birle şöbet tutmağıl (15a/9-11).	<i>türk nā-dān</i> [1]
uruğ (T.) toğkan (T.) “akraba”	...ve hemme kişilerni Hudā rızāsı üçün tanuğıl, husūsen uruğ toğkan larınıñnı Hudā rızāsı üçün hācetini revā kılğıl (13a/5-6).	<i>uruğ toğkan</i> [1] <i>uruğ toğkan</i> [3]
yağşı “iyi” yaman “kötü”	Eger ğamıñg ve şādlığıñg bolsa ol kişige ayıtğıl ki ğam-ğūsārıñg bolğaydur ve endüh, ğam ve şādlıqıñ her kişi aldıda āşikārā kılmağıl ve her yağşı yaman ğa derhāl şād-mān ve ğam-ğın bolmağıl ki bu küdekler işidür (12b/9-11).	<i>yağşı yaman</i> [1]
yār (Far.) yāver (Far.) “dost, arkadaş”	Biğānedin öylegil ki tā biğāneni öz kılğay-sén. Bir kuvvetiñg ékki bolup ékki taraftın sañga yār yāver feydā bolur (75b/3-4).	<i>yār yāver</i> [1]
yaş (T.) yigit (T.) “genç”	Éy oğul; her-çend yaş yigit -sén, Hudāy °azze ve celleni ferāmüş kılmağıl... (28b/5-6).	<i>yaş yigit</i> [3]
yavuğ (T.) toğkan (T.) “akraba”	Ammā derhāl hükm kılmağıl, hūb izdep fesād, salāhıñnı anğlağandıñ kényin	<i>yavuğ toğkan</i> [1]

	vâcib bolsa hüküm kılğıl, vezîrniñ qayaşlarığa yaşılıq kılğıl, ammâ vezîrniñ yavuq toğqan larığa manşib bérmeğil (117a/13-117b/2).	
yémek (T.) “yemek” içmek (T.) “içmek”	Ve yana dépdür: Her bende ki anı halâyıq alurlar ve saturlar, ol bendeni âzâdraq bilgil, ol kişidin ki yémek içmek niñ kıldur (26b/11-12).	<i>yémek içmek</i> [3]
za'if (Ar.) “güçsüz, zayıf” nâçiz (Far.) değersiz, küçük”	Pes şubu cihetdin dédim ki: Ey oğul, düşmeni za'if nâçiz körüp anı ‘ayb körmegil ve héç hâlde düşmendin emîn bolmağıl, huşušen öy arasındaki düşmendin gâfil bolmağıl (81b/8-10).	<i>za'if nâçiz</i> [1]
zühd (Ar.) taqvâ (Ar.) “takva”	Ëy oğul, eger pâdşâhlıkğa yétsenğ pârsâ bolğıl, ya ^c ni zühd taqvâ birle ve perhîz-kâr bolğıl... (116b/13-117a/1).	<i>zühd taqvâ</i> [2]

Sonuç

Çalışmamızın neticesinde Çağatayca Kâbüsnâme Tercümesinde toplam 102 adet ikilemenin kullanıldığı tespit edilmiştir.

1. Eserde yer alan 102 adet ikilemenin 15 adedi zıt anlamlı sözcüklerin (**hâş** “seçkin kimse”, **âam** “sıradan halk”, **çong** “büyük” **kiçik** “küçük”, **keçe** “gece” **kündüz** “gündüz”, **yaşsi** “iyi” **yaman** “kötü”, **ziyân** “zarar” **süd** “fayda” vb.) birlikte kullanılmasıyla oluşmuştur.

2. 87 adet ikilemenin eş ve yakın anlamlı sözcüklerin (**ışk muhabbet** “aşk, sevgi”, **pend naşihat** “öğüt, nasihat”, **tola ziyâde** “çok”, **uruğ toğqan** “akraba”, **yaş yigit** “genç” vb.) beraber kullanılmasıyla oluştuğu görülmüştür.

3. Metinde geçen ikilemelerin büyük çoğunluğu müstakil olarak kullanılmıştır. Ancak **dânâ hured-mend bol-** “bilgili ve akıllı olmak”, **hezl mutâyebe kııl-** “şaka yapmak, latife etmek”, **kelâm kelime kııl-** “konuşmak”, **neht nâ-büd kııl-** “ağlatıp inletmek, perişan etmek”, **pend naşihat kııl-** “nasihat etmek”, **sa^cy küşiş kııl-** “çalışıp çabalamak” vb. biçimde birleşik fiil kalıbı içinde yer alan ikilemeler de bulunmaktadır.

4. Çağatayca Kâbüsnâme Tercümesinde yer alan ikilemelerin Arapça, Farsça, Moğolca, Türkçe kökenli sözcüklerin birlikte kullanılması sonucunda oluştuğu saptanmıştır. Bu ikilemeleri oluşturan sözcüklerden her ikisinin Arapça+Arapça, Farsça+Farsça, Türkçe+Türkçe vb. biçimde olduğu örnekler bulunduğu gibi Arapça+Farsça, Arapça+Türkçe Farsça+Türkçe, Moğolca+Türkçe biçiminde oluştuğu örneklerin de var olduğu gözlemlenmiştir.

5. Müstensihin Kâbüsnâme’yi Farsçadan Çağatay Türkçesine çevirdiği bilinmektedir. Müstensihin çeviriyi yaparken anlatıma güç katmak ve anlatımı daha zengin hâle getirmek için 110 adet ikilemeyi kullanmış olması; onun Türkçeyi haiz, bilgili, iyi eğitim almış bir kişi olduğunu ortaya koymaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışma “Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Kâbüs-nâme Tercümesi (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Dizin-Ekler Dizini” adlı doktora tezimizin “Çağatayca Kâbüsnâme Tercümesi (İnceleme-Metin-Dizin-Ekler Dizini-Tıpkıbasım” adıyla yayınlanan kitap hâlinde üretilmiştir.

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 4 Kaliteli Eğitim

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 16 Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar.

Kaynaklar

- Aksan, Doğan. (2006). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Engin Yayınevi.
- Böler, T. (2019). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. Kesit Yayınları.
- Çavdar, Y. (2018). “Kemal Tahir’in ‘Devlet Ana’ Adlı Romanında İkilemeler”. *Turkish Studies*, Volume 13/12, Spring 2018, s. 111-138.
- Delice, H. İ. (2012). *Türkçe Sözdizimi*. Kitabevi Yayınları.
- Kahraman, M (2017). “Türk Dilinin Terimsel Gelişim Sürecine Tarihi Bakış”. *Medeniyet ve Toplum Dergisi C 1, S 1*, s. 137-160.
- Karahan, L. (2013). *Türkçede Söz Dizimi*. Akçağ Yayınları.
- Kargı Ölmez, Z. (1997). “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (1)”. *Türk Dilleri Araştırmaları 7*: 19-40.
- Kargı Ölmez, Z. (1998). “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (2)”. *Bahşi Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klau Röhrborn Armağanı*, Freiburg-İstanbul, 235-260: Simurg Yayınları.
- Kocatürk, O. (2023). “Memlûk Sultanı Kansu Gavri’nin Şiirlerinde Tasavvufî Bir Kavram Olarak ‘Terk’”. *İstem 42*, s. 39-64.
- Ölmez, M. (2017). “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine”, *Belleten 65-2*, s. 243-311.
- Özkan, M. -Sevinçli, V. (2012). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi (Kelime Çözümlemeli)*. NK Akademik Kitaplar.
- Özkan, A. – Toker, M. – Aşçı, U. (2016). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. Palet Yayınları.
- Özkan A. F. (2021). “Daşakarmapathâvadânamâlâ’da Üzüntü Bildiren Duygu Sözcükleri”. *Medeniyet ve Toplum Dergisi 5 (2)*, s. 164-172.
- Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taş, İ. (2012). “Kutadgu Bilig’de İkilemeler”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 60 (2)*, s. 43-96.
- Toprak, F. (2005). “Harezmi Türkçesinde İkilemeler”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi V/2*, s. 277-292.
- User, H. Ş. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları (Söz Varlığı İncelemesi)*. Kömen Yayınları.
- Uygun, M. (2019). *Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Kâbüs-nâme Tercümesi (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Dizin-Ekler Dizini)*. (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uygun, M. (2021). *Çağatayca Kâbüsnâme Tercümesi (İnceleme-Metin-Dizin-Ekler Dizini-Tıpkıbasım)*. Palet Yayınları.
- Yastı, M. & Tursun, A. (2022). “Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın romanlarında ikilemeler”. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi (29)*, s. 388-402.

EXTENDED ABSTRACT

Chagatai K̄abûsnâme Translation is a book of advice and ethics written in Chagatai Turkish in the 18th century. The work was composed by Keykâvus bin Iskender bin Washmgir, a member of the Ziyarid dynasty of Iran, to give advice to his son Gilan Shah. Keykâvus, thinking that his son would be the head of the state after him, gave advice to his son - based on his life experiences - on 44 topics such as buying horses, saying good and bad words, youth and old age, eating, drinking wine, being a guest and entertaining guests, playing games, falling in love, going to the bathhouse, sleeping, hunting, fighting, keeping relics, taking concubines, getting married, knowing the rights of parents, raising children, making friends, learning science, learning the science of medicine, reading poetry, being a poet, being a vizier; He wanted his son to gain experience by narrating the events he had lived, heard and witnessed. Translated in the 18th century from Persian into Chagatai Turkish, the work reflects the characteristics of classical Chagatai Turkish in general, although some phonology, morphology and vocabulary features belonging to New Uyghur Turkish and Uzbek Turkish are observed.

The Chagatai copy of the Chagatai K̄abûsnâme Translation that we are working on is in the British Museum in England, Or. 9661 in the British Museum in England. As in most of the Chagatai works, the copy is written in the nestalik calligraphy with no movements. It consists of 256 pages in total, with one or a few pages missing from the beginning and end. There are thirteen lines on each page. The transcriber started writing the work by listing the titles that constitute the subject of the work. Since the work is incomplete from the beginning, the topics in the work start from the eighteenth chapter. The topics of the first seventeen chapters can be determined from the titles in the text. There are forty-four chapters in this translation, as in the original Q̄abûsnâme. Forty-three of these chapters are complete, but the forty-fourth chapter is incomplete because the work is missing one or more pages from the end. In the introduction, the names of the topics from the eighteenth chapter to the forty-fourth chapter are given. The names of these chapters in the introduction sometimes do not match the names in the text.

A dilemma is formed by the repetition of the same word in order to add strength to the meaning, and by the use of words whose meanings are close to each other, opposite or whose sounds evoke each other. Writers and poets have frequently used doubling in their works for many reasons such as adding power to their expressions, getting rid of monotony, and having an effective style. It is seen that doubling is frequently used both in historical works and in contemporary works. Idioms are important elements not only in written literature but also in oral culture. Every individual can frequently use dilemmas in daily speech, depending on the situation of the subject. For this reason, it is necessary to identify the dilemmas in Turkish, taking into account their formation forms, to determine their number, to reveal their meanings, that is, to classify them. If this is done, the Turkish vocabulary of Turkish dilemmas will also be revealed.

Turkish can be traced in writing from the Orkhon Inscriptions until today. There is a situation where Turkish has been written for 1300 years without interruption. Scientists are researching the vocabulary, phonetics and grammar of Turkish. A separate heading should be opened to the dilemmas in the vocabulary and the dilemmas used from our first written texts until today should be determined. In line with this purpose, the idea of determining the dilemmas in the Chagatai K̄abûsnâme Translation, which is a book of advice and ethics, was formed, and such a study was carried out in order to contribute to the dilemma vocabulary of Turkish.

During the study, the whole work was read and the synonyms, near-synonyms and antonyms in the work were identified. The 44 titles in the work were scanned and the dilemmas identified were listed in alphabetical order, the meanings of the dilemmas were given and their origins were shown as (Ar.), (Ar.+T.), (Far.+T.), (Ar.+Far.), (Far.), (Mong.), (T.). Then, sample sentences in which the doubling occurs are given, allowing those who will benefit from the article to see the doubling on the text. Finally,

a statistical data on the doubling is presented with an explanation in the form of “... X times.” if the doubling occurs in the text. In the light of the data obtained, some inferences have been made about the style, expressive power and the text written in prose.

As a result of our study, it has been determined that a total of 110 dilemmas are used in the translation of Chagatai Kâbûsnâme. It has been determined that the doublets in Chagatai Kâbûsnâme Translation are formed as a result of the use of Arabic, Persian, Mongolian and Turkish origin words together. It has been observed that there are examples where both of the words that make up these dilemmas are in the form of Arabic+Arabic, Persian+Persian, Turkish+Turkish, etc., as well as examples in the form of Arabic+Persian, Arabic+Turkish, Persian+Turkish, Mongolian+Turkish. It is known that the manuscript writer translated Kâbûsnâme from Persian into Chagatai Turkish. The fact that the transcriber used 110 doublets to add strength to the narrative and to make the narrative richer while translating reveals that he was a well-educated, knowledgeable and well-educated person who had a good command of Turkish. It was observed that 23 of the 110 dichotomies in the work were formed by using antonyms together and 87 dichotomies were formed by using synonyms and near synonyms together. It has been determined that the majority of the dichotomies in the text are used independently, but some of the dichotomies are included in the compound verb pattern.

Feminist Dil Felsefesi

Mehmet Akif DUMAN¹ Ayşe Eda GÜNDOĞDU*²

¹Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, Konya, Türkiye
akifduman@live.de

²Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, Konya, Türkiye
aedagundogdu@gmail.com

Makale Bilgisi

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 28.09.2024

Kabul Tarihi: 26.12.2024

Yayın Tarihi: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Feminizm,
Dil Felsefesi,
Dilbilim,
Feminist Eleştiri,
Feminist Dil Felsefesi

Oldukça yeni bir disiplin olan feminist dil felsefesi kadınların karşılaştığı dilsel dezavantajların dilbilimsel-felsefi olarak araştırılmasına odaklanmaktadır. Feminizmin kavramsal çerçevesi çizildiğinde disiplinin bir gereklilikten ziyade bir zorunluluk olduğu görülecektir. Sorunun merkezindeki kavram kadından ziyade dişi sözcüğüdür (eril-dişil çatışması). Buradan hareketle hem tüm kadınların feminist olma eğilimi hem de feminizmin tepki ile yaklaştığı dişil tavır ayrıca analiz edilmiştir. Yani siyahî bir kadına ırkçılık yapan beyaz bir kadın feminizm için ciddi bir muammadır. Aynı şekilde feminizm kadının cinsel obje olarak algılanmaması için ciddi bir mücadele verirken bazı kadınların arzu nesnesi olmayı önlemesi, feminist eleştirinin sınırlarını erkek düşmanlığına kadar götürür. Kadın toplumun bir ferdi olarak bireycilik bakımından da dil felsefesi için bir meseledir. Feminizmde bireycilik olumlu bir bakış açısını destekleyecekken dil felsefesi için olumsuz bir çerçeve çizer. Bunun sebebi birey olarak feminizmde kadının, dil felsefesinde ise erkeğin anlaşılmasıdır. Bunun pratikteki kullanımlarda devam etmediği görülmüştür. Dili ve dil kullanımını feminist bir bakış açısıyla analiz eden ve değerlendiren bir disiplin olan feminist dilbilimin argümanlarından da faydalanarak temel saldırı türlerine karşı koymak için öneriler geliştirilmiş, farklı bölümlere yayılmış on yedi tanık tümce yorumlanarak pratik çözümler sunulmaya da çalışılmıştır. Netice itibarıyla kadınların mücadele etmesi gereken kültürel, toplumsal ve dini bariyerlerin tamamında düşmanın erkek değil de sistem olduğu tespit edilmiştir.

Feminist Philosophy of Language

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 28.09.2024

Accepted: 26.12.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

Feminist Philosophy of
Language,
Feminism,
Philosophy of Language,
Linguistics,
Feminist Criticism

Feminist philosophy of language, a relatively new discipline, focuses on the linguistic-philosophical investigation of the linguistic disadvantages encountered by women. When the conceptual framework of feminism is drawn, it will be seen that discipline is an obligation rather than a requirement. The concept at the center of the problem is the word female rather than woman (masculine-feminine conflict). Based on this, both the fact that all women are feminists and the feminine manner against which feminism reacts are also analyzed. So a white woman who is racist against a black woman is a serious mystery for feminism. Likewise, while feminism struggles seriously to prevent woman from being perceived as a sexual object, the fact that some women prioritize being the object of desire pushes the boundaries of feminist criticism to the point of misandry. Woman, as a member of society, is also an issue for the philosophy of language in terms of individualism. While individualism in feminism supports a positive perspective, it draws a negative framework for the philosophy of language. The reason for this is the understanding of woman as an individual in feminism and man in philosophy of language. It has been observed that this does not continue in practical use. By making use of the arguments of feminist linguistics, which is a discipline that analyzes and evaluates language and language use from a feminist perspective, suggestions have been developed to counter basic types of attacks, and practical solutions have been tried to be offered by interpreting seventeen utterances spread across different sections. As a result, it has been determined that the enemy in all cultural, social and religious barriers that women have to fight against is the system, not the man.

To cite this article:

Duman, M. A. & Gündoğdu, A. E. (2024). Feminist Dil Felsefesi. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(2), 366-385.
<http://dx.doi.org/10.51117/metder.2024.80>

*Corresponding Author: Ayşe Eda Gündoğdu, aedagundogdu@gmail.com

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

GİRİŞ

Köklü bir değişime odaklanan siyaset felsefelerinin uzantısı olarak feminizm (Gerhard, 2009: 6-8) (Latince femina *kadın* ve -izm kelimelerinden türetilen Fransızca *féminisme* sözcüğünden) kadınların sosyal, politik, yasal ve meslekî hayatıyla ilgili haklarının uygulanmasına adanmış toplumsal hareketleri ifade eder. Toplumsal eşitlik odaklı feminizm (Opitz, 2010: 124) kadınların yaşam şansını artırmaya yönelik politik-pratik önlemleri savunarak kadınlara karşı ayrımcılıkla mücadele etmeye yönelik teorik-bilimsel çabaları da karşılar (Schubert ve Klein 2020; Nohlen ve Grotz, 2011: 173). Bilhassa dil felsefesini ilgilendiren yönüyle de bu düşünce sisteminin amacı kadınların sosyal ve politik *dezavantaj*larının ortadan kaldırılmasıdır. Genel manada toplum ile, özelde de kendi imajı karşı cins üzerindeki tahakküme dayanmaması gereken erkeklerle muhatap olan kadın (Thiessen, 2010; 39) en dezavantajlı halini iletişim esnasında alır. Neticede fiziksel şiddet sözlü şiddetin uzantısıdır, en azından birbirlerinden bağımsız değildirler. Hatta oy hakkı, eğitim ve cinsel özgürlük gibi haklar temelde (kendini) ifade özgürlüğüdür.

İlk bakışta *dil felsefesi* ve *feminist felsefenin* birleşimi gibi görünen feminist dil felsefesi oldukça yeni bir alt alandır, dolayısıyla birçok bulgu ve analiz kesin hükümlerden uzak durularak bir araya getirilmeye çalışılacaktır. Bilhassa uygulama sahası düşünüldüğünde bunun basit bir matematiksel sonuç olmadığı aşikardır. Dilin eleştirisinde feminist bakışın kullanılması kadına yönelik dilsel baskıyı çıkış noktası ediniyor gibi görünmektedir. Hem felsefe hem de feminizm için önemli olan bu alt alanın en mühim kısmı muhtemelen net çözümler sunabilecek olmasıdır. Çalışmada öncelikle feminizmin kavramsal çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Ardından feminizm gerekli midir, bir zorunluluk mudur, sorusunun cevabı aranmıştır. Üçüncü kısımda da feminizmin kavramsal bir mesele olmasının en büyük delillerinden biri olan *kadın* ve *dişi* sözcükleri arasındaki mesafe ölçülmeye çalışılmıştır. Feminizmde bireycilik *olumlu* bir bakış açısını destekleyecekken dil felsefesi için *olumsuz* bir çerçeve çizer. Bunun sebebi birey olarak feminizmde *kadının*, dil felsefesinde ise *erkeğin* anlaşılmasıdır. Dördüncü bölümde bu sorunsal irdelenmiştir. Esas konuya geçmeden önce feminist dilbilimin izah edilmiştir. Feminist dilbilim, dili ve dil kullanımını feminist bir bakış açısıyla analiz eden ve değerlendiren bir disiplindir. Feminist dilbilim, dilbilimden farklı olarak kuramsaldan ziyade uygulamalı bir alandır. Altıncı kısımda ele alınan feminist dil felsefesinin temel görevi kadınların karşılaştığı dilsel dezavantajların dilbilimsel-felsefî olarak araştırılmasıdır. Son olarak da dezavantaj, küfür ve sessizlik gibi feminist tavrı tetikleyen kullanımların izahına yer verilmiştir.

1. Feminismus

*Erkek dünyayı eğitir ama
kadın tarafından eğitilir.
(Miguel de Cervantes Saavedra)*

En genel anlamda kadın haklarını genişletmeyi amaç edinilen bir doktrin (Michel ,1993: 6-7) olarak tanımlanabilecek olan feminizm cinsler arasında siyasal, ekonomik ve toplumsal eşitliğe (Marshall, 2005: 240) odaklanarak kadının kendi konumunu belirlemesi esnasında günlük hayatta yaşadığı zorlukları temel edinir (Turche, 1997: 294). Kısaca, kadınların çıkarları doğrultusunda felsefe yapmak (Nagl-Docekal, 1990) olarak da anlaşılabilir. “Cinsiyetçiliği, cinsel sömürü ve cinsel zulmü sona erdirmeyi amaçlayan hareket” (Hooks, 2012: 12) olarak feminizm mücadele esaslıdır (Agacinski, 1998: 65) ve ideolojik olarak dişi tecrübenin görünmezliğini, ezilmişliğini, eşit olmayan konumunu irdelerken bunları sona erdirme formülleri üstüne de düşünür (Lather, 1991: 71; Kanadoğlu, 2021; 141-142). Feminizmin odak noktası erkek egemen toplumda kadının özgürlüğü için mücadele vermektir (Gimenez, 1975: 61; Cevizci, 2000: 564) ve amaç kadının galibiyeti değil *toplumsal eşitlik*dir (Erdinç, 2021: 30). Odak noktası olan *kadının* genellenmesi yahut genelleştirilmesi (ki ne kadar kadın varsa, o

kadar feminizm biçimi vardır. Hooks; 2012: 17)¹ dil edinimleri ve kullanımları konusunda da topyekûn bazı niteleme tavırlarını gerekli kıldığı için felsefi açıdan sorunlu bir zemin yaratılmasına sebep olur. Feminist dil felsefesinin önelediği esas meselelerden biri de budur, yani tüm kadınlar tek bir başlık altında toplanırsa (femina) düşünce ve dolayısıyla dil yapıları da bireysel olmaktan çıkar. Bu da hepsinin aynı şekilde, aynı şeyi düşüneceğini varsaymak olur ki bu mantıklı değildir.

Var olan tarihte feminizmin izini sürmek zordur, zira bu tarih (erkekler tarafından yazılan) kadınların arka planda kaldığı savaşlar, diplomasi, parlamento ve kahramanlıklarla doludur (Sevim, 2005: 7)². Bu da demektir ki feminizmin tarihi *kadının tarihi* ile aynı şey değildir. Bu bağlamda çerçevesi kesin biçimde çizilebileceği için kavramın ortaya çıkışını izah etmek daha mantıklı olacaktır. Mary Wollstonecraft (1759-1797), 3 Ocak 1792’de *A Vindication of the Rights of Woman (Kadın Haklarının Savunusu)* adlı eserini yayımlar. Eser feminist düşüncenin kavramsal temelidir. Fakat uzun bir süre, ciddi özgürlük hamlelerine rağmen (1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisi, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi vb.) kadının vazifesinin eş ve *anne* olmağının ötesine geçilememiştir (Donovan, 1997: 15-19; Davidoff, 2002: 150). Feminizm sözcüğünün ilk kez 1890’larda Fransa’da ortaya çıktığı (Wiesner-Hanks, 2020: 166) düşünülmektedir. Uzun bir süre yok sayılan kadının var olma mücadelesi feminizm tasnifinde birinci dönem olarak nitelenir (1800’lerin sonları- 1960’lar). Takriben 1960’lar-1980’ler arası ikinci dalga, 1990’lar 2007 arası üçüncü dalga, 2007 ve sonrası³ ise dördüncü dalga olarak adlandırılır (Peake, 2017: 85).

2. Gerekli ve Zorunlu Feminizm

Kadın doğanın en kabul edilebilir kusurudur.
(John Milton)

Feminizm gerekli midir, zorunlu mudur? Antik zamanlardan beri köleler, yabancılar ve çocuklarla birlikte ötekileştirilen (Kalır, 2014: 1-2) ve sosyal eşitsizliklerin birincil mağduru olarak kadının (Elçi, 2011: 3) özgürlük alanı aile ve çocuk tarafından kısıtlanmaktadır (Millet, 2011: Firestone, 1993; Küçük 2000: 438-439). Kadının kendi bedeni üzerindeki hakimiyet hakları çerçevesinde modern zamanlarda *kürtaj* konusu dahi (Keskin, 2015: 86-95) hâlâ içinden çıkılamamış bir meseledir. Şüphesiz toplumun en küçük yapı taşı ve birimi ailedir. Aile kadın ve erkek arasındaki farkın en net olduğu yer olarak (Meulenbelt 1987, 52) birtakım görevleri ve yükümlülükleri de beraberinde getirir. Bu bağlamda kadınların büyük çoğunluğunun sosyal kimliği *ev hanımlığıdır* (Meulenbelt 1987, 28-31). Kadının aktif olarak çalışmasına rağmen ev işlerini yapma düzeyi yahut durumundan, evlenir evlenmez ev hanımı olup daha sonra bunun annelik ile birleşmesinin ortaya çıkardığı soyutlanma süreci feminizmin netleşen

¹ *Kavramsal kargaşa* feminizmin alt başlıklara ayrılmasından anlaşılacağı gibi çoğu kadının feminizmi kısaca, “kadınların sorunları çevresinde savaşçı bağlanma” olarak anlamasında yatmaktadır. Diğer taraftan “feminist kuramla uzaktan yakından uğraşmadığı halde kendini feminist olarak gören kadın az değil. Kimileri içinse, kadınların kurtuluşu için her teorik ve pratik uğraşı, feminizmdir” (Naiman, 1988: 54).

² “Çoğu zaman bir kadını dezavantajlı duruma sokan (erkek ya da kadın) değil, sosyal kurum sistemidir. Örneğin, kadınlar oy kullanma hakkına sahip değilse, okulları yoksa, kullanılan ders kitaplarında cinsiyetleri kadınlardan daha değerli görülüyorsa dezavantajlıdır, dezavantaj yasal veya eğitimsel nitelikte olabilir, örneğin sosyal veya cinsel” (Pfister, 2011: 49-50). Aynı şekilde sistemin suçlanması savına *sistemi de erkekler yarattı* şeklinde karşı çıkılabilir.

³ Feminizmi tek bir felsefi doktrin olarak ya da üzerinde anlaşmaya varılmış bir siyasi programı ima eden bir şey olarak düşünmek hatadır (James, 2000: 576). Bu durumda ortaya çıkan farklı görüşler gelişmeye değil genişlemeye sebep olmuş gibi görünmektedir. Modern zamanlar feminizm için altın çağ olması gerekirken görüş ayrılıkları ve bölünmeler (Liberal Feminizm, Materyalist Feminizm, Sosyalist Feminizm, Marksist Feminizm, Lezbiyen Feminizm, Radikal Lezbiyen Feminizm, Psikosemiyotik Feminist Eleştiri vb. Case, 2010: 103) esas problemlere odaklanılmasını engellemektedir. En azından tüm feminizm türlerinin *anne-eş* kıskacı hakkında dahi mutabık olduklarını söylemek imkansızdır.

meseleleri olmakla beraber toplumsal normlar üzerinde daha dikkatle düşünölmelidir. Toplumsal normlar sosyal hayatta kadın erkek ayrımını doktor-hemşire, okul müdürü-öğretmen, pilot-hostes, patron-sekreter biçiminde kodlar (Trömel-Plötz, 1978). Eğitimde fırsat eşitliğini baltalayan bu durum elbette erkeklerin de aleyhinedir. Fakat her bakımdan ikincil görölen kadının *söylem içindeki yeri* hiçbir şekilde erkeğe uyarlanabilir türden değildir:

- (1) Elinin hamuruyla erkek işine karışmak (özne: kadın)
- (2) Elinin x'iyile kadın işine karışmak (özne: erkek)

Kadınlara yönelik olarak beceremeyeceği işleri yapmaya kalkışmak manasındaki deyim toplumsal rollerin meslek kısmındaki güç-otorite nitelemesini net biçimde kodlamaktadır. Hamur metonimik olarak kadının eve, ev genelinde de mutfağa ait olduğunu işaret eder. Erkek ise diğer işlere koşulsuz şartsız muktedirdir. Buna mukabil annelik ve ev hanımlığı tamamıyla kadın üzerinden kodlanmasına rağmen mesela bebek bakımı için “Elinin makine yağıyla kadın işine (bebek bakmak, ev temizlemek, ütü, çamaşır, bulaşık vb.) karışmak” denmez. İşte bu ayrımın dildeki yansımaları ile uğraşan dil felsefesinin edimbilimsel hamlesi sürecin tersine çevrildiğinde ne olduğunu sorgulamaktır. Şöyle ki bu ve benzeri anti-feminist ifadeler toplumsal yapının sonucudur, yani toplumsallık ve insanların hayat görüşleri böylesi ifadelerin üretilmesine sebep olur. Bu minvalde deyim (1) sonuçtur. Peki suni biçimde ortaya konan bir ifade (2) toplumsal yapıyı az da olsa etkileyebilir mi?

- (3) Elinin çamuruyla kadın işine karışma. (özne: erkek)

Dil felsefesi feminizm için dildeki bu tür suni kodlamaların işe yararlık düzeyini teorik bağlamda ispatlarsa *perlokasyonel* (etkisöz) katmandaki değişimler olumlu anlamda ve mutlaka gözlenebilir olacaktır. O halde feminist felsefenin idraki için hem kadının hem de erkeğin düşünceleri, yani *dil* yeniden biçimlenmelidir. Sorun sadece kadının köleliğinden kaynaklanan sosyal ilişkiler (Zetkin, 1960: III/ 5) ve erkek-kadın mücadelesi değil, kadınların kendi içindeki ayrışma ve tutarsızlıklardır (Meulenbelt, 1987: 77-78), yani öncelikle kadın sözcüğünün yeniden kodlanması gerekmektedir. Çağrışimsal olarak önce erkek *güçlü*, kadın *zayıf* algısı ile karşılaşırız: Locke’a göre bu durum doğanın bir sonucudur. Machievelli’ye göre kadın duygusaldır, Hobbes kadının haklarını kontrat ile kocasına devrettiğini düşünür, Rousseau için bu ayrım sosyal düzenin temel bir özelliğidir (Günindi Ersöz, 2015: 85).

Erkek mantıklı, akıllı (Bryson 2003, 12-13), dışarda, koruyan, kazanan, bakan ve muktedir olandır. Kadın ise bedeni ile özdeştir. Evdedir, annedir, duygusaldır, içeridedir, korunur, harcar, bakılır ve muktedir değildir. Kadının kamusal alana girmesi bu hiyerarşinin bozulması anlamına gelir. Kadının modern zamanlardaki mesleki hamlelerinin beklenen etkiyi yaratmama sebebi ise *köşe başı* branşlarda hala kadınlara yeterince söz hakkı verilmemesidir. Erkek egemene oranla kaç kadın sosyolog vardır? Kaç fizikçi, filozof, kaç şair, kaç dilbilimci? Aralarında Durkheim, Weber ve Spencer’ın da bulunduğu geleneksel sosyoloji teorisyenleri dahi toplumsal cinsiyet konusunu basitleştirerek yaygın feminist iddialara temelde muhafazakâr tepkiler gösterirler (Ritzer, 2008: 7).⁴ Şu hâlde gereklilik mevzubahis değildir. Zorunlu olan ise feminizmden evvel *kadın*⁵ sözcüğünün yeniden tanımlanması, kavramsal alanının yeniden biçimlendirilmesidir.

⁴ Modern zamanlar klasik teori yerine aktivizmin öncelendiği bir sistemin başlangıcını işaret eder. Sosyolojinin dijitalleşme süreci içinde (Sili-Kalem, 2022) toplumsal bir olgu olan feminizmin yeni kuşaktaki yansımaları sistemli örgütlenme şeklinde sanala aktarılır. Mesela Astrid Henry (2015), 1990’lardan itibaren içinde bulunduğumuz yeni kuşak feminist hareketi “Hashtag feminizm” olarak tanımlar.

⁵ Mesela TDK sözlükte (2011) *kadın* sözcüğünün birinci anlamı şu şekildedir: “Erişkin dişi insan; hatun, hatun kişi, bayan, karı, nisa, zen”. Kadının tanımlamaya “erişkin dişi insan” olarak başlanırsa erkek sözcüğü için de “yetişkin adam” diye başlanırsa elbette mesele öncelikle *dilsel* olur.

3. Eril-Dişil

*Çağımızı, sırf kadın oldukları için
iyi olan her şeyi yapabilecek güçlü ruhları reddetmekle suçluyorum.
(Ávilalı Teresa)*

Feminizmin kavramsal bir sorun olmasının en büyük delillerinden biri de imtina ile kullanılması gereken *kadın* ve *dişi* sözcükleri (Butler 2014, 53-56) arasındaki mesafedir. Kadın ve erkek davranışları arasındaki farklılıkları cinsiyet üzerinden (eril-dişi) açıklamak mümkün değildir (Giddens, 2000: 97). Sorun kadının *biyolojik bir kategoriye* indirgenmesidir (Young, 1995: 187-215). Mesela başarılı erkeğin arkasındaki kadını *dişi* (yumurta oluşturan veya yavru doğuran birey) olarak nitelemek kavramsal alanı tahrip etmekten başka bir şey değildir: “erkekler düşünüyor, yazıyor ve yaratıyorlardı çünkü kadınlar tüm güçlerini bu erkeklere aktarıyorlardı, kadınlar kültür yaratamıyorlardı çünkü sevgiden başlarını kaldıramıyorlardı” (Firestone, 1993: 137).

Feminizmin amaçlarından biri de kadının bedensel açıdan *dişiden* ibaret olmadığını göstermektir (Young, 2005). Fakat bunu tamir için verilecek mücadelenin sahası da tek değildir. Hem dini manada hem de felsefi ve hukuki anlamda (Caporal, 1982: 13) kadın salt *dişi* olmaktan kurtulma çabası verir. Peki kadın kurtulursa ne olur? Wollstonecraft’a (1890) göre özgür kalan kadın erkekler gibi erdemli ve bilge olabilir. Bir adım geri çekilip bakıldığında görülen gerçek kadın ve erkeğin *ruhsal anlamda* eşit yaratıldığıdır. Yaşam, özgürlük, mutluluk gibi temel haklar tüm insanlar için eşittir (Wellman, 2010: 10). Bu eşitlik bedende, dişilikte bozulur. Giyim kuşam konusuna, eril-dişil geçişi ve bu zıtlığın tarihsel kökenine bakıldığında *bedende eşitliğin bozulması* ile ne demek istendiği daha net anlaşılacaktır. Giyim en basit anlamda toplumsal sınıfın işareti olmakla beraber cinsel kimliğin nasıl algılandığını da gösterir (Crane, 2003: 30). Mesela oldukça pratik bir giysi olan pantolon (Antmen, 2010: 155) uzun süre erkeklere özgü addedilirken reformist Jenks Bloomer’ın (1818-1894) hamlesi halktan kabul görmese ve alay konusu olsa da (*Deutschen Allgemeinen Zeitung*, 17. Mayıs 1851) ciddi bir kırılmanın öncüsü olur. Bloomer korsenin kaldırılmasını, diz boyu kısaltılmış etek ve eteğin altına bilek boyu harem pantolon giyilmesini önerir. 1851’de ilk kez halka açık bir takım elbise sunar ki buna kendisinden sonra *Bloomer Kostümü* adı verilecektir (Wolter, 1994). Bunu kravatın sultasının kırılması takip eder (Crane, 2003: 137-138). Modern zamanlarda ise kıyafetin dişiliğin bir uzantısı olarak kullanılması hatta salt kıyafet (dekolte) ile bunun sağlanması bir yandan imar edilen şeyin diğer yandan tahrip edilmesi gibidir. Feminizme göre kadın *dişi* etiketinden ne kadar uzaklaşırsa o kadar saygın olacaktır, oysa kadınlar Grimke’ye göre “bebekler gibi giyinmeye devam ettikleri sürece” (Donovan, 1997: 40) amaca ulaşılması imkansızdır. Modern zaman kadınları görünümüleri ile giderek daha saplantılı bir hale dönüşmektedir (Boycott, 2007: 95). Şu hâlde feminizmin mücadeleyi kazanmasının en zor olduğu cephelerden biri tüketim alışkanlıklarından sayısız sete sahip olan kapitalizm cephesidir (Dyhouse, 2015: 199).

Feminizmin dilde karşılık bulan en temel sorunlarından ikisi böylece netleşmiş olur. Bunlar kısaca (1) *kadınlar arası ayrımcılık* ve (2) *kadın-dişi ikilemi* olarak özetlenebilir: (1) Feminizmin anahtar sözcüklerinden olan *ayrımcılık* ve *dezavantaj* (Herta Nagl-Docekal, 1990: 1999)⁶ bize ciddi bir iç çelişkiyi işaret eder. Mesela etnik kökenden dolayı maruz kalınan ayrımcılık karşısında (Haslanger ve

⁶ Cinsiyetlerine göre hangi kadınlar, kim veya ne tarafından ne ölçüde ve nasıl dezavantajlı duruma düşürülüyor? Şu veya bu dezavantaj nasıl ve kim tarafından aşılmalıdır? Feministler adaletsizliğe karşı mücadelede yer alma konusundaki kararlılıkları açısından da farklılık gösterir (Haslanger ve Tuana 2003/2004). Feminist felsefenin görevi Nagl-Docekal’e göre (1998), dezavantajı tanımlamak ve dezavantajın üstesinden gelmek amacıyla alternatifler geliştirmek için araçlar sağlamaktan ibarettir. Araçların sağlanması, bir ideal temelinde geliştirilen bir reçete anlamında değil, pragmatik olarak belirli bir dilde verilen kavramların analizinin arzu edilen bir hedefi olarak anlaşılmalıdır (Pfister, 2011: 52-53). Dilin henüz tanımlanmamış önemli bir rol oynadığı dezavantajın kavramsal olarak araştırılması ise feminist dil felsefesinin görevidir.

Tuana, 2003; 2004) tüm kadınların birleşmesi beklenemez. Siyahi kadınlara karşı gösterilen ırkçılıkta beyaz kadınların da rol alması feminizmin temelindeki en büyük varsayımı çürütmektedir. Feminizm sadece erkek egemen toplumda kadının var olması ile değil bir de *kadınların kendi içindeki uzlaşımı* ile de uğraşmak zorundadır. Net bir şekilde görüldüğü üzere kadınlar nazarında da tüm kadınlar eşit değildir. (2) Feminizmin olumsuz bir çağrışım edinmesinde (Case, 2010: 25) dişil karşıtı bir söyleme sahip olması ciddi anlamda etkilidir. Zira kadınların bir kısmı dişil enerjiye yahut görünümüne sahip olmayı bilinçli bir şekilde ve eril üstünde hakimiyet amacıyla tercih ederler. O halde tüm kadınların feminist olduğunu düşünmek dişil kavramı ve çerçevesi sebebiyle imkansızdır.

4. Bireycilik Sorunsalı

*Dili olmayan bir kadın bulmadıkça,
asla cevapsız bir kadın bulamazsınız.
(William Shakespeare)*

Simone de Beauvoir'ın "Kadın doğulmaz, kadın olunur" ifadesi kadının medeniyetlerin ürünü olduğunu ifade etmek (Direk, 2009: 12) bakımından haklı görünse de dünyadaki kadınların büyük çoğunluğunun sadece *kadın doğmuş olmakla kadın olmak zorunda kaldıkları* unutulmamalıdır. Üçüncü dünya ülkelerindeki bir kadın *olamadığı* müddetçe kadın sayılmayacak mıdır? Bu durumda yine dişilik ve ötesine geçmenin kadın kimliği açısından belirleyici olduğu görülmektedir. Kadın dünyanın her yerinde dişidir, fakat kimlik edinimi ancak medeniyet ölçüsündedir. Bu durumda dil felsefesine yöneltilen en önemli eleştirilerden biri olan *bireyci olmanın* ters açıdan feminizmin de temelindeki sorunlardan biri olduğu görülmektedir. Yani feminizmde bireycilik *olumlu* bir bakış açısını destekleyecekken dil felsefesi için *olumsuz* bir çerçeve çizer. Bunun sebebi birey olarak feminizmde *kadının*, dil felsefesinde ise *erkeğin* anlaşılmasıdır. Felsefe ağırlıklı olarak erkekler tarafından takip edildiğinden, felsefi anlambilimde ve ontolojide, nesnelere içsel özellikler yoluyla tanımlanması lehine ve ilişkisel özellikler yoluyla kimliklendirmenin zararına bir çarpıtma olmuştur (Hintikka ve Hintikka, 1983: 146). Bu durumda yöneltilen eleştirinin *erkek filozof tarafından yapılmış* yönelik olması bazı ön yargıları da beraberinde getirir. Hornsby'nin Grice'in (1957: 377-388) anlam teorisine⁷ yönelttiği eleştiri *bireyin niyetlerine yönelip toplumu ihmal etmek*, şeklinde özetlenebilir. Hornsby'ye göre Grice'in ilk kez önerdiği türden niyetlerin genellikle dil kullanımının karakteristik özelliği olduğu varsayılır: "Ortodoks (erkek) bir yaklaşıma göre, anlamsal teoriler ile konuşmacıların yaşamları ve zihinlerine ilişkin anlatımlar arasında bağlantı kurulmasını sağlayan dil kullanımının merkezinde yer alan şey, konuşmacıların açısından belirli bir tür karmaşık, dinleyicinin yönlendirdiği niyettir" (Hornsby 2000, 94-95). Hornsby dinleyicinin konuşanı anlamak için çok fazla niyet okuyuculuk yapması gerekliliğini eleştirir. Aşırı ima içeren konuşmaların normal insanlar arasında ve sıklıkla olmadığını düşünür. Bir şey söylemek için bu kadar çok niyete ihtiyaç duyulması konuşmacılardan olduğu kadar dinleyicilerden de çok fazla şey talep edileceği anlamına gelir. Dil felsefesini ilgilendiren analiz ise Grice'in bakışının tipik erkek bakışı olarak eleştirilmesidir: "Erkek filozofların bireyci düşünme ve insanı rasyonel bir varlık

⁷ "Grice, *anlam teorisi* ile *konuşma teorisi* arasında bir ayrım yapar. Her iki teori için de temel olan ayrım *Meaning* (1948) (niyet, kasıt, anlam) adlı çalışmasında başlar. Bu ayrım *doğal* ve *doğal olmayan* anlam arasındaki ayrımdır. Bu tanımlamalarla Grice, bir formun doğaya tekabül edeceğini ve diğerinin onunla çelişeceğini imâ etmek istemez. Bilakis Grice iki farklı anlam türüne odaklanır. Onun anlam teorisinin temel fikri, dilsel anlam kavramının, belirli bir durumda bireysel bir ifadenin anlamına yani konuşmacının sözde anlamının manasına kadar izlenebilmesidir. Grice, *konuşmacı anlamı* kavramını veya konuşmacının ne anlama geldiğini karmaşık bir niyet (maksat) olarak daha fazla analiz eder. Grice'a göre konuşmacı bir şey söylediğinde bizatihi söylediği şeyin parçası olur. *Konuşan* ve *konuşulan* bu anlamda iç içedir. Grice'ın yaklaşımı, dilin anlamının *niyet* temelli bir teorisinden oluşur. Dilbilimciler arasında yaygın olan görüşün aksine dilbilimsel anlamı bir koda veya uzlaşma başvurmada açıklar. Dolayısıyla anlam zihinseldir. Anlamın bu özel kullanım kuramı, temel açılardan Wittgenstein'in önerisinden farklıdır. Wittgenstein, işaretlerin yalnızca bir dil içinde anlam taşıdığı ve dilin esasen kurula dayalı olduğu görüşünderken Grice, mutlaka bir dilin parçası olması gerekmeyen ve anlamlı kullanımı için hiçbir kuralın gerekli olmadığı bireysel işaretler ortaya koyar. Bu da *konuşanı*, *konuşulan* kadar önemli kılar" (Duman, 2024: 117-120).

olarak görme eğiliminde olmaları” (Hornsby, 2000) hiçbir şekilde ispatlanamayacak bir iddiadır.

(4) Avrat var ev yapar, avrat var ev yıkar.

Bu atasözünün bir kaynana tarafından gelinine yöneltildiğini varsayalım. Bu anlama sürecinin işleyişi esnasındaki analizin faturasını Grice’ın ve mevzubahis *atanın* erkek olmasına çıkarmak bize hiçbir şey kazandırmaz. Bu anlamda dil felsefesi süreci takip ederek sonuca varmayı ve olumsuz bir algı varsa değiştirebilmeyi daha mantıklı görür. Atasözünde bilakis kadının gücü teslim edilmekte ve *yuvayı dişi kuş yapar* söyleminin iki kutuplu ifadesi kullanılmaktadır. Öyle kadınlar vardır ki aileyi imar eder, yuva kurarlar; öyle kadınlar da vardır ki yuvayı yıkmaya muktedirler. Bu söz kadının *dişi varlık* olarak görülmesinden daha fazlasını ifade etmek bakımından toplumsal bazı gönderimler de içerir. Mesela “Avrat var, arpa unundan aş yapar; avrat var, buğday unundan keş yapar” atasözü ev kurma becerisinin atfı yanında son derece basit bir teşhisi içerir. İşini bilen ve bilmeyen kadının mukayesesi ile *yuva yapmak ve yıkmak* mukayese edilemez. Bu sözün geline bir eleştiri olarak yöneltildiğini varsayalım. Sürecin takibi kaynana ile değil de gelinin tepkisi ile olacaktır. Gelin bunu bir ikaz olarak alıp hiç cevap vermeyebilir, eşine kaynanasını şikayet edebilir, evi terk edebilir yahut daha sert bir sözle karşılık verebilir. Bu minvalde Austin’in perlokasyonel (etkisöz) katmanı çok daha işlevseldir. Zira iletişimin tahminler üzerine kurulmasındansa gelinin tepkisini analiz etmek daha mantıklıdır. Zira gelinin îmâyı anlamaması dahi mümkündür.

(5) Erkek getirmeyi, kadın yetirmeyi bilmeli.

Bu sefer atasözünün eril-dişil tavırları üstünde oynayarak nasihatın sanıldığı gibi bir kadına değil de bir erkeğe yönlendirildiğini düşünelim. İlk varsayım bunun kadına yönelik bir ikaz olacağı şeklindedir, çünkü vurgu cümlenin ikinci kısmındadır. Fakat bir erkeğe evine sahip çıkması, geçimi temin etmesi ve genel anlamda sorumluluklarının hatırlatılması babında bu atasözü zikredilebilir. Atasözü muhtemelen yetirmeyi bilen kadın karşısında getirmeyen bir erkeğe yöneltilen, zira ilk baştaki anlam getirmeyi bilen erkek karşısında yetirmeyi bilmeyen bir kadına yöneliktir. Şu halde dil felsefesi için *perlokasyonel* katman bir kez daha anlam kazanır ve bağlam bilinmeden bir îmanın istikameti- niyet gibi oluşturucular üstüne düşünülmez. Neticede feminizm için eleştirinin istikameti *erkek olarak dünyaya gelmiş bir felsefecinin analiz yöntemi* değil ideoloji-sistem-gelenek üçlüsü olmalıdır.

5. Feminist Dilbilim

*Kadın çocukluğumuzun desteği,
gençliğimizin neşesi,
yaşlılığımızın tesellisidir.
(Pietro Aretino)*

Feminist dilbilim, dili ve dil kullanımını feminist bir bakış açısıyla analiz eden ve değerlendiren bir disiplindir. Feminist dilbilim, dilbilimden farklı olarak kuramsaldan ziyade eylemsel (uygulamalı) bir alandır. Politik, sosyal, psikolojik ve kültürel argümanları sonuna kadar kullanan disiplin hem feminist dil analizini hem de feminist konuşma analizini kapsar. Dil analizi ile dilin kullanımını ve aktarım esasları; konuşma analiziyle de cinsiyete özgü iletişim ve dil biçimlerinin analizi kastedilir. Feminist dilbilimin temelindeki bakışa göre kadınlar cinsiyetlerinden dolayı dilsel eylemler nedeniyle dezavantajlı duruma düşmektedir. Ayrımcı eylemlerin çoğunluğu fiziksel değil sadece *dilseldir* (Trömel-Plötz, 1978: 50). Feminist dilbilim kadınların ve erkeklerin önemli ölçüde farklı konuşma kayıtlarına sahip olduğu düşüncesini temel alır. Kadınlar erkeklere göre kendi ifadelerini zayıflatan formülasyonları daha sık seçerler. Bu, bir yandan küçültmelerin daha sık kullanılmasıyla, diğer yandan cümle başlangıçlarının veya sonlarının görelileştirilmesiyle gerçekleşir. Kadınlar erkeklere göre daha sık soru biçiminde ifadeler oluştururlar. Kadınlar erkeklerden daha sık kendini aşağılayan ifadeler

kullanırlar. Kadınlar, dolaylı ve aracı ifadeleri, yani sohbet ortağına atıfta bulunan ifadeleri erkeklere göre daha sık kullanırlar. Gruplarda kadınların sohbet konusunu sohbet arkadaşlarına bırakma olasılıkları erkeklere göre daha fazladır. Kadınlar erkeklere göre daha az küfrederek. Seçilen ifadeler genellikle daha yumuşaktır. Genel olarak kadınlar erkeklerden farklı bir kelime dağarcığı kullanır, kadınlarda belirsiz ifadeler daha azdır. Kadınlar erkeklere nazaran karşı cinsin sözünü daha sık kesmekte, buna mukabil sohbet arkadaşlarının sözünü daha az kesmektedirler. Kadınlar diğer kişinin argümanlarına erkeklerden daha sık yanıt verir. Bazı durumlarda erkekler aynı zamanda *kadını* konuşma kaydını, kadınlar da *erkeksi* konuşma kaydını kullanır. Bu, her şeyden önce, güçlü-güçsüz dengesizliklerinin olduğu tartışma gruplarında gözlemlenebilir: Üstlere karşı *kadını* bir tavır, astlara karşı ise *erkeksi* bir ifade kullanılma eğiliminde olunur. Kadın ve erkeklerin farklı iletişim davranışlarına ilişkin henüz bilimsel olarak kanıtlanmış bir açıklama bulunmamaktadır. Feminist dilbilim, iletişim davranışını bir yandan toplumsal cinsiyete özgü sosyalleşme, diğer yandan kadınların toplumda zayıf bir konuma, erkeklere ise güçlü bir konum atfedildiği *kusurlu sosyal durumu* aracılığıyla açıklamaya çalışır (Trömel-Plötz, 1978; 1982; 1984).

Daha net bir ayırım ise *kurumsal, kişilerarası ve bilinçsiz cinsiyetçilik* arasındaki ayırımdır (Cudd ve Jones, 2003: 108-112). Kurumsal cinsiyetçilik açık kurallar ve örtülü normlar (buna bir sistem olarak dil de dahildir) düzeyinde meydana gelir; kişilerarası cinsiyetçilik kasıtlı ve kasıtsız kişiler arası etkileşim (buna dilin kullanımı da dahildir) düzeyinde ortaya çıkar ve bilinçsiz cinsiyetçilik ise şiddet düzeyinde ortaya çıkar. Genel manada zamirlerin kullanımı her iki cins için de geçerli belirsizlik kurallarını içerdiği için alana dahil olmakla birlikte ayırt edici değildir.

(6) Bayan eleman aranıyor.

Bayan ve kadın sözcüklerinin kavramsal alanları arasındaki gerilim bir tarafa bırakılmak üzere ilanda kadının yapıp erkeğin yapamayacağı yahut kadının erkekten daha uygun olduğu bir pozisyondan bahsedilmektedir. Bazı mesleklerdeki kadın hâkim yapı (hemşirelik, sekreterlik, hosteslik vb.) yine sorunun *eril-dişil çatışmasından* ziyade sistem olduğunu göstermektedir. Bir kadının ne kadar mahir bir usta olursa olsun sanayide yabancı görülecek olması yahut erkek bir ebenin yadırganması veya inşaatlarda kadın amelelerin olmaması müktedir olmakla değil *sistem* ile alakalıdır.

(7) Ablam al poşeti, kendin seç...

Pazar yerinde kadın bir müşteri ile satıcı arasında geçen bir diyalogda sık sık tercih edilen hitaplardan olan *abla* “bir kimsenin kendisinden büyük olan kız kardeşi” anlamını yitirmektedir. Satıcı pekâlâ kendisinden yaşça küçük olan birine *abla* diyebilir, bağlam gereğince pazar yerindeki muhtelif hitaplar (hala, teyze, anne, bacı) tepki ile karşılanmaz. Oysa bir kadının kendisi ile yaşıt yahut kendinden küçük birine *abla* hitabını kullanması *yüzu tehdit eden söz edimleri* (face threatening acts) arasında sayılabilir. Yani yine arka plana alınacak kültür ve sistem belirleyici rol oynamaktadır.

(8) Sizleri karı koca ilan ediyorum...

Karı sözcüğü tek başına olumsuz çağrışıma sahip olsa da *bir erkeğin evlenmiş olduğu kadın* manasındaki bu kullanımı bilakis pozitif alana aittir. Aynı şekilde *benim karım* yerine *benim eşim* ifadesinin yaygınlaştığını düşünürsek, buna rağmen *karıcığım* demekle *eş* sözcüğünün (*eşciğim* denmez) edinmeyeceği anlamsal bir alan yaratılmış olunur. Sözcüklerin sistem içindeki çağrışım alanları yıkmak ile ancak anti-feminist bir alan oluşur. Bir kadına “Karıya bak” demek ile “Oğlanı her karı doğurmaz, er karı doğurur” demek arasında niyet bakımından ciddi farklar vardır. Niyetin de toplumsal kabullerin bir sonucu olduğun düşünülürse faturanın yine eril bakışa çıkması mantıklı değildir. Zira “Çirkin karı ev toplar, güzel karı düğün gezer” diyen ata çirkin *karıya*, güzel *kadın* alternatifi getirmediği için analiz kültürel kodlar üzerinden çözümlenmelidir. Öyle ki “Kadının karnından sıpayı sırtından sopayı eksik etmeyeceksin” demek ile *kadın* sözcüğü *karı* sözcüğünden çok daha tahkir edici bir

anlamda kullanılmış olur. O halde hakaret olan ve olmayan ifade arasında sanıldığından daha ince bir çizgi vardır: “Dilsel ifadeler yardımıyla konuşarak başkalarına şiddet uygulanıyor çünkü biz konuşarak hareket ediyoruz. Sözlü şiddetin kullanıldığı bu tür konuşma eylemleri şunları içerir: Hakaret, iftira, itibarsızlaştırma, küçümseme, yok sayma, değersizleştirmeden aşağılamaya kadar alay etme ve karakter suikastı” (Trömel-Plötz, 1984: 50).

Araştırmalara göre bu farklılıklar, kadınların etkileşimde kendilerini öne çıkarma olasılıklarının daha düşük olduğu anlamına geliyor. Bu, kadını *çifte açmaz* durumuna sokar: ciddiye alınabilmesi için bir erkek gibi konuşması gerekir; Erkek gibi konuşursa erkek sayılır ve kadın olarak değersizleştirilir (Trömel-Plötz, 1978: 59-62). Her durumda kadınlar ayrımcılığa uğrar. Bu kısır döngüden kurtulmak için her iki uçtan da başlanmalıdır: Bir yandan kadın konuşmasının değeri açısından, diğer yandan da kadınlar tarafından kabul edilebilir konuşma olarak kabul edilen şeylerle ilgili olarak tutumların değişmesi gerekir. Özellikle kadın yazarlar yeni formülasyonların geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Virginia Woolf, *A Room of One's Own* (1929) adlı denemesiyle kadınların yazımı üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Burada ayrıca, *écriture feminine* terimini (Cixous, 1975) özellikle kadınlara özgü bir yazının olup olmadığı sorusuna ilişkin bir tartışmayı tetiklemek için kullanan Fransız filozof Helene Cixous'tan bahsetmekte fayda vardır (Pfister, 2011: 60). Yazan, okuyan ve düşünen kadının karşısında susan kadın durur. Son kısımda üzerinde durulduğu üzere ayrımcılığın ve baskının en ağır şekli ise kadınların konuşmasının kesilmesi ve daha fazla konuşmasının engellenmesi olabilir. Konuşmak var olmak ve varlığın izahı olduğuna göre konuşma hakkı elinden alınan ve susturulan kadın en büyük saldırılardan birine maruz kalmış olur.

6. Feminist Dil Felsefesi

*Bir erkek ancak belirli anlarda erkektir;
kadın hayatı boyunca kadındır.
(Jean-Jacques Rousseau)*

Feminist dil felsefesinin temel görevi kadınların karşılaştığı dilsel dezavantajların dilbilimsel-felsefi olarak araştırılmasıdır. Bu amaçla *dil-eylem teorisi*, *niyet-îmâ kavramları* ve *nezaket kuramı* ekseninde birtakım çıkarımlar yapılmaya çalışılacaktır. Öncelikle dezavantaj sözcüğünü açıklamak gerekir. Dilsel bir eylem yoluyla birisini dezavantajlı duruma düşürmek ne anlama gelir? Bu soru kendi içinde feminist değildir, çünkü dilsel eylemden kaynaklanan dezavantaj sadece kadınlara yönelik olamaz. Kilolular, engelliler, yaşlılar, çocuklar yahut farklı etnik kökene ait insanlar da *dilsel dezavantaja* uğrayabilirler. Herhangi bir tehdit içeren ifadenin, dolaylı yahut doğrudan zorbalığın merkezindeki bir diğer kavram olan *eylem* net bir kavramsal alana sahip değildir. *Eylem* kelimesi belirsizdir. Bir yandan tek ve somut bir eylem anlamına gelebilir. Öte yandan, *bir tür eylem* manasına da gelebilir. Sözcüğün metaforik manaları ise anlaşılmayı cümle düzeyinde iyice zorlaştırır.

(9) Kapı açıldı.

Eylem somut manada o an orada bulunanlar için açılan bir kapıyı ifade eder. Bu bilinen bir kapı olabileceği gibi sesten çıkarımla herhangi bir kapı da olabilir. Öte yandan *kapının açılması* bir fırsat yakalanması yahut sorunların bir vesile ile engel olmaktan çıkması anlamında da kullanılabilir. Kapı sözcüğünün portal, geçim kaynağı, masraf sebebi yahut metonomik olarak eve karşılık gelmesi belirsizliğin ne kadar kesin olduğunu göstermektedir. Dil-eylem (sözedim) teorisine göre⁸ konuşan ve

⁸ “Austin dil-eylem (söz edimi) teorisinin kurucusudur. Austin, *How To Do Things With Words* (Kelimelerle Nasıl Yapılır, 1955) adlı ders dizisinde, Aristoteles tarafından yapılan bir ayrıma dikkat çeker. Bir durumu tanımlayan, doğru yahut yanlış olarak değerlendirilebilecek cümleler (ifadeler) ile rica veya soru gibi bir şey tanımlamayan; doğru yahut yanlış olarak değerlendirilemeyecek cümleleri ayırır. Austin dil eylemi, *lokasyonel* (locutionary act), *illokasyonel* (illocutionary act) ve *perlokasyonel* (perlocutionary act) eylem olarak taksim eder (Kavramların Türkçe karşılıkları olan düzsöz, edimsöz ve etkisöz anlamsal muhtevayı yansıtmaktan uzaktır). Bunlar üç farklı

dinleyen arasındaki iletişim lokasyonların şekline göre bazı ciddi ayrımlar içerir. Herhangi bir maksatla söylenen ifade (illokasyon: öfke, sitem, rica, kırgınlık, heyecan, korku, endişe, mutluluk vb.) muhataba ulaştıktan sonra (perlokasyon) edinilen karşılığa göre değerlendirilir. Herhangi bir *tehdit* ifadesi muhatapta beklenen tesiri uyandırmıyorsa ifadenin *tehdit ifadesi* olmaklığı tekrar sorgulanmalıdır.

(10) Bunu yapamazsınız!

İfadeden bu haliyle anlaşılacak *lokasyonel* olacaktır. Bunun bir ikaz olduğu, henüz yapılmamış bir eylemin yapılmaması gerektiği anlaşılmaktadır. Peki ya eylem çoktan gerçekleşti de cümle aslında “Bunu nasıl yaparsın?” manasına sahipse? *İlokasyonel* eylemde artık henüz gerçekleşmemiş bir eylemin engellenme arzusu mu yoksa gerçekleşmiş bir eylemin kınanması mı var, bunu anlarız. *Perlokasyonel* katmanda ise artık dinleyen kişinin ne tepki verdiğine bakılmalıdır, henüz gerçekleşmemiş eylemin gerçekleşmesi engellenmiş de olabilir, engellenmemiş de; gerçekleşmiş bir eylemden pişmanlık yahut utanç duyulmuş da olabilir, duyulmamış da olabilir. Görüldüğü üzere herhangi bir sözlü saldırı için odaklanılması gereken nokta *illokasyon-perlokasyon* geçişi olacaktır.

(11) Bu iş kadın işi değil...

Cümle bu hali ile yani lokasyonel olarak değerlendirilirse belirsizlik içinde kalınır. Kimin, kime, nerede, ne zaman ve ne için söylendiğinin bilinmesi ile geçiş tam idrak edilebilir. Söyleyenin kastı küçümseme olabileceği gibi ikaz da olabilir (illokasyonel). Yani işin *kadın tarafından yapılabilir olması* ile *kadın tarafından yapılmasının bir şekilde mesela toplumsal normlara uygun olmayışı* arasında bir kasıt olması muhtemeldir. Örneğin taksi şoförlüğü pekâlâ bir kadın tarafından yürütülebilir, zira bu mesleği gayet düzenli ifa eden kadınlar bulunmaktadır. Fakat kasıt erkek egemen bir sektörde ve insanların art niyetli olduğu bir toplumda mesleğin yapılması ile ilgili zorlukları ima ise *perlokasyonel* katmanda bir aşağılamadan söz etmek mümkün olmaz. Aynı şekilde kastın toplumsal normlar olması ile başka yeterlilikler (mesela kuvvet) olması arasında da ikazın *illokasyonel* katmanı belirleyici görünse de süreç *perlokasyonel* katmanda kesinleşir.

Austin bu aşamada Frege’ye kadar giden *Sinn* ve *Bedeutung* ayrımını benimsiyor görünmektedir. Frege, *Über Sinn und Bedeutung* (Duyu ve Mana Üzerine, 1892) adlı makalesinde, John Stuart Mill’in (1806-1873) özel bir ismin anlamının yalnızca referans nesnesi olduğu şeklindeki görüşü için bir problem ortaya koyar; *duyu/ idrak* (Sinn) ile *mana* (Bedeutung) arasındaki ayrımı izah eder. İşaretlerin yalnızca bir referans nesnesi, yazıldığı gibi bir *manadan* (Bedeutung) ibaret olmadığını, aynı zamanda bir *duyu/ idrak* (Sinn), bir veriliş biçimi olduğunu öne sürer. Dilsel araçlarla ifade edilebilen idrak, algılama, duyuş, anlayış (Sinn) ve *mana* (Bedeutung) arasındaki ilişki alışılmış terminolojiden farklı olduğu için ilk bakış yanıltıcı gelebilir. Zira *anlam* ile kastedilen ifadenin referansı yani *ilgisi*, *mana* akla yakın geldiği sürece, anlam bakımından daha alışılmış olacaktır. Yani sözcüğün kendisi değil de *bizdeki anlamı* belirleyicidir (Duman, 2024: 70-73). Bir sözcenin lokasyonel ve illokasyonel eylemi arasındaki fark, bir cümlenin aynı anlamda farklı rollerde kullanılabilmesinden anlaşılabilir. Fakat *bizdeki anlam* ile *karşımızdakinin anladığı mana* arasındaki fark (perlokasyon) ifadeyi başta anlamının yeterli olmadığını ispatlar.

Diğer bir detay da illokasyonel eylemin *uzlaşım*sal olduğudur (Austin, 1962: 103). Bu uzlaşımın ne yapılmak istendiğinin önceden açıkça söylenmesi şeklinde test edilmesi mümkündür. Mesela “Seni uyarıyorum!” demek ile kasıt açıkça bellidir. Sonucun bir şekilde olumsuz olma ihtimali üstüne muhatapın düşünmesi ve muhtemel eyleminden vazgeçmesi istenir. Fakat “Seni kandıracağım” demek

eylem değil, tek bir eylemin yönleridir. Dil-eylem teorisi için en mühim kavram olan *perlokasyon* okurun idrak sürecini izah etmesi ve sentaktik-semantik-pragmatik bağlantının kurulması için hayati önem taşımaktadır” (Duman, 2024: 113-117).

ile tamamıyla gizli olması gereken eylemin illokasyonel sağlaması yapılamaz. Yahut “Seni ötekileştireceğim.” diyerek bir kişiye saldırılması mantıklı olmaz. Hakaret, ikna, ikaz vb. zaten illokasyoneldir. Bunların *uzlaşım-sallığı* ile ilgili bir sorun vardır sadece. O halde illokasyonel eylemlerin gerçekleştirilmesi için uzlaşımın pek de önemi yok gibi görünmektedir (Strawson, 1964: 440-460). Konuşan bir şey söyler, ne kastettiği karşısındakinin hazır bulunuşluğu ile alakalıdır. Bu süreç sorunsuz işlese *yanlış anlama, tekrarlar ve iletişim kazaları* olmazdı. Özetle illokasyon- perlokasyon katman arasındaki geçişi garanti altına almak imkansızdır.

(12) Artık gelecek için kaygılanmanıza gerek yok.

Bu cümlelerin bir sigortacı tarafından söylendiğini varsayalım. İlokasyonel eylemin uzlaşım-sallığı esas alınırsa müşterinin sigortacıya güvenmemesi ve tüm maddeleri detayıyla incelemesi gerekebilir. Aynı şekilde illokasyonel kastın *koşulsuz bir gelecek garantisi* özelinde bir teminat olması müşteri tarafından vaat olarak anlaşılırsa perlokasyonel katmanda uzlaşım-sallık işlevsiz kalmış olur.

Bir kişinin bir eylemi yapmak istediğini açıkça belirtmesinin bir eylemin gerçekleştirilmesi için yeterli olduğu özel koşullar olsa bile, bu durum her zaman ve kavramsal olarak eylemin gerçekleştirilmesi için yeterli değildir, bunu gerçekleştirmek istediğinizi açıkça belirtmeniz gerekir. Austin için illokasyonel eylemi gerçekleştirmek için dinleyici üzerinde bir etki bırakmak gerekir. Yani illokasyonel eylemin gerçekleşmesi için *anlaşılması* şarttır (Austin, 1962: 116-117). Searle daha farklı bir bakışa sahiptir (1969), ona göre anlam kuralları tarafından belirlenir.⁹ Jennifer Hornsby ise bir illokasyonel eylemin performansının yalnızca konuşmacıdan daha fazlasını içerdiğine inanır. *Kural ve uzlaşım-sallık* kavramları yerine *karşılıklık* kavramını önerir. Hornsby için bir şey, ancak ve ancak belirtilen koşulun gerçekleştirilecek eylem için yeterli olması durumunda bir illokasyonel eylemdir (Hornsby, 1994: 193-197; Pfister, 2011: 64-66).

7. Dezavantaj, Küfür ve Sessizlik

*“Kadınlar dünyaya getirilen kurallara uymak istemiyorlarsa haksız değiller,
çünkü bu kuralları erkekler kadınlara sormadan hazırlıyor.”
(Michel de Montaigne)*

Ayrımcılığın dilsel eylem olma özelliği hakkında daha fazla tartışmaya gerek olmadığı aşikardır. Konuşma eylemleri kullanarak bir kadını dezavantajlı duruma düşürmek mümkündür. Bu eylemlerin bazılarının kadınlara özgü olmadığı unutulmamalıdır, mesela işaret zamiri kullanarak birini nitelemek bu türdendir. Analizi netleştirmek açısından bu kısımda daha ziyade feminist tavrı tetikleyen kullanımlara ağırlık verilecektir.

(13) Kadınlar giremez.

Son derece cinsiyetçi görünen bu ifade bazı yerlerde “erkekler giremez” ifadesinin bulunmasına rağmen *feminist hazır bulunuşluk* ile tetiklenir. Sorun tam bu aşamada dezavantajın kendisinin lokasyonel olamamasıdır. Dezavantaj illokasyonel katmanda ortaya çıkar. Bir hamamda sağdaki bölümde kadın sembolünün altında “erkekler giremez” solda da erkek sembolünün altında “kadınlar giremez” ifadesi görüldü ise cinsiyetçi bir dezavantajdan söz edilemez. Yani perlokasyonel tepki için illokasyonel sürecin tamamlanması gerekir. Bu da ancak kesin bir dezavantaj algılanması ile olur. Aynı

⁹ “Searle, felsefi tartışmada oldukça ilgi gören dil felsefesine ve geist felsefesine katkı sağlar. İlk kitabı *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language* (1969), Austin’in dil-eylem (söz edimi) kuramını Grice’in bir fikriyle birleştirerek daha da geliştirir. İlokasyonel (edim-söz) eylemi, dinleyicinin konuşanın ne demek istediğini tam anladığında gerçekleştirilen bir eylem olarak tanımlamayı önerir. Bir *illokasyonel eylem* gerçekleştirilmenin ne anlama geldiğini açıklamak için kastetmek kavramına ihtiyaç vardır. Ancak, Grice’in önerdiği gibi, anlam kavramının *kastetmek* kavramıyla analiz edilebileceğine inanmaz. Bunun yerine anlamın kuralları tarafından belirlendiğine inanır” (Duman, 2024: 135-139).

tabelanın bir golf kulübünün kapısında asıldığını varsayalım. İşte o zaman bir kasıt, dezavantaj ve kadını ikincil sayan bakıştan söz edilebilir. Zira bir kadın da pekâlâ golf oynayacak fiziksel ve zihinsel yeterliliğe sahiptir.

(14) Saçı uzun, aklı kısa işte...

Atasözü ve deyim kullanımları kadınların en dezavantajlı olduğu alanlardır. Zira genel temayül erkeği yüceltip kadını ev-çocuk denkleminde haddini bilir vaziyette sınırlamaktır. Bir golf kulübünün kapısındaki “kadınlar giremez” yazısı için mücadele verilip ciddi sonuçların alınması mümkün iken dile yerleşmiş bu ifadelerin yok edilmesi, yaratıcılarından hesap sorulması ve değiştirilmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla böylesi sert argümanlar yani doğrudan kadını hakir gören söylemler illokasyonel anlamda sorunsuzdur ve perlokasyonel katmanda bireysel tepkiler görmeye daha açıktır. Bu manada dil-felsefesi *hamur* örneğine (1) *çamur* karşılığında (3) olduğu gibi birtakım mantıksal çıkarım yahut yorumları organize etme kabiliyetine sahiptir (17). En basitinden günümüzde uzun saç artık kadınlık sembolü değildir. Kısa saçlı kadınlar olduğu gibi uzun saçlı erkekler de hiç azımsanmayacak sayıda.

(15) Er kocarsa koç, karı kocarsa hiç olur.

Yine doğrudan hakaret içeren bu atasözü yaşlı kadınları hedef almaktadır. Kadının hayatını kocasına ve çocuklarına vakfetmesinin son derece çarpık bir karşılığı olan sözün perlokasyonel katmanda zamanın değişen dinamikleri için kadın tanımında birçok bireysel karşılık bulması mümkündür. Zira artık erkeğe bağımlı olmayan, okuyan, çalışan ve her şeye rağmen üreten kadın (Phillips 2012, 120) yaşlandığında herhangi bir *koça* bağımlı olmayacaktır.

(16) Baksana, cami yıkılmış ama mihrabı yerinde...

İllokasyon-perlokasyon geçişinin en mühim süreç olduğunun ispatı bu gibi misallerdir. Yaşlandığı halde güzelliği kaybolmamış kadınlara övgü manasında kabul edilen bu kullanım pekâlâ bir taciz suretinde ele alınabilir. Konuşan kişi, muhtemelen arkadaşına bir kadını işaret ile bu tespitte bulunmaktadır. Mevzubahis kadının bunu duyup övgü olarak algılaması kadar uygunsuz bir niteleme olarak görmesi de mümkündür. Şu halde illokasyonel katmanda sözü kimin kullandığı ve perlokasyonel katmanda da muhatabın ne tepki vereceği daha önemlidir. Sözü kullanan kişiye göre tepkinin değişeceğini düşünürsek bu iki sürecin birbirinden bağımsız olması mümkün değildir.

(17) Karı gibi korkaksın.

Diğer önemli bir mesele de hakaretin en kesif kısmı olan *küfür*lerin doğrudan kadına hakaret içeren bir yapıya sahip olmasıdır. Öyle ki erkeği yücelten, eril gücü tasdik eden sözel veriler yani küfürler kadınlar tarafından kullanılsa yahut tasdik ve destek amacı taşısa bile *kadına hakaret içeren yapıları* değişmemektedir. Hatta bir erkeğin kadına benzetilmesi dahi aşağılama olarak görülmektedir (Aydın, 2021: 545; Aşan ve Demir, 2015: 192-193). Şüphesiz korkaklık kadınlara özgü bir ruhsal durum veya tepki değildir.

Dezavantajın illokasyon mu yoksa perlokasyon mu olduğuna bağlı olarak, onu ortadan kaldırmanın farklı yolları vardır. Birini derinden etkilemek, sözün ruhuna işlemesi perlokasyonel bir dezavantajdır. İki erkek arasında geçen bir konuşmayı (17) duyan kadının sağlam bir özgüvenle *klişeyi sorgulaması* mümkündür (3). Şayet dezavantaj yaratan ifadenin etkilediği hissedilmiyorsa perlokasyonel eylem tamamlanmamıştır. Feminist dil felsefesinin önemli bir amacı, farklı dezavantaj türlerini dil aracılığıyla daha ayrıntılı olarak karakterize etmektir. Dilsel dezavantaj oluşturucuların tanınması savunma stratejilerinin geliştirilmesine ve kadına bakışın zamanla nesnel olmasına vesile olacaktır. Aksi halde “Karı gibi korkaksın” diyen birine “Halide Edip, Şerife Bacı, Binbaşı Ayşe, Halime Çavuş, Gamalı Fatma, Rahime Hatun korkak mıdır?” diye sorulması düşünülmeyecektir.

Feminist dil felsefesinin bir diğer ilgi alanı ise susturulmak olmalıdır. Kadınların konuşma hak ve

fırsatlarından mahrum olması doğrudan illokasyonel katmanla ilgilidir. Hornsby (1994), bir toplumdaki karşılıklılığın kapsamının ve sınırlarının güçlü insan grupları tarafından belirlenebileceğini savunur. Burada kasıt bir lokantada kadının yerine de sipariş verilmesinden kadının evleneceği kişiye başkaları tarafından karar verilmesine kadar uzanan bir genişlikte hayatın pek çok alanını ilgilendirmektedir.¹⁰ Sınırlar, bazı grupların dilbilimsel olarak yalnızca ne kastedildiğini anlamayı gerektiren hiçbir şey yapamayacağı şekilde belirlenebilir. Buna *eylemsel susturma* denebilir. Bastırılmış konuşmacılar bazı illokasyonel eylemleri gerçekleştiremezler çünkü onların ifadelerinin bu tür eylemler olarak anlaşılmasına yönelik koşullar mevcut değildir. Hornsby, bir kişinin illokasyonel bir şekilde susturulmasına ilişkin özellikle dramatik bir örnek olarak, bir erkeğin cinsel teklifini reddeden bir kadından bahseder: Mahkemede yargıç, bunun sadece hayır demekle ilgili olmadığını söyleyerek kadının kesinlikle hayır demek istemediğini ima eder. Bu vakadaki sorun, kadının, erkeğin kendisinden istediği şeyi reddetmek istemesi ancak *sözlü eyleminin bir ret olarak kabul edilmemesidir*. Bu, kadının erkeğin ondan istediğini reddetmediği anlamına gelmez, yalnızca başarıyla reddetmediği anlamına gelir. Bir ret ancak dinleyici tarafından bu şekilde algılanırsa başarılı olur. Yoruma göre *hayır* demek her zaman *hayır* anlamına gelmez. Karşılıklılık mevcut değilse, o zaman bir şeyi başarılı bir şekilde reddetmek neredeyse imkansızdır. Bu şu anlama gelir: Konuşmacı illokasyonel olarak susturulmuştur (Pfister, 2011: 69). Kadının söylediklerinin yok sayılması da konuştuğu halde sessiz kalması, susturulması anlamına gelir.

SONUÇ

*Erkek yabancıdır,
kadın ise dünyanın yerlisidir.
(Johann Wilhelm Ritter)*

Dil felsefesinin tüm imkanlarının feminizmin emrine verilmesinin ne tür faydaları olabilir? Öncelikle yapılan tüm analizlerdeki anti-feminist tavrın dil felsefesinin imkanları kullanılarak klişe-sabit-kesin olsa dahi bükülebileceği görülmüştür. Bükülmek eylemi bu minvalde özellikle seçilmiştir, zira anti-feminist dil argümanlarını (mesela deyim ve atasözlerini) değiştirmek imkansızdır. Örneklerden bazılarında (14, 15 ve 17 gibi) klişenin bükülmesi mümkün olmuştur. Aynı şekilde dile yerleşmiş *adamakıllı* gibi ifadeleri (ki ifade “gereğinden çok; bir güzel, bir temiz” manasına gelmektedir) cinsiyetçi bir yapı veya kasıtlı bir kullanım arz etmediği sürece mercek altına almaya gerek yoktur. O halde şu aşamada atasözü ve deyimler (1, 4, 5, 16) başta olmak üzere kalıplaşmış anti-feminist yapıdaki ifadeler analiz edilmeli ve dezavantajla başa çıkmanın yolları aranmalıdır.

İllokasyon-perlokasyon geçişinde çözümlenebilecek art niyetli yani doğrudan şiddet içeren dezavantaj yaratıcı ifadeler analiz edilerek sorunun *eril bir baskı* mı yoksa *sistem* mi olduğu teşhis edilmelidir (6, 8, 11, 13). Bu iki taraf arasındaki geçiş sanıldığı kadar keskin değildir. Mesela bir kadının *tavuk* olarak nitelendirildiği bir hakaret ifadesi düşünelim. Kadının anne-eş olarak içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum, yani sessiz kalma zorunluluğu bizi doğrudan sistem ile muhatap eder. Bağımsız bir kadının hakarete tepkisi daha bireysel (eril) bir düzeyde iken çoğunlukla sorunun kaynağı olan sistem sözlü şiddetten fiziksel şiddete geçişte daha belirgin biçimde varlığını hissettirir.

Tüm kadınlar eşit değildir. Kadınlar arası ırkçılık, statü ve kültür farklılıkları feminizmin tüm kadınlara hitap eden tarafını ciddi anlamda mantıksız kılar. Dolayısıyla bir kadının diğerine kadınları dezavantajlı kılan ifadeleri kullanmaması için bir sebep yoktur. Bir kadının yaşıtına toplum içinde *abla* demesi face’e saldırı olarak bireysel addedilse de anti-feminist bir tavrı yansıttığı da inkâr edilemez.

¹⁰ Her ne kadar toplumun her kesiminden kadın bu tür şiddete maruz kalsa da *sessizlik* daha ziyade cahillik ile iç içedir. Varoluşçuluğun *soyut benine* karşı *somut ben* anlayışı (Güngör, 2023) ile çelişen birey mantıklı düşünmek ve analiz etmek yerine umut ederek depresyonu, haline şükrederek de (Polyannacılık düzeyinde) stresi azaltmaktadır (Yılmaz ve Ekinci, 2023).

Feminizme göre kadın dişi etiketinden ne kadar uzaklaşırsa o kadar saygın olacaktır, fakat birçok kadın dişil tavrın avantajlarından yararlanma eğilimindedir. Özellikle moda üzerinden yapılan analizlerde bu fark net biçimde görülmektedir. Kadınların pantolon ve kravat teşebbüsleri karşısında *dekoltenin* hâkim olduğu çok daha geniş bir endüstriyel moda çarkı işlemektedir. Dolayısıyla güzelliğe yönelik ifadelerin dezavantaj yaratıp yaratmayacağı ciddi anlamda illokasyon- perlokasyon geçişinde analiz edilebilecek türdendir.

Sözlü şiddetin kullanıldığı konuşma eylemleri “hakaret, iftira, itibarsızlaştırma, küçümseme, yok sayma, değersizleştirmeden aşağılamaya kadar alay etme ve karakter suikastı” içerebilir. Kadın eşit olabilmek için erkek gibi davrandığında *çifte açmaz* içine düşer. Erkek gibi konuşursa bu sefer erkek sayılır ve kadın olarak değersizleştirilir.

Dil felsefesi *küfür* sorunsalı ile ayrıca ilgilenmelidir. Küfürlerin birçoğunda kadını tahkir edici bir söylem hakimdir. Küfür kullanıcısının bir kadın olması dahi kelime kadrosunda bir değişikliğe imkân vermez. Anlambilimsel tarafın dışında küfretmenin ve argonun maskülen bir eylem sayılması sosyolojik ve psikolojik bir vaka olarak analiz edilerek dil-felsefesi kapsamında feminist açıdan sorgulanabilir. Zira argo kullanan bir kadının da maskülen hissetmesi yahut algılanması mümkündür. Kadına kendi türüne hakaret etmek pahasına bunu yaptıran baskı toplumsal gerçeklerin uzantısı olsa gerektir. Son olarak feminist dil-felsefesi sessizlik fenomeniyle ilgilenebilir. Baskılanan ve kendi ifade imkânı bulamayan kadın çok daha dezavantajlı bir durumdadır.

Yazar Katkıları

Araştırma Tasarımı (CRediT 1) Yazar 1 (%60) - Yazar 2 (%40)

Veri Toplama (CRediT 2) Yazar 1 (%70) - Yazar 2 (%30)

Araştırma - Veri analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11) Yazar 1 (%60) - Yazar 2 (%40)

Makale Yazımı (CRediT 12-13) Yazar 1 (%70) - Yazar 2 (%30)

Metnin Gözden Geçirilmesi ve İyileştirilmesi (CRediT 14) Yazar 1 (%60) - Yazar 2 (%40)

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Kaynaklar

- Agacinski, S. (1998). *Cinsiyetler siyaseti*. (İ. Yerguz, Çev.). Dost Yayınları.
- Antmen, A. (2010). *Sanat/cinsiyet sanat tarihi ve feminist eleştiri*. (E. Soğancı ve A. Antmen, Çev.). İletişim Yayınları.
- Aşan, N. ve Demir, T. (2015). Kadına şiddetin arka planı: Atasözleri ve deyimlerimiz. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(6), 179-196.
- Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Oxford University Press.
- Aydın, A. (2021). Kadına yönelik şiddetle mücadelede cinsiyetçi ve küfürlü dilin kullanılması üzerine bir inceleme: Şule Çet Dayanışma Platformu örneği. *IGUSABDER*, 15, 533-547.
- Boycott, R. (14 Nisan 2007). *What I see in the mirror*. Guardian Weekend. <https://www.theguardian.com/fashion/series/what-i-see-in-the-mirror>
- Bryson, V. (2003). *Feminist political theory: An introduction*. Palgrave Macmillan.
- Butler, J. (2014). *Cinsiyet belası feminizm ve kimliğin alt üst edilmesi*. Metis Yayınları.
- Caporal, B. (1982). *Kemalizmde ve Kemalizm sonrasında Türk kadını*. İşbankası Kültür Yayınları.
- Case, S. E. (2010). *Feminizm ve tiyatro*. (A. Sönmez, Çev.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Cevizci, A. (2000). *Felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Cixous, H. (1975). Le rire de la méduse. *L'arc*, 39-54.
- Crane, D. (2003). *Moda ve gündemleri: Giyimde sınıf, cinsiyet ve kimlik*. (Ö. Çelik, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Davidoff, L. (2002). *Feminist tarih yazımında sınıf ve cinsiyet*. (Z. Ateşer ve S. Somuncuoğlu, Çev.). İletişim Yayınları.
- Direk, Z. (2009). Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros etiği, *Cogito*, 58, 11-38.
- Donovan, J. (1997). *Feminist teori*. (A. Bora, F. Sayılan ve M. Ağduk Gevrek, Çev.). İletişim Yayınları.
- Duman, M. A. (2024): *Aristoteles'in dil felsefesi*. Paradigma Akademi Yayınları.
- Dyhouse, C. (2015). *Gösteriş. Kadınlar, tarih, feminizm*. (D. Akın, Çev.). Can Yayınları.
- Elçi, E. (2011). Türkiye'de "kadın olmak" söylemi: Kadınlarla yapılmış bir söylem çalışması. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 31, 1-28.
- Erdinç, B. (2021). Materyalist feminizm ve uluslararası ilişkiler. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 30-55.
- Firestone, S. (1993). *Cinselliğin diyalektiği*. (Y. Salman, Çev.). Payel Yayınevi.
- Frege, G. (1892). Über Sinn und Bedeutung. *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, 25-50.
- Gerhard, U. (2009). *Frauenbewegung und Feminismus. Eine Geschichte seit 1789*. Beck-Verlag.
- Giddens, A. (2000), *Sosyoloji*. (H. Özel ve C. Güzel, Çev.). Ayraç Yayınevi.
- Gimenez, M. E. (1975). Marxism and feminism. *frontiers: A Journal of Women Studies*, 1(1), 61-80.
- Grice, P. (1957). Meaning. *The Philosophical Review*, 66, 377-388.

- Güngör, F. Ş. (2023). Türkiye’de varoluşçuluğun ilk alımlanışına dair Joachim Ritter çerçevesinde bir değerlendirme. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 7(2), 114-130.
- Günindi Ersöz, A. (2015). Özel alan/kamusal alan dikotomisi: Kadınlığın “doğası” ve kamusal alandan dışlanmışlığı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 80-102.
- Haslanger, S. ve Tuana, N. (2003/2004). Topics in feminism. İçinde E. N. Zalta (Ed.). *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford University Press.
- Henry, A. (2015). From a mindset to a movement: feminism since 1990. İçinde D. S. Cobble, L. Gordon ve A. Henry (Ed.), *Feminism unfinished: A short, surprising history of American women’s movements* (ss. 147-220). W.W. Norton & Company Ltd.
- Hintikka, M. B. ve Hintikka, J. (1983). How can language be sexist? İçinde S. Harding ve M. Hintikka (Ed.), *Discovering Reality* (ss. 139-148). Dordrecht.
- Hooks, B. (2012). *Feminizm herkes içindir: Tutkulu politika*. (A. Yıldırım, B. Kurt, E. Aydın ve Ş. Özgün, Çev.). BGST Yayınları.
- Hornsby, J. (1993). Speech acts and pornography. *Womens Philosophy Review*, 10, 38-45.
- Hornsby, J. (1994). Illocution and its significance. İçinde S. L. Tsohatzidis (Ed.). *Foundations of speech act theory: Philosophical and linguistic perspectives* (ss. 187-207). Routledge.
- Hornsby, J. (2000). Feminism in philosophy of language: Communicative speech acts. İçinde M. Fricker ve J. Hornsby (Ed.). *The Cambridge companion to feminism in philosophy* (ss. 87-106). Cambridge University Press.
- Hornsby, J. ve Langton, R. (1998). Free speech and illocution. *Legal Theory*, 21-37.
- James, S. (2000). Feminism in philosophy of mind: The question of personal identity. İçinde M. Fricker ve J. Hornsby (Ed.), *The Cambridge companion to feminism in philosophy* (ss. 29-48). Cambridge University Press.
- Kalır, H. (2022). Gökyüzünün ayetleri: Platon’da koruyucu kadınlar ve koşullu kabul. *Fe Dergi*, 14(1), 1-12.
- Kanadoğlu, O. K. (2021). Feminizm ve kadın hakları. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(1), 141- 169.
- Keskin, İ. (2015). “Kürtaj tartışmaları ve feminizm”. *Fe Dergi*, 7(1), 86-95.
- Küçük, M. (2000). *Modernite versus Postmodernite*. Vadi Yayınları.
- Lather, P. (1991). *Getting smart: Feminist research and pedagogy with/in the postmodern*. Routledge.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Meulenbelt, A. (1987). *Feminizm ve sosyalizm*. (E. Demirci, Çev.). Yazın Yayıncılık.
- Michel, A. (1993). *Feminizm*. İstanbul Yayınevi.
- Millet, K. (2011). *Cinsel politika*. Payel Yayınları.
- Nagl-Docekal, H. (1990). Was ist Feministische Philosophie?. İçinde H. Nagl-Docekal (Ed.). *Feministische Philosophie* (ss. 7-39). R. Oldenbourg.
- Nagl-Docekal, H. (1998). Schwerpunkt: Feministische Philosophie - Zwischenbilanzen. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 46, 780-782.
- Nagl-Docekal, H. (1999). *Feministische Philosophie. Ergebnisse, Probleme, Perspektiven*. Fischer

Taschenbuch.

- Nagl-Docekal, H. (2005). Feminist philosophy in German: A historical perspective. *Hypatia*, 20(2), 1-6.
- Naiman, J. (1988). *Marksizm ve feminizm*. Amaç Yayınları.
- Nohlen, D. ve Grotz, F. (2011). *Kleines Lexikon der Politik*. C. H. Beck.
- Opitz, C. (2010). *Geschlechtergeschichte*. Campus.
- Peake, L. (2017). Feminism and the urban. J. R. Short, (Ed.). *A research agenda for cities*. Edward Elgar Publishing Ltd.
- Pfister, J. (2011). Feminismus, Sprache und feministische Sprachphilosophie. *Zeitschrift für philosophische Forschung*, (1), 48-73.
- Phillips, A. (2012). *Demokrasinin cinsiyeti*. Metis Yayınları.
- Ritzer, G. (2008). *Modern sosyoloji kuramları*. (H. Hülür, Çev.). De Ki Yayıncılık.
- Schubert, K. ve Klein, M. (2020). *Das Politiklexikon*. Dietz.
- Searle, J. R. (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press.
- Sevim, A. (2005). *Feminizm*. İnsan Yayınları.
- Sili Kalem, A. (2022). Gündelik hayatın dijitalleşmesi karşısında sosyoloji. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 6(2), 95-102.
- Strawson, P. F. (1964). Intention and convention in speech acts. *Philosophical Review*, 73, 439-460.
- Thiessen, B. (2010). Feminismus: Differenzen und Kontroversen. İçinde R. Becker ve B. Kortendiek (Ed.). *Handbuch für Frauen- und Geschlechterforschung*. VS Verlag.
- Trömel-Plötz, S. (1978). Linguistik und Frauensprache. *Linguistische Berichte*, 57, 49-68.
- Trömel-Plötz, S. (1982). *Frauensprache - Sprache der Veränderung*. Fischer Taschenbuch.
- Trömel-Plötz, S. (1984). Gewalt durch Sprache. İçinde S. Trömel-Plötz (Ed.). *Die Vergewaltigung von Frauen in Gesprächen* (ss. 50-67). Fischer Taschenbuch.
- Turche, C. (1997). *Cinsiyet ve akıl: Cinsiyetlerarası savaşında felsefe*. (M. Tüzel, Çev.). Kabalcı Yayınevi.
- Wellman, J. (2010). *The road to Seneca Falls: Elizabeth Cady Stanton and the first woman's rights convention*. University of Illinois Press.
- Wiesner-Hanks, M. (2020). *Tarihte toplumsal cinsiyet*. (M. Çıyan Şenerdi, Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Wollstonecraft, M. (1890). *A vindication of the rights of woman: with strictures on political and moral subjects*. J. Johnson.
- Wolter, G. (1994). *Hosen, weiblich. Kulturgeschichte der Frauenhose*. Jonas Verlag.
- Woolf, V. (1929). *A room of ones own*. Hogarth Press.
- Yılmaz, R. ve Ekinci, N. (2023). Beliren yetişkinlikte depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinin şükran ve umut açısından incelenmesi. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi (AKEF) Dergisi*, 5(2), 511-530.

Young, M. I. (1995). Gender as seriality: thinking about women as a social collective. L. Nicholson and S. Seidman (Ed.). *Social postmodernism: Beyond identity politics* (ss. 187-215). Cambridge University Press.

Young, M. I. (2005). *On female body experience: "Throwing like a girl" and other essays*. Oxford University Press.

Zetkin, C. (1960). *Ausgewahlte Reden und Schriften*. Dietz.

EXTENDED ABSTRACT

Feminism, at its essence, represents a doctrine dedicated to the realization of political, economic, and social parity between genders. It illuminates the systemic challenges confronting women and aspires to champion their rights and interests. Historically, feminism originated from early appeals for gender equality and has since evolved through four distinct waves, each addressing specific dimensions of inequality. The movement continues to scrutinize the invisibility and oppression of female experiences while advocating transformative solutions to entrenched systemic disparities.

Women have long been marginalized, their freedoms circumscribed by roles rooted in familial obligations and motherhood. Contentious issues, such as bodily autonomy and reproductive rights, persist as unresolved societal debates. Social norms and linguistic constructs frequently reinforce these restrictive roles, portraying men as authoritative figures and women as subordinates. Feminist philosophy critiques these constructs, proposing reforms to recalibrate societal perceptions and empower women. Achieving substantive equality necessitates not only addressing these disparities but also reimagining the very definition of *woman*, dismantling entrenched hierarchies, and mitigating internal divisions among women. Such progress requires empowering women to access and thrive within domains historically dominated by men.

A conceptual challenge that feminism faces lies in disentangling the constructs of *woman* and *female*. Reducing behavior or societal roles to biological determinism impedes deeper understanding and distorts the framework of equality. Feminism endeavors to highlight that women's identities transcend physical attributes. Historically, gender divisions were underscored through norms such as restrictive clothing codes, which reformist figures sought to challenge. In contemporary contexts, consumerism exacerbates these divisions by perpetuating stereotypes rooted in appearance and societal expectations. Additionally, intersectional discrimination and ideological divergences within the feminist movement obstruct the pursuit of unity.

The assertion that "one is not born, but rather becomes, a woman" underscores the societal construction of womanhood. Yet, it overlooks the reality that countless women are compelled into predefined gender roles from birth. For women in less developed regions, attaining a socially recognized form of *womanhood* may appear unattainable, underscoring the necessity of transcending purely biological definitions to fully comprehend identity. While women share biological traits, societal recognition often aligns with cultural and civilizational expectations, reflecting broader social dynamics. Feminist philosophy of language occupies a pivotal role in examining how language perpetuates and institutionalizes gender biases. Linguistic structures frequently encode male authority while relegating women to subordinate roles, particularly in professional and societal contexts. Proverbs and colloquialisms often serve as vehicles for these biases, reflecting systemic ideologies rather than individual beliefs. For instance, idiomatic expressions implying women's roles as homemakers or their emotional frailty reinforce entrenched stereotypes. Feminist linguistics seeks to challenge these constructs, advocating for a comprehensive reassessment of how language shapes societal perceptions of gender.

The feminist critique of language extends to broader philosophical paradigms that privilege individual intention over collective social dynamics. Traditional linguistic theories, often influenced by male-centric perspectives, tend to neglect relational and societal dimensions of communication. Feminist linguists contend that linguistic disadvantages stem less from intrinsic differences and more from societal norms that undervalue women's communicative styles. Women's tendency to adopt softer, more indirect speech patterns, while effective in specific contexts, is frequently dismissed or devalued in male-dominated arenas. Rectifying these disparities necessitates a cultural shift that equally values the expressive contributions of women.

Moreover, feminist linguistics interrogates the role of language in constructing and perpetuating social hierarchies. Proverbs and cultural idioms frequently crystallize systemic biases, thereby sustaining stereotypes that circumscribe women's societal roles. By addressing these issues, feminist philosophy of language endeavors to deconstruct the linguistic structures that disadvantage women and other marginalized groups. This involves dissecting speech acts to reveal their literal, intended, and consequential meanings. Discrepancies between speakers' intentions and listeners' interpretations often expose the broader societal undercurrents influencing communication.

Discrimination through linguistic acts manifests in both overt and subtle forms. Speech acts, whether deliberate or inadvertent, can reinforce stereotypes and perpetuate biases. Context is crucial in discerning whether specific expressions are discriminatory; for example, the phrase "Women not allowed" might signify exclusionary practices, depending on its usage and setting. Similarly, sayings like "Long hair, short mind" or "You're as cowardly as a woman" encapsulate the deeply entrenched biases embedded within linguistic practices, diminishing women's societal standing.

Ultimately, the primary aspiration of feminist philosophy of language is to identify and mitigate linguistic disadvantages, enabling women to challenge stereotypes and assert their agency. By addressing systemic biases ingrained in language, feminism contributes to a broader vision of equality and social justice. The movement underscores the urgency of reshaping societal attitudes, fostering an environment that values women's contributions in both discourse and action, and cultivating a world where gender ceases to constrain one's opportunities or define one's limitations.

Korku Benim Sahibim Romanında Korku Duygusunun İzdüşümleri

Ahmet EVİS

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Hatay, Türkiye

Makale Bilgisi

ÖZET

Geliş Tarihi: 21.06.2024
Kabul Tarihi: 18.10.2024
Yayın Tarihi: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Filiz Özdem,
Korku Benim Sahibim,
Korku,
Modern roman,
Psikanalitik edebiyat.

Filiz Özdem, "Veda Üçlemesi" adıyla kaleme aldığı serinin ilk kitabı olan Korku Benim Sahibim romanında, başkişinin hissettiği korku duygusunun farklı görünümünü birbiriyle bağlantılı olarak derinlemesine işlemektedir. Çoğu yönüyle modern sanat estetiğine uygun şekilde yazılan eser, başkişinin iç dünyasında yaşadığı çalkantılarını, kimlik arayışını, rüyalarını, hayallerini ve bunlarla eşsüremlili biçimde ortaya çıkan yalnızlık, karamsarlık, mutsuzluk ve korku hislerini tematik bir düzlemde ele alır. Sosyal çevrenin kişi üzerinde etkisi, mekân-insan, insan-şey, insan-insan ilişkisi gibi dış etkenler ile genetik faktörler ve psikolojik durumların meydana çıkardığı iç etkenlerin tesiri neticesinde eser, baştan sona dek korku duygusu etrafında şekillenir. Romanın, temelde "ben", "bilinç", "kolektif bilinçaltı", "hafıza", "nevroz", "korku" gibi kavramlar odağında kişinin kendini gerçekleştirme ve/ya özgür bir kimliğe kavuşma arzusuna yöneldiği anlaşılır. Ayrıca eserde otorite, egemen güç eleştirisi hem devlet hem de baba figürü üzerinden okurun dikkatine sunulur. Bu çalışmada betimsel bir metot tercih edilmiş olup öncelikle literatür taraması yapılmış, ardından içeriğe bağlı olarak psikanaliz başta olmak üzere eser merkezli tahlillere başvurulmuştur. Varoluşçu felsefe ve nihilizm gibi akımların da romanda azımsanmayacak ölçüde kullanıldığı gözlemlenmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde yazarın, korkuyu kişinin gündelik yaşantısından başlayarak hayatının her anına sirayet eden bir duygu şeklinde tasarladığı görülmüştür.

The Projections of the Emotion of Fear in the Novel "Korku Benim Sahibim"

Article Info

ABSTRACT

Received: 21.06.2024
Accepted: 18.10.2024
Published: 31.12.2024

Keywords:

Filiz Özdem,
Korku Benim Sahibim,
Fear,
The modern novel,
Psychoanalytic literature.

Filiz Özdem, in her first book of the trilogy titled "Veda Üçlemesi" named "Korku Benim Sahibim," thoroughly delves into the various facets of the protagonist's experienced feeling of fear, intricately interconnected. The work, written in a manner largely congruent with modern art aesthetics, thematically addresses the protagonist's inner turmoil, identity quest, dreams, and fantasies, intertwined with emerging feelings of loneliness, pessimism, unhappiness, and fear. The impact of the social environment on the individual, external factors such as space-human, human-object, and human-human relationships, along with the influence of genetic factors and psychological conditions, result in the entire work being shaped around the emotion of fear from start to finish. The novel focuses on concepts such as "self," "consciousness," "collective unconscious," "memory," "neurosis," and "fear," revealing the protagonist's desire for self-realization and/or attaining a free identity. Additionally, the novel presents a critique of authoritarian, dominant power through both the state and the father figure, capturing the reader's attention. In this study, a descriptive method has been chosen, beginning with a literature review and subsequently resorting to content-based analyses, primarily in psychoanalysis. Observations indicate a significant incorporation of existentialist philosophy and nihilism in the novel. Through these examinations, it becomes evident that the author conceptualizes fear as an emotion that permeates every moment of a person's life, starting from their everyday experiences.

Bu makaleye atıfta bulunmak için:

Evis, A. (2024). Korku Benim Sahibim Romanında Korku Duygusunun İzdüşümleri. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(2), 386-399. <http://dx.doi.org/10.51117/metder.2024.81>

* Sorumlu Yazar: Ahmet EVİS, ahmetevis@gmail.com

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

GİRİŞ

Tarihin kaynaklarla ulaşılan ilk çağlarından itibaren korkma duygusu gerek çevresel gerekse psikolojik düzlemde insanlığın temel meselelerinden biri olur. Ferdî ve toplumsal yansımalarıyla bireysel yahut kolektif bir kimlikte öncelikle içgüdüsel ve sonrasında öğrenmelere dayalı olarak şekillen korkular, modern çağlarda psikoloji, felsefe, sosyoloji gibi farklı disiplinlerin çalışma sahaslarında çeşitli dönüşümlerin yaşanmasına imkân tanır. İlmî çalışmaların sanatla organik bağı düşünüldüğünde söz konusu dönüşümlerin resim, mimari ve edebiyat alanlarında etkileri kısa süre içerisinde somut şekilde gözlemlenir.

Sözlük anlamıyla korku, “bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında duyulan kaygı, üzüntü; gerçek veya beklenen bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan (...) karmaşık fizyolojik değişmelerle kendini gösteren duyu” (TDK, 2011, s. 1482) şeklinde tanımlanır. Bir başka tanımda ise korku hissi insan zihninde sistemli bir yapılanma şeklinde açıklanır: “Korku beklenmedik ve öngörülemeyen bir durumla karşılaşılın insanın zihnini yoğunlaştırmasını sağlayan bir mekanizmadır” (Furedi, 2001, s. 8). Ayrıca korku “kişinin benlik ve ego duygusu için gerçek bir kayıp veya zarar beklentisidir” (Gupta, 2009, s. 4).

Bir eylem ya da durum karşısında beliren korku, temelde insan davranışlarına yön veren, kimlik inşasında fonksiyonellik taşıyan içgüdüsel insani bir olgudur. Bilinç, bilinçdışı, kolektif hafıza üzerindeki etkisi bakımından bireysel ve toplumsal karşılıkları bulunan korku hissi, özellikle psikoloji ve sosyoloji alanlarında bilimsel bir çerçevede işlenir. Psikanaliz, kitle psikolojisi gibi spesifik çalışma sahaslarında ayrıntılı şekilde irdelenen korku duygusu, çeşitli rahatsızlıklara yol açması nedeniyle kişi veya toplumlar üzerinde iyileştirilmesi ya da düzenlenmesi gereken rahatsızlıkların boy göstermesine yol açmıştır. Sigmund Frued ile başlayan ve daha sonraları bir ekole dönüşüp geliştirilen psikanaliz terapileri, kitlesel yahut küresel riskler karşısında ortaya çıkan sosyolojik kuramlar anılan rahatsızlıkların çözüme kavuşturulma çabaları şeklinde değerlendirilebilir.

Tarihsel gelişim süreci içerisinde modernite ile ortaya çıkan ilmî ve teknolojik atılımlar; güç, sınırsız özgürlük ve mutluluğa ulaşılabileceği düşüncesini doğursa da insan-nesne ilişkisi etrafında beliren psişik semptomlar; yalnızlaşma, ötekileşme ve tükenmişlik sendromlarıyla bütünleşerek ferdî düzlemde varlık-yokluk problematiğini gittikçe belirgin hâle getirir (Belkıs Yeter, 2019, s. 267). Özellikle modern çağın ortaya çıkışı, sömürgecilik, pragmatist bir yaşam tarzına dayanan sistem, insan merkezli anlayışların hegemonyası karşısında manevi değerlerden uzaklaşılması, toplumsal yozlaşma, üst üste gerçekleşen dünya savaşları gibi tesiri uzun süren menfi yaşantılara yol açarak farklı korkuların belirmesine yol açar. Bu dönemle beraber insanoğlu, yaptıklarından hareketle yapabileceklerinden de korkar hâle gelip şizofrenik bir kimliğe bürünür. Modern dönemin âdeta bir korku çağına dönüşmesi beraberinde postmodern eleştirel bir söylem veya yaşam tarzının doğumuna olanak tanımıştır. Günümüzde salgın hastalıklar, soykırımlar, artan terör eylemleri, internet temelli yozlaşma, doğal afetler, hayati kaynakların her geçen gün azalması vs. önceki korku türlerine yenilerinin eklenmesine neden olur. Keza tüm bu hususlar tarihsel süreç ilerledikçe yeni ve kamusal alana da sirayet eden bir “korku çağı”nın habercisidir (Sağır & Aktaş, 2017, s. 461). İçinde bulunduğumuz postmodern yahut post-postmodern dönemde her geçen gün ortaya çıkan yeni kıyamet senaryoları ve/ya komplo teorileri belirtilen endişeler bağlamında anlamlıdır.

Sanatçıların ilham kaynaklarından biri olan korku, yaratılan eserin türüne göre farklı sembolik anlamlar kazanabilir. “Sanat özellikle de edebiyat sanatçının kendi iç uzlaşmazlıklarını çözmek, korkularını katlanılabilir hâle getirmek için sığındığı limanlardandır” (Atlı, 2017, s. 203). Sanat-sanatçı ilişkisine göre değerlendirildiğine “Freud, sanatın bir nevroz olduğunu söylemekte ve bununla sosyal yasaklardan dolayı bastırılmış duyguların, insan içgüdü ve ihtiraslarının süblimasyonla sanata dönüştürüldüğünü ve sosyal beğeni kazanıldığını söylemektedir” (Kantarcıoğlu, 2009, s. 258). Söz

konusu nevroitiklik bağlamında sanat eseri, yaratıcısının bilinçdışında yer eden arzu, korku ya da huzursuzluklarını temsil eden sembolleri yansıtan bir belge niteliğindedir (Moran, 2009, s. 136). Edebiyatta daha çok ölüm korkusu, yalnızlık, yoksulluk, bağımsızlığın tehlikeye düşüşü, terk edilme, fiziksel ve psikolojik şiddetten kaçınma gibi tematik çerçeveler etrafında işlenen korku hissi çeşitli gerilim unsurları etrafında metnin temel dokusunun oluşumunda işlevsel bir misyon kazanır. Gerek kurgusal gerekse tematik düzlemde esere yön veren korkma duygusu, yazarının elinde çözülmesi gereken bir problematiğe dönüşür. Hemen her türden edebî formda işlenmeye müsait olan söz konusu his, nesir türünün sunduğu imkânlar dahilinde daha ayrıntılı şekilde işlenir. Zira Edgar E. Poe'ya göre şiir, estetik bir tasarımı odak almaya daha uygunken öykü ise ulaşmayı hedeflediği realiteyi; korku, dehşet gibi duygular etrafında oluşturmaya daha müsaittir (Tosun, 2011, s. 18-19). Romanlar ise kapsamının genişliği bakımından gerek kişileri gerek olayları gerekse durumları daha ayrıntılı şekilde sunar. Keza “karakterlerin derin ruh tahlilleri, hayat safhalarının genişçe anlatılması romanın özelliklerindedir. Yaşadığımız dünyadaki her şey, romana konu olabilir. Roman, olayları anlamak ve anlatmak ihtiyacından doğmuştur denebilir (Karataş, 2001, s. 349). Bu bakımdan insanın iç dünyasını gerçekçi bir şekilde sunmayı amaçlayan modern romanlarda korku hissine bağlı melankolik durumlara sıklıkla rastlanır. Ferdî ve toplumsal düzeyde ortaya çıkan problemlerin tesirleri ontik sorgulamalar ve eleştirel olarak söz konusu romanlarda açıkça gözlemlenir. Kişinin kendini gerçekleştirme sürecine dair mücadelesi, yabancılaşma durumuna bağlı şekilde beliren “öteki” kavramı anılan türde çoğunlukla pesimist bir düzlemde işlenir.

Şiir, çeviri, şehir monografisi, roman, deneme, akademik çalışmalar gibi farklı türlerde eserler veren Filiz Özdem, romanlarıyla ön plana çıkar. Yazarın çoğu modern roman kimliğine uygun duran eserleri korku kavramı etrafında kaleme alınır. Söz konusu kavram dışında sıklıkla başvurduğu rüya, gündüz düşleri, zamana dair özgün yorumlamalar da yine onun modern romana uygun düşen içeriklerini teşkil eder. Ayrıca Özdem'in almış olduğu felsefe eğitiminin de eserlerine yoğun biçimde sirayet ettiği rahatlıkla söylenebilir. Romanlarında varoluşçuluk, nihilizm ve ekspresyonizm gibi insan psikolojisine odaklanan akımların genellikle fenomenolojik bağlamda septik bir düzleme taşındığı dikkat çeker. Eserlerdeki başkışiler özellikle varoluşçuluk düşüncesi etrafında ortaya çıkan insan profiline uygun düşer. Nitekim varoluşçuluğun yeni öznesi “yaşamda ve düşüncede izleyici değil aktör olarak yer alan, bu dünyada olmaklığıyla, aldığı sorumluluklarla kendi kendini inşa eden bir öznedir” (Güngör, 2023: s. 118). Söz konusu özne Nietzsche'nin üstinsan kavramına kısmen uygundur: “Üstinsan: güç istencinin onu yönlendirdiği her durumu sonuna kadar -iyinin ve kötünün kriter olmadığı, ahlaki kaygılardan uzak – yaşayan ve kendi yaşamını sonsuz kere tekrar etmeye gönüllü olan insandır” (Keser, 2022, s. 59). Bunlar dışında etnolojik değişkenler etrafında pozitivist ve sosyolojik okumalara da imkân tanıyan bir içerik sunması da Özdem'in eserlerinin özgün taraflarından bir diğeridir.

Sanat anlayışının temel değişkenleri incelendiğinde Özdem'in insan merkezli bir bakışla hayatı, varlığı, gerçekliği çok boyutlu ve farklı perspektiflerden sorguladığı söylenebilir. “Filiz Özdem'in insanın varoluşunu belirleyen olguları kararlılıkla konu edindiğini ve farklı kahramanların bambaşka öykülerinde sabırla sorguladığını, onları birleştiren bağları belirginleştirerek anlatılarını geliştirdiğini” (Celal, 2022) dile getirebiliriz. Eserlerinde tutarlı bir neden-sonuç ilişkisinin varlığı ise yazarın, psikolojik değişkenleri nesnel gerçekliğe göre inşa etmesiyle açıklanabilir: “Her koşul kendi gerçeğini getirir. En korkunç, en umutsuz koşullar bile. Biz de uyumlu ya da uyumsuz, o yeni gerçekle yaşamayı öğreniriz. Her gerçek kendi dilini doğurur. Heidegger'in dediği gibi, ‘dil varlığın evidir’ ve insan bu eve muhtaçtır” (Kulak, 2022). “Veda Üçlemesi”ni oluşturan *Korku Benim Sahibim* (2007), *Düş Hırkası* (2009) ve *Yalan Sureleri* (2010) romanlarının ortak noktaları, yaşam, ölüm, beden, bellek kavramları ile vaka ve şahısların ortak bir paydada buluşturulmasıdır (Aydın, 2015). Ayrıca her üç romanın başkışileri kadın karakterlerden oluşur. Hemen her yaş ve statüden kadın karakter ve tiplere yer veren Özdem'in bu tavrı, erkek egemen bir toplum ya da zihniyet karşısında konumlanan bir duruşu benimsediğini de

gösterir. Üç romanın merkezindeki kadınların hem bireysel hem de toplumsal yapı içinde yaşadığı problemler, yazarın evrensel bir soruna karşı farkındalık yaratma, okurları bilinçlendirme ve alternatif çözüm yolları üzerine düşünmeye sevk etmeye yönelik bir misyon taşıdığı söylenebilir.

Bu çalışmanın sonraki bölümlerinde incelemeye esas olarak tercih edilen Filiz Özdem'in *Korku Benim Sahibim* romanındaki korku kavramının farklı görünümleri birey üzerindeki etkileri etrafında incelenecektir. Romanın muhtevası gereği metodolojik bağlamda daha çok psikanalitik tahlillere yoğunlaşılacağı gibi gerekli noktalarda edebiyat-toplum ilişkisini irdeleyen sosyolojik okumalara da yer verilecektir. Bu bakımdan Sigmund Freud, Carl Gustav Jung gibi psikanalistler ve Hippolyte Taine'in "soy, çevre, zaman" kavramlarını merkeze alan kuramlara değinilecektir.

Korkunun Hükümlerinde Arayış, Kaybediş ve Hiçlik

"Veda Üçlemesi" adıyla yayımlanan serinin ilk romanı olan *Korku Benim Sahibim* eseri, etnik kimliğinden dolayı ötekileşen, baba figürüne dayalı menfi yaşantılarının yol açtığı yıkımlarla benlik arayışına girişmiş başkişinin kendini gerçekleştirme sürecini psikolojik, sosyolojik ve determinist bir bakış açısıyla gözler önüne serer. Ermeni asıllı olduğunu öğrenen ve yaşadığı dar çevrede yalnızlık duygusuna kapılan başkişi Sude, ötekileşme durumundan kurtulabilmek amacıyla kökenlerine dair araştırmalar yapar. "Korku Benim Sahibim'in kahramanı Sude'ye ödünç verdiğim, aslında benim dedemdir. Kitapta da yazmıştım bunu; 'Bütün hikâyelerimi aldığım dedem'" (Öztop, 2007, s. 62) ifadelerini kullanmasıyla Özdem'in bu romanının otobiyografik özellikler taşıdığı söylenebilir. Benzer şekilde Taşın Belleği: Mardin kitabını hazırladığı esnada dedesinin Mardiyenler soyundan geldiğini öğrenen (Öztop, 2007, s. 63-64) Özdem'in kendisiyle Sude arasında otobiyografik bir bağ kurduğu anlaşılır. Modern romanın karakter özelliklerine sahip olan Sude, kurgu boyunca ontik bir arayış içerisinde fiziki ve psikolojik bakımdan bir çıkmazdan diğerine savrulsa da nihayetinde somut bir sonuç elde edemeyerek nihilistik bir ruh hâline bürünür. Böylelikle korkuları nedeniyle beliren müphemlik, şüphe, hiçlik ve umutsuzluk durumları çerçevesinde modern bireyin pesimist portresi çizilmiş olur. Ayrıca romanda Ermeni-Türk düşmanlığına yapılan dolaylı göndermeler aracılığıyla politik bir değerlendirmenin de önü açılır. Zorunlu göç, kimliksel asimilasyon, azınlıkların toplum içindeki konumu gibi konjonktürel yorumlamalara müsait bir içerik sunan roman, edebiyat-hakikat ilişkisi üzerinden değerlendirilmeye müsait bir görünüm kazanır. Dolayısıyla *Korku Benim Sahibim* romanının sunduğu muhteva, "kökeninin 'ötekine' dayandığını öğrendikten sonra kendi de 'öteki'leşen kahramanımızın gözünden yaşama dair kişisel, politik bir sorgulama" (Yılmaz, 2010) niteliğindedir.

Mensubu olduğu neslin üç alt katmanını irdeleyen Sude, çocukluk anılarından hareketle ninesine dair hatıralarını, dedesinin anlattıklarını, babasının saldırdığı korkuyu ve kendi ruhsal çıkmazlarını korkuları etrafında anlamlandırmaya çalışarak yabancılaşma duygusundan sıyrılmaya çabalar. Korkuları, arayışları iç içe geçerek gündelik yaşantılarında, düşlerinde ve rüyalarında varoluşsal sorgulamalar yaşar. Söz konusu sorgulamalar ise beraberinde ölüm korkusu, toplumsal hayattan tecrit, köksüzlük kaygısı gibi çoğu psikolojik temelli endişeler doğurur. Ayrıca sosyo-politik etmenlerin ortaya çıkardığı yakın çevresini oluşturan arkadaşlarının ve ailesinin öldürülme fikri ile bedenine yönelik geliştirdiği olumsuz düşünceler, geçirdiği ve/ya geçireceği hastalıklar, genetik yapısına dair sorgulamalar yine sosyo-politik bağlamda etnik kökenine dair arayışların derinleşmesine yol açar. Ne var ki romandaki temel vurgu salt etnik kimliğe dayalı bir arayıştan ibaret değildir. Zaman, inanç, şiddet, korku gibi değişkenler etrafında genç bir kızın hayatını anlamlandırmasına yönelik bütünlüklü çabadır: "Korku Benim Sahibim, zamanın yüzeyi ile yetinmeyip, onu neredeyse altüst eden bir edebî güce sahip. Bu arada, küçük Sude'nin, kendisine aşılana dini öğretilere karşı olan isyanı yüzünden, babasının onun sırtında kıldığı oklavayı da anmadan geçmeyelim; korkunun dehlizlerinde daha fazla dolaşmadan tabii" (Kolektif, 2023).

İnsan psikolojisini ilmî bir düzlemde anlamlandırıp tespit edilen sorunları çözümlenmeyi amaçlayan analitik psikoloji, öncelikle S. Frued'un düşünce ve kuramıyla sistematikleşir. Frued'a göre hiçbir insanî davranış rastgele yahut tesadüflere bağlı olarak yorumlanamaz. Bunların temelinde ruhsal etkenler yatar. Eylemler, rüyalar, öfke nöbetleri, gaflar, dil sürçmeleri vs. büyük bir ihtimalle psikopatolojik kırılmaların yansımalarıdır (2004, s. 85). Psikanalizin serbest çağrışım metoduyla tedavi etmeyi amaçladığı bastırılmış duygular, korkular veya davranışlar, öncelikle hatıralar ya da yaşanmışlıklarla tespit edilir; ardından ruhta bir düğüm hâline dönüşen o anın ortadan kaldırılmasıyla yenilenmesi engellenir, çözüme kavuşturulur (Turna, 2020, s. 3). Edebiyatta ve özellikle modern romanda insanın ruhsal düğümleri gözler önüne serilerek bir problematik yaratılır. Kurgu içerisinde gerilim unsuruna dönüşen bu nokta sayesinde kişinin benlik arayışı, içsel çatışmaları ve varoluş mücadelesi belirginleştirilir. Bilinç, bilinçdışı, bellek, gölge, persona nevinden bireysel psikolojik durumlar, her kişide farklılık arz eden değişkenlerdir ve kişi kadrosunda karakter yaratılırken başvurulan temel kavramlardır, denebilir. *Korku Benim Sahibim* romanına bütünlüklü olarak bakıldığında, korku duygusunun başkışının çocukluğundan başlayarak içinde bulunduğu zamana kadar benliği üzerinde etkili olduğu anlaşılır. Nitekim Sude'nin korkuları, gölge arketipi bağlamında bastırıldığı tüm menfi deneyimlerini ve düşüncelerini yaratan, yaşadığı travmaların ortaya çıkışında etkili olan temel faktördür.

Şimdiye dek söylenenlerden hareketle korku hissinin gerek bilimsel gerekse edebî eserlerde bireysel ve toplumsal düzlemde ele alındığı anlaşılır. Böylelikle bellek kavramı etrafında anlamlandırılabilir bir kimlik kazanan korku, şahsi yahut kolektif bir olgu şeklinde yorumlanabilecek bir nitelik kazanır. Bir başka ifadeyle psikolojik ve sosyolojik bağlamda korkunun izahında şahsi ve kitlesel belleğin önemi eser tahlilinde kilit rol oynar. Bu bakımdan bellek kavramının tarihsel akış içerisinde kazandığı işlevlerin her geçen gün önem kazandığı aşikardır: “Çağlar boyunca bellek insanların dikkatinden hiçbir zaman kaçmamıştır fakat 1990'lardan beri bellek kavramını; travma, soykırım tanıklıkları, sahte anı sendromu, toplumsal ve kültürel bellek gibi diğer kavramlarla genişleyerek kesinlikle yenilenmiş bir görüş olarak görmekteyiz” (Heiremans, 2007- 2008, s. 4). Bellek kavramına bağlı türeyen özgün kavramlar sayesinde modern romanlarda korku hissinin daha çok imgesel kullanımlarla arayış, yabancılaşma, kaybediş, hiçlik gibi sonuçlara bağlandığı söylenebilir. Sonuç olarak, modern toplumlara has pesimist bireyin duyusu, hissediş ve yaşayış biçimlerini resmetmede etkin şekilde kullanan bu içerik, günümüze yaklaştıkça postmodern bir evrilme geçirerek tüketim ve haz odaklı bir hüviyet kazanır.

Korku Benim Sahibim romanının tamamına sirayet eden benlik arayışı; etnik kökendeki bilinmezlikler, baba figürünün çocuk üzerindeki psikolojik etkileri ve ikili ilişkilerin yıkıcı tarafları üzerine inşa edilir. Bireyin kendini ve çevresini anlamlandırma çabası, dar bir muhitte fakat çoğu yardımcı karakterlerle kurulan münasebetler aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılır. Belirtilen tüm bu hususlar varoluşçu bir bakış açısı ve kavramsal düzlemde Sigmund Frued'un metodolojik hâle getirdiği analitik psikoloji bağlamında anlamlandırılmaya müsaittir.

Korkuların Kısacasında Varoluş Mücadelesi

Korku kavramı üzerine ayrıntılı çalışmaları bulunan Jiddu Krishnamurti, korkunun temel nedenini “olmak” arzusuna dayandır. Krishnamurti'ye göre toplum içerisinde kabul görmek, kendini gerçekleştirmek, anlatma ihtiyacında bulunmak kişinin zihninde çeşitli çatışmalar yaşanmasına yol açar. Bu çatışmalar olmak arzusu ile hiçlik arasında sıkışmışlığa neden olup korku duygusunun kişi üzerindeki etkilerini temsil eden bir misyon kazanır. Zihin, bilinç ya da bilinçaltındaki birikimiyle şartlanmış bir durumda olduğundan hem yaşantılar hem de düşünceler korkunun temel değişkenleri şeklinde yorumlanabilir (2006, s. 13).

Kişinin varoluş sürecindeki mücadelesine referans eden OSHO'nun “bir insanın kendi benliğinin

bilincinde olmaması” (2010, s. 8) tanımı ile romanın başkişi Sude'nin kimlik arayışı benzer bir çizgidedir. Çünkü o, korkularını oluşturan meseleleri bilinç düzeyine çıkararak sorgulamaya başlar ve geçmişten içinde bulunduğu âna doğru araştırmalar yapar. Buradaki dikkat çeken nokta genç kızın farkındalık düzeyinin artmasıdır. Kişinin kendini gerçekleştirme sürecinde kilit bir rol oynayan bilince ulaşma durumu, Sude'de önce çocukluğunda yaşadığı sıkıntıları hatırlaması, ardından atalarının kimliksel dönüşümünü fark etmesiyle açığa çıkar. Bu bakımdan Ermeni meselesi üzerinden sorgulamalara imkân tanınması, romanın özgün yönlerinden birini oluşturur. Ne var ki yaşananlar kısmen taraflı şekilde ele alınmıştır. Dönemin Ermeni vatandaşlarının yaşadığı ya da yaşamış olabileceği zorluklar dile getirilerek mağduriyetin tek taraflı olduğu hissi roman boyunca devam etmektedir. Eser, her ne kadar kurmaca olsa da böylesi güncel bir konuyu işlemeyle edebiyat tarihi kuramları uyarınca incelenmeye uygun bir hâl alır. Bu bakımdan Hippolyte Taine'nin bilindik tarihsel kuramı incelmede kullanılmaya müsait bir yöntem sunar.

Tarihsel gerçekliğin anlamlandırılmasında uzun süre kabul gören ve Türk sanatçıları üzerinde etkili olan Hippolyte Taine'in “soy/ırk, çevre/mekân, zaman” odaklı kuramı, taşıdığı soyut özelliklerle psikolojik determinizm olarak da bilinmektedir. Taine'e göre medeniyetler ilkel psikolojik öğelerden meydana gelir ve söz konusu öğeler tarih odağında ırk, zaman ve muhit değişkenleri etrafında her an devinim içindedir (1920, s. 12, 33). Anılan hareketlilik birey ve toplumlar üzerinde bazen olumlu bazense olumsuz etkiler doğurur. *Korku Benim Sahibim* romanında Ermeni meselesinden hareketle ferdi ve sosyal çatışmaların panoraması sembolik düzlemde ele alınır. Roman, her ne kadar Sude'nin kimlik arayışı şeklinde okunmaya müsait olsa da bu durumun tarihsel probleme dönüşen bir olaya bağlanmasıyla ırk, zaman, muhit unsurlarıyla değerlendirilmeye müsait bir içerik sunar. Dolayısıyla bu muhteva, önce toplumdan bireye ardından ters yönden doğurduğu ruhi yıkımlarla psikolojik determinist bir yapının kurgulaştırılmasında işlevsellik kazanır.

Sosyal ve politik bir gerçeklik olarak Türk tarihinde önemli bir mesele olan Ermeni-Türk çatışması; zorunlu göç, karşılıklı soykırım iddiaları, kitlesel asimilasyon gibi tartışmalarla hâlâ güncelliğini korumaktadır. Birçok edebî eserde işlenen bu konu, incelemeye esas olarak belirlenen *Korku Benim Sahibim* romanında da dolaylı şekilde ele alınır. Muhtemel iç çatışmaların önüne geçmek amacıyla 1915 yılında kabul edilen göç yasası gereğince Ermeni vatandaşların buldukları coğrafyadan uzak bölgelere gönderilmesi uygulamaya konur. Bu olay romanda dolaylı olarak devlet baskısıyla ailesinin din değiştirdiğini, gerçek etnik kimliğinden uzaklaştırıldığını düşünmeye başlayan Sude'nin ruhsal bunalımlarında etkin biçimde işlenir. Önce dedesinin “dönme” sıfatıyla toplum içinde değerlendirilmesi ve yaşadıklarından hareketle, ardından kendi soyundaki bilinmezlikler nedeniyle Sude, ontik bir arayışa girer:

“‘Dönme’ her koşulda zorlu bir durumdu. Yeni aidiyeti onu tam olarak içine almazdı; gün gelir iğnelerdi, hatırlatırdı öteki olduğunu, makbul olmadığını. Eski aidiyeti için de kayıptı. Ne İsa'ya yaranılırdı ne Musa'ya (...) Benim adım Sude. Adım atamınkilere benzemiyor. 1915'te zincirin halkası kopmasaydı ve onlar hayatlarını sürdürebilmiş olsalardı, ben olmayacaktım. Ama ben var oldum” (Özdem, 2007, s. 85-86).

İrk temelinde yaşanan bu sorgulama akabinde göçle beraber gerçekleşenlerin toplumsal ve bireysel psikolojik yansımalarına da kurgu içerisinde yer verilir:

“O hep susan, yerli yersiz uzaklara dalıp giderek gözlerinden yaşlar süzülen ve sessizce bir zincire eklenen, önceki kimliklerini ve dinlerini unutan, canlı kalabilmek için unutmaya sığınan halklar da sırasıyla öldü.

Ben tanımadan, bilmeden düşledim onları. Bilmek istedim. İğneyle kuyu kazar gibi

aradım durdum” (Özdem, 2007, s. 86).

Kimlik kazanma, korkularındaki hapsolmuşluktan kurtulabilmek adına Sude'nin köklerine dair yaptığı araştırmaların sonuçsuz kalması, ondaki mutsuzluğun pekişmesine yol açar. Tarihsel bir olaya işaret eden bu içerik zaman, çevre ve ırk özelinde ele alınıp edebî bir eserde yer etmesiyle Taine'm kuramına uygun düşer.

Zorunlu göç ve sonrasında yaşananlar romanın temel vurgusu, meselesi değildir. İşlevi bakımından kimlik karmaşası içerisinde bulunan Sude'nin iç çatışmalarını pekiştirici bir güç olarak korkularını tematik bir düzleme taşır. Bu noktada yardımcı kişilerden dede ve baba figürü öne çıkarılır. Sude, dedesinin anlattıkları ve babasının yaptıkları üzerinden geçmişini, içinde bulunduğu ânu yorumlayarak geliştirdiği korkularla yüzleşir. Irk, zaman ve çevre özelinde yaşanan dönüşümleri sorgulayan genç kız, zihnindeki sorulara dair kendini ikna edecek nitelikte cevaplar arar.

Korku Benim Sahibim romanının başkişisi olan Sude'nin korkularının temelinde yer eden etkin figürlerden biri babasıdır. Yazara göre romandaki baba figürünün taşıdığı sembolik anlam; “resmî ideolojinin, sindirmenin bir tür projeksiyonu. Korkunun sahibi de değil, yaratıcı”dır (Öztop, 2007, s. 65). Keza egemen güç elinde korku “aslında her şeyden önce, psikolojik, sosyolojik, sosyal ve siyasal gerçekliği yaratan kurucu, yaratıcı ve üretici bir unsurdur, dinamiktir” (Başaran, 2019, s. 76). Romanda Sude'nin henüz çocukluk döneminde basit bir olay yüzünden akrabalarının önünde babasından yediği dayak, babasının otoriter gücünü fiziki darp/şiddet üzerinden kabul ettirmesiyle ilişkilendirilebilir:

“Oklavayı getir” dedi babamın sesi. Annem onun yüzüne baktı çaresizce. “Getir dedim!”

‘Yat yere!’

Herkes seyretti. Misafir gelen dayımlar, çocuklar. Kimse ne ağzını açabiliyordu ne de kalkıp onun elinden oklavayı alabiliyordu. Hiç sesim çıkmadı. Nihayet oklava kırıldı. Babamın kolu oklavanın elinde kalan yarısıyla havada kaldı” (Özdem, 2007, s. 34).

Sude'nin babasından gördüğü şiddet ve hissettiği korku, onun üzerindeki teslimiyet duygusunun pekişmesine yol açar. Ayrıca misafirlerden hiçbirinin babaya engel olmayışı/karşı çıkmayışı otorite karşısında sinmişliğin sembolik tasviri şeklinde yorumlanmaya müsaittir. Çocukluk döneminde annesiyle arasındaki mesafe ile babasından gördüğü fiziki ve psikolojik şiddet, gençlik yıllarında Sude'nin mutsuz bir ruh hâline bürünmesine sebep olur:

“Bunu söylemem gerek, hatta mutlaka söylemem gerek: iki korku arasında büyüdüm ben. Sonra korku benim sahibim oldu. Etten binama yerleşti. (...) İki korku arasında büyüdüm ben. Biri sevgiyi kaybetme korkusuydu. Diğeri babamın yoluma düşen gölgesinin saldıdığı korku” (Özdem, 2007, s. 36-37).

Sude'nin çocukluğunda yaşadığı bu travmatik olaylar, onu sadece ruhsal yönden etkilemez. Korkuları neticesiyle bedeninde de istenmedik durumlar ortaya çıkar. Karanlıktan, yalnızlıktan korkması, ilerleyen yaşına rağmen altını ıslatması ondaki bedensel ve ruhsal bozuklukların somut görünümleridir. Korku, kızgınlık ve utanç duygularının iç içe geçtiği anlarda Sude'nin bedenine ve duygularına yönelik olumsuz bir tavır geliştirdiği görülür:

“Bacaklarımın arasından sıcak, sıcacık bir sıvı tatlı tatlı akıyordu. Sonra yavaş yavaş soğukluk kaplıyordu bedenimi. Ve utanç. Korktuğum için mi, yoksa altıma işediğim için mi utanıyordum tam olarak bilemiyordum. Aslında arada söylemeyi unuttuğum başka bir duygu var. Kızgınlık. Korktuğum ve korkudan işediğim için kıızıyordum kendime. Ardından bu duygular birbirine karışıyor ve korku, kızgınlık derken müthiş

bir utançla doluyordum. (...) Bazen bağ evinden de korkardım. İliğimi kemiğimi ele geçiren gece korkusu yüzünden altıma kaçırdım” (Özdem, 2007, s. 41).

Çocukluk döneminin kritik evrelerinde menfi tecrübelerle sınanan Sude, nefretini ya da kızgınlığını korkularına neden olan kişilere yöneltilen bilinçdışı kendisini sonraki yıllarda olumsuz etkileyecek düşünce ve deneyimler biriktirir. Çocukluğa has saflık ve itaat durumu bu birikimin katlanarak oluşumunda etkili olsa da mekân-insan ve insan-insan ilişkisindeki problemler anne ve özellikle baba figürlerinin sağlıklı bir kimlik inşasında ne denli önem taşıdığını bir kez daha göstermiş olur.

Roman içerisinde kalıtım faktörü üzerinden korku duygusu üzerine yoğunlaşıldığı dikkat çeker. Sude, annesinin yaşadığı bir olay sonrası ortaya çıkan travmatik durumunu kendi ruh hâliyle özdeşleştirir:

“Daha sonra benim devralacağım, onu bilinçsizce ağlatan o kalıtımın, o bilinmeyen kalıtımsal acımın, korkunun tezahürüydü bunlar. (...) Kalıtım yalnızca kaş, göz, saç renginin, hastalıkların, belli davranış kalıplarının aktarıldığı bir zincir değil. Bu mirasla bize geçmiş yaşam deneyimleri, kimi duygular ve anılar da aktarılır. Bu büyümlü zincir bazen hiç aklımıza gelmeyecek biçimlerde dokunur bize, incecik sırlı çatlaklardan akar gelir” (Özdem, 2007, s. 18).

Alıntıyı önemli kılan nokta, korku hissinin izahında öznellikten nesnel gerçekliğe yönelerek tutarlı bir neden-sonuç ilişkisi kurulmasıdır. Şöyle ki anlatıcı tarafından, annesi ve kendisinde ortaklık arz eden ağlama krizlerini, anlamsız ve süreklilik gösteren korku hissinin salt dış etmenler ya da öğrenmelere bağlı kalmaksızın psikolojik açıdan da kalıtımsal şekilde aktarıldığını vurgulamasıyla işin ilmî boyutuna işaret etmiş olur. Ayrıca alıntıda korku türü Freud’un nedeni bilinmeyen, tanımlanamayan korku şeklinde izah ettiği (2014, s. 106) nevrotik korkuya uygun görünmektedir.

Modernizmle beliren kimlik bunalımı; arada kalmışlığın, aidiyet duygusunun yitimi, manevi değerlerden kopuş gibi problemler doğurur. Entelektüel tarzda bir bunalım olarak tanımlanabilen bu kimliksel sorun, kişide idealizm kaybı, uyumsuzluk, kayıtsızlık, kaçış, kayboluş gibi sorunsalların ortaya çıkışına zemin hazırlar (Göncü, 2021, s. 338). Varoluşçu kuram içerisinde insan merkezli tavrın yansımaları olarak da değerlendirilebilecek olan bu sonuçlar, Jean Paul Sartre’in felsefi anlayışına uygundur. Zira Sartre’ye göre “ilk insan vardır; yani insan önce dünyaya gelir, var olur, ondan sonra tanımlanıp belirlenir, özünü ortaya çıkarır” (2005, s. 63). Roman içerisinde anlatıcı tarafından tanrıya yönelik yapılan eleştirel söylem söz konusu bakış açısı ile paralellik göstermektedir:

“Ruhların bu kadar özgür olması bize yapılan en büyük kötülük. Bu neyin cezası? Sınırsız düşleri, düşünceleri, hayalleri böylesine sınırlı ve yetersiz bir kaba, bu bedenlere üfleme bir cezadan başka ne olabilir ki?” (Özdem, 2007, s. 94)

Modernizmle beraber öne çıkan pozitivist ve hümanist anlayışlar, din ve tanrı düşüncelerini salt bir yanılsama olarak değerlendirir. Çözümü ise insanın özünde, bilincinde arar. Romanın geneline sirayet eden atmosferi Sude’nin insani ve nesnel gerçeklere dayanan olaylar karşısındaki tepki ve hislerinin oluşturduğu düşünülürken, okurun, manevi dayanakların göz ardı edilerek kimlik arayışı çabasında bir şahıs portresi ile karşı karşıya bırakıldığı söylenebilir.

Kurgu ilerledikçe Sude’nin etnik kökenlerine dair araştırmaları ufak tefek sonuçlar verse de bunların hiçbiri onu tatmin edecek ayrıntılara sahip değildir. Bulduğu mezarlar, haçtan kolyeler, döneme tanıklık etmiş eski komşusu ve birkaç kişi genç kızın zihnindeki sorulara cevap olamadığı gibi yeni sorular yaratır. Bu soruların da cevapsız kalışı ise mevcut belirsizliklere yenilerinin eklenmesine neden olup Sude’nin kimlik arayışında olumsuz ve yıkıcı etkilere yol açar.

Romandaki varoluşsal sorgulamaların ümitvar bir özellik gösterdiği ender noktalardan biri Sude'nin aşkı hissettiği bölümlerde ortaya çıkar. Daha çok sayıklamalar şeklinde açıklanan ve “sen” ifadesiyle kişileştirilen aşk, gerçekte düşün iç içe geçtiği bir atmosferde ele alınır. Buna rağmen aşkın yarattığı olumlu hava uzun sürmez. Zira aşk duygusu, Sude'nin mutluluğunu kaybetme korkusuyla bir araya getirilir. Sevdiği kişiyle ilişkisi süresince bir kaybetme korkusuyla yaşadığını ve nihayetinde bir hiçlik duygusuna kapılarak ölümü beklediği anlaşılır:

“Ben bir bütün olabilir miyim artık?

Aklıma sen uyandın ve hayat yolum daraldı.

Zaman geçsin diye bekliyorum yalnızca... Bütün yaptığım bu. Zamanın geçmesini beklemek” (Özdem, 2007, s. 96).

Ölüm duygusunu perçinleyen kaybetme korkusu, aşkın verdiği huzura rağmen genç kızın benliğinde hâkimiyet kurar. Melankolik hâlin ayırt edici özelliklerinden biri olarak da değerlendirilebilecek bu duygu karmaşası, Sude'nin depresif ve disforik bir mizaca da sahip olduğunu düşündürür (Karadeniz, 2021, s. 639). Nitekim Sude, pesimist bir ruh hâliyle kendisine ve çevresine yönelik olumsuz bir tavır takınır, yabancılaşma hissiyle “öteki”leşir. Sonuç olarak vazgeçiş, umutsuzluk, korku gibi duyguların elinde nihilist bir düşünce yapısıyla ölümü bekler.

Özetle Sude, benlik arayışına giriştiği ilk andan nihilist bir kimliğe büründüğü son ana dek arayışlarından vazgeçmemiş ve bilinç düzeyinde çevresine göre daha farkındalık sahibi bir karakter olarak çizilmiştir. “Hafıza” kavramı ile çocukluğuna dönen genç kız, “kolektif bilinçdışı”nın menfi tesirlerini etnik kökeninden dolayı yaşadığı zorluklarla anlamlandırmaya çalışır. Kendini gerçekleştirme sürecinde özgür bir “ben” kazanma çabaları ise geçmişindeki “nevroz” ve “korku”larının elinde yok olup gider. Zihnini meşgul eden soruların yaktığı ilk kıvılcım zamanla harlanarak içini kavuran bir ateşe dönüşür. Hayalleri, rüyaları, geleceğe dair umutları zamanın acımasız yok edişi içinde küllenir ve nihayetinde kaybolur. Bu bakımlardan Sude, modern çağın toplumdan bireye ve bireyden topluma doğru açılmaman birçok problemine maruz kalmış portresini temsil etmektedir. Korku çağının kendine has özelliklerinin somut görünümlerinin işlendiği *Korku Benim Sahibim* romanı, başta Sude olmak üzere kişi kadrosundaki tipler aracılığıyla bireyler üzerinde nasıl etkiler yarattığını okurların dikkatine sunmaktadır.

Sonuç

Modern Türk edebiyatı içerisinde üretken isimlerden biri olan Filiz Özdem kaleme aldığı eserleri ve özellikle romanları ile ön plana çıkar. Kadın, aşk, arayış, yalnızlık, ölüm, zaman gibi temalar üzerine inşa edilen romanların çoğunda benzer bir kurgusal yapıdan söz etmek mümkündür. Felsefeci kimliği, dili kullanma becerisi, sosyal meseleleri bireysel hassasiyetlerle harmanlayarak işlemesi Özdem'in eserlerindeki özgün tarafları oluşturmaktadır.

Çoğu modern roman kimliğindeki eserlerinde ele aldığı ferdî duyuş, hissediş ve yaşatış biçimi *Korku Benim Sahibim* romanında da açıkça gözlemlenir. Romanda tarihsel bir realite olan zorunlu Ermeni Göçü meselesi yarattığı psikolojik tesirler ışığında ele alınır ve çoğu zaman sembolik düzeyde eleştirilir. Kitlesel baskı, şiddet ve dejenerasyon etnik kimlik sorgusu ile kurguya eklenir. Ne var ki eserin ana mevzusu bu husus değildir. Sude isimli genç kızın ruhsal çatışmaları etrafında yaşadığı çıkmazlar, benlik arayışı, yabancılaşma hissi kurgusal ve tematik yapının şekillenmesini sağlayan asıl değişkenlerdir. Söz konusu değişkenlerin işlevsellik kazanmasında ise korkunun egemen duygu olarak öne çıktığı dikkat çeker. Annesi ile yakın olmayışı, babasından gördüğü şiddet, etnik kimliğindeki belirsizlikler, toplumsal dışlanmışlık düşüncesi romanda başkişinin giriştiği benlik arayışı serüveninde travmatik, nevrotik durumların önünü açarak sürecin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olur. Geçmiş,

şimdi ve gelecek üzerine inşa edilmeye çalışılan sağlam bir benlik edinme çabası, yaşanan ve düşünülenler nedeniyle amacına ulaşmaz. Romanın başından sonuna dek süregelen varoluşsal arayışlar, belirtilen sonuçsuzluklar sebebiyle başkişiyi nihilistik bir ruh hâline büründürür. Ayrıca romanda din, tanrı gibi manevi sığınaklara eleştirel bir tavrın geliştirilmesi de benlik kazanma çabasındaki başarısızlıkta işlevsellik taşır.

Son tahlilde denebilir ki *Korku Benim Sahibim* romanı, modern çağın yıkıcı etkilerini daha çok bireysel hassasiyetler etrafında ele alan, korku duygusunun farklı görünümleri odağında tasarlanan aynı zamanda sunduğu psikolojik ve sosyolojik içerikle özgünlük kazanan bir eser olarak dikkate değerdir.

Finansman

Finansal destek alınmamıştır

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 4 Kaliteli Eğitim

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 5 Cinsiyet Eşitliği

REFERANSLAR

- Atlı, F. (2017). Abdullah Efendi'nin rüyaları hikâyesinde korkunun hükümranlılığı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (42), 201-230.
- Aydın, S. (2015, 18 Haziran). Bizi inciten aşk değil, *Evrensel*. Erişim Adresi: <https://www.evrensel.net/haber/253943/bizi-inciten-ask-degil>
- Başaran, H. A. (2019, Ekim). Thomas Hobbes'ta korku duygusunun işlevi. *HFSA- Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, (29), 68-76.
- Cebeci, O. (2009). *Psikanalitik edebiyat kuramı*. İstanbul: İthaki Yay.
- Celal, M. (2022, 11 Mart). Hayat beyhude bir iç çekiş miydi?. *Hürriyet Kitap-Sanat*. Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/kitap-sanat/hayat-beyhude-bir-ic-cekis-miydi-42020331>
- Freud, S. (2004). *Psikanaliz üzerine* (A. A. Öneş, Çev.). İstanbul: Say Yay.
- Freud, S. (2014). *Ket vurma belirti ve korku* (L. Yarbaş, Çev.). İzmir: İlya Yay.
- Furedi, F. (2001). *Korku kültürü* (B. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Göncü, M. (2021). *Korkunun edebi görüntüleri*. Ankara: Hece Yay.
- Gupta, M. K. (2009). *Korkuyu nasıl yeneceksiniz?*. İstanbul: Bilim Teknik Yay.
- Güngör, F. Ş. (2023). Türkiye'de varoluşçuluğun ilk alımlanışına dair Joachim Ritter çerçevesinde bir değerlendirme. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 7(2), 114-130.
- Heiremans, D. (2007- 2008). *Memory in Kazuo Ishiguro's when we were orphans and a pale view of hills*. Gent: Universiteit Gent.
- Jung, C. G. (2009). *Dört arketip* (Z. Aksu Yılmaz, Çev.). İstanbul: Metis Yay.
- Kantarcıoğlu, S. (2009). *Edebiyat akımları Platon'dan Derrida'ya*. İstanbul: Paradigma Yay.
- Karadeniz, M. (2021). Karanlık bir ruhun ıstırabı: Halit Asım ve şiiri üzerine bir inceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 631-646.
- Karataş, T. (2001). *Ansiklopedik edebiyat terimleri*. İstanbul: Perşembe Yay.
- Keser, A. (2022). Nietzsche'nin Üstinsanına Karşı Stoa'nın Bilgesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 6(1), 52-64.
- Kolektif (2023, 12 Aralık). Korku benim sahibim. *İnsanokur*. Erişim Adresi: <https://www.insanokur.org/korku-benim-sahibim-filiz-ozdem/>
- Krishnamurti, J. (2006). *Bilinmeyene açık olmak, korku sorunu, güvenlik diye bir şey var mı?* (S. Toksoy, Çev.). İstanbul: Sistem Yay.
- Kulak, A. (2022). Yazmak benim için şizofrenik bir durum. *Litera edebiyat*. Erişim Adresi: <https://www.literaedebiyat.com/post/filiz-ozdem-butun-atesler-sondogunde>
- Moran, B. (2009). *Edebiyat eleştirisi ve kuramları*. İstanbul: İletişim Yay.
- OSHO (2010). *Korku -yaşamın güvensizliklerini anlamak ve kabullenmek-* (M. Duygun, Çev.). İstanbul: Butik Yay.
- Özdem, F. (2007). *Korku benim sahibim*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Öztop, Erdem (2007, Eylül/Ekim/Kasım). Kabuslarımızı anlatabilseydik, birbirimizi anlamak daha kolay olabilirdi. *Hürriyet Gösteri*, 291, 62-65.

- Sağır, A. & Aktaş, Z. (2017). Pastoral sessizlik: bir korku sosyolojisi denemesi. *Turkish Studies*, 12(29), 457-486.
- Sartre, J. P. (2005). *Varoluşçuluk* (A. Bezirci, Çev.). İstanbul: Say Yay.
- Taine, H. A. (1920). *History of English Literature*. Vol. 1, London.
- Tosun, N. (2011). *Modern öykü kuramı*. Ankara: Hece Yay.
- Turna, M. (2020). Edebiyat ve psikanaliz üzerine. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 4(1), 1-17.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yeter Şahin, G. B. (2019). *Türk postmodern anlatılarında modernizm eleştirisi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Yılmaz, O. (2010, 19 Mart). Üçlemenin sonunda, bir hüznü aşk ve veda. *Sabit Fikir*. Erişim adresi: <https://www.sabitfikir.com/elestiri/uclemenin-sonunda-bir-huzunlu-ask-ve-veda&referer=81590>

EXTENDED ABSTRACT

Filiz Özdem, one of the prolific figures in modern Turkish literature, produces works in various genres such as novels, poetry, translations, city monographs, essays, and academic studies. While she gained recognition for her city monographs, she achieved fame primarily through her novels, many of which stand in a modernist vein. It is possible to identify a common fictional and thematic structure in her novels that largely aligns with modernist tendencies. The realistic portrayal of human psychology alongside the indirect portrayal of social issues through symbols constitutes the distinctive aspects of Özdem's literary identity. Her success in language and style is noteworthy for combining the quest for perfectionism with the intimate atmosphere of everyday language. When examined in the context of her novels, concepts such as loneliness, alienation, marginalizing, love, death, time, fear, and women emerge as fundamental variables shaping both the fictional and thematic structure. Additionally, problems carrying social reality are explored around individual sensitivities in the author's aesthetic sensitivity. Adopting a more individualistic approach, Özdem constructs human psychology on the conflicts experienced in a person's inner world. Focusing on situations rather than events, the author employs narrative techniques characteristic of the modern novel according to the content of the works. Stream of consciousness, internal monologue, thinking based on associations, and dialogues are presented to the reader through dreams, fantasies, murmurs, and/or daydreams. Human-space, human-object, and human-human relationships provide depth to the work on a multi-dimensional and associative level, allowing for plural readings.

The first book of the series written under the title "Veda Üçlemesi," the novel "Korku Benim Sahibim", is the author's first work written in 2007 and generally possesses a modernist style. This article primarily focuses on the "Korku Benim Sahibim" novel, which embodies many of the aforementioned characteristics. The plot constructed around the emotion of fear is shaped through the experiences, thoughts, and feelings of the main character, drawn as a character from her past to the period the protagonist lives in. Traumatic events experienced during childhood, uncertainties about her ethnic background, and concerns about her future prevent the young girl named Sude from developing a healthy self. Sude, attempting to overcome the challenges in her quest for self-realization, becomes increasingly isolated and alienated in the hands of her fears due to the sense of individual and societal exclusion. At this point, the various manifestations of the emotion of fear become the focal point of the novel. Psychological and physiological violence she suffered from her father, and societal pressure suffered by her ancestors due to their ethnic background, hinder the construction of a positive identity in her. Seeking answers to questions in her mind, the young girl becomes more isolated under the shadows of her fears and uncertainties, eventually adopting a nihilistic state of mind.

Therefore, a descriptive method, one of the qualitative research methods, has been preferred throughout the examination. Literature review, psychoanalytic theory, and, when necessary, the theory aiming to examine social reality in terms of race, time, and environment have been consulted. The conceptual framework takes into account the concepts in the works of figures such as Sigmund Freud and Hippolyte Taine. Elements carrying aesthetic value in a symbolic context in the novel are mostly attempted to be related to theoretical-based conceptual variables such as "self," "consciousness," "collective unconscious," "memory," "neurosis," "fear," "race," and "environment." Additionally, traces of existentialism and nihilism movements are evidently found in the novel. As a result of the analyses, it is understood that "Korku Benim Sahibim" depicts content suitable for an individual who has fallen into hopelessness within the impasses created by the modern age and the societal structure. While doing so, the author has chosen fear as the dominant element, thus concluding that she has crafted the novel in the identity of a modern novel that examines the inner world of humans from different perspectives through psychological elements. The primary motivation for preparing this article is the absence of any scientific study about the author and her successful handling of the emotion of fear from various angles.

Magazin Programlarının Kadın Ünlüleri Sunuş Biçimlerinin Karşılaştırılmalı Analizi

Hilal TAŞKIN

Dr. Bağımsız Araştırmacı

Makale Bilgisi

ÖZET

Geliş Tarihi: 06.03.2024
Kabul Tarihi: 19.12.2024
Yayın Tarihi: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:
Magazin,
Magazin haberciliği,
Magazin programları,
Mahremiyet,
Ünlü kadınlar.

Bu çalışmada; medyanın yönlendirme yönü göz önünde bulundurularak, Söylemezsem Olmaz ve 2. Sayfa isimli magazin programlarında etik değerler çerçevesinde kadın ünlülerin yaşantılarına dair haberlerin sunuluş biçimlerinin incelenmesi hedeflenmiştir. Amaçlı örneklem yöntemi benimsenerek 2018 - 2023 yılları arasında çekilmiş olan 6 Söylemezsem Olmaz; 6 2.Sayfa şeklinde 12 program bölümü, 3 ünlü kadını-Gülben Ergen, Gülşen, Hadise- konu alan haberler çalışmanın örnekleme olarak seçilmiştir. İçerik analizi yöntemiyle yapılan program incelemelerinde; Söylemezsem Olmaz programında kadın ünlüler üzerinden aktarılan ahlaki ilişkilendirmelerin subjektif, alaycı ve küçümseyici bir üslupla ortaya konduğu saptanırken; 2. Sayfa programında yapılan ünlü sunumlarında söz konusu kişilere de söz hakkı tanınmakta ve haberlerin detaylarına dair bilgilere başvurulmaktadır. Bu bağlamda programda kişilik haklarına ve mahremiyete dair daha objektif ve saygılı bir yaklaşım sergilendiği söylenebilmektedir. Diğer yandan çalışma sonucunda ulaşılmış olan bir diğer önemli olduğuna inanılan husus ise programlarda ünlü kadınların ahlaki değerlerden yoksun, evli kadın, sadakatli kadın, sadakatli arkadaş, dürüst insan rollerinin gereklerini taşımadığı yönünde toplumu yönlendirici bir program dilinin benimsenerek dışlayıcı -karşı- bir duruş sergilenmesi olarak not edilmiştir.

Comparison of the Ways of Magazine Programs Presenting Famous Women

Article Info

ABSTRACT

Received: 06.03.2024
Accepted: 19.12.2024
Published: 31.12.2024

Keywords:
Magazine,
Tabloid journalism,
Magazine programs,
Privacy,
Famous women.

In this study; it is aimed to examine the way of presenting news about the lives of female celebrities by associating them with ethical values in the magazine programs named Söylemezsem Olmaz and 2. Sayfa. Using the purposeful sampling method, 12 episodes of the programs Söylemezsem Olmaz and 2. Sayfa, which are about Gülben Ergen, Gülşen and Hadise, were selected as samples (6 episodes each). In program reviews conducted using the content analysis method; It has been determined that the social norms conveyed through female celebrities in the program Söylemezsem Olmaz are presented in a subjective, sarcastic and condescending manner. In the 2. Sayfa, people are given the right to speak in celebrity presentations and information about the details of the news is consulted. It can be interpreted that the 2. Sayfa has a more objective and respectful approach to personal rights and privacy. In addition to all this, it has been observed that famous women in the programs do not fulfill the requirements of the roles of married, faithful women, good mothers, loyal friends and honest people, and a program language that directs society is adopted.

Bu makaleye atıfta bulunmak için:

Taşkın, H. (2024). Magazin Programlarının Kadın Ünlüleri Sunuş Biçimlerinin Karşılaştırılmalı Analizi. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(2), 400-424. <http://dx.doi.org/10.51117/metder.2024.82>

* Sorumlu Yazar: Hilal TAŞKIN, hilalkarakas0@gmail.com

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

GİRİŞ

Günümüz teknolojilerinin pek çok alanda olduğu gibi medyayı da farklı bir söylem ve iletişim diline dönüştürdüğü görülmektedir. Bilgi alma tercihlerinin yerini eğlence amaçlı izleme alışkanlıklarına bıraktığı gözlenirken eğlence amacını besleyen haber, program ve diğer yapımların magazinsel içeriklerle donatıldığı izlenmektedir. Magazin haberleri, magazin temalı gazete köşeleri, ünlülerin hayatlarının detaylı bir şekilde işlendiği gazete ekleri, magazin ekseninde gelişen programlar, magazin etkisinin hissedildiği yarışma ve haber programları serbestleşme sonrası gelişimi devam eden eğlence kültürünün ürünleri olarak görülmektedir. Pek çok medya sisteminin şekillenmesinde etkili olan magazinsel haberciliğin, kolay anlaşılabilir basit bir dile ve bol fotoğraflı, görselli bir içeriğe sahip olduğu yaşanan diğer değişiklikler olarak sıralanabilmektedir.

Literatür ve metodoloji kısmına geçmeden önce bütünlük sağlaması adına magazin konu başlığı altında yapılmış olan çalışmaların ortaya konmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Magazine dair ortaya konmuş olan literatür incelendiğinde; Instagram üzerinden yapılan magazin haberciliği (Çetinkaya, 2020); Türk basınında magazin (Büyükbaykal & Büyükbaykal, 2007); magazin haberlerinin okur üzerinde oluşturdukları etkiler (Begtumur & Mazıcı, 2019; Begtimur & Mazıcı, 2020); pandemide magazin haberciliği (Ayhan & Demir, 2020); magazin gazeteciliğinde etik (İlhan & Görgülü Aydoğdu, 2017; Akpınar, 2021; Çiftçi, 2017); yerel magazin dergiciliği (Dağtaş & Aydın, 2017); magazin dergiciliği (Söğüt & Aktaş, 2018); magazin kültürü ve televizyon (Şentürk, 2010); Televole magazin programcılığı (Kılıcıgil, 2003) konularında belirtilmiş olan araştırmacıların çalışmalarının yapıldığı tespit edilmiştir.

Yapılması planlanan bu çalışmada, çeşitli magazin haberlerinin yorumlandığı magazin programlarında yorumcuların söylemlerinin içerik ve üsluplarının mahremiyete saygı hususunda sahip olduğu özelliklerin betimleyici içerik analizi yöntemi kullanılarak tespit edilmesi amaçlanmıştır. Amaçlı örneklem yöntemi benimsenerek *Söylemezsem Olmaz* ve *2.Sayfa* adlı magazin programları bünyesinde Gülben Ergen 2; Gülşen 2; Hadise 2 olmak üzere 3 ünlü kadın ünlünün hayatlarına dair haberlerin işlendiği 6'şar bölümün incelenmesi uygun görülmüştür. İncelenen program bölümlerinde konuya dair geçmekte olan yorumların ve ünlülerin sunuluş biçimlerinin taşıdıkları özelliklere dair *Programda yapılan yorumlarda objektif bir tutum hakim midir?, Yorumcular değerlendirmelerinde nasıl bir üsluba sahiptir?, Yapılan yorumlarda özel hayat sınırlarına saygı unsuru gözetilmiş midir?, Programda yapılan yorumlarda vurgu yapılan etik değerler nelerdir?, Programda kadın ünlüler üzerinden yapılan yorumlar, toplumu yönlendirme noktasında nasıl değerlendirilmektedir?* şeklinde 5 temel sorunun cevabı aranacaktır.

Bu araştırmanın literatüre faydalı bir kaynak olacağı umulmaktadır. Magazin alanında yaşanan pek çok olay ve medyada üretilen pek çok yapım bulunmaktadır. Bununla birlikte alana dair yapılan çalışmaların nadir olduğu görülmektedir. Magazin temelli bu yapımların incelenmesinin alan yazına katkı sağlayacağına inanılmaktadır. Ortaya konmuş olan sebeplerden dolayı yapılmış olan çalışmanın nadir ve kıymetli olduğu düşünülmektedir. Daha sonra üretilecek çalışmalarda incelemelerin daha geniş örneklerde yapılması ve farklı perspektiflerden değerlendirilmesinin daha kapsamlı çalışmaların ortaya çıkmasını sağlayacağına inanılmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Günümüz toplumuna erişene değin pek çok alışkanlığımızın değiştiği aynı zamanda dönüştüğü bilinmektedir. Güncel formunda farklı şekillerde yaşanan alışkanlıklarımızdan birisinin de izleme kültürümüz olduğu gözlenmektedir. İzleme alışkanlıklarımızda tüketimin artması temeliyle inşa edilen magazin haberciliği ve programcılığını detaylandırmadan önce magazin kavramı ve özelliklerinin açıklanması gerektiği düşünülmektedir. Belge (1997) magazin kavramının, hazine kelimesiyle aynı

kökten geldiğini Arapça' ya dayandığını belirtirken; biriktirme, saklama ihtiyaçlarının görüldüğü mahzen sözcüğünün de çoğul ifadesi olduğunu ortaya koymuştur. Diğer yandan Çetinkaya (2020) magazin kelimesinin kökeninin Fransızca 'da 'dükkan' sözcüğüyle benzer anlamları karşıladığını söylemiş, yine eşyaların içine konulduğu, alınıp satıldığı yer olarak anlam kazandığını belirtmiş dergileri niteleyen söyleyişinin de bu anlamlar çerçevesinde geliştiğini iletmiştir. TDK'ye (2023) göre ise "Halkın çoğunluğunu ilgilendirecek, çeşitli konulardan söz eden, bol resimli yayın ve genellikle sanat, eğlence ve spor dünyasında tanınmış kişilerle ilgili haber ve yorum" şeklinde açıklanmıştır. Sarı basın, bulvar, tabloid, boyalı basın, sansasyonel haber isimlendirmeleriyle de görülmekte olunan magazin, sansasyonel olaylar veya yalan haberler barındıran bir gazete olarak da tanımlanabilmektedir (Soygüder, 2003).

Ortaya konmuş olan tanımlardan, değişen kültürel sistemlere rağmen magazin benzer anlamları nitelediği gözlemlenebilmektedir. Görsel yanının gücüne yapılan vurguya, 'diğer' insanların hayatlarına dair bilgilerle birlikte pek çok şeyi bünyesinde barındıran yanı da eklenerek varlık gösterdiği, yoruma, izlemeye, habere konu edilmeye müsait bir tür olduğu anlaşılmaktadır.

Magazin ekseninde yapılan haberler ve türevi olan izleme alışkanlıklarının diğer türlerden ayrılan özellikleri bulunmaktadır. Begtimur ve Mazıcı (2019) yapmış oldukları çalışmada magazin haberlerinin güzel vakit geçirme, eğlenme amaçlarına hizmet ettiğini ortaya koyarken kolay anlaşılabilen, bireyleri gerçek hayattan uzaklaştıran ve merak duyguları besleyen bir tür olduğunu da ifade etmişlerdir. Yazarların ortaya koyduğu özellikler göz önünde bulundurulduğunda magazin bilgilendiriciliğinden çok eğlendirici yönünün bireylere hizmet ettiği ve tercih sebebi olmasını sağladığını anlaşılmaktadır. Haber ile magazin haberi arasındaki oluşmuş olan ciddiyetten uzak olma yönündeki algının sebebi olarak bilgilendirici içeriklerden uzak bir yapıya sahip oluşu gösterilmektedir (Turner, 2014). Yazarın dikkat çekmiş olduğu noktada magazin haberlerinin eğlence temelli yapılarının çokça izlenmesine rağmen toplum nezdinde ciddiye alınmaya değer bulunmadığı belirtilmektedir.

Magazin haberlerinin, toplumsal yapı farklılıkları hususunda tetkik eden, değer yargılarının değişmesini sağlayan ve hızlandıran bir yanı olduğu belirtilmektedir (Büyükbaykal & Büyükbaykal, 2007). Ünlü isimlerin hayatlarını konu alan magazin haberleriyle yeni yaşam biçimleri ortaya konmaktadır. Ünlü olamayan bireylerin bu duruma karşı verdikleri reaksiyonların ise toplumsal yapıyı şekillendirdiği gözlenmektedir. Aynı zamanda ünlü hayatlarının olumsuz taraflarına odaklanan haberlerde bireylere dair çeşitli değerlendirme ve yönlendirme yapılabildiği izlenmektedir. Diğer yandan günlük hayatta karşılaşılan pek çok sorundan kendini soyutlamak isteyen bireylerin, daha renkli ve kolay olduğuna inanılan bu hayatları izlenmeye değer bulunduğu ortaya koymuş olan özelliklerden çıkarılan bir diğer önemli unsur olarak görülmektedir. Oskay (2000) bireylere gösterilen yeni ve farklı yaşam biçimlerinin onları reel yaşantıdan uzaklaştırdığını ifade etmiştir.

Magazine dair toplumun beslediği ciddiye alınmaz bir imaj algısının sektör bünyesinde de benimsendiği bilinmektedir. Dubied ve Hanitzsch (2014) magazin, gazetecilik alanında birtakım tartışmalara sebep olduğuna vurgu yapmıştır. Yazarlar görüş farklılıklarına magazin içerik ve aktörlerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Ünlü bireylerin yaşamlarını konu alan magazin içerikleri gerçek yaşamdan kopuk olmakla eleştirilmekte; yapılan faaliyetler gazetecilikten uzakta bulunmaktadır. Görüş farklılıklarının sebeplerini ortaya koyan yazarların değindiği diğer noktaların kişisel mahremiyet sınırlarının ihlali ve gazetecilik normlarının dışında bir duruş sergilenmesidir. Ortaya konmuş olan bu nedenler, magazin haberciliğinin reklamcılık veya halkla ilişkiler çalışmaları bünyesinde kabul edilmesine doğru karşıt görüşlerin olduğunun bilgisinin edinilmesini sağlamaktadır. Basit bir dili olduğu, görsel temalardan ibaret içeriği kalitesiz bulunan magazin haberciliğine karşı İlhan ve Görgülü Aydoğdu (2017) kaliteli magazin haberlerinin de yapılabileceğine ve magazin kapsamının genişliğine dikkat çekmişlerdir.

Magazin haberciliğinin meydana çıkış serüveni araştırıldığında Sanayi Devrimi ve sonrasında post modern bir yapıya dönüşen toplumsal yapının taşıdığı özelliklerin etkili olduğu gözlenmektedir. Çiftçi (2017) magazin haberlerinin hâkim söylem dilinin 19. yüzyıl başlarında Sanayi Devrimi'yle meydana gelen kitle toplumu yapısı ve kitlesel tüketime dikkat çekmektedir. Yazar, değişen teknolojik imkanların toplumu, kolay ve çabuk tüketilebilir ürünlere geçişi gibi söylemlerinde de basitleştirici ve popülist bir üsluba bürünmesine neden olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda yazar, 1980'lerden sonra popüler bir iletişim aracı haline gelen televizyonların rekabeti de beraberinde getirdiğini söyleyerek magazin bu rekabet ortamında dikkat toplama, izlenirliği artırma unsuru olarak kullanıldığını ortaya koymuştur. Söğüt ve Aktaş (2018) ise 1980'lerde hız kazanan serbestleşme çalışmalarının, Cumhuriyet'in ilanını takip eden süreçte, fikir temelli çalışmaların gelişmeye başladığını belirterek magazin de bu dönemde Türkiye'de popüler bir kimlik kazanmaya başladığına vurgu yapmaktadır. Bununla beraber Dünya basınında da Avrupa ve ABD kaynaklarının magazin basınına temel oluşturduğu yazar tarafından ortaya konan bir diğer husus olmuştur. 1980 sonrası hızla artan magazin ve magazinleşme olgusunun haberlerle birlikte programlarda, genel yayın politikalarında da etkili olduğu gözlenmektedir.

Günümüzde magazin gazeteciliğinin yanında magazin programcılığı, magazinleştirilmiş program formatları ve daha birçok magazine adapte edilen medya sistemlerinin var olduğu görülmektedir. Çaplı (2002) magazine duyulan bu ilgiyi, kurumlar açısından ekonomik oluşuna bağlarken, basit yapısı nedeniyle özel bir hedef kitleye hitap etmiyor oluşunu işaret etmektedir. Yazar aynı zamanda çalışmasında izleyicinin özel bir çaba sarfetmeden izlemeyi tercih ettiği magazin temelli yayınların kurumlar tarafından üretilmeye devam etmesini sağladığını ortaya koymaktadır. Üretim kurumları açısından ekonomik faydalar sağladığının bilindiği magazin programlarında işlenen konuların toplum nezdinde ifade ettiği anlamlar bulunmaktadır. Bireylerin toplumun bir parçası olarak izlediği magazin temelli yayınların içeriklerini etik değerler süzgecinden geçirdiği ve kendi muhakemesini yaptığı görülmektedir. İlhan ve Görgülü Aydoğdu (2017) etik konusunun artan magazinleşen haber kültürüyle birlikte önem kazanan bir husus haline geldiğini ifade ederek medyada yapılan yalan haber, özel hayata karşı alınan saygısız tutumlar, izlenme ve ekonomik kaygıların bireyleri medyaya güvensiz bir hale getirdiğini belirtmiştir. Türkiye'de özellikle 2000'li yıllarda hâkim olan *Televole* magazin kültürüyle toplumsal değerlerin yeniden inşasının sağlanmaya çalışıldığı gözlenmektedir. *Televole* ve benzeri magazin programların ünlü bireylerin zenginlik içinde yaşadığı, her gece alkollü mekanlarda vakit geçirdiği, kadın ve erkeklerin kısa periyotlarla farklı bireylerle duygusal ilişkiler yaşadığı, giyim ve tutumlarda kadının metalaştırıldığı bir tablo sunduğu izlenmiştir. Kadın ve erkek rollerinin toplumsal değerlerden uzaklaştırıldığı görüldüğü bu programların ardından günümüzde yapılan magazine gelindiğinde ise ahlaki değerler üzerinden ünlü bireylerin yaşamlarının mercek altına alındığı yapımların mevcut olduğu bilinmektedir. Magazin özel hayat üzerindeki tahakkümüne dair (Soygüder, 2003) yapmış olduğu çalışmada çeşitli teknolojik imkanlarla mahremiyet sınırlarının tehdit edildiğini belirtmiştir. Magazin almış olduğu tehditkâr tutumun çeşitli eko politik sebepleri olduğu düşünülmektedir. Taş (2012) ise etik değerleri ve mahremiyeti yok sayan magazin kültürünün toplumun bilme hakkı gerekçesiyle mantıksal bir çerçeveye oturtulmaya çalışıldığı ifade etmiştir. Yazarın toplumun ünlü isimlerin hayatlarına dair oluşan merakı çerçevesinde gelişen haber alma hakkına yapılan vurgusunu Çaplı (2002) desteklemekle birlikte ünlü olmayı seçen bireylerin özel hayatlarının gizliğinden feragat ederek bilinçli bir durum yarattıkları gerekçesini de ortaya koymaktadır. Her ne kadar istekli bir seçim çerçevesinde oluşturulmuş olurlarsa olsunlar ünlülerin hayatlarının incelenmesinde ve izleyiciye sunulması aşamasında belli kriter, etik değerler ve saygı unsurunun etkili olması gerektiği düşünülmektedir.

METODOLOJİ

Bu kısımda çalışmanın amacı, örnekleme ve yöntemi açıklanacaktır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada; medyanın toplumu yönlendirme yönü ve etik değerler çerçevesinde ilişkilendirmeleri bağlamında, Söylemezsem Olmaz ve 2. Sayfa isimli magazin programlarında kadın ünlülerin yaşantıları üzerinden ortaya konuluş biçimlerinin sahip olduğu özelliklerin incelenmesi amaçlanmıştır. Farklı konu başlıklarında magazin haberlerinin yorumlandığı programlarda yorumların ve sunuş biçimlerinin içerik, üslup ve mahremiyete saygı hususlarında sahip olduğu özelliklerin tespitinin yapılması planlanırken ahlaki değerlerle ilişkilendirilme durumu da ulaşılmaya hedeflenen hususlardandır. Araştırmada cevabı araştırılan sorular şu şekilde sıralanabilmektedir:

1. Programda yapılan yorumlarda objektif bir tutum hâkim midir?
2. Yorumcular değerlendirmelerinde nasıl bir üsluba sahiptir?
3. Yapılan yorumlarda özel hayat sınırlarına saygı unsuru gözetilmiş midir?
4. Programda yapılan yorumlarda vurgu yapılan etik değerler nelerdir?
5. Programda kadın ünlüler üzerinden yapılan yorumlar, toplumu yönlendirme noktasında nasıl değerlendirilmektedir?

Araştırmanın Evreni, Örnekleme ve Sınırlılıkları

Araştırmanın evrenini magazin programları oluşturmaktadır. Türkiye’de ve Dünyanın pek çok ülkesinde gündüz kuşağı bünyesinde yapılmakta olan magazin programları evreninden Söylemezsem Olmaz (2013’ten 2023 yılına değin) ve 2. Sayfa (2015’ten 2023 yılına değin) adlı magazin programları kapsamında, Gülben Ergen 2; Gülşen 2; Hadise 2’şer bölümü olmak üzere 3 kadın ünlünün haberlerini içeren 12 bölümün incelenmesi uygun bulunmuştur.

Programların ortalama 1 saat 30 dakika süren bölümleri içerisinde araştırma konusuyla ilişkili olan kısımların, YouTube hesapları üzerinden izlenerek analiz edilmesi uygun görülmüştür. Zaman kısıtının etkisi, bölüm sayısının ve ünlü isimlerle ilgili yer verilen haber konularının çok sayıda oluşu sebepleri çerçevesinde 3 ünlü: 12 bölüm şeklinde çalışma örnekleminde sınırlamaya gidilmiştir. Örnekleme kapsayan programların seçiminde gün aşırı yayın yapan, hafta içi yayın yapan, gündüz kuşağında 8.30 - 12.00 saat aralığında yayın yapan, 5 yıldan uzun süredir yayın yapan şeklinde filtrelerle kısıtlamaya gidilerek 2013 yılından bu yana devam eden Söylemezsem Olmaz ve 2015 yılından bu yana devam eden 2. Sayfa programlarının incelenmesine karar verilmiştir. İnceleme alanı seçiminde YouTube kanalı üzerinden isimleri aratılan kadın sanatçılara dair ilk iki sırada çıkan haber program bölümleri inceleme örnekleme olarak seçilmiştir.

Gülben Ergen, Gülşen ve Hadise isimlerinin seçilmesi aşamasında farklı toplumsal roller (kadın, anne, eş, çalışan kadın) etkili olmuştur. İki magazin programında 4 rolü birlikte barındıran sanatçılar arasından araştırmaya konu olan sanatçılar yine amaçlı örneklem yöntemi benimsenerek seçilmiştir. Çalışmanın örneklemin belirlenmesinde homojen örnekleme ve ölçüt örnekleme yöntemlerinden faydalanılmıştır. Homojen örnekleme yöntemiyle benzer alanlarla faaliyet gösteren(şarkıcılık), durumuna sahip olan kadın ünlüler Gülben Ergen, Gülşen ve Hadise’nin konu edildiği haber yorum kesitleri incelenmek üzere belirlenmiştir.

Yağar ve Dökme (2018) homojen örneklemin belirlenen küçük alanın derinlemesine incelenmesi amacıyla tercih edildiğini ifade ederek karşılaştırma ve anlamlandırma aşamasında sağladığı faydalara işaret etmiştir. Yazarların ortaya koymuş olduğu olumlu yönler gözetilerek homojen

örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Aynı zamanda ölçüt örnekleme yöntemi kullanılarak da program içerisindeki konuyla ilişkili olan kısımların cevabı aranan sorular çerçevesinde incelenmesi sağlanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada verilerin analizinde kullanılacak yöntemin içerik analizi yöntemi olması uygun bulunmuştur. Seçilmiş olan program bölümleri nitel bir desende tasarlanan çalışma kapsamında betimleyici içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. *Söylemezsem Olmaz* ve 2. Sayfa magazin programlarını oluşturan bölümler arasından çalışma konusunun incelenmesi ve veri elde edilmesine uygun olduğu düşünülen 12 bölüm amaçlı örneklem yöntemiyle belirlenmiştir. Programın bölüm içeriklerinin taranması aşamasında son 5 yıl içerisinde haber konusu edilen ünlüler bünyesinde Gülben Ergen, Gülşen ve Hadise ile ilgili yapılan haberler kapsamında üç ünlü kadın ekseninde çalışmanın yapılması planlanmıştır. Programların incelenmek üzere seçilen 12 bölümünde, konu ve kapsamla ilgili olan kısımlarda ünlü kadınların sunuluş biçimleri incelenmesi planlanmıştır. İncelemeler 01.08.2023-20.10.2023 tarih aralığında gerçekleştirilmiştir.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Söylemezsem Olmaz Programı Bölüm Analizleri

Televizyonda yayınlanan bir program olan *Söylemezsem Olmaz*'ın seçilmiş olan bölümlerine aynı isimli YouTube kanalı üzerinden ulaşılmıştır (YouTube, 2022a; YouTube, 2017; YouTube, 2023; YouTube, 2022b; YouTube, 2022c; YouTube, 2022d). Program bölümleri 3'er defa izlenmiş, söz konusu örneklem dahilindeki kadın ünlülerin geçtiği kısımlar tespit edilmiştir.

Ünlü kadınların geçtiği kısımlara dair genel bilgiler *Söylemezsem Olmaz* ve 2. Sayfa haberleri olarak sırayla paylaşılacak olup, izlenen kısımlara dair bulgulara daha sonraki kısımda yer verilecektir.

İncelenmek üzere belirlenen bölümler ve elde edilen bulgular şu şekildedir:

SÖYLEMZSEM OLMAZ PROGRAM BÖLÜMLERİ

Gülben Ergen

Söylemezsem Olmaz 2017- Erhan Çelik'ten Gülben Ergen'e "50 Kuruş"luk Dava!

Görsel 1

Gülben Ergen 50 Kuruşluk Dava

Görsel 2*Gülben Ergen Penguenli Kartpostal*

Erhan Çelik'ten Gülben Ergen'e "50 Kuruş"luk dava!

113 B görüntüleme; 318 beğeni alan bölümde moderatör İlkay Buharalı, yorumcular Bircan Bali ve Nihat Doğan'dır. 2017 yılında çekilen bölümün kanalda sadece ilgili kesitine ulaşılabildiği. 20 dakika boyunca Gülben Ergen ve eski eşi Erhan Çelik arasında yaşanan hukuki gelişmelerle birlikte, sanatçının geçmiş yaşamı, eşi ile arasında yaşananlar, boşanma sürecinden önceki tutum ve davranışları değerlendirilmiştir.

Söylemezsem Olmaz 1 Aralık 2022- Gülben Ergen Ve Buket Aydın'ın Muhabbeti Seren Serengil'i Çok Sinirlendirdi! Sibel Can...!!!

Görsel 3*Gülben Ergen ve Buket Aydın Muhabbeti***Görsel 4***Buket Aydın 150 Kiloluk Kadın Haberi*

150 B görüntüleme; 753 beğeni alan program bölümünde Moderatör olarak Bircan Bali yer alırken Seren Serengil magazin gündemine dair yorumlar getirmektedir. Programda kadınların fiziksel görünüşleri, aile ilişkileri ve özel hayatlarıyla ilgili yorumlamalar yapılmıştır.

Gülşen

Söylemezsem Olmaz 8 Mart 2022 - Arda Kural- Gülşen'in Skandal Kucak Dansı Ağzıları Açık Bıraktı! Yorumcularımız Çılgına Döndü!

Görsel 5

Gülşen Bunu Da Yaptı Haberi

Görsel 6

Gülşen'in Sahnedeki Dansı

81 B görüntüleme; 506 beğeni alan bölümde moderatör Bircan Bali, yorumcular Arto Dalga, Seren Serengil, konuk yorumcu oyuncu Arda Kural'dır. 1 saat 31 dakika süren programın ilk 22 dakikasında Gülşen'in verdiği konserlerden birinde sergilediği dansı yorumlanmıştır. Bölümün bütünü haricinde konuya dair olan kısım 'Gülşen'in skandal kucak dansı ağzıları açık bıraktı! Yorumcularımız çılgına döndü!' ismiyle ayrı olarak yayınlanmıştır. Gülşen ile ilgili gündemdeki haber ve yorumların paylaşıldığı bilgilendirici video ile programa başlanmıştır. İzzet Yıldızhan'ın Gülşen'in sahne kıyafetlerine dair yapmış olduğu "Sahneye de kilotla da çıkmayın ya" söyleminin de paylaşıldığı videoda sahnede Gülşen'in sergilediği kıyafet, dans ve tutumlarına dair görseller sunulmuştur.

Söylemezsem Olmaz 14 Mart 2022- Gülşen'in Lolipop Şarkısına Çektiği Klip Ortahğı Karıştırdı! Gülşen ve Ozan Çolakoğlu Boşanıyor Mu?

Görsel 7

Gülşen'in Lolipop Klipi

Görsel 8*Gülşen ve Ozan Çolakoğlu Boşaniyor mu?*

96 B görüntüleme; 525 beğeni alan bölümde moderatör Bircan Bali, yorumcular Arto Dalga ve Seren Serengil'dir. 1 saat 37 dakika süren programda 51. dakika ve 64. dakika arasında Gülşen'in yeni çıkan klibi konuşulmuştur. Yayınlanan bölümle birlikte ilgili kısım 'Gülşen'in Lolipop şarkısına çektiği klip ortalığı karıştırdı! Gülşen ve Ozan Çolakoğlu boşaniyor mu?' başlığıyla ayrıca kanalda paylaşılmıştır. Klipde Gülşen'in kıyafetleri ve hareketleri ekseninde yorumlar yapılmıştır. Gülşen'in klibine dair yapılan yorumlar, olayın gelişimi ile ilgili görsellerin olduğu özetleyici video ile programa başlanmıştır.

*Hadise**Söylemezsem Olmaz 23 Kasım 2022-"Hadise Reza Zarrab Ebru Gündeş" Dosyası!***Görsel 9***Hadise ve Reza Zarrab'ın Mesajları İfşa Oldu***Görsel 10***Mesajlaşmanın Gazete Haberi*

108 B görüntüleme; 622 beğeni alan bölümde moderatör Bircan Bali, yorumcular Arto Dalga ve Seren Serengil'dir. 31.00 ve 41.00 dakikaları arasında habere dair video ve görüntülerin seslendirme eşliğinde paylaşılmasının ardından 41. dakikadan itibaren Hadise-Reza Zarrab ve Ebru Gündeş arasında yaşananlar yorumlanmaktadır. Gazetede çıkmış olan Hadise'nin yakın arkadaşı ve iş arkadaşı olan Ebru Gündeş'in eşiyle ilişki yaşadığı haberi üzerine konuşulmuştur. Program Hadise'nin Türk halkından özür dilemesi gerektiğine dair söylemlerle sonlandırılmıştır. 1 saat 10 dakika boyunca Hadise'nin bir yasak aşka karıştığına dair söz konusu olan haber yorumlanmıştır.

Söylemezsem Olmaz 30 Eylül 2022- Hadise Mehmet Dinçerler Ayrılığın Perde Arkası Ortaya Çıktı! Arto'dan Bomba Tespit!

Görsel 11

Hadise ve Murda Haberi

Görsel 12

Hadise'nin Murda'yla Samimiyeti

68 B izlenme; 323 beğeni alan *Söylemezsem Olmaz 30 Eylül 2022* bölümün 'Hadise ile ilgili olan kısmı Hadise Mehmet Dinçerler ayrılığın perde arkası ortaya çıktı! Arto'dan bomba tespit!' ismiyle ayrı bir parça olarak da YouTube kanalında paylaşılmıştır. Bircan Bali'nin moderatörlük yaptığı bölümde Arto Dalga ve Seren Serengil yorumcu olarak yer almaktadır.

1 saat 20 dakika süren programda Hadise ile ilgili haber 25. dakikada yorumlanmaya başlanmış olup 42. dakikaya kadar konu konuşulmuştur. İlk 5 dakikada Hadise ve Mehmet Dinçerler evliliğinin arka planı ve boşanma sürecine dair bilgilendirici bir video izlenmiştir. Videoda çiftin boşanmasının ihtimal sebepleri sıralanmış söz yorumculara bırakılmıştır.

Programın Hadise ile ilgili haberinin paylaşıldığı kısım incelendiğinde elde edilen verilen aşağıdaki tabloda görülmektedir.

2.SAYFA PROGRAM BÖLÜMLERİ

2. Sayfa Programının YouTube kanalı üzerinden 6 bölümü incelenmek üzere seçilmiştir (YouTube, 2022e; YouTube, 2022f; YouTube, 2019; YouTube, 2022g; YouTube, 2022h; YouTube, 2022j). Elde edilen bulgular şu şekilde sıralanabilmektedir:

Gülben Ergen

2. Sayfa 9 Mayıs 2022-Gülben Ergen Sahnede Düştü Mü Bayıldı Mı?- 169. Bölüm

Görsel 13

Gülben Ergen Sahne Haberi

GÜLBEN ERGEN SAHNEDE DÜŞTÜ MÜ BAYILDI MI? | Müge ve Gülşen'le 2. Sayfa 169. Bölüm

Görsel 14

Gülben Ergen'in Sahnede Düşüşü

51 B izlenme; 226 beğeni alan ilgili videoda Gülben Ergen'in sahnede yaşadığı kaza yorum konusudur.

2. Sayfa 18 Mart 2019- Gülben Ergen'den 2. Sayfa'ya Özel Açıklama

Görsel 15

Gülben Ergen Cinayet Haberi

Görsel 16

Gülben Ergen Cinayet Azmettirici İddiası

271.265 görüntüleme; 564 beğeni almış olan program kesitinde sanatçı Gülben Ergen'in cinayete azmettirme iddiaları yorumlanmıştır.

Gülşen

126.Bölüm-8 Mart 2022-Gülşen Öyle Bir Hareket Yaptı Ki...

Görsel 17

Gülşen'in Sahne Kostümü-1

Görsel 18

Gülşen'in Sahne Kostümü-2

101 B izlenme; 343 beğeni alan 2. Sayfa programının 8 Mart 2022 tarihli 126. bölümünün *Gülşen Öyle Bir Hareket Yaptı Ki...* isimli kısmı incelenmiştir. Gülşen'in şarkıları ve kıyafetlerinin eleştirilmesiyle başlanan programda sahne üzerindeki dans performansına dair yorumlarda bulunulmuştur.

127. Bölüm-Gülşen'in Yeni Lolipop Tarzı

Görsel 19*Gülşen'in Klibi***Görsel 20***Gülşen'in Dansı*

41 B görüntüleme, 109 beğeni alan 9 Mart 2022 tarihli program bölümünün sadece Gülşen haber başlığının yorumlandığı kısmı alınmıştır. 11 dakikalık bölüm kısmında sabit iki program yorumcusuyla birlikte sunucu Esra Balamir de haberleri yorumlamıştır. Programın ilgili bölümünde Gülşen'in klip ve sahnelerinde giymeyi tercih ettiği kıyafetleri incelenmiştir. Kariyer süreci boyunca şarkıcının tercih ettiği kıyafetlerin tanıtıcı videoda perfore ile yorumlanmasının ardından yorumculara ve konuya söz bırakılmıştır.

Hadise

105. Bölüm 7 Şubat 2022- Ebru Şancı Öztürk'ten Hadise Hakkında Şok Eden Yorumlar!

Görsel 23*Hadise'nin Evlenme Haberi*

Ebru Şancı Öztürk'ten Hadise Hakkında ŞOK EDEN YORUMLAR! | Müge ve Gülşen'le 2. Sayfa 105.Bölüm

Görsel 24

Hadise'nin Yüzüğünün Yarattığı Kriz

74 B görüntüleme, 320 beğeni alan 7 Şubat 2022 tarihli program bölümünün sadece Hadise haber başlığının bulunduğu kesiti incelenmiştir. Sanatçının evlenme sürecinde yaşananlar üzerine yapılan sorulara konuk yorumcu Ebru Şancı da eşik etmiştir.

2. Sayfa- 218.Bölüm 30 Eylül 2022- Bölüm Hadise ve Mehmet Dinçerler Ayrılığının Asıl Sebebi Şok Etti!

Görsel 21

Hadise ile Murda'nın Dansı

Hadise ve Mehmet Dinçerler Ayrılığının Asıl Sebebi Şok Etti! | Müge ve Gülşen'le 2. Sayfa 218. Bölüm

Görsel 22

Hadise'nin Ayrılığı Haberi

74 B görüntüleme, 320 beğeni alan 30 Eylül 2022 tarihli programın Sanatçı Hadise'ye dair olan kesitinde araştırma sorularına cevaplar aranmıştır. Hadise'nin evliliğinin bitiş süreci ve sahne performansları yorumlanan konu başlıkları olmuştur. Şarkıcı Aslı Hünel de yorumlarıyla program yorumcularına eşlik etmektedir.

BULGULAR VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Programlarda konuşulanlar cevabı aranan sorular çerçevesinde incelendiğinde elde edilen veriler aşağıdaki tablolarda özetlenmiştir.

SÖYLEMEZSEM OLMAZ PROGRAMI BULGULARI

Gülben Ergen Haberi 1

Tablo 1

Gülben Ergen Haberi 1

Programda yapılan yorumlara objektif bir tutumun hakim olmadığı gözlenmiştir. Gülben Ergen'e ve yaptıklarına karşı bir tavır takınıldığının izlendiği programda taraflı ve suçlayıcı bir tutum hakimdir.

Yorumcuların üsluplarında alaycı, üstten bakan, suçlayıcı, yargılayıcı bir tavır benimsedikleri görülmektedir.

Yorumlarda özel hayata saygı hususunun neredeyse tamamen terk edildiği ve adeta olayların yaşanma anlarında şahısların yanında bulunmuş gibi bir tavırla ısrarla değerlendirmelerin yapıldığı izlenmektedir.

Programda evli kadınlardan beklenen görev ve sorumlukların altı çizilmektedir. Ortaya konan normlara göre Gülben Ergen ahlaksız, onursuz, sadakatsiz, güven vermeyen bir karakter olarak izleyiciye sunulmaktadır.

Programda ortaya konulan yorumlarda sık sık izleyiciye doğrudan veya dolaylı olarak Gülben Ergen ile ilgili olumsuz düşünülmesi yönünde mesajlar verildiği saptanmıştır. Ergen'in özel hayatıyla ilgili konuşulan gündeme dair kanıt ve şahitlerin sunulmadığı görülürken suçlayıcı ifadelerle direkt olarak itibarını etkileyici, hakarete yakın değerlendirmeler yapıldığı gözlenmektedir. Alaycı, ciddiyetten uzak bir tutumun hakim olduğu programda Gülben Ergen'in kadın, sevgili, evli kadın ve hatta insani rollerinin toplumsal değer yargıları nezdinde düzgün bir şekilde yerine getirilmediği izleyiciye ısrarla dikte edilmektedir.

Gülben Ergen Haberi 2

Tablo 2

Gülben Ergen Haberi 2

Yorumların objektiflikten uzak bir şekilde yapıldığı saptanmıştır.

Yorumcular olayda ismi geçen kişileri aşağılayıcı, suçlayıcı bir üslupla eleştirmektedir. Taraflı bir şekilde yapılan yorumlarda olumlu ifadelerle hiçbir şekilde baş vurulmadığı, yargılayan bir ses tonu ve içerikle yorumların ortaya konduğu gözlenmektedir.

Yorumlarda Gülben Ergen ve Buket Aydın'ın geçmiş hayatındaki olumsuz deneyimleri sansasyonel bir başlık altında verilmekte, her iki kadının da özel hayatına ve kişiliklerine saygı unsurunu göz önünde bulunmadan yorumların yöneltildiği izlenmektedir.

Programda, evli kadından beklenen davranışlar, sadakat, namus, arkadaşlık ilişkilerinde sadakat, kadın hakları, konularında toplumda hakim olan normlar ortaya konmuş ve Gülben Ergen'in bu normlara zıt şekilde bir yaşam biçimi benimsediğine vurgu yapılmıştır. 'ahlaksız', 'sadakatsiz kadın' olarak izleyiciye anlatılan Ergen'in hayatında bu olumsuz davranış biçimlerini benimsediği yönünde yorumlar dikte edilmiştir. Ergen'in dini inanışlarının da ağır bir şekilde aşağılandığı ve inandırıcı bulunmadığının söylendiği programda dinin gereklerinin de zıddında bir hayat biçimine işaret edilmektedir.

Alaycı bir dilin hakim olduğu yorumlarda Gülben Ergen'in ahlaki değerlerden yoksun bir kadın olduğu yönünde tekrarlanan ifadelerle başvurularak izleyicinin yönlendirildiği saptanmıştır.

Gülşen Haberi 1

Tablo 3

Gülşen Haberi 1

Objektif bir tutum benimsenmediği gözlenmektedir. Yorumcular kişisel fikirlerini ve bakış açılarını ısrarla dikte etmekte, haberin işlenişi kişisel bir sohbet havasına dönmektedir.

Yorumcular, Gülşen'in davranışlarını yadırgayan ve yargılayan bir üslupla değerlendirmelerini yapmaktadır. Gülşen ve olması gereken kadın modeli diye ayrıştırmaya gidilerek sunulan yorumlarda suçlayıcı bir dil hakimdir.

Yorumlarda Gülşen'in sahne üzerindeki hareketlerinin konuşulması aşamasında eşiyile ilgili de değerlendirmeler yapılmıştır. Özel hayat sınırlarının yok sayılarak eşinin Gülşen'in davranışlarını denetleyemiyor olduğu iddia edilmiştir. Gerek sanatçıya gerek eşine karşı kullanılan ifadeler saygı çerçevesinde bulunulmamış hatta hakarete yakın ifadelerin kullanıldığı düşünülmektedir.

Programda, evli kadından beklenen davranış durumları üzerinde durulmuştur. Gülşen'in davranışlarının evli kadın değerleriyle örtüşmediği ortaya konmuş ve Türk kültürünün evli bir kadından beklediği tavır ve tutumları gerçekleştirmediği yönünde bir eksende yorumlar yapılmaktadır.

Yorumlarda doğrudan ve dolaylı olarak geçmekte olan söylemlerle izleyiciyi yönlendirme amacı olduğu gözlemlenmektedir. İzleyicilere seslenerek, duruma dair sorular sorarak sohbet havası gibi bir ortam yaratılarak Gülşen'in davranışlarının etik değerlerle örtüşmediği ısrarla vurgulanmaktadır. Daha önceki bölümlerde Gülşen'in kıyafetleriyle ilgili de yorumlara yer verildiği ve değerlendirilmelerde bulunulduğu anlaşılan programda Gülşen'in müzikal başarısına dair söylemler de bulunmakla birlikte, davranışlarının yanlış yönde ilerlediğine dair tavsiye mahiyetinde söylemlere de rastlanılmaktadır.

Gülşen Haberi 2

Tablo 4

Gülşen Haberi 2

Yapılan yorumlarda objektiflik unsuru göz önünde bulundurulmadığı izlenmektedir. Yorumcular, taraflı ve üstten bakan bir tavırla Gülşen'in klibini ve kariyer serüvenini değerlendirmektedir. Yorumcuların değerlendirmelerindeki tavırlarda alaycı, üstten bakan, ayrıştırmacı, yargılayıcı, saygısız bir üslup benimsediği gözlenmektedir.

Kullanılan ifadeler ve takınılmış olan tavırların özel hayata saygı öncülünün önemsemediğini anlaşılmasına sebebiyet vermektedir. Sanatçının gündemdeki klibi yorumlanırken daha önce konserlerinde giydiği kıyafetler, ortaya koydu davranışlar ve geçmiş yaşantısı alaycı ve küçük düşürücü bir şekilde izleyiciye sunulmaktadır. Gülşen'in mesleki yaşamında ahlaki ve manevi değerleri göz önünde bulundurmadığına dair paylaşımlara gidilerek hakarete varan yorumlara başvurulmaktadır.

Programda konunun konuşulduğu süre boyunca evli bir kadının taşıması gereken özellikler irdelenmiş, Gülşen'in tutumlarının beklenen doğrultuda olmadığı altı çizilmiştir. Ahlak ve namus göndermelerinin yapıldığı söylemlerde Gülşen'in eşinin tavırları da normlara ters olarak değerlendirilmiştir.

Konuya dair yapılan değerlendirmelerde toplumsal normların altı çizilmiş, ortaya atılan sorularla izleyicilerin duruma dair eleştirel ve istenilen yönde bir düşünce yapısının oluşmasının sağlanmasının amaçlandığı düşünülmektedir.

Hadise Haberi 1

Tablo 5

Hadise Haberi 1

Moderatör ve yorumcuların söylemlerinde objektif bir tutum sergilemediği gözlenmiştir. Değerlendirmelerin yapıldığı hemen hemen bütün diyaloglarda üstten bakan, ne yapılması gerektiğine dair emir kipine yakın tavsiyelerde bulunulan, küçümseyen, suçlayıcı, alaycı, tehditkar üsluplar benimsendiği görülmektedir.

Habere konu olan aşk ilişkileri özel hayata saygılı bir şekilde verilmemekle birlikte hakarete yakın ifadelerle sunulmakta, olayın gerçekleştiği anda sözü geçen kişilerin yanında bulunmuşçasına ısrarlı bir şekilde işlenmektedir. Tarafların olayı reddettiği paylaşılırken, ifadelerin yalan olduğuna dair kesin bir tavır takılmaktadır. İddia olarak verilmesi umulan haberin taraflı bir şekilde yargılayıcı ifadelerle verilmesinin özel hayata saygı duyulmadan kişilik haklarının ihlal edilmesi yönünde söylemlerle sunulduğu tespit edilmiştir.

Programda sadakat, arkadaş ilişkilerinde sadakat, dürüstlük, kadından beklenen roller, namus, ahlak konuları üzerinde vurgu yapıldığı izlenmektedir. 'Arkadaşının eşiyle yasak aşk yaşayan Hadise' kalıbıyla etiketlenen Hadise'nin hem iş hem de özel hayatında arkadaşı olan Ebru Gündeş'e ihanet ettiği ortaya koyulurken -Hadise'nin haberin ortaya çıkmasından önce kendi Instagram hesabından beyaz sayfa paylaşarak altında kendine bu şekilde yapılan haberlerle iftira atıldığı, kadın hakları kapsamında psikolojik bir şiddete maruz kaldığı ve kadınlardan destek istediği paylaşımı- yorumcular tarafından eleştirilmiştir. Yardım istenecek bir durumda olmadığı söylenen Hadise'nin yuva yıkan bir kadın olarak tehlikeli olduğu programda etik değerlerle ilişkilendirilen ifadelerden biridir. Kadınlardan destek istenmesi, yorumcular tarafından sinirle ve tepkiyle karşılanmış, kadınların kategorik bir açıklamasına gidilmesine sebep olmuştur. Ahlaklı ve ahlaksız kadınlar olarak yapılan bu kategoride Hadise ahlaksız bir kadın olarak addedilmiştir.

Objektif bir tavır benimsenmediği daha önce de belirtilmiş olan yorumcuların, sık sık ifadeleriyle izleyicileri nasıl düşünmeleri gerektiği konusunda yönlendirdiği görülmektedir. Yorumcular gerek izleyiciye seslenerek gerekse yorumları arasında kesin ifadelerle fikirlerini dikte ederek, izleyicinin zihninde Hadise-Ebru Gündeş-Reza Zarrab aşk ilişkileri ve haberinde Hadise'nin yanlış yapan, ahlaksız, arkadaşına ihanet eden, evli bir erkekle ilişki kurabilen, yaşadığı olayları dürüst bir şekilde ortaya koyamadan yalanlarla kendini izleyiciye sunan bir imajı olması yönünde ısrarlı bir yönlendirme yapıldığı tespit edilmiştir.

Hadise Haberi 2

Tablo 6

Hadise Haberi 2

Objektif bir tutumdan uzak bulunmuştur. Yorumcular taraf tutan bir tavır ve söylemlerle Hadise'ye karşı bir pozisyon almış görünmektedir.

Üslup açısından incelendiğinde ise düşmanca, küçümser, aşağı gören, suçlayıcı, kadını hedef gösteren tavırlar çerçevesinde izleyiciye sunulmaktadır.

Özel hayata saygı unsuru gözetilmeden yapılmıştır. Taraflara danışılmadan yapılan yorumlarda Hadise'nin daha önce çıkan Ebru Gündeş-Reza Zarrab ihanet haberleri hatırlatılmış Hadise'nin geçmişinde hayatı bir pozisyona sahip olduğuna vurgu yapılmıştır.

Hadise üzerinden toplumun -evli kadından beklenen tavırları- göstermediğinin altı çizilerek paylaşılmaktadır. Şarkıcı olan, sahnede özgürce hareket etme özgürlüğü bulunan Hadise'nin evlendikten sonra kıyafet, dans ve diğer erkeklerle olan ilişkilerini düzenlemesi gerektiği ifade edilmiştir.

Evli kadın rolü ve toplumsal ahlaki değerler arasında bağ kurularak izleyicinin Hadise hakkında ne

düşünmesi gerektiği izleyiciye doğrudan ve dolaylı ifadelerle ortaya konmaktadır. Programı izleyen seyircinin Hadise’yi suçlu bulması yönünde yönlendirmenin ağır bastığı ulaşılan verilerden bir diğeridir. Aynı zamanda geçmiş özel ilişkilerinin üzerinin örtülmesi için bir proje olarak söz konusu evliliği yaptığı ifade edilerek, toplum nezdinde Hadise’ye duyulan güvenin ve inandırıcılığın azalmasına sebebiyet verebilecek durumların oluşma ihtimali ön görülen en önemli noktalardan biri olarak düşünülmektedir.

2. SAYFA PROGRAMI BULGULARI

Gülben Ergen Haberi 1

Tablo 7

Gülben Ergen Haberi 1

Gülben Ergen’in konserinde yaşanan kaza haberinin yorumlandığı programda, basın danışmanı ile görüşülerek olayın sorulduğu bilgisi paylaşılmıştır. Objektif bir tutum olarak yorumlanan bu tavrı öğrenilenlerin paylaşılması izlemiştir.

Ciddi ve mesafeli bir üslupla haberin paylaşıldığı yorumların yapıldığı saptanmıştır.

Özel hayatın ihlal edildiğine dair yoruma rastlanılmamıştır.

Ergen’in dürüstlüğü, insani yanlarına yönelik yapılan yorum ve içeriklere yer verilmiştir.

Sanatçı olma yönü ve insani yönlerinin haber ve yorumlar üzerinden incelendiği programda Gülben Ergen’i destekleyen bir tutum sergilendiği bu yönde bir yönlendirme yapıldığı izlenmiştir.

Gülben Ergen Haberi 2

Tablo 8

Gülben Ergen Haberi 2

Yorumlarda öznel bir tutumun hakim olduğu görülmekle birlikte yorumculara konuk yorumcu olarak oyuncu Selen Görgüzel’in de eşlik etmesi ve Gülben Ergen’in açıklamasına yer verilmesi objektif bir yayıncılık ortaya konmaya çalışıldığı şeklinde yorumlanmıştır.

Ciddi bir konuşma üslubu benimsenirken Gülben Ergen’in cinayet azmettiricisi olamayacağı yönünde bir tutum açık bir şekilde izleyiciye sunulmaktadır.

Ailesiyle de ilişkilendirilen cinayet iddiası haberinde, Ergen’in özel hayatına dair hakaret içerikli bir tutum sergilenmemiştir.

Aile, kadının toplumdaki konumu unsurları vurgulanmıştır.

Yorumcular cinayet gibi ciddiyetini koruyan bir konuyu işlerken resmi bir tavırla haber ve açıklamayı sunarken Gülben Ergen’in suçsuz olduğuna inandıkları yönünde izleyiciyi yönlendirmektedir.

Gülşen Haberi 1

Tablo 9

Gülşen Haberi 1

Yorumlar subjektif bulunmuştur. Kişisel dünya görüşleri ve bakış açılarının sanatçı üzerinden direkt olarak izleyiciye sunulduğu izlenmektedir.

Yorumcuların ifade ve mimiklerinden üstenci bir tavır benimsedikleri yorumlanmaktadır. Kişisel fikirlerin gülüşlerle devam ettirildiği yorumlarda dalga geçer bir üslup benimsendiği de söylenebilmektedir.

Özel hayat sınırlarına direkt bir saldırı saptanmasa da sahnede tercih edilen kıyafetlerin ve dans performansının evli bir kadın profiline uygun olmadığına yönelik yapılan yorumlara rastlanmaktadır. Evli kadınların benimsemesi gereken tavırlar, evliliğin gerekleri vurgulanan unsurlar olarak saptanmıştır.

Yapılan yorumlarda verilen örnekler ve ifadelerle izleyicinin genel bakış açısının nasıl olabileceği ortaya konulmaktadır. Bu yönüyle *evli bir sanatçı kadının* sahip olması gereken normlara dikkat çekilen programda, Gülşen'e dair bir düşünce motifi oluşturulduğu izlenmiştir.

Gülşen Haberi 2

Tablo 10

Gülşen Haberi 2

Yorumcular ve konuk sanatçının ifadeleri subjektif bulunmuştur.

Üslup açısından incelendiğinde dalga geçer ifadelerle, suçlayıcı, kadını hedef gösteren bir tutum benimsendiği izlenmektedir.

Özel hayat sınırlarıyla ilgili bariz bir ihlal gözlenmemiştir.

Kadının giymesi gereken kıyafet sınırları üzerinde durulmaktadır. Şarkıcı olan Gülşen'in sanatçı yönü takdir edilirken kıyafet ve hareketlerinin normların dışında olduğu yönünde yorumlar izleyiciye aktırılmıştır.

Kadının giymesi gereken kıyafet normlarını hatırlatan yorumcular, sanatçının medyayı ve vatandaşları olumsuz etkilediğini dile getirmektedir. Bu yönde bir fikir oluşmasına ortam hazırlayan yorumlarda gençlerin Gülşen'in kıyafet tercihlerine göre tercihlerini belirlediğine vurgu yapılmaktadır. Tercihleri yanlış ve kendi sanatçı kimliğiyle uyumsuz bulunan sanatçıya dair olumsuz bir algıya doğru toplumun yönlendirildiği düşünülmektedir.

Hadise Haberi 1

Tablo 11

Hadise Haberi 1

Yorumcuların ifadeleri objektiflikten uzak bulunmuştur. Öznel bir tutumla ortaya konan ifadeler gözlenmektedir.

Dalga geçer gülüşlerle ciddiyetten uzak bir üslup benimsendiği gözlemlenmektedir.

Özel hayat ve mesleki hayatı iç içe geçmiş bir şekilde işlenen Hadise'ye, söz hakkı sunulmadan ihlal eder bir tutum benimsendiği saptanmıştır.

Kadının benimsemesi gereken davranış normları, evlilik kurumu vurgulanan unsurlar olarak not edilmiştir.

Sanatçının kişiliğine, ilişkisine ve mesleki konumuna dair yapılan yorumlar izleyiciyi, yönlendiren bir şekilde paylaşılmıştır. Haberin bilgi verme yönü kısıtlı kalırken öznel fikirler ve kişisel hayat tecrübeleri üzerinden, haberin farklı sanatçılar örneklendirilerek işlendiği

Hadise Haberi 2

Tablo 12

Hadise Haberi 2

Yorumlar subjektif bulunmuştur. Yorumcular kendi hayatlarından örnekler sunarak Hadise'nin evliliğinin bitiş süreciyle sahne üzerindeki dans performans ve hareketlerinin ilişkili olduğu söylenmiştir. Direkt bilgiyi içermeyen yorumların tahminler üzerinden ilerlediği gözlenmektedir.

Evlilik hayatıyla iş hayatı arasında kurulan ilişki sebebiyle özel hayat sınırlarına yönelik saygı unsurunun göz önünde bulundurulmadığı yorumlanmıştır.

Öznel görüşler ve gülüşmeler eşliğinde sunulan haberin yorumlanmasında ciddi bir tavır benimsenmediği izlenmektedir.

Evli kadınların benimsemesi gereken davranış normları vurgulanmıştır.

Yorumcuların üslubu, verdikleri örnekler, haberin işleniş biçimi sorgulamadan ve haber verme niyetinden uzak bulunmuştur.

SONUÇ

Toplumda tanınır hale gelmiş olan bireyleri hayatlarına olan merakla dair her dönem değişen teknolojiler bünyesinde farklı sunum yollarına gidildiği görülmektedir. Günümüzde magazin programları, merak edilen hayatların izleyiciye aktarıldığı popüler sunum yöntemlerinden biri olarak varlığını sürdürmektedir.

Bu çalışma kapsamında seçilmiş olan *Söylemezsem Olmaz*;6 ve 2. Sayfa;6 olmak üzere magazin programlarının 12 bölümünün, Gülben Ergen, Gülşen ve Hadise'ye dair haberlerin yapıldığı kesitleri incelenmiştir.

Söylemezsem Olmaz programının YouTube kanalı üzerinden ulaşılan bölümlerinde moderatör ve yorumcuların değişiklik gösterdiği görülürken yapılan yorumlarda genel olarak objektiflik unsurunun önemsizmediği saptanmıştır. Bu durum Turner (2014)'ın magazin içeriklerinin güncel haber içerikleri gibi algılanmaması ve ciddiyet yüklenmemesi yönüyle ilişkilendirilebilmektedir. Magazin içerikleri bu durumda; yorumcular veya izleyiciler nezdinde gerçekliği araştırılan ve aktarılması gereken değil eğlence temelli amaçlara hizmet etmek üzere yapılıyor-izleniyor olabilir bu sebepten dolayı da objektif ve gerçeklerin araştırılması gereken bir tutuma ihtiyaç duyulmadığı düşünülüyor olabilmektedir.

Alaycı, küçümseyici, yargılayıcı, ayırıştırıcı ve olumsuz mesajlar içeren bir üslubun benimsendiğinin görüldüğü *Söylemezsem Olmaz* programında evli kadın olma, sadakatli kadın olma, güvenilir dostluk ilişkilerine sahip kadın olma, namuslu kadın olma, annelik normlarını taşıyan kadın olma gibi toplum içinde sahip olması gereken tutum ve roller ahlaki değerlerle temellendirilerek izleyiciye sunulmaktadır. Bu durum Büyükbaykal & Büyükbaykal (2007)'ın magazin temelli içeriklerin izleyiciyi yönlendirme işlevine bir örnek olarak verilebilmektedir. Alışıla gelmiş toplum normları programlarda kadın ünlüler üzerinden tekrar hatırlatılmakta olup toplumun normlar dışında davranan bireylere karşı benimsemesi gereken tutum ve fikir yapılarına dair direkt veya dolaylı olarak mesajlar verilmektedir.

Yorumlarda ünlü kadınların yukarıda belirtilmiş olan toplumsal normlara uygun olmayan tavırlara sahip olduğu izleyiciye aktarılmaktadır. Kıyafetleri, özel hayatları, tavır ve davranışları irdelenen kadın ünlülerin özel hayatlarına saygılı bir tutuma sahip olunmadığı gözlenmektedir. Diğer yandan yapılan eleştirilerle birlikte Oskay (2000)'ın magazin içeriklerinin yeni yaşam tarzlarına dair izleyiciye bilgiler sunulduğu yönündeki ifadeleriyle paralel örneklere yer verildiği görülmektedir. 21. Yüzyılda çalışan, medya içerisinde mesleğini icra eden kadın ünlülerin kadın ve annelik rolleri başta olmak üzere yaşam pratikleri programların temel inceleme alanını meydana getirmektedir.

Kadın ünlülerin yaşam pratiklerine dair yapılan yorumlarda eleştiri sınırlarının aşıldığı söylenebilmekle birlikte hakarete yakın söylemlerin hakim olduğu elde edilen sonuçlardan bir diğeridir. Yorumcuların ve programın genel dilinin suçlayıcı bulunduğu bu araştırma kapsamında incelenen kesitlerde, izleyicinin söz konusu ünlü isimler hakkında söylemlerle paralel bir düşünme dünyasına sahip olması yönünde doğrudan ve dolaylı yönlendirmelerin yapıldığı ulaşılan ortak bir sonuç olarak değerlendirilmektedir. Ulaşılmış olan bu sonuçlar, Dubied ve Hanitzsch (2014)'ın magazin içeriklerinin algılanmasında ve icra edilmesi hususlarında ortaya konan tartışmalarla örtüşür yönleri sahip bulunmuştur. Yazarların mesleğin ciddiyetsiz bulunması ve yapılaş aşamasında özel hayatın ihlaline dair uygulanan tutumlarla açıkladıkları olumsuz magazin imajı söylemleri *Söylemezsem Olmaz* programındaki sunuş biçimlerini yansıtmaktadır. Diğer yandan Soygünder (2003) teknolojik imkanların mahremiyet sınırlarının tehdit edilmesine imkan sağladığını belirtirken; Aydoğdu (2017) magazin içeriklerindeki özel hayata yapılan saygısızlıkların izlenme oranı temelinde ekonomik kaygılardan kaynaklandığını ifade etmektedir ve yeni oluşan magazin kültürüyle durumu ilişkilendirmektedir. Taş (2012) ise mahremiyete yapılan saldırıların toplumun bilgi edinme hakkı çerçevesinde açıklanabildiğini

söylemektedir. Yazarlar tarafından mahremiyetin ihlal edilmesi teknoloji, magazin kültürü, toplumun bilgi edinme hakkı ve daha pek çok sebeple açıklanabilmektedir. İncelenmiş olan *Söylemezsem Olmaz* programındaki mahremiyet sınırlarının aşılması durumları ortaya konan bütün bu sebeplerle ilişkili olarak ortaya konmuş olarak yorumlanabilmektedir.

İncelenen diğer magazin programı olan *2. Sayfa*'da *Söylemezsem Olmaz* programıyla benzer haber içerik ve başlıklarının konuşulduğu tespit edilmiştir. İçeriklerde sahip olunan benzerlikle birlikte mahremiyet sınırlarında benimsenen tutum, *Söylemezsem Olmaz* programıyla ayrılan bir yön olmuştur. Habere konu olan bireylere söz hakkı tanınmış olması, bilgi kaynaklarına başvurulması ve yorumlarla mimiklerde daha yansız bir tavır sergilendiği saptanmıştır. *2. Sayfa* programı özel hayata, mahremiyete ve bireylere karşı daha objektif olarak yorumlanabilecek bir sunuş biçimine sahip olmakla birlikte programda ünlü kadınların toplumsal rolleriyle ilgili sorgulanan ahlaki değerlerle ilişkilendirmelerin sıkça yapıldığı not edilmiştir. Bu durum ise İlhan ve Görgülü Aydoğdu (2017)'nin magazin kaliteli bir şekilde yapılabileceği yönündeki ifadelerine örnek olarak kabul edilebilmektedir. Magazin içeriklerinin geniş bir yelpazeye sahip olduğu günümüz medya dünyasında yazasın kaliteli içerik üretilebileceğine yapmış olduğu vurgunun daimî ve bütün içerikleri kapsayarak bir şekilde yapılabilmesi temenni edilmektedir.

Çalışma kapsamında cevabı aranan 5 soru çerçevesinde ulaşılan bu sonuçlar ışığında programların genel söylem üslubunda düzenlemelere gidilmesi gerektiği düşünülmektedir. Suçlayıcı, aşağılayıcı, alaycı tavır ve davranışların terk edilmesi, işlenen haberlerde objektif bir tutum benimsenmesi, ahlaki değerlendirmelerin kadını itibarsızlaştırıcı bir şekilde olmaması umulmaktadır. Kadının bedeni, kadının kıyafetleri, kadının sahip olduğu roller çerçevesinde beklenen tutum ve tavırlara daha yapıcı ve modern bir kadın kimliği düşünce sistemiyle yaklaşılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Daha sonra yapılacak çalışmalarda;

- Daha geniş bir örnekleme-diğer magazin programlarını da incelemeye tabi tutarak- 3 ünlü kadına dair haberler incelenebilir.
- Daha geniş bir örnekleme-aynı magazin programları çerçevesinde- daha çok sayıda bölüm incelemesi yapılabilir.
- Örneklem sınırlılıkları erkek ve kadın ünlülere dair yapılan sunuşların farklarının tespit edilmesi kapsamında belirlenebilir.

Yapılmış olan bu çalışmanın sonraki araştırmalara kaynak oluşturması niyetiyle literatürde daha çok konuya dair çalışmaya imza atılması dilenmektedir.

Etik Beyan

Bu makale, 7. Alâeddin Asna İletişim Bilimleri Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak özet ve tam metni yayımlanmayan “Magazin Programlarının Kadın Ünlüleri Sunuş Biçimlerinin Değerlendirilmesi: Söylemezsem Olmaz ve 2 Sayfa Programlarının Karşılaştırılması” adlı bildirinin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Nitel bir desende tasarlanarak hazırlanmış olan bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Finansman

Çalışma herhangi kurum tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Çatışması

Çalışma Hilal Taşkın tarafından hazırlanmış olup bir diğer kişi veya kişilerle çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları: 4 Nitelikli Eğitim

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları: 5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

REFERANSLAR

- Akpınar, M. E. (2021). Türk basınında etik sorunlar. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 30-41.
- Ayhan, B., & Demir, Y. (2020). Toplumsal gerçeklikten kaçış: Covid-19 sürecinde magazin haberleri ve gündem. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(4), 1567-1590.
- Begtimur, M. E., & Mazıcı, N. (2019). Magazin Haberlerinin okurların kadına bakış açısı üzerindeki etkileri. *Intermedia International E-Journal*, 6(11), 100-116.
- Begtimur, M., & Mazıcı, N. (2020). Magazin haberlerinde işlenen aile içi sorunların okur üzerindeki etkileri. *Beykoz Akademi Dergisi*, 8(1), 53-72.
- Belge, M. (1997). *Söylemler: Magazin dili üzerine tarihten güncelliğe*. İletişim Yayınları.
- Büyükbaykal, G. N., & Büyükbaykal, A. C. (2007). Günümüzdeki Türk basınındaki magazinleşme olgusu. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* (29), 51-62.
- Çaplı, B. (2002). *Medya ve etik*. İmge Yayınevi.
- Çetinkaya, A. (2020). Magazin haberciliğinin yeni platformu: Instagram. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(1), 104-132.
- Çiftçi, H. (2017). Televizyon haberciliğinde etiksel bir sorun olarak magazinleşmenin topluma etkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*(58), 475-487.
- Dağtaş, E., & Aydın, N. (2017). Yerel magazin basınının ekonomi politiği: Eskişehir’de Yayınlanan magazin dergilerinin sektörel çözümlemesi. *Global Media Journal*, 7(14), 23-51.
- Dubied, A., & Hanitzsch, T. (2014). Studying celebrity news. *Journalism: Theory Practice and Criticism*(2), 137-143.
- İlhan, E., & Görgülü Aydoğdu, A. (2017). Magazin Gazeteciliği ve etik anlayışı. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(5), 1507-1521.
- Kılıcıgil, E. (2003). Televizyonda yayınlanan Televole isimli magazin programlarına spor-sosyolojik bir bakış. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1(17), 17-20.
- Oskay, Ü. (2000). *Kitle haberleşmesi teorilerine giriş*. Der Yayınları.
- Soygüder, Ş. (2003). *Eyvah paparazzi*. Om Yayınevi.
- Söğüt, Y., & Aktaş, C. (2018). Şehbal dergisinden günümüze tüketim kültürü ve magazin dergiciliği analizi. *Kent Akademisi*, 11(1), 173-185.
- Şentürk, R. (2010). Televizyon ve magazin kültürü. *Journal of Selcuk Communication*, 6(2), 174-190.
- Taş, O. (2012). *Gazetecilik etiğinin mesleki sınırları*. İletişim Yayınları.
- TDK. (2023, Ağustos 15). *Magazin kelimesinin anlamı*. TDK. <https://sozluk.gov.tr/>
- Turner, G. (2014). Is celebrity news, news? *Journalism*, 15(2), 144-152.
- Yağar, F., & Dökme, S. (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenilirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 1-9.

GÖRSELLERİN ALINDIĞI KAYNAKLAR

- Söylemezsem Olmaz. (2017, Ekim 10). *Erhan Çelik'ten Gülben Ergen'e 50 kuruş'luk dava*. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=Nsrqo3ftGhE&ab_channel=S%C3%B9ylemezsemOlmaz

- Söylemezsem Olmaz. (2022a, Eylül 30). *Söylemezsem Olmaz 30 Eylül 2022*. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=6KxOQ3SzcNY&list=PLY1YxznSSzCuFssdzs_SFhNStHvwPZzW&index=48
- Söylemezsem Olmaz. (2022b, Mart 14). *Söylemezsem Olmaz 14 Mart 2022*. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=COI1NZJSXfc&ab_channel=S%C3%B6ylemezsemOlmaz
- Söylemezsem Olmaz. (2022c, Kasım 23). *Söylemezsem Olmaz 23 Kasım 2022 / Hadise Reza Zarrab Ebru Gündeş dosyası*. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=IAAh_9kmoOU&t=2777s&ab_channel=S%C3%B6ylemezsemOlmaz
- Söylemezsem Olmaz. (2022d, Mart 08). *Söylemezsem Olmaz 8 Mart 2022/Arda Kural*. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=CCCeBSUKxYI&ab_channel=S%C3%B6ylemezsemOlmaz
- Söylemezsem Olmaz. (2023, Aralık 01). *Gülben Ergen ve Buket Aydın'ın muhabbeti seren serengil'i çok sinirlendirdi Sibel Can!* YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=1v9CGhKeYFU&ab_channel=S%C3%B6ylemezsemOlmaz
2. Sayfa. (2022e, Şubat 07). *Ebru Şancı Öztürk'ten Hadise hakkında şok eden yorumlar Müge ve Gülşen'le 2. Sayfa 105.Bölüm*. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=Ju29yVsC_9A&ab_channel=M%C3%BCgeveG%C3%BCl%C5%9Fen%27le2.Sayfa
2. Sayfa. (2022f, Mayıs 09). *Gülben Ergen Sahnede düştü mü bayıldı mı?/Müge ve Gülşen'le 2. Sayfa 169. Bölüm*. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=DSAr3IKcQt0&t=651s&ab_channel=M%C3%BCgeveG%C3%BCl%C5%9Fen%27le2.Sayfa
2. Sayfa. (2022g, Mart 07). *Gülşen öyle bir hareket yaptı ki/ Müge ve Gülşen'le 2. Sayfa*. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=MKoSOL0KRf0&ab_channel=M%C3%BCgeveG%C3%BCl%C5%9Fen%27le2.Sayfa
2. Sayfa. (2022h, Mart 09). *Gülşen'in yeni lolipop tarzı/Müge ve Gülşen'le 2. Sayfa 127. bölüm*. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=ITHQKbeFdno&ab_channel=M%C3%BCgeveG%C3%BCl%C5%9Fen%27le2.Sayfa
2. Sayfa. (2022j, Eylül 30). *Hadise ve Mehmet Dinçerler ayrılığının asıl sebebi şok etti/Müge ve Gülşen'le 2. Sayfa 218. Bölüm*. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=s-qwTx6R3ig&ab_channel=M%C3%BCgeveG%C3%BCl%C5%9Fen%27le2.Sayfa
2. Sayfa. (2019, Mart 18). *Gülben Ergen'den 2. Sayfa'ya özel açıklama Müge ve Gülşen'le 2. Sayfa*. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=9kZ6cqNVfkM&ab_channel=KanalD

EXTENDED ABSTRACT

The lives of individuals featured in various media organs have been of interest to individuals in the position of viewers. The reporting and presentation of the lives of individuals who are known as celebrities, stars and many other names, such as singers, actors, dancers, athletes, and those who perform in many areas of art and show business, also constitutes an important journalistic service in this context. In magazine news where the lives of celebrities are discussed from various aspects; it is seen that topics such as physical appearance, clothing preferences, private life experiences, family relations, professional practices and innovations are frequently included. There is a prevailing opinion that the news within this scope, called magazine news, is seen as colorful, read and discarded, unimportant but entertaining information both in the media and in the eyes of the masses. The entertainment-based style and subject scope of the magazine should be prepared within the framework of the acceptance that the boundaries of the processing and presentation of the lives of famous individuals should be within the boundaries of privacy and respect. It can also be observed that the elements of respect that should be adopted towards private life and individuals are not fulfilled with the same care in all media organs and applications. The practices of media elements that respect children, women, men and human rights in general should be constantly monitored by the controllers, implementers and viewers, and necessary steps should be taken to regulate them. It is thought that content that especially covers women should be presented with a careful attitude towards the boundaries of privacy, considering the roles they have (child, mother, lover, wife, citizen, family member, working woman, friend, etc.). The basic motivation of this view is the raising of children, the continuity of the family, and the important position women occupy in the world inside and outside the home. In terms of magazine news, the transmission of moral associations to the society through women or only through women is seen as one of the faulty presentation systems observed in the media.

This research was prepared with the premise of examining the presentation styles of news about the lives of female celebrities within the framework of ethical values in the magazine programs *Söylemezsem Olmaz* and *2. Sayfa*. The sample of the study was selected as news about 3 female singers (their main professions) -Gülben Ergen, Gülşen, Hadise- in 6 episodes each of *Söylemezsem Olmaz* and *2. Sayfa* programs, which were made between 2018 and 2023 with the purposive sampling method. In the program reviews made with the content analysis method on YouTube; it was determined that the moral associations conveyed by female celebrities in *Söylemezsem Olmaz* were presented in a subjective, sarcastic and condescending manner; while in the celebrity presentations made in *2. Sayfa* program, the people in question were also given the right to speak and information about the details of the news was sought. In this context, it can be said that a more objective and respectful approach was exhibited regarding personal rights and privacy in the program. On the other hand, another important issue that was reached as a result of the study was noted as adopting a program language that generally directs society by stating that famous women lack moral values, do not fulfill the requirements of the roles of married women, faithful women, loyal friends and honest people, and exhibiting an exclusionary -opposing- stance. It is thought that the broadcasts made should be redesigned considering that they have a directing effect on individuals who watch via television or social media. While it is hoped that a more sensitive and respectful style will be adopted in the comments, it is suggested that information should be conveyed especially through the strong, realistic and exemplary aspects and works of famous women in the presentation of the society.

In the studies to be conducted later; it can be suggested that studies should be conducted within the framework of the topics such as examining the presentations of the same 3 famous women individuals in a wider sample of news, examining more magazine programs and the presentation style of the famous woman, and comparatively examining the female and male celebrities in magazine programs.

It is hoped that this topic and study, which is rarely discussed in the literature, will be a source for future studies and that women will be presented in a more respectful manner in the media.

Halkla İlişkilerde Farkındalık Aracı Olarak Sosyal Medya: Kadın Sivil Toplum Derneği Üzerine Bir Araştırma

Büşra KÜÇÜKCİVİL*

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü,
Konya, Türkiye

Makale Bilgisi

ÖZET

Geliş Tarihi: 01.09.2024
Kabul Tarihi: 19.12.2024
Yayın Tarihi: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Halkla ilişkiler,
Farkındalık,
Hedef kitle,
Sosyal medya,
Sivil toplum kuruluşu.

Halkla ilişkiler faaliyetlerinin temel amacı, kurum ve kuruluş tarafından paylaşılan mesajları hedef kitlelere aktarmaktır. Hedef kitlelere çeşitli konularda mesaj aktarımı gerçekleştirilme sebeplerinden biri de farkındalık oluşturmaktır. Farkındalık, halkla ilişkiler faaliyetlerinin anahtar kavramlarından biridir. Bu doğrultuda araştırmanın amacı, halkla ilişkiler stratejileri çerçevesinde sosyal medyanın farkındalık oluşturma aracı olarak kullanımını incelemektir. Araştırmada özellikle, kadın sivil toplum kuruluşlarından biri olan "Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM)" bağlamında, sosyal medya aracılığıyla hedef kitlelerde belirli konulara dair farkındalık oluşturma süreçlerini açığa çıkarmak hedeflenmiştir. Araştırmanın verileri, ilgili sivil toplum derneğinin resmi Instagram hesabından elde edilmiştir. 2024 yılının ilk altı ayı kapsamında elde edilen araştırma verileri, içerik analizi tekniği ile irdelenmiştir. Araştırma sonucuna göre Kadın ve Demokrasi Derneği Instagram hesabının, amaçlanan konulara dair hedef kitleler üzerinde bir farkındalık oluşturma amacıyla aktif bir biçimde kullanıldığı anlaşılmıştır. Böylelikle araştırma verileri kapsamında elde edilen temalara yönelik hedef kitleler üzerinde bir farkındalık yürütme politikasının sürdürüldüğü tespit edilmiştir. Kadın ve Demokrasi Derneği, Instagram hesabından paylaşılan gönderilerin "Kadın" kelimesi üzerine vurgulu olduğu bulgulanmıştır. Dahası paylaşılan gönderi içeriklerinin, kamularda bir farkındalık yaratılması adına sırasıyla; "Kadın", "İnsan Hakları", "Eğitim", "Şiddet Karşıtlığı", "Savaş Karşıtlığı", "Kutlama-Anma ve Ziyaret", "Milli-Dini ve Diğer Özel Günler", "Çocuk", "Aile", "Teknoloji ve Dijitalleşme", "Kültür ve Sanat", "Yardım Çağrısı", "İstismar Karşıtlığı", "Girişimcilik Desteği", "Sağlık" ve son olarak "Erkek" temaları şeklinde olduğu tespit edilmiştir.

Social Media as Awareness Tool in Public Relations: A Research on Women's Civil Society Association

Article Info

ABSTRACT

Received: 01.09.2024
Accepted: 19.12.2024
Published: 31.12.2024

Keywords:

Public relations,
Awareness,
Target group,
Social media,
Non-governmental
organization.

The main objective of public relations activities is to convey messages shared by institutions and organizations to the target group. One of the reasons for transmitting messages to target groups on various topics is to create awareness. Awareness is one of the key concepts of public relations activities. In this context, the purpose of the research is to examine the use of social media as a tool for raising awareness within the framework of public relations strategies. The research aims to reveal the processes of creating awareness of particular issues among target groups through social media, especially in the context of "The Women and Democracy Association (KADEM)," one of the women's civil society organizations. The research data were obtained from the official Instagram account of the relevant civil society association. The research data collected during the first six months of 2024 were examined using the content analysis technique. The results reveal that the Women and Democracy Association Instagram account was actively used to raise awareness among the target group on the intended topics. Thus, it was determined that an awareness-raising policy on the themes obtained within the scope of the research data was maintained among the target group. It was found that the posts shared from the Women and Democracy Association Instagram account emphasized the word "Woman". Furthermore, the contents of the shared posts, in order to raise awareness in the public, were respectively: "Women", "Human Rights", "Education", "Anti-Violence", "Anti-War", "Celebration-Memorials and Visit", "National-Religious and Other Special Days", "Children", "Family", "Technology and Digitalization", "Culture and Art", "Call for Help", "Anti-Abuse", "Entrepreneurship Support", "Health" and finally "Men".

Bu makaleye atıfta bulunmak için:

Küçükçivil, B. (2024). Halkla İlişkilerde Farkındalık Aracı Olarak Sosyal Medya: Kadın Sivil Toplum Derneği Üzerine Bir Araştırma. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(2), 425-446. <http://dx.doi.org/10.51117/metder.2024.83>

* Sorumlu Yazar: Büşra KÜÇÜKCİVİL, bkucukcivil@erbakan.edu.tr

GİRİŞ

Halkla ilişkiler, kurum ve kuruluşların toplumla olan iletişimini ve etkileşimini düzenleyen, bu süreçleri stratejik bir biçimde yöneten bir disiplindir. Temel amacı, kurumsal mesajları hedef kitlelere etkili bir şekilde iletmek ve bu yolla belirli bir algı yaratmaktır. Halkla ilişkiler faaliyetleri, genellikle farkındalık oluşturma, imaj geliştirme ve kamuoyunu bilgilendirme gibi amaçlarla yürütülür. Bu bağlamda sosyal medya, halkla ilişkiler stratejilerinin merkezinde yer alan önemli araçlardan biridir. Sosyal medya platformları, kurumların ve kuruluşların geniş kitlelere ulaşmasını, etkileşimde bulunmasını ve belirli konular hakkında farkındalık yaratılmasını mümkün kılar.

Farkındalık oluşturma, halkla ilişkiler faaliyetlerinin anahtar kavramlarından biridir ve bir kuruluşun sosyal medya stratejilerinde merkezi bir rol oynar. Farkındalık, toplumda belirli bir konuya yönelik bilgi ve bilinç düzeyini artırmayı hedefler ve bu süreçte sosyal medya, hızlı ve etkili bilgi yayılımı sağlayan bir mecra olarak öne çıkar. Sosyal medya, bireylerin ve toplulukların bilgiye erişimini kolaylaştırırken, aynı zamanda çeşitli sosyal ve kültürel konularda kamuoyunu bilgilendirme işlevi de görür.

Bu araştırma, sosyal medyanın halkla ilişkiler bağlamında farkındalık oluşturma aracı olarak kullanımını incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle, kadın sivil toplum kuruluşlarından biri olan “Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM)” özelinde, sosyal medya platformlarının hedef kitlelerde belirli konulara dair farkındalık oluşturma süreçleri ele alınmıştır. Araştırma kapsamında, 2024 yılının ilk altı ayında Kadın ve Demokrasi Derneği'nin resmi Instagram hesabından elde edilen veriler, nitel içerik analizi tekniği ile incelenmiştir. Bu veriler, derneğin hedef kitleler üzerinde hangi konularda farkındalık yaratmayı amaçladığını ve sosyal medya stratejilerinin etkinliğini değerlendirmeye olanak sağlamaktadır.

Araştırmanın bulguları, Kadın ve Demokrasi Derneği'nin Instagram hesabında, “Kadın” temasına vurgulu bir şekilde içerik paylaşıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, gönderi içeriklerinde “Kadın”, “İnsan Hakları”, “Eğitim”, “Şiddet Karşıtlığı”, “Savaş Karşıtlığı”, “Kutlama-Anma ve Ziyaret”, “Milli-Dini ve Diğer Özel Günler”, “Çocuk”, “Aile”, “Teknoloji ve Dijitalleşme”, “Kültür ve Sanat”, “Yardım Çağrısı”, “İstismar Karşıtlığı”, “Girişimcilik Desteği”, “Sağlık” ve “Erkek” gibi temalara yer verildiği tespit edilmiştir. Bu temaların yoğunluğu, derneğin sosyal medya stratejilerinin toplumsal farkındalık oluşturma hedefleri doğrultusunda nasıl şekillendiğini ve hangi konulara öncelik verdiğini ortaya koymaktadır. KADEM, kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği gibi konular üzerine odaklanan bir sivil toplum kuruluşu olarak, sosyal medya hesaplarını bu temalar etrafında şekillendirmiş ve bu süreçte Instagram platformunu aktif bir biçimde kullanmıştır.

Bu çalışma, sosyal medyanın halkla ilişkilerdeki rolünü ve kadın sivil toplum kuruluşlarının bu mecraı nasıl kullandığını anlamak için önemli bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Sosyal medya araçlarının stratejik kullanımının halkla ilişkiler faaliyetlerindeki etkilerini değerlendirmek, bu tür çalışmaların gelecekteki uygulamaları için yol gösterici olabilir.

HALKLA İLİŞKİLER VE FARKINDALIK ÜZERİNE

Halkla ilişkiler; iki yönlü iletişim, sosyal sorumluluk, stratejik ilişki, karşılıklı fayda, anlayış ve iyi niyet gibi ortak temalar üzerine inşa edilen bir kavramdır (Kalender, 2008, s. 27). Söz konusu temalara ek olarak; “kurum”, “paydaş”, “iletişim”, “ilişki”, “bilgi vermek”, “değer yaratmak” ve “farkındalık oluşturma” gibi daha pek çok ifade, halkla ilişkiler alanının tanımlanmasında kullanılmaktadır. Dolayısıyla, etkili bir halkla ilişkiler politikası için diğer tema ve ifadelerin yanında, “farkındalık oluşturma” temel nitelikte bir hedeftir. Halkla ilişkilerde temel hedefler, bilgi vermek ve motive etmek üzerine kuruludur. Bilgi vermek üzerine oluşturulan hedeflerde, bireylere bilgi

aktarılmakta ve bir konu, durum, olay veya ürün hakkında farkındalık sahibi olmaları sağlanmaktadır (Wilcox vd., 2015).

Halkla ilişkiler politikalarının etkinliği, stratejik olarak bir amaca hizmet etmesine bağlıdır. Dolayısıyla, faaliyetler, onu geliştiren kişi, kurum ve kuruluş için bir şey başarmak amacıyla tasarlanmaktadır. Halka ilişkiler hedefleri, strateji geliştirmenin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Hedef, halkla ilişkiler faaliyetlerinde başarı elde edilmesi umulan bir durumun, en genel ifadesidir. Diğer bir ifade ile halkla ilişkiler çabasından beklenen sonuçlardır. Hedefler, genelde bir sorunu ortadan kaldırmak için tasarlanmıştır ve neyin değiştirilmesi gerektiğini belirtirler. Başka bir deyişle, hedefler, halkla ilişkiler eyleminin yönünü tayin eden genel ifadelerdir. Halkla ilişkiler faaliyetlerinde hedeflenen noktalardan birini de farkındalık oluşturmaktır (Coombs, 2005, s. 364). Halkla ilişkiler faaliyetlerinde hedef kitleler açısından bir farkındalık oluşturmak, temel hedefler arasında gösterilse de ilgili konu ve duruma dair sorunlar devam ediyorsa, yalnızca farkındalığın oluşturulması yeterli olmamakta ve bu doğrultuda bir sonraki aşama olarak hedef kitlenin farkındalık düzeyinin artırılmasına yönelik daha detaylı hedefler belirlenmektedir (Austin & Pinkleton, 2015, s. 37).

Hedef kitlelerle iletişim ve etkileşim kurulmaya çalışılan ve böylelikle bazı konulara ilişkin farkındalık oluşturulması ve oluşturulan farkındalığın artırılmasının amaçlandığı alanlardan biri olan halkla ilişkilere göre farkındalık; hedef kitlelerin bir marka, konu ve tema hakkındaki duyum ve aşinalık derecelerini gösteren bir ölçüm ifadesidir (Stacks & Bowen, 2013, s. 2). Farkındalık, bütün iletişim ve halkla ilişkiler faaliyetlerinin temel yapı taşlarını oluşturan kavramlardan birini temsil etmektedir. Bu sebeple iletişim ve halkla ilişkilerde, kayda değer bir önemi olan farkındalık, kurumsal hedeflere ulaşmada oldukça kritiktir. Kurumlar, hedef kitleleri üzerinde istenilen davranış değişikliğini yaratmak için ilk planda bir farkındalık oluşturmayı önemserler. Böylelikle hedef kitlelerin yatırım yapması, satın alması, destek vermesi, bağışta bulunması, belirli ilke ve inançları benimsemesi, yaşam tarzını değiştirmesi ve oy vermesi gibi hedeflenen doğrultuda hareket etmeleri sağlanır (Hallahan, 2005, s. 163; Oliver, 2007). Farkındalık oluşturmanın amacı, hedef kitlelerin istenilen bilgi, tutum ve davranış değişikliğine yöneltilmesidir.

Hedef kitleler üzerinde bir farkındalık oluşturmada, kitle iletişim araçları etkilidir. Hedeflenen konu ve duruma dair farkındalık ve ilgi oluşturulmasının özellikle ilk aşamalarında kitle iletişim araçlarının rolü önemlidir. Böylelikle istenilen yöne doğru bir dikkat çekme durumu oluşturulmaktadır. Bu bakımdan farkındalık oluşturma kapsamında hem geleneksel araçlardan hem de yeni medya araçlarından yararlanılmaktadır (Lattimore vd., 2012). Öte yandan, dijital çağın hedef kitleleri üzerinde herhangi bir durum ve konuya ilişkin farkındalık oluşturmada, dijital kanallardan yararlanılması da oldukça önemlidir. Dahası hedef kitleler üzerinde herhangi bir konuya ilişkin farkındalık ve bilinirlik oluşturmak, dijital halkla ilişkilerin önemli amaçlarından biridir. Böylelikle kurum tarafından hedeflenen konuya dair dijital kanallardaki hedef kitlelerin bir farkındalık kazanması sağlanır (Phillips & Young, 2009, s. 186).

Günümüzde kâr amacı gütsün ya da gütmesin kurum ve kuruluşların, kamularının düşünmesini planladığı konu ve durumlara dair bir dikkat çekme politikası geliştirmesi, halkla ilişkiler faaliyetlerinin kapsamı alanındadır. Bu doğrultuda, sivil toplum kuruluşları da herhangi bir konuya dair kamularda farkındalık oluşturarak gündemin rotasını tayin etmede, halkla ilişkilerin önemli araçlarından biri olan sosyal medya ortamlarından yararlanmaktadır. Böylelikle, sivil toplum kuruluşları amaçlanan konulara dair kamuoyunda bir farkındalık ve bilinç oluşturarak hedef kitlelerin desteğini kazanma amacı taşırlar.

SOSYAL MEDYA VE HALKLA İLİŞKİLER ALANINDAKİ KULLANIMI

İnternet, dijital platformlar, sosyal medya ve sosyal ağ ortamları, günümüzde milyonlarca insan tarafından kurumlar ve markaları araştırmak, ürün ve hizmetler hakkında bilgi edinmek, güncel

konulardan haberdar olmak, siyasi tartışmalara katılmak ve sanal arkadaşlıklar kurmak adına kullanılmaktadır. Milyonlarca insan tarafından kullanılan sosyal medya ortamları, kullanıcılara görüş, düşünce, beğeni ve yorumlarını çevrimiçi ortamda ifade etme olanağını sunmaktadır. Günümüzün oldukça etkili dijital iletişim araçlarından biri olan sosyal medya, kurum ve kuruluşların hedef kitleleriyle karşılıklı ve doğrudan iletişime geçmeleri fırsatını sunmaktadır. Böylelikle çeşitli konulara dair bir iletişim ve etkileşime geçilmesi sağlanmaktadır (Koçyiğit, 2017, s. 86).

Halkla ilişkilerde kamularla diyalog kurma ve böylelikle hedeflenen konulara ilişkin farkındalık oluşturmada önemli bir ortam olan “sosyal medya”, dijital çağın vazgeçilmez iletişim araçlarından biridir. Tamlamanın ilk kısmını oluşturan “sosyal”; insanların diğer insanlarla bağlantı kurmasını sağlayan ve içgüdüsel olan ihtiyaçlarına atıfta bulunmaktadır. Bu ihtiyaç, bireyin varoluşunun temel unsurlarından biridir. Bireyler, fikir ve deneyimlerini paylaşırken kendilerini rahat ve güvende hissedecekleri, benzer düşüncelere sahip olan diğer bireylerle, gruplarla iletişim ve etkileşim kurmak isterler. Tamlamanın ikinci kısmını ise “medya” sözcüğü oluşturmaktadır. Medya, diğer insanlarla bağlantı kurmak için kullanılan araçlardır. Davul, çan, yazılı kelime, telgraf, telefon, radyo, televizyon, e-posta, web siteleri, fotoğraflar, ses, video, cep telefonları ve bunlar gibi pek çok araç, diğerleriyle bağlantı kurmak için kullanılan teknolojilerdir (Safko, 2012, s. 4-5). Kaplan ve Haenlein’e göre sosyal medya; web 2.0 teknolojisinin ideolojik ve teknolojik tabanında inşa edilen ve kullanıcılar tarafından içeriğin oluşturulması ile değiştirilmesine izin veren internet tabanlı uygulamalar grubunu ifade etmektedir (2010, s. 61). Sosyal medya; etkileşimli medyayı kullanarak, bilgi ve görüşleri paylaşmak maksadıyla çevrimiçi olarak bir araya gelen insan toplulukları arasındaki faaliyetlere, uygulamalara ve davranışlara işaret etmektedir. Etkileşim imkânı sunan medya; kelimeler, resimler, videolar ve sesler biçiminde içerik oluşturmayı ve kolayca iletmeyi mümkün kılan web tabanlı uygulamalardır (Safko & Brake, 2009, s. 6).

Sosyal medya; platform sağlayıcıların belirlediği kurallar doğrultusunda işleyen, kullanıcıların farklı formatlarda paylaşım yapmalarına olanak tanıyan ve elektronik bir iletişim biçimi sunan ortamlardır. Bu doğrultuda sosyal medyanın beş farklı özelliği ortaya çıkmaktadır (Clampitt, 2017, s. 4-5):

- Elektronik İletişim Biçimi: Sosyal medya ortamları, teknolojik gelişmelerin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan söz konusu ortamlarda kurulan iletişim, dijital teknoloji aracılığıyla elektronik olarak gerçekleşmektedir.
- Platform Sağlayıcı Kurallarına Tabilik: Twitter, Facebook gibi sosyal medya ortamlarının farklı kullanım parametreleri vardır. İlgili platformlar, kendilerine has özellikler ve izinler doğrultusunda kullanılabilirlerdir.
- Kullanıcılar: Çeşitli platformları kullanmak isteyen ve gerekli teknolojik donanıma sahip olan herkes bir sosyal medya kullanıcısıdır. Diğer bir deyişle sosyal medyada iletişim kurmak için bir gazete editörü, hükümet yetkilisi veya ünlü biri olmak gerekmez de zamanla bu platformlarda popüler bir kişilik haline gelmek mümkündür.
- Görüntü ve Metin Paylaşımı: Platform sağlayıcıların belirlediği formatlar dahilinde metin, fotoğraf, video ve grafik gibi çeşitli biçimlerde paylaşım yapılabilir. İlgili paylaşımlar, platformun izin verdiği doğrultuda tek veya çift yönlü gerçekleştirilmektedir.
- Seçilmiş Topluluklar: Çeşitli ilgi alanlarına ilişkin farklı kalabalıktaki gruplar, sosyal medyadaki toplulukları oluşturmaktadır.

Sosyal medya; web 2.0 teknolojisinin bir çıktısıdır ve çift taraflı bir iletişim ile etkileşim imkânı sunmaktadır. Kullanıcıların içerik oluşturup paylaşmasına imkân sunan bir kitle iletişim aracı olmasına

ek olarak, kişiler arası iletişimin gelişmesine de etki eden bir özelliğe sahiptir. Sosyal medya ortamlarına bakıldığında ise forumlar, bloglar, mikro bloglar, wikiler, içerik paylaşım siteleri, sosyal işaretleme siteleri, podcastler ve sosyal ağlar şeklinde sıralanabilmektedir (Diker & Taşdelen, 2017, s. 191). Tanımlarının ve ortamlarının yanı sıra Mayfield (2008) tarafından belirtildiği üzere sosyal medyanın katılım, açıklık, diyalog, topluluk ve bağlanabilirlik olmak üzere kendine has beş özelliği vardır:

- Katılım özelliği; izleyici ve medya arasındaki sınırı bulanıklaştıran sosyal medyanın, ilgili olan herkesin geribildirimde bulunması ve katkı sağlaması adına teşvik edici olması yönünü belirtmektedir.
- Açıklık özelliği; pek çok sosyal medya hizmetinin katılıma ve geri bildirim için açık olmasına, oylama, yorumlama ve bilgi paylaşımı hususlarında teşvik edici yönüne ve son olarak içeriğe ulaşma ve kullanma konusunda çoğunlukla bir engel teşkil etmemesine vurgu yapmaktadır.
- Diyalog özelliği; geleneksel medyanın izleyiciye iletilen ya da dağıtılan içerik bağlamındaki klasik yayın anlayışından ziyade, sosyal medyanın çift taraflı iletişime yönelik fırsatlar sunan yapısına işaret etmektedir.
- Topluluk özelliği; sosyal medyanın birtakım ortak çıkarları paylaşan toplulukların hızlı bir şekilde oluşmasına ve etkili bir şekilde iletişim kurmasına olanak tanınmasını belirtmektedir.
- Bağlanabilirlik özelliği; pek çok sosyal medya türünün başka kaynaklara, sitelere ve bireylere link vererek bağlantı oluşturmasına ve bu şekilde gelişmesine olanak tanıyan yönünü ifade etmektedir.

Sosyal medya ortamları, şimdiye dek görülmemiş düzeyde bir sivil katılımın ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Kullanıcıların oluşturdukları içerikler ve açık platformlar sayesinde bu ortamlar, günden güne daha da önemli ve merkezi birer araç olmaktadır. İletişim teknolojileri kullanımının bireylerin hayatında oldukça önem kazandığı bu çağda gelişen sosyal medya, insanların etkili ve hızlı bir biçimde iletişim kurmalarını sağlamaktadır. Küresel bağlamda gerçekleşen toplumsal, ekonomik, kültürel ve sağlık gibi gelişmeler de sosyal medya araçlarının bireyler tarafından tercih edilmesinde önemli bir role sahiptir (Koçyiğit, 2019, s. 299; Koçyiğit & Aktaş Koç, 2021, s. 308). Sosyal medya kullanımının hem bireysel hem de kurumsal olmak üzere farklı yönleri vardır. Bu platformları belirli amaçlar doğrultusunda kullanmak isteyen bireyler ve kurumlar bu ortamlarda kendilerine ait profiller oluşturmaktadır. Bireyler sosyal medya ortamlarını diğer kullanıcılar ile bağlantı kurmak, sanal topluluklar oluşturmak, bilgi alışverişi gerçekleştirmek, herhangi formatta mesaj göndermek, eğlenmek, boş zaman geçirmek, gündem takibini yapmak, arkadaşlık kurmak, markaları ve diğer bireyleri takip etmek gibi pek çok sebepten ötürü kullanılmaktadır (Diker & Taşdelen, 2017, s. 190-191). Kurumlar ise sosyal medyayı, var olan müşteriler ve potansiyel müşterilerle daha verimli bir şekilde bağlantı ve ilişkiler kurmak, kendilerini, şirketlerini, ürün ve hizmetlerini pazarlamak gibi amaçlarına ulaşmak için kullanmaktadır. Eskiden bu tür amaçlar için kurumlar tarafından televizyon, radyo, doğrudan posta, reklam panoları gibi araçlar kullanılırken, günümüzde sosyal medya da söz konusu araçlar silsilesine dahil edilmiştir. Ancak günümüz için sosyal medyanın onlardan daha etkili olduğunu söyleyebilmek mümkündür (Safko, 2012, s. 4-5).

Sosyal medya ortamlarının kullanım alanları ve içerikleri günden güne değişim göstermektedir. Ortaya çıktığı ilk günlerde, hedef kitlelerinin pasif bir konumda olduğu sosyal medya ortamları, gelişen teknolojiyle birlikte zaman içerisinde hedef kitlelerinin aktif katılımına olanak sağlayan bir konuma erişmiştir. İlgili gelişme, kurum ve kuruluşların sosyal medyayı iletişim stratejilerine dahil etmeleri ve etkin bir şekilde kullanmaları zorunluluğunu doğurmuştur (Bat vd., 2014, s. 136). Sosyal medyanın bireyler, kurum ve kuruluşlar düzeyinde artan kullanım oranı ve yükselen stratejik önemi, günümüzde bu platformlarda bulunmayan kişilere, kurum ve kuruluşlara yönelik bir bilinmezlik durumu

doğurmakta ve bireylerin onlara karşı güvensiz bir hissiyat duymalarına sebep olmaktadır. Bu sebeple özellikle kanaat önderleri, bürokratlar, devlet liderleri ve sivil toplum kuruluşları gibi toplumlar için kritik önem taşıyan kişilerin ve kuruluşların, söz konusu ortamlarda planlı bir hareket ile bulunmaları gerekmektedir. Günümüz için önemi ve kullanımı artık neredeyse tartışmaya kapalı olan sosyal medya ortamlarının olası etkileri ya da sonuçlarını değerlendiren Güngör (2018)'e göre bu ortamlar; kamusal alan, siyaset ve liderlik, hegemonik ilişkiler, cemaat ilişkileri, aile kurumu, gündelik ve çalışma yaşamı, zaman ve uzam yönetimi, popüler kültür, ticari ilişkiler ve tüketim eğilimleri, dil aracılı emperyalizm, erişim adaletsizliği ve bilgi gedikleri, bilgi kirliliği ve bilinçsiz toplum olmak üzere pek çok konuya derinden etki etmekte ve bu alanlarda bir değişim ile dönüşüm yaşanmasına sebep olmaktadır (s. 402-412). Söz konusu alanlardaki önemli pozisyonu göz önüne alındığında, sosyal medyanın, halkla ilişkiler faaliyetlerinde önemli bir yeri olduğunu da anlamak mümkündür. Dolayısıyla, günümüz hedef kitleleriyle ilgili sosyal ağ ortamından iletişim ve etkileşime geçmek, halkla ilişkiler politikalarının vazgeçilmez bir unsurudur.

Sosyal medya platformları, kurum ve kuruluşların iletişim başta olmak üzere diğer politika hedeflerine ulaşmaları açısından son derece önemli dijital ortamlar olarak ifade edilmektedir. İlgili dijital platformlar, özellikle halkla ilişkiler çalışmaları üzerinde etken bir role sahiptir. Bu bakımdan sosyal medyanın halkla ilişkiler faaliyetleri üzerinde; yeni hedef kitle olarak yeni paydaşlar yaratması, sosyal paydaşlarla doğrudan iletişim ve etkileşim kurulması, medya karmaşasının avantajlı durumundan yararlanılması, hedef kitleler ile iş birliğinin sağlanması, geri bildirim aracılığıyla politikalarda değişiklik yapılması, katılım ve adaptasyonun sağlanması, network oluşturması, güvenin sağlanması, kurumsal itibarın oluşturularak korunması ve mesajların aktarımı yoluyla farkındalık yaratılması adına olumlu etkileri bulunmaktadır (Aşman Alikılıç, 2011, s. 16-19). Diğer taraftan halkla ilişkiler faaliyetleri üzerinde ilgili olumlu etkilerin ortaya çıkması için sosyal medya platformlarının, kurum ve kuruluşun hedeflerine uygun bir biçimde kullanılması zorunluluğu bulunmaktadır. Bu anlamda hedef kitleler için önem arz eden konu, soru ve endişeler açısından gündem oluşturmak, farkındalık yaratmak ve çözümler ile yanıtlar sunmak halkla ilişkiler uygulamaları açısından gerekliliktir. Sosyal medya aracılığıyla hedef kitleler üzerinde farkındalık oluşturulmasında ise özellikle etiketleme hareketlerinin rolü önemlidir. Etiketleme hareketleri sayesinde sosyal medyada belirli bir konu, sorun ve kampanya öne çıkartılmaktadır. Böylelikle planlanan toplumsal ve siyasi değişim süreçleri başlatılır, insanların ilgileri çekilir, ilgili sorunlar ve konular hakkında geniş çaplı bir farkındalık yaratılması potansiyeli oluşturulur ve kamunun konular hakkında konuşmaları sağlanır (Holtz, 2002; Çelebi, 2019; Gürleyen, 2024).

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırma, bir kadın sivil toplum kuruluşunun hedef kitleleriyle iletişim ve etkileşim süreçlerinde, halkla ilişkiler bağlamında sosyal medya kullanımını incelemektedir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, halkla ilişkilerde hedef kitleler üzerinde farkındalık oluşturma stratejilerini, kadın sivil toplum kuruluşlarından biri olan “Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM)” örneği üzerinden analiz etmektir. Bu bağlamda araştırma, kadın odaklı bir sivil toplum kuruluşu tarafından dijital araçların kullanılarak hedef kitleler nezdinde belirli konulara dair farkındalık oluşturmalarını ele alması açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, sosyal medya üzerinden farkındalık yaratma amacıyla yapılan halkla ilişkiler faaliyetleri, Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) özelinde incelenmiştir. Araştırmanın evrenini, KADEM'in farkındalık yaratmaya yönelik tüm Instagram gönderileri oluştururken, örneklem olarak 01 Ocak 2024 - 30 Haziran 2024 tarihleri arasında KADEM'in Instagram hesabından yapılan 125 paylaşım seçilmiştir. Bu sayı, nitel analizde yeterli anlam derinliğine ulaşmak için ideal bir büyüklük olarak değerlendirilebilir. Bu gönderiler, KADEM'in hedef kitleye yönelik mesajlarını, sosyal medya aracılığıyla farkındalık oluşturma çabalarını analiz etmek için yeterli bir veri seti sunar. Diğer yandan

örneklem yalnızca belirli bir sosyal medya platformu (Instagram) ve zaman dilimiyle sınırlanmış olması, çalışmanın sonuçlarının bu bağlamlarla sınırlı olduğunu belirtir.

İlgili Instagram hesabından araştırmanın tarihsel aralığında elde edilen veriler, Microsoft Word dosyasına aktarılarak MAXQDA programına çalışma dosyası olarak yüklenmiştir. Oluşturulan çalışma dosyasındaki veriler kodlanarak analiz edilmiştir. Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Sosyal bilimler alanında oldukça güçlü ve önemli bir teknik olan içerik analizi; yazılı metinlerin, televizyon yapımlarının, çekilen filmlerin veya diğer türlerdeki materyallerin incelenerek bir sonuç elde edilmesi tarzını ifade etmektedir (Berger, 1998, s. 23). Diğer bir deyişle içerik analizi; yazılı, görüntülü ve diğer farklı formatlardaki materyallerin sistematik bir biçimde analiz edilmesidir (Aziz, 2020, s. 121). Halkla ilişkiler alanında kullanılan en önemli tekniklerden biri olan içerik analizi, en yalın hali ile bir mesaj ya da mesaj kümesini tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır (Seitel, 2017, s. 192).

Bu araştırmanın soruları, ilgili literatürden yola çıkılarak kavramsal zeminde temellendirilmiş bir amaç bağlamında oluşturulmuştur. Buna göre araştırma soruları aşağıda ifade edildiği üzere:

1. Dernek, hedef kitleleriyle iletişim kurma sürecinde, sosyal medya platformlarından biri olan Instagram'ı ne ölçüde etkin bir biçimde kullanmaktadır?
2. Dernek, sosyal medya aracılığıyla hedef kitlelerle iletişim kurarken hangi anahtar kelimelere öncelik vermektedir?
3. Dernek, sosyal medya aracılığıyla hedef kitlelerle iletişim kurarken hangi anahtar kelimeleri birlikte kullanmayı tercih etmektedir?
4. Dernek, sosyal medya platformu üzerinden hedef kitlelerle iletişim kurarken hangi temaları kullanmaktadır?
5. Dernek, sosyal medya aracılığıyla hedef kitlelerle iletişim kurarken hangi temalara daha fazla önem vermektedir?

Bu araştırmanın verileri, bir kadın sivil toplum kuruluşu olan “Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM)” Instagram hesabı üzerinden elde edilmiştir. İlgili Instagram hesabına dair künye bilgileri ise Tablo 1’de gösterildiği üzere:

Tablo 1

Kadın ve Demokrasi Derneği Instagram Hesabı Künye Bilgileri

Kadın ve Demokrasi Derneği Instagram Profil Bilgileri	
Hesap Adı ve Adresi	Kadın ve Demokrasi Derneği- kademorgtr
Profil Fotoğrafi	
Slogan	“Varoluşta eşitlik, sorumlulukta adalet”
Coğrafi Konum	Türkiye
Kurumsal Web Sitesi Adresi	kadem.org.tr
Instagram’a Katılım Tarihi	Kasım 2014
Toplam Gönderi Sayısı	3.494
Takip Sayısı	89
Takipçi Sayısı	57,1 B

ARAŞTIRMA BULGULARI VE ANALİZİ

Bu bölümde, Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) adlı kadın sivil toplum kuruluşunun resmi Instagram hesabından, belirlenen tarih aralığı (01.01.2024 - 30.06.2024) içinde hedef kitlelerle iletişim ve etkileşim kurma amacıyla yapılan paylaşımların analizi ve bulguları sunulmaktadır. Buna göre Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) Instagram hesabından, araştırmanın tarih aralığını belirten ve 2024 yılının ilk altı ayını kapsayan Ocak, Şubat, Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında toplamda 125 gönderi paylaşılmıştır. Paylaşılan 125 gönderiye dair oluşturulan belgenin MAXQDA programında kodlanması neticesinde araştırma verilerine dair toplam 428 kodlu bölüme ulaşılmıştır. Kodlu bölümlerin konu bazlı ayrımlarında ise 16 temaya ulaşılmıştır. İlgili temalar; “Kadın”, “İnsan Hakları”, “Eğitim”, “Şiddet Karşıtlığı”, “Savaş Karşıtlığı”, “Kutlama-Anma ve Ziyaret”, “Milli-Dini ve Diğer Özel Günler”, “Çocuk”, “Aile”, “Teknoloji ve Dijitalleşme”, “Kültür ve Sanat”, “Yardım Çağrısı”, “İstismar Karşıtlığı”, “Girişimcilik Desteği”, “Sağlık” ve son olarak “Erkek” konularından oluşmaktadır. Araştırmanın bu bölümünde öncelikli olarak veri setine dair kelime bulutu ve 5’li kelime kombinasyonlarına yer verilmekte, devamında ise temalara dair kodlu bölümlere ikişer örnek verilmektedir.

Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) Instagram Hesabı Gönderileri 6 Aylık Kelime Bulutuna Yönelik Bulgular

Araştırma verilerinin elde edildiği tarih aralığı kapsamında paylaşılan gönderilerde, herhangi bir konuya ilişkin toplumda diğer bir deyişle hedef kitlelerde farkındalık oluşturulmasına dair kullanılan anahtar kelimelere bakıldığında; “Kadın”, “KADEM”, “Gazze”, “Birlikte”, “Kadının”, “Kadınların”, “Filistin”, “https”, “Türkiye”, “Yürekler”, “Teşekkür”, “Görünmez”, “Mücadeleler”, “Destek”, “Devam”, “Kurulu”, “Merkezi”, “Komisyonu”, “Olmak”, “BM” şeklinde olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle adı geçen kelimelerin, araştırmanın veri setinde oldukça yoğun bir şekilde var olduğu gözlemlenmiştir. Böylelikle hedef kitleler üzerinde ilgili anahtar sözcüklere dair bir dikkat çekme ve farkındalık oluşturma politikasının sürdürüldüğü belirtilebilir. Bunlara ek olarak diğer hangi kelimelere odaklanıldığı ise Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) Instagram hesabı gönderileri 6 aylık kelime bulutunu şematize eden Görsel 1’de olduğu üzeredir. Bu bulgu, Kadın ve Demokrasi Derneği’nin (KADEM) sosyal medya stratejilerinde belirli konulara yönelik farkındalık oluşturma çabalarını göstermektedir. Psikososyal açıdan bakıldığında, paylaşılan anahtar kelimelerin yoğunluğu, KADEM’in toplumda belirli duygusal tepkiler ve bilinç düzeyleri oluşturmayı hedeflediğini ortaya koymaktadır. Özellikle “Kadın”, “Gazze”, “Filistin” gibi kelimeler, toplumsal duyarlılığı artırmak ve bireylerde empati oluşturmak amacıyla kullanılmıştır. Sosyolojik açıdan ise, bu kelimelerin kullanımı, toplumsal kimlik ve aidiyet duygusunu güçlendirmeyi amaçlayan bir stratejiyi yansıtmaktadır. KADEM’in bu kelimeler üzerinden bir söylem oluşturmaya, örgütün toplumsal meselelerdeki duruşunu belirginleştirirken, aynı zamanda hedef kitleyi bu konular etrafında mobilize etmeye çalıştığını göstermektedir. Sosyal medya aracılığıyla yürütülen bu tür farkındalık kampanyaları, bireylerin ve toplulukların belli meseleler etrafında bilinçlenmesine katkı sağlamaktadır. Bu durum, sivil toplum kuruluşlarının dijital platformları etkin bir şekilde kullanarak, geniş kitlelere ulaşma ve toplumsal değişim yaratma potansiyelini de gözler önüne sermektedir.

Görsel 2
5'li Kelime Kombinasyonu

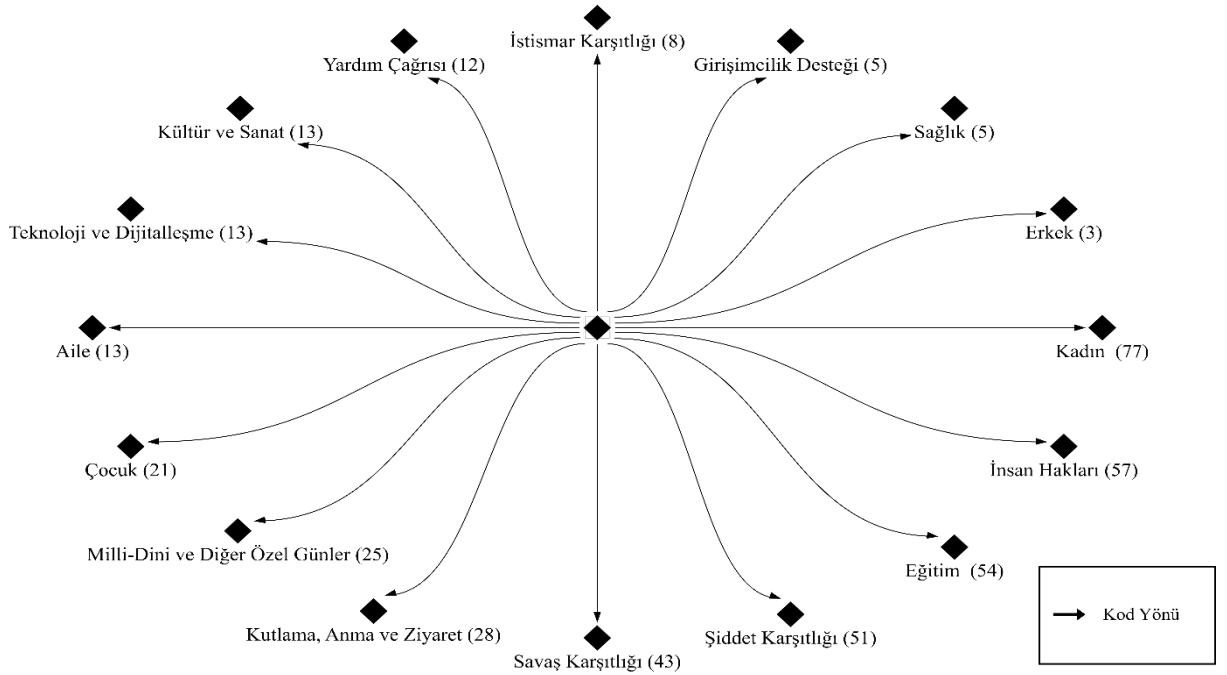

Farkındalık Oluşturmaya Yönelik Araştırma Veri Temalarının Analiz ve Bulguları

Bu araştırmanın verileri, Görsel 3'te yer alan kod-teori modeli doğrultusunda analiz edilerek değerlendirilmiştir. Buna göre araştırmanın bu bölümünde halkla ilişkilerde farkındalık oluşturmaya dair araştırma verilerinin Görsel 3'te yer alan temalar doğrultusunda analiz ve bulgularına değinilmektedir. Araştırmanın tarih aralığını oluşturan 2024 yılının ilk altı ayında, Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) Instagram hesabı üzerinden gerçekleştirilen 125 paylaşımın kodlanması neticesinde farkındalık oluşturma konularına ilişkin toplamda 428 kodlu bölüm ve 16 temaya ulaşılmıştır. Temalar, sıklık derecesine göre en yoğunundan en seyrek olana doğru; "Kadın (77)", "İnsan Hakları (57)", "Eğitim (54)", "Şiddet Karşıtlığı (51)", "Savaş Karşıtlığı (43)", "Kutlama-Anma ve Ziyaret (28)", "Milli-Dini ve Diğer Özel Günler (25)", "Çocuk (21)", "Aile (13)", "Teknoloji ve Dijitalleşme (13)", "Kültür ve Sanat (13)", "Yardım Çağrısı (12)", "İstismar Karşıtlığı (8)", "Girişimcilik Desteği (5)", "Sağlık (5)" ve "Erkek (3)" şeklinde sıralanmaktadır.

Görsel 3

Farkındalık Temaları Kod-Teori Modeli

Araştırma Verilerinin “Kadın” Temasına Yönelik Analiz ve Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde, “Kadın” temasının analiz ve bulgularına yer verilmektedir. Buna göre hedef kitleler üzerinde farkındalık oluşturmaya yönelik paylaşılan gönderilerin 77 frekans sıklığındaki bölümünü, kadın teması oluşturmaktadır. Böylelikle derneğin kuruluş amacı, misyon ve vizyon hedefleri doğrultusunda hayatın zorluklarına yönelik kadınlara çeşitli desteklerin verilmesine dair paylaşımların yapıldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda kadın temasına yönelik yapılan paylaşımların; doğal afetler, iş dünyası, eğitim imkânı, fırsat eşitliği, istismar ve şiddetten koruma, uluslararası bir araya geliş bağlantılarına erişme gibi pek çok konuya yönelik olduğu bulgulanmıştır. Kadın temasına dair kodlu bölüm örnekleri aşağıda verildiği üzere:

Örnek-1: “#AsrınFelaketi'nin üzerinden bir yıl geçti... Depremin ilk anından bugüne, birlikte üşüdük, birlikte ısındık. Kardeşliğimizi, umudumuzu, aşımızı, acımızı paylaştık... Kaybolan umutları yeşertmek, yitirilen canların acısını bir nebze de olsa hafifletmek için deprem bölgesinde açtığımız Kadın Destek Merkezlerimizde binlerce kadının hayatına dokunduk. Birlik, beraberlik ve dayanışma ruhuyla bölgede kalmaya ve gelecek güzel günler için çalışmaya devam edeceğiz. Bir daha benzer acıların yaşanmaması dileğiyle deprem felaketinde hayatını kaybeden tüm canlarımızı rahmetle anıyoruz.”

Örnek-2: “KADEM elini hiçbir zaman sırtımdan çekmedi” Kadınların, hayatın zorluklarına karşı yalnız ve çaresiz kalmadığı bir gelecek için mücadele ediyoruz. Çünkü iyilik #HerkesLazım #VakıflarHaftası <https://youtu.be/Yw4HgWVxzh0?si=j4UbqijEHM5fTCN6>”

Araştırma Verilerinin “İnsan Hakları” Temasına Yönelik Analiz ve Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde “İnsan Hakları” temasının analiz ve bulgularına değinilmektedir. Buna göre hedef kitleler üzerinde farkındalık oluşturmaya yönelik paylaşılan gönderilerin 57 frekans sıklığındaki bölümünü, insan hakları teması oluşturmaktadır. Bu doğrultuda insan hakları hususunda

yapılan paylaşımların; özgürlük ve eşitlik, insan hakları evrensel beyannamesi, hukuk ve adaletin desteklenmesi, savaş ve şiddetin önlenmesi, insan onuruna yakışır yaşamın desteklenmesi gibi konularda olmak üzere ve yalnızca ulusal değil aynı zamanda uluslararası boyutlarda bir mücadele verildiği hususlara yönelik olduğu tespit edilmiştir. İnsan hakları temasına dair kodlu bölüm örnekleri aşağıda verildiği üzeredir:

Örnek-1: “Dünyada, inandığı gibi yaşamayı engellenen, ayrımcılığa maruz kalan, eğitim başta olmak üzere en temel haklarından mahrum bırakılan milyonlarca başörtülü kadın var. Her kadının onuruyla, inancı ve hakları korunarak yaşayacağı bir dünya için çalışıyoruz. 1 Şubat Dünya Tesettür Günü kutlu olsun! #WorldHijabDay”

Örnek-2: “Tüm dünya, Gazze’de ayaklar altına alınan bu maddeyi hatırlamalı! “Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır.” 🇺🇸 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”

Araştırma Verilerinin “Eğitim” Temasına Yönelik Analiz ve Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde, “Eğitim” temasının analiz ve bulgularından bahsedilmektedir. Buna göre hedef kitleler üzerinde farkındalık oluşturmaya yönelik paylaşılan gönderilerin 54 frekans sıklığındaki bölümünü, eğitim teması oluşturmaktadır. Eğitim teması kodlu bölümlerine bakıldığında; lisans ve lisansüstü düzeydeki bireylere çeşitli konularda verilen eğitimler, doktora düzeyindeki bursiyerlere verilen eğitimler, KADEM Akademik Dergisi çalışmaları, aile ve çocuğa ilişkin uzmanlar tarafından verilen eğitimler, toplumsal konulara yönelik düzenlenen eğitim programları, kadın okumaları ve inovasyon eğitimlerine yönelik olduğu tespit edilmiştir. Eğitim teması kodlu bölüm örnekleri aşağıda belirtildiği gibidir.

Örnek-1: “Literatüre katkıda bulunma hedefimiz için akademik çalışmalarımızı sürdürüyoruz. 📖 Doktora bursiyerlerimiz, Akademi Kurulu üyelerimiz ve Yönetim Kurulu üyelerimizin katılımıyla 4. KADEM Kadın Araştırmaları Lisansüstü Kolokiyumu’nu FSMVÜ Toplum Araştırmalar Merkezi’nde gerçekleştirdik.”

Örnek-2: “👉 Kadına ve aileye yönelik destekleri biliyor musunuz? 👉 Bu desteklerden kimler, nasıl faydalanabilir? 👉 Kamuya erişim konusunda izlenmesi gereken yollar nelerdir? 55 temsilciliğimizle yurt genelinde verdiğimiz “Sosyal Destekler ve Kamuya Erişim” eğitiminde son bir ayda 22.832 kişi ile bir araya geldik.”

Araştırma Verilerinin “Şiddet Karşıtlığı” Temasına Yönelik Analiz ve Bulguları

Araştırmanın bu alt başlığında, “Şiddet Karşıtlığı” temasının analiz ve bulgularına yer verilmektedir. Buna göre hedef kitleler üzerinde farkındalık oluşturmaya yönelik paylaşılan gönderilerin 51 frekans sıklığındaki bölümünü, şiddet karşıtlığı teması oluşturmaktadır. Şiddet karşıtlığı teması kodlu bölümlerine bakıldığında; fiziksel ve psikolojik şiddetin karşısında durma, şiddet mağduru olarak canına kıyılan kadınların anılması ve bir daha benzer olayların yaşanmamasının temenni edilmesi, savaş şiddetinin engellenmesi, adaletsizlik ve ayrımcılığın engellenmesi, kadın-erkek-genç-çocuk ve bebek olmak üzere her yaşta olan insana yapılan zulümlerin durdurulması adına çeşitli içeriklerden oluştuğu bulgulanmıştır. Şiddet karşıtlığı teması kodlu bölüm örnekleri ise aşağıda verildiği üzeredir:

Örnek-1: “Şiddete karşı verdiği mücadele ile tanınan Malika kurucusu Aktivist Rana Abdülhamid, BM Kadının Statüsü Komisyonu için düzenleyeceğimiz panelde! 🇺🇸 12.03.2024 🕒 10.30-12.00 (EDT) 📍 Türkevi, Turkish House 821 First Avenue”

Örnek-2: “Ahlak, onur, merhamet, savaş hukuku...Refah’ta katledilen sadece Gazzeli bebekler, çocuklar, masum siviller değil. İsrail, insanlığa dair ne kadar kavram varsa hepsini ateşe vermeye

devam ediyor. Gözümüz, kalbimiz Gazze 'de... #RafahOnFire”

Araştırma Verilerinin “Savaş Karşıtlığı” Temasına Yönelik Analiz ve Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde, “Savaş Karşıtlığı” temasının analiz ve bulgularına değinilmektedir. Buna göre hedef kitleler üzerinde farkındalık oluşturmaya yönelik paylaşılan gönderilerin 43 frekans sıklığındaki bölümünü, savaş karşıtlığı teması oluşturmaktadır. Bu bağlamda ilgili temanın kodlu bölümlerine bakıldığında, özellikle gündemde olan Filistin-İsrail savaşına dair karşıtlık temelinde vurgulamalar yapıldığı tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliğine dikkat çekildiği anlaşılmıştır. Gazze’de verilen mücadelenin sadece bölgesel değil, küresel çapta bir mevzu olduğu vurgusunun yapıldığı görülmüştür. Özgür Filistin için insanlık ve kardeşlik çerçevesinde evrensel düzeyde bir mücadele verilmesi gerekliliğine dair içeriklerin paylaşıldığı tespit edilmiştir. Öte yandan Filistin’e destek için düzenlenen yardım kampanyalarının duyurusunun yapıldığı da görülmüştür. Savaş karşıtlığı teması kodlu bölüm örnekleri aşağıda gösterildiği üzeredir:

Örnek-1: *“İnsanlığı ölüm uykusundan uyandırmak için daha kaç masum çocuğun ölmesi gerekiyor? #YaşasınGazze #GazaStarving”*

Örnek-2: *“Zulüm bitinceye ve nehirden denize kadar Filistin özgür oluncaya dek susmayacağız! Dünyanın dört bir yanından milyonlarca insanın bulunduğu New York Times Meydanı’ndan, Gazzeli kadınların çığlığıyla dünyanın vicdanına seslendik! Düzenlediğimiz basın açıklaması ve enstalasyona katılan herkese teşekkür ederiz. #StandWithGaza”*

Araştırma Verilerinin “Kutlama, Anma ve Ziyaret” Temasına Yönelik Analiz ve Bulguları

Araştırmanın bu alt başlığında, “Kutlama-Anma ve Ziyaret” temasının analiz ve bulgularından bahsedilmektedir. Buna göre hedef kitleler üzerinde farkındalık oluşturmaya yönelik paylaşılan gönderilerin 28 frekans sıklığındaki bölümünü, kutlama-anma ve ziyaret teması oluşturmaktadır. İlgili tema bağlamındaki kodlu bölümlere bakıldığında; “Çalışan Gazeteciler Günü”, “Avukatlar Günü”, “8 Mart Dünya Kadınlar Günü”, “18 Mart Çanakkale Zaferi”, “Ramazan Bayramı”, “23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı”, “1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü”, “Anneler Günü”, “19 Mayıs Atatürk’ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı” ile “Kurban Bayramı” gibi özel günlerin kutlanmasına; asrın felaketi 6 Şubat depremlerinde vefat eden vatandaşların, vatan için canını feda eden şehitlerin ve vahşice katledilerek mağdur bir biçimde hayatlarını kaybeden vatandaşların anılmasına; temsilcilikler, çeşitli makamlar ve deprem bölgesi gibi özel ilgi gerektiren yerlerin ziyaret edilmesine ilişkin içeriklere yer verildiği bulgulanmıştır. Kutlama, anma ve ziyaret teması kodlu bölüm örnekleri ise aşağıda ifade edildiği gibidir.

Örnek-1: *“İsrail, Gazze’deki soykırımını gizlemek için 7 Ekim’den bu yana 112 gazeteciyi katletti... Her şart altında görevini sürdüren gazetecilerin 10 Ocak #ÇalışanGazetecilerGünü’nü kutluyor; hakikati duyurmaya çalışırken hayatını kaybeden tüm medya çalışanlarını rahmetle anıyoruz.”*

Örnek-2: *“Başta gönüllü hukukçularımız olmak üzere, insan onurunun korunması ve adaletin yerini bulması için çabalayan, mücadelemize güç katan tüm avukatların #AvukatlarGünü kutlu olsun...”*

Araştırma Verilerinin “Milli-Dini ve Diğer Özel Günler” Temasına Yönelik Analiz ve Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde, “Milli-Dini ve Diğer Özel Günler” temasının analiz ve bulgularına yer verilmektedir. Buna göre hedef kitleler üzerinde farkındalık oluşturmaya yönelik paylaşılan

gönderilerin 25 frekans sıklığındaki bölümünü, milli-dini ve diğer özel günler teması oluşturmaktadır. Bu doğrultuda milli günler açısından; “18 Mart Çanakkale Zaferi”, “23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı”, “19 Mayıs Atatürk’ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı”; dini özel günler açısından; “Ramazan Bayramı” ve “Kurban Bayramı”; diğer özel günler açısından ise “8 Mart Dünya Kadınlar Günü”, “Avukatlar Günü” ve “1 Şubat Dünya Tesettür Günü” olmak üzere çok çeşitli alanlardaki özel gün tebrik ve kutlamalarını kapsayan paylaşımlara yer verildiği bulgulanmıştır. Milli-dini ve diğer özel günler teması kodlu bölüm örnekleri aşağıda verildiği üzeredir:

Örnek-1: “Kadın varsa umut var. Kadın varsa hayat var... Her şeye rağmen dünyanın yükünü sırtında taşıyan kadınların, [#8MartDünyaKadınlarGünü](#) kutlu olsun...”

Örnek-2: “Çocuklar gülmeye devam ettikçe, umut var gelecekten... 😊 Yarınımızın teminatı çocuklar başta olmak üzere herkesin 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlu olsun.”

Araştırma Verilerinin “Çocuk” Temasına Yönelik Analiz ve Bulguları

Araştırmanın bu alt başlığında, “Çocuk” temasının analiz ve bulgularına değinilmektedir. Buna göre hedef kitleler üzerinde farkındalık oluşturmaya yönelik paylaşılan gönderilerin 21 frekans sıklığındaki bölümünü, çocuk teması oluşturmaktadır. İlgili temanın kodlu bölümlerine bakıldığında; çocuk istismarının önüne geçilmesi, çocukların geleceğe yönelik eğitim ve kariyer anlamında hazırlanması, İsrail’in Filistin’e saldırılarında çocuk ölümlerinin önüne geçilmesi, kimsesiz çocuklara aile sıcaklığı ve şefkatinin verilmesine yönelik faaliyetlere dair içerikler bağlamında oluşturulduğu görülmüştür. Çocuk teması kodlu bölüm örnekleri aşağıda sıralandığı üzeredir:

Örnek-1: “Attığımız her adımda, umut olmanın ve iyiliği yaşatmanın heyecanı var... Devlet koruması altındaki kız çocuklarını hayata hazırladığımız ‘Geleceğe İşbaşı’ projemizde yeni dönem başladı. Daha fazla çocuğun hayatına dokunacak, daha güzel bir geleceğe birlikte yürüyeceğiz. 😊🌱 Çünkü iyilik [#HerkesLazım](#)”

Örnek-2: “İstismar mağduru kadın ve çocuklara ücretsiz danışmanlık ve hukuki danışmanlık sağlayan *Ilitha Labantu Organizasyonu Direktörü Ella Mangisa*, *BM Kadının Statüsü Komisyonu 68. Oturumu için düzenlediğimiz panelde!* 🇹🇷 12.03.2024 🕒 10.30-12.00 (EDT) 🇹🇷 Türkevi, Turkish House 821 First Avenu”

Araştırma Verilerinin “Aile” Temasına Yönelik Analiz ve Bulguları

Araştırmanın bu alt başlığında, “Aile” temasının analiz ve bulgularına yer verilmektedir. Buna göre hedef kitleler üzerinde farkındalık oluşturmaya yönelik paylaşılan gönderilerin 13 frekans sıklığındaki bölümünü, aile teması oluşturmaktadır. Bu doğrultuda aile teması kodlu bölümlerine bakıldığında; Türk aile yapısını korumak, yaşatmak ve sürdürmek için KADEM bünyesinde olmak üzere gerek diğer sivil toplum kuruluşları gerekse Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı iş birlikleri ile gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmesi planlanan projelerden bahsedildiği bulgulanmıştır. Aile teması kodlu bölüm örnekleri aşağıda sıralandığı üzeredir.

Örnek-1: “Kadını, aileyi ve toplumsal yapıyı reyting ölçümlerine feda edemeyiz. KADEM YK Başkanı [@salihaokurgumrukuoglu](#) Televizyon Dizinlerinde Kadın Paneli”

Örnek-2: “Benim bir ailem yoktu ama KADEM benim ailemiş gibi hissettim.” Yaşadığı tüm zorluklara rağmen “ben de yapabilirim” diyen nice genç kızın hayallerini gerçeğe dönüştürdük. Çünkü iyilik [#herkeselazım](#) 🌱🔗 <https://youtu.be/MVptXG484EE?si=0qgKcxp59LZpVYJm>”

Araştırma Verilerinin “Teknoloji ve Dijitalleşme” Temasına Yönelik Analiz ve Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde, “Teknoloji ve Dijitalleşme” temasına dair analiz ve bulgulara değinilmektedir. Buna göre hedef kitleler üzerinde farkındalık oluşturmaya yönelik paylaşılan gönderilerin 13 frekans sıklığındaki bölümünü, teknoloji ve dijitalleşme teması oluşturmaktadır. İlgili temaya dair kodlu bölümlere bakıldığında; teknoloji dünyası, dijital dönüşüm, yapay zekâ, yeni medya ve sosyal medya konularına ilişkin gelişmelerden oluştuğu tespit edilmiştir. Teknoloji ve dijitalleşme teması kodlu bölüm örnekleri aşağıda verildiği gibidir.

Örnek-1: “Teknoloji dünyasından isimler, yenilikçi projeler ve en yeni teknoloji trendlerinin buluşma noktası SDN Summit rüzgarı devam ediyor. 🌩️🏠 Standımızı ziyaret eden Teknoloji ve Sanayi Bakanımız @mfatihkacir başta olmak üzere herkese teşekkür ederiz 😊 Yarın yine aynı yerdeyiz. 😊”

Örnek-2: “Yapay Zeka ve Kadın” webinarlarımızın ikincisi, Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, Yenilikçi Yapay Zeka Uzmanı Merve Ayyüce Kızrak’ın katılımıyla gerçekleşecek. 📺📖Konu: Yapay Zekanın Bilgi İşlem Gücü ve Yönetimi 📅 17 Haziran 2024 🌐 Kayıt olmak için: https://us06web.zoom.us/webinar/register/WN_goaOkdmKR7uL524y2euiWQ 🗣️ Sunum dili İngilizce olacaktır. #KadınveAdaletZirvesi2024”

Araştırma Verilerinin “Kültür ve Sanat” Temasına Yönelik Analiz ve Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde, “Kültür ve Sanat” temasına yönelik analiz ve bulgulara yer verilmektedir. Buna göre hedef kitleler üzerinde farkındalık oluşturmaya yönelik paylaşılan gönderilerin 13 frekans sıklığındaki bölümünü, kültür ve sanat teması oluşturmaktadır. Bu bağlamda kültür ve sanat temasına dair kodlanmış bölümlere bakıldığında; KADEM Sanat etkinliklerinden bahsedildiği görülmüştür. Dahası şiir, öykü, tasarım, el işi, dizi ve film konularında olmak üzere kültür ve sanat alanına hitap eden içeriklere yer verildiği bulgulanmıştır. Kültür ve sanat teması kodlu bölüm örnekleri aşağıda sıralandığı üzeredir.

Örnek-1: “Somut Olmayan Kültürel Mirası yaşatmaya yönelik çalışmalarımızı içeren akreditasyon başvurumuz UNESCO Genel Kurulunda onayladı. Başta kadın kooperatifleri aracılığıyla desteklediğimiz bölgelere özgü el sanatları, Anadolu mutfak kültürü, dokuma ve işleme sanatı olmak üzere pek çok alanda hayata geçirdiğimiz projeler, ulusal ve uluslararası düzeyde daha çok tanınacak. Araştırma, geliştirme ve savunuculuk faaliyetlerimizin UNESCO tarafından tanınması ve desteklenmesi için yanımızda olan Türkiye UNESCO Daimî Temsilcimiz Prof. Dr. Gülnur Aybet ve Yaşayan Miras ve Kültürel Etkinlikler Genel Müdürü Selim Terzi’ye teşekkür ederiz.”

Örnek-2: “KADEM Sanat çatısı altında, yapay zeka ile afiş tasarım yarışması başlıyor. 🎨🏠 Yapay zekanın hayatımıza etkisinin hızla arttığı günümüzde, hayal gücüne ve yapay zekaya komut verme becerisine güvenen herkesi yarışmamıza bekliyoruz. 😊📅 Son Katılım Tarihi: 25 Mayıs 2024 🌐 Ayrıntılı bilgi ve başvuru için www.kademsanat.com web sitesini ziyaret edebilirsiniz.”

Araştırma Verilerinin “Yardım Çağrısı” Temasına Yönelik Analiz ve Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde, “Yardım Çağrısı” temasının analiz ve bulgularından bahsedilmektedir. Buna göre hedef kitleler üzerinde farkındalık oluşturmaya yönelik paylaşılan gönderilerin 12 frekans sıklığındaki bölümünü, yardım çağrısı teması oluşturmaktadır. İlgili temanın kodlanmış bölümlerine bakıldığında; yalnızca Gazze’ye yardım kampanyası çağrılarında oluştuğu tespit edilmiştir. Yardım çağrısı teması kodlu bölüm örnekleri aşağıda sunulduğu üzeredir.

Örnek-1: “Soykırımı karşı insanî sorumluluğumuzu yerine getirmek ve Gazze halkının yaralarını bir nebze olsun sarabilmek için düzenlediğimiz “Gazze’ye Kardeş Payı” yardım

kampanyamız, 'Hayır Çarşısı' ile başlıyor. Hayır çarşımızdan alışveriş yaparak Gazzeli kardeşlerimize gıda ve hijyen paketi ulaştırabilirsiniz. 🇹🇷 7-8-9 Haziran 2024 📍 Fatih Belediyesi Neslişah Sultan Kültür Merkezi / İstanbul 🌐 Online bağış için web sitemizi ziyaret edebilirsiniz. #GazzeYeKardeşPayı 🍷 #freepalestine”

Örnek-2: “Dayanışma ve kardeşlik ruhuyla, Gazze’ye Kardeş Payı Hayır Çarşısı’nda buluşuyoruz. Çocuk giyiminden züccaciyeye, ayakkabıdan kırtasiyeye binlerce ürün Hayır Çarşımızda hafta sonu sizleri bekliyor olacak. 📍 Fatih Belediyesi Neslişah Sultan Kültür Merkezi / İstanbul ✉️ ‘GAZZE’ yaz 5236’ya gönder 50 TL bağışla 🌐 Online bağış için: <https://kadem.org.tr/gazze-kardes-payi-hayir-carsisi/> #GazzeYeKardeşPayı #FreePalestine”

Araştırma Verilerinin “İstismar Karşıtlığı” Temasına Yönelik Analiz ve Bulguları

Araştırmanın bu alt başlığında, “İstismar Karşıtlığı” temasına ilişkin analiz ve bulgulara yer verilmektedir. Buna göre hedef kitleler üzerinde farkındalık oluşturmaya yönelik paylaşılan gönderilerin 8 frekans sıklığındaki bölümünü, istismar karşıtlığı teması oluşturmaktadır. Bu bağlamda istismar karşıtlığı teması kodlu bölümlerine bakıldığında; vahşice öldürülen kadınların anılması ve aynı durumların yaşanmamasına yönelik çabalar, istismar mağduru kadın ve çocuklara yönelik paneller, istismar davalarının izlenmesi ve suçlularının hak ettikleri cezayı almalarının takipçisi olunması konu başlıklarından oluştuğu tespit edilmiştir. İstismar karşıtlığı teması kodlu bölüm örnekleri aşağıda belirtildiği gibidir.

Örnek-1: “9 yıl önce gençliğinin baharında, hiç tanımadığı kişiler tarafından vahşice öldürülen #ÖzgecanAslan’ı unutmamak, unutmayacağız. Adalet arayışını yakından takip ettiğimiz Özgecan’ın yaşadıklarını bir daha hiç kimse yaşamaması diye mücadele ediyoruz. Korku, yerini güvene bırakana kadar da bu mücadeleden vazgeçmeyeceğiz.”

Örnek-2: “İstismar mağduru kadın ve çocuklara ücretsiz danışmanlık ve hukuki danışmanlık sağlayan İliha Labantu Organizasyonu Direktörü Ella Mangisa, BM Kadının Statüsü Komisyonu 68. Oturumu için düzenlediğimiz panelde! 🇹🇷 12.03.2024 🕒 10.30-12.00 (EDT) 📍 Türkiye, Turkish House 821 First Avenue”

Araştırma Verilerinin “Girişimcilik Desteği” Temasına Yönelik Analiz ve Bulguları

Araştırmanın bu alt başlığında, “Girişimcilik Desteği” temasına dair analiz ve bulgulardan bahsedilmektedir. Buna göre hedef kitleler üzerinde farkındalık oluşturmaya yönelik paylaşılan gönderilerin 5 frekans sıklığındaki bölümünü, girişimcilik desteği teması oluşturmaktadır. İlgili temanın kodlu bölümlerine bakıldığında; kadın girişimcilerin desteklenmesi, girişimcilik konusunda kadınların eğitilmesi ve konuya ilişkin olarak kadınlara destek verilmesine ilişkin projelerin geliştirilmesi noktasında içeriklerin paylaşıldığı bulgulanmıştır. Girişimcilik desteği teması kodlu bölüm örnekleri aşağıdaki gibidir.

Örnek-1: “Startup Centrum Girişimcilik Ekosistemi 2023 Ödülleri’nde; 🏆 KADEM, Girişimciliği Destekleyen Sivil Toplum Kuruluşu Kategorisinde, 🏆 İnovasyonda Kadın, Hızlandırma Programı Kategorisinde 🏆 İnovasyonda Kadın mezunlarımızdan Hülya Tomak’ın Blueit girişimi, Sürdürülebilirlik ve Çevre Kategorisinde aday gösterildi. Hikayemizdeki linke tıklayarak oy verebilirsiniz 🗳️👤”

Örnek-2: “Fikrin varsa gelecek de var!” İnovasyonda Kadın 2024 Girişimcilik Kampı başvuruları başladı. İnovatif fikirleriniz hayata geçsin, projeleriniz girişime dönüşün istiyorsanız geç kalmayın ! 📅 Son başvuru tarihi: 12 Temmuz 2024 🌐 Bilgi ve başvuru için www.inovasyondakadin.org

sitesini ziyaret edebilirsiniz.”

Araştırma Verilerinin “Sağlık” Temasına Yönelik Analiz ve Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde, “Sağlık” temasının analiz ve bulgularına yer verilmektedir. Buna göre hedef kitleler üzerinde farkındalık oluşturmaya yönelik paylaşılan gönderilerin 5 frekans sıklığındaki bölümünü, sağlık teması oluşturmaktadır. Sağlık temasına dair kodlu bölümlere bakıldığında; deprem bölgesindeki kadınlara verilen psikolojik destekler, tıp doktorlarının konuşmacı olduğu paneller ve milli sporcularla oluşturulan dayanışma kamplarına dair içeriklerden oluştuğu tespit edilmiştir. Sağlık teması kodlu bölüm örnekleri aşağıda belirtildiği gibidir.

Örnek-1: “KADEM sanki bizi enkaz altından çaktı çıkardı.” Asrın felaketinin üzerinden neredeyse bir yıl geçti. Kahramanmaraş’taki kadın destek merkezimizde depremde kadınların hayatına dokunmak, yaralarını sarmak için durmadan çalıştık. Psikolojik ve sosyal desteklerimizi sürdüreceğiz, beraberlik ve dayanışma ruhuyla acılarımızı daha da hafifleteceğiz.”

Örnek-2: “Asrın Felaketi’nde en çok can kaybettiğimiz Hatay’dayız. Bir yıldır yaralarımızı sarmak, acılarımızı hafifletmek için verdiğimiz mücadeleye yüzlerce kadının hayatına dokunduk. Her geldiğinde yeni bir şey öğrendiğini, grup çalışmalarımızdan sonra ilk kez rahat uyduğunu, çiçek bile sulayamazken yeniden hayatla dolduğunu söyleyenler binlerce kadın... Emeklerimizin karşılığını, depremde kadınların bu güzel sözlerinde buluyoruz. Bundan sonra da eğitimlerimizle, kurslarımızla, psikososyal desteklerimizle yanınızda olmaya devam edeceğiz. 📍KADEM Hatay Kadın Destek Merkezi”

Araştırma Verilerinin “Erkek” Temasına Yönelik Analiz ve Bulguları

Araştırmanın bu alt başlığında, “Erkek” temasına dair analiz ve bulgulara değinilmektedir. Buna göre hedef kitleler üzerinde farkındalık oluşturmaya yönelik paylaşılan gönderilerin 3 frekans sıklığındaki bölümünü, erkek teması oluşturmaktadır. Kadın ve Demokrasi Derneği’nin kuruluş sebebi, her ne kadar kadınlara yönelik olsa da erkeklere ilişkin faaliyet alanlarının da olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda dernek tarafından cinsiyet ayrımı yapılmadan kadını ve erkeği ile toplumun tüm kesimini kucaklayan bir politika ile hareket edildiğini ifade etmek mümkündür. Erkek teması kodlu bölüm örnekleri ise aşağıda verildiği üzeredir:

Örnek-1: “KADEM sadece kadınların değil, erkeklerin hayatına da dokunan bir kurum” Amacımız; sevgi, vicdan ve dayanışma üzerine kurulu bir medeniyet mirasını yaşatmak... Çünkü iyilik [#HerkesLazım](#) [#VakıflarHaftası](#)

<https://www.youtube.com/watch?v=ZfcEVzAWffU&t=381s>

Örnek-2: “Gazze’de baba olmak; bombalara, silahlara ve açlığa rağmen büyük fedakarlıkla ayakta durabilmek. Yine de çoğu zaman sarılmaya doyamadığını kefeneye sarmak, gözünden sakındığını toprağa vermek... Çocukların babalarından koparılmadığı bir dünya dileğiyle... [#BabalarGünü](#)”

SONUÇ

Halkla ilişkiler, hedef kamular üzerinde farkındalık oluşturmaya çalışılan alanlardan biridir. Oluşturulan farkındalık ile hedef kitlelerin herhangi bir konuda dikkatini çekmek, ilgisini uyandırmak ve sonuç olarak bilinçli bir biçimde eyleme geçmesini sağlamak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda halkla ilişkiler alanında, hedef kitleler nezdinde arzu edilen konulara ilişkin farkındalık düzeyinin oluşturulması, diğer bir deyişle gündemin belirlenmesi adına sosyal medya araçlarından oldukça aktif bir biçimde yararlanılmaktadır. Dijital çağın önemli sosyal ağ kanallarından biri, Instagram’dır. Instagram, kurum ve kuruluşların kamuları üzerinde farkındalık oluşturmaları açısından etkin bir şekilde

kullandıkları dijital platformlardan birini temsil etmektedir.

Bu araştırmada halkla ilişkilerde farkındalık oluşturma aracı olarak Instagram platformunun kullanımı, bir kadın sivil toplum kuruluşu olan “*Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM)*” özelinde ele alınmıştır. Araştırma verileri, “*Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM)*” resmi Instagram hesabı üzerinden elde edilmiştir. Verilerin elde edilmesinde 2024 yılının ilk yarıyılına kapsayan; Ocak, Şubat, Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran ayları temel alınmıştır. Araştırma verilerinin analiz edilmesinde nitel ve karma yöntemler veri analizi yazılımı olan MAXQDA kullanılmıştır.

Araştırmanın tarihsel sınırlılığı içerisinde Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) Instagram hesabından 125 gönderi paylaşılmıştır. Buna göre ilgili dernek tarafından hedef kitlelerle iletişim ve etkileşim kurulurken sosyal medya hesaplarından biri olan Instagram hesabının aktif bir biçimde kullanıldığı tespit edilmiştir. Dernek tarafından sosyal medya aracılığıyla hedef kitlelerle iletişim kurulurken “*Kadın*”, “*KADEM*”, “*Birlikte*”, “*Kadının*”, ve “*Kadınların*” başta olmak üzere bazı anahtar kelimelerin baskın bir biçimde kullanıldığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan “*Görünmez Mücadeleler ve Cesur Yüreklere*” ile “*Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Komisyonu*” başta olmak üzere bilinçli bir biçimde, çeşitli kelime kombinasyonlarının kullanıldığı bulgulanmıştır. Buna göre hem tekli hem de yan yana kullanımlarla ilgili konulara dair bir farkındalık ve dikkat çekme durumu oluşturulmaya çalışıldığı tespit edilmiştir.

Araştırma gönderilerinin kodlanması sonucunda; “*Kadın*”, “*İnsan Hakları*”, “*Eğitim*”, “*Şiddet Karşıtlığı*”, “*Savaş Karşıtlığı*”, “*Kutlama-Anma ve Ziyaret*”, “*Milli-Dini ve Diğer Özel Günler*”, “*Çocuk*”, “*Aile*”, “*Teknoloji ve Dijitalleşme*”, “*Kültür ve Sanat*”, “*Yardım Çağrısı*”, “*İstismar Karşıtlığı*”, “*Girişimcilik Desteği*”, “*Sağlık*” ve “*Erkek*” konu başlıklarında olmak üzere toplamda 428 kodlu bölüm ve 16 temaya ulaşılmıştır. Buna göre yoğunluğu en fazla olan temalar; “kadın”, “insan hakları”, “eğitim”, “şiddet karşıtlığı”, “savaş karşıtlığı” şeklinde bulgulanırken, yoğunluğu en seyrek olan temalar ise “yardım çağrısı”, “istismar karşıtlığı”, “girişimcilik desteği”, “sağlık” ve “erkek” olarak tespit edilmiştir.

Bu bulgular, Kadın ve Demokrasi Derneği'nin (KADEM) sosyal medya içerik stratejisinde belirli sosyal ve toplumsal konulara odaklandığını ve bu konuları farklı yoğunluklarda işlediğini ortaya koymaktadır. Yoğunluğu yüksek temalar olan "kadın", "insan hakları", "eğitim", "şiddet karşıtlığı" ve "savaş karşıtlığı", KADEM'in hedef kitesinin duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarına hitap etmeyi amaçladığını göstermektedir. Bu temalar, toplumsal bilinçlenmeyi ve destek arayışını teşvik eden, güçlü duygusal tepkiler uyandıran konulardır. Kadın hakları ve şiddet karşıtlığı gibi konular, bireylerde empati, aidiyet ve aktivizm duygularını pekiştirebilir. Eğitim ve insan hakları temaları ise toplumsal eşitlik ve kişisel gelişim açısından önemli bir farkındalık oluşturur. Düşük yoğunluklu temalar, "yardım çağrısı", "istismar karşıtlığı", "girişimcilik desteği", "sağlık" ve "erkek", KADEM'in sosyal medya stratejisinde bu konulara nispeten daha az vurgu yaptığını gösterir. Sosyolojik olarak, bu temaların daha az işlenmesi, bu alanlarda toplumsal sorunların veya ihtiyaçların daha az vurgulandığını ve bu konuların toplumsal gündemde daha düşük bir yer tuttuğunu yansıtabilir. Ayrıca, "erkek" gibi cinsiyetle ilgili temaların düşük yoğunlukta olması, kadın odaklı bir yaklaşımın benimsenmiş olabileceğini ve erkeklerle ilgili meselelerin ön planda tutulmadığını ortaya koyabilir.

Bulgular ışığında, bu temalar arasındaki farklılıklar, KADEM'in toplumsal cinsiyet eşitliği, hak savunuculuğu ve sosyal değişim hedeflerine yönelik stratejik bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Sosyal medya aracılığıyla bu temaların işlenme biçimi, derneğin toplumsal etkisini ve hedef kitleleriyle olan etkileşimini şekillendirmektedir. Sonuç olarak Türkiye’de önemli bir sivil toplum kuruluşu olan Kadın ve Demokrasi Derneği'nin hak savunuculuğu, akademiye katkı, sivil aktivizm, şiddetle

mücadele, kadınlara fırsat eşitliği gibi temel hedef noktalar bağlamında; eğitim, şiddet, kutlama, teknoloji, sanat, yardım, sağlık gibi bireyleri ve toplumu ilgilendiren hassas ve gerekli konu başlıklarında hedef kitleleriyle resmi Instagram hesaplarından iletişim ve etkileşime geçtiği tespit edilmiştir. Dernek, ilgili konulara istinaden fikirlerini, gerçekleştirdiği ya da gerçekleştireceği faaliyetleri, Instagram hesabı üzerinden kadın hedef kitleleri başta olmak üzere diğer hedef kitleleriyle de paylaşmaktadır. Kadın ve Demokrasi Derneği, her ne kadar kadınların alanına hitap eden bir sivil toplum kuruluşu olarak var olsa da erkeklere ilişkin faaliyet alanlarının olduğu da bu araştırmanın bir sonucu olarak bulgulanmıştır. Konuya dair çalışma gerçekleştirecek araştırmacılara, erkekler üzerine faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları özelinde bir çalışma yürütmeleri tavsiye edilmektedir.

Finansman

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları: Desteklemiyor

REFERANSLAR

- Aşman Alikılıç, Ö. (2011). *Halkla İlişkiler 2.0: Sosyal Medyada Yeni Paydaşlar Yeni Teknikler*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Austin, E. W., & Pinkleton, B. E. (2015). *Strategic Public Relations Management Planning and Managing Effective Communication Campaigns*. Routledge Taylor & Francis Group.
- Aziz, A. (2020). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri* (13. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bat, M., Akıncı Vural, Z. B., & Ulaş, S. (2014). Paydaş ve Örgütsel İletişimde Sosyal Medya. Yrd. Doç. Dr. H. Hale Bozkurt (Editör), İçinde, *Halkla İlişkilerde Yeni Yaklaşımlar* (ss. 121-149). İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları.
- Berger, A. A. (1998). *Media Research Techniques*. SAGE Publications.
- Brown, R. (2009). *Public Relations and the Social Web How to use Social Media and Web 2.0 in Communications*. Kogan Page.
- Clampitt, P. G. (2017). *Social Media Strategy: Tools for Professionals and Organizations*. SAGE Publications.
- Coombs, W. T. (2005). Goals. In Robert L. Heath (Edited by), *Encyclopedia of Public Relations* (pp. 364-365). SAGE Publications.
- Çelebi, E. (2019). *Halkla İlişkiler Uygulamaları Nasıl Olmalı?* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Diker, E., & Taşdelen, B. (2017). Sosyal Medya Olmasaydı Ne Olurdu? Sosyal Medya Bağımlısı Gençlerin Görüşlerine İlişkin Nitel Bir Araştırma. *UHIVE-Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 17, 189-206.
- Güngör, N. (2018). *İletişim Kuramlar ve Yaklaşımlar* (4. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gürleyen, G. (2024). *Sosyal Medya Çağı: Dijital Hayatın Derinlikleri*. 09.11.2024 tarihinde https://www.google.com.tr/books/edition/Sosyal_Medya_%C3%87a%C4%9F%C4%B1_Dijital_Hayat%C4%B1n_De/cOghEQAAQBAJ?hl=tr&gbpv=1&dq=Sosyal+Medya+%C3%87a%C4%9F%C4%B1:+Dijital+Hayat%C4%B1n+Derinlikleri&pg=PP1&printsec=frontcover adresinden alındı.
- Hallahan, K. (2005). Communication Management. In Robert L. Heath (Edited by), *Encyclopedia of Public Relations* (pp. 161-168). SAGE Publications.
- Holtz, S. (2002). *Public Relations on the Net Winning Strategies to Inform and Influence the Media, the Investment Community, the Government, the Public, and More!* AMACOM: American Management Association.
- Kalender, A. (2008). Halkla İlişkiler: Kavramlar, Tanımlar ve Uygulama Alanları. Ahmet Kalender & Mehmet Fidan (Editörler), İçinde, *Halkla İlişkiler* (11-47). Konya: Tablet Yayınları.
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 53(1), 59-68.
- Koçyiğit, M. (2017). *Dijital Halkla İlişkiler ve Online Kurumsal İtibar Yönetimi*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Koçyiğit, M. (2019). Siyasal İletişimde Algı Yönetiminin Dijital Dönüşümü. Başak Solmaz (Editör), İçinde, *Siyasal İletişimin Dijital Dönüşümü* (ss. 281-314). Konya: Literatürk Academia.

- Koçyiğit, M., & Aktaş Koç M. (2021). Covid-19 Sürecinde Kullanım ve Bağımlılık Modeli Kapsamında Sosyal Medya Kullanımının İncelenmesi. Gülsüm Çalışır & Ersin Diker (Editörler), İçinde, *Covid-19 Sürecinde İletişimin Değişen Yüzü* (ss. 308-326). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Lattimore, D., Baskin, O., Heiman, S. T., & Toth, E. L. (2012). *Public Relations: The Profession & the Practice*. USA: McGraw-Hill Companies.
- Mayfield, A. (2008). *What is Social Media?* iCrossing.
- Oliver, S. (2007). *Public Relations Strategy*. Kogan Page.
- Phillips, D., & Young, P. (2009). *Online Public Relations: A practical guide to developing an online strategy in the world of social media*. London: Kogan Page Publishers.
- Safko, L. (2012). *The Social Media Bible: Tactics, Tools & Strategies for Business Success*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Safko, L., & Brake, D. K., (2009). *The Social Media Bible: Tactics, Tools & Strategies for Business Success*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Seitel, F. P. (2017). *The Practice of Public Relations*. Pearson Education Limited.
- Stacks, D. W., & Bowen, S. A. (2013). *Dictionary of Public Relations Measurement and Research*. Miami: IPR -Institute for Public Relations-.
- Wilcox, D. L., Cameron, G. T., & Reber, B. H. (2015). *Public Relations Strategies and Tactics*. USA: Pearson Education Limited.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: Public relations is a discipline that organizes the communication and interaction of institutions and organizations with society and strategically manages all process stages. In this context, public relations's primary goal is to convey corporate messages to target groups effectively. In this way, a perception is tried to be created on these target groups. Public relations activities are carried out with the purposes of creating awareness, informing the public, developing an image, building reputation, and preventing/managing crises. Creating awareness is one of the key concepts in public relations activities. Awareness seeks to increase the level of knowledge and awareness in society about a specific subject, and in this process, social media stands out as a medium that provides rapid and effective dissemination of information. While social media facilitates individuals' and communities' access to information, it also serves to inform the public on various social and cultural issues. Social media platforms enable institutions and organizations to reach large audiences, interact with them, and create social awareness about specific topics. In this context, social media is central to public relations strategies as a crucial communication and interaction tool of the digital age.

Method: This research examines the use of social media as an awareness-raising tool in the public relations framework. For this reason, this research examines the awareness-raising processes of social media platforms on specific topics among target groups, specifically with a focus on the "Women and Democracy Association (KADEM)," a women's civil society organization. Within the scope of the research, the data obtained from the official Instagram account of the Women and Democracy Association in the first six months of 2024 (January, February, March, April, May, and June) were analyzed using the content analysis technique. MAXQDA, a professional data analysis software for qualitative and mixed methods, was used in the data coding and analysis process.

Results: Within the research's date range, a total of 125 posts were shared from the Women and Democracy Association (KADEM) Instagram account. Following the coding of the document created regarding the 125 shared posts in the MAXQDA program, a total of 428 coded sections were identified regarding the research data. An analysis of the keywords used in the posts shared within the date range to create awareness on various topics among the target audiences reveals the following terms: "Woman", "KADEM", "Gaza", "Together", "Woman's", "Women's", "Palestine", "https", "Türkiye", "Hearts", "Thanks", "Invisible", "Struggle", "Support", "Continue", "Established", "Center", "Commission", "Being", "UN." In the posts shared within the date range in which the research data was obtained, the most prominent five-word combinations or adjacent word groupings include: "Invisible Struggles and Brave Hearts", "United Nations Commission on the Status of Women", "Turkish House 821 First Avenue", "Room 12 General Assembly Building", "68th Session of the Commission on the Status of Women", "Walking Together for the State of Being", "-Emoji- Gaza Summer 5236", "-Emoji- https for Online Donation", "Being a Woman in Palestine on Our Panel." In the subject-based separations of the coded sections, 16 themes were identified. The relevant themes consist of the following topics: "Women", "Human Rights", "Education", "Anti-Violence", "Anti-War", "Celebration-Memorials and Visit", "National-Religious and Other Special Days", "Children", "Family", "Technology and Digitalization", "Culture and Art", "Call for Help", "Anti-Abuse", "Entrepreneurship Support", "Health" and finally "Men".

Conclusion: The findings of this research reveal that the Women and Democracy Association (KADEM) focuses on certain social and societal issues in its social media content strategy and deals with these issues at varying intensity levels. It has been determined that the Kadem and Democracy Association, an important civil society organization in Türkiye, communicates and interacts with its target groups on sensitive and necessary topics that concern individuals and society, such as education, violence, celebration, technology, art, aid, and health, through its official Instagram account. Through its Instagram account, the Association shares its ideas and ongoing and upcoming activities related to these topics with its target groups, especially with its female target group. Although the Women and Democracy Association is primarily oriented toward issues concerning women, the research also reveals that the organization has areas of activity related to men.

II. Gıyâseddin Keyhusrev ve Türkiye Selçuklu Devlet Nizamının Bozulması

Mustafa AKKUŞ^{1*} Sefer SOLMAZ²

¹ Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, Konya, Türkiye

² Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Konya, Türkiye

Makale Bilgisi

ÖZET

Geliş Tarihi: 21.10.2024
Kabul Tarihi: 19.12.2024
Yayın Tarihi: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Türkiye Selçukluları,
II. Keyhusrev,
Türkmenler,
Moğollar,
Babailer isyanı,
Sâdeddin Köpek.

Türkiye Selçuklu Devleti XIII. yüzyılın en güçlü devleti iken II. Gıyâseddin Keyhusrev'in iktidara gelmesiyle beraber yaşanan hadiseler ve sultanın devlet idaresinden yoksunluğu sebebiyle çok kısa süre içerisinde idari, askerî ve iktisadi yönlerden büyük bir zafiyet içerisine düşmüştür. İslam dünyasını büyük bir buhrana sürükleyen Moğol istilasının yaşandığı bu yüzyılda Türkiye Selçuklularının başında bulunan I. Alâeddin Keykubad, devleti her açıdan tahkim etmiş, dünyayı kasıp kavuran istilaya karşı tedbirler alarak Anadolu'yu asrın en müreffeh toprakları haline getirmiştir. Ancak onun dizayn ettiği idari ve sosyal sistem suikastla öldürülmesi akabinde veliahdı olmayan oğlu Gıyâseddin Keyhusrev tarafından bozulmuş, idari ve sosyal mekanizmanın inhitatı devletin siyasi, askerî ve iktisadi yönlerden çöküşüne sebep olmuştur. II. Gıyâseddin Keyhusrev'in iktidara gelmesinde büyük rol oynayan başta atabeyi Şemseddin Altun-aba olmak üzere dönemin Cemâleddin Ferruh, Taceddin Pervâne, Gürcüoğlu Zahirreddin ve Sâdeddin Köpek gibi emirleri sultan üzerinde tahakküm kurma yarışına girmişlerdir. Bu emirler içerisinde en hırslı ve azimli olan Sâdeddin Köpek, kısa sürede II. Keyhusrev üzerinde nüfuz kurarak etkili bir konuma yükselmiş, rakiplerini bir bir tasfiye edip devlet idaresinde büyük bir güç kazanmıştır. Bu güç hırsı ve yaşanan çekişmeler ilk önce devletin idari yapılanmasını zayıflatmış, İrani unsurların hâkim olduğu sarayın tutumu, Alâeddin Keykubad'ın kurduğu sosyal ve iktisadi nizamı bozmuş ve akabinde Türkmenlerin destek verdiği "Babailer İsyanı" ile devletin siyasi ve askerî zafiyeti aşikâr olmuştur. I. Keykubad'ın tesis ettiği güçlü Türkiye Selçuklu Devleti'ne saldırmaya cesaret edemeyen ve sınırlarda fırsat gözeten istilacı Moğollar, II. Gıyâseddin Keyhusrev'in iktidara gelmesiyle ortaya çıkan bu zafiyetten yararlanarak Anadolu'yu istila edip Türkiye Selçuklularını tahakküm altına almışlardır. Böylece devlet idaresinde bozulmayla başlayan süreç devletin askerî, sosyal ve ekonomik alandaki gerilemesini hızlandırmış, Moğol boyunduruğuna girmesiyle de mukadder inkızaza doğru sürüklenmiştir.

Kaykhusraw II and the Deterioration of the Seljuk State Order

Article Info

ABSTRACT

Received: 21.10.2024
Accepted: 19.12.2024
Published: 31.12.2024

Keywords:

Anatolian Seljuks,
Kaykhusraw II,
Turkmens,
Mongols,
Babai rebellion,
Sadeddin Köpek.

The Anatolian Seljuks were the most powerful state in the 13th century, but due to the events that unfolded after Kaykhusraw II seized power, along with the Sultan's lack of effective governance, the state quickly fell into significant administrative, economic, and military decline. The social and administrative system designed by Kayqubad I was disrupted by his son, Gıyâseddin Kaykhusraw, who, after his assassination, left no heir. The decline of this social and administrative mechanism led to the economic and military collapse of the state. The emirs of the time, such as Şemseddin Altun-aba, Cemâleddin Ferruh, Taceddin Pervane, Gürcüoğlu Zahirreddin, and Sadeddin Köpek, who played major roles in Kaykhusraw II's rise to power, competed for dominance over the Sultan. Sadeddin Köpek, the most ambitious and determined of these emirs, quickly gained influence over Kaykhusraw II, rising to a powerful position by eliminating his rivals one by one. His greed for power and the ensuing conflicts first weakened the administrative structure of the state. The palace, dominated by Iranian elements, disrupted the social and economic order established by Kayqubad I. This led to the political and military weakness of the state, which became evident with the Babai rebellion, supported by the Turkmen. The Mongols, who had not dared to attack the powerful Seljuk state established by Kayqubad I, seized this opportunity when Kaykhusraw II came to power, invading Anatolia and subjugating the Anatolian Seljuk state. Thus, the decline that began with the deterioration of state administration accelerated the social, economic, and military downfall, ultimately leading the state towards its inevitable demise under the Mongol yoke.

Bu makaleye atıfta bulunmak için:

Akkuş, M., & Solmaz, S. (2024). II. Gıyâseddin Keyhusrev ve Türkiye Selçuklu Devlet nizamının bozulması. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(2), 447-468. <http://dx.doi.org/10.51117/metder.2024.84>

* Sorumlu Yazar: Mustafa AKKUŞ, akkus75@hotmail.com

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

GİRİŞ

II. Gıyâseddin Keyhusrev, I. Alâeddin Keykubad'ın vefatı üzerine 1237 yılında Türkiye Selçuklu tahtına geçmiştir. Her yönden gelişmiş ve müreffeh bir devlet devralan II. Gıyâseddin Keyhusrev, yönetimde pasif, devletin iç ve dış problemlerinin çözümünde de yetersiz kalmıştır. Hükümdarlığın ilk dönemlerinde Sâdeddin Köpek'in tahakkümü altında ezilmiş ve onun istekleri doğrultusunda devleti yönetmiştir. Bu durum bazı devlet adamlarının tepkisine yol açmış ve bu kişiler iktidara karşı gelmeye başlamışlardır. Yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik huzursuzlar halkı olumsuz etkilemiş ve bunun sonucunda Baba İlyas öncülüğünde Babaîler İsyanı ortaya çıkmıştır. Akabinde Anadolu topraklarını istila eden Moğollar ile Türkiye Selçukluları arasında Köseadağ Savaşı¹ yaşanmıştır. Bu savaş Türkiye Selçukluları için inkırazın başlangıcı olmuş ve bundan sonra felaketler ardı ardına yaşanmaya başlamıştır.

II. Gıyâseddin Keyhusrev hakkındaki bu çalışmamıza onun hayatının anlatılması ile başlayarak, sonrasında Türkiye Selçuklu idari mekanizmasının çöküşüne dair bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bu idari mekanizmanın çöküşü konusunda öncelikle inkıraza sebep olan gelişmeler tek tek ele alınmış, akabinde de bu gelişmelerin devlet üzerindeki etkileri irdelenmeye çalışılmıştır.

II. Gıyâseddin Keyhusrev Dönemi (1237-1246)

I. Alâeddin Keykubad'ın oğlu olan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in doğum tarihi hakkında kaynaklarda yeterli bilgili bulunmamasıyla birlikte 1221'de doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir. II. Gıyâseddin Keyhusrev'in annesi hakkında dönemin müverrihleri net bir ifade kullanmazken, kitabelerdeki bilgilerden annesinin Mahperi Hatun olduğu anlaşılmaktadır (Kaymaz, 2009, s. 25)². Kalonoros (Alâiyye) hâkimi Kyr Vart'ın kızı olduğu bilinen Mahperi Hatun, Hristiyan olup kocasının ölümüne kadar bu dinde kalmıştır (Turan, 1977a, C. 6, s. 620). II. Gıyâseddin Keyhusrev yedi yaşında iken Mübârizeddin Ertokuş'un atabeyliğinde Türkiye Selçuklu topraklarına yeni katılan Mengüçlüklüler'in merkezi Erzincan ve havalisine melik olarak gönderilmiş (İbn Bibi, 1996, C. 1, s. 368); melikliğinin ilk yıllarında Trabzon'u kuşatmıştır (Turan, 1977b, C. 6, s. 651-652). Ancak Trabzon'un fethi Türkiye Selçuklu ordusunun kuvvetine ve askerlerin kahramanlığına rağmen, surların metaneti, müdafaa edilen sahanın coğrafi zorluğu ve en önemlisi de kuşatma sırasında havanın aniden bozularak fırtına ve sellere neden olması, an meselesi iken fethin gerçekleşmesini engellemiş, Türk ordusunun dağınık bir halde dağlara ve ormanlara doğru çekilmesine sebep olmuştur. Türkiye Selçuklu ordusunun zor durumda kalmasıyla yarım kalan kuşatma ve Trabzon'un fethi, devletin idari mekanizmasının çöküşü ve yaşanan büyük hadiseler yüzünden, iki buçuk asır sonra Fâtih Sultan Mehmed zamanına kadar mümkün olamamıştır. Dönemin Selçuklu kaynakları zikretmese de bu seferin Gıyâseddin Keyhusrev ve amcasının esareti ile sonuçlandığına dair Rum kaynaklarındaki bilgiler dikkat çekicidir (Turan, 1999, s. 362).³

Gıyâseddin Keyhusrev'in meliklik dönemi (1228-1237) faaliyetleri hakkında kaynaklarda Trabzon seferi dışında önemli bir olay zikredilmemektedir. Bu seferden kısa bir süre sonra atabeyliğine Şemseddin Altun-aba atanmış ve sultanlığına kadar da bu vazifeye devam etmiştir. I. Keykubad'ın zehirlenmesinden hemen önce tekrar Erzincan Meliki olarak atanan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in evlilikleri hakkında kaynaklarda enteresan bazı bilgiler aktarılmaktadır. Onun evliliklerinden bazıları

¹ Köseadağ Savaşı'na farklı bir yaklaşım ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Solmaz, 2018, s. 705-721.

² Kayseri Mahperi Huand Hatun Camii'nin Mayıs 1238 tarihli batı portal kitabesinde II. Gıyâseddin'in bu melikenin oğlu olduğu açıkça ifade edilmektedir.

³ Trabzon Seferi sırasında Melik Gıyâseddin Keyhusrev ile amcasının esir düşmesi hakkındaki bilgilere ihtiyatla bakmak gerekir. Bu seferin başında kimin olduğu konusu da oldukça tartışmalı bir meseledir. Ayrıca bu sefer başarısızlıkla sonuçlanmakla birlikte Melik Gıyâseddin Keyhusrev veya başka bir hanedan mensubunun Trabzon İmparatorluğu'na esir düşmesi çok olası görülmemektedir. Bu konudaki değerlendirme ve tartışmalar için bk. Demir, 2022, s. 29-37.

siyasetine etki etmiş, devlet yönetimi üzerinde tesirler bırakmıştır. Ancak çalışmamızın boyutunu aşacağından evlilikleri ile ilgili ayrıntılar ve tartışmalara girmeden hanımlarını zikretmekle yetineceğiz. II. Gıyâseddin Keyhusrev gayrimüslimlere karşı geniş bir hoşgörüyü sahip olmuş, gayrimüslim kadınlarla birçok evlilik yapmıştır. Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev, ilk olarak Rum papazının kızı Berdüliye Hatun ile evlenmiştir (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 27; Çiftçioğlu, 2013, s.16). Kaynaklarda II. Gıyâseddin Keyhusrev'in Rum asıllı bir cariyeye ile de evlendiği ve bu evlilikten IV. Rükneddin Kılıcarslan'ın dünyaya geldiği belirtilmektedir (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 27; Sümer, 2002b, C. 25, s. 404). II. Gıyâseddin Keyhusrev, daha sonra Anadolu'da Gürcü Hatun adıyla tanınacak olan Gürcü Prensesi Tamara ile evlenmiş (İbn Bibi, 1996, C.2, s. 36-38; Yazıcızâde, 2017, s. 523-524) ve bu evliliğinden de II. Alâeddin Keykubad dünyaya gelmiştir (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 36, 38; Aksarayî, 2000, s.27-28; Abû'l-Farac, 1999, s. 537-538; Grigor, 2007, s. 22; Quentin, 2006, s. 60; Turan, 1999, s.435-436; Sümer, 2002a, C. 25, s. 359). II. Gıyâseddin Keyhusrev, el-Melikü'l-Aziz'in kızı ile de bir evlilik yapmıştır.⁴ Evliliklerinden bir diğeri de Mengüçlü Beyi Fahreddin Behramşah'ın oğlu Şarkîkarahisar Meliki Muzaffereddin Muhammed'in kızıdır.⁵ Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in, Köseadağ Savaşı öncesinde bir Fransız prensesiyle de evlenmeye teşebbüs ettiği, ancak bu evliliğin gerçekleşmediği bilinmektedir (Çiftçioğlu, 2013, s. 16).

Tarihi kaynakların verdiği bilgilere göre; II. Gıyâseddin Keyhusrev'in üç oğlu ve iki kızı vardır. Kızlarından birinin ismi Selçukî Hatun olup, II. Gıyâseddin Keyhusrev'in hangi hanımından doğduğu bilinmemektedir. Selçukî Hatun'un Kayseri'deki mezar kitabesinden onun Mart 1284 yılında öldüğü anlaşılmaktadır (Göde, 2011, s. 62).

Sultan I. Alâeddin Keykubad ölümünden önce devletin kaderi ile ilgili bazı mühim kararlar almıştır. Sivas valisi ve kendisinin çok yakını bulunan Fahreddin Ayaz'ın ölümü üzerine onun yerine Kayır Han'ı tayin eden sultan, böylece Hârizm beyleri ve askerlerine verdiği itibar ve mevki göstermiştir. Büyük oğlu Gıyâseddin Keyhusrev'i tekrar Erzincan meliki, Şemseddin Altun-aba'yı da ona atabey ve beylerbeyi tayin etmiştir. Fakat bu tayinlerin en mühimini ortanca oğlu İzzeddin Kılıcarslan'ı kendisine veliaht yaparak gerçekleştirmiştir (Turan, 1999, s. 389). Ancak bu atamalar onun ölüm sürecini başlatmış, bazı kaynaklar sultanın son ziyafette kuş eti yerken zehirlenmesini oğlu Gıyâseddin Keyhusrev'e atfetmişlerdir. Keyhusrev, büyük evlat olmasına rağmen Eyyübî prensesi Melike-i Âdiliyye'den doğan ortanca oğlu İzzeddin Kılıcarslan'ın veliaht gösterilmesi, nihayet Keyhusrev'in liyakatsizliği ve garip ahvâli böyle bir cinayetin mümkün olabileceğini düşündürmektedir (Anonim Selçuknâme, 2014, s. 42; Turan, 1999, s. 390.)⁶

I. Alâeddin Keykubad'ın ölümünden (634/1237) sonra önde gelen devlet adamlarından, Şemseddin Altun-aba, Tâceddin Pervâne, Lala Cemâleddin Ferruh, Gürcüoğlu Zahirreddin ve Sâdeddin Köpek gibi devlet adamları veliaht İzzeddin Kılıcarslan'ın yerine, II. Gıyâseddin Keyhusrev'i tahta çıkarmışlardır (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 19-20; Yazıcızâde, 2017, s. 503, 508-509; Aksarayî, 2000, s. 25; Abû'l-Farac, 1997, s. 537). Daha sonra sultanın ölümünü açıklamışlardır (Müneccimbaşı, 2001, s. 80-81). Alâeddin Keykubad'ın taraftarı olan Kemâleddin Kâmyâr ve Hüsâmeddin Kaymerî ile Selçuklu

⁴ el-Ömerî eserinde bu evlilikten şu şekilde bahsetmiştir: Gıyâseddin Keyhusrev, Haleb hakimi Melik Aziz Muhammed'in küçük yaştaki kızı Gaziye Hatun'la nikah kıydı ve gelini almak için Tokat kadısını gönderdi. Buna ilaveten de Haleb hâkimi de Keykubad'ın kızı ve Keyhusrev'in kız kardeşi olan Melike Hatun'la evlendiğini kaydetmiştir. Selçuklu Sultanı adına Tokat kadısının hazır bulunduğu bu törende İbnü'l Adîm'e, Ebû Hanife mezhebi kurallarına göre nikâh kıyma görevi verilmiştir. (el-Ömerî, 2014, s. 369). İbnü'l Adîm, 50 bin altınlık mehir karşılığında nikâhı kıydıktan sonra saçı olarak da pek çok altın saçılmıştır. Bk. İbn al-'Adîm, 2011, s. 5.

⁵ Bu evlilikle ilgili İbn Bibi, II. Gıyâseddin Keyhusrev'in, Köğonya (Şarkî-Karahisar) Meliki Muzaffereddin'in kızlarından birini kendisine istediğini, ancak Muzaffereddin'in onun bu isteğini reddettiğini söylemektedir. Melik bu isteği geri çevirirken de "Sultan günlerini sokak serserileri (runud) gibi sefahat ve işret içinde geçiriyor. Onun için ailemizin damatlığına yakışmaz" dediğini rivayet etmektedir. Ancak İbn Bibi hikâyenin devamında Melik Muzaffereddin'in sultanı reddettiğini, ancak evliliğin yine de gerçekleştiğini kaydetmektedir. bk. İbn Bibi, 1996, C. I, s. 371.

⁶ Kazvîni, Gıyâseddin'in babasını cahillikle zehirlediğini zikretmektedir. bk. Kazvîni, 2015a, s.477.

ordusunda hizmet gören Hârizmlilerin emîri Kayır Han (Kırhan) başta II. Gıyâseddin Keyhusrev'in tahta çıkarılmasına sıcak bakmayıp veliaht olan İzzeddin'de ısrar etmişler, ama II. Gıyâseddin'in hükümdar ilan edilmesine mani olamamışlardır. Bu tutumlarından dolayı diğer emîrlere ile sultanın karşısında yer alan bir konuma düşmüşlerdir. Kemâleddin Kâmyâr ordusuna güvenemediği ve yenilme endişesinde olduğu için bir süre sonra Hüsâmeddin Kaymerî ve Hârizmlilerin emîri Kayır Hanı (Kırhan) da yanına alarak yeni sultana biat etmek zorunda kalmıştır. (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 20-21; Yazıcızâde, 2017, s. 509-510; Kaymaz, 2009, s. 34; Sevim, 2002, s. 349).

II. Gıyâseddin Keyhusrev muhaliflerin itaatini sağladıktan sonra hükümdarlığını, Türkiye Selçuklu Devleti'nin her tarafına haberciler vasıtasıyla bildirmiş ve memleketteki bütün mahpusların serbest bırakılması için fermanlar göndermiştir (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 20; Yazıcızâde, 2017, s. 509). Abû'l-Farac'ın ifadesine göre, yaklaşık 12 bine varan (1997, s. 537) bu mahpusların çoğunu I. Keykubad'ın bir müddet önce esir etmiş olduğu Mısır ve Şam Eyyübîlerine ait askerler teşkil etmektedir (Kaymaz, 2009, s.35). II. Keyhusrev, Türkiye Selçuklu tahtına oturduktan sonra babasının sağlığında Kayseri'ye gelmiş bulunan yabancı ülke elçilerini kabul etmiş ve yeni şartları dikkate alarak bir takım anlaşmalar yapmıştır. Sultan, Moğol hanının elçisi Emîr Şemsü'd-dîn Ömer Kazvinî refakatinde Fahrü'd-dîn isimli kendi elçisini Moğol başkentine yani Ögedey Han'a göndermiştir (İbn Bibi, 1996, C. 1, s. 448-449). Daha sonra Dımaşk Eyyübî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil Muhammed ve Halep Eyyübî Hükümdarı el-Melikü'n-Nâsır Yûsuf ile babası zamanında yapılan tâbiyet anlaşmalarını yenilemiştir (635/1237) (İbn al-'Adîm, 2011, s. 4). Çok geçmeden diğer Eyyübî melikleriyle Artuklu emîrlere de ona tâbi olmuşlardır. Böylece Sultan II. Gıyâseddin, Mısır Eyyübîleri'ne karşı kuvvetli bir cephe meydana getirmiştir.

II. Gıyâseddin Keyhusrev, henüz çocuğu olmadığı için babasının veliaht ilan ettiği kardeşleri şehzade İzzeddin Kılıcarslan ile Rükneddin'i öldürtmeye cesaret edememiş ve Burgulu (Uluborlu) Kalesi'ne göndererek hapsedirmiştir. Eyyübî melikinın kızı anneleri Melike Adiliyye'yi de Sâdeddin Köpek'e verdiği bir fermanla Ankara Kalesi'ne gönderip kısa bir süre sonra da burada eski Türk geleneğine göre yayın kirişi ile boğdurarak öldürmüştür. Sultan II. Gıyâseddin'in, Berdüliye adındaki hanımından doğan İzzeddin Keykâvus, bir Rum cariyesinden doğan Rükneddin Kılıcarslan ve Gürcü melikesinden olan Alâeddin Keykubad adlı üç oğlu dünyaya gelmiştir. Bunlardan İzzeddin Keykâvus'un atabegliğini Mübârizeddin Armağanşah'a havale etmiştir ki bu ünvanın 637/1239 tarihli medrese kitabesinde bulunması da bunu teyit etmektedir. Armağanşah'ın bu göreve getirilmesinin hemen akabinde II. Keyhusrev, üvey annesi Eyyübî prensesi Melike-i Âdiliyye'den olan ve hapsedirdiği küçük kardeşleri Kılıcarslan ile Rükneddin'in öldürülmelerini Mübârizeddin Armağanşah'a havale etmiştir. İbn Bibi'nin naklettiği, fakat kesin olarak açıklayamadığı rivayete göre; Armağanşah iyi bir insan olduğundan şehzadelere kıymakta tereddüt göstermiş, bazılarını göre onların yerine iki köle öldürerek sultana bu işi yaptığını dair nişan götürdüğü; diğer bir kısmına göre ise bunları öldürdüğü zikredilmektedir. Her iki rivayetin de gerçekliği tahkik edilememiştir. Ancak II. Keykâvus zamanında, 647/1249 yılında, Uç'da Türk Ahmed adında birinin ayaklanarak I. Keykubad'ın oğlu olduğuna dair iddiada bulunabilmesi bu öldürme keyfiyeti hakkında bu gibi rivayetlerin halk arasında yaygın bulunduğunu gösteren bir delildir. (İbn Bibi, 1996, C. 2, s.26-28; Akkuş, 2019, s. 45-48).

II. Gıyâseddin Keyhusrev döneminde (1237-1246) babasının tesis ettiği tüm nizam ve sistem hızlı bir şekilde değişime uğramıştır. Alâeddin'in devlet idaresinde kurmuş olduğu düzen ve ahenk belli bir denge politikasına bağlı olarak oluşturulmuştu. Dünya tarihinde önemli hadiselerin vuku bulduğu bir dönemde sultan olan Alâeddin Keykubad (1220-1237) hadiseleri iyi tetkik ederek Türkiye Selçuklu Devleti'ni dışarıda prestijli, içeride her açıdan mamur ve müreffeh bir konuma getirmiştir. Keykubad, Moğol istilasına karşı bir takım emniyet tedbirleri almış (Koca, 2009, s. 189), Anadolu'ya akan göç seli karşısında sistemli bir iskân politikası takip etmiştir. Ardından halkın ekonomik refahını sağlamak için babası I. Gıyâseddin Keyhusrev (1192-1196/1205-1211) ve ağabeyi I. İzzeddin Keykâvus (1211-

1219)'un iktisadi politikalarını devam ettirerek bu amaca matuf bir takım fetihlerde bulunmuştur. Onun devletin bekası açısından en önemli faaliyetlerinden biri de devlet yönetiminde kontrolü ele geçirmek isteyen emîrleri bertaraf ederek merkezî yapıyı güçlendirmesi, devlet içerisinde ve orduda Türkmen unsurlara ağırlık vermesidir. Böylece I. Alâeddin Keykubad, Türkiye Selçuklu Devleti'ne azamet dönemini yaşatmıştır. Ancak onun 1237 yılında zehirlenerek öldürülmesiyle başlayan hadiseler tüm dengelerin alt üst olmasına, içte ve dışta yaşanan büyük problemlerin üst üste gelerek büyük felaketlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Babasının tertip ettiği devlet nizamına muhalif politikalar uygulayan veya devleti hırslı emîrlerin eline bırakan II. Gıyâseddin Keyhusrev, kısa bir süre içerisinde her açıdan zirvede olan devletin idari, siyasi, sosyal ve iktisadi düzenini temelinden sarsarak devlet mekanizmasının çöküşüne neden olmuştur (Kaymaz, 1967, s.23-61).

Tarihi kaynaklarda II. Gıyâseddin Keyhusrev; nefsinin isteklerini yapan, gününü zevk ve eğlence ile geçiren, basiretsiz, aciz, korkak olarak vasıflandırılmıştır. Hükümet işlerini yanındaki görevlilere bıraktığı ve bazı devlet adamların etkisinde kaldığı da bilinmektedir. İçki içtiği ve zevküsefaya kapıldığı ifade edilmektedir (Abû'l-Farac, 1997, s. 537; İbn Bibi, 1996, C. I, s. 371; İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 69-70; Kaymaz, 2009, s. 63-67). Onun bu özelliklere sahip olması, devlet işlerinde pasif kalmasına ve yönetimde daha çok devlet adamlarının etkili olmasına sebep olmuş, devlet adamları arasındaki güç ve iktidar mücadelesi tecrübeli birçok devlet adamının öldürülmesine veya görevden uzaklaştırılmasına neden olmuştur. Bütün bunlar Alâeddin Keykubad döneminde teşkil edilen devlet nizam ve düzenin bozulması neticesini doğuran olayların en önemlileri olarak görülmüştür.

II. Gıyâseddin Keyhusrev'in ölümüne dair net bir bilgi bulunmamasıyla birlikte tarihçiler bu konuda farklı tarihler ileri sürmüşlerdir. Birçok tarihçi II. Gıyâseddin Keyhusrev'in Tarsus kuşatması sırasında Alâiyye'de, içki içmekte iken veya baktığı vahşi hayvanların ısırması sonucu yirmi beş yaşlarında birdenbire öldüğünü belirtmiştir (Simbat, 1946, s.87; Sevim, 2002, s.350; Turan, 1999, s. 454; Kaymaz, 2009, s. 107). İbn Bibi eserinde, II. Gıyâseddin Keyhusrev'in ölüm tarihini net olarak vermemiştir. Eserin giriş kısmında çeviren⁷ Türkiye Selçuklu ordusu Tarsus'ta Ermenileri kuşatmakla meşgul iken, II. Gıyâseddin Keyhusrev'in Alâiyye'de içki içtiği bir sırada fenalaşarak öldüğünü yazmıştır (İbn Bibi (Giriş), 1996, C. 2, s. 12); Aksarayî, sekiz yıl saltanat sürdüğünü iddia etmektedir (2000, s.25). Cülusunu 634 olarak kabul ettiği düşünülürse 642 (1244-1245) yılına tekabül eder. Hamdullâh Müstevfi-i Kazvîni ise II. Gıyâseddin Keyhusrev'in altı yıl hüküm sürdüğünü ve 644 (1246) yılında öldüğünü yazmıştır (Kazvîni, 2015b, s. 118-119). Abû'l-Farac ise II. Gıyâseddin Keyhusrev'in sonbahar mevsiminde 1246 yılının başlarında öldüğü bilgisini aktarmıştır (1997, C. II, s.545). Keyhusrev'in müstakil olarak isminin bulunduğu, son paraları 642-643 tarihini taşımaktadır. (Turan, 1948, s.27). Bütün bu deliller göz önüne alındığında Keyhusrev'in ölümünün 643 yılı içinde yani 1245 sonu ile 1246 başında vuku bulduğu anlaşılmaktadır (Kaymaz, 2009, s. 107).

Yukarıda ifade edildiği gibi II. Gıyâseddin Keyhusrev'in ölüm şekli ilgili rivayetlerden birisi vahşi hayvanın saldırarak ısırması şeklindedir. Nitekim *Türkiye Selçukluları Konya Hanedan Türbesi'ndeki Naaşların Tanzimi Projesi*⁸ kapsamında yapılan Türkiye Selçuklu sultanlarının kimliklendirilmesi çalışmaları sonucu II. Gıyâseddin Keyhusrev'in yüzünün yarısının olmadığı tespit edilmiş olması, onun vahşi bir hayvanın saldırısı sonucu yaralanarak (Demirci, 2023, s. 318, 324) ölmüş olabileceğini akla getirmektedir. Ancak II. Gıyâseddin'in yarısı olmaya kafatası üzerinde yapılan bilimsel incelemeler sonucu "onun ölüm sebebinin kesici bir silah tarafından saldırıya uğraması

⁷ Yukarıda belirtildiği gibi İbn Bibi, II. Gıyâseddin Keyhusrev'in ölümü hakkında net bir bilgi yoktur. Ancak bu eseri çeviren Mürsel Öztürk, eserin ikinci cildinin giriş kısmında referans vermeden Türkiye Selçuklu ordusunun Tarsus'u kuşatırken Alâiyye'de bulunan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in içki içtiği sırada birden fenalaşarak öldüğünü ifade etmektedir. Ancak verilen bu bilgi İbn Bibi'nin eserinin metin kısmında geçmemektedir.

⁸ 2017 yılında başlayan bu proje 2023 yılında tamamlanmış olup, naaşları belirlenip kimliklendirilen Türkiye Selçuklu sultanlarının yüzlemlenmeleri yapılarak balmumu heykelleri Konya Dârülmülk Sergi Sarayı'nda sergilenmektedir.

sonucunun daha muhtemel olduğu kanısına varılmıştır” (Akpolat-Taş, 2023, s. 349). Burada dikkat çekici olan Keyhusrev’in kafatasının incelenmesi sonucu öne sürülen bu yeni ihtimalin kaynaklara yansımamış olmasıdır. Ulaşılan bu bilimsel sonuca göre II. Gıyâseddin Keyhusrev’in yakınlarında bulunan bir emîr veya gulamın ani saldırısı yani suikast sonucu hayatını kaybettiği daha kuvvetli bir ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır.

Selçuklu Devlet Mekanizmasının Çöküşü

Sâdeddin Köpek’in Türkiye Selçuklu Devleti Üzerindeki Etkisi

I. Alâeddin Keykubad’ı öldüren ve yerine veliaht olmayan oğlunu getiren emîrlerin başını Şemseddin Altun-aba, Cemâleddin Ferruh, Taceddin Pervâne ve Gürcüoğlu Zahireddin çekmiştir. Sâdeddin Köpek de veliaht olmadığı halde II. Gıyâseddin Keyhusrev’i iktidara taşıyan emîrler arasında yer almıştır. Ancak zamanla Sâdeddin Köpek, sultan üzerinde diğer emîrlerden daha çok nüfuz kazanmış ve suç ortaklarını sırayla bertaraf etmiştir. II. Gıyâseddin Keyhusrev saltanatının ilk dönemlerinde kendisini iktidara taşıyan emîrlerden biri olan Sâdeddin Köpek’in etki ve nüfuzu altında kalmış, onun istekleri doğrultusunda hareket etmeye başlamıştır. I. Alâeddin Keykubad döneminde fazla bir ehemmiyeti bulunmayan Sâdeddin Köpek, II. Gıyâseddin Keyhusrev’in cülusunda kazandığı mevki ve prestijden istifade ederek yeni sultanı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. Sultan Alâeddin’in Hârizm emîrlere büyük mevkiler vermesi Fârisî gelenekten gelen devlet erkânı arasında bazı endişelerin uyanmasına ve Keyhusrev nâmına Sâdeddin Köpek gibi meşum şahsiyetlerin rol oynamasına fırsat vermiştir. Bu amaçla Köpek, I. Keykubad döneminde Türkiye Selçuklu Devleti’nde önemli bir mevki elde etmiş olan ve siyasi ideolojisinde muhalif olarak gördüğü Hârizmliler Beylerin ortadan kaldırılması için sultana teklif ve önerilerde bulunmuştur. II. Gıyâseddin Keyhusrev, Sâdeddin Köpek’in telkinleriyle önce Kayır Han’ı Zamantı (Pınarbaşı) Kalesi’nde zindana attırmış ve çok geçmeden bu emîr ağır zindan hayatına dayanamayıp ölmüştür (635/1237) (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 23; Yazıcızâde, 2017, s. 511-512; Müneccimbaşı, 2001, s. 81). Yaşanan olaylar akabinde Hârizmliler, Türkiye Selçuklu hizmetinden ayrılıp Urfa taraflarına çekilmişler ve çapulculuğa başlamışlar; kalabalık bir Türkmen kitlesi de onlara katılmıştır. Durumdan endişe duyulması üzerine, Kemâleddin Kâmyâr kumandasındaki bir Selçuklu ordusu, bölgeden ayrılan Hârizmlilerin ülkeden çıkmalarına engel olması ve onların tekrar Selçuklu topraklarına dönmesi için gönderilmiştir (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 23; Yazıcızâde, 2017, s. 512-513; Müneccimbaşı, 2001, s.82). Ancak Türkiye Selçuklu birliklerinin lideri Kemâleddin Kâmyâr, Hârizmliler karşısında mağlup olmuştur. Üzerlerine gönderilen orduyu bertaraf eden Hârizmliler ise Güneydoğu Anadolu’da bir süre bağımsız şekilde yaşamışlardır (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 24; Kaymaz, 2009, s. 43-44.).

Sâdeddin Köpek’in kendisine iktidarı sağladığı Keyhusrev, daha sonra yine onun telkinleriyle, Türkiye Selçuklu Devleti’ne yıllarca büyük hizmetlerde bulunmuş olan Kemâleddin Kâmyâr, Şemseddin Altun-aba, Hüsâmeddin Kaymerî ve Taceddin Pervâne gibi değerli ve yetenekli devlet adamlarını birer birer bertaraf etmiş (İbn Bibi, 1996, s. 25-26, 28, 32-33; Yazıcızâde, 2017, s. 514, 516-517) hatta eski veliaht İzzeddin Kılıcarslan ile kardeşi Rükneddin ve anneleri Âdiliye Hatun’u da önce hapse attırmış, sonra da öldürmüştür (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 26-27; Yazıcızâde, 2017, s. 514-515; Kaymaz, 2009, s. 44-47). Bu süreçten sonra Keyhusrev’in karşısında saltanat iddiası kalmamıştır. Sâdeddin Köpek, devlet içerisindeki gücünü ve itibarını arttırmak için harekete geçerek Samsat (Sümeysât) ve çevresindeki kaleleri ele geçirmiştir (Zilkade 635/Haziran-Temmuz 1238) (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 30-31; Yazıcızâde, 2017, s. 517-519). Kalelerin ihtiyacını karşıladıktan sonra da sultanın huzuruna dönmüştür (Müneccimbaşı, 2001, s. 83). Ancak Eyyübîlere karşı kazandığı Samsat (Sümeysât) zaferinden sonra prestij kazanan ve gemi azıya alan Sâdeddin Köpek, Türkiye Selçuklu hanedanına mensup olduğu rivayetini (Yazıcızâde, 2017, s. 517) yayarak tahta geçmeyi planlamıştır

(İbn Bibi, 1996, C.2, s. 29). Fakat Sâdeddin Köpek'in iktidarı ele geçirmek isteğini anlayan saray erkânı sultanı uyarılmış o da Sivas Subaşı Hüsâmeddin Karaca'nın desteğiyle Sâdeddin Köpek'i ortadan kaldırarak (635/1238) kendini ve devleti onun tahakkümünden kurtarmıştır (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 33-35; Yazıcızâde 2017, s. 521-522). İbn Bibi ve Münecimbaşı'nın rivayet ettiğine göre; Sâdeddin Köpek Kubâdâbâd Sarayı'nda sultanın huzurundan çıkarken sarayın dehlizinde onu öldürüp başını cesedinden ayırmışlar, sultanın isteği üzerine cesedini de bir demir kafesin içine koyup sarayın kale burcuna asmışlardır. Halk onun bu halini görmek üzere toplanmıştır. Bu sırada birden kafesin bağı koparak oradaki birinin başına düşüp ölmesine sebep olmuştur. Sultan bu hali görüp hayret ederek “ O alçağın kötü ruhu, öbür dünyadan da cisimler alemine kötü etki yapıyor” demiştir (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 35-36; Münecimbaşı, 2001, s. 84). Yazıcızâde'nin rivayetine göre Sâdeddin Köpek'in cansız bedeni bir süre halka açık meydanda durmuştur. Sâdeddin Köpek'in akrabaları onu defnetmek istemişler, ancak yaptığı şeylerden dolayı Köpek'e çok kızgın olan sultan buna izin vermemiştir. Bir müddet sonra sultan, cenazenin defnedilmesine izin vermiş, bunun üzerine ceset indirilip defnedilmiştir. (Yazıcızâde, 2017, s. 523.)

II. Gıyâseddin Keyhusrev, yaşanan bu olayların akabinde devlet kademelerinde bir takım değişiklikler yapmıştır. Eski devlet adamlarından Mühezzibüddin Ali, Şemseddin Muhammed el-İsfahânî, Veliyyüddin Tercüman, tarihçi İbn Bibi'nin babası Mecdüddin Muhammed ve Celâleddin Karatay gibi kişileri önemli görevlere getirmiştir. (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 36; Yazıcızâde, 2017, s. 56-57). Ancak Sâdeddin Köpek'in devlet bürokrasisine vurduğu darbe telafi edilememiştir. Babası Alâeddin Keykubad'ın dizayn ettiği ağırlıklı olarak Türkmen unsurlara dayanan ordu ve merkeziyetçi idare Köpek'in hırsı yüzünden büyük yara almış, kendisine rakip gördüğü vatansever, liyakatlı birçok emîri saf dışı bırakarak idari mekanizmayı zayıflatmıştır. Sâdeddin Köpek'in ortadan kaldırılmasından sonra göreve getirilen Mühezzibüddin Ali, Şemseddin Muhammed el-İsfahânî, Veliyyüddin Tercüman ve Mecdüddin Muhammed gibi emîrlerin hemen hemen tamamı İran asıllı kişilerden oluşturularak devletin idare mekanizmaları adeta bu zihniyet tarafından işgal edilmiştir. Buna mukabil devletin aslı unsuru olarak birinci derecede önem arz etmesi gereken Türkiye Selçuklu hanedan ailesinin soydaşı olan Türkmenler ise ikinci plana itilmiştir.

Görüldüğü gibi I. Keykubad'dan sonra Selçuklu tahtına geçen ve belki de sırf bu makamı elde etmek uğruna babasının canına kasteden oğlu II. Gıyâseddin Keyhusrev, suç ortağı olan ve zamanla vezaret makamında diktatör bir duruş sergileyen Sâdeddin Köpek'in elinde oyuncak haline gelmiştir. Onun entrikalarını, amaç ve gerçek niyetini geç anlayan Gıyâseddin Keyhusrev, babasının önde gelen, tecrübeli devlet adamlarını birer birer ortadan kaldırdığı için devletin idare mekanizmasında ciddi bir bozulmaya sebep olmuştur (Kaymaz, 1967, s. 45-60).

Hârizmliler Meselesi

Hârizmliler, I. Alâeddin Keykubad döneminde Türkiye Selçuklu Devleti'nin hizmetine alınmışlardır. Rivayete göre; I. Alâeddin Keykubad, Yassıçimen (1230) savaşından sonra Ahlat ve yörelerini Melik Eşref'e bırakmıştır (İbn Bibi, 1996, C. 1, s. 413-414.). Ancak Melik Eşref'in ilgisiz kalmasından dolayı bir süre sonra bu bölgeleri Türkiye Selçuklu topraklarına katmıştır. (1233) Sultan I. Keykubad, bu sırada Celâleddin Hârizmşah'ın ölümünden beri başsız kalarak Ahlat ve Erzurum-Erzincan arasındaki bölgeyi yağma alanı durumuna getirip, bir güvenlik sorunu yaratan Hârizm ordusuna mensup 12.000 veya 16.000 atlı savaşçısı bulunan bir göçebe Türk kütlesini Türkiye Selçuklu Devleti hizmetine almıştır. Kanglı-Kıpçak kabilelerinden derlenmiş olan bu topluluğun başında, aşiret geleneklerine göre reisliğe seçilmiş olan Kayır Han ile Berke Han, Birdî Han, Sarû Han ve Keşlü Han gibi beyler bulunmaktadır. I. Alâeddin Keykubad bu kişileri Erzurum ve havalisine yerleştirmek suretiyle Moğol işgallerine karşı kullanmayı amaçlamıştır. Ancak Hârizmlilerin yerleşmeleri tam olarak gerçekleşmeden, buldukları bölgede küçük bir Moğol müfrezesinin baskınına uğrayarak büyük kayıp

vermeleri, onların Moğolların önünde tutunamayacakları kanısını uyandırmıştır. (İbn Bibi, 1996, C. 1, s. 431-432). Bunun üzerine Hârizmliler, sultanın bir buyruğu ile doğrudan doğruya merkeze nakledilmişlerdir. Sultan bu reislere dört vilayeti ikta olarak tevcih etmiştir. Kayır Han'a Erzincan'ı, Berke Han'a Amasya'yı, Keşlü Han'a Larende'yi ve Berke Han'a Niğde'yi vermiştir (İbn Bibi, 1996, C. 1, s. 433-434; Kaymaz, 1964, s. 85-86). Böylece Hârizmliler, Türkiye Selçuklu hizmetine girmekle başıboş bir yağmacı topluluğu olmaktan kurtulmuş, bu dört reis de I. Alâeddin Keykubad'ın önemli devlet adamları haline gelmişlerdir.

Alâeddin Keykubad'ın Hârizimli birlikleri Türkiye Selçuklu ordusuna dâhil etmesi ile birlikte askerî teşkilata yeni bir Türk unsuru katılmış, ordu içerisinde Türkmen ağırlığı artmıştır. Hârizmlilerin hizmete alınışı, Türkiye Selçuklu idare mekanizmasını, başlangıçtan itibaren, yerli-yabancı ayrılığı esasına dayanan bir çekişme havası içine sokmuştur. Keykubad'ın oldukça değer verdiği ve Erzincan, Amasya, Niğde ve Larende gibi zengin gelirli vilayetleri ikta etmesi ile başlayan hoşnutsuzluk, kimi köle, kimi İranlı, kimi İran kültürü altında yetişmiş Türk olan eski beylerde, onlara karşı derin bir nefret halinde gelişmiş, kısa süre sonra kozmopolit Türkiye Selçuklu emîrleri tarafından kıskançlığa ve içten içe bir tasfiye hareketine hedef olmuşlardır (Kaymaz, 1967, s. 38). Nihayet sözü edilen bu emîrler, kendi ihtiraslarını Alâeddin Keykubad'ın çocuk yaştaki oğlu II. Gıyâseddin Keyhusrev ile birleştirip Keykubad'ı ortadan kaldırarak tatmin etmişlerdir.⁹

Hârizmliler; I. Alâeddin Keykubad'ın ölümünden sonra; II. Gıyâseddin Keyhusrev'in hükümdarlığını kabul etmeyip, sultanın karşısında yer almışlardır. Ancak bir süre sonra Hârizmliler biat etmek zorunda kalmıştır (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 20-21; Yazıcızâde, 2017, s. 509-510; Kaymaz, 1967, s. 34; Sevim, 2002, 349). Fakat Keykubad'ın ölümünün hemen akabinde emîrlerinin birer birer ortadan kaldırıldığını gören Hârizimli birlikler, Türkiye Selçuklu askerî teşkilâtı içinde tutunamayacaklarını anlayıp ordudan ayrılmışlardır. Böylelikle Selçuklu askerî teşkilâtı, yine çoğu köle asıllı ve gayrimüslim olan kozmopolit emîrlerin dilediği gibi at oynattığı bir kurum haline gelmiştir. Bu durum 1243 yılındaki Köseadağ bozgununa kadar aynen devam etmiş, bu bozgunun ardından ise, daha da vahim bir hale gelmiştir. Türkiye Selçuklu siyasi istiklâlini kaybettiği bu savaştan sonra artık bir de metbû güç olarak Moğolların işe karışması ve devlet siyasetinde daha ziyade diplomasinin önem kazanması, inisiyatifin sivil teşkilât mensuplarının eline geçmesine sebep olmuş, dolayısıyla İranlı unsur büyük önem kazanmıştır. Köseadağ Savaşı sırasında öncü birliklerin yenilgisiyle meydanı Moğollara bırakan II. Gıyâseddin Keyhusrev, Türkiye Selçuklu Devleti'nin idaresini de İran asıllı bürokratlarına bırakmıştır. Bu fırsatı iyi değerlendiren İranlı unsur, artık Türkiye Selçuklu askerî teşkilâtını da yavaş yavaş ele geçirmeye başlamıştır (Kuşçu, 2016, s.25).

Sultan, Sâdeddin Köpek'in öldürülmesinden sonra Hârizm emîrlere hil'âtlere bir elçi gönderip onları itaate davet etmiştir. Onlar da sultanın bu talebini kabul ederek tekrar Türkiye Selçuklu hizmetine girmişlerdir. Emîrler idareleri altında bulunan Harrân, Rakka, Urfa (Rûfa) ve diğer şehirlerde hutbeyi sultan adına okutmuşlardır (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 40-43; Yazıcızâde, 2017, s. 525-526). Ancak bir süre sonra tekrar isyan edip etraftaki şehirleri yağmalamaya başlamışlardır. II. Gıyâseddin Keyhusrev, Hârizmlilere karşı Emîr Zâhireddin Mansur kumandasında büyük bir ordu göndermiştir. Ülkelerinin etrafında yağma yapmalarından rahatsız olan Şam Eyyübî hükümdarı Melik en-Nâsır'ın askerleri de sultanın ordusuna katılmıştır. Türkiye Selçuklu ve Eyyübî kuvvetleri Hârizmlilerle savaşıp onları yenmiş ve ülkeden çıkarmışlardır. Hârizmliler bu durumda Bağdat'a gitmek zorunda kalmışlardır. Bu fırsatı değerlendiren Dımaşk Eyyübîleri derhal daha önce Hârizmlilerin elinde bulunan şehirlere girerek buraları almışlardır (Yazıcızâde, 2017, s. 527-528; Münecimbaşı, 2001, s. 85).

Sultan'ın emîrleri, Hârizmliler meselesini bertaraf ettikten sonra Âmid şehrini kuşatmış ve uzun

⁹ Alâeddin Keykubad'ın son zamanlarındaki politikaları, Hârizmlilere yönelik siyaseti ve öldürülmesine zemin hazırlayan olaylar için ayrıca bk. Demir, 2024, s. 245-265.

bir mücadelenin akabinde şehri ele geçirmişlerdir. (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 44; Yazıcızâde, 2017 s. 529). Sultan buranın subaşılığına azmi ve cesaretiyle tanınan Emîr Mübârizeddin İsâ Cândâr'ı tayin etmiştir. İsâ Cândâr, şehri yeniden imar ederek halkın hizmetine sunmuştur. Yakınındaki kalelerin halkı da ona itaat etmişlerdir. Daha sonra el-Cezîre, Musul, Hısn-ı (Keyfâ), Şam, Haleb, Hama ve diğer yerlerin hükümdarları sultana elçi göndererek itaatlerini bildirmişlerdir. Ayrıca ülkelerinde sultan adına hutbe okutmuşlar ve bastırdıkları sikkeler üzerine sultanın adını yazmışlardır. Sultan da onların menşurlarını yenilemiştir (İbn Bibi, 1996, C. 2, s.46-48; Yazıcızâde, 2017, s. 534-535; Münecimbaşı, 2001, s.85).

Sonuç olarak I. Alâeddin Keykubad döneminde göreve getirilen bu emîrlere Sâdeddin Köpek'in faaliyetleri sonucu yönetimden uzaklaştırılmışlardır. Yaşanan bu durum da devletin işleyişinde büyük bir soruna yol açmış ve Türkiye Selçuklu askerî ve iktisadî mekanizmasının çöküşüne sebep olmuştur. Zira Hârizm askerleri Gıyâseddin Keyhusrev'in ve emîrlere karşı politikaları sebebiyle onun hizmetinden çıkıp Anadolu'nun doğusunda yeni bir anarşi unsuru olmuşlardır. Bu durum II. İzzeddin Keykâvus zamanında Türkmenlere yönelik devlet politikasının değişmesine kadar devam etmiştir. Nitekim İbn Bibi, II. İzzeddin Keykâvus döneminde Türkiye Selçuklu ordusunda bazen ücretli de olsa Hârizm askerlerinin istihdamından bahsetmektedir (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 117).

Türkmen Politikası ve Babaîler İsyanı

Türkmenlerin XIII. asırda Anadolu'ya gelişlerini temelinde iki dönemde ele almak mümkündür (Ocak, 2009, s. 56–57). Bunlardan birincisi XIII. yüzyıl başlarında Karahıtaylarla Hârizmşahlar arasındaki mücadeleler sebebiyle Fergana bölgesindeki şehirlerin harap olmasıyla bölge halkının büyük çoğunluğu Anadolu'ya göç etmesidir (Turan, 1965, s. 189). İkinci ve en önemli safha ise Moğol istilası ile vuku bulan göçlerdir.(Turan, Türkiye, 1999, s. 331–363; Cahen, 1979, s. 72–80). Bu Türkmen kitlelerinin Anadolu topraklarına sığınmalarının sebebi I. Alâeddin Keykubad'ın yönetimdeki Türkiye Selçuklu Devleti'nin güçlü, güvenli olması ve Büyük Selçuklu hanedanıyla soydaş bulunmasıdır. Ancak Anadolu'ya yapılan bu göç hareketleri nüfusun aniden artmasına ve iskân problemi yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Türkiye Selçuklularına sığınan Türkmenler, bölgede sosyal ve ekonomik sıkıntılar doğurmuşlar, buna karşın çözüm olabilecek bir iskân politikasının uygulanamaması neticesinde II. Keyhusrev döneminde Güneydoğu ve Akdeniz bölgesinde nüfus yığılmalarına neden olmuşlardır. (Koca, 2012, s. 16). Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın uyguladığı Türkmen unsura dayalı devlet politikasıyla devletin her türlü desteğini yanında gören Türkmenler, yeni hükümdar Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in değişen siyasetiyle aynı desteği alamadıkları gibi, bazen de onun hedefi haline gelmeleri zamanla büyük huzursuzlukları ortaya çıkarmıştır. Bununla beraber sultanın elini devlet işlerinden çekip zevkine düşkün hareket etmesi, devlet adamlarının menfaatleri doğrultusunda halka yaptıkları muamele ve ekonomik açıdan meydana gelen bunalım, halkın isyan etmesini kaçınılmaz hale getirmiştir.

Topraklarını terk ederek Anadolu'ya göç eden Türkmenler, yer yurt tutmakta sorunlar ve ekonomik sıkıntılar yaşamaya başlamışlardır. Bunun neticesinde Türkmenler ile şehirlerde bulunan halk arasında gerginlikler baş göstermiş, hatta zaman zaman Türkmenlerin yağma yaptığı görülmüştür (Ocak, 2009, s. 58-59). Devlet erkânı içerisinde gün geçtikçe İran kökenlilerin tercih edilmesi ve sayılarının artması ile bunların Türkmenlere sırt çevirmesi nedeniyle, kendi topraklarında istenmeyen unsur haline gelen Türkmenler, merkezi otorite ile çatışmalar yaşamaya başlamıştır (Ocak, 2009, s. 60).

Moğol istilasından önce Anadolu'ya gelmiş, İslam inancını temayüz ettirmiş, Anadolu'daki Sünnî dinî-tasavvufî zümreler içerisinde yer almış Türkmenler olduğu gibi, daha dinî yönden hâlâ Şamanist etkilerden tam olarak kurtulamamış yarı yerleşik Türkmenler de bulunuyordu. Anadolu'ya yeni gelen bu Türkmenlerin dinî inançlarının zayıf ve yetersiz olması, onların Anadolu'da kendi soydaşlarından olan Türkmen babalarının etrafında toplanmasına sebebiyet vermiştir. Sünnî İslam anlayışını tam

kavrayamamış veya hazmedememiş yeni göç eden bu Türkmen zümrelerinin sayılarının gittikçe artması karşısında devlet, idari, dinî-fikrî yönlerden onlara baskı yapmaya başlamıştır. Kendi dinî inançlarına bağlı olan Türkmenlere uygulanan bu baskı politikası, bu zümrelerin isyanına neden olmuştur (Ocak, 2009, s. 48-49).

Türkmenlerin, kendilerine zulmeden devlete karşı isyan etmeleri için gereken ortamın oluştuğunu gören Baba İlyas, etrafında bulunan toplulukla beraber II. Gıyâseddin'e karşı isyan hareketini başlatmıştır.¹⁰ Bu isyan hareketinin propagandasını daha çok Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları, ekonomik sıkıntıların çok olduğu ve özellikle de dinî yaşantı yönünden daha karmaşık bölgelerde yapmaya başlamıştır. Yapmış olduğu propaganda ile yanındaki destekçilerin sayısı her geçen gün daha da artmıştır (Abû'l-Farac, 1997, s. 539-540; Ocak, 2009, s. 91-92). Böylece Güneydoğu Anadolu bölgesindeki aktif müridi olan, düşünce ve kimliğiyle ilgili birçok karanlık noktaları olan Baba İshak vasıtasıyla, isyan halk nezdinde de karşılık bulmuştur. Kısa bir süre içerisinde büyük bir hızla Anadolu'da yayılmaya başlayan bu isyana, Hârizm Türkmenleri, Moğol baskısından Anadolu'ya göç eden Türkmenler, yağmacılar, aşiret reisi olan Türkmen Babaları ve Kalenderiyye, Yeseviyye, Vefâiyye gibi tarikatlara mensup şeyh ve dervişler de katılmışlardır (Ocak, 2009, s. 55-76).

Türkiye Selçuklu Devleti hizmetindeki kadılarından Köre Kadı'nın, Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev'e Baba İlyas'ın peygamberliğini ilan ederek, devlet idaresine karşı halkı isyana teşvik ettiğini haber verdiği ve sultanın böylelikle harekete geçtiği de rivayet edilmektedir.¹¹ Baba İlyas'ın isyanına karşı harekete geçen Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev, onun üzerine Mübarüziddin Armağanşah'ı göndermiştir. Armağanşah, Baba İlyas'ı Amasya'da sıkıştırmış ancak onun canını zor da olsa kurtarıp bir kaleye sığınmasına engel olamamıştır. Baba İlyas'ın bu durumundan haberdar olan baş müridi Baba İshak da Adıyaman bölgesinde yine devletin tutumunu bahane ederek isyan etmiştir (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 49-50; Yazıcızâde, 2017, s. 535-537; Ocak, 2009, s. 127).¹² Baba İshak ve büyük çoğunluğu Türkmenlerden oluşan ordu önce Kefersud'u işgal etmiş, sonra da Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Gerger ve Kahta'yı ele geçirmiştir. İsyancılar önlerine çıkan her yeri ve her şeyi yağmalayarak Malatya'ya doğru ilerlemişlerdir (Ocak, 2009, s. 129). Bu isyanın Türkiye Selçuklularının el-Cezire'de fetihlerle meşgul oldukları sırada ansızın ve sürpriz bir şekilde, birden fazla yerde ve aynı anda başlaması sebebiyle devlet, her anlamda gafil avlanmış büyük sıkıntılara düşer kalmıştır.

Büyüyen tehlikeyi fark eden Malatya valisi Muzaffereddin Alişir, Türkiye Selçuklu askerlerinden ve bir kısım Hristiyan ahaliden topladığı kuvvetlerden teşekkül eden birliğiyle Baba İshak ve beraberindeki topluluğa karşı koymaya çalışmıştır. İki taraf arasında yapılan korkunç savaşta Muzaffereddin Alişir yenilince teçhizatlarını da savaş alanında terk edip kaçmış ve Malatya'ya dönerek yeniden müdafaa tedbirleri almak üzere hazırlanmıştır. Vali Alişir, Kürtlerden ve Germiyanlılardan yeni kuvvetler meydana getirmiş ve oluşturmuş olduğu bu yeni birliklerle Baba İshak'ı bertaraf etmek için

¹⁰ İslâm'ın ince, teorik yönünü pek bilmeyen, hatta pek çoğu okuma yazma dahi bilmeyen, İslâm'ın kitabî gereklerini yerine getiremeyen ve kendi anladıkları tarzda bir yorum geliştiren babalar, Türkmenler arasında faaliyet gösteriyorlardı. Sözü edilen Türkmen babalarının en tanınmışlarından birisi Ebu'l-Bekâ Baba İlyas b. Ali el-Horasanî idi. İbn Bibi'nin "*gençlik yıllarından beri adam aldatmaya ve mürid toplamaya meraklı bir şahsiyet*" (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 49) olarak betimlediği Baba İlyas, bir görüşe göre Seyyid Ebu'l-Vefâ Tarikatı'ndan, (Aşıkpaşazade, 1970, s.1.) diğer bir görüşe göre ise Dede Garkın adında bir Türkmen şeyhinin Anadolu'ya gönderdiği halifelerindendi. (Çelebi, 1995, s.15) Baba İlyas, İslâmî kimliğinin altında çok derinlerde kalmış tipik bir Şaman olma hüviyetini henüz kaybetmemiş bir Türkmen babasıdır. (Ocak, 2009, s. 96.)

¹¹ Bu rivayetleri ihtiyatla karşılamak gerekir. Zira Elvan Çelebi *Menâkibü'l-Kudsîyye*'de atası Baba İlyas'ın isyanına gerekçe göstermek için Köre Kadı'nın dönemin sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'i Baba İlyas'a karşı doldurmuş getirdiğini nakletmektedir. bk. Çelebi, 1995 s. 138-140, 145-153.

¹² İbn Bibi, Baba İshak komutasındaki askerleri şu şekilde betimlemektedir: "... karınca ve çekirge gibi her köşeden harekete geçtiler, Arı kümesi gibi kaynayıp uğuldamaya başladılar... . Önce eşkiyanın doğduğu, taraftarlarının, adamlarının ve müridlerinin toplandığı o köyü ateşe verdiler. Duman gibi çevreyi ve etrafı sardılar. O melunun emri gereğince davete uyarak arkalarına düşenlere hayat hakkı verdiler. Onu tanımayanları, inkâr edip karşı gelenleri, hiç korkup çekinmeden yok ettiler İlerledikçe o fitnelerin adamlarının ve askerlerinin kalabalığı artmaya başladı." (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 50.)

harekete geçmiştir. Ancak iki taraf arasında yapılan mücadelede üstünlük yine karşı tarafta kalmış ve Türkiye Selçuklu ordusu Baba İshak kuvvetleri tarafından ikinci defa büyük bir yenilgiye uğratılmıştır. Bu galibiyetin ardından kendilerine yeni taraftarların katılımı sonucunda Baba İshak'ın kuvvetlerinin sayısı bir hayli artmıştır. (Yazıcızâde, 2017, s. 537; Ocak, 2009, s.129-130).

Türkiye Selçuklu ordusunun bu durumu isyancıları daha da cesaretlendirmiş, karşılarına çıkan herkesi öldürmekten çekinmemişlerdir. İsyancılar ilerledikçe daha çok ganimet elde etmişlerdir. İsyan hareketinin hızlı bir şekilde yayıldığı Konya'da öğrenen II. Gıyâseddin Keyhusrev, dehşete kapılıp Kubâdâbat Sarayı'na, orada da duramayarak Beyşehir Gölü'ndeki adaların birine gitmiştir (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 51). Sultan, bu arada Anadolu'da çok sevilen Mübârizeddin Hacı Armağanşah'ı, Amasya Subaşılığı'na getirerek, bu isyanın bastırılması için ordunun başında göndermiştir. Armağanşah asilerden önce Amasya'ya varmış; şehre hâkim olup Baba İlyas'ı zaviyesinden çıkartıp, Amasya Kalesi'nin burcuna astırmıştır (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 51; Yazıcızâde, 2017, s. 537; Akkuş, 2019, s. 46). Daha sonra Armağanşah, Baba İlyas'ı bekleyen ahali ile savaşa tutuşmuş ancak bu mücadele esnasında hayatını kaybetmiştir (İbn Bibi, 1996, s. 51; Yazıcızâde, 2017, s. 66). Yaşanan olaylar akabinde Türkmenler, Konya'ya doğru hareket geçmiş ve bölgede taarruza başlamışlardır. Sultan II. Keyhusrev, Erzurum'daki askerî birlikleri Türkmenlerin üzerine sevk etmiştir. Ayrıca Türkiye Selçuklularının hizmetindeki Gürcü ve Frank askerlerini de Türkmenler üzerine gönderilmiştir. Ancak böylelikle güç de olsa bu isyan hareketi bastırılabilmiştir (Yazıcızâde, 2017, s. 538-539; Abû'l-Farac, 1997, s. 540; Ocak, 2009, s. 136-139; Göksu, 2015, s. 219).

Türkiye Selçuklu idaresini ve ordusunu bu şekilde sıkıntıya sokan ancak dışarıdan yardım alınarak bastırılabilen (İbn Bibi, 1996, C. 2, s.52-53; Çelebi, 1995, s. 55)¹³ Babaîler İsyanı, Türk-İslâm tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu isyan sonucunda Türkiye Selçuklu ordusunun ve idaresinin nasıl zayıflatıldığı bariz bir şekilde görülmüş, Anadolu'ya girmek için fırsat kollayan Moğollar¹⁴ bu süreçte baskılarını artırmışlar, üç yılı sonra da Köseadağ Savaşı'nda Türkiye Selçuklu ordusunu bozguna uğratarak bu coğrafyada kendi egemenliklerini kurmuşlardır (Köprülü-Babinger, 1996, s. 57). Babaîler İsyanı sadece eski geleneklerini sürdüren göçmen Türkmen kitleleriyle, merkezî idareyi benimseyerek devlete hâkim olmak isteyen zümreler arasında gerçekleşen çarpışma şeklindeki bir siyasi sonuç doğurmakla kalmamış, aynı zamanda kendisinden sonra da yüzyıllarca devam edecek isyanların dayanak noktalarından birini teşkil etmiştir.

Türkiye Selçuklu Devleti, II. Gıyâseddin Keyhusrev'in kötü yönetimi sonucu ordunun dayandığı Türkmen gücünü karşısına almış, bu olumsuz durum kısa bir süre sonra Anadolu'da Moğol istilasının başlamasını hızlandırmıştır. II. Gıyâseddin'in saltanatı süresince Türkmenler, kendileri hakkında yapılan takibatların da etkisiyle devlet mekanizmalarındaki kötü gidişe seyirci kalmışlar, bu da Köseadağ yenilgisi ve sonrasındaki Moğolların Anadolu'yu istilasını kolaylaştırmıştır. Türkmenlerin bu tutumu, ancak II. Gıyâseddin Keyhusrev'in ölüp tahta oğlu II. İzzeddin Keykâvus'un geçmesiyle değişmiştir. Türkmenler daha sonra iktidara gelen II. İzzeddin Keykâvus'un Moğollar ve Moğol yanlısı olan Türkiye Selçuklularına karşı yürüttüğü bütün mücadelelerinde onun yanında olmuş ve beraber Moğollara karşı savaşmaktan çekinmemişlerdir. Hatta bu Türkmen zümreler 1256 yılında Sultan Hanı Savaşı'nda II. İzzeddin'in yanında öncü kuvvetler olarak savaşıp büyük zayıflık vermişler ve onların tamamına yakını

¹³ Mikâil Bayram, Türkiye Selçuklu ordusunun isyanı bastırırken ordunun sıkıntı yaşadığından bahseder ve şöyle der: "Bu isyanı bastırmak için isyancılar üzerine sevk edilen devlet askerleri Babaî dervişlerin haklılığını ileri sürerek onların üzerine yürümemişler ve bu Türkmen dervişlere zulmedildiğine kani olmuşlar onlara kılıç çekmemişlerdir." (Bayram, 2003, s.171). Ahmet Yaşar Ocak ise haklılıklarından ziyade Babaların keramet ve büyülerinden korktukları için ağır davrandıkları kanaatindedir. (Ocak, 2009, s.136-137.) Ordu yapısına bakıldığı zaman Türkmenlerden oluşan Türkiye Selçuklu ordusunun bu isyanı bastırmakta isteksiz olması muhtemeldir.

¹⁴ Ahmet Yaşar Ocak'ın *Babaîler İsyanı* adlı eserinde *Saltukname*'den naklettiği bir pasajı çok dikkat çekicidir. Burada verilen bilgiye göre Baycu komutasındaki bir grup Moğol askerinin Babaîler İsyanı'nı başlatan Baba İshak'a katıldığı bilgisi geçmektedir. (Ocak, 2009, s.93-93.)

Moğollar tarafından katledilmiştir (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 143-146) Bu savaşta II. İzzeddin Keykâvus'un öncü birliklerinde yer alan Türkmenlerin İslam'ın cihad anlayışı ve gaza ruhuyla hareket ettikleri Aksarayî'nin ifadelerinden anlaşılmaktadır (Aksarayî, 2000 s. 31-32). Ancak bütün bu çabalar devlet mekanizması çöken Türkiye Selçuklularının, tekrar güçlenerek eski azametine ulaşmasını mümkün kılmamıştır.

Kösedâğ Savaşı ve Moğol İstilas

II. Gıyâseddin Keyhusrev döneminin önemli olaylarından birisi de Moğol istilas olmuştur (Kazvîni, 2015b, s. 118-119). Dünyaya hükmeden Moğollar, ilk olarak 1230-1231 yıllarında Anadolu topraklarına gelmişler ve bazı bölgelerde yağma ve katliam yaparak geri dönmüşlerdir. İbn Bibi'ye göre; 1231 yılında Çurmagon Noyan komutasındaki bir bölük Moğol askeri Türkiye Selçuklu arazisine girip, Sivas yakınlarındaki İsfahanî Kervansaray (Rahatoğlu Kervansaray) adıyla bilenen yere bir saldırı düzenlemişler, ahalinin sürü ve mallarını yağmalamışlardır. Olayı haber alan Sultan Alâeddin, Kemâleddin Kâmyâr'ı mühim bir kuvvetle bölgeye göndermiştir. Ancak Türkiye Selçuklu kuvvetleri gelmeden, Moğollar ülkeyi terk etmişlerdir. Kâmyâr, Erzurum'a kadar onların ardından gitmiş, bulamayınca da Gürcü ülkesine yönelmiştir. (İbn Bibi, 1996, C. 1, s. 420-421). Çurmagon komutasında Anadolu'ya yapılan bu sefer sonucunda Moğollar bölge hakkında bilgi sahibi olmuştur. Bu dönemde başında I. Alâeddin Keykubad'ın bulunduğu Türkiye Selçuklularının güçlü bir merkezi otoriteye sahip olması Moğolların Anadolu hâkimiyetini engellemiştir. Gerçekten de Moğolların Sultan Alâeddin'e karşı gösterdikleri saygı özellikle onun siyasi ve askeri kudretinden dolayıdır. Ayrıca muhtemel Moğol saldırılarına karşı savunma tedbiri olarak Sultan I. Keykubad'ın Anadolu'nun doğusundaki önemli şehirlerin sur ve kalelerini güçlendirmesi de buna eklenebilir. Nitekim onun ölümünden sonra bir müddet Türkiye Selçuklularına dokunmayan Moğollar, nihayet oğlu II. Gıyâseddin Keyhusrev'in ve idaresindeki devletin zaafalarını öğrenince derhal Anadolu'nun istilâsına girişmişlerdir (Abû'l-Farac, 1997, s. 529). Sultan I. Alâeddin'in iktidarı döneminde kısa bir sürede İran'ı da topraklarına katan Moğollar, bir anda Anadolu, Suriye ve Irak topraklarına komşu olmuştur. Bölge için Moğollara karşı bir set görevi gören Hârizmşahların yıkılmasından sonra ise sel gibi akan Moğol dalgası Anadolu, Suriye ve Irak'a gelmiştir. Bu durum I. Keykubad'ın yüksek zekâ ve şahsiyetinin Moğolları nasıl tecavülden alıkoyduğunu göstermektedir.

Anadolu'ya ilk taarruzlarından yaklaşık on, on bir yıl sonra Babaîler karşısında Türkiye Selçuklu ordusunun durumunu gören Moğollar, II. Gıyâseddin'in iktidarında devletin dışarıdan görüldüğü gibi güçlü olmadığını anlamışlar ve bunu iyi bir şekilde değerlendirmişlerdir. Nitekim ünlü Moğol komutanı Baycu Noyan, 30 bin kişilik bir ordu ile 640/1242 yılında Türkiye Selçuklu topraklarına girerek Erzurum'u kuşatmıştır (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 62-63; Sümer, 1969, s. 9). Erzurum'daki Türkiye Selçuklu komutanı Sinaneddin Yakut'un emri altındaki kuvvetler, Moğol saldırısına karşı şehri çok iyi savunmuşlardır. Ancak şehrin Ermeni asıllı şahnesinin ihaneti sonucunda Erzurum, Moğolların eline geçmiştir (1242). Moğollar şehri tahrip ederek ve yağmalayarak birçok insanı öldürmüşlerdir. Bunun üzerine II. Gıyâseddin Keyhusrev ileri gelen devlet adamlarını toplayarak, Moğollara karşı bazı tedbirler almaya çalışmıştır (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 64). Bu amaçla Suriye'nin önemli bir kısmına hâkim olan Eyyübîler ve Çukurova Ermenilerine vaatlerde bulunarak onları kendi yanına çekmiştir. Ardından II. Gıyâseddin Keyhusrev 70 bin kişilik bir ordu (Anonim Selçuknâme, 2014, s. 43) ile Sivas'a doğru harekete geçmiştir (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 65-66).

Baycu Noyan, 1242-1243 yılının kış aylarını yeni bir sefer hazırlıkları için Mugan'da geçirmiştir. Ardından Baycu Noyan komutasındaki 40 bin kişilik Moğol ordusu, 1243 yılında Anadolu'ya girmiş ve Orta Anadolu istikametinde ilerlemeye başlamıştır. Tecrübeli emîrler, Sivas'a ulaşan Türkiye Selçuklu ordusunun arkasını Sivas'a vererek düşmanı burada karşılanması gerektiğini söylediler. Ancak genç ve tecrübesiz emîrlerin etkisi altında kalan sultan ordusuyla Sivas'ın 80 km kuzeydoğusunda bulunan

Kösedağ'a geldi. Aslında burası düşmanı karşılamaya uygun bir mevki idi. Düşman burada bir savunma savaşı ile yenilgiye uğratılabilirdi. Ancak Moğol ordusunun da buraya gelmesinden sonra yine tecrübeli emîrlerin Kösedağ'da kalınması gerektiği şeklindeki önerilerini dikkate almayan II. Keyhusrev, genç emîrlerin 20 bin kişilik bir orduyla düşmanın ovada mağlup edilebileceği şeklindeki görüşlerine inandı. Ertesi gün 20 bin kişiden oluşan Türkiye Selçuklu ordusu ovaya inerek Moğol birliklerine karşı saldırıya geçti. İlk anda Moğolları yenen Türkiye Selçuklu ordusu, sahte ricat uygulayan Moğollar karşısında Kösedağ'da ağır bir mağlubiyete uğramıştır (12 Muharrem 641/26 Haziran 1243) (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 70; Aksarayî, 2000, s. 25; Sümer, 1969, s. 9-10; Sümer, 2002c, C. 26, 272-273). Dönemin önemli seyyahı Simon de Saint Quentin eserinde bu süreci; "...Türkler boyun eğdilerse bu hiç şaşırtmaz çünkü sultan bir gece önce sarhoştı ve ilk savaşçılar üstün geldiklerinde de o hala şarap içiyordu ve ordusu toplanmamıştı" şeklinde ifade ederek Türkiye Selçuklu sultanının ciddiyetsizliğini, sorumsuzluğunu, orduyu ve savaşı yönetmedeki aciziyetini açık bir şekilde ortaya koymuştur (Quentin, 2006, s. 58). Kösedağ yenilgisinden sonra Baycu'nun Anadolu'dan isteklerinin ardı arkası kesilmemiştir. Bu isteklerin karşılanması için Türkiye Selçuklu idarecileri çok fazla zorlanmış ve halktan alınan vergilerin miktarını arttırmışlardır (Yuvalı, 2017, s. 338).

Türkiye Selçuklu ordusunun savaşta yenildiği haberini alan II. Gıyâseddin Keyhusrev, gece yanına sadece değerli eşyalarını alarak maiyetiyle beraber Tokat'a kaçmıştır. Sabahleyin sultanın ve emîrlerin kaçtığını öğrenen ordu tamamen dağılmıştır. Moğollar, Türkiye Selçuklu ordugâhının bulunduğu yere geldiklerinde karargâhın boşaltıldığını görünce, bunun bir pusu olabileceği ihtimaline karşılık önce temkinli davranmışlardır. Ancak daha sonra Türkiye Selçuklu birliklerinin geri çekildiklerini öğrenince, ordugâha girerek ordunun geride bıraktığı malları ele geçirmişlerdir. Nitekim dönemin birçok kaynağı Moğolların bu şaşkınlığını hikâye etmişlerdir. Quentin, Moğolların çadırların içerisinde birilerinin olabileceğini düşündükleri için saat dokuzdan bütün bir gece ve bir tam gün beklediklerini, Türkiye Selçuklu ordugâhının çevresinde dolaşıp etrafında turladıktan sonra ertesi günün gecesine kadar girmeye cesaret edemediklerini daha sonra çadırların içine girdiklerinde de yüklü miktarda kıymetli eşyalarla karşılaştıklarından bahsetmiştir¹⁵. Kösedağ Savaşı'nın ardından işgallere devam eden Moğol kuvvetleri, Sivas'a saldırı düzenlemiştir. Sivas şehrinin yöneticileri ve ileri gelenleri, aralarında yapmış oldukları görüşmelerin ardından, beldeyi Moğollara karşı savunmanın ve korumanın imkânsız olduğunu anlamışlardır. Sivas kadısı Necmeddin Kırşehirî topladığı hediyeler ve Cengiz Han tarafından verilen yarlık ve payzaları da alarak şehrin ileri gelenleri ile birlikte Baycu Noyan'ın huzuruna çıkmış, Moğollara karşı bağlılığını bildirmiştir. Moğollar üç gün boyunca şehri yağmalandıktan sonra Kayseri üzerine yürümüştür (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 72-73; Sümer, 2002c, C. 26, s. 273; Koca, 2015, s. 74; Solmaz, 2000, s. 242-243).

Moğolların Kayseri'ye doğru geldiğini haber alan devlet adamları ve ahîler burçları ve surları kuvvetlendirerek şehirde savunma tedbirleri almışlardır. Bütün bu hazırlıklara rağmen, Moğollar, Kayseri'ye gelerek şehri muhasara altına almışlardır. Bu sırada Baycu Noyan ile irtibata geçen Haçukoğlu Hüsam adında birinin ihaneti sonucunda Kayseri şehri Moğolların eline geçmiştir. Ardından diğer şehirlerde yapılan katliam ve yağma faaliyetleri burada da uygulanmış, birçok insan kılıçtan geçirilmiştir (Abû'l-Farac, 1997, s. 542). Kayseri'nin düşmesinden sonra Moğollar, Azerbaycan'daki (Mugan) karargâhlarına geri dönmek için harekete geçmişlerdir (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 73-75). Moğollar dönüş yolunda Erzincan önlerinde ordugâh kurmuşlar ve buranın eşrafından altın istemişlerdir. Fakat Erzincan halkı Moğollara hiçbir şey vermemiştir. Bunun üzerine Moğollar; mancınıklar kurmuşlar ve şehrin surlarını yıkarak içeri girmişlerdir. Ardından diğer şehirlerde uyguladıkları yağma ve talan faaliyetlerini burada da gerçekleştirmişlerdir. Bunun üzerine Moğolların

¹⁵ Saint Quentin, sultanın kaçarken geride bıraktığı Moğol ordusunun eline geçen büyük bir servet değerindeki ganimet eşyalarını uzun uzun anlatmış ve ele geçen malzemenin değerini tek tek zikretmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Quentin, 2006, s. 58-59.

karşısına çıkamayan Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev, onlara elçiler göndererek sulh yapmak istediğini bildirmiş, altın, at, davar, koyun ve köleler vermeyi vadetmiştir (Abû'l-Farac, 1997, s. 544; Sümer, 2002c, C. 26, s. 273).

Moğollar, Köseadağ galibiyetinden sonra 1244 yılında Yasavur Noyan liderliğinde ikinci kez Anadolu'ya gelmişlerdir. 1244 yılında Halep'e saldırıda bulunan Moğol ordusu dönerken Malatya'da ordugâhını kurmuş, bölgede büyük katliamlar yapmıştır (Abû'l-Farac, 2011, s. 21; Akkuş, 2016, C. II, s.912-914). Moğolların Mugan'a gitmesinin ardından, Sahib Mühezzebüddin Ali ile Kadı Fahreddin, Erzurum taraflarına giderek, Baycu Noyan ile görüşmede bulunmuşlar, daha sonra Baycu ile birlikte Çurmagon Noyan'ın yanına gitmişlerdir. Burada yapılan görüşmeler sonucunda taraflar arasında 360 bin gümüş dirhem, 10 bin koyun, bin sığır ve deve verilmesi şartları ile anlaşma yapılmıştır (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 76-78; Sümer, 1969, s. 10; Cahen, 1979, s. 225-226; Sümer, 2002c, C. 26, s. 273). Böylece Türkiye Selçuklu Devleti, Moğollara tabi bir konuma düşerken Erzincan, Kayseri, Sivas, Malatya, Divriği ve ardından da 643/1245 yılında Ahlat, Amid (Diyarbakır), Edessa (Urfa) ve Nusaybin gibi şehirler Moğol komutanı Baycu Noyan tarafından ele geçirilmiştir. Bu sırada Küçük Ermenistan Kralı I. Hetum (1226-1269) Köseadağ Savaşı'ndan sonra Türkiye Selçuklularının tabiiyetini tanımayarak, Moğollara tabi olup vergi ödemeyi kabul etmiş ve 1247 yılında kardeşi Simbat'ı değerli hediyelerle birlikte Güyük Han'a göndermiştir (Grigor, 2007, s.37-38) Bu sırada Musul Atabek'i Bedreddin Lülü kendiliğinden Moğol hâkimiyetini tanımıştır.(Grousset, 1980, s. 257; Özmenli, 2010, s.94).

II. Gıyâseddin Keyhusrev döneminde Köseadağ bozgunu ve akabinde Anadolu'nun Moğol tahakkümüne girmesi hadisesi bağımsız bir devlet olan Türkiye Selçuklularının tabi (il) ve haraçgüzâr bir devlet haline gelmesiyle sonuçlanmıştır. Alâeddin Keykubad'dan güçlü zengin ve itibarlı bir devlet kendisine intikal eden II. Gıyâseddin Keyhusrev'in acziyeti, liyakatsizliği, eğlence ve sefahate düşkün sefih hayatı ve onu iktidara taşıyan hırslı ve hasis emîrlere arasındaki mücadeleler, devletin idari mekanizmasını zayıflatmış ve ardından çökertmiştir. Bu fırsatı değerlendiren Moğolların ülkeyi istilasıyla beraber, siyasi, askerî ve iktisadi mekanizmaları da zaman içerisinde iflas eden devlet, mukadder sona doğru ilerlemeye başlamıştır.

Selçuklu Mekanizmasının Çöküşü Sonrasında Türkiye Selçuklu Devletinin Durumu

Türkiye Selçuklu Devleti 1243 Köseadağ yenilgisi ile yeni bir döneme girmiş ve ülke Moğolların baskı ve zulümlerine maruz kalmıştır. Moğollar; Sivas (İbn Bibi, 1996, C. 2, s.72-73; Koca, 2015, s. 73), Kayseri (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 73) ve Malatya (Abû'l-Farac, 1997, s. 544; Akkuş, 2016, C. I, s. 205) gibi Anadolu'nun muhtelif yerlerine saldırıda bulunmuş ve geçtikleri bölgeyi yaşanmaz hale getirmişlerdir. Bu süreçten sonra Moğol ileri harekâtında, yağma, yıkım, kıyım ve soygun olayları yaşanmaya başlamıştır. Köseadağ bozgunu sonrasında Sahib Mühezzebüddin Ali ve Baycu Noyan'ın görüşmesi neticesinde Türkiye Selçuklu Devleti haraçgüzâr olarak Moğollarla barış anlaşması yapmıştır (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 81-82) Bu durum Türkiye Selçuklu Devleti'ni Moğollara bağlı hale getirmiştir. Nâib Şemseddin el-İsfahânî'nin Batu Han ile yaptığı anlaşma ise Moğollara bağımlı olma durumuna hukuki nitelik kazandırmıştır. Böylece devletin inkıraz evresine girişinin ilk adımları atılmış oluyordu (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 82-85).

Sultanın savaş meydanından kaçmasını fırsat bilen Şemseddin el-İsfahânî, Moğollara yakın bir politika izleyerek, ülkeyi idare etme girişiminde bulunmuştur. Bir yandan da Batu Han'dan olağanüstü yetki ve güçle donatan bir paye ve sultandan olağandışı nitelikli askerî konum alarak bir ayrıcalık elde etmiştir. Böyle bir gelişme diğer ümera üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Bu sırada Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in Tarsus kuşatması sırasında ölümü üzerine büyük oğlu II. İzzeddin Keykâvus tahta çıkarılmıştır (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 88). Ancak Ögedey'in yerine Moğol tahtına oturan Güyük Han, Türkiye Selçuklu tahtına geçen II. İzzeddin Keykâvus'un sultanlığını han seçildiği kurultaya

katılmaması sebebiyle kabul etmemiş ve IV. Rükneddin Kılıcarşan'ın tahta oturtulmasına dair bir yarlğ vermiştir. Moğollara giden bu grup Anadolu'ya döndüklerinde IV. Rükneddin Kılıcarşan'ı ellerindeki yarlğa göre Türkiye Selçuklu tahtına oturtmuşlardır (646/1249) (Kaymaz, 1964, s. 133-134).

Bir süre sonra Şemseddin el-İsfahânî öldürülmüş, yerine Celâleddin Karatay geçmiştir. II. İzzeddin Keykâvus döneminde devletin başında bulunan Emîr Celâleddin Karatay, diğere vezirlerden farklı olarak ülkenin çıkarları doğrultusunda hareket etmiş ve devletin içinde bulunan Moğol yanlısı ümerayı tasfiye etmeye çalışarak biraz rahat nefes aldirmiştir. Ancak onun 1254 yılındaki ani ölümüyle birlikte bu süreç son bulmuştur (Kaymaz, 1964, s. 134-138). Karatay'ın ölümünden kısa bir süre sonra Baycu Noyan 1256 yılında Anadolu'ya tekrar gelmiş ve kendilerine kışlak olacak yer gösterilmesini istemiştir. Türkiye Selçuklu yönetimi ise Baycu'nun gelişi üzerine telaşa kapılmış ve kendilerince savunma önlemleri almaya girişmiştir (Abû'l-Farac, 1997, s. 562; Ebü'l-Ferec, 2011, s. 27; Cahen, 1979, s. 269). Neticede Türkiye Selçuklu-Moğol kuvvetleri arasında Sultanhanı Savaşı yapılmıştır (1256). Türkiye Selçuklu ordusu bu savaşta da ağır bir mağlubiyete uğramış ve Anadolu'da Moğol tahakkümünün iyice hissedildiği süreç başlamıştır (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 146-148)

Sultanhanı yenilgisi akabinde Moğolların baskı ve zulümleri artarak devam etmiş, Anadolu'da Moğol komutan ve valilerinin de yer aldığı yeni bir dönem başlamıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'ne gönderilen müstevli vali ve komutanlar, Türkiye Selçuklu sultanlarını ve ülkeyi kendi istek ve menfaatlerine göre yönetmiş ve ülkenin kaynaklarını vergi memurları vasıtasıyla tamamen sömürmüşlerdir. Anadolu'da hâkimiyeti ele geçiren Moğol vali ve komutanları aynı zamanda halka çok zulmetmiş ve ülkeyi yaşanmaz hale getirmişlerdir.¹⁶

Moğollarla Köseadağ'dan hemen sonra kendi inisiyatifıyla hareket edip barış imzalayarak devleti resmen Moğol tabiiyetine bağlayan Mühezzibüddin Ali'nin oğlu Muînüddin Süleyman, Sultan Hanı yenilgisinden kısa bir süre sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nde pervânelik görevine getirilmiş ve Pervâne Dönemi olarak adlandırılan yeni bir döneme girilmesini sağlamıştır. (Kaymaz, 1970, s.65-66). 1266-1277 yılları arasında Türkiye Selçuklu Devleti'nin yönetiminde tek başına söz sahibi olan ve devletin politikasını belirleyen Muînüddin Süleyman Pervâne, görevde bulunduğu süreçte Moğollar ile iyi ilişkiler içerisine girip, Moğol hanları ile görüşmelerde bulunmuştur. (Kaymaz, 1970, s. 141). Bu görüşmeler neticesinde Moğolların yardım ve desteği ile istediği şahısları sultan ilan edip, bu sultanları kendi amaç ve menfaatleri uğruna kullanmıştır (Kaymaz, 1970, s. 69-71). Anadolu'ya gönderilen Moğol vali ve komutanları ile de iyi ilişkiler içerisinde olan Pervâne, devlet kademesinde yer alan muhalif ve hasım gördüğü kişileri de bertaraf etmeye çalışmıştır. Muînüddin Süleyman bazen de bölgeye gönderilen Moğol komutanlar ile anlaşmamış ve bu durumlar toplumda yeni bir takım huzursuzlukların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. (Kaymaz, 1970, s. 139; Sümer, 1969, s. 39-40).

Siyasi yönden ülkeyi çöküşe götüren Moğollar, ekonomik alanda da Türkiye Selçuklu Devleti'ne zor süreçler yaşatmışlardır. Moğol hakimiyeti sonrasında Türkiye Selçukluların İlhanlılara tabi olmasıyla birlikte, bölgeye birçok vali ve komutanların yanı sıra, vergi tahsil etmek amacıyla vergi memurları da gönderilmiştir. Bu memurlar, İlhanlı Devleti'nin boşalan hazinesini doldurmak için Anadolu'dan vergi toplama adı altında halkı soymuşlardır. Bölgeye gönderilen vergi memurları halka ağır vergiler yükleyerek fahiş paralar istemişlerdir. Bu durum zaten kötü olan Türkiye Selçuklu ekonomisinin daha da kötüye gitmesine neden olmuş, bu vaziyet karşısında halk; ya zor şartlar altında hayatını idame etmeye çalışmış ya da yurtlarını terk ederek uçlara veya başka ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır (Togan, 1931, s. 2- 9).

Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde uygulanan ve II. Gıyâseddin'in iktidarında altüst edilen

¹⁶ Bu süreçte yaşanan katliamlar ve yapılan zulümler hakkında dönemin tarihçisi Aksarayî görüp duyduğu birçok olay anlatmaktadır. Bkz: Aksarayî, 2000 s.54, 55, 56.

Türkmenlerin iskân politikası, uzun süre Türkiye Selçuklu Devleti'nde kanayan bir yara olarak var olmuş, zaman zaman devletin farklı bölgelerinde huzursuzluk ve isyanlar şeklinde varlığını devam ettirmiştir. Ancak Türkmenler, 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra Moğol hakimiyeti altına giren Türkiye Selçuklu Devleti'nin çöküşünü hazırlayan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in ölümünden sonra, Moğollara ve onlara tabi ümeraya karşı isyan etmeye başlamışlardır. Türkmenler, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde, Türk Ahmed İsyanı (1249) (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 116-117), Oyuz Melik İsyanı (1249) (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 127) Ağaçeri (Sümer, 1962 s. 521-528). Türkmenlerinin İsyanı (1256) (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 144.), Uç Türklerinin lideri Mehmed Bey'in İsyanı (1261) (Aksarayî, 2000, s. 50), Moğollara karşı mücadeleyi kaybettikten sonra İstanbul'a sığınan II. İzzeddin Keykâvus'u destekleyen Türkmenlerin İsyanı (1262), Orta Anadolu'da çıkan Türkmen İsyanları (1262), Kızıl Hamid İsyanı (1277) (Aksarayî, 2000, s. 97), Şehzâde Cimri ve Mehmed Bey Olayı (1277) (İbn Bibi, 1996, C. 2, s. 212-213) gibi Moğollara veya Moğol yanlısı Türkiye Selçuklu emîrlere karşı birçok isyan ve istiklal mücadelesinde bulunmuşlardır.

Moğol hâkimiyetini kabul etmeyen Karamanlı Türkmenler, zaman zaman özellikle Konya, Karaman gibi yerlerde istiklal mücadelesine girişmişlerdir. Bu süreçte Türkiye Selçuklu Devleti'nin de pasif kaldığını düşünerek Konya'yı ele geçirip, devletin idaresine hâkim olmak için çabalamışlardır. Geyhatu'nun 1291 yılında Anadolu'dan İlhanlı tahtına oturmak için ayrılmasını fırsat bilen Türkmenler, siyasi boşluğu doldurmak için harekete geçmişlerdir. Karamanoğulları 690 (1291) yılında Gıyâseddin II. Mesud'un Kayseri'de bulunduğu sırada Konya'yı ele geçirmişlerdir. Karamanoğulları'nın saldırıları karşısında fazla direnç gösteremeyen II. Gıyâseddin Mesud, Geyhatu'ya müracaat ederek yardım talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Geyhatu, Anadolu'ya girerek büyük bir Türkmen katliamı yapmış, Karamanoğulları, Eşrefoğulları ve Menteşeoğulları Türkmenlerinin meskûn buldukları toprakları yakıp, yıkmış ve yağmalamıştır.¹⁷

Bütün bunlar yetmezmiş gibi Türkiye Selçuklu Devleti'ni yıkılışına götüren önemli bir adım da İlhanlı Devleti'nde yaşanan taht kavgaları ve hanlarına isyan eden emîrlerin Anadolu topraklarındaki faaliyetleridir. Argun Han'ın 1291 yılında ölümünden sonra İlhanlı tahtında yaşanan taht mücadelelerinin Anadolu üzerinde de etkileri görülmeye başlamıştır. Gâzân Han'ın 1295 tarihinde İlhanlı tahtına oturmasından sonra Anadolu'ya vali olarak gönderdiği emîrlere zamanla ona karşı muhalefet bayrağını açarak isyan etmişlerdir. Gâzân Han'a karşı Anadolu'da ilk isyan eden emir Togaçar Noyan (1296) olmuş, daha sonra onu sırasıyla, Baltu (1297), Sülemiş (1299) ve Timurtaş (1322) isyanları takip etmiştir. (Aksarayî, 2000, s. 158, 193; Sümer, 1969, s. 66-68, 86-87; Uzunçarşılı, 1967, s. 624-627) Bu süreçte Anadolu coğrafyası, siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan çok büyük yıkımlara maruz kalmıştır. Böylece II. Gıyâseddin Keyhusrev döneminde çökmeye başlayan Türkiye Selçuklu Devleti'nin idari, sosyal ve iktisadi mekanizmaları, zikrettiğimiz üzere inkıza zemin hazırlayan gelişmeler ve olaylar akabinde tamamen iflas etmiş ve devlet yıkılarak tarih sahnesinden çekilmiştir.

SONUÇ

Türkiye Selçuklu Devleti'nin en sancılı dönemlerinden biri II. Gıyâseddin Keyhusrev'in hükümdarlığı devri olmuştur. II. Gıyâseddin Keyhusrev, babası I. Alâeddin Keykubad'ın şaibeli ölümünden sonra, babasının vasiyetine aykırı olarak Şemseddin Altun-aba, Tâceddin Pervâne, Sâdeddin Köpek, Lala Cemâleddin Ferruh ve Gürcüoğlu Zahireddin gibi emîrlere tarafından 1237 yılında Türkiye Selçuklu tahtına oturtulmuştur. Sultan hükümdarlığının ilk ayları kendisine iktidarı bahşeden Sâdeddin Köpek ve diğer emîrlere tasallutu altında geçmiştir. Kısa süre içerisinde emîrlere arasında başlayan güç ve iktidar mücadelesinden Sâdeddin Köpek daha da güçlenerek çıkmış, sultanı etkisi altına alarak rakip

¹⁷ Karamanlı Türkmenlerine yönelik katliamlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Akkuş, 2016, C.I, s. 320-339.

gördüğü Türkiye Selçuklu Devleti'nin önemli makamlarında bulunan devlet adamlarını görevden uzaklaştırmıştır. Ülke tamamen Sâdeddin Köpek'in kontrolü altına girmiştir.

Sâdeddin Köpek'in isteği üzerine; I. Alâeddin Keykubad döneminde önemli hizmetlerde bulunan Hârizmliler de devlet kademelerinden uzaklaştırılmıştır. Bu durum ise daha sonra devletin başına büyük bir sorun olmuş ve Hârizmliler, devletin hâkimiyetini tanımayarak kendi başlarına buyruk hareket etmeye başlamışlardır. II. Gıyâseddin Keyhusrev'in zayıf ve basiretsiz yönetimini fırsat bilen Sâdeddin Köpek, bir süre sonra kendisinin de Selçuklu hanedanına mensup olduğuna dair şayialar çıkararak sultan olma hayallerine kapılmıştır. Ancak bu durum II. Gıyâseddin Keyhusrev tarafından fark edilerek Emir Sâdeddin Köpek öldürülmüştür.

Sâdeddin Köpek'in öldürülmesinden sonra geri planda kalmış devlet adamları hizmete çağrılmıştır. Bu suretle devletin durumu düzeltilmeye çalışılmıştır. Ancak Türkiye Selçuklu Devleti'nde inkıza sebep olan gelişmeler bir türlü durmak bilmemiş, I. Alâeddin Keykubad'ın tesis ettiği Türkmen politikaları terkedilince, bu seferde Türkmenlerin iştirak ettiği Babaîler İsyanı devleti uzun süre meşgul etmiştir. Moğol istilası sonucu Anadolu'ya gelen birçok Türkmen'in burada iskânı düzenli bir şekilde sağlanamadığı için, Türkmenlerin yaşadıkları bölgede huzursuzluklar meydana gelmiş ve Türkmenler Baba İlyas'ın liderliğini yaptığı Babaîler İsyanı'na katılmışlardır. Böylece II. Gıyâseddin Keyhusrev döneminde Sâdeddin Köpek'in faaliyetleri ve sonrasında yaşanan gelişmeler ile başlayan Türkiye Selçuklu idare mekanizmasındaki çöküş, siyasi hayattan sonra askerî, sosyal ve iktisadî alanlarda da Babaîler İsyanı ile kendini göstererek devam etmiştir.

Nitekim Türkiye Selçuklu Devleti'nin Babaîler İsyanı'nı zor bir şekilde bertaraf etmesini fırsat bilen Moğollar, 1242 yılında Anadolu sınırlarına dayanmış; Erzurum, Erzincan, Sivas ve Kayseri şehirlerini işgal etmiştir. Yaşanan bu saldırıların akabinde 1243 yılında Selçuklular ve Moğollar arasında Köseadağ Savaşı vuku bulmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti, Köseadağ Savaşı'nda büyük bir hezimete uğrayarak, inhitat sürecine girmiştir. Bu süreçten sonra Türkiye Selçuklu devlet mekanizmaları tamamen çökmüş ve devlet gerileme sürecine girmiştir. Devletin zayıflamasını fırsat bilen Moğollar, Anadolu'da tahakkümlerini artırmışlar ve zamanla Türkiye Selçuklu tahtında söz sahibi olmaya başlamışlardır. Bu süreçte ülke, Moğolların istekleri doğrultusunda tahta geçmiş sultanlar ve Moğol hanlarından taht için menşur alma yarışına giren meliklerin oyuncağına dönüşmüş, topraklar onların aralarında pay edilerek parçalanmıştır.

Anadolu'da yaşanan bu gelişmeler Türkmenleri rahatsız etmiş ve Türkmenler zaman zaman Türkiye Selçuklu hükümetine karşı ayaklanmışlardır. Bu isyanlar Moğolların Anadolu'ya göndermiş olduğu komutan ve valiler aracılığıyla bastırılmaya çalışılmıştır. İsyanı bastırmak için Anadolu'ya gelen Moğol komutanları, Türkiye Selçuklu topraklarında korkunç katliam ve yağmalar yapmışlar, ülkeyi yaşanmaz hale getirmişlerdir. Ayrıca Moğollar tarafından Anadolu'ya vergi memurları da gönderilmiş ve Moğollar adına vergi tahsil edilmiştir. Bu durum Türkiye Selçuklu Devleti'nin zayıf olan ekonomisini daha da bozmuş ve halk acı ve ıstırap içinde yaşamını sürdürmek zorunda kalmıştır.

Yazar Katkıları

Araştırma Tasarımı (CRediT 1) Yazar 1 (%50) – Yazar 2 (%50)

Veri Toplama (CRediT 2) Yazar 1 (%50) – Yazar 2 (%50)

Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11) Yazar 1 (%50) – Yazar 2 (%50)

Makalenin Yazımı (CRediT 12-13) Yazar 1 (%50) – Yazar 2 (%50)

Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi (CRediT 14) Yazar 1 (%50) – Yazar 2 (%50)

Finansman

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları: 4 Nitelikli Eğitim

REFERANSLAR

- Abû'l-Farac, Gregory, (1997). *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, (Doğrul Ö. R. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Akkuş, M. (2016). Moğol Tahakkümü Döneminde Malatya, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Malatya / Kent-Kültür-Kimlik Sempozyumu*, C. II (s. 905-924) Malatya
- Akkuş, M. (2016). Karamanoğullarının Moğol Tahakkümüne Karşı Mücadeleleri, *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu-II*, C. I (s. 320-339) Konya
- Akkuş, M. (2016, Kasım 17-19) Moğol İstilas ve İlhanlılar Döneminde Maraş Bölgesi, *Uluslararası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu*, C. I (s. 201-219) Kahramanmaraş.
- Akkuş, M. (2019) Türkiye Selçuklularının Antalya Valilerinden Mübârizeddin Armağanşah, *II. Antalya Kongresi, Antalya Kitabı II*, (s. 45-48). Antalya
- Akpolat, E.-Taş, M. (2023). Türkiye Selçuklu Sultanlarının Pozitif Kimliklendirmesi ve Yeniden Yapılandırılması. (Yarar, A. Yay.), *Türkiye Selçukluları Konya Hanedan Türbesi'ndeki Naaşların Tanzimi Projesi*, Konya: Konya Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yay.
- Aksarayî, K. M. (2000). *Musameratü'l Ahbar* (Öztürk, M. Çev.). Ankara: Tarih Kurumu Yay.
- Anonim *Selçuknâme (Tarih-i Âl-i Selçuk)* (2014). (Gök, H.İ. – Coşkun, F. Trc.). Ankara: Atıf Yay.
- Aşıkpaşazade (1970). *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*. İstanbul: 1000 Temel Eser, Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- Bayram, M. (2003). *Anadolu Selçukluları Üzerine Araştırmalar*. Konya: Kömen Yay.
- Cahen, C. (1979). *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, (Moran, Y. Çev.). İstanbul: E Yay.
- Çelebi, E. (1995). *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menasibi'l-Ünsiyye*, (Ocak A. Y. - Erünsal İ. E. Haz.). Ankara.
- Çiftçiöğlü, İ. (2013). Anadolu Selçuklu Sultanlarının Gayrimüslim Kadınlarla Evlilikleri. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 5(1), 7-25.
- Demir, M. (2022). II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi (1237-1246). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Demir, M. (2024). Yassıçimen Savaşı Sonrası Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın Harezmlî Politikası, Oktay Bozan, Mutlu Saylık, Arafat Yaz & Abdusselam Ertekin (Ed.), *Harezmşahlar ve Etrafındaki Dünya*, Bursa: Ekin Yay.
- Demirci, Ş. (2023). Türkiye Selçuklu Sultan Naaşları Tespit, Tasnif ve Tedvini İçin Yapılan Adli Tıp Çalışması ve Raporu. (Yarar, A. Yay.), *Türkiye Selçukluları Konya Hanedan Türbesi'ndeki Naaşların Tanzimi Projesi*, Konya: Konya Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yay.
- Ebü'l-Ferec, İ. İ. (2011). *Târîhu Muhtasari'd-Düvel* (Yaltkaya Ş. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- el-Ömerî, Ş. B. F. (2014). *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)* (Batur, A. Çev.). İstanbul.
- Göde, K. (2011). *Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri -Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm*, İstanbul: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay.
- Göksu, E. (2015). Türkiye Selçuklu Ordusundaki Frenk Ücretli Askerler ve Babailer İsyanı'nın

- Bastırılmasındaki Rollerini. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 74, 211-233.
- Grigor, A. (2007). *Okçu Milletlerin Tarihi*, (Andreasyan, H. D. Çev.). İstanbul: Yeditepe Yay.
- Grousset, R. (1980). *Bozkır İmparatorluğu, Attila/Cengiz Han/Timur*, (Uzmen, M. R. Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat
- İbn Bibi, (1996). *El Evamirül-Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçukname I-II)*, (Öztürk M. Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- İbn al-'Adîm, K. (2011). *Bugyat At-Talab Fi Tarih Halab Selçuklular ile ilgili Hal Tercümeleri*, (Sevim, A. Yayınlayan.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Kaymaz, N. (2009). *II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Kaymaz, N. (1970). *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.
- Kaymaz, N. (1964). Anadolu Selçukluların İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü I. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(2-3), 91-155.
- Kaymaz, N. (1967). Anadolu Selçukluların İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü II, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3(4-5), 23-62.
- Kazvînî, H. M. (2015a). *Târîh-i Güzîde*, (Nevâî, Abdülhüseyin Nşr.). Tahran: Müessesesi-i İntişârât-ı Emir Kebir
- Kazvînî, H. M. (2015b). *Târîh-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, Göksu. E. (Ed.), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Koca, S. (2012). Dini İnançları ve Düşüncelerin Politik Amaçlarda Kullanılmasına Dair Selçuklu Devrinden İbret Verici Bir Örnek: Babaîler Ayaklanması. *Gazi Türkiyat*, 11, 11-38.
- Koca, S. (2009). S. Koca, Moğol İstilasına Karşı Sultan Alaeddin Keykubadın Güvenlik Politikası. *Gazi Türkiyat*, 1(5), 187-216.
- Koca, S. (2015). Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 37, 35-84.
- Köprülü, F., Babinger, F. (1996). Anadolu'da İslâmiyet (Hulusi, R. Çev.). İstanbul: İnsan Yay.
- Kuşçu, A. D. (2016). Köseadağ Savaşı Sonrasında Moğol İstilasına Karşı Karamanoğulları'nın Önderlik Ettiği İstiklâl Hareketlerinin Sonuçsuz Kalmasında İranlı Unsurun Rolü. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 6, 12-30.
- Müneccimbaşı Ahmed Bin Lütfullah, (2001). *Câmiü'd-Düvel Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, (Öngül A. Yay.) İzmir: Akademi Kitabevi.
- Ocak, A. Y. (2009) *Babaîler İsyanı Aleviliğin Tarihsel Alt yapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul: Dergah Yay.
- Özmenli, M. (2010) Çingiz Han'ın Komutanlarının Kars Şüregel'deki Egemenliği. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 89-99.
- Quentin, S. S. (2006). *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, (Karasu T. Haz.)
- Sevim, A. (2002). Keyhusrev II. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 25) Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yay.
- Simbat (1946). Başkomandan Simbat Vekayinamesi (951-1334), (Andreasyan, H. D. Çev.). Ankara TTK Kütüphanesi'ndeki basılmamış nüsha.

- Solmaz, G. (2000). Ermeni Müverrihlere Göre Moğollar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14, 214–270.
- Solmaz, S. (2018). Köseadağ Savaşı'nda Bir Selçuklu Emîri: Nizâmeddin Suhrab, Alpaslan Demir,- Tuba Tombuloğlu, Eralp Erdoğan & Ömer Düzbakar (Ed.), *Selçuklu Tarihçiliğinin Zamansız Kaybı Prof. Dr. Feda Şamil Arık'a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar III*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Sümer, F. (1962). Ağaçeriler. *Belleten*, 26(103), 521-528.
- Sümer, F. (1969). Anadolu'da Moğollar. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, 1-147.
- Sümer, F. (2002a) Keykubad II, *İslam Ansiklopedisi* (C. 25). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Sümer, F. (2002b). Kılıcarslan IV, *İslam Ansiklopedisi* (C. 25). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Sümer, F. (2002c). Köseadağ Savaşı, *İslam Ansiklopedisi* (C. 26). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Togan, Z. V. (1931). Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1, 1-42.
- Turan, O. (1999). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Turan, O. (1965). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- Turan, O. (1948). Selçuklu Devri Vakfiyeleri III Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri. *Belleten*, 11(45), 17-173.
- Turan, O. (1977a). Keyhusrev II, *İslam Ansiklopedisi*, (C. 6). İstanbul: MEB Yay.
- Turan, O. (1977b). Keykûbad, *İslam Ansiklopedisi*, (C.6). İstanbul: MEB Yay.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1967). Emir Çoban Sulduz ve Demirtaş. *Belleten*, XXXI (124) s. 601-649.
- Yazıcızâde A. (2017). *Tevârîh-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi)*, (Bakır A. Haz.). İstanbul: Çamlıca Yay.
- Yuvalı, A. (2017). *İlhanlı Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.

EXTENDED ABSTRACT

Although he was not the heir apparent, Gıyaseddin Kaykhusraw II succeeded to the Anatolian Seljuk throne in 1237 after Alaeddin Kayqubad I was murdered by poison. While the Anatolian Seljuk State was experiencing its strongest and most prosperous period during the reign of Alaeddin Kayqubad I, during the reign of his son Gıyaseddin Kaykhusraw II, it entered a period of decline with the collapse of its administrative mechanism in a short period of a few years. As Gıyaseddin Kaykhusraw II remained passive in administration and inadequate in solving internal and external problems during his nearly nine-year reign, the state's administrative institutions first deteriorated and then collapsed in economic, military and social fields. The Sultan's lack of administrative experience and knowledge, his being guided by the emirs who, unlike his father, brought him to power, and his devoting himself to entertainment and entertainment rather than state affairs triggered a chain of irreparable mistakes. Gıyaseddin Kaykhusraw II was oppressed under the domination of Sadeddin Köpek in the early periods of his reign and ruled the state in line with his wishes. This situation caused the reaction of some statesmen and these people started to oppose the government. At the same time, the political, social and economic unrest affected the people negatively and as a result, the Babai Rebellion emerged under the leadership of Baba Ilyas. Subsequently, the heavy defeat suffered in the Battle of Köseadağ with the Mongols, who invaded Anatolian lands, was the beginning of the end for the Anatolian Seljuk State and disasters began to follow one after another. Thus, the Anatolian Seljuks rapidly descended from their peak, and the events that took place until the end of Kaykhusraw II's rule accelerated this process leading to collapse.

In this study, how the main sources of the period conveyed the events that took place during the reign of Gıyaseddin Kaykhusraw II has been carefully examined, and how the subject was handled in the research works in this field has been reviewed. By scrutinising these sources and researches, how the state order was disrupted in this period, the events that triggered this, the events that took place in this period, their causes and consequences, and their reflections on the course of the Anatolian Seljuk State have been examined one by one. The information obtained has been evaluated in terms of the effects of the events affecting the survival of the state such as the Khwarezmians Issue, Babai Rebellion, Köseadağ Defeat during the reign of Gıyaseddin Kaykhusraw II on the deterioration of the state order.

After brief information about Gıyaseddin Keyhusrev II's childhood, the years of his reign, his family, his wife and children, the emirs who brought him to power and their struggles with each other are described. During his first years in power, the conflicts and power struggles between the emirs of the period such as Şemseddin Altun-aba, Cemaleddin Ferruh, Taceddin Pervane, Gürcüoğlu Zahirreddin, and Sadeddin Köpek are discussed and how Sadeddin Köpek, who emerged stronger from this conflict, eliminated his rivals one by one with his ambitions is mentioned. The struggles between the emirs weakened the administrative structure and bureaucracy of the state and triggered many negative events that led to the loss of political power. The intimidation and arrests of emirs such as Kayır Khan, Berke Khan, Birdî Khan, Sarû Khan and Keşlü Khan, whom Alaeddin had taken into his service, led the Turkmen communities loyal to these emirs to revolt, and their plundering of a significant part of Anatolia and leaving the country weakened the state economically.

Gıyaseddin Kaykhusraw II rapidly changed all the order and system established by his father in a negative direction. The order and harmony established by Alaeddin in the state administration was based on a certain balance policy. Alaeddin Kayqubad, who was the sultan at a time when important events took place in world history, had brought the state to a prestigious position abroad and a prosperous position at home. Kayqubad I took a number of security measures against the Mongol invasion and followed a systematic settlement policy against the flood of migration to Anatolia. Then, in order to ensure the economic welfare of the people, he continued the economic policies of his father Gıyaseddin Kaykhusraw I and his elder brother Izzeddin Kaykaus I and made some conquests for this purpose. One of his most important activities in terms of the survival of the state was to strengthen the central structure by eliminating the emirs who wanted to take control of the state administration and to give weight to Turkmen elements within the state and the army. However, his son Gıyaseddin II completely destroyed all these measures in a very short time.

The lifestyle and religious personality of Gıyaseddin Kaykhusraw II were not approved by the people, the economic weakness of the state and the anti-Turkmen policy of the sultan caused a great rebellion in this period. The state had great difficulties in suppressing this rebellion led by Baba Ilyas Khorasânî, and both the looting of the rebels led by Baba Ishaq and the army's lack of appetite in suppressing this rebellion and the fact that the rebellion could be suppressed for a long time thanks to the paid Frankish soldiers revealed the economic, military and political weakness of the state. The Mongolian invaders waiting at the borders made good use of this weakness that the state had fallen into, and with the Köseadağ Defeat in 1243, the Anatolian Seljuk State fell into the position of a colony. All these unfavourable events led the most powerful state of the 13th century to collapse politically, militarily and economically in the same century.

Geç Dönem Osmanlı Kamu Yapılarının İnşasına Yönelik Ek Gelir Kaynağı: Piyango Tertipleri

Emre KOLAY^{1*} Müge ÇİFTYÜREK²

¹ Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Konya, Türkiye

² Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Hatay, Türkiye

Makale Bilgisi

ÖZET

Geliş Tarihi: 03.06.2024
Kabul Tarihi: 01.09.2024
Yayın Tarihi: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Mimarlık,
Osmanlı mimarisi,
Kamu yapıları,
İane,
Piyango.

Tanzimat'ın ilanı sonrasında değişen yönetim sisteminin mekânsal ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çıkan kamu yapıları geç dönem Osmanlı mimarisinin karakteristik yapı tipleri olarak bilinmektedir. Osmanlı arşiv belgeleri arasında kamu yapılarının inşaa faaliyetlerine yönelik çok sayıda belge bulunmaktadır. Bu belgeler yapının inşaa süreci, teknik detayları ve proje dosyaları gibi farklı içerikleri barındırmaktadır. Bununla birlikte belgelerde yapının finansal olarak hangi yöntemlerle destekleneceği hakkında da birtakım bilgilere rastlanmaktadır. Kamu yapılarının inşaa sürecinde karşılaşılan bu tür mali problemleri aşabilmek için birbirinden farklı yöntemlerin merkezi hükümet ile paylaşıldığı görülmektedir. Bu bağlamda bir kamu eseri hazine veya vilayet bütçesi kullanılarak inşaa edilebileceği gibi inşaa sürecini desteklemek adına bölgenin refah seviyesi yüksek ailelerinden destek alındığı, halkın geniş katılımı ile destek sağlandığı ya da piyango çekilişlerinin yapıldığı arşiv belgelerinden takip edilebilmektedir. Bu çalışma, kamu eserlerinin inşaa sürecinde mali destek olarak piyango çekilişleri üzerinde durmakta ve arşiv belgelerinden yola çıkarak piyango çekilişlerinin hangi tür yapılarda uygulandığı, hangi yöntemlerin izlendiği ve hangi kıstaslar ile yürütüldüğüne dair birtakım değerlendirmeler sunmaktadır.

Lottery Promotions: Additional Source of Revenue for The Construction of Late Ottoman Public Buildings

Article Info

ABSTRACT

Received: 03.06.2024
Accepted: 01.09.2024
Published: 31.12.2024

Keywords:

Architecture,
Ottoman architecture,
Public structures,
Aid,
Lottery.

Public buildings that emerged to meet the spatial needs of the changing administrative system after the proclamation of Tanzimat are known as the characteristic building types of late Ottoman architecture. The Ottoman archives contain a large number of documents on the construction activities of public buildings. These documents contain different contents such as the construction process, technical details and project files. In addition, the documents also contain some information about the ways in which the building would be financially supported. In order to overcome such financial problems encountered in the process of building public structures, different methods are shared with the central government. In this context, a public monument could be built using the treasury or the provincial budget, and it is known that support was received from the region's wealthy families to support the construction process. In addition, it can be observed from archival documents that lottery drawings were also held to generate financial resources. This study focuses on lottery drawings as a form of financial support for the construction of public works and, based on archival documents, presents some evaluations on the types of buildings in which lottery drawings were practiced, the methods followed, and the criteria by which they were conducted.

Bu makaleye atıfta bulunmak için:

Kolay, E., & Çiftiyürek, M. (2024). Geç Dönem Osmanlı Kamu Yapılarının İnşasına Yönelik Ek Gelir Kaynağı: Piyango Tertipleri. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(2), 469-479. <http://dx.doi.org/10.51117/metder.2024.85>

* Sorumlu Yazar: Emre KOLAY, emrekolay55@gmail.com

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda piyango veya lotarya etkinlikleri 19. yüzyılda başlamış ve yaygınlaşmıştır. Avrupa kökenli bu etkinlik, insanlara vaat edilen kazancın veya nesnenin belli kurallar içinde şans oyunlarına bağlanması olarak tarif edilebilir (Tunçay, 1993, s. 11).

Piyangonun Osmanlı topraklarında ne zaman başladığı tam olarak tespit edilemese de Öztop bu faaliyetlerin liman kentlerinde ikamet eden levantenler arasında yaygınlık gösterdiğini belirtmekte ve piyango tertiplerinin kaynağının bu zümreden doğmuş olabileceği üzerinde durmaktadır (Öztop, 2020, s.41-43). Osmanlı Devleti'nin resmi olarak bir piyango ruhsatını ise ilk defa 1853-54'te Tiyatro işletmecisi Naum'a verdiği görülür (Öztop, 2020, s.45). 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nde yaygınlaşmaya başlayan piyangoculuğun birtakım toplumsal sorunlara yol açması ve İslam dini gereği bir tür kumar olarak değerlendirilmesi piyango hakkındaki endişeleri arttırmıştır. Öte yandan piyango düzenlemeleri konusunda herhangi bir yasal çerçevenin olmaması da bu faaliyetin kontrolsüz bir şekilde gelişmesine ve bazı suistimallere zemin hazırlamıştır. Bunun neticesinde piyango, 1857 yılında devlet tarafından yasaklanmıştır (Tızlak, 2006, 1880-1881; Yolal, 2018, 172-174). 1858 tarihli ceza kanunnamesinde ise piyango ile ilgili hükümler içeren maddeye yer verilmiştir (Yolal, 2018, 175). Fakat piyango tertipleri hususunda çeşitli girişimler yapılmaya devam edilmiştir. Bununla birlikte 1879'dan itibaren Osmanlı Devleti, yurtdışında yapılan piyango çekilişlerine dair biletlerin gizlice ülkeye sokulmasıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Yabancı piyango biletlerinin satışının yasaklanması yönündeki çabalar sonuçsuz kalarak ruhsat dâhilinde olmak üzere söz konusu türden çekilişlere izin vermeye başlanmıştır (Tızlak, 2006, 1888-1891). Bu hususta Osmanlı hükümetinin izin verdiği Macar, Alman, Avusturya ve Bulgar vb. piyango biletleri örnek olarak gösterilebilir. Osmanlı arşiv kayıtlarında ise yurtdışından getirilen ve piyasaya sunulması için ruhsat verilmeyen piyango biletlerinin yasaklanması ve toplatılmasıyla ilgili pek çok belge mevcuttur (BOA, İ. DH. No:1427, Gömlek No: 44; BOA, DH. MKT. No: 966, Gömlek No: 57; BOA, DH. HMŞ. No: 16, Gömlek No: 67; BOA, HR. TH. No: 132, Gömlek No: 104; BOA, DH. MKT. No: 304, Gömlek No: 61). 1881 yılında ise piyango sisteminin sorunsuz işlemesi amacıyla "Piyango Biletleri Hakkında" isimli 9 maddelik kararname yayınlanmıştır (Yolal, 2018, 179). Bütün çabalarla birlikte piyangoculuk, Osmanlı toplumu içinde 19. yüzyıl sonundan itibaren yaygınlık kazanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde piyango tertiplerinde yaşanan suistimler ve denetimsizlikler artınca piyangolarla ilgili yasal düzenlemelerde yeniden bir değişiklik yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. 1909 tarihli "Cem'i İnanat Usulü Hakkında Talimat" ve 1915 tarihli "Cem'i İnanat Nizamnamesi" ile yardım amaçlı yapılan piyangolar belirli kurallar çerçevesine oturtulmaya çalışılmıştır (Yolal, 2018, 183-184).

Piyango çekilişlerinin (keşide) Osmanlı'da ilk olarak gayrimüslim cemaatler içinde serbest hale geldiği dile getirilmektedir (Tızlak, 2006, 1895; Gümüşsoy, 2021, s. 180). Bu etkinlikler belli işletmelere sahip şahıslar tarafından yapıldığı gibi belli kurumlar da kimi zaman farklı amaçlar içerisinde piyango çekilişi gerçekleştirmişlerdir. Gayrimüslim cemaatlerin tertip etmeyi planladığı piyango etkinlikleri adına ruhsat taleplerinde bulunduğunu görmekteyiz. Bu istekler kimi zaman bir kilisenin inşası veya ihtiyaçlarını karşılama amacı gütmekte, kimi zaman ise cemaate bağlı okulların inşa ve temel ihtiyaçlarını ya da öğrenim gören kısıtlı imkânlarla sahip öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak gibi toplumsal yardımlaşma ve dayanışmaya dayalı olabilmektedir. Bir süre sonra Müslümanlar için de piyango keşidelerine izin verildiği bilinmektedir. Bu piyangoların da okul, hastane ve mektep gibi çeşitli yapıların inşası veya tamiri, askeri gereksinimlerin karşılanması, sosyal yardım faaliyetlerine katkı sağlama gibi daha pek çok ihtiyacın giderilmesi amacıyla tertip edildiği görülmektedir (Tızlak, 2006, 1896-1897; Değirmenci, 2023, 129).

Kamu Yapılarının İnşası İçin Piyango Tertipleri

Kamu yapılarının inşa sürecinde karşılaşılan en büyük engellerin mali kaynaklı olduğu görülmektedir. İnşaatın tamamlanabilmesi için farklı kaynak üretimlerine başvurulduğu da bilinmektedir. Merkezi hükümetten gelecek olan meblağın haricinde, valiliklerin yıllık bütçesinin kullanımı ve yerel halktan toplanan bağışlar kamu yapılarının inşasında başvurulmuş mali desteğin başında gelmektedir. Buna ek olarak kimi kamu eserlerinin inşası için piyango tertiplerine başvurulduğu görülmektedir (Öztop, 2020, s.97). Bu başlık altında kamu yapılarının inşası için düzenlenen, kimisinin kabul edildiği, kimisinin reddedildiği, kimininse akıbetinin takip edilemediği örnekler üzerinde durulacaktır. Bu örnekler aşağıda paragraflar halinde sunulmaktadır.

27 Aralık 1885 (H. 20 Rabiulevvel 1303) tarihli karar yazısında, tamir edilemeyecek kadar harap durumda olan Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi'nin yeniden inşası için ruhsat verilen piyango tertibi ve ayrıntılarına değinilmiştir. Buna göre hastanenin yenilenmesi için dairenin yeterli mali kaynaklara sahip olmaması, iane toplanması zorunluluğunu ortaya koymuş ve piyango düzenlenmesine başvurulmuştur. Piyango tertibi için gerekli işlemlerin tamamının hastanede doktorluk yapan marabetler (rahibe) tarafından yürütülmek istendiği belirtilmiştir. Ancak belediyeye bağlı bir hastanenin inşasında resmi aracı olmaması ve marabetlerin bilet tertip etmesi uygun görülmediğinden daire tarafından bir komisyon kurulmasına ve bu komisyonun topladığı paraların kötüye kullanılmaması için bir emanet yetkilendirilmesine karar verilmiştir. Bu sayede suistimalin önleneyeceği ifade edilmiştir. Her biri 1 frank olmak üzere 150.000 bilet basılması ve biletlerin Türkçe ile Fransızca dillerinde daire adına hazırlanması istenmiştir. Ayrıca hastanenin Avrupa'da kabul görmüş en modern tekniklerle yeniden inşa edilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. (BOA, MV. No: 6, Gömlek No: 74). 17 Nisan 1889 (H. 16 Şaban 1306) tarihli belgeden ise Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi'nin inşası için tertip edilen piyango biletlerine rağbet olmadığı öğrenilmektedir. Bu durumdan ileri gelen zararın kapatılması için Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Bank-ı Osmani'de bulunan 7.000 kusur lirasının, savaş sırasında yaralıları kabul etmek şartıyla, söz konusu hastanenin inşaatında kullanılmasına izin verildiği zikredilmiştir (BOA, DH. MKT. No: 1617, Gömlek No: 24; BOA, Y.PRK. ŞH. No: 3, Gömlek No: 24).

Dâhiliye Nezareti'nin kaleme aldığı 12 Ağustos 1891 (H. 6 Muharrem 1309) tarihli yazıda, Üsküp'te her türlü hastalığa şifa olan kaplıcanın gelirleri karşılık alınarak kimsesiz çocukların sanat öğrenmeleri için bir ıslahhane kurulması lüzumlu olduğu dile getirilmiştir. Bu bina ile kaplıcada gerekli görülen inşaatın yapılması için de 8.000 liralık bir piyango keşidesine izin verilmesi talep edilmiştir. Piyangonun suistimal edilmemesi için merkez vilayetçe bir denetleme komisyonunun oluşturulacağı ifade edilmiştir (BOA, DH. MKT. No: 1858, Gömlek No: 47). Dâhiliye Nezareti'nin Kosova Vilayeti'ne gönderdiği 24 Ekim 1891 (H. 20 Rabiulevvel 1309) tarihli yazıda ise bölgede piyango tertibinin her türlü fenalığa sebep olabileceği öne sürülerek isteğin Şura-yı Devlet tarafından reddedildiğini ve buna başka bir çare bulunması önerildiği bildirilmiştir (BOA, DH. MKT. No: 1881, Gömlek No: 116).

Dahiliye Nezareti'ne 31 Mart 1910 (H. 19 Rabiulevvel 1328) tarihinde, İstanbul'da Sultani İnas Mektebi'nin inşa ve diğer donanım masraflarına karşılık olmak üzere 60.000 liralık bir piyango tertip ve keşidesine ruhsat verilmesi için mektep heyeti ve Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Reha Bey tarafından dilekçe verilmiştir. Bu miktarın 20.000 lirası ikramiyeye, 10.000 lirası tertip masraflarına ve 30.000 lirası mektep menfaatine kullanılması planlanmıştır. Tam bilet 1 Osmanlı lirası olarak belirlenmiş ve biletler yarım ve çeyrek hisselerle bölünmüştür. (BOA, ŞD. No: 28, Gömlek No: 35). Nafia, Maarif ve Maliye Dairesi, milli servetin piyango yoluyla heba edilmeyerek mektebin Maarif Nezareti bütçesiyle inşa eksikliklerinin giderilmesi yönünde tavsiyede bulunmuştur. Piyangonun söz konusu eğitim kurumuna istisnai olarak izin verilmesinin diğer kurumları da piyango düzenlemeye teşvik edeceği ve bu durumun kontrolsüz şekilde yayılabileceği endişesi dile getirilmiştir. Bu yüzden piyangodan vazgeçilmesi ve devletçe başka bir çare düşünülmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, DH. MUI. No: 82,

Gömlek No: 61; BOA, BEO. No: 3763, Gömlek No: 282225). 19 Haziran 1910 (H. 12 Cemazeyilahir 1328) tarihinde Dahiliye Nezareti, özel bir meclis komisyonu oluşturarak söz konusu piyango tertip ve keşidesine tekrar izin verilmesi için talebi devletin onayına sunmuştur (BOA, İ. MF. No: 16, Gömlek No: 6). 10 Ağustos 1911 (H. 19 Şaban 1329) tarihli belgeden anlaşıldığı üzere 60.000 liralık piyango tertip ve keşidesine izin verilmiştir (BOA, BEO. No: 3929, Gömlek No: 294603). 20 Mart 1912 (R. 7 Mart 1328) tarihli yazıda ise İstanbul'da meydana gelen yangın gibi bazı felaketlerden dolayı 60.000 liralık piyango biletlerinden 4.000 lira kadar satılabildiği için çekilişin yapılamadığı ve sermayenin de 100.000 liraya yükseltilmesi talep edilmiştir. Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Reha Bey tarafından yapılan bu isteği Dahiliye Nezareti uygun görmüş fakat Şura-yı Devlet iptal etmiştir (BOA, ŞD. No: 34, Gömlek No: 12).

23 Mart 1911 (R. 10 Mart 1327) tarihinde, Ankara Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen evrakta, Kırşehir'de yeniden inşası kararlaştırılan İttihat ve Terakki Kulübü'nün inşa masraflarına destek olmak için bir piyango tertip edilmek istendiği zikredilmiştir. Piyango, cemiyet sahibi kişiler tarafından bağışlanan çeşitli eşyalar üzerine tertip edilecek olup her bileti 10'ar kuruştan olmak üzere toplam 40.000 kuruşluktur. Dahiliye Nezareti, 3 Mayıs 1911 (R. 20 Nisan 1327) tarihli yazısında, Ankara'dan alınan telgrafname üzerine piyanonun mektep için düzenlenmiş olduğunu, kulüp namına yanlışlıkla yazıldığını beyan etmiştir. Bunun üzerine 12 Haziran 1911 (R. 29 Mayıs 1327) tarihli Şura-yı Devlet'e ait kararda, her ne kadar piyango keşidesi devletçe yasaklanmış ise de Promes Nizamnamesi'nin üçüncü maddesinde faydalı işlere sarf olunmak üzere yapılan piyango düzenlemelerine izin verildiği belirtilerek İttihat ve Terrakki Mektebi'nin inşa masrafları için piyango keşidesine müsaade edilmiştir (BOA, ŞD. No: 1366, Gömlek No: 4).

5 Nisan 1911 (R. 23 Mart 1327) tarihli Erzurum Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan dilekçede, Erzurum'da İttihat ve Terrakki Mektebi binası inşa ettirilmek üzere genel merkezce 800 lira ve halktan da 800 lira kadar toplandığı ifade edilmiştir. Ancak yaptırılan keşfe göre mektebin 3.500 lira ile meydana getirilebileceği anlaşılmıştır. Bu nedenle eksik kalan açığı tamamlamak için İzmir Sanayi Mektebi'nde olduğu gibi bir piyango tertip ve keşidesine izin verilmesi talep edilmiştir. İkramiyenin ise 10.000 liradan ibaret olacağı ve bunun idaresi vilayet tarafından yetkilendirilen bir heyet tarafından yapılacağı bilgisi verilmiştir (BOA, BEO. No: 3896, Gömlek No: 292171). 21 Mayıs 1911 (R. 8 Mayıs 1327) tarihinde alınan karara göre bahsi geçen piyango tertibi ve keşidesi devlet tarafından uygun görülmüştür (BOA, MV. No: 152, Gömlek No: 32; BOA, BEO. No: 3896, Gömlek No: 292171).

Diyarbakır Vilayeti'nin 20 Mayıs 1911 (R. 7 Mayıs 1327) tarihinde Maarif Nezareti'ne çektiği telgrafnameye göre Diyarbakır'da müceddeden bir ibtidai mektebi inşa edilmek istendiği ve bu mektebin inşaat masraflarını karşılayacak bir sermayenin olmadığından söz edilmiştir. Masraflar için gerekli olan paranın halktan toplanamayacağı ve bu nedenle bir piyango tertip edilmesi gerekliliği Maarif ve İdare Meclisleri tarafından karar verildiği dile getirilmiştir. 28 Mayıs 1911 (R. 15 Mayıs 1327) tarihinde, Maarif Nezareti, bahsi geçen mektep için piyango tertibinin Bab-ı Ali tarafından onaylanmadığını bildirerek başka bir çare bulunmasını ve bu durum mümkün olmazsa inşa masraflarının miktarı ile ne kadarının halktan tedarik edileceğinin bilgisini istemiştir. Bunun üzerine Diyarbakır Vilayeti'nden Maarif Nezareti'ne 7 Haziran 1911 (R. 25 Mayıs 1327)'de yazılan belgede, Diyarbakır'daki ibtidai mekteplerinin Vali Nazım Paşa zamanında geçici olarak bazı mescitlere yerleştirildiği ve bunların çoğunun sağlıklı olduğu, öğretmenlerin hastalandığı ifade edilmiştir. Bu gibi mektepleri düzene koymak için diğer yerlerde pek çok emsali görüldüğü üzere piyango yöntemine başvurulduğu vurgulanmıştır. Nitekim söz konusu mektebin inşasına piyango usulüyle destek olunması istenmiştir. Ancak piyango tertibi mümkün değilse inşaat masraflarının miktarının 40.000 kuruş olduğu bildirilmiştir (BOA, MF. İBT. No: 346, Gömlek No: 5). Devlet tarafından onaylanmamasına rağmen tekrar talep edildiği anlaşılan piyango tertibine daha sonradan izin verilir vermediği hususunda herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır.

Piyango Tertiplerinin Diğer Yapı Türlerinin İnşası için Uygulanması

17 Şubat 1886 (H. 13 Cemazeyilevvel 1303) tarihli karar belgesinden anlaşıldığı üzere, Feri Karyesi'nde Gürcü Katolik Manastırı yanında inşa edilmesi planlanan kilisenin inşaat masraflarının karşılanması için bir piyango keşidesine ruhsat verilmesi istenmiştir. Katolik Ermeni milleti patriği tarafından talep edilen bu piyango, her biri 20 kuruşluk 30.000 biletten ibarettir. Fakat Ticaret Nezareti, 600.000 kuruşluk piyango keşidelerine ruhsat verilmesinin benzeri görülmemiş olduğundan söz ederek bu piyangodan vazgeçilmesine karar vermiştir. Buna ilaveten bazı hayırseverler tarafından bağışlanan eşyaların karşılığında piyango keşidelerine izin verildiğini, ancak bunun miktarının 100.000 kuruşu geçmediği beyan edilmiştir (BOA, MV. No: 7, Gömlek No: 80). 7 Eylül 1886 (H. 9 Zilhicce 1303) tarihli kararnamede ise Feri Karyesi'nde inşasına başlanmış olan kilisenin inşaat masrafları için emsallerine uygun olarak 100.000 kuruşluk piyango tertib ve keşidesine ruhsat verilmesi isteği bu kez Gürcü Kilisesi başrahibi tarafından yapıldığı öğrenilmektedir. Buna göre miktarı 50.000 kuruştan fazla olan piyangolar için Ticaret Nezareti'nden izin alınması gerektiği bildirilmiştir. Kilisenin tamamlanması lazım gelen yerlerin tespiti ile keşfinin yapılması ve ne kadar akçeye ihtiyaç olduğu şehremaneti vasıtasıyla Ticaret Nezareti'ne iletilmesi istenmiştir. Yeniden inşasına veya tamirine ruhsat talep edilen kiliseler ve diğer milli kurumların inşaat masraflarının miktarı ve bu miktarın nereden temin edileceğinin belirtilmesi gerektiği vurgulanmıştır (BOA, MV. No: 12, Gömlek No: 23). Buna istinaden 15 Aralık 1886 (H. 18 Rabiulevvel 1304) tarihli başka bir karar yazısında, piyango tertibi yapılmadan yani hangi finans ile kilise inşaatına başlanıldığının sebebi patriklik ve mezhepler nezaretine sorulmuştur. Bu nezaret, ruhsat istenilen piyango biletlerinin bir kısmının bazı saygın kimselerce Avrupa'ya götürüleceği ve inşaatın tamamlanması için daha gerekli olan 500.000 kuruşun ise Avrupa'daki ruhani şirketler tarafından gönderileceği cevabını vermiştir. 100.000 kuruşluk piyango tertibi geliri, kilise inşaat masrafının bir kısmının karşılanmasında kullanılacağı belirtilmiş ve piyangoya ruhsat verilmiştir (BOA, MV. No: 14, Gömlek No: 93).

Aydın Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 8 Eylül 1889 (H. 12 Muharrem 1307) tarihli yazıda, İzmir'de yanan Santa Maria Kilisesi'nin inşası için Avusturya-Macaristan Devleti'nin İzmir genel konsoloslüğundan bir piyango düzenlenmesine yönelik izin talep ettiği ve bunun desteklenmesinde bir mahzur görülmediği dile getirilmiştir. Piyango, her biri 1'er mecdiye olmak üzere 6.000 adet biletten ibaret ve 1.000 mecdiye ikramiyelidir. Bu konuda Ticaret ve Nafia Nezareti inceleme yapmıştır. Hayırseverlik amaçlı yapılan piyango keşidelerinden 50.000 kuruşa kadar olanlara vilayetler tarafından ruhsat verilebileceği ve 50.000 kuruşu aşan piyangolara Ticaret ve Nafia Nezareti vasıtasıyla Bab-ı Ali'den ruhsat alınabileceği belirtilmiştir. Bahsi geçen piyango miktarının da 50.000'i aşması sebebiyle bu hususta devletten görüş ve izin istenmiştir (BOA, İ. MMS. No: 108, Gömlek No: 4617; BOA, DH. MKT. No: 1661, Gömlek No: 88). 16 Ekim 1889 (H. 21 Safer 1307) tarihli belgede ise Bab-ı Ali'den izin alındıktan sonra piyango tertip ve keşidesine ruhsat verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, MV. No: 48, Gömlek No: 25). Bu karar, 17 Kasım 1889 (H. 22 Rabiulevvel 1307) tarihinde Aydın Vilayeti'ne bildirilmiş ve piyango tertibi için gerekli işlemlerin yapılması bildirilmiştir (BOA, DH. MKT. No: 1674, Gömlek No: 70).

Manastır vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 22 Aralık 1906 (H. 6 Zilkade 1324) tarihli yazıda, Kesriye'de halkın ve askerlerin maddi desteğiyle inşa edilen kışlanın inşaat masraflarından kalan 80 liralık açığın kapatılması ve zabıtlar için bir dersane ile ahırın yapılması için piyango tertip ve keşidesine izin verilmesi istenmiştir (BOA, TFR. I. MN., No: 111, Gömlek No: 11089; BOA, DH. TMIK. S., No: 66, Gömlek No: 18). Ancak 12 Ocak 1907 (H. 27 Zilkade 1324) tarihli belgede, piyango düzenlenmesine müsaade edilemeyeceğinden söz konusu eksikliklerin yine halktan toplanacak yardımlarla giderilmesi beyan edilmiştir (BOA, DH. TMIK. S., No: 66, Gömlek No: 18).

Aydın Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 26 Kasım 1908 (H. 2 Zilkade 1326) tarihli

yazıda, İzmir’de bulunan askeri kışlanın ihtiyaçları karşılayamamasından dolayı yıkılarak arsasının belediyeye terk olunması ve burada umumi bir millet bahçesi, kulüp, kütüphane ve tiyatro inşa edilmesi talep edilmiştir. Bu yapıların inşaat masraflarının temini için belediye namına bir piyango tertibine müsaade verilmesi istenmiştir (BOA, DH. MUİ. No: 1, Gömlek No: 82). Bu konuyla ilgili Dahiliye Nezareti, Harbiye Nezareti ve Aydın Vilayeti arasında müzakereler gerçekleştirilmiştir (BOA, DH. MUİ. No: 1, Gömlek No: 82; BOA, DH. MKT. No: 2733, Gömlek No: 43; BOA, DH. MKT. No: 2765, Gömlek No: 43; BOA, BEO. No: 3514, Gömlek No: 263539; BOA, BEO. No: 3528, Gömlek No: 264540). Ancak söz konusu yazışmalarda piyango miktarına ve ayrıntılarına dair bir husus belirtilmemiştir. Bununla birlikte piyango tertibine ruhsat verilip verilmediğine ilişkin herhangi bir belgeye de rastlanılmamıştır.

Karyot Kazası Meclis İdaresi’nin 27 Temmuz 1909 (R. 14 Temmuz 1325) tarihli mazbatasında, kazaya bağlı Odiloz karyesinde iane yani halkın yardımlarıyla dalgakıran rıhtımının inşasına müsaade edildiği ancak inşaat masrafları için kullanılacak paranın eksik kaldığı dile getirilmiştir. Bu masrafları karşılamak için 5.000 kuruşluk piyango keşidesine izin verilmesi istenmiştir. Bu piyango düzenlenmesinde kaza meclis idaresince bir mahzur görülmediği ifade edilmiştir. Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti’nden Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen 18 Ağustos 1909 (H. 2 Şaban 1327) tarihli yazıda, 5.000 kuruşluk piyango keşidesine izin verilmesi hakkında Karyot Meclis İdaresi’nin mazbatasının Sakız mutasarrıflığından gönderildiği bildirilmiştir. Hayır amaçlı için düzenlenen piyangolardan 50.000 kuruşa kadar olanlara vilayetler tarafından izin verme yetkisinin bulunduğu fakat söz konusu piyango bu yetkiye dâhil olup olmadığı konusunda tereddüt edildiği belirtilerek gerekli talimatın bildirilmesi arz edilmiştir. Dâhiliye Nezareti ise piyango düzenlenmesinde vilayetin sorumlu bulunduğunu açıklamıştır (BOA, DH. MUİ. No: 2, Gömlek No: 30). Piyango keşidesine ruhsat verilip verilmediğine ilişkin herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır.

21 Nisan 1918 (H. 9 Recep 1336) tarihli belgeden öğrenildiği üzere geliri Tersane-i Amire inşasına kullanılmak üzere Donanma Cemiyeti tarafından Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası aracılığıyla ihraç olunan 1’er liralık 1 milyon adet ikramiyeli piyango keşidesine ruhsat verilmiştir (BOA, MV. No: 249, Gömlek No: 74).

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Osmanlı idaresi piyango çekilişlerinin inşa faaliyetlerinde etkin bir şekilde kullanılabilme yöntemini Avrupa’daki uygulamalardan devşirmiştir. Buna dair karine oluşturacak ipuçlarını dönemin basılı yayın organlarından takip edebilmekteyiz. Bu bağlamda 1882 tarihli Mecmua-i Ebûzziya’daki bir pasaj bizleri böyle bir düşünceye sevketmektedir: “*Paris, Viyana ve Berlin sokaklarının duvarlarında senenin mevasiminde beyan ve ilanlarından başka bir şey görülmez. Bazı ilanlarda ise piyango ya bir mektep veya bir hastahane veya umur-ı hayriyeden bir tesis-i nafi namına olarak keşide olunacağına dair izahat verilirse de bu türlü mevaide tamamıyla emniyet etmek piyangoları tertip eden cemiyetlerin meslek ve şanına vakıf olanlarca mukabildir*” (Mecmua-i Ebûzziya, 1882:838). Bu satır aralarında Avrupa devletlerinde uygulanan piyango tertiplerinin genel olarak kamu yapılarının inşası için kaynak oluşturduğu sonucuna varmamız mümkündür. 1882 tarihli bu pasaj bizlere Osmanlı topraklarında 20. yüzyılın başlarında yaygınlaşacak olan uygulama için erken bir altlık sunmaktadır. 1903 tarihli Servet-i Fûnun dergisinde de yine Avrupa uygulamalarına atıflardan bahsetmemiz mümkündür: “*1658’de Paris Hastane-i Umumisi bir piyangodan alınan hasılat sayesinde tesis edildi. 1701’de Paris’in yirmi mahallesine yangın tulumbası tedariki için piyango vasıtasına müracaat olunmuştur*” (Servet-i Fûnun, 1903:331). Servet-i Fûnun’daki bu habere göre ise Avrupa’da piyango tertiplerinin modernite öncesinden itibaren yaygın olduğunu ve yine kamu binalarının inşasında bir mali kaynak oluşturduğunu öğrenmekteyiz. Bu satırlar Osmanlı’nın son döneminde kamu yapılarının inşası için ek kaynak oluşturan piyango tertiplerinin kaynağı konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. 1908 yılında İstanbul Polis

Teşkilatı müfettişi İsmail Hakkı tarafından kaleme alınan *Beledi Bankalar Hakkında İstişaremiz* adlı eserde piyango tertiplerinin usullerine ilişkin maddelere de yer verilmiştir. Piyango tertiplerinin inşaa faaliyetlerinde kullanılmasına ilişkin 103. maddede; “*Satılan piyango numerolarının tertib-i senevi yekûnu esmanından bir kısmı ifraz edilecek Dersaadet ile vilayet merkezlerinde ve sair ticaretgâh kasabalarda han ve otel ve apartman ve hususi mesken ve mağaza gibi müessese inşasına ve doksan beşinci maddede envari muharrer fabrikaların tesisine hasr ve şart olunur*” cümlesi geçmektedir (İsmail Hakkı, 1908:38). Bu maddede piyango çekilişlerinin kamu yapılarının inşasına katkı sağlamakla sınırlı olmadığı, yeri geldiğinde ticaretle alakalı yapıların da inşasına mali kaynak oluşturduğu sonucu çıkarılabilir.

Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyıl sonlarında yaygınlık kazanmaya başlayan piyango tertipleri, çeşitli hayır kurumlarının ihtiyaçlarına destek olmak için yapıldığı gibi dini, savunma, sosyal amaçlı türden binaların ve kamu tesislerinin inşası için önemli finans kaynağı olmuştur. Aynı yüzyılda, kamu binalarının inşasında en büyük engellerden biri mali zorluklar olmuştur. Bu sıkıntıları aşmak için halktan bağış toplama, hazine bütçesinden pay alma, devlet arazilerinin satışından elde edilen gelirleri kullanma ve piyango tertipleri gibi çeşitli yöntemlere başvurulmuştur. Gerekli sermayenin sağlanamaması veya halktan toplanan yardımların yetersiz gelmesi üzerine bu tür yapıların inşasında kullanılmak için piyango tertiplerine müracaat edildiği görülmektedir. Özellikle kamu yapıları arasında en çok piyango yöntemine başvuran okullar olmuştur. Zira eğitim için devlet bütçesinden ayrılan pay yetersiz kaldığından okullar ihtiyaçlarını karşılamak için alternatif kaynaklara ihtiyaç duymuş ve bu nedenle piyango tertipleri önemli bir araç haline gelmiştir (Yolal, 2018, 203). Gayrimüslim tebaanın eğitim kurumları için başvuru piyango tertiplerinin ise yoğun olduğu gözlemlenmektedir. Bunun en temel sebebi piyango tertip edenlerin gayrimüslimler arasından çıkması ve buradan elde edilen gelirlerin söz konusu tebaada bir rahatsızlık uyandırmaması olabilir. Zira, Müslümanlar arasında ve devlet bünyesinde piyangolar her ne kadar resmiyete kavuşmuş ve hukuki altyapısı meydana getirilmiş olsa da haksız kazanç olarak görülmekte ve haram sayılmaktaydı.

Vesikalardan anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti’nde piyangoculuk faaliyetlerine belli yasalar ve kurallar içerisinde müsaade edildiği, fakat bu hususta devletin endişelerinin bulunduğu görülmektedir. Nitekim yapıların inşasında kullanılacak olan bazı piyango tertiplerine devlet tarafından yasak olduğu, her türlü kötülüğe yol açabileceği, istisnai olarak izin verilmesi durumunda diğer kurumları da teşvik ederek kontrolsüz bir şekilde yayılabileceği gibi nedenlerle ruhsat verilmemiş, başka bir çare bulunması istenmiştir. Ruhsat verilen piyango düzenlemelerinde ise herhangi bir suistimale karşı merkez vilayetçe bir denetleme komisyonunun kurulması ön görülmüş ve Bab-ı Ali’den izin alınması gerekli olduğu vurgulanmıştır. Bilhassa hayır amaçlı yapılan piyango tertip ve keşidelerinden 50.000 kuruşa kadar olanlara vilayetler tarafından ruhsat verilebileceği, bu miktarı aşan piyangolar için Ticaret ve Nafia Nezareti vasıtasıyla Bab-ı Ali’den ruhsat alınabileceğinin altı çizilmiştir. Bu kararın uygulanmasındaki neden, 1881’de “Piyango Biletleri Hakkında” isimli kararnamenin yayınlanmasından sonra piyango tertiplerinde çok fazla başvurunun yapılması ve söz konusu süreçte problemlerin ortaya çıkması olarak ifade edilmiştir. Bunun üzerine 1883’te Şura-yı Devlet bazı düzenlemelere giderek söz konusu kararı almıştır (Tızlak, 2006, 1895-1896; Yolal, 2018, 180). Ayrıca Kırşehir’de inşaa edilmek istenen İttihat ve Terrakki Mektebi’nin inşaat masraflarının karşılanmasına yönelik ruhsat verilen piyango tertibi, Şura-yı Devlet tarafından Promes Nizamnamesi’nin üçüncü maddesine atıfta bulunularak müsaade edilmiştir. Promes, ikramiyeli hisse senedi veya bileti anlamına gelmektedir. Bunların Osmanlı Devleti’nde izinsiz satışlarının artması üzerine bazı sahtekârlıklar yapıldığı ve halkın zarara uğratıldığı gerekçeleriyle 1887’de Şura-yı Devletçe toplam 16 maddeden oluşan “Promes Yani İkramiye Biletlerinin İhraç ve Furuhtu Hakkında Kararname” çıkarılmıştır. Bu kararnamenin üçüncü maddesinde “*Cemâat-ı mezhebiye ve hayriye tarafından müsâade-i resmiye istihsâlde bedelâtı umûr-ı hayriyeye sarf olunmak için tertib olunanlar müstesnâ olmak üzere gerek burada her nevî piyango için hisse bileti tab ‘ ve ihracı*

ve gerek memâlik-i ecnebîyede yapılmış o makûle biletlerin fûrûhtu kat'iyen memnudur.” ibaresi yer almıştır (Yolal, 2018, 270-71). Buna göre cemiyetler ve hayır kurumları tarafından resmi izin alınarak düzenlenen piyangolara izin verildiği anlaşılmaktadır.

Kamu ve diğer tür yapıların inşa masrafları için tertip edilmek istenen piyango talepleri, çeşitli merkez vilayetlerden Ticaret ve Nafia, Dâhiliye Nezaretlerine yapılmıştır. Bu nezaretler aracılığıyla takdim kılınan piyango tertiplerinin akıbetine Şura-yı Devletçe karar verilmiştir. Piyangoların ikramiyeleri, çeşitli eşyalar veya para olmuştur. Söz konusu kamu eserlerinin ve diğer yapıların inşasında kullanılmak üzere ikramiye olarak para verildiği görülmektedir.

Sonuç olarak, Tanzimat sonrasında inşası yoğunlaşan kamu yapılarının inşaat masraflarına ek gelir elde etmenin çeşitli yolları aranmış ve piyango tertipleri de başvuru ek gelir yollarından birisi olmuştur. Fakat Osmanlı bürokrasisi söz konusu piyango tertiplerine her zaman mesafeli olmuş ve inşa faaliyeti kapsamında gerçekleştirilmesi istenen bir takım piyango tertiplerine de izin vermemiştir. Bununla birlikte mali olarak çıkmaza girildiği durumlarda sınırlı izinlerin de verildiği görülmüştür. Bu çalışma kapsamında piyango tertiplerinin kamu yapıları özelinde inşaat faaliyetlerine yardım amaçlı düzenlenmesine yönelik bazı örnekler üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra piyango tertiplerine inşa faaliyetleri dışındaki hayır işleri için de başvurulduğuna dair zengin bir arşiv kaynağı mevcuttur.

Yazar Katkıları

Araştırma Tasarımı (CRediT 1) Yazar 1 (%70) – Yazar 2 (%30)

Veri Toplama (CRediT 2) Yazar 1 (%60) – Yazar 2 (%40)

Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11) Yazar 1 (%40) – Yazar 2 (%60)

Makalenin Yazımı (CRediT 12-13) Yazar 1 (%50) – Yazar 2 (%50)

Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi (CRediT 14) Yazar 1 (%50) – Yazar 2 (%50)

Finansman

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları: Desteklemiyor

REFERANSLAR

- Değirmenci, K. (2023). Osmanlı arşiv belgelerine göre darıca rum mektebi yararına düzenlenen piyango çekilişleri. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 19, 123-139.
- Gümüşsoy, E. (2021). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gayrimüslim mektepler yararına düzenlenen piyngolar. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 178-206.
- İsmail Hakkı (1908). Beledi bankalar hakkında istişaremiz. Asır Matbaası.
- Öztop, F. (2020). *Osmanlı Devleti'nde piyngolar*. Eğitim Yayınevi.
- Tızlak, F. (2006). Osmanlı toplumuna şans oyunlarının girişi. *XV. Türk Tarih Kongresi*, 11-15 Eylül 2006, IV. Cilt/III. Kısım, 1877-1899.
- Tunçay, M. (1993). *Türkiye'de piyango tarihi ve milli piyango idaresi*, Milli Piyango İdaresi Yayınları.
- Yolal, M. (2018). *Osmanlı Devleti'nde şans oyunları ve kumar (1800-1923)*. Gaziantep Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Gazeteler ve Arşiv Belgeleri

- Mecmua-i Ebûzziya, 27, 12.12.1882, s.838.
- Servet-i Fûnun, 671, 05.02.1903, s.331.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)*, No: 3763, Gömlek No: 282225.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)*, No: 3929, Gömlek No: 294603.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)*, No: 3896, Gömlek No: 292171.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)*, No: 3896, Gömlek No: 292171.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)*, No: 3514, Gömlek No: 263539.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)*, No: 3528, Gömlek No: 264540.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Hukuk Müşavirliği (DH. HMŞ.)*, No: 16, Gömlek No: 67.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Islahat (DH. TMIK. S.)*, No: 66, Gömlek No: 18.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.)*, No: 966, Gömlek No: 57.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.)*, No: 304, Gömlek No: 61.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.)*, No: 1617, Gömlek No: 24.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.)*, No: 1858, Gömlek No: 47.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.)*, No: 1881, Gömlek No: 116.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.)*, No: 1661, Gömlek No: 88.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.)*, No: 1674, Gömlek No: 70.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.)*, No: 2733, Gömlek No: 43.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.)*, No: 2765, Gömlek No: 43.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUI.)*, No: 82, Gömlek No: 61.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUI.)*, No: 1, Gömlek No: 82.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUI.)*, No: 2, Gömlek No: 30.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti Tahrirat (HR. TH.)*, No: 132, Gömlek No: 104.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Dâhiliye (İ. DH.)*, No:1427, Gömlek No: 44.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Maarif (İ. MF.)*, No: 16, Gömlek No: 6.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS.)*, No: 108, Gömlek No: 4617.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF. İBT.)*, No: 346, Gömlek No: 5.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)*, No: 6, Gömlek No: 74.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)*, No: 152, Gömlek No: 32.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)*, No: 7, Gömlek No: 80.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)*, No: 12, Gömlek No: 23.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)*, No: 14, Gömlek No: 93.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)*, No: 48, Gömlek No: 25.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)*, No: 249, Gömlek No: 74.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Şura-yı Devlet (ŞD.)*, No: 28, Gömlek No: 35.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Şura-yı Devlet (ŞD.)*, No: 34, Gömlek No: 12).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Şura-yı Devlet (ŞD.)*, No: 1366, Gömlek No: 4.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Manastır Evrakı (TFR. I. MN.)*, No: 111, Gömlek No: 11089.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Şehremaneti Maruzatı (Y. PRK. ŞH.)*, No: 3, Gömlek No: 24.

EXTENDED ABSTRACT

Lottery activities started and became widespread in the Ottoman Empire in the 19th century. This European-origin activity can be described as a game of chance in which the promised winnings or objects are tied to games of chance within certain rules. Although it is not known exactly when lottery organisations started in Ottoman society, it is believed that they entered the Ottoman lands through Levantines. Lotteries were often organised by foreigners on the territory of the Empire for commercial or charitable purposes in the 19th century, but the government often rejected these proposals. On the other hand, the absence of any legal framework for lottery organisation has paved the way for the uncontrolled development of this activity and some abuses. In order to solve this problem, articles on lottery organisations were added to the penal code of 1858. However, from 1879 onwards, the Ottoman Empire had to fight against the smuggling of tickets for lottery draws held abroad. Efforts to prohibit the sale of foreign lottery tickets proved fruitless and such draws began to be permitted within the scope of a licence. It is observed that non-Muslims were the most frequent lottery applicants in Ottoman society. Non-Muslim communities requested licences for lottery events that they planned to organise for different purposes. Sometimes these requests were for the construction of a church or to meet the needs of a church, while other times they were based on social solidarity such as the construction and basic needs of schools affiliated with the community or meeting the needs of students with limited means. In addition, lotteries organised by Muslims were partially permitted. these lotteries were organised for the construction or repair of various structures such as schools, hospitals, schools and government mansions, meeting military requirements, contributing to social welfare activities and many other needs.

In short, lottery organisations are used as financial resources for the construction of buildings. Among these buildings, the frequency of public buildings such as educational buildings and hospitals is particularly noteworthy. Within the scope of this study, some examples of lotteries requested to be organised in order to provide financial support for the construction of public buildings will be discussed. The basis of the research is the documents in the Ottoman Archives. Most of these documents have been analysed and evaluated for the first time in this study. The use of lotteries as financial support for public building construction is analysed through six examples. In these cases, some lottery requests were accepted and some were rejected. In some cases, a final answer could not be reached. To elaborate, it can be seen that lotteries were authorised for the construction of the "Altıncı Daire-i Belediye Hospital", Kırşehir İttihat ve Terakki School, Erzurum İttihat ve Terakki School". However, it is seen that the lottery organisation requested for the construction of the "Istanbul Sultani Inas School" and a reformatory in Skopje was rejected and it is reported that other means should be sought for financial resources. There is no document on the fate of the lottery draw requested for the construction of a school in Diyarbakır.

Lottery requests are not only requested for the construction of public buildings, but also for the construction of many different types of buildings. It can be traced from archival documents that lottery requests were made for the construction of the Georgian Church in the town of Feri and the Santa Maria Church in Izmir, and that these requests were accepted. Among the examples reflected in the archive documents are the requests for the organisation of lotteries for the reconstruction of the dilapidated barracks building in İzmir, the construction of the breakwater in the town of Odiloz and the construction of the Tersane-i Amire.

It seems that the Ottoman administration borrowed the method of using lottery draws effectively in construction activities from European practices. Lotteries, which became widespread in the Ottoman Empire at the end of the 19th century, became an important source of finance for the construction of religious, defence and social buildings and public facilities, as well as to support the needs of various charitable institutions. As it is understood from the documents, it is seen that lottery activities were permitted in the Ottoman Empire within certain laws and rules, but the state also had concerns about this issue. However, the Ottoman bureaucracy always distanced itself from such lottery organisations and did not authorise some lottery organisations that were intended to be carried out within the scope of construction activities. However, it is observed that limited authorisations were granted in cases of financial deadlock. Within the scope of this study, some examples of the organisation of lottery schemes to help construction activities in the context of public buildings are discussed. In addition, there is a rich archival source showing that lottery organisations were also used for charitable purposes other than construction activities.